

PEME XIX. PhD - Konferencia

TIZENHAT ÉVE AZ EURÓPAI SZINTŰ TUDOMÁNYOS MEGÚJULÁS ÉS A FIATAL KUTATÓK SZOLGÁLATÁBAN

2019. november 14.

BUDAPEST

A

16 éves PEME XIX. PhD - Konferenciájának előadásai

(Budapest, 2019. november 14.)

Szerkesztette:

Dr. Koncz István – Szova Ilona

Elektronikus könyv

2019

ISBN: 978-615-5709-09-8

Kiadja a Professzorok az Európai Magyarorszáért Egyesület

Köszöntő

Kedves Fiatal Tudóstársaim!

Tisztelt Szekcióelnökségek!

Kedves Vendégek!

A PEME alapító elnökeként és tiszteletbeli elnökként sok szeretettel köszöntöm Önöket az immár "nagykorú", XIX. PhD-Konferenciánkon. A csaknem kétévtizedes álmunk valóra vált, Egyesületünk ezen küldetése is teljesül: sokéve ezrével vannak körülöttünk tehetséges, kutatni vágyó és eredményes tudósi tevékenységet végző fiatalok, akik segítenek megépíteni az európai Magyarországot, ami a PEME fő törekvése megalakulása óta.

Az Egyesület alapítóival és tagjaival együtt nagyon örülök a 79 doktori iskolával fennálló hazai és nemzetközi kapcsolatrendszerünknek, az itthoni és a külföldi jelentkezők nagy számának és a kiemelkedően színvonalas előadás-terveknek.

Nagy dolog számunkra, s az európai hazánk jövője szempontjából is az, hogy Önök személyében lehet és van vezető tudósi utánpótlás és remélem, hogy sokan lépnek az alapító "atyák" nyomdokaiba és kiváló kutatók, tanárok, professzorok, akadémikusok lesznek.

Kedves Fiatal Tudóstársaim!

Jó úton járnak! Részesei annak a folyamatnak, amelyben az Egyesületünk ezernél több fiatalnak biztosított tudományos prezentálási lehetőséget, s írásaikból, mintegy 10 000 oldalban kiadott tizenkilenc kötetet.

Kutatói karrierjük tervezéséhez és megépítéséhez, a mai - biztosnak látszó - előadói sikereikhez, s a XIX. Kötetben hamarosan megjelenő tanulmányaikhoz sok szerencsét és jó egészséget kívánok. A szekciók vezetőségeinek pedig köszönöm a sokirányú sikeres bíráló/segítő/szerkesztő-lektoráló tevékenységet!

Tudóstársi és PEMÉ-s nagyrabecsüléssel és szeretettel kívánok szép tudományos jövőt:

Demetrovics János
akadémikus

Tartalomjegyzék

KÖSZÖNTŐ.....	3
BALI- FARKAS PÉTER:SZONYA SZOBÁJÁNAK REJTETT SARKAI . A BŰN ÉS BŰNHŐDÉS EGY FEJEZETÉNEK POÉTIKAI ELEMZÉSE /ELTE-BTK, IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA, OROSZ IRODALOM ÉS IRODALOMKUTATÁS – ÖSSZEHASZNOLÓ TANULMÁNYOK DOKTORI PROGRAM /	7
BRŪNZAN-ANTAL KRISZTINA: ERDÉLYI MAGYAR CIVIL SZERVEZETEK A KOLOZSVÁRI MAGYAR SAJTÓBAN - NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM - ÁLLAMTUDOMÁNYI ÉS NEMZETKÖZI TANULMÁNYOK KAR, SAPIENTIA ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYEGYETEM - KOLOZSVÁRI KAR - ÁLLAM - ÉS KÖZIGAZGATÁSTÖRTÉNET	14
DR. BENCSIKNÉ MOLNÁR RÉKA: A BÖLCSŐDE ÉS A CSALÁD KAPCSOLATA. HOGYAN VÉLEKEDNEK A SZÜLŐK A BÖLCSŐDÉRŐL? ELTE PEDAGÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI KAR – NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA.....	33
BÉNI-DORCSÁK RÉKA: AZ IRODALMI KÍSÉRLETEZÉS ÚJ PLATFORMJAI BRAZÍLIÁBAN - ELTE, IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA	45
BEZERÉDI IMRE: RENDSZERVÁLTÁS ÉS RENDŐRSÉG: 30 ÉV - PTE-ÁJK-DOKTORI ISKOLA.....	56
BODNAR-HALPER JOHANNA: A BÁNRÉVEI LENGYEL KATONAI MENEKÜLTÁBOR - KRE BTK TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA	71
DR. PÉK RICHÁRD TAMÁS TERRORIZMUS ÉS TERRORIZMUS ELLENI KÜZDELEM NÉHÁNY GYAKORLATI PROBLÉMÁJA AZ EURÓPAI UNIÓBAN – NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM RENDESZETTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA	90
ERDŐS ISTVÁN: A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA ÉS MORÁLIS FELELŐSSÉG - DE - ÁJK DOKTORI ISKOLA.....	97
ERDŐS MÁRTON: KONTINUITÁS VAGY DISZKONTINUITÁS? ADALÉKOK KÁLLAY MIKLÓS TÖRTÉNETI ALAKJÁHOZ - KGRE - TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA.....	109
FEKETE ESZTER: DEVELOPMENT AND IMPLEMENTATION OF A COMPETENCE MODEL - UNIVERSITY OF MISKOLC, DOCTORAL SCHOOL OF BUSINESS THEORY AND PRACTICE - DOCTORAL STUDENT	117
FERENCZI BALÁZS: MŰHELY RENDSZERŰ TERMELES ANYAGMOZGATÁSÁNAK OPTIMALIZÁLÁSA LINEÁRIS PROGRAMOZÁS ALKALMAZÁSÁVAL - SZIE GYŐR MULTIDISZCIPLINÁRIS DOKTORI ISKOLA.....	123
SZÉL NAPSUGÁR ÁGNES: A KISKORÚ JOGAINAK VÉDELME A POLGÁRI PERBEN, VALAMINT A MEGELŐZŐ TÁVOLTARTÁS IRÁNTI ELJÁRÁSBAN/ KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM, ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR DOKTORI ISKOLA	134
FODORNÉ ZAGYI ORSOLYA: A NYÍLT KORMÁNYZATI ADATOK ÚJRAHASZNOSÍTÁSÁNAK EURÓPAI IRÁNYAI - KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM, ÁJK, DKTORI ISKOLA	142
HARMAT VANDA: AZ EGYÉNEK HIEDELMEI, PERCEPCIÓI ÉS ATTITŪDJEI A ROBOT MUNKATÁRSÁKKAL KAPCSOLATBAN - BCE, GAZDÁLKODÁSTANI DOKTORI ISKOLA, VEZETÉSTUDOMÁNYI INTÉZET, SZERVEZETI MAGATARTÁS TANSZÉK.....	151
HARSÁNYI PÉTER: „AMI A KÖZÖS BÖGYŪNKET NYOMJA” A NYOLCVANAS ÉVEK SZILVESZTERI RÁDIÓKABARÉI ÉS A POLITIKA VISZONYA - ELTE SZOCIOLÓGIA DOKTORI ISKOLA.....	160
LANGÁR BENCE: AZ ELSŐDLEGES RÉSZVÉNYEK ÁRAZÁSA – MELYEK LEHETNEK A LEGHATÉKONYABB ÁRAZÁSI MÓDSZEREK? - MISKOLCI EGYETEM – VÁLLALKOZÁSELMÉLET ÉS GYAKORLAT DOKTORI ISKOLA.....	173

LENGYEL EMESE: 19 TH -CENTURY HUNGARIAN FOLK-PLAY WITH MUSIC – DEFINITIONS OF THE GENRE AND A CASE STUDY ON A <i>BETYÁR KENDŐJE</i> - DE-BTK-NÉPRAJZI TANSZÉK	181
LENGYEL ZSANETT – LENGYEL EMESE: OFFENBACH, PARIS AND THE CANCAN THE DANCE TRENDS OF THE MODERN OPERETTAS IN THE SECOND HALF OF THE 19 TH CENTURY - MOHOLY-NAGY MŰVÉSZETI EGYETEM, ELMÉLETI INTÉZET - DE-BTK-NÉPRAJZI TANSZÉK	192
MARÓTI EMESE: AGE-RELATED CHANGES OF FREQUENCY-SPECIFIC BRAIN RESPONSES UNDERLYING TAPPING TO THE BEAT - BME PSZICHOLÓGIA DOKTORI ISKOLA	200
MÁTÉ ANNA: A CSALÁDOK SZEREPE A MAI MAGYAR SZOCIÁLPOLITIKÁBAN - ELTE - SZOCIOLÓGIA DOKTORI ISKOLA	212
MEZEINÉ RUMPF ANITA: 150 ÉVE ALAPÍTOTTÁK A CSURGÓI KÉPEZDÉT - PTE BTK, OTDI.....	223
MOGYORÓSI ZOLTÁN: JELENTŐSÉGTEJES TEREK CARYL PHILLIPS REGÉNYEIBEN - PPKE – BTK, IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA	230
ORBÁN ISTVÁN: BIOHATALOM ÉS PSZICHOHATALOM – A FOUCAULT-I BIOHATALOM FOGALMÁNAK PROBLEMATIKÁJA A 21. SZÁZADBAN - ELTE BTK - FILOZÓFIAI DOKTORI ISKOLA.....	241
<i>PARDI-OLÁH ROBERTA</i> : AMOS BRONSON ALCOTT ÉS A TRANSCENDENTALISTA PEDAGÓGIA – ELTE, NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA.....	249
RAJNAI RICHÁRD: A MÉDIAMŰVELTSÉG FEJLESZTÉSÉNEK ISKOLAI GYAKORLATA - PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM – NYELV ÉS KOMMUNIKÁCIÓ DOKTORI PROGRAM	261
SÁNDOR-SCHMIDT BARBARA: TÖBBSZÖRÖS INTELLIGENCIÁK VIZSGÁLATA ÓVODAPEDAGÓGUS HALLGATÓK KÖRÉBEN - PTE „OKTATÁS ÉS TÁRSADALOM” NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA	271
SÁNDOR VIVIEN:VÁROSSÁ LETT VÁMOSPÉRC! EGY KUTATÁSI MODELL ÉS EREDMÉNYEINEK BEMUTATÁSA - DE-TÖRTÉNELMI ÉS NÉPRAJZI DOKTORI ISKOLA	279
SARLÓS ERZSÉBET: A SZENZOMOTOROS FEJLESZTÉS HATÁSA A 4-8 ÉVES GYEREKEK SZENZOMOTOROS FEJLŐDÉSÉRE, ILLETVE AZ 5-8 ÉVES GYERMEKEK TANULÁSI RÉSZKÉPESSÉGEIRE -. ESZTERHÁY KÁROLY EGYETEM, NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA.....	287
SZABÓ ADRIENN: GÁRDONYI ZOLTÁN, A ZENEPEDAGÓGUS - EKE-NEVELÉSTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA.....	299
SZABÓ LILLA: KÖZÖSSÉGEK A LESZAKADÓ KISTELEPÜLÉSEKEN – HELYI TÁRSADALOM AZ ORMÁNSÁG MIKROKÖZPONTJAIBAN - PTE-DEMOGRÁFIA ÉS SZOCIOLÓGIA DOKTORI ISKOLA	313
SZÁNTÓ ANDRÁS: AZ IGAZSÁG NYOMÁBAN: A CSERNOBILI ATOMREAKTOR-BALESET TANULSÁGAI A KLÍMAVÁLTOZÁS KEZELÉSÉBEN - BUDAPESTI CORVINUS EGYETEM, POLITIKATUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA ...	325
TAKÁCS ISTVÁN ¹ - FENYVESI ADRIEN ² : AZ AGRÁRIUM FOGLALKOZTATÁSI HELYZETE SZABOLCS- SZATMÁR- BEREK MEGYÉBEN - A MUNKAERŐ ÉRTÉKELÉSE, EMPIRIKUS KUTATÁSI EREDMÉNYEKRE ALAPOZVA. - DE, KERPELY KÁLMÁN DOKTORI ISKOLA.....	339
TATIANE WADAS ¹ – MIKLÓS TISZA ² : LIGHTWEIGHT MANUFACTURING OF AUTOMOTIVE PARTS ¹ - UNIVERSITY OF MISKOLC.....	348
<i>TÓTH RÓBERT, DR. HOFFMANN MIKLÓS, DR. KÓSA MÁRK, DR. ZICHAR MARIANNA</i> : JÁTÉKOSÍTOTT ALKALMAZÁSOK A PROGRAMOZÁSI ISMERETEK ÉS A TÉRLÁTÁSI KÉPESSÉGEK FEJLESZTÉSÉRE - DEBRECENI EGYETEM - INFORMATIKAI KAR	358

TÓTHPÁL SAROLTA KRISZTINA: A <i>HALLGATÁS SZEREPE</i> MISKIN HERCEG KOMMUNIKÁCIÓJÁBAN - ELTE BTK - IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA	366
UZONYI ANITA: ÚJPÉTERY ELEMÉR AZ EMIGRÁCIÓBAN - DE – BTK, TÖRTÉNELMI ÉS NÉPRAJZI DOKTORI ISKOLA	374
KRISZTINA VARGA, ISTVÁN CSÍZI: SPECIFICATION OF THE PARAMETERS OF THE TUSSOCKS FORMED ON SOLONETZ SOIL - UNIVERSITY OF DEBRECEN, INSTITUTES FOR AGRICULTURAL RESEARCH AND EDUCATIONAL FARM, RESEARCH INSTITUTE OF KARCAG, HUNGARY	380

Bali- Farkas Péter: Szonya szobájának rejtett sarkai . A Bűn és bűnhődés egy fejezetének poétikai elemzése /ELTE-BTK, Irodalomtudományi Doktori Iskola, Orosz irodalom és irodalomkutatás – összehasonlító tanulmányok doktori program

Lektorálta: Dr. Fehér Zsuzsanna

Jelen tanulmány azt a célt szolgálja, hogy egy kiválasztott részlet (a regény negyedik részének IV. fejezete) alapján új megvilágításba helyezze F. M. Dosztojevszkij sokat kutatott regényének értelmezését. Raszkolnyikov ebben a fejezetben látogat el először Szonya Marmeladova lakására, és hallja tőle *Lázár feltámasztásának* történetét. A címben szereplő *sarkok* olvasatomban metaforikusan értendők, mint olyan apró szegletek, *szögek*, melyek *sugarai* távoli jelentések felé haladnak.

A széles körben vizsgált *feltámadás*-koncepció és a *bibliai* pretextus (ТОПОП 1997; КОБАЧ 1985) figyelembevételével, mégis egy azoktól részben eltérő, egyedi megvilágítást kínáló interpretációt mutatok be. A Bahtyin nevéhez kötődő *dialogizmus-elv*re, *polifóniára* (БАХТИН 2001) épülő közelítés, a *mitopoétikai olvasat* (ТОПОРОВ 1983, FRYE 1998), a *tudattalan irodalomelméleti* (RIFFATERRE 1993) és a jungiánus *pszichológiai* vizsgálat szolgáltatták kutatásom elméleti hátterének vázát.

Módszertani alapvetés tekintetében a hazai Dosztojevszkij-kutatás releváns munkáiból meríttek (КРОО 2005, СЗЕКЕРЕС 2008). A meghivatkozott munkák példáját követve azt kívánom bebizonyítani, hogy akár egy fejezet is tartalmazhat a mű egészére vonatkozó implicit és explicit utalásokat, segíthet megérteni a regény összetett rendezőelveit. Kroó Katalin monográfiájában Raszkolnyikov, *harmadik* álmának fókuszba helyezésével végez alapos szemiotikai elemzést, mely során bemutatja a regényben lezajló jelentésmódosulásokat (többek között: az *(γ)буть* vs. *сострадание*; a *старое слово* vs. *новое слово*; a *выход* variánsai és a *воскресение* motívumalakzatainak fejlődésében), valamint *A pikk dáma* jeleneteinek intertextuális rekonstruálhatóságát. Szekeres Adrienn disszertációjának középpontjában Raszkolnyikov *lovas álma* áll, az értelmezés megvizsgálja annak a regényen belüli motívumokkal, illetve Nyekraszov *Az időjárásról* című ciklusával intertextuálisan alkotott kapcsolódásait megfogalmazva azt az elképzelést, hogy a regény egészében újra és újra megjelennek a gyilkosságra reflektált jelenetek, leírások. Jelen dolgozat két lényeges pontban eltér a fent említett munkák módszertanától: egyfelől, csupán a szövegen belüli kapcsolódási pontokat vizsgálom, nem bocsátkozom egy tágabb korpusz, illetve más művek reminiscenciáinak elemzésébe, másfelől a továbbiakban nem is annyira az *álmok* (*сны, сновидения*), sokkal inkább az a *félálom* vagy *lázálmos tudatállapot*¹ áll elemzésem középpontjában, amely átmenetet képez a *tudat* és a *tudattalan* síkjai között.

¹ Alfred Bem Dosztojevszkij *A háziasszony* (*Хозяйка*) című elbeszélése alapján kidolgozta a *lázálom dramatiszálás* elméletét, részletesen taglalva a mű intertextuális és biográfiai vonásait. Bem meghivatkozott munkájából (БЕМ 2001) megérthetjük, hogyan rendeződik egymás mellé a *tudat* és a *tudattalan* síkja.

Eddigi munkám során körvonalazódott egy olyan csoport, melyben a következő hét *anyaalakot*² különítettem el: Aljona Ivanovna (az uzsorásasszony), Praszkovja Pavlovna (a főbérő), Pulherija Alekszandrovna (Raszkolnyikov édesanyja), Dunya (Raszkolnyikov testvére), Lizaveta (Aljona Ivanovna húga), Katyerina Ivanovna (Marmeladov felesége, majd özvegye) és Szonya (Marmeladov lánya). Mindegyikük, ha különböző mértékben is, a regény főhőse által bejárt út egyes állomásainak indikátoraként értelmezhető.

Egy másik fontos vezérmotívum, mely korábbi kutatásaim során produktívnak bizonyult egy a regény szövegében tizenegyszer szereplő szó. A *gépiesen* (машинально) módhatározó tizenegy alkalomból tízszer a főhős viselkedésére, cselekedeteire vonatkozik, valamint minden előfordulásánál fellelhető egy szoros implicit kapocs egy vagy több *anyaalakkal*. Ezeket a jeleneteket kronológiai sorrendben olvasva feltételezhető egy folyamatábra, melyben nyomon követhetjük Raszkolnyikov Szonyához való eljutásának egyes állomásait. A választott szövegrészletben azt vizsgálom, mely szempontok mentén feltételezhető az *anyaalakok* folytonossága, valamint azt, milyen jelentőséggel bír a lexéma-szintű motívum a cselekmény egészének fényében.

Fordítsuk figyelmünket a vizsgált fejezetre! Már az első mondatban említésre kerül a *csatorna* (канавка) melynek partján a főhős először pillantja meg Szonya ablakát (Második rész, VI. fejezet). Richard Gill tanulmánya (GILL 1982), melyben a hidak cselekményben betöltött szerepét vizsgálja, bebizonyítja, hogy az ablak, melyet Raszkolnyikov szemlél, Szonya szobájához tartozik. Borisz Tyihomirov³ monográfiájában szintén említést tesz erről a jelenetről, és hangsúlyozza, hogy a regényben megnevezetlen lokusz valóban a Voznyeszenszkij hídnak feleltethető meg. Fontosnak tartom, hogy felhívjam a figyelmet a Voznyeszenszkij híd és a vele rokon *Вознесение*-típusú⁴ ikon kapcsolatára, feltételezésem szerint abban a jelenetben Szonya az anyaaarchetípus szűzanyai vetületében értelmezhető, mellyel szemben a csatorna fekete vize helyezkedik el, mintegy ellenpólust adva. Ehhez a negatív ellenpólushoz Aljona Ivanovna alakját rendeltem. Feltételezhető, hogy nem véletlenül kap ezúttal is említést a narrációban a *csatorna*:

А Раскольников шёл прямо к дому на канаве, где жила Соня. (...) Отыскав в углу на дворе в узкую и тёмную лестницу (...) вдруг, в трёх шагах от него, отворилась какая-то дверь; он схватился за неё машинально. (199)⁵

Az iménti idézet három lehetséges vizsgálati szempontot kínál: a) Megjelenik a *sarkok, szegletek* (угол) problematikája (erről részletesebben vö.: Ковач 1994) b) A *sötét lépcsőház* lokusza: Ez Aa regény elején Raszkolnyikov főbérője, Praszkovja Pavlovna figurájához köthető, illetve az Aljona Ivanovna lakásához vezető út állandósult jelzője. Raszkolnyikovot szobájából kilépve gyakran félelem fogja el, a pusztá tény, hogy el kell haladnia háziasszonya kitért ajtaja⁶ előtt, frusztrációt vált

² Le kell szögezmem, hogy vizsgálódásom tárgyát nem *nőalakok*, hanem *anyaalakok* adják, a kiválasztott női figurákkal nem nemi szerepeik, hanem elsősorban *anyai* minőségükben kerültek kiválasztásra. A *nőalakok* sokszínűségéről bővebben vö.: SZABÓ 2007.

³ ТИХОМИРОВ 2005 vö.: ВЛАДИМИРОВИЧ 2002.

⁴ НЕФОДОВА 2019 az ikonitás jelenségéről Dosztojevszkij egyéb műveiben vö.: SZABÓ 1999

⁵ Az idézetek oldalszámozása: ДОСТОЕВСКИЙ 2017.

A kurzívval szereplő szövegrészek mindegyike: B.F.P

⁶Az ajtók megjelenítésének szituációs rímeléséről vö.: MEIJER 1958.

ki belőle. Mikor Aljona Ivanovnához tart, a *lépcsőház* már megnyugtató hatással van rá, úgy érzi, rejtekre lel a *sötétség*ben. Most Szonya kitáruló ajtaja az, ami a *lépcsőházat* egy új kontextusba helyezi. c) A szorosan az anyaalakokhoz tartozó *машинально*-motívum mintázata mentén felvázolható Raszkolnyikov fejlődésének útja, melyben a főhős eljut a gyilkosságot *gépiesen* tervezgető, majd végrehajtó, a rendőrségen *gépiesen* tárgyaló diáktól a színvallás előtt Szonya mellé *gépiesen* leülő fiatalemberen át a Szibériában az Evangéliumot *gépiesen* megragadó Raszkolnyikovig. A most tanulmányozott Negyedik rész, IV. fejezetében a szó hatodik előfordulását olvashatjuk. Ezt a már említett Voznyeszenszkij hídon lejátszódó jelenet előzte meg, ahol a főhős szemét megragadja a Szonya ablakairól visszaverődő utolsó napsugár. Mindkét jelenetben a *sötét* és a *világos* végpontjai közötti út rajzolódik ki az olvasó előtt. Míg a Voznyeszenszkij hídról először egy *fényhatás* éri el a főhős szemét, és csak azután tekint le a *sötét mélységbe*,⁷ ezúttal a *lépcsőház sötétségéből* haladunk Szonya szobájának *világossága* felé. Nem elhanyagolható különbség továbbá, hogy a vizsgált motívum ötödik előfordulásánál egymást még nem ismerve helyezkednek el a hősök, egymástól távol differenciálódik a *fent* és a *lent*. Ott Raszkolnyikov a két végpont közötti szemantikai tengelyen, a *hídon* helyezkedik el, abban az esetben még, ha tetszik, akár a pozitív akár a negatív végkimenetel lehetséges. A vizsgált fejezetben azonban, a *gépiesség* már Szonyával egy térbeli síkon, az emeleti folyosón éri. Már nem tudattalanul, valami belső késztetéstől vezérelve szemlél egy távoli ablakot (отдалённое окошко), már a szobabelsőbből kifelé tekintve látja azt⁸. A szemekben, az arcon tükröződő fény összetett jelentésréteggel ruházódik fel a fejezetben.

Mielőtt a további tükröződésekről szólnék, vizsgáljuk meg pontosabban a bérlemény leírását, melyet a gyertyafény tesz láthatóvá. A szobabelső meglehetősen furcsa, az egész helyiséget egyfajta esetlenség hatja át, mintha a szoba alakja is torz lenne. A falak által bezárt szögek, a *sarkok* meglehetősen aránytalanok.⁹ Szonya társadalmi helyzete, kimerültsége, testi és lelki megpróbáltatásai kapcsolatban állnak a szoba elrendezésével. A sötétségbe vesző, alig látható messzi sarok, Szonya szerepének formálódó, azonban még mindig rejtve maradó távlatait engedi látni. Továbbhaladva szembetűnik egy újabb ismerős motívum: az egyik szegletben álló *ágy* Raszkolnyikov eszméléstörténetében (KOVÁCS 1981) tematizálódik. Ha a *машинально*-motívum vizsgálata mellett sorra vesszük az *ágyhoz* kapcsolódó jeleneteket, láthatjuk, hogy az első, harmadik, tizedik és tizenegyedik előfordulásnál is egyezést találunk. A következő jelenetben (Ötödik rész, IV. fejezet) a narráció is párhuzamot von az adott időpillanat és a gyilkosságot megelőző másodpercek súlyossága között:

Вдруг он поблел, встал со стула, посмотрел на Соню и, ничего не выговорив, пересел *машинально* на ее постель. Эта минута была ужасно похожа, в его ощущении, на ту, когда он

⁷ „Склонившись над водою, *машинально* смотрел он на последний, розовый *отблеск заката*, на ряд домов, темневших в сгущавшихся сумерках, на одно отдаленное *окошко*, где-то в мансарде, по левой набережной, блиставшее, точно *в пламени*, от последнего *солнечного луча*, ударившего в него на мгновение, на *темневшую воду канавы* и, казалось, со вниманием всматривался в эту воду.” (110).

⁸ „Стена с *тремя окнами*, выходящая на канаву, перерезывала комнату как-то вкось, отчего один *угол* ужасно острый, *убегал куда-то вглубь*, так что его, при слабом освещении, *даже разглядеть нельзя* было хорошенько; (...)” (199).

⁹ KOVÁCS 1994: 153–158: Ahol a szerző az udvar és a szoba diszkurzusának lényegét a következő négy pontban látja: a) a szoba torz elrendezése, b) az egyik sarok mélyre fut ki, c) a vele szemközti túl tompa, d) a negyedik sarokban az ágy áll.

стоял за старухой, уже высвободив из петли топор, и почувствовал, что уже «ни мгновения нельзя было терять более».(258)

A következő jelenet, melyben egy időben szerepel az *ágy* illetve a *gépiesség* motívuma az Epilógusban olvasható. Raszkolnyikov itt ugyanúgy veszi ki a párnája alól a Szonyától kapott¹⁰ Evangéliumot, ahogy leengedi (опустил) a fejszét.

Szót kell ejteni Szonya szobájának még egy *rejtett sarkáról*, arról a szegletről, melyből az elemzés összes sugara kiáramlik. Kovács Árpád (КОБАЧ 1994: 154–155) Szonya szobájának és arcának szögletessége között von párhuzamot, a Szonya arcának szögleteit bezáró oldalakat (sugarakat) megfelelteti az imádkozó arcát érintő sugárnak. Ezt az elképzelést helyezzük most egy másik nézőpontba: amennyiben Szonya arcának élei megfeleltethetők az imádkozó arcát érintő sugaraknak, Szonya arca *ikon*-jelleggel¹¹ ruházódik fel. Az ikont bevilágító *gyertyafény* mentén egy újabb allegóriát lehet kibontani. Ez a motívumsor a következő utat járja be: kezdődik a Voznyeszenszkij hídon álló fiatalember szemét megragadó fénysugártól, mely egy *már-már lángoló* (точно в пламени) ablakról verődik vissza, majd a *gyertyafényben* fürdő szögletes arcon¹² át halad egészen a fejezet végi lázálomban felbukkanó *égő szempár*ig:

В лихорадке и в бреду провела всю ночь Соня. Она вскакивала, иногда плакала, руки ломала, то забывалась опять лихорадочным сном, и ей снились Полечка, Катерина Ивановна, Лизавета, чтение Евангелия и он... он, с его бледным лицом, со *горящими глазами*... Он целует ей ноги, плачет... О Господи! (209)

Az *égő, lángoló szemek* Raszkolnyikovhoz tartoznak, rá vonatkozik a Szonya lázálomában (в бреду) említett személyes névmás (он). A *Bűn és bűnhődés*ben megjelenő *lázálmok* alapos vizsgálata egy későbbi kutatási terv tárgyát képezi, jelen dolgozatban csupán arra a jelenségre hívom fel a figyelmet, hogy Szonya ugyanolyan (illetve egy megtévesztően hasonló) állapotba kerül a fiatalember távozása után, mint az, amely Raszkolnyikovot is oly sokszor magával ragadja. Bár a fenti idézetben olvashatók olyan kifejezések, melyek az *álm*-állapotra utalnak, álláspontom szerint a részlet mégis *lázálom*ként értelmezendő, hiszen ébrenlétre (вскакивала, плакала, руки ломала) és álomba-merülésre (забывалась лихорадочным сном, ей снились) egyaránt találhatunk utalásokat. Épp ez az átmenetiség az, ami a *бред*-jellegét erősíti. Ebben a furcsa átmeneti állapotban egymás mellé rendeződik egy olyan asszociációs lánc, mely betekintést enged a Szonyát gyötrő kétségekbe. Először Polecska képe tűnik fel, hozzá kötődik a Szonya elesettsége, kiszolgáltatottsága. Szonya nemrég árvult el, de máris *anyai szerepet* kellene betöltenie. *Nevelőanyja*, Katyerina Ivanovna, a következő, aki feltűnik lelki szemei előtt, most halálos beteg és Szonya nem képes

¹⁰ Ez ugyanaz a Szentírás, melyből Szonya olvassa Raszkolnyikovnak Lázár feltámasztásának történetét. Ugyancsak itt, a negyedik rész IV. fejezetében derül fény arra, hogy az Evangéliumot Lizaveta ajándékozta Szonyának.

¹¹ Vö.: SZABÓ 1999. Szonya és a *szelíd teremtés* hasonlósága vitathatatlan: külsejük és természetük hasonlatos jegyeire számos példát lehet találni. Szonya Istenanya ikonokkal történő összevetéséről Bővebben: КАСАТКИНА 1996

¹² „(...) он всматривался в это бледное, худое и неправильное угловатое личико, в эти кроткие голубые глаза, могущие сверкать таким огнём, таким суровым энергическим чувством, в это маленькое тело, еще дрожащее от негодования и гнева, и всё это казалось ему более и более мётранным, почти невозможным. «Юродивая! юродивая!» — твердил он про себя.” (207) – Kovács az iménti idézettel kapcsolatban kitér arra, hogy itt Szonya külső vonásaiban a gyilkosság két végpontja (gyilkos-áldozat) között feszülő kontraszt *idosza*.

megbocsátani magának, hogy egyszer gorombán visszautasította (megtagadta tőle a Lizavetától vásárolt ruhadarabokat). Hiába kell prostitúcióból élnie, mégis legnagyobb bűnének azt tartja, hogy megvont egy szívességet a nevelőanyjától. Az *anyai* szerepek problémaköréhez kapcsolódó következő figura Lizaveta, akit a lány három különböző kontextusban is megemlíti, mielőtt alakja feltűnne a lázálomban: a) Katyerina Ivanovnával kapcsolatban hozza szóba, b) a Bibliát, melyből Szonya felolvassa Raszkolnyikovnak a Lázár-történetet, a lány Lizavetától kapta c) Lizaveta gyászmiséje¹³ okán. Mikor fény derül Szonya és Lizaveta barátságára, Raszkolnyikovot furcsa érzés keríti hatalmába, attól fél, hogy átragadhat rá a *szent őrülség* (обе — *юродивые*), mely a két lány sajátja, megfertőződhet (заразительно)¹⁴. Mégis Szonya az, aki nem sokkal később ugyanabba a *lázálmós* tudatállapotba zuhan, mely Raszkolnyikovot is oly sokszor magával ragadja. A látomásszerű gondolatmenet Raszkolnyikov *égő szeméinek* megjelenésével zárul. Mintegy tükröződésként jelennek meg az *égő szemek*, mely motívumba a Voznyeszenszkij hídon álló fiatal férfi tekintetét láthatjuk bele. A Szonya tudatának szegleteiből felbukkanó szemek *tűzhöz* kapcsolása egyszerre utalhat a Raszkolnyikov szeméiben tükröződő *gyertyalánggra*, illetve a *lángoló fényű* ablakról visszaverődő napsugarakra.

A fentebbiek tükrében világossá válik tehát, hogy az *anyaalakok* és a *машинально-мотивум* szorosan összefonódnak Raszkolnyikov belső transzformációs állomásainak kontextusában. A fent tárgyalt fejezet nemcsak Szonya szobáját részletezi, illetve tematizálja a *feltámadást* a bibliai pretextuson keresztül, de olyan utalásokat rejt, melyeket csak az *anya-motívum* és a *gépiesség* egyéb regénybeli előfordulásait megvizsgálva érthetünk meg.

Felhasznált Irodalom

БАХТЫН 2001 = БАХТЫН Mihail Dosztojevszkij polifonikus regénye a szakirodalom tükrében Ford. Könczöl Csaba // Uő.: Szőke Katalin (szerk.) *Dosztojevszkij poétikájának problémái* Osiris Kiadó, Budapest. 2001. 9–61.

FRYE 1998 = FRYE Northrop Harmadik Esszé Ford. Szili József // Uő.: *A kritika anatómiája – Négy esszé.* Helikon Kiadó, Budapest. 1998. 113–204.

GILL 1982 = GILL Richard The Bridges of St. Petersburg: A Motif in „Crime and Punishment” // *Dostoevsky Studies: Journal of the International Dostoevsky Society vol. 3.* University of Klagenfurt, Klagenfurt. 1985. 145–156.

¹³ a gyászmise először a lovas álomban tűnik fel. A gyermek Rogya emlékeiből ismert templom kupolájának zöldje és Szonya fejkendőjének színe: КАСАТКИНА 1996.

¹⁴ „— Пойду. Яи на прошлой неделе была... *панихиду служила.*

— По ком?

— По Лизавете. Ее топором убили.

— Ты с Лизаветой дружна была?

— Да... Она была справедлива... она приходила... редко... нельзя было. Мы с ней читали... и говорили. *Она Бога узрит.*

Странно звучали для него эти книжные слова, и опять новость: какие-то таинственные *сходки с Лизаветой*, и обе — *юродивые*. «Тут и сам станешь юродивым! *Заразительно!* — подумал он.» (206) Fontos megemlíteni, hogy a gyászmiséről (*панихида*) Kaszatkina is szót ejt (КАСАТКИНА 1996) Szonya kapcsán, de nem Lizaveta, hanem Raszkolnyikov nagyanyjára visszautalva. A meghivatkozott tanulmányban egymás mellé rendeződik a fejét zöld kendővel takaró fiatal nő (Szonya), az Istenanya ikon és a Rogya emlékműből ismert zöld kupolás templom.

JUNG 2019 = C.G. Jung *Összegyűjtött munkái, IX. kötet/I. Az archetípusok és a kollektív tudattalan*, Scolar, Budapest. 2019.

KOVÁCS 1981 = KOVÁCS Árpád *Роман-прозрение. Опыт жанровой поэтики Достоевского*. Studia Russica IV. Budapest 1981. 27–70.

LOTMAN 2003 = LOTMAN Ju. Pétervár szimbolikája és a város szemiotikájának problémái. Ford. Szabó Rita // NAGY I. (szerk.): *Történelem és mítosz: Szentpétervár 300 éve*. Argumentum, Budapest. 2003. 131–143.

MEIJER 1958 = MEIJER J. M. Situation Rhyme in a Novel of Dostoevskij // *Dutch Contributions to the Fourth International Congress of Slavisticists*. Gravenhage. 1958. 115–129.

RIFFATERRE 1993 = RIFFATERRE M. The unconciuos of Fiction // *Fictional Truth*. The John Hopkins University Press, Baltimore/Maryland. 1993. 84–112.

SZABÓ 1999 = SZABÓ T. Nőalakok és ikonicitás Dosztojevszkij műveiben // Kovács Árpád és Nagy István (szerk.) *A szótól a szövegig és tovább... (Tanulmányok az orosz irodalom és költészettan köréből)*. Argumentum, Budapest. 1999. 411–448.

SZABÓ 2007 = SZABÓ T. *Nőkérdés és ikonikus nőalak a Bűn és bűnhődésben // Örök női archetípusok*. Kossuth, Debrecen. 2007. 90–108.

SZEKERES 2008 = SZEKERES Adrienn (2008): *Raszkolnyikov gyilkosság előtti álmainak poétikája Dosztojevszkij Bűn és bűnhődés című regényében*. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. „Orosz irodalom és irodalomkutatás” című doktori (PhD) program, Budapest. Disszertáció kézírata.

ТОПОРОВ 2003 = ТОПОРОВ V. Pétervár és a pétervári szöveg az orosz irodalomban: Bevezetés. Ford. Szitár Katalin. // Nagy I. (szerk.) *Történelem és mítosz: Szentpétervár 300 éve*. Argumentum, Budapest. 2003. 317–336.

БЕМ 2001 = БЕМ А. Драматизация бреда (Хозяка Достоевского) // его же *Исследования – Письма о литературе*. изд-во Язык славянской культуры, Москва. 2001. 264–325.

ВЛАДИМИРОВИЧ 2002 = ВЛАДИМИРОВИЧ А. *Топонимическая энциклопедия Санкт-Петербурга: 10000 городских имен*. ЛИК, Санкт Перербург. 2002. 79–80.

ДОСТОЕВСКИЙ 2017 = ДОСТОЕВСКИЙ Ф. М. *Преступление и наказание*. // его же *Полное собрание романов в двух томах, Том I*. изд-во Альфа-Книга, Москва. 2005. 7–348.

КАСАТКИНА 1996 = КАСАТКИНА Т. А. Об одном свойстве эпилогов пяти великих романов Достоевского // ее же *Характерология Достоевского Типология эмоционально-ценностных ориентаций*. изд-во Наследие, Москва. 1996. 227–292.

КОВАЧ 1994 = КОВАЧ А. Косой луч заходящего солнца // его же *Персональное повествование – Пушкин, Гоголь, Достоевский*. P. Lang Verlag, Frankfurt am Main; Berlin. 1994.

КОВАЧ 1985 = КОВАЧ А. *Роман Достоевского*. Tankönyvkiadó, Budapest. 1985.

КРОО 2005 = КРОО К. Третий сон Раскольникова в свете «Пиковой дамы» и в общем контексте сновидений в «Преступлении и наказании» // ее же *Творческое слово Ф. М. Достоевского — герой, текст, интертекст*. Академический проект, Санкт Перербург. 2005. 111–145.

НЕФОДОВА 2015 = НЕФОДОВА Н. Иконы Вознесения Господня 2015. <https://www.pravmir.ru/ikonografiya-vozneseeniya/> (Hozzáfévés 2019. 11. 19.)

ТИХОМИРОВ 2005 = ТИХОМИРОВ Борис „Лазарь! гряди вон”. Роман Ф. М. Достоевского „Преступление и наказание” в современном прочтении. Книга-комментарий. Серебряный век, Санкт Перербург. 2005.

ТОРОП 1997 = ТОРОП П. Симультанность и диалогизм в поэтике Достоевского // его же *Достоевский: история и идеология*. Tartu ülikooli kirjastus, Tartu, 1997. 83–104.

ТОПОРОВ 1983 = ТОПОРОВ В. Пространство и текст// (Цивьян отв. ред.) *Текст: семантика и структура*. изд-во Наука. Москва, 1983. 227–284.

Brînzan-Antal Krisztina: Erdélyi magyar civil szervezetek a kolozsvári magyar sajtóban - NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM - Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar, SAPIENTIA ERDÉLYI MAGYAR TUDOMÁNYEGYETEM - Kolozsvári Kar - Állam - és Közigazgatástörténet

Lektorálta: Dr. Fehér Zsuzsanna és Dr. Nagy László

2019

A civil szférában nemcsak a kisebbségi magyarság fennmaradása a cél, hanem különböző társadalmi, gazdasági és környezetvédelmi problémák orvoslása is. A médiában való jelenléttel a civil szervezetek egy képet mutatnak magukról, amely eljut a társadalomhoz. A közvélemény egyrészt a média segítségével ismeri meg a civilek tevékenységét, ha a civilek média-képe nem változik, a lakosság nehezen tudatosítja a bekövetkező váltásokat. A nyomtatott és online újságokat olvasva felfigyelhetünk arra, hogy a 2000-es évek vége felé jelentős változás következett be az erdélyi magyar (itt főként Kolozsvárra fogok kitérni) civil szervezetek közösségi szerepvállalásában. Lényeges szempontnak tartom ezért megvizsgálni azt, hogy miként jelennek meg a civil szervezetek a médiában egy, a Verespatakéhoz¹⁵ hasonló ügy fordulópontján, mivel a tevékenységváltozást a közvélemény tudomására kell hozni a helyes viszonyulás és kapcsolattartás érdekében.

Mintegy két évtizeden át az erdélyi magyar civil szféra önmaga elsődleges feladatának a magyar közösségek helyi identitásépítését tekintette, nagy és kis szervezetek között ebben a kérdésben nem volt különbség, ennek érdekében kulturális, hagyományápoló és közösségépítő feladatokra összpontosított. A 2000-es évek közepétől egy kezdetben nem felismert változás kezdődött el, ami mögött több ok lehet. Egyrészt azok a civilek, akik az 1990-es évek elején-közepén vállaltak közösségi szerepet, lassan visszalépnek, olykor kényszerűségből, objektív okok miatt, máskor szubjektív természetű az indok, amit nevezhetünk egyszerűen fáradtságnak.

Az a mozzanat, társadalmi kihívás, amelyhez a váltás kezdete köthető, a verespataki aranybánya megnyitása és az ezzel együtt járó hatalmas, veszélyeket hordozó területrendezés a térségben, és évezredes értékekről való lemondás kérdése. A civilek az egész országban megmozdultak, a helyszínen és egész országszerte. A lassan, de érzékelhetően bekövetkező pozitív mozzanatok, a bányaterv feladása és országos szinten a kérdés politikai támogatása körüli viták hatalmas lökést adtak a civil szférának és kiderült, hogy a szolgáltatási szerepvállaláson túl lehetséges és szükséges a mozgalmi, érdekvédelmi fellépés. Ezt követően, illetve részben párhuzamosan megjelentek a kimondottan mozgalmi szervezetek

¹⁵ Verespatakon bányanyitást tervező Roşia Montană Gold Corporation (RMGC) ügyében a konfliktus fő forrása az, hogy a kanadai cég ciántechnológiai eljárással termelné ki az aranyat, amely erős környezetszennyező hatással bír, valamint ennek nyomán eltűnne a település is. A történetekre a civil szervezetek reakciója tüntetések és a kormányhoz nyújtott kérések sorozata volt, így a 2002 decemberében Bukarestben zajlott tüntetéssel a projekt-ellenesek elérték a célt: érdemben befolyásolták a közhangulatot és felkeltették a figyelmet, megakadályozták a kitermelést. A verespataki ügyet követően a civil szervezetek szolgáltatói szerepvállalásból mozgalmi jellegre váltottak.

– *Igen, tessék!*, a *Musai – muszaj* Kolozsvárt, vagy a *Civil Elkötelezettség Mozgalom* Marosvásárhelyen és a helyi lakosság rendkívül pozitív módon viszonyul ezekhez. Ezért indokolt a civil szervezetek társadalmi megítélésének az elemzése. Fontos megvizsgálni, hogy mennyire érzékelhető a változás és azt, hogy ezt a kolozsvári sajtó miként mutatja be.

Az egyik feltételezés az, hogy Verespatak felébresztette a civileket, akik kimentek az utcára és tüntettek. 2000-ben, a nagybányai ciánkatasztrófa semmilyen civil/utcai mozgást nem eredményezett. A 2000-es események katasztrófának minősülnek, a jelenlegi helyzet veszélyként szerepel a köztudatban, tehát változás következett be a társadalmi gondolkodásban. Mindemellett Verespatak, mint szimbólum a civil felelősségvállalásé és ez átsugárzik más területekre: megjelennek a kimondottan mozgalmár (tiltakozó, jogérvényesítő) szervezetek.

Annak érdekében, hogy kérdéseinkre választ kapjunk az elemzéshez a kvalitatív tartalomelemzés módszerét használjuk. Az objektivitás érdekében a román és magyar sajtót is fontos elemezni, de mindez meghaladja a dolgozat kiszabott terjedelmét, így a három kiválasztott magyar sajtóorgánum a következő: a *Transindex* online hírportál, a *Krónika és Szabadság* napilapok. A lapokban a verespataki ügyet és a civilszervezetekkel kapcsolatos cikkeket elemezzük. Fontos az, hogy a lapok mit emelnek ki az ügy kapcsán és az, hogy a média hogyan működik, mint tükör. A vizsgálat során elkészült interjú egy kiegészítő kutatási módszer, ami nem maga a kutatás, hanem információszerzés.

Fogalom meghatározás

A civil a minimál definíciója, - ha magára a civil szóra kérdezzük rá - hogy mit jelent magyarul és más nyelveken a civil: a nem uniformist viselő, a nem katona, vagyis egy nem militáns hivatal. Tudjuk, hogy amikor 18. században először előkerültek ezek a fogalmak, még a polgároknak megszabták azt, hogy társadalmi helyzetükhöz megfelelő ruházatot kellett viselniük. A civilség egy kicsit azt jelentette, hogy ezen az uniformison túlmutató kommunikáció kialakulásának lehetősége formálódik, egyszóval mindenki ugyanaz a személy attól függetlenül, hogy milyen ruházatot írnak elő neki. (BAKONYI 2005)

Amikor a civil társadalom definícióit keressük, többféle alternatívát találunk. Ezek között szerepel Csiha Tünde egyik tanulmányában leírt definíció is, miszerint a civil társadalom többféle szempontból írható le. Az egyik az, ha a civil társadalmat gazdasági, az államigazgatási, a családi és az állami, az egyén és az állami kapcsolatok közti nem állami intézmények szemszögéből vizsgáljuk, mely intézmények különböző szerveződésekre sarkallják az állampolgárokat. Egy másik felfogás szerint a civil társadalom egyfajta küldetést hajt végre.

„A mainstream politikaelméletekben a civil társadalom hagyományosan az a terület, mely független a hatalomtól, azonban elválik a magánszférától, a családtól is. Az a tér, ahol az állampolgárok értékeiknek és érdekeiknek megfelelően szabadon alakíthatnak szervezeteket saját érdekeik képviselői érdekében.” (CSIHA 2009:123)

Ahhoz, hogy a civil társadalomról pontos képet kapjunk, annak kialakulását is figyelembe kell vennünk. A 18–19. században a nyilvánosság szűk elit jellegű volt a politikai kommunikációban, és ilyen jellegű volt például az akkori sajtónyilvánosság is. Az első újságok még nyilvános helyeken voltak

hozzáférhető, és ezeknek az újságoknak nem a példányszámuk volt a fő mutató, hanem az, hogy hányan olvashatják el őket. Ehhez képest a politikai mobilizációval és a modern demokrácia kialakulásával a civil társadalmakat és a demokráciát egy tengelyen és egy nagy komplexumban képzeljük el, vagy pedig a civil társadalomnak és a demokráciának egy ellentmondásos viszonyára gondolunk. Ez egy elég általános kritikai filozófiai kérdés és ezt a legtöbb kutató a normatív és nem normatív koncepció szembeállításával érzékelteti.

A helyi kis közösségektől a globális civil társadalomig több dimenzió keresztül vezet az út. Ha elindulunk, a helyi közösségektől a regionális közösségekhez jutunk el, onnan pedig eljuthatunk a nemzetállami közösséghez, ami nagyon fontos. Tulajdonképpen a civil társadalom régi elméletei, 18–19. században nagyrészt az állam és a társadalom szembeállításából indultak ki. Ezek az elméletek közül a legismertebb a weberi koncepció. Max Weber szerint *„a modern államot szociológiailag csak egy sajátos eszközzel definiálhatjuk..., amely, nevezetesen a fizikai erőszak... persze nem ez az egyetlen eszköze... Ma azt kell mondanunk, hogy az állam az az emberi közösség, amely egy bizonyos területen belül a fizikai erőszak monopóliumát (sikerrel) igényli (...), ugyanis a legitim erőszak alkalmazása kizárólag az állam ellenőrzése alatt van. A 'politika' ezek szerint: törekvés a hatalomban való részesedésre, vagy a hatalom megosztásának befolyásolására, akár államok között, akár valamilyen államon belül a hozzátartozó embercsoportok között.”* (WEBER 1993: 381)

A fontos az, hogy ebben a kontinentális német gondolkodásban a nemzetállam és a civil társadalom egyfajta szembenállása nagyon sokáig meghatározta és több területen ma is meghatározza a civil társadalomról való gondolkodást. Ez az a terület ahol a legtöbb mű született és, hogy ez az a klasszikus koncepció, amelyben kik a globalizációval és annak átfogó változásokkal foglalkoznak, kritikusan említik meg.

A nem állami és az érdekeket aggregáló közösség a civil társadalom. Ez arról a kommunikatív közösségről szól, amely láttatja, hogy a kisebbségi civil társadalomhoz elengedhetetlen a közös kultúra eleme. Nem biztos, hogy egyformán értelmezzük a civil szerepet, a civil felelősséget. A civil a közösség lelkiismerete, azért mert, ha szükség van a munkájára, akkor odaáll, ha mondandója van a közösség számára, akkor elmondja, és ha közbe kell lépnie egy ügy érdekében, azt megteszi. A civil szerep közvetítő szerep különböző társadalmi szférák között, vagyis ők azok, akik a megfelelő információt a megfelelő helyre eljuttatják. Mindez azt jelenti, hogy a civil szervezetek polgári magatartásra ösztönöznek, (ki)nevelik a polgárságot és ez által az új civil társadalmat. (BODÓ 2015)

Kisebbségi közegben nem közvetlen és nem egyetlen irányba küldünk üzenetet. Minimum három irányba kell üzenetet küldenünk. Az első a többségi hatalom fele irányul, hiszen a román közigazgatás számunkra, ez a kisebbségek számára is hatalmi intézmény. Ugyanekkor üzenetet kell küldenünk a képviselőnk felé is, hiszen a képviselőnk lehet, hogy nem minden esetben úgy jár el, ahogyan mi szeretnénk. A következő lépés, hogy nekünk, erdélyi civileknek üzenetet kell küldeni az anyaország felé is, mivel az támogatáspolitikát folytat, amiért felelősséget vállal. Van egy olyan értelmezés a támogatáspolitikában, hogy a támogatáspolitikája maga nem más, mint Magyarország segítsége, hogy bizonyos feladatot ellássunk. Ehhez egy bizonyos fokú konzultációra van szükség. A támogatáspolitikája két fél munkája: a civileké és a támogató államé. Szórványban azért bonyolult a helyzet, mert

megtörténhet, hogy a civil az egyetlen közéleti szereplő, hiszen a helyi közösségben lehet nincs akkora erő, hogy képviselőt tudjon magának biztosítani helyi intézményben.

Bodó Barna tanulmánya szerint az egyik lényeges kérdés az, hogy milyen szervezetek tartoznak a kisebbségi civil szférához? Szerinte a kisebbségi civil szférához olyan szervezetek tartoznak, amelyeket maguk a kisebbségek hoztak létre, vagy amelyek a kisebbségi léthelyzet javításával kapcsolatos célokat fogalmazzák meg. (BODÓ, 2015)

Ha elfogadjuk azt a felfogást, hogy a helyi közösségek képesek önszerveződésre, mivel a civil szervezetek a demokrácia őreinek is számítanak, akkor a kisebbségi civil szervezetet úgy is meghatározhatjuk, mint a kisebbségi érdekeket képviselő, a kisebbségi közösség szolgálatában működő szervezetet. Maga a kisebbségi lét dilemmákat feltételez, mivel ez a szolgálat és ez a kisebbségi cél úgy kell megfogalmazódjon, hogy az a többségi társadalom számára is kedvező, vagy elfogadható legyen. Ezért fontos az, hogy a kisebbség és többség közti kommunikáció működjön. Ehhez a kommunikációhoz a civil szervezet felől egy pontos probléma, vagy célmegfogalmazás szükséges, a többség felől pedig a megfogalmazott kisebbségi szervezeti célok pontos megértése.

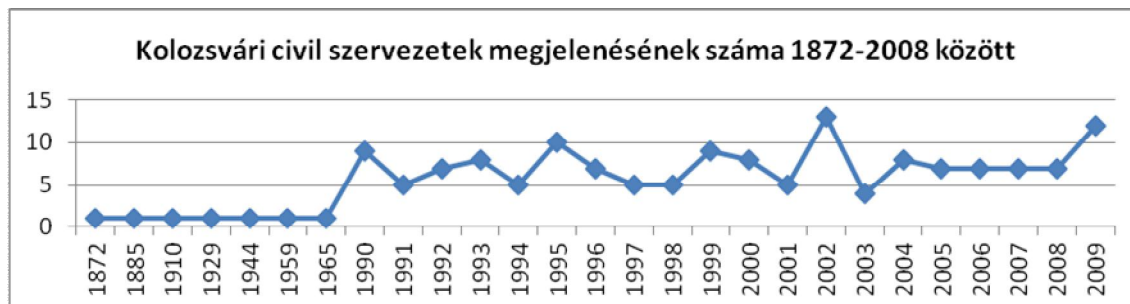
„A kisebbségi civil szféra, amennyiben a már jelzett opció mentén befelé, közössége felé fordul, lemond arról, hogy a kormány és általában a központi politika felé fontos üzeneteket fogalmazzon meg, akkor – bár tételesen nem mondja ki – szerintem éppen az ellenőrző funkció hiányára utal, lévén a civil társadalom által képviselt morális tartalom kulturálisan kondicionált.” (CSIHA 2009: 124)

Kolozs megyei civil szervezeti tevékenység

Kiss Dénes 2010-es NKIO tanulmányában találhatunk adatokat a romániai magyar civil szervezetek tevékenységéről. Kiss Dénes leírja, hogy egy adott társadalom nonprofit szektorának tevékenységei tükrözik a társadalom igényeit. Megmutatja azt, hogy egy adott társadalomban melyek azok a tevékenységek, amelyekre társadalmi igény van. Ezek olyan igények, amelyeket sem az állam, sem a piac nem lát el. Itt fogalmazhatjuk meg azt a gondolatot, amit Kovács Zoltán Csongor a Zöld Erdély Egyesület elnöke az interjúban elmondott. Ő egyet ért azzal a kijelentéssel, hogy a társadalom olyan szolgáltatást igényel a civil szervezetektől, amelyet sem az állam, sem a piac, vagy az arra illetékes szerv nem lát el. A probléma szerinte akkor következik be, amikor egy civil szervezet teljesen átveszti az illetékes szervtől a feladatkört és nem kéri azt számon, hogy miért nem végzi el feladatát. Szerinte egy civil szervezet hosszú távon nem szabad, hogy állami feladatokat ellásson, mivel a szervezetnek egyik felelősségéhez tartozik az is, hogy felelősségre vonja az illetékes szerveket és rávezeti arra, hogy az adott feladatkör nem hozzá tartozik.

A társadalmi igény mellett a civil szervezetek pénzügyileg támogatással és pályázat segítségével tartják fent magukat. Kiss Dénes tanulmányában azt olvashatjuk, hogy a civil szervezet nem csak a társadalmi igényeknek kell megfeleljen, hanem az államnak is, mivel az állam olyan tevékenységet finanszíroz, amely lehet, hogy nem a legfőbb társadalmi igény. Tehát a civil szervezetet az állami tevékenység mellett az is meghatározza, hogy a pályázati rendszer révén az állam milyen tevékenységet támogat.

A civil tevékenység mellett Kiss Dénes elmondja, hogy a romániai magyar civil szervezetekkel foglalkozó szociológiai elemzések már a 90-es évek közepén felhívták a figyelmet arra, hogy a szervezeteknél a kulturális tevékenységet folytató szervezetek kiugróan magas arányban vannak jelen. (Kiss, 2010:17)

1.sz.ábra: Kolozs megyei civil szervezetek megalakulásának száma – évi bontásban¹⁶

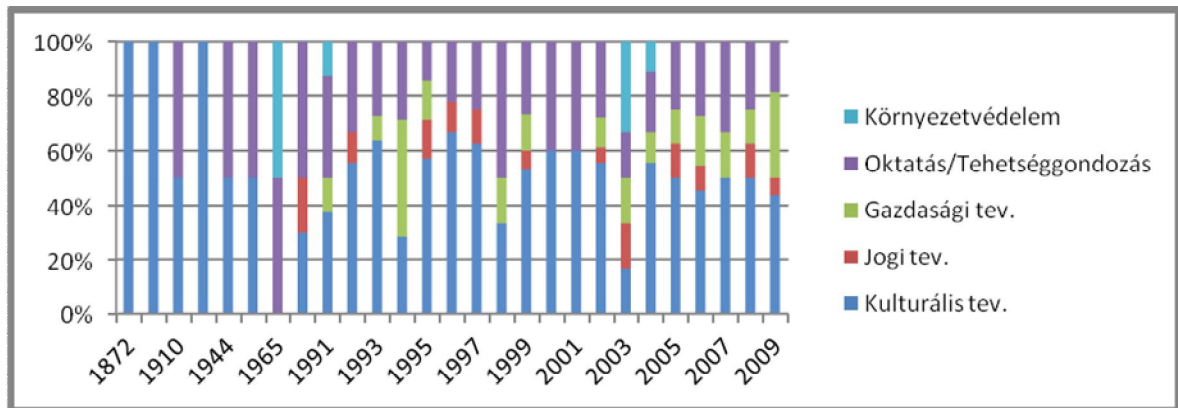
Az első számú ábrán a Kolozs megyei civil szervezetek számát láthatjuk tevékenységük kezdetének évére felbontva. 1872 és 2009 között. A www.ispmn.ro honlapon összesen 178 Kolozs megyei civil szervezetet találunk. Azért hasznos ezt az internetes forrást használni, mivel ezen az oldalon szerepel a civil szervezetek létrejöttének az éve, a szervezet címe, elérhetősége, valamint a tevékenysége. A 178 Kolozs megyei civil szervezetből 23-nál nem szerepelt évszám, tehát nem lehetett egyik kategóriába sem besorolni. A második probléma, amely torzíthat az eredményen az, hogy annak ellenére, hogy egyre több civil szervezet alakul meg, az 1990-es években létrejött szervezetek lassan visszavonulnak, emellett rengeteg olyan szervezet van, amely támogatás hiányában alvó szervezetté formálódott át.

Az ábrán szemmel látható, hogy az 1900-as évek elején sokkal kevesebb civil szervezetet alapítottak, mint a 2000-es évek elején. 1872 és 1965 között 1-1 civil szervezetet találtam, amelyet Kolozs megyében alapítottak (lásd: a függelékben szereplő adatbázis). Feltehetően azért találunk ilyen kevés számban civil szervezeteket, mivel a kommunizmus ideje alatti időszakban nem létezett kisebbségi érdekképviselet.

A legnagyobb civil szervezeti alakulással rendelkező év 2002. Itt 13 civil szervezetnek a megalakulását találtam. A második magas civil megalakulással rendelkező év 2009. Ebben az évben 12 civil szervezetet találtunk a honlapon. Ebből egyértelművé válik az, hogy a szervezetek száma évről- évre fokozatosan növekszik.

A következő ábra, amely lényeges a téma szempontjából az 1872 és 2009 közötti időszak civil szervezeti tevékenységeit mutatja. Az első és második ábrában a hasonlóság az, hogy mindkettő ugyanazzal a civil szervezeti listával készült, tehát az adatok a www.ispmn.ro oldalon szerepelnek.

¹⁶ Saját szerkesztés, adatforrás: <http://ispmn.gov.ro/page/institutiile-minoritilor>

2.sz. ábra: Kolozs megyei civil szervezetek főbb tevékenységének alakulása – évi bontásban¹⁷

A fenti ábrán Kolozs megyei civil szervezetek tevékenység változásait láthatjuk százalékokban évekre lebontva. A horizontális vonal jelöli az éveket, amikor volt szervezeti megalakulás Kolozs megyében a vertikális vonal mutatja a százalékokat. A vertikális vonalon színekülönbségek vannak. Minden szín egy adott szervezeti tevékenységet jelöl. Azért láthatunk több jelölést, mivel a civil szervezetek többsége két, vagy több tevékenységet is folytat (lásd: a függelékben szereplő adatbázis). Ezeket a tevékenységeket úgy választottuk ki, hogy megnéztük a honlapból készített saját adatbázisban a leggyakrabban előforduló civil szervezeti tevékenységet. Az öt fő szervezeti tevékenység a következő: környezetvédelem, oktatás, gazdasági tevékenység, jogi tevékenység illetve kulturális tevékenység.

A tevékenységek kiválasztását követően megvizsgáltuk azt, hogy egy adott évben, amikor civil szervezet alakult, mi volt a fő tevékenység, milyen Kolozs megyei civil tevékenység volt a domináns a megalakulási években. Az elkészített ábrán láthatjuk, hogy Kiss Dénes állítása teljes mértékben releváns, mivel a 1990-es években a kulturális tevékenységek túlmenni meghaladják a többit. Ezt a tevékenységet követi az oktatás és a tehetséggondozás, majd következik a gazdasági tevékenység (beleértve a szociális munkát is).

A jogi (emberjogvédelem/kisebbségvédelem) tevékenység és a környezetvédelem számban egymás mellett állnak. Láthatjuk, hogy ezek a tevékenységek a 2000-es évek elején jelentek meg.

Verespatak - civil fordulópontra Erdélyben

A RMGC¹⁸ verespataki aranybánya terve immár több mint egy évtizede aggodalommal tölti el és intenzíven foglalkoztatja a romániai civil szférát és közvéleményt. A gigantikus bányaterv a kezdetektől fogva számos műemlékvédelmi, környezeti, jogi és emberjogi, gazdasági, erkölcsi problémát és kockázatot vetett fel.

A verespataki ügygel kapcsolatosan rengeteg pro és kontra véleményt találunk a sajtóban.¹⁹ Vannak kimondottan figyelemfelkeltő akciók, amikor a vonatkozó szereplők a nyilvánosságot célozzák meg.

¹⁷ Saját szerkesztés, adatforrás: <http://ispmn.gov.ro/page/institutiile-minoritilor>

¹⁸ Rosia Montana Gold Corporation

¹⁹ Pro: Abrudbányai Magyar Kulturális Egyesület, Kontra: Alburnus Maior, Zöld Erdély Egyesület.

2013-ban hatalmas tüntetéseket szerveztek Bukarestben és több nagyvárosban, többek között Kolozsvárt. Ezekre odafigyelt a sajtó, tudósítottak róla. Ha a civil kimegy tiltakozni az utcára, akkor nagy a valószínűsége annak, hogy valaki valamit rosszul tett. Ebben az esetben azokról az felelős politikusokról van szó, akik megadták a Roşia Montana Gold Corporation-nak azt a kezdő lökést, hogy a vállalat eljuthatott odáig, hogy a megyében engedélyeket szerzett egy olyan vállalkozáshoz, amely feltételezhetően a bánya környékét veszélyeztette a hatalmas cianmedencével, illetve 2000 éves, ókori örökség vesztét jelentette volna.

A bányaterv elfogadása a korrupció, valamint illegalitás gyanúja keltette fel az emberekben a kételyt. Ide tartozik:

1. Az az eset, amikor 1997–1999-között a volt Ipari és Kereskedelmi miniszter 520 négyzetkilométeren 3 millió dollárért adott engedélyeket 20 éves időszakra.
2. A Minvest vállalatától az engedélyek a Gabriel Resources Rt.-hez jutottak el.
3. Egyes állami hivatalnokok, akik a Környezetvédelmi Minisztériumnál dolgoztak, olyan cégeknél foglaltak el helyet a hivatalból kilépve, melyek a bányanyitást kezdeményezték.
4. Verespatak monoindusztriális területté vált.
5. Független szakértői jelentéseket hamisítottak meg.

Ez az öt felsorolt Verespatakka kapcsolatos probléma tette érzékennyé úgy a többségi, mint a kisebbségi civil szervezeteket. Miután Traian Băsescu államelnök is a verespataki aranybányák megnyitása mellett foglalt állást 2011 augusztusában. 77 romániai civil szervezet – köztük a Zöld Erdély Egyesület – tiltakozott a környezetromboló, felmérhetetlen veszélyforrást jelentő beruházás ellen. Az ügy tisztázása érdekében a civil szervezetek számtalan törvényszéki eljárást kezdeményeztek az észlelt problémák orvoslására. Ezek az eljárások közül a civil szervezetek már felsőfokon többet is megnyertek.²⁰ Ez a fajta civil szerveződés sikeresnek mondható. De voltak olyan eljárások, melyek sikertelenek voltak. Ilyen például a felsőfokon immár többször is semmisnek nyilvánított területrendezési bizonylat, amelyet azonban a hatóságok mindig újból kiállítottak.²¹

A civil szervezetek bizonyos ügyekre való érzékenységéről kérdeztem Bethlendi Andrást, az *Igen, tessék!* mozgalom ügyvezetőjét. Bár a szervezet nem vett közvetlenül részt a verespataki civil akcióban, de mivel létrehozata a tárgyalt korszakhoz, folyamatokhoz kötődik, pontos képet ad arról, hogy hogyan válik fontossá egy esetleges társadalmi vagy környezetvédelmi probléma a civil szervezetek, vagy mozgalmak számára.²²

20<http://www.erdon.ro/hetvenhet-romaniai-magyar-civil-szervezet-a-verespataki-aranybanya-megnyitasa-ellen/1755447> -be kell tenni

21 http://www.erdelyinaplo.ro/aktualis/a_verespataki_ciannal_tobb_milliard_embert_lehetne_megolni

22 *“Úgy gondolom, hogy minden ilyen szervezet, ami valamilyen szinten figyelemfelkeltő akciókat folytat, ügyekre hívja fel a figyelmet, illetve a társadalmat érzékennyé teszi, ilyen kérdésben indirekt módon is hatással van más ügyekre is. Egy tudatosabb anyanyelvhasználó tudatosan fogyasztó is, és egyúttal egy környezetvédő ember tudatosabb, könnyebben ráérez a szociális problémára. Minél inkább érzékennyé válik az ember egy ügyre, úgy a többire is kialakul a készsége, hogy érzékeny legyen. Ha megvan a szükséges érzékenység, akkor annak következményei is vannak, például, hogy az ember hogyan is viszonyul a kérdéshez, hogy mennyire vállal szerepet bizonyos ügyekben. Ennek a tudatában a verespataki ügy Kolozsváron nagyon komoly hatással volt a civil*

Bethlendi András pontosan megfogalmazza azt a folyamatot, amelynek során egy civil szervezet mérföldkővé válik egy ügy kapcsán.²³ A civil szervezet egy ügy által érzett empátiája, vagy elutasító magatartása személyes, vagy közösségi érdeket formál. Az érdek megjelenése bizonyos esetben cselekvést készítő hatással bír. Ha valaki cselekedni akar, megfigyeli, hogy környezetében kik azok, akik szintén ugyanazt érzik az adott üggyel kapcsolatosan, ha nem talál, akkor meg próbálja meggyőzni társait. Ekkor az egyéni érdek, az egyéni ügyre való érzékenység csoportosul, melynek előnye az, hogy elindít megoldása érdekében szükséges cselekvéseket. A dolgozat kutatási részében olyan eseményeket próbálunk a négy sajtóorgánumban találni, amelyek civil érzékenységet váltottak ki.

A három sajtóorgánumban közül az egyiknek nem találtuk az online archívumát, a keresőbe a verespataki és civilek szavakat írtuk be, melynek során megtudtuk, hogy a *Transindex* van a legtöbb Verespatakról szóló cikk. A második helyen a *Krónika* napilap online oldala áll. A *Transindex* talált Verespataki szavattal tartalmzó cikkek száma összesen 10 010, a *Krónika* oldalán 836, a *Szabadság* online felületén 2190. Ez a szám az összes szótalálást mutatja, ami a három sajtóorgánumban a megalakulásuktól napjainkig található.

Ahhoz, hogy az ügy egy fordulópontjáról megjelent cikkeket elemezzük, ki kell választanunk azokat a témaköröket, amelyek igazolják a tételmondatokat. Ebből a témakörből az egyik és legfontosabb a civil szereplők, civil szervezetek megemlézése a cikkekben, a verespataki ügy pozitív, valamint negatív bemutatása. Itt fontos megnéznünk azt is, hogy kik tartják pozitívnak és kik negatívnak a kiábrítás elismerését. Ezen témakörökön kívül azt is figyelembe kell vennünk, hogy melyik sajtóorgánumban szerepel az adott cikk, mivel ez által megtudhatjuk a *Transindex* és a *Krónika* álláspontját is. A kiválasztott témakörök és sajtóálláspontok megfigyelése után mindegyik kiválasztott kutatási témakör végén egy rövid következtetést vonunk le.

Verespataki a köztudatba való beágyazódása akkor kezdődött, amikor a Roşia Montană Gold Corporation cég aranybányát kívánt nyitni a településen. A kiábrítás alkalmazó technológia 16 négyzetkilométernyi területet tenne tönkre. A bányát tervezett 15 éves működését követően a környezetszennyezés száz évig tartana. A cég azért tervezi megnyitni az aranybányát, mert 42.82 négyzetkilométer területen 300 tonna aranyat és 1600 tonna ezüstöt termelne ki. A Gabriel Resources a település házainak nagy részét már felvásárolta, és a közeljövőben az összes házat fel szeretné vásárolni. A kiábrítás elismeréséhez szükséges dolgozók száma elérheti a 250 főt.²⁴

A dolgozatban szereplő kronológia egy rövid összefoglalás volt a verespataki eseményekről, de a talált szakirodalomban nem szerepel civil tevékenységváltást és civil társadalmi ügyre való érzékenységet bemutató esemény. A szakirodalomból nem tudtuk meg azt, hogy például egy Zöld Erdély Egyesülethez hasonló szervezet mikor érezte a váltás kezdetét.

A fenti kronológiában szemmel látható, hogy a 2000-es évek után nagymértékű változások történtek a verespataki ügy kapcsán. Az első ilyen észrevétel az, hogy a 2000-es éveket követően

társadalomra. Meggyőződésem, hogy a kolozsvári civil társadalom érzékeny vált egy ügyre, ami kihatással lehetett és volt a más ügyekre való érzékenységre is.” Bethlendi Andrásal készített interjú, 2016. 04. 05

²⁴ <https://hu.wikipedia.org/wiki/Verespataki>

születtek meg olyan nemzetközi szabályozások, amelyek akadályozzák a beruházókat a bányaprojekt beindításában. A másik, a váltást befolyásoló esemény a nagybányai ciánkatasztrófához köthető.

Kovács Zoltán Csongorral, a Zöld Erdély Egyesület elnökével való beszélgetés során megtudtuk azt, hogy a verespataki üggyel kapcsolatos fordulópont a civilek számára akkor történt, amikor a Victor Ponta-kormány előterjesztette a verespataki törvényt. Később a bányaprojektnek dedikált Verespatak-törvénytervezetet - amely minden jogi és közigazgatási akadályt elhárított volna a ciántechnológiás aranybánya útjából – a képviselőház véglegesen elutasította.

A greeninfo- zöld iránytű a neten honlapon Kovács Zoltán Csongor leírja, hogy: „a Ponta-kormány tavaly augusztusban betervezte Verespatak-törvénytervezetét (PI-x 520/2013) elutasítását június 3-án 301 képviselő szavazta meg, egyetlen egy szavazott az elutasítás ellen és hárman tartózkodtak. A döntés végleges. A törvénytervezet - amely tavaly ősszel tízezreket megmozgató utcai tiltakozásokat váltott ki és amely közhasznúvá és kiemelt fontosságú nemzetérdekké nyilvánította volna a verespataki aranybányaprojektet, mentesítve a beruházót számos hatályos törvény betartása alól - elbukott.

Ezt a Menstük meg Verespatakat! mozgalom és az utcai demonstrációkon résztvevő állampolgárok mindenképpen jelentős sikerként könyvelhetik el. Annál is inkább mivel a törvénytervezetet egy kétharmados kormány terjesztette a parlament elé és tavaly decemberben még 160 képviselő támogatta a bányászati törvény azon módosító javaslatát, amely ugyanezekkel az előjogokkal minden bányát felruházott volna.²⁵

Kovács Zoltán Csongorral a ZEE elnökével készített interjúban pontosítva találjuk meg a verespataki ügy fordulópontját: „A következő nagy fordulópont 2013-ban az volt, amikor úgy-e mindenki Romániában ismerte Verespatakat, és tudott mondani két szót róla, vagy megvolt a véleménye róla. Akkor érkezett el a fordulópont, amikor a kormány azt mondta, hogy: Kész! Ezek a civilek folyamatosan ott állnak a projekt útjában. Nagy projektről van szó, nagy pénzekről van szó. Csináljuk úgy, hogy induljon be a folyamat! Ennek eredményeként beterveztettek egy törvénytervezetet, ami arról szól, hogy ez a vállalat milyen törvényeket szeghet meg. A törvénytervezet arról szólt tételelesen, hogy a Verespatak-beruházó mentesül X, Y, Z törvény alól, és X, Y, Z jogokkal ruházzuk őt fel egyénileg. Ez egy nagyon célzott törvénytervezet volt, és annyira durván, merészen és egyenesen volt ez megfogva és tálalva, beterveztve a kormány által, hogy az emberek megijedtek. A törvénytervezetben nagyon súlyos kitételek voltak, például benne volt az, hogy felruházta a céget magánszemélyekkel szemben -a helyi jelenlegi tulajokkal szemben-, hogy kitelepíthesse és elkobozhassa a tulajdonait, ami azonban nagyon durva. Az emberek megijedtek, hogyha a kormány ilyent terjeszt be és ezt megszavazza, holnap lehet az én falumba az én városom mellett is lesz valamilyen nagy projekt és kismimizik őket a saját tulajdonukból. Ez a 21. században egy jogállamban nem helyes. Rögtön megijedtek az emberek, nem tudták lenyelni az igazságtalanságot, és ekkor volt az, hogy a tömegek képesek voltak kimenni az utcára és mondani, hogy: Idáig és ne tovább! Ez nagyon lényeges volt, és erre, ami ráerősített az azt megelőző évtized, ami alatt rengeteg információ gyűlt be, illetve jutott el az emberekhez, és mindenki tudta, hogy miről van szó.

²⁵ <http://greenfo.hu/hirek/2014/06/04/verespatak-roman-parlamenti-nem>

*Akkor lett ez egy erős úton megjelenő mozgalom, amikor felfigyelt rá a világ: Mi történik itt? Miért vonulnak az emberek az utcára és mi ez a durva szinte forradalom Romániában? Ez volt a mozgató.*²⁶

A verespataki törvénytervezet benyújtását követően több ezer tüntetésnek lehettünk tanúi Románia területén. A több ezer fős tüntetések mellett az ügy nemzetközivé vált. Több tüntetés zajlott Románia nagyobb városaiban és a fővárosban is. 2013. szeptember elsején összesen 21 városban voltak világszerte tiltakozó demonstrációk, köztük Budapesten is, így a megmozdulás az egyik legnagyobb társadalmi mozgalmává nőtte ki magát.²⁷

A három magyar sajtóorgánumban talált cikkek Verespatakról

2013 és 2014 között a Verespatakról szóló összesen 5 mind a Transindexen, mind a Krónikán. A *Szabadság* napilap sajtóelemzése során, ha csak a 2013-as évet nézzük a találatok száma 52. Ez túlmenően meghaladja a Transindexen és Krónikán talált cikkek számát, és a kevesebb cikket tartalmazó lapok abban az időszakban, amikor a verespataki ügy a tetőfokára ért nagyon kevés anyagot közölnek, de találhatunk civil szervezetéről szóló anyagokat. A *Transindexen* a kiválasztott időszakban megjelent öt cikk közül három cikk tesz említést a civil szervezetekről és a civil tüntetésekről.

Az első 2013 augusztusában megjelent cikk leírja, hogy heves reakciókat váltott ki a verespataki bányaberuházás ellen tiltakozó civil szervezetek között az, hogy a Roşia Montană Gold Corporation projektjét beindítani kívánják és ezt egy nyilvánosságra hozott dokumentum igazolja. *„Utópisztikus gondolat, hogy valaha is hagyni fogjuk, hogy a ciántechnológiás kitermelés megtörténjen Verespatakon – fogalmazott megkeresésünkre Eugen David, a Mentsük meg Verespatakot (Salvaţi Roşia Montana) nevű kampányt szervező Alburnus Maior egyesület elnöke.*²⁸

A *Transindex* hírportálon megjelent második cikk a *2013 legjei a leghitelesebb forrásból – súlyos kategória* címet kapta. A cikk a verespataki ügygel kapcsolatban leírja, hogy a 2013-as év legjobb csapata a verespataki tüntetők. A szövegből megtudhatjuk, hogy ki a legjobb tüntető. A legjobb tüntető az, aki aktualizálja magát az adott ügygel kapcsolatban, azt tovább adja másoknak, valamint a tüntetésekkor az első sorból figyeli az eseményeket.²⁹

A harmadik a *Transindex* oldalán talált civil megmozdulással kapcsolatos cikk címe *Verespatakon a bányanyitást támogatták polgármesterek, az országban ezrek tüntettek*. A 2013. szeptemberi cikkből megtudhatjuk, hogy több polgármester verespataki aranybánya megnyitása mellett döntöttek. A tüntetés kiterjedt több romániai és külföldi nagyvárosra is. A civilek a polgármesterek döntése elleni tüntetését a bányaprojektet ellenző Alburnus Maior egyesület hirdette meg mozgósította.³⁰

A *Krónika* lapban az öt kiválasztott cikk közül egy említi meg a civileket és a civil szervezeteket. Réty: *újabb utcai tiltakozások a fafeldolgozó miatt* című cikk szintén egy civil reakciót ír le, amely egy

²⁶ Interjú Kovács Zoltán Csongorral a ZEE elnökéve, 2016. 06. 09

²⁷ http://atlatszo.blog.hu/2013/09/25/korrupciogyanu_tuntetesekek_avagy_verespataki_csiki-csuki

²⁸ <http://think.transindex.ro/?m=201308&paged=3>

²⁹ <http://itthon.transindex.ro/?cikk=22136>

³⁰ <http://itthon.transindex.ro/?hir=33985>

környezetvédelmi veszélyre hívja fel a figyelmet. A rétyi fafeldolgozó elleni tüntetés teljes párhuzamba van állítva a verespataki üggyel, mivel mindkét esetben komoly ökológiai problémákat takar.³¹

A *Szabadság* napilap részletesen leírja az ügy történéseit. Az első cikk 2013 februárjában jelent meg Újraindulhat a kitermelés címmel, majd a továbbiakban részletes beszámolókat kapunk a tüntetésekről és a kormány döntéseiről. A bányaterről és tüntetésekről szóló cikkeket többsége az újság címlapjain tüntetik fel. Esetenként több oldalas beszámolókat kapunk az ország minden pontján történő eseményekről kiemelve a civil szervezetek ügyben vállalt szerepét (lásd a *Szabadság* napilap 2013. 08. 01-ben kiadott újság 4.o.-t: Verespatak: Magyar civil szervezetek levele Pontához).

A három lapban szereplő cikkek mind a környezetvédelmi kockázatait vázolják fel Verespataki aranybánya megnyitásának. A cikkekből megtudhatjuk azt, hogy a civilek fele küldött üzenet a média nélkül és az internetes kommunikáció nélkül akadályozva lenne. A nemzetközi sajtó és a globális környezetvédelem kapcsolatát ezeken a szervezeteken belül láthatjuk. A szervezetek kampányukkal üzennek a médián keresztül a környezetvédelmi ügyekbe való civil beavatkozás fontosságára. Mindemellett itt információt kaphatunk magukról a mozgalmár szervezetekről, akik üzennek a médián keresztül, de ennek a média-szervezetek kapcsolatnak van egy oda-vissza történő ellenőrző funkciója. A média a szervezetek pénzügyi helyzetét ellenőrzi, míg a szervezetek a médián keresztül agresszív kampányokat is bevállalva közvetítik elveiket a világ fele.

A környezeti terhelések, a globális környezeti válság fontos tényezővé váltak.³² Az emberiséget világméretben érintő gondok, államonként más-más impulzust fejtenek ki. Az eltérő színvonalú a probléma tudatosulása, változó intenzitású, és ezt az emberiség nincs felkészülve egységesen egy esetleges természeti csapásra. Ennek orvoslása érdekében a természetvédelmi világszervezetek fontos lépéseket tesznek fejlesztési tervek és gyakran ismétlődő kampányok megjelenítésével. A nemzeti és nemzetközi sajtóval való kapcsolattartás mindezt elengedhetetlen. Ő a közvetítő a szervezetek és a támogatók, az emberek között. Ha ez a közvetítő szerep megszűnne, a környezetvédelem irányába tett lépések is komoly akadályba ütköznének.

A kiválasztott periódus a 2013–2014-es év, amikor a verespataki ügy kapcsán rengeteg civil megmozdulás történt. A Gabriel Ressources, valamint Gold Cooperation vállalatokkal kapcsolatos sajtóanyagot mindhárom sajtóorgánumban találtunk. A civil szó keresésénél a *Krónika* oldalán 218 cikket találtunk, valamint a *Transindex* 414 találat volt. Annak érdekében, hogy szemmel láthatóbb legyen az, hogy 2013 és 2014-ben hetente milyen mennyiségben írtak a sajtóorgánumok a civilekről, diagramot készítettünk. A két sajtóorgánum témával kapcsolatos cikktalálatok számában nem nagy az eltérés. A *Szabadság* napilapban több, mint 700 cikket találunk, ami civilek tevékenységéről, civil szervezetekről és a verespataki ügyről szól.

A sajtóelemzésből kiderül az, hogy alig van hét, amikor egy anyag sem jelenik meg a civilekről, valamint az egy hónap alatt megjelent maximális cikkek száma 81 (a *Szabadság* napilap szeptemberi hónapja). Ebben az időszakban többféle tematikájú cikket olvashatunk a tehetséggondozásról, a civil társadalom megszólításáról, a környezetvédelemről, valamint a kultúráról.

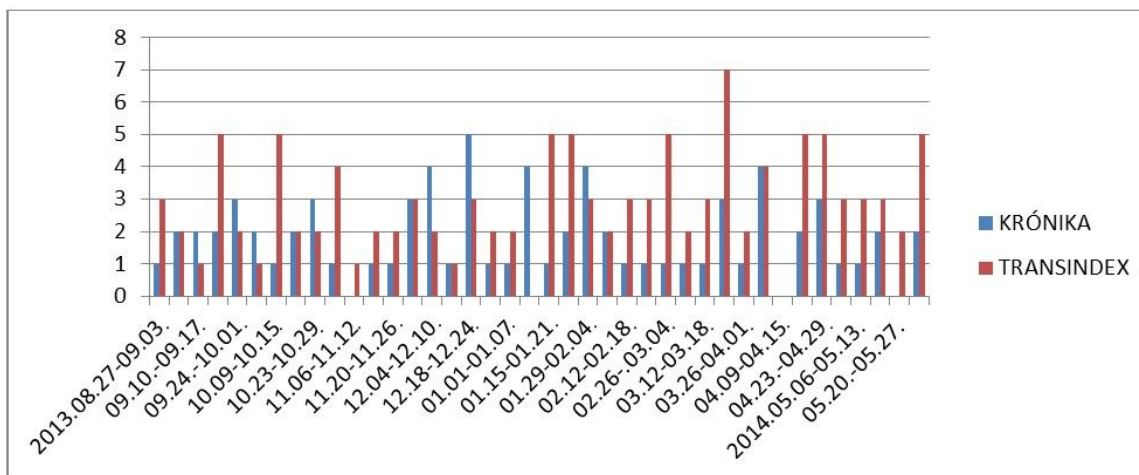
³¹ <http://kronika.ro/erdelyi-hirek/rety-ujabb-utcai-tiltakozasok-a-fafeldolgozo-miatt/print>

A *Szabadság* napilapban összesen több cikk jelent meg a civilekről, mint a *Transindexen* és *Krónikán* együttvéve. A *Krónika* online oldalán 2013 októberétől decemberig írtak a legtöbb alkalommal a civilekről és a civil szervezetek tevékenységéről. Ugyanezen az oldalon figyelhető meg az, hogy több héten át nem jelenik meg a civil szó egyik cikkben sem, a *Transindex* hírportállal ellentétben, amely a 96 hét alatt 3 hetet nem írt civilekről. A *Krónika* online oldalán ez a szám eléri az ötöt. A *Transindex* 2014. december 16-23. közötti héten a 14 civilekről szóló cikktalálattal felülmúlja a *Krónika* napilapot.

Ahogy a fentiekben láthattuk a diagramokból emellett kiderül az, hogy a novemberi és decemberi hónapokban felkapottabbak a civilekről szóló cikkek. A *Krónika* oldalán a 2013. decemberi hónapban összesen 19 cikk jelent meg a civilekről. A *Transindex* hírportálon 2014 decemberében találhatjuk a legtöbb cikket, ami összesen 30, a *Szabadságban* 43. A szövegek nagyrészt az év lezárása előtti utolsó megmozdulásokra, kisebbségi értékekre hívják fel a figyelmet. A cikkekben olvashatunk civil felelősségvállalásról, a mozgalmiság fontosságáról, autonómiapetíciókról, amely azonnali cselekvésre készíti a civileket. A további cikkekben a magyar-erdélyi kapcsolatokról, pártok viszonyáról is olvashatunk, amely a civilekhez címezte a sajtó, figyelmeztetve őket, hogy járjanak nyitott szemmel. A harmadik kategória az értékek megőrzésére sarkallja a közösségeket, a civil szervezeteket, és találunk olyan sajtóanyagot is, ahol a civilek eddigi sikeres tevékenységeit olvashatjuk. Az ilyen típusú cikkekben szerepel az oktatás, az egészséges életmód, a környezetvédelem, a kulturális értékek védelme, valamint a család tematikája is.

A tartalomelemzés elkészítéséhez az első határ 2013. augusztus 27-e, amikor a Ponta-kormány benyújtotta a PI-x 520/2013 számú törvénytervezetet. A tartalomelemzésben keresett cikkek másik határa 2014. június harmadika, amikor a bányaprojektnek dedikált Verespatak-törvénytervezetet – amely minden jogi és közigazgatási akadályt elhárított volna a ciántechnológiás aranybánya útjából – a képviselőház véglegesen elutasította.³³

Az ebben az időszakban megjelent *Transindexen* és *Krónikán* megjelent cikkek számát a civilekről az alábbi diagram mutatja:

³³ http://www.cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck.proiect?idp=13777

Diagram: A vizsgált sajtóban 2013–2014-ben közölt, civilekkel kapcsolatos cikkek száma – heti bontásban

A fenti diagram ordinátája mutatja a két sajtóorgánumban megjelent civilekről szóló cikkek számát. A abszcissa tengelye mutatja a verespataki ügy fordulópontjának kezdeti dátumát egészen a végső dátumig, a Ponta- kormány verespataki törvényének benyújtásától annak elutasításáig. A Szabadság napilap elemzését azért nem vettük be a fenti diagramba, mivel a cikkek tematikája hasonló. Mindemmellett a harmadik sajtóorgánum dolgozatba való beillesztése meghaladja a kutatás terjedelmi követelményeit.

A 2013. augusztus 27. és 2014. június 3. közötti időszakban megjelent cikkek száma a *Krónikán* összesen 73, a *Transindexen* pedig 108. A civil szervezetek tevékenységének változásait vizsgálva a verespataki bányaprojekt fordulópontjának első hónapját és lezárulásának utolsó hónapját vizsgáljuk, valamint a köztes időszakot tematikai táblázatba foglaljuk. A *Krónikán* megjelent cikkek száma 2013. 08. 27. és 2013. 09. 24. között 4, *Transindex* hírportálon megjelent cikkek száma 11. A *Krónikán* megjelent cikkek száma 2014. 05. 06. és 2014. 06. 03. között 3, a *Transindexen* 6. Azért kívánjuk részletesebben elemezni az első és utolsó hónapját a vizsgált időszaknak, mivel a két időpont közötti civil szervezeti tevékenységváltozás itt kell megjelenjen a legintenzívebben. A kiválasztott időintervallumban a Szabadság napilapban a civilekről szóló cikkek száma meghaladja az 500-at.

A 2013. 08. 27. és 2013. 09. 24. közötti időszakban megjelent cikkek szemmel láthatóan mozgalmiságra toborozzák a civil szervezeteket. A civilekről szóló cikkek különböző szövegkörnyezetben jelennek meg. Ezek között szerepelnek törvénytervezet módosítása mellett való kiállásra való felkérés. Ez és ehhez hasonló cikkeket a *Krónikán* találtam: „*Borboly Csaba arra kérte fel a gazdaegyesületeket, a civil szervezeteket, valamint az RMDSZ honatyáit, hogy tiltakozzanak a tervezet elfogadása ellen, mert az jelentős mértékben akadályozza az ország mezőgazdaságának fejlődését.*”³⁴ A cikkekben a civil szervezetek megmozdulásait tapasztalhatjuk különböző törvényekkel kapcsolatosan (pl: kutyatörvény, cigányság titulusait eltörlő törvénytervezet melletti kiállítás, a rossz földtörvény elleni fellépés). A *Transindexen* ebben az időszakban a verespataki bányaprojekt ellen találhatunk cikkeket.

A hírportálon 4 cikk jelent meg erről az ügyről ebben az időszakban. A cikkek a civil erőfeszítéseket írják le, például, hogy 21 napja tüntetnek Kolozsváron a civilek: „*A tüntetőkhöz csatlakoztak a szintén a fővárosban felvonuló biciklisek is, akik a bukaresti kerékpárutakért szervezték megmozdulásukat. Az étlánc kialakítása után a tüntetők az Alkotmány térről az Egyetem térre vonultak, ahol további egy órán keresztül folytatódott a tüntetés. Bukarestben már 21-ik napja tartanak a verespataki bányaberuházás elleni tiltakozó akciók.*”³⁵

Szintén ebben a lapban találtunk cikkeket, amelyben civil szervezetek különböző projekteket és programokat támogatnak. Erre példa a mindkét sajtóorgánumban megjelent a kerékpározást népszerűsítő cikk. Ezekben a cikkekben a Green Revolution környezetvédelmi szervezet és több civil szervezet rendezvényéről olvashatunk.³⁶ A civil felelősségvállalás témában civil szervezetek

³⁴ <http://kronika.ro/agrarvilag/aggalyos-foldtorveny>

³⁵ <http://regithink.transindex.ro/?p=25613>

³⁶ <http://regithink.transindex.ro/?p=25408>

tevékenységeiről olvashatunk az állatvédelemről. A *Krónikán* megjelent cikk a civil szervezetek mozgalmi fellépését taglalja a kutyatörvénnyel kapcsolatban³⁷, a *Transindexen* megjelent cikk pedig mozgalmiságra való felkérést mutat: „Természetesen sok állatot nem vár vissza senki, őket szándékosan rakták utcára. És bár egyre több, még mindig legfeljebb negyven százalék a chipes kutyák száma. Ha minden eb rendelkezne állandó azonosítóval, lényegesen könnyebb lenne a gazdák és a civil szervezetek dolga is – véli Kozma Tamás állatorvos.”³⁸

A cikkek tartalmából azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ebben az időszakban elég erős a civil szervezetek közügyekbe való fellépése. A második meglátás az, hogy a politikum, a vezetőség és a civil társadalom igényt tart a civil szervezetek támogatására. A tartalomelemzés második felében már megfigyelhetjük a tényleges közbelépést egy társadalmi probléma kapcsán.

A második időintervallumban – 2014. 05. 06. és 2014. 06. 03. között– szintén civil szerepvállalással kapcsolatos írásokat olvashatunk. Ez az időszak már a Ponta-kormány által benyújtott verespataki törvény elutasításának az időszaka. Ebben az időszakban a *Transindex* hírportálon 11 cikk szól a civilekről. A cikkekben láthatjuk a változásokat a civil szervezetek tevékenységében. Ezt bizonyítja az is, hogy több cikk jelent meg a kiválasztott időintervallumban. A második civil szervezeti tevékenység változását igazoló tény az, hogy több szöveggörnyezetben találhatunk írásokat a civil szervezetekről.

Az egyik mozgalmi tevékenység, amit a civil szervezetek folytatnak megtalálható az első időintervallumban szereplő cikkekben is és ez a civil szervezetek támogatása. „Az emberi környezetben élő denevérekolóniák hosszú távú védelme a helyi közösségek bevonásával című pályázatot a SEE 2009-2014, Civil Alap Program támogatja. A támogatás értéke 133.478,10 euró.”³⁹ A második cikk, ami támogatásról szól az a Hargita megyei civil szervezetekhez köthető. A Hargita megyei Madéfalván az önkormányzat és a civil szervezetek támogatásával korszerű gyümölcsfeldolgozót üzemelnek.⁴⁰ A harmadik cikk, ami a támogatásról szól. Ebben a cikkben azt olvashatjuk, hogy a civil szervezet felelősségre vonja az anyaországi civil szervezetet, amely befagyasztotta támogatását egy rendezvény kapcsán.⁴¹

A második téma, ami szintén megjelent a 2013-as cikkekben az állatvédelem. Itt is láthatjuk a civil szervezetek tevékenységének változásait, mivel ezek már akcióprogramot szerveznek. Egyik példa erre a denevérfajok védelmében tett erőfeszítés, valamint a delfin megmentési akció a Fekete-tenger partján.⁴² A harmadik állatvédelmi cikk a farkasokról szól: „Az állam és a civil szervezetek között kevés egyezmény született a farkasokról, egy valamiben azonban meg tudnak egyezni: a farkasok kihalásával radikálisan megváltozna a romániai erdőségek szerkezete.”⁴³

Ugyanebben az időszakban jelenik meg az értékvédelem tematika is. Az első cikk, ami a kolozsvári házsongárdi temető megmentéséről szóló konferencia leírását tartalmazza. A cikk kiemeli a

³⁷ <http://kronika.ro/erdelyi-hirek/megsurgetett-kutyatorveny/print>

³⁸ <http://regithink.transindex.ro/?tag=orokbefogadas>

³⁹ <http://regithink.transindex.ro/?p=32578>

⁴⁰ <http://www.kronika.ro/agrarvilag/gyumolcsfeldolgozo-letesul-madefalvan>

⁴¹ <http://itthon.transindex.ro/?cikk=23392>

⁴² <http://www.kronika.ro/szines/delfin-mentesi-akcio-a-fekete-tenger-partjan>

⁴³ <http://regithink.transindex.ro/?p=32090>

civil szervezetek jelenlétét a konferencián.⁴⁴ Az értékvédelem mellett megjelenik a családról szóló szöveg is, ami a *Transindexen* is és a *Krónikán* is megtalálható. Az egyik cikk, ami mindkét lapban szerepel az örökbefogadásról szól: „A civil szervezetek azonban továbbra is a túlzott bürokráciára panaszkodnak, mert a folyamat így is legalább másfél évig tart. Azoknak a gyermekeknek, akiket két-három éves koruk előtt nem fogadtak örökbe, már alig van esélyük arra, hogy egy szeretetteljes családban nőjenek fel - mutatott rá az egyik civil szervezet felhívása.”⁴⁵

A következő téma, amelyben megfigyelhető a civil szervezetek jelenléte a tehetséggondozás. A cikkek táborok szervezéséről⁴⁶ és az oktatásról szólnak. Vallásoktatásról szóló törvénytervezet: „A téma azóta is lázban tartja a „közbeszélőket”, természetesen az ortodox egyház főméltóságai rögtön tiltakoztak, a képviselő felé pedig majd félszáz civil szervezet jelezte, hogy támogatják a törvénytervezetet, több liberális szakíró is kihangsúlyozta a tervezet fontosságát.”⁴⁷

A két sajtóorgánumban maradt cikkek a civil szervezeteket, mint igazságszolgáltatókat mutatja be. Az első cikk, amely mindkét sajtóorgánumban fellelhető egy civil csoportosulásról szól, akik a kerékpártolvajok ellenében lépnek fel.⁴⁸ A második cikk egy védett területen való bányászat betiltására való azonnali fellépésről szól. Felsőcsertésen a civilek tiltakoznak a cianidos technológia ellen. Ebben a cikkben megemlítik Verespatakot is, mint a civil beavatkozás egyik követendő példát.⁴⁹

A jelenlegi írás követelményei miatt nem tudom részletekbe menően ismertetni a román sajtóorgánomokról készült elemzést, de fontosnak tartom egy mondat elejéig megjegyezni azt, hogy a román és a magyar sajtó viszonyulása a bányaprojekthez eltérő. További vizsgálatokra volna szükség az okok és a körülmények elemzésére – a dolgozat keretei között a megállapítás további elemzés tárgyát képező tétel (az Adevărul és a Libertatea lapokban talált cikkek alapján).

Az első észrevételem a dolgozat elkészítését követően az, hogy a jelenleg működő, verespataki ügy után megjelent civil szervezetek tevékenysége már nem szolgáltatói szerepvállalás, hanem mozgalmi. Erre bizonyíték a verespatakon történt illegálisra adott közbelépés milyensége.

A tartalomelemzésből tisztán láthatjuk a civil szervezetek tevékenységeinek változásait. Verespatak felébresztette a civileket. A kutatási rész első mintájában láthatjuk, hogy a civil szervezetek kevesebb ügybe avatkoztak be, mint a második mintában. A második rész azt mutatja, hogy a média többet foglalkozik a civilekkel. Másodsorban a médiaanyagból kiderül az, hogy bizonyos ügyekkel szemben a civil szervezetek és a civil társadalom hatékonyabban lép fel. A cikkekből kiderül az is, hogy gyakrabban avatkozik be egy civil szervezet a helyszínen. Ez lehet azért is, hogy a civil szervezetek érzékenyebbé váltak a társadalmi, szociális, politikai, környezetvédelmi és gazdasági problémákra.

⁴⁴ <http://www.kronika.ro/erdelyi-hirek/ujabb-siroknak-biztositananak-vedettseget-a-hazsongardban>

⁴⁵ Transindex: <http://itthon.transindex.ro/?hir=36473> Krónika: <http://www.kronika.ro/erdelyi-hirek/burokratikus-orokbefogadas>

⁴⁶ <http://regithink.transindex.ro/?m=201405>

⁴⁷ <http://regithink.transindex.ro/?p=32008>

⁴⁸ Transindex: <http://welemony.transindex.ro/?cikk=23381>, Krónika: <http://kronika.ro/erdelyi-hirek/nyomkoveto-a-drotszamaron-a-erdelyben-a-tolvajkergetok>

⁴⁹ <http://regithink.transindex.ro/?tag=ciantehnologia>

A civil szervezetek gyors közbelépése rengeteg problémát old meg. Ezt bizonyítja az, hogy Felsőcsertésen a civilek tiltakoztak a cianidos technológia ellen. Ebben a cikkben megemlítik Verespatakat is, mint a civil beavatkozás egyik követendő példáját. Ez a cikk mutat rá arra, hogy mind verespatak, mind más bányaprojekt, amely illegalitást takar maga mögött a civil felelősségvállalásé, mivel civil közbelépés nélkül olyan környezetvédelmi katasztrófa várható, mint a nagybányai ciánkatasztrófa, vagy a Felsőcsertésen történt baleset, amely 1972-ben 89 ember életébe került.

Több közérdekű kérdésben – a vizsgált időszakban – a politika különböző szintű képviselői megszólították a civileket, hívták őket, hogy ügyeket támogassanak. Erre a magyar kisebbségi közéletben nem volt példa. A civilek saját lelkiismeretük szerint jelen voltak a fontosnak ítélt ügyek nyilvános rendezvényein, tiltakozásokon, tehát jelentkezik a mozgalmi jelleg. Ezt a sajtó tudomásul veszi, külön nem elemzi. Nem találtunk olyan szöveget, amely a civilek új szerepét elemezte volna, de az megállapítható, hogy a civilek szerepléséről általában pozitív szövegkörnyezetben számolnak be.

Szakirodalmi jegyzék

1. Bodó Barna 2015: *Civil szerepek - civil szereplők*, Gordian Kiadó, Temesvár
2. Bodó Barna 2015: *Kisebbségi civil társadalom* In: Fábíán Gyula – Jakab A. Zsolt (szerk.): *Bíró Gáspár emlékkönyv*, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet-MTA TK Kisebbségkutató Intézet, ISBN 978-606-8377-36-0, 978-963-9218-89-5 Kolozsvár, pp.47 – 59.
3. Csiha Tünde 2009: *A civil társadalom elméleti- és fogalmi megközelítése*, Debreceni műszaki közlemények
4. Kiss Dénes 2006: *Az erdélyi magyar civil szféráról*, *Civil Szemle*, 2.sz.
5. Max Weber: *Államszociológia*. In *Az egyetemes politikai gondolkodás története*, Kézirat. ELTE-ÁJK - Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1993
6. Márton Orsolya 2012: *Mindennapok Verespatakon, a civil társadalom szerepe, államvizsga dolgozat*, Sapientia EMTE, Kolozsvár
7. Papp Z. Attila: *A romániai magyar sajtónyilvánosság a kilencvenes években. A működtetők világa (tézisek)*. KORUNK, 2006/4.

Online szakirodalom:

1. Bakonyi Eszter: *A globalizáció kiáltványának kritikai olvasata*
http://epa.oszk.hu/01900/01963/00014/pdf/infotars_2005_05_03_095-104.pdf, letöltés ideje: 2019. 02. 11.
2. *A Krónika napilap Facebook oldala*:
https://www.facebook.com/kronika.ro/info/?tab=page_info, letöltés ideje: 2019. 02. 14.
3. *Greenpeace protesteaza in biroul lui Borbely: ecologisti legati in Ianturi*,
<http://www.bihon.ro/greenpeace-protesteaza-in-biroul-lui-borbely-ecologisti-legati-in-ianturi/1049261>, letöltés ideje: 2019. 02. 14.

4. NISTOR LAURA – KOVÁCS LÁSZLÓ ATTILA: Verespatak – falu az arany árnyékában, Web · 13 szám, 2004/2. December · települések, változó társadalmi terek, http://web.adatbank.transindex.ro/pdfdok/web13_11_nistor.pdf
5. Romániai magyar civil szervezet a verespataki aranybánya megnyitása ellen, <http://www.erdon.ro/hetvenhet-romaniai-magyar-civil-szervezet-a-verespataki-aranybanya-megnyitasa-ellen/1755447>, letöltés ideje: 2019. 03. 17.
6. A verespataki ciánnal több milliárd embert lehetne megölni, <http://www.erdelyinaplo.ro/aktualis/a-verespataki-ciannal-tobb-milliard-embert-lehetne-megolni>, letöltés ideje: 2019. 03. 17.
7. Verespatak, <https://hu.wikipedia.org/wiki/Verespatak>, letöltés ideje: 2016. 04. 02.
8. http://www.cdep.ro/pls/proiecte/upl_pck.proiect?idp=13777, letöltés ideje: 2019. 04. 02.
9. Hideg Edina: A verespataki események és az ügy érdekében környezetvédelmi síkon érvényesíthető jogi eszközök, Budapest, 2006, <http://verespatak.transindex.ro/>, letöltés ideje: 2019. 04. 02.
10. http://elib.kkf.hu/edip/D_12053.pdf, letöltés ideje: 2019. 04. 12.
11. <http://www.origo.hu/idojaras/20110812-verespatak-cianid-aranybanya-kulszini-fejtes-hiaba-utastitja-el-magyarorszag-a.html>, letöltés ideje: 2019. 04. 12.
12. <http://www.origo.hu/nagyvilag/20100630-verespatak-aranybanya-egyre-nonek-a-rosia-montana-gold-corporation-eselyei.html>, letöltés ideje: 2019. 04. 20.
13. <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/17833-tiltakoznak-a-verespataki-banyaterv-ellen-a-tortenelmi-magyar-egyhazak>, letöltés ideje: 2019. 04. 02.
14. <http://szekelyfold.ma/hirek/nemet-mondanak-a-cianra>, letöltés ideje: 2019. 04. 20.
15. <https://hu.wikipedia.org/wiki/Verespatak>, letöltés ideje: 2019. 04. 12.
16. <http://greenfo.hu/hirek/2014/06/04/verespatak-roman-parlamenti-nem>, letöltés ideje: 2019. 04. 22.
17. http://atlatszo.blog.hu/2013/09/25/korrupciogyanu_tuntetesek_avagy_verespataki_csiki-csuki, letöltés ideje: 2019. 04. 22.

TRANSINDEX:

18. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=22136>, letöltés ideje: 2019. 04. 05.
19. 2013 August, Think outside the box, <http://think.transindex.ro/?m=201308&paged=3>, letöltés ideje: 2019. 04. 05.
20. Újabb utcai tiltakozások a fafeldolgozó miatt, <http://kronika.ro/erdelyi-hirek/rety-ujabb-utcai-tiltakozasok-a-fafeldolgozo-miatt/print> letöltés ideje: 2019. 04. 05.
21. <http://itthon.transindex.ro/?hir=33985>, letöltés ideje: 2019. 04. 04.
22. itthon.transindex.ro/?cikk=22320, letöltés ideje: 2019. 04. 20.
23. <http://regithink.transindex.ro/?p=25408>, letöltés ideje: 2019. 04. 22.
24. <http://regithink.transindex.ro/?tag=orokbefogadas>, letöltés ideje: 2019. 04. 21.
25. <http://regithink.transindex.ro/?p=25613>, letöltés ideje: 2019. 04. 22.
26. <http://regithink.transindex.ro/?p=32578>, letöltés ideje: 2019. 04. 22.
27. <http://regithink.transindex.ro/?p=32090>, letöltés ideje: 2019. 04. 20.
28. <http://regithink.transindex.ro/?tag=ciantehnologia>, letöltés ideje: 2019. 04. 22.
29. <http://itthon.transindex.ro/?hir=36450>, letöltés ideje: 2019. 04. 22.
30. <http://welemeney.transindex.ro/?cikk=23381>, letöltés ideje: 2019. 04. 20.

31. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=23392> -, letöltés ideje: 2019. 04. 21.
32. <http://itthon.transindex.ro/?hir=36473>, letöltés ideje: 2019. 04. 20.
33. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=23452> , letöltés ideje: 2019. 04. 22.
34. <http://regithink.transindex.ro/?m=201405>, letöltés ideje: 2019. 04. 22.
35. <http://regithink.transindex.ro/?p=32008>, letöltés ideje: 2019. 04. 20.

KRÓNKA:

36. kronika.ro/aktualis/csikszek/nagybojti-szeretetmorzsa-civil-osszefogasbol, letöltés ideje: 2019. 04. 20.
37. <http://www.kronika.ro/agrarvilag/gyumolcsfeldolgozo-letesul-madefalvan>, letöltés ideje: 2019. 04. 20.
38. <http://www.kronika.ro/szines/delfin-mentesi-akcio-a-fekete-tenger-partjan>, letöltés ideje: 2019. 04. 20.
39. <http://kronika.ro/erdelyi-hirek/nyomkoveto-a-drotszamaron-a-erdelyben-a-tolvajkergetok>, letöltés ideje: 2019. 04. 21.
40. <http://www.kronika.ro/erdelyi-hirek/ujabb-siroknak-biztositananak-vedettseget-a-hazsongardban> letöltés ideje: 2019. 04. 20.
41. <http://www.kronika.ro/erdelyi-hirek/burokratikus-orokbefogadas>, letöltés ideje: 2019. 04. 21.
42. <http://www.kronika.ro/belfold/kikozositett-roma-kiralyok>, letöltés ideje: 2016. 04. 20.
43. <http://kronika.ro/agrarvilag/aggalyos-foldtorveny>, letöltés ideje: 2019. 04. 24.
44. <http://www.kronika.ro/archivum/offline/cikk/163661/sportcsarnok-ketmilliobol>, letöltés ideje: 2019. 04. 24.
45. <http://kronika.ro/erdelyi-hirek/megsurgetett-kutyatorveny/print>, letöltés ideje: 2019. 04. 24.
46. www.kronika.ro/aktualis/.../civil-tiltakozas-az-osztrak-beruhazas-ellen letöltés ideje: 2019. 04. 20.
47. www.kronika.ro/aktualis/csikszek/erdelyi-magyar-nak-lenni letöltés ideje: 2019. 04. 20.
48. www.kronika.ro/aktualis/haromszek/ujabb-fordulo-az-osztrak.../print letöltés ideje: 2019. 04. 20.
49. kronika.ro/erdelyi-hirek/tiltott-magyar-felirat-kolozsvaron letöltés ideje: 2019. 04. 20.
50. www.kronika.ro/szempont/tortenetek-elhurcoltakrol-es.../print letöltés ideje: 2019. 04. 20.
51. kronika.ro/erdelyi-hirek/tobb-vasarhelyi-pekseg-megbukott-a.../print letöltés ideje: 2019. 04. 22.
52. www.kronika.ro/erdelyi-hirek/a-retyi-nyirt-felti-a-zold-erdely-egyesulet letöltés ideje: 2019. 04. 24.
53. www.kronika.ro/vilag/ujabb-zaszlougycok-szekelyfoldon letöltés ideje: 2019. 04. 24.
54. kronika.ro/aktualis/csikszek/gyorshir-halalos-autobaleset-csikszeredaban letöltés ideje: 2019. 04. 24.
55. www.kronika.ro/erdelyi-hirek/gyujtest-szerveznek-a-szacsvay-szoborra letöltés ideje: 2019. 04. 24.
56. www.kronika.ro/aktualis/haromszek/sing-sing-sokkerdojeles-koltoztetes letöltés ideje: 2019. 04. 24.

57. kronika.ro/erdelyi-hirek/rety-ujabb-utcai-tiltakozasok-a...miatt/print letöltés ideje: 2019. 04. 24.
58. www.kronika.ro/aktualis/csikszek/borton-jar-a-bekacombert letöltés ideje: 2019. 04. 24.
59. www.kronika.ro/erdelyi-hirek/florea-lemondasat-keri-lako-peterfi-tunde letöltés ideje: 2019. 04. 24.
60. kronika.ro/.../nyomkoveto-a-drotszamaron-a-erdelyben-a-tolvajkergetok letöltés ideje: 2019. 04. 24.
61. www.kronika.ro/vilag/brusszeli-peticio-a-szekelyfoldi-autonomiaert letöltés ideje: 2019. 04. 25.
62. kronika.ro/aktualis/.../magyararoman-egyuttmukodes-a-rotary-clubban letöltés ideje: 2019. 04. 25.
63. www.kronika.ro/.../szamon-keri-a-ketnyelvuseget-nagy-zsigmond-alpref... letöltés ideje: 2019. 04. 25.
64. www.kronika.ro/erdelyi.../megorizni-domokos-geza-szellemi-hagyatekat letöltés ideje: 2019. 04. 25.

SZABADSÁG:

65. <http://archivum2.szabadsag.ro/szabadsag/servlet/szabadsag/template/fix.PContactScreen.vm>, letöltés ideje: 2019. 10. 1

Bevezetés

A Központi Statisztikai Hivatal 2019-ben közzétett adatai szerint ma Magyarországon 765 bölcsőde 40648 férőhelyet biztosít a kisgyermek számára. Budapesten, valamint Pest-megyében található ezen férőhelyek 42%-a, ugyanis minden harmadik 3 év aluli gyermek itt lakik, valamint a legmagasabb női foglalkoztatottság itt van jelen (KSH Statisztikai Tükör, 2018).

A 167 éves múltra visszatekintő magyar bölcsődei ellátás fejlődése többször a szakmai munka újragondolását, megreformálását jelentette. Ma Magyarországon a bölcsődei nevelés-gondozás országos alapprogramja ad egy keretet a hazai bölcsődei ellátást nyújtó intézményekben, szolgáltatásokban folyó szakmai munkának. Az Alapprogram kiemeli, hogy *„a bölcsődei ellátást nyújtó intézmény, szolgáltató családbarát intézményként, szolgáltatásként hozzájárul a családok életminőségének javításához, a szülők munkavállalási esélyeinek növeléséhez (A bölcsődei nevelés-gondozás országos alapprogramja, 2017. 2.)”*

Kutatásom tárgya a bölcsőde és a család kapcsolata. A bölcsődei nevelés-gondozás országos alapprogramja (2017) részletesen tárgyalja, hogy a bölcsőde a családra, mint komplex rendszerre tekint, amelynek értelmében a bölcsődei intézmény a kisgyermek nevelés-gondozása mellett az egész család támogatását is megcélozza. A gyermek harmonikus fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele a családi és bölcsődei nevelés-gondozás összhangja, továbbá fontos, hogy a családok és a kisgyermeknevelők között partneri kapcsolat alakuljon ki. A szülő közvetíti gyermeke szokásait, igényeit, szükségleteit, ezzel segíti a kisgyermeknevelőt a differenciált, egyéni bánásmód kialakításában (Balogh et al., 2009). Éppen ezért rendkívül fontos a szülők közvetlen megszólítása. Kutatásomban arra keresem a választ, hogy a bölcsődébe járó gyermekek szülei hogyan vélekednek a bölcsődéről, a bölcsődére asszociálva mi jut elsőre eszükbe az intézményről.

A magyar bölcsődétörténet rövid áttekintése

Az első magyar bölcsőde 1852. április 21-én a Kalap utcában nyitotta meg kapuját a Pesti Első Bölcsődei Egylet által (Hornják, 2002). A Kalap utcai bölcsőde három év után a Kerepesi útra költözött. 1857-ben Terézvárosban is megnyílt egy bölcsőde, ezt három év után a Kerepesi úti bölcsődével egyesítették. Az Egylet elhatározta, hogy önálló bölcsődeépületet építtet, amely 1868-ra el is készült a VIII. kerületben, a Mária utcában. Itt már négy éves korig fogadták a gyermekeket. Az intézmény szabályzata így szólt: *„Szegény, lakáson kívül dolgozó szülők kisdedeit a 4. évig fölnevelni, s őket a nélkülözés, baj és betegségtől gondos felügyelettel és ápolással megóvni (Aggné Pirka et al., 2014:107).”* A gyermekeket bölcsődébe adó anyák foglalkozása nagyrészt iparos, napszámosnő, kofa, mosónő, vasalónő, szolgáló, takarítónő, házmesterné és varrónő volt. Szülés

után már két héttel munkába kellett állniuk, így már a kisgyermek két hetes kortól bölcsődébe járhattak. A bölcsődébe kerülés feltétele volt az anya munkaviszonya, a budapesti lakhely és a család szegénysége (Aggné Pirka et al., 2014). Ybl Miklós készítette annak a józsefvárosi bölcsődének a terveit, amely 1877-ben a Nagytemplom utcában nyitotta meg kapuit. Az intézmény ma is bölcsődéként működik, épületében nyílt meg 2002-ben a Bölcsődei Múzeum. A II. világháború utáni időszakban a nők tömegesen munkába álltak, ennek következtében szükséges volt az anya-és gyermekvédelem fejlesztése, ezáltal a bölcsődéknek is fontos szerep jutott. 1954-ben megjelent a Bölcsődék Működési Szabályzata, amely tartalmazta a gyermekek napirendjét, az étkezéssel és gondozással kapcsolatos feladatokat, az ott dolgozók munkarendjét és kötelességeit (Aggné Pirka et al., 2014). A II. világháború után létesült a világhírű Pikler Emmi-féle Lóczy úti csecsemőotthon, ahol állami gondozott csecsemők laktak. Olyan szempontokat dolgoztak ki, amelyek ellensúlyozták a hospitalizációt. A csecsemőotthon óriási hatással volt a hazai bölcsődékre, a hasonló korosztály ellátása miatt mintaként tudott szolgálni (Gyöngy, 2014).

A Bölcsődék Országos Módszertani Intézete 1970-ben jött létre, amely az Országos Közegészségügyi Intézet üzemi bölcsődéjében működött 7 évig. Feladatai között szerepelt a szakmai munka ellenőrzése, gondozási-nevelési módszerek kidolgozása, továbbképzés, valamint tudományos kutatómunka végzése. Több évtizedes szakmai tevékenysége során a módszertani bölcsődék szakembereivel együttesen emelték világszerte elismert szintre a magyar bölcsődei ellátást (Vokony, 2002).

A bölcsőde a gyermekvédelem rendszerében

Az 1997. évi Gyermekvédelmi törvény bevezetése után a Bölcsődék Országos Módszertani Intézete megszűnt, feladatait az Országos Család-és Gyermekvédelmi Intézet keretei között folytatta (Gyöngy, 2014). Ezen időszaktól tartozik a bölcsőde a szociális szférán belül a gyermekvédelem rendszerébe, és ezen belül a gyermekjóléti alapellátás részeként a gyermekek napközbeni ellátásának egyik formája (Balogh et al., 2009). A bölcsődei nevelés- gondozás szakmai szabályaiban (2009) a bölcsőde definíciója a következők szerint van meghatározva: *„A bölcsőde a családban nevelkedő – 20 hetestől - 3 éves korú – gyermekek szakszerű gondozását és nevelését végző intézmény.”*

A gyermekek napközbeni ellátásának rendszere 2017. január 1-jétől a gyermekvédelmi törvény módosítása következtében megváltozott, azaz minden esetben a bölcsődei ellátás keretén belül kell megszervezni a 3 éven aluli kisgyermek napközbeni ellátását, amely megvalósulhat bölcsődében, mini bölcsődében, munkahelyi bölcsődében és családi bölcsődében (KSH Statisztikai Tükör, 2018). *„A több mint másfél évszázados múltra visszatekintő bölcsődei ellátást a jogszabályváltozás előtt csak a 10 ezer főnél nagyobb településeken kellett megszervezni, ám 2017-től minden olyan településen kötelező önkormányzati feladat ennek biztosítása, ahol 40-nél több 3 éven aluli él, vagy legalább 5 gyermek tekintetében erre igény jelentkezik (KSH Statisztikai Tükör, 2018. 1.)”*

A minta

Az alapsokaságot a XI. kerületi Újbudai Bölcsődei Intézmények kilenc tagbölcsődéjébe felvett és 2018 decemberéig beszoktatott gyermek szüleinek a száma adja, azaz 674 fő.

Az 1. táblázatban részletesen látható, hogy bölcsődénként mennyi kérdőív került kiküldésre, és azokból mennyi érkezett vissza. A kitöltések számát tekintve a legtöbb válasz az Újbudai Szemünk Fénye Központi Bölcsődébe járó gyermekek szüleitől érkezett, azonban a már beszokott gyermekek és a kiküldött kérdőívek arányát bölcsődénként tekintve, a legtöbb kérdőív az Újbudai Pöttöm Bölcsődébe, a legkevesebb az Újbudai Bóbita Bölcsődébe járó gyermekek szüleitől érkezett vissza. A kiküldött 674 kérdőívből 354 válasz érkezett, azaz a szülők 53%-a töltötte ki a kérdőívet.

A BÖLCSŐDE NEVE	KIKÜLDÖTT KÉRDŐÍVEK SZÁMA	BEÉRKEZŐ VÁLASZOK SZÁMA	A KI NEM TÖLTÖTT KÉRDŐÍVEK SZÁMA
ÚJBUDAI SZEMÜNK FÉNYE KÖZPONTI BÖLCSŐDE	97	59	38
ÚJBUDAI NAPSUGÁR BÖLCSŐDE	74	36	38
ÚJBUDAI KUCKÓ BÖLCSŐDE	74	37	37
ÚJBUDAI PÖTTÖM BÖLCSŐDE	38	24	14
ÚJBUDAI MOGYORÓSKERT BÖLCSŐDE	64	43	21
ÚJBUDAI KATICA BÖLCSŐDE	89	33	56
ÚJBUDAI DÚDOLÓ BÖLCSŐDE	81	52	29
ÚJBUDAI BÓBITA BÖLCSŐDE	95	35	60
ÚJBUDAI MESEVÁR BÖLCSŐDE	62	35	27

1. táblázat

Kutatási paradigma, kutatási kérdések

Kutatásom a kvalitatív kutatási paradigmához kötődik. A kvalitatív szemléletű kutatásra jellemző, hogy nem határozzák meg a kutatást előre felállított hipotézisek, eljárások, emellett nyitott az előkészítése, az irányultsága szempontjából, továbbá a hipotézis a kutatásnak a célja, nem pedig a feltétele (Szabolcs, 2001). A kvalitatív kutatások felépítése körkörös, a lépések párhuzamosan mehetnek végbe, a visszatérés korábbi szakaszokhoz nem hogy megengedhető, hanem kifejezetten szükséges (Horváth & Mitev, 2015. 43.). A kutatási terv a kvalitatív kutatásoknál folyamatában változik, az előzetesen kidolgozott koncepciók megváltoztathatók, de az etikai előírásokat szigorúan szem előtt kell tartani. A kutatási kérdés is változhat, újabb kutatási kérdések fogalmazódhatnak meg (Horváth & Mitev, 2015). Erre hivatkozva kutatási kérdésemet egyetlen mondatban fogalmaztam meg: *A bölcsődébe járó gyermekek szülei hogyan vélekednek a bölcsődéről, a bölcsődére asszociálva mi jut elsőre eszükbe az intézményről?*

A kutatás módszere és eszköze

A megalapozott elmélet (grounded theory) kidolgozói azt az irányt mutatják a kutatók számára, hogy hagyják figyelmen kívül a korábbi ismereteiken alapuló elméleti feltevéseiket. Az elméletre szükség van, de csak abban az esetben, ha az megalapozott, azaz konkrét empirikus kutatásokból fejlődik ki (Feischmidt, é.n.). Tehát „*a grounded theory olyan kutatási módszer, ahol az elmélet az empirikus adatokból fejlődik ki és abban gyökerezik (Mitev, 2015. 85.)*.” Ahogy Mitev (2015) fogalmaz, a grounded theoryban apró kövecskékből építkezünk, csiszolgatjuk a kavicsokat, amíg össze nem áll a nagy kép, és ezt a módszert alkalmazó kutató nem tudja elképzelni, hogy miként fog kinézni a kép. Újabb kavicsok felfedezésével, formálásával újabb részeket tárhatunk fel, amelyek a képbe beilleszthetők. A megalapozott elmélet célja „*a társadalom egy-egy szűkebb jelenségét általános elméletekkel magyarázni, amely elméletek azonban nem eseten kívüliek, hanem az esetből származó adatok folyamatos és szisztematikus elemzésén alapulnak (innen a név is: grounded=megalapozott, theory=elmélet) (Feischmidt, é.n.)*.”

Kutatásom gerincét az egyéni írásbeli kikérdezés módszere képezi. Elsődleges célom az volt, hogy minden szülőt megszólítsak, ezért az online kérdőívet választottam kutatásom eszközeként. Fontos megemlíteni, hogy jelen tanulmány egy nagyobb kutatás része¹, amelyben a bölcsődei szakmai munka különböző rétegeit vizsgáltam: bölcsődei felvétel, beszoktatás, napirend, a bölcsőde humánerőforrása, a bölcsőde és a bölcsődei udvar tárgyi feltételei, családlátogatás, bölcsődei programok, a bölcsőde gyermekre gyakorolt hatása, bölcsődei élelmezés, a bölcsőde higiénés körülményei. A kérdőívben nyílt és zárt (feleletválasztó) kérdések is megtalálhatóak voltak. A zártkérdések közül a kitöltők találkozhattak olyan kérdéssel, amelynél több alternatíva közül kellett egyet kiválasztaniuk, és olyanal is, ahol, egynél több kategória is megjelölhető volt. A szülőnek a zártkérdéseknél megjelölhető egyéb megjegyzésben is lehetősége volt kifejtetni gondolatait. A feleletválasztó kérdések mellett a legtöbb kérdés becslési skála, azaz Likert-skála formájában jelent meg a kérdőívben. A szülő 5 fokozatú skálán jelölhette meg a válaszának intenzitását. A kérdések szinte mindegyike kötelező kérdésként volt feltüntetve, kivételt képeztek a pszichológus és a gyógypedagógus munkájára vonatkozó kérdések, illetve az utolsó záró kérdés. Az online kérdőívet az Újbudai Bölcsődei Intézmények intézményvezetője, Unger Katalin minden szülő e-mail címére eljuttatta, tájékoztatva őket a kutatás céljáról és arról, hogy a kérdőíves adatgyűjtés anonim módon zajlik. A kérdőív kitöltésére egy hónap állt rendelkezésre, a kitöltést 2019. január 3-án zártam le.

A nagy kutatáson belül jelen tanulmány kizárólag a bölcsőde és a család kapcsolatának témáját öleli fel. Ehhez a témakörhöz egyetlen nyílt végű kérdést fogalmaztam meg: „*Mi jut elsőre eszébe a bölcsődéről?*”

¹ A nagy kutatás az Újbudai Bölcsődei Intézmények megbízásából készült. Az adatgyűjtés szakaszában elengedhetetlen segítséget nyújtott Unger Katalin, az Újbudai Bölcsődei Intézmények intézményvezetője és Takács Anna Mária intézményvezető-helyettes.

A bölcsődei szakmai munka sajátosságai a bölcsődei nevelés-gondozás alapelveinek tükrében²

1. A család rendszerszemléletű megközelítése

A bölcsődei nevelésben alapvető feladatunk a család működésének megismerése, megértése. A bölcsődei ellátás során vannak olyan helyzetek, amelyek alkalmasak a család erősségeinek, gyengeségeinek, látásmódjának feltérképezésére. Ilyen helyzetek a családlátogatás, az adaptációs időszak, beszélgetés érkezéskor, hazamenetelkor, a szülői értekezletek, a szülőcsoportos beszélgetések, valamint a családi programok. Továbbá természetesen a gyermek viselkedéséből képet kaphatunk a családi interakciós mintákról.

Minden családnak megvannak a sajátosságai, szabályai, mintázatai, és ezek mind szerepet játszanak a gyermek fejlődésében. Ennek értelmében nem csak a gyermeket, hanem a családot is kiindulópontnak tekintjük, ez a rendszerszemlélet lényege.

2. A kora gyermekkori intervenció szemlélet befogadása

Az alapelv fókuszában a kisgyermek sajátos szükségleteinek meghatározása és figyelembevétele áll, feladatunk, hogy a felmerülő fejlődésbeli lemaradásokat, megtorpanásokat felismerjük és jelezzük. Az inklúzív nevelés, azaz a befogadás szemlélete teljes mértékben szem előtt tartja a gyermek egyéni szükségleteit, s azokból kiindulva, azokra építve biztosítja a gyermeki személyiség legteljesebb kibontakoztatását.

3. A családi nevelés elsődleges tisztelete

A bölcsődében tiszteletben tartjuk a családi nevelés értékeit, hagyományait, szokásait. Odafigyelünk, hogy az elfogadott, otthonról hozott nevelési értékek, hagyományok beilleszkedjenek a bölcsődei nevelés folyamatába.

4. A kisgyermeki személyiség tisztelete

A bölcsődei nevelés során mindenkor tiszteletben tartjuk az alapvető gyermeki jogokat. Minden gyermek individuum, figyelmet fordítunk az etnikai, kulturális, vallási, nyelvi, nemi, valamint fizikai és mentális képességbeli különbözőségek iránti tolerancia kialakítására

5. A kisgyermeknevelő személyiségének meghatározó szerepe

A nevelésünk alapja a szeretetteljes kapcsolat a gyermekekkel. A gyermekek személyiségfejlődésében az utánzásnak meghatározó szerepe van, mivel nap, mint nap szoros kapcsolatban vagyunk a gyerekekkel, a nevelésünk sikerességét, hatékonyságát meghatározza, milyen személyiségjegyekkel, értékrendszerrel rendelkezünk.

6. A biztonság és a stabilitás megteremtése

A kisgyermek a beszoktatás, adaptációs időszak alatt elveszti, elveszítheti biztonságérzetét. A bölcsődében célunk a szorongásmentes, bizalomteli, biztonságot nyújtó, pozitív légkör kialakítása, amelynek feltétele a személyi és tárgyi állandóság. A saját kisgyermeknevelő rendszer a személyi állandóság elvén működik. A bölcsőde tárgyi környezete, a saját csoportszoba, annak játécai, a

² A bölcsődei nevelés-gondozás országos alapprogramja (2017)

fürdőszoba, az udvar ismerete mind-mind növeli a gyermekek biztonságérzetét. Emellett az otthonról hozott meleg, puha biztonságot sugárzó plüss állatok, kendők, amelyek átmeneti tárgyként szolgálnak, nagyon fontosak a kisgyermekek életében.

Nemcsak a fizikai szükségletek szempontjából fontos a jól megszervezett napirend. A napirend a gyermek alkalmazkodását segíti elő, valamint fokozza biztonságérzetét.

7. Fokozatosság megvalósítása

A fokozatosság elvének a bölcsődei nevelés minden területén érvényesülnie kell. A fokozatosság elvének szinterei például az adaptáció és az önállósodásra nevelés. Mindenkor szem előtt kell tartani, hogy a gyermektől csak annyit követeljünk, amelyre képes életkora és fejlettsége alapján.

8. Egyéni bánásmód érvényesítése

A korábban bemutatott elvekkel összefonódva mindenkor érvényesülnie kell az egyéni bánásmód elvének. A fejlődési ütemet mindig magához a gyermekhez mérten kell meghatározni. Ennek alapja, hogy a gyermek kialakuló kompetenciáit támogassuk, ebben a mi szerepünk, nevelési módszereink meghatározóak. A spontán fejlődést támogatja a közös mondókázás, mozgásos játékok, mesekönyv nézegetés, a csoportszobai és az udvari játék, valamint az alkotó tevékenységek.

9. Gondozási helyzetek kiemelt jelentősége

A bölcsődei nevelés-gondozás szakmai szabályai (2009) részletes leírást ad a nevelés-gondozás egységéről. A nevelés és gondozás elválaszthatatlan egységet alkot. A nevelés tágabb, a gondozás egy szűkebb fogalom. A gondozás minden helyzetében történik nevelés is, ugyanakkor a nevelés helyzetei, lehetőségei nem korlátozódhatnak a gondozási helyzetekre. A gondozás során a kisgyermek szükségleteit elégítjük ki, ezek a kisgyermeknevelő és a gyermek kapcsolatának bensőséges, intim helyzetei. A humánus és emberi méltóság tiszteletének és a szakmai, etikai szabályoknak mindenkor érvényesülniük kell a gondozás során. A csecsemő-és kisgyermekkorban a nevelés-gondozás során alapvető feladat az egészséges szokásrendszer kialakítása, ami magába foglalja az étkezést, a higiénét, az egészséges életritmust, az öltözködést és a környezet rendjét. A helyes szokások kialakítását meghatározza a napirend, az automatikus cselekvések, a gyakori ismétlődés, a következetes nevelés, a sok magyarázat, a dicséret, az elismerés és a személyes példamutatás.

10. A gyermeki kompetenciakésztetés támogatása

A bölcsődei nevelésben alapvető a kisgyermek kognitív, érzelmi és társas kompetenciájának támogatása. A gondozási helyzetek, a játék és az egyéb tevékenységek lehetőséget nyújtanak arra, hogy a kisgyermek tapasztalatokhoz, ismeretekhez, élményekhez jusson.

A szociális és érzelmi kompetencia fejlődik az aktivitás, az együttműködés és az interakció során. Az együtt játszás, mesekönyvnézegetés, bábozás során fejlődik a kisgyermek beszéde, gondolkodása, értelme. Az udvari játék, az alkotó tevékenység, és számos egyéb játék során fejlődik a gyerekek kézügyessége, finommotorikája, mozgáskoordinációs képessége, egyensúlyozó képessége.

Az eredmények elemzése

Kutatásom során az adatok elemzése Glaser (1992) elemzési stratégiáján alapszik, amely során a kategóriák az adatok folyamatos összehasonlítása során születnek (Mitev, 2015). „Az állandó összehasonlítás azt jelenti, hogy az éppen kódolandó indikátort folyamatosan hasonlítjuk az előzőkhöz, hogy azt vajon ugyanúgy kódoljuk-e, mint valamelyik előzőt, vagy más néven illessük (Mitev, 2015. 112.)” A folyamatos összehasonlítás során a kutató a feljegyzéseit elemzi és összehasonlítja, ez a folyamat segíti a felmerülő minták és témák azonosítását. A kódolás és az elemzésekészítés közti lépés a memók írása, amely elengedhetetlen lépés, hiszen olyan ötlettárházat alkothatunk, amelyet a kutató bármikor újra áttekinthet, és amely hozzájárul az elmélet kialakításához. Glaser szerint a kutatónak kreatívnak és nyitottnak kell lenni az olyan újszerű interpretációkra, amelyek előre nem láthatók (Mitev, 2015).

Kutatásomban Glaser kódolási logikáját alkalmaztam. Az első lépés a szubsztantív kódolás, amely során az adatokból nyitott kódok, azaz spontán módon kialakuló kódok születnek. Az állandó hasonlóságok keresésén alapuló technikát Glaser (1978) *fogalomindikátor* modellnek nevezte. Az *indikátor* magába foglalhat szót, kifejezést, mondatot. A *fogalom* az indikátorokhoz összetapasztható szimbólum, amely lehet címke, vagy név. A szubsztantív kódokból alakulnak ki az elméleti kódok, amelyekből megteremthető a megalapozott elmélet. Glaser elemzési stratégiája, amely a végtelen lehetőségek tárát nyújtja a kutatónak, biztosítja az elmélet felfedezését, és kiküszöböli azt, hogy a kutató egy előre meghatározott keretrendszer alapján alkossa meg azt (Mitev, 2015).

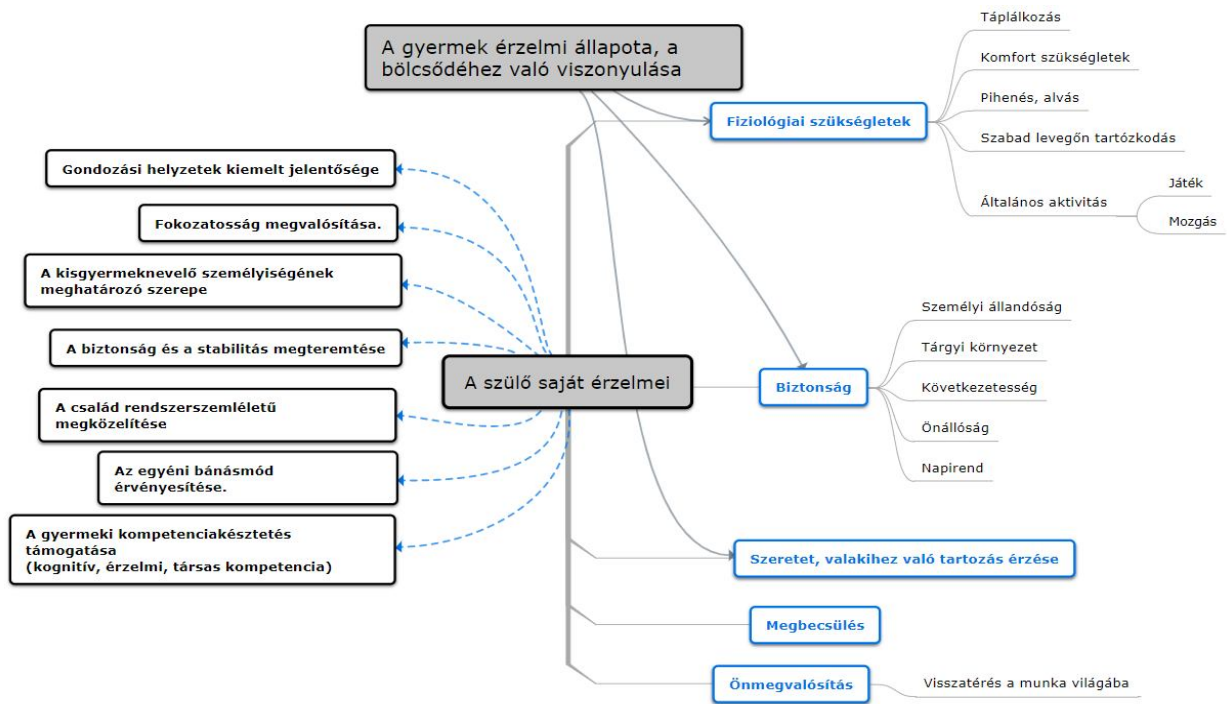
Az adatok kódolását az ATLAS ti tartalomelemző szoftver segítségével végeztem. A szoftver használatának előnye, hogy *a számítógéppel támogatott kódolás megőrzi a kézi kódolás legfőbb előnyét, a mélyebb összefüggések feltárásának lehetőségét (Bhowmick, 2006. 4.)*.

A szülői történetekből két fő kategória rajzolódott ki, azaz a szülő saját érzelmeit, tapasztalatait osztotta meg (85%), vagy a gyermeke érzelmi állapotáról, a bölcsődéhez való viszonyulásáról (15%) adott képet. A főbb kategóriákon belül jöttek létre az alkategóriák. A szubsztantív kódolás során egyrészt olyan indikátorokat adtam, amelyek a szülők, illetve a kisgyermek pozitív (93%), illetve negatív érzelmeire (7%) épültek.

Az érzelmeket kifejező indikátorokból gyökereznek Maslow emberi szükségletek hierarchiájának elemei, az alacsonyabb és magasabb rendű szükségletek, mint a fiziológiai szükségletek, a biztonsági szükségletek, a szeretet, a közösséghez tartozás szükséglete, a megbecsülés és az önmegvalósítás szükséglete (Majoros et al., 2012). Ezekhez a kódokhoz további alkódok vagy kétlépcsős alkódok tartoznak (lásd 2. táblázat). A szülők negatív érzelmei kizárólag a fiziológiai szükségletekhez kapcsolódik és elsősorban a bölcsődei élelmezés kritikájaként jelenik meg.

A Maslow emberi szükségletek hierarchiájának elemei a bölcsődei nevelés-gondozás főbb helyzeteivel (gondozás, játék, tanulás, ének-zenei nevelés, vers és mese, alkotó tevékenység) fonódnak össze. A szülői igényekből tisztán kirajzolódtak a bölcsődei nevelés-gondozás alapelvei, mint a gondozási helyzetek kiemelt jelentősége, a fokozatosság megvalósítása, a kisgyermeknevelő személyiségének meghatározó szerepe, a biztonság és a stabilitás megteremtése, a család

rendszer szemléletű megközelítése, az egyéni bánásmód érvényesítése és a gyermeki kompetenciakészítés támogatása (lásd 1. ábra).

1. ábra

Az alábbi táblázat részletesen szemlélteti a kódokat, az alkódokat, azok számát, továbbá azok megjelenési gyakoriságát. A legtöbb szülőnek (263 fő) a biztonság a legfontosabb, amely magába foglalja a személyi állandóságot, a tárgyi környezetet, a következetességet, az önállóságra nevelést és a napirendet. A biztonság után a szülőknek a szeretet és a valakihez való tartozás érzése (77 fő) jutott az eszükbe. Ezt követi a fiziológiai szükségletek megjelenése a szülői véleményekben, amely magába foglalja a bölcsődei étkezést, a szobatisztaságra nevelést, a pihenést, alvást, a szabadlevegőn tartózkodást és az általános aktivitást (mozgás, játék). 40 szülőnek a megbecsülés érzése jutott az eszébe a bölcsődére gondolva. Olyan kifejezéseket használtak, mint az őszinte odafigyelés, megértés, segítség, emberség és támogatás. Mindösszesen 7 fő írta azt, hogy a bölcsőde segítség a munkaerőpiacra való visszatérésben, ez a szülői visszajelzés a szülők lehetőségeinek megvalósítását tükrözi.

MASLOW EMBERI SZÜKSÉGLETEK HIERARCHIÁJÁNAK ELEMEI 34 ALKÓD

A KÓD GYAKORISÁGÁNAK MEGJELÉSE A SZÜLŐI VÉLEMÉNYEKBEN

5 ALKATEGÓRIA

FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLETEK	1) Táplálkozás 2) Szobatisztaságra nevelés 3) Pihenés, alvás 4) Szabadlevegőn tartózkodás 5) Játék 6) Mozgás	1) Tanulás 2) Fejlődés 3) Fejlesztés	58 fő
BIZTONSÁG	1) Biztonság 2) Barátságos környezet 3) Jó helyen van a gyermekem 4) Családias légkör 5) Tiszta környezet 6) Gyermekközpontú légkör 7) Törődés 8) Családbarát hely 9) Szakmailag felkészült kisgyermeknevelők 10) Szabályok	1) Személyi állandóság 2) Tárgyi környezet 3) Következetesség 4) Önállóság 5) Napirend	263 fő
SZERETET, VALAKIHEZ VALÓ TARTOZÁS ÉRZÉSE	1) Szeretik a gyermekemet. 2) Szeretettel teli közeg 3) Második család 4) Gyermekközösség		77 fő
MEGBECSÜLÉS	1) Őszinte odafigyelés 2) Megértés 3) Segítés 4) Emberség 5) Támogatás		40 fő
ÖNMEGVALÓSÍTÁS	1) Segítség a munkaerőpiacra való visszatérésben		7 fő

2. táblázat

A kutatás gyakorlati relevanciája

Nap, mint nap azért dolgozunk, hogy a családok, a kisgyermek a lehető legmagasabb színvonalú ellátásban részesüljenek és intézményünkben a lehető legjobban érezzék magukat. A szülők bölcsődeképének megismerése fontos hozzáadékkal szolgál az Újbudai Bölcsődei Intézmények számára. A családok véleménye rávilágított a szakmai munka egységét jelentő rétegek gyakorlati megvalósulására. Képet kaptunk a bölcsődei szakmai munka céljairól, annak színvonaláról, továbbá a kutatási eredményekből kirajzolódó mintázatok rámutatnak a fejlesztendő területekre.

„A kisgyermeknevelők munkájukon keresztül értékeik, életvezetési, probléma megoldási és egyéb jellemzőik, személyiségük harmóniája vagy diszharmóniája modellértékűvé, azonosulási mintává válnak a gyermekek számára. Tehát a szaktudáson, elméleti – szakmai ismereteken túl éppolyan fontos a saját lelki egészség fenntartása és védelme (Pető, 1998. 40.)” Éppen ezért a csoportban dolgozó kisgyermeknevelők mentálhigiéniája meghatározó, hiszen munkaeszközük a saját személyiségük, továbbá fokozott érzelmi megterhelésnek vannak kitéve (Pető, 1998). Ennek okán rendkívül fontos, hogy a kisgyermeknevelők megismerjék a szülői véleményeket, a családok részéről a pozitív visszajelzések prezentálása a „burn out” megelőzését szolgálhatja.

Összefoglalás

Kutatásomban arra kerestem a választ, hogy az Újbudai Bölcsődei Intézmények 9 tagbölcsődéjébe járó kisgyermek szüleinek mi jut elsőre eszükbe az intézményről. Az online kérdőíves vizsgálat során nyert adatok kódolása során kirajzolódtak a szülők pozitív és negatív érzelmei, amelyek a Maslow emberi szükségletek hierarchiájának elemeire épül. A további többlépcsős kódolás és a memók írása elvezetett egy olyan komplex szakmai munkát tükröző intézményhez, amely a bölcsődei nevelés-gondozás országos alapprogramjára épül. Ez a visszajelzés, visszacsatolás bizonyítja az Újbudai Bölcsődei Intézmények tagbölcsődéiben dolgozó szakemberek szakmai munkájának, hivatásának magas szintű művelését.

Konklúzió

A kisgyermek életében az első három év meghatározó, hatással van a későbbi egészséges testi, lelki, szociális fejlődésére (Sameroff & Fiese, 2005). *„A csecsemő- és kisgyermekkor az emberi fejlődés egyik legintenzívebb életszakasza, ahol az önálló emberré válás, a tanulás, valamint a tárgyi és szociális környezetben való tájékozódás óriási iramban halad előre (Danis et al., 2011. 71.)”* Éppen ezért a kisgyermeknevelő személyisége és szerepe kiemelt jelentőséggel bír a kisgyermek gondozásában, nevelésében.

A kutatás során kapott eredmények egyrészt az újbudai szülők elégedettségét, másrészt azt a társadalmi igényt tükrözik a bölcsődei ellátást nyújtó intézmény felé, hogy ezen szülőknek fontos, hogy a kisgyermekük a bölcsődében tanuljon és fejlődjön.

A tanulás fogalmát a bölcsődében a lehető legtágabban értelmezzük, amely tapasztalatot és információszerzési folyamatot jelent (A bölcsődei nevelés-gondozás országos alapprogramja, 2017). A kisgyermek legfőbb tevékenysége a játék, amely a napirendbe ágyazottan valósul meg.

Fontos hangsúlyozni, hogy a bölcsődében nincsen kötelező foglalkozás, ugyanakkor „biztosítanunk kell annak a lehetőségét, hogy a kisgyermek a játékon, a gondozási helyzeteken, és egyéb tevékenységeken keresztül ismeretekhez, élményekhez, tapasztalatokhoz jusson, átélhesse a spontán tanulás örömeit, megerősödjön benne a világ megismerésének vágya (A bölcsődei nevelés-gondozás országos alapprogramja, 2017. 4.).”

Megállapítható, hogy a bölcsődei ellátást nyújtó intézmény minden fejlődési területet érintő komplex szakmai munkát folytat, azaz a gondozás mellett a kisgyermek nevelésére, fejlesztésére is ugyanolyan hangsúlyt fektet. Álláspontom szerint a nevelő munka szakmai-módszertani háttere túlmutat a bölcsődei ellátás szociális szférán belül elfoglalt helyén.

Felhasznált szakirodalom

Aggné Pirka, V., Mikonya, GY., Mészárosné Darvay, S. & Szarka, E. (2014). *Kora gyermekkori nevelés – és családtörténet*. Budapest: ELTE TÓK.

A bölcsőde nevelés-gondozás országos alapprogramja (2017).

Balogh, L., Barbainé, B. K., Kovácsné, B. I., Nyitrai, Á., Rózsa, J., Tolnayné, F.M., & Vokony, É. (2009). *A bölcsődei nevelés-gondozás szakmai szabályai. Módszertani levél*. Budapest: Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet.

Bhomwick, T. (2006). *Building an Exploratory Visual Analysis Tool for Qualitative Researchers*. AutoCarto2006, Vancouver, WA, June 26–28.

Danis, I., Farkas, M., Herczog, M. & Szilvási, L. (2011). *A koragyermekkori fejlődés természete – fejlődési lépések és kihívások*. Biztos Kezdet Kötetek II. Budapest: Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet.

Feischmidt, M. (é.n.). A megalapozott elmélet: empiria és elmélet viszonya a kvalitatív kutatásokban. In: *Kvalitatív módszerek az empirikus társadalom és kultúrakutatásban*. Szabadbölcsészeti. doi:http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszeti/mmi.elte.hu/szabadbolcseszeti/index345b.html?option=com_tanelem&id_tanelem=839&tip=0

Gyöngy, K. (2014). *A bölcsődei művészeti nevelés előzményei és jelen gyakorlata*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. doi: <https://docplayer.hu/795778-A-bolcsodei-muveszeti-neveles-elozmenyei-es-jelen-gyakorlata.html>

Hornvák, M. (2002). *A 150 éve alapított első hazai pesti bölcsőde és Forrayné Brunszvik Júlia grófnő*, Martonvásár: Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány.

Horváth, D., & Mitev, A. (2015). *Alternatív kvalitatív kutatási kézikönyv*. Budapest: Aliena Kiadó.

Központi Statisztikai Hivatal (2018). *Statisztikai Tükör: A gyermekek napközbeni ellátása*, 2017.

Majoros, M., Lajtai, Zs., Kollár, M. & Darvay, S. (2012). *Az egészséges csecsemő –és kisgyermek fejlődése és gondozása*. Eger:Líceum Kiadó.

Mitev, A. (2015). Grounded theory. In: Horváth, D. & Mitev, A. (Eds.), *Alternatív kvalitatív kézikönyv* (pp. 85-120). Budapest: Aliena Kiadó.

Pető, Cs. (1998). És ki segít a segítőnek? *Család, gyermek, ifjúság*, 7 (3) 40-45.

Szabolcs, É. (2001). *Kvalitatív kutatási metodológia a pedagógiában*. Budapest: Műszaki Könyvkiadó.

Sameroff, A. & Fiese, B. (2005). Models of Development and Developmental Risk. In: Zeanah, Ch. (ed.). *Handbook of Infant Mental Health*. (2nd edition). Guilford, New York, 3-19.

Szokolozsky, Á. (2004). *Kutatómunka a pszichológiában*. Budapest: Osiris Kiadó.

Vokony, É. (2002). Kis magyar bölcsőde-történet. *KAPOCS*, 1 (2) 50-5

Béni-Dorcsák Réka: Az irodalmi kísérletezés új platformjai Brazíliában - ELTE, Irodalomtudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Fehér Zsuzsanna és Dr. Zuti Pál

Bevezetés

Az internet, és azon belül is a világháló elterjedésével, komoly változások történtek szórakozási és olvasási szokásainkban. Míg a kilencvenes évek televíziós dömpingjének idején, a televízió médiumának elsőbbségétől félt az irodalom, addig ma az elektronikus médiumok jelentik a legnagyobb veszélyt a nyomtatott szövegirodalomra nézve. Fürth Eszter 2007-ben publikált, brazil tévéregényekről szóló tanulmányát azzal a gondolattal zárja, hogy a televízió egyre inkább átveszi az írott irodalom szórakoztató funkcióját. Ugyanakkor mára már ez a megfigyelés is elavultnak tetszik, tekintve, hogy napjaink legfőbb kikapcsolódási forrását, az internetes tartalmak olvasása, böngészése, nézése adja. Főleg a 2010-es évektől fénykorát élő web 2.0-ás közösségi portálok és okostelefonok megjelenésével, a világháló végeláthatatlan és folytonosan gazdagodó információmennyisége még csak egy karnyújtásnyi távolságra sincsenek többé. Ezt a kiaknázhatatlan lehetőségekben, és új publikálási felületekben, valamint új olvasói rétegekben gazdag platformot az irodalom is felfedezte magának.

JELENKORI BRAZIL IRODALOM

Beatriz Resende a kortárs brazil irodalom négy fő tulajdonságát emeli ki a 2008-ban publikált *Contemporâneos: expressões da literatura brasileira do século XXI* (Kortársak: a XXI. századi brazil irodalom kifejezőmódjai) című tanulmánykötetében. Annak ellenére, hogy a XX. század második felében sokan megjósolták az irodalom halálát, mégis a jelenkori irodalom kivételes termékenységről tesz tanúbizonyságot, ami elsősorban az irodalmi eseményeknek a kulturális életben való egyre fokozódó jelenlétében nyilvánul meg. Egyre több irodalmi díj születik, egyre több felolvasóestet, író-olvasó találkozót, könyvfesztivált tartanak világszerte, aminek köszönhetően, az íróktól már nemcsak a kitűnő írói vénát, hanem egyfajta előadói készséget is elvár az olvasóközönség. Az irodalom intézményrendszerének, a jelenkorban megfigyelhető elaprózódása új kisebb kiadók, irodalmi körök és műhelyek formálódását tette lehetővé, aminek következtében soha nem látott heterogén nyomtatott irodalmi szövegek keletkeznek korunkban.¹ Azontúl, hogy változatosság mutatkozik a nyelvi kimunkáltság, a formai megvalósítás és az olvasóval szemben állított elvárások terén, maga az irodalom fogalma, illetve az irodalom fogalma alá sorolható szövegek minőségi kritériumai is megkérdőjeleződnek. A posztmodernből induló hibriditás eszménye egészen napjainkig jellemzi az irodalmi alkotásokat, és annak ellenére, hogy a posztmodern teoretikus Frederic Jameson, az irodalom pozitív jellemzőjeként kiemeli, hogy főleg a latin-amerikai országokban, a mozival és a televízióval szemben, az irodalom megőrzi a kulturális globalizációival szemben fenntartott ellenállását,² mégis mind tematikában, mind nyelvezetben és formai újításokban, a jelenkori brazil irodalom is leginkább a globális tendenciákat tükrözi vissza.

¹ Schøllhammer, 2009: 18.

² Jameson, 1998: 54 – 77.

A legfontosabb ide köthető jelenkori irány, az ún. *presentificação*, azaz a jelen radikális térnyerése az irodalmi szövegekben.³ Ezalatt elsősorban nem csak azt kell érteni, hogy a napjainkban született irodalmi szövegek már kevésbé dolgoznak fel múltbéli, történelmi témákat és eseményeket hanem, hogy az elmeséltek fókuszában mindig az adott történés jelenre való hatása áll. A tematikában tehát a hétköznapok mindennapi gondjaiban kivetülő társadalmi kérdések válnak hangsúlyossá, a formát tekintve, pedig a Schøllhammer-féle *novo realismo* (új realizmus),⁴ azaz a formán keresztül megvalósuló realizmus érvényesül, aminek értelmében olyan irodalmi szövegek jelennek meg, amelyek rövidségükkel, gyors narrációjukkal képesek arra, hogy a felgyorsult életünk olvasási igényeit kielégítsék. A hétköznapi témák, és rövid prózaszövegek mellett, pedig a művek kiadási körülményeiben is változás történik. A nyomtatott szövegirodalom intézményrendszerének demokratizációjával párhuzamosan, az online hipertér hipertextualitásában rejlő lehetőségeit kihasználva, megjelennek az azonnaliságot előnyben részesítő, új kísérletező publikálási felületek a világhálón.

BLOGIRODALOM

A Brazíliában elsősorban nagyvárosokhoz (São Paulo, Rio de Janeiro) köthető irodalmi élet, a világháló térnyerésével párhuzamosan egyre inkább decentralizálódik, aminek következtében olyan kisebb, ám különböző államközpontként továbbra is jelentős városok, mint Belo Horizonte, Porto Alegre, Fortaleza, Florianópolis, Curitiba is megjelennek az irodalom színterén.⁵ Ezen városokban a kiadói szervezettség hiánya több új szerzőt vonzott az ingyenes, és azonnali publikációs lehetőséget nyújtó blogirodalom felé.⁶ A bonyolult, nagy elvárásokat támasztó, és nem minden esetben kifizetődő kiadói közreműködés helyett, a digitális platformok egyszerűsége, kényelme, és az azonnali olvasói visszajelzésekben rejlő pozitív potenciál, a blogirodalmat egyre inkább felvirágoztatták Brazíliában. A jelen, és az azonnaliság kérdése ezáltal, nem csupán a fikció idejében, de az írás-olvasás idejében is kardinális kérdéssé válik. Az alapvetően web 2.0-ás jelenségként számon tartott, de az alkalmazott technológiája és filozófiája szerint még a világháló kontextusában létrejövő blogok adta kiadási lehetőségeknek köszönhetően,⁷ az írással szinte egy időben történik az adott folytatásos szövegrészlet olvasása, aminek köszönhetően az olvasó is rögtön megfogalmazhatja reflexióit, és az online platformnak köszönhetően pedig még meg is oszthatja ezt másokkal, sőt vitába is elegendhet olvasmányélményével kapcsolatban más olvasókkal. A blog ugyanis, egy bejegyzésekkel periodikusan bővülő, és a közösség számára hozzászólási lehetőséget kínáló weboldal, amely azontúl, hogy a szerzők számára olcsón fenntartható publikálási felületet nyújt, kihasználja az internet, és elsősorban a web 2.0-ás felületek mögött megbúvó alapvető igényt, a felhasználók mérhetetlen közlésvágyának kielégítését.

Az olvasó, vagy a digitális felület nyelvén, felhasználó felemelkedésének jelenségével állunk szemben a hipertérben is. A hipertextualitás interaktivitása, egyben kontinuitást mutat a posztmodern recepcióesztétika bizonyos alapvetéseivel, miszerint az olvasó által születik meg az adott szöveg értelme, vagy ahogyan a posztstrukturalista Barthes fogalmaz, „az olvasó születésének

³ Resende, 2008: 27.

⁴ Schøllhammer, 2009: 53.

⁵ Resende, 2008: 25.

⁶ Resende, 2008: 25.

⁷ Szűts, 2018: 257.

ára a szerző halála.”⁸ Ugyanakkor egyfajta paradoxon fogalmazódik meg a blogok világában, amely párhuzamba állítható korunk domináns kultúrtudományos szemléletmódjának álkontextuális interpretációjával. Annak ellenére, hogy a szerző szerepe már több fronton megkérdőjeleződött (Roland Barthes, Michel Foucault) mégis a szerző uralma, ahogyan Barthes is fogalmaz, szilárdan jelen van, különösen az online tér blogirodalmában, amely kezdetben a nyilvánosság számára írt naplók, személyes útikönyvek, memoárok funkcióját töltötte be.⁹ Az önéletrajzírás, valamint a napló műfajának alapvető narrációelméleti kérdéseivel szembesülünk tehát, amikor a szerző és narrátor funkció szétválaszthatatlanságát, és ezáltal a fikció és nem fikció teljes összeolvadását tapasztaljuk a blogirodalom esetében.

Ezt az utat kihasználva vált ismertté a porto alegre-i feminista szerző Clarah Averbuck is (1979 –), akinek írói munkásságát számos vita övezi.¹⁰ Az 1990-es évek végén, a Brazília déli részén elterülő Rio Grande do Sul államában, egy fiatal egyetemistákból álló csoport, elindította az ún. *CardosOnline e-zine*-t, azaz egy olyan nem hivatásos emberek alkotta online kiadványt, amely 1998 és 2001 között, hetente kétszer a feliratkozottak számára irodalmi és kulturális tartalmat közvetített, illetve csaknem háromezer olvasójának biztosította a válaszadás lehetőségét is, ami által hozzájárult a kortárs irodalommal való élő párbeszédhez.¹¹ Az Universidade Federal do Rio Grande do Sul diákjai által kezdeményezett irodalmi kísérletben, többek között két olyan, ma akadémikus körökben elismert szerző neve is szerepelt, akik saját személyes és/vagy irodalmi blogjuknak köszönhetően irodalmi pályájuk elindulását.¹² Clarah Averbuck is a *CardosOnline* fanzinnak köszönhetően indult el az ismertség útján, amit később a *Brasileira! Preta* című blogján folytatott.

A *Brasileira! Preta* két évig működött aktív blogként 2001 szeptembere és 2003 szeptembere között, ugyanakkor a blog máig fennmaradt, és minden, szerző és olvasó által publikált tartalom elérhető a látogatók számára. A blog egy személyes naplónak indult, amelyben Averbuck a São Paulo-ban megélt hétköznapi eseményeit fogalmazta meg, mint az állandó fogyókúráját, a számlái kifizetésének nehézségeit, szerelmi kalandjait és csalódásait, valamint annak a vágyát, hogy elismert író legyen. A mind nyelvezetében, mind tematikájában az irodalom esztétikai elvárásaitól távol eső blog, ugyanakkor a szerző egyfajta „irodalmi laboratóriumává” vált onnantól, hogy személyes posztjai mellett, egy autodiegetikus narrátor, Camila által írt szövegrészletek is megjelentek, amelyekben Clarah Averbuckéhoz hasonló, ám egyértelműen fiktív történetek voltak elbeszélve.¹³

Gyere gyorsan, szívem, ne húzd az időt, szomjas vagyok, álmos vagyok, melletted akarok aludni. Ébredj föl ebből a rémálomból és rohanj ide hozzám. A világ üres. (...) Az üresség egyre csak közelít, nagyon szeretnék téged mosolyogni látni, látni, hogy jól vagy, és újból ragyogsz. Nem azért születtem, hogy felmosórongy legyél. Nem, nem mutatsz jól ezekben a göncökben, gyorsan válts ruhát, mosd meg az arcod, vedd fel a cipődet, csókold meg

⁸ Barthes, 1996: 55.

⁹ Szűts, 2018: 257.

¹⁰ Resende, 2008: 25 – 26.

¹¹ Vieira, 2017: 5907: <http://www.abralic.org.br/anais-artigos/?id=1879>

¹² Vieira, 2017: 5907.

¹³ Vieira, 2017: 5908.

Esperanzát, és kinyitunk egy üveg bort. Kellj fel, most rögtön. Ha akarsz át is léphetsz rajtam. Camila szeretőjét senki sem dobhatja el, senki sem döngölheti a földre, senki sem hagyhatja, hogy könnyeibe fulladjon. Szólj, ha készen vagy, a kocsiiban várok, és közben rockot hallgatok, és cigit szívok. (Averbuck, *Brazileira!Preta*, 2002/05/21. Saját fordítás)

Az egyértelműen nem naplóbejegyzésnek szánt részletben Averbuck későbbi két regényének (*Máquina de Pinball*, 2002; *Vida dos gatos*, 2004) főhősét, Camilát szerepelteti. Averbuck számára a blog tehát azon túl, hogy nyilvános naplóként funkcionált, irodalmi szövegeinek vitrinje is lett egyben. Életének mindennapjairól megfogalmazott reflexióit irodalmi szövegrészletekkel, sőt metairrodalmi megjegyzéseivel együtt hétről-hétre publikálta. Az olvasók tehát többek között annak is szemtanúivá váltak, amint a szerző kiadót keres befejezett regénye számára:

Tudod, mit csinálok most? Kiadóknak küldöm szét a könyvemet. E-MAILEN. Mivel nincs pénzem arra, hogy kinyomtassam, vagy az van, hogy mégis kinyomtatom, és valamicske pénzt keresek, vagy elküldöm így. Te mit gondolsz? Én azt gondolom, hogy nem. (Averbuck, *Brazileira!Preta*, 2002/12/29. Saját fordítás)

Averbuck automarketingje sikeresnek bizonyult, hiszen az Editora Conrad elfogadta első regényét, a *Máquina de Pinball*-t (Flippergép), és meg is jelentette még 2002-ben. A korántsem hagyományos úton felfutó író, a XIX. századi *cordel*- (ponyvairodalom), és a *folhetim*-irodalom (tárcairodalom) mintájára, populáris irodalmi szövegeit folytatásos formában jelentette meg online, megadva annak a lehetőségét, hogy az olvasók is visszajelzést küldjenek. Irodalmi kísérlete olyannyira sikeres volt, hogy első regényéből színházi adaptáció készült Antônio Abujamra rendezésében, majd pedig Murilo Salles-nek köszönhetően mozifilm is forgattak belőle. A *Máquina de Pinball*, egyáltalán nemcsak kiadási körülményeit, de formáját tekintve sem nevezhető hagyományos regénynek. Már megjelenésének folytatásos jellege is mutatja, ahogyan a *folhetim*-hagyomány¹⁴ brazil klasszikusánál, Machado de Assisnál is megfigyelhető, hogy a fejezetei rövidek, tagoltak, és fragmentáltak. Éppen emiatt inkább a nyomtatott irodalom Luiz Ruffato-féle regényszövevényes technika érvényesül bennük, mint a hagyományos romantikus, vagy neorealista regények lineáris elbeszéléseinek történeti íve. A mozaikként összeszerkesztett különböző nyelvi regiszterű szövegrészletek, rövidségükből adódóan csak bizonyos impressziókat, reflexiókat örökítenek meg, így aktív olvasói közreműködést igényel a szövegek közti hiátusok kitöltése.

Let the truth be known / I've got to walk around in my own tennis shoes / Let the truth be known / I have to learn to live in this world on my own / Let the truth be known / Nobody showed me how supposed to go.

Bob Forrest – The Bicycle Thief

Bolygó: Föld. Város: São Paulo. Mint minden nagyváros, São Paulo is vesztésre áll az ember legnagyobb ellenségével szemben: a környezetszennyezés. Az istenit, milyen mocskos egy város.

¹⁴ A *folhetim*, a magyar tárcához hasonlítható. A XIX. század egyik legmeghatározóbb brazil irodalmi jelenségének, az ún. folhetim-irodalmat tartják, ami a folyóiratokban, folytatásos formában megjelenő regényirodalmat jelenti. José de Alencar, és Machado de Assis, ma klasszikusnak számító brazil írók, mind folyóiratokban, *folhetim*-formában publikálták romantikus és realista regényeiket. A jelenkori tévéregények is a *folhetim* publikálási hagyomány népszerűségét használják ki Brazíliában.

A bőröm rohad. (...) A hajam is kész horror a nevetséges minőségű víz miatt. Emlékszel arra a fluoreszkáló háromszemű halra a Simpson család egyik részéből? Na, most sokkal fluoreszkálóbb lenne, és 5 vagy 6 szem nőne ki a testéből, ha ebben a szaros vízben élne. Igen, nő vagyok. Sminkelek, magas sarkúban járok, piercing van a köldökömben és géllakk a körmömön. Boldog vagyok így. Nő vagyok, csak golyókkal. (Averbuck, *Máquina de Pinball*, 2002: 14. Saját fordítás)

A regény minden fejezete egy dalszöveg részlettel kezdődik, ami után a férfias határozottságú és vehemenciájú Camila autodiegetikus elbeszélése következik, amelyet olykor egy harmadik, heterodiegetikus narrátor megjegyzése is követ. Így tudjuk meg, hogy a 22 éves Camila nemrég érkezett São Paulo-ba, miután elhagyta porto alegre-i otthonát, szerelmét, és bölcsész tanulmányait. Regénye főhősének életeseményeiben, Averbuck személyes blogbejegyzései is visszaköszönek számunkra, legfelismerhetőbb formában akkor, mikor Camila saját írói ambícióiról, illetve magáról az írásról, mint egyetlen állandó kapaszkodóról beszél csalódottsággal teli életében:

Talán újra itt az ideje, hogy elmenjek. Még nem tudom hová, a játék ezen részéig sosem jutottam el. De talán nem is kellene elmennem. Talán most pont, hogy szembe kellene néznem az utammal, és felégetnem a keresztet, amit kaptam, és felvállalni az életem nagy szerelmét: az írást. Tudtam, hogy itt az idő, és nem vagyok az a fajta, aki egy helyben álldogál. Leoltottam a villanyt, lefeküdtem és elaludtam. (Averbuck, *Máquina de Pinball*, 2002: 75.)

A novellafűzér-szerűen, egy tematikus ívre összeálló regényszövési technika, amely a jelenkori nyomtatott regényirodalomra is jellemző, a metafikcionalitás hangsúlyos jelenléte, valamint a tematikában és nyelvezetben artikulálódó hétköznapiság, egy tipikus kortárs irodalmi szöveget hoz létre, amelyben a világháló miatt megváltozott olvasási szokásaink explicit módon érvényre jutnak. A blogirodalom bejegyzéseinek terjedelmét megőrző, jól tagolt, kulcsgondolatokat tipográfiailag is kiemelő szöveg nem igényli az elmélyült, megakaszthatatlan, lineáris olvasást, így az inter-, és hipertextualitás jelenségei radikálisan érvényesülhetnek benne.

A már befutott író szerint a blog egyfajta alternatív lehetőséget kínál az irodalmi pályakezdekornak, ami által az újonnan induló szerzők megkerülhetik a kiadói bürokráciát, és olvasói közbenjárással még némi bevételre is szert tehetnek.¹⁵ Ugyanakkor határozottan állítja, hogy a blogirodalom önmagában nem jelenti egy új irodalmi műfaj születését:

Léteznek novelláskötetek. Verseskötetek. Krónikáskötetek. Miért ne lenne blogon publikált szövegekből összeállított kötet? Végül is, nem győzöm hangsúlyozni, mert újra és újra ezt kérdezik tőlem, a blog az csupán egy publikációs lehetőség azoknak a szövegeknek, amit a szerző, a blog gazdája és fenntartója írni szeretne. Süteményrecept, CD-lemezbemutató, kevésbé közkedvelt megjegyzések, történetek, valóságok, hazugságok. Az én könyvemből egyedül a süteményrecept hiányzik. Egy könyv, egy blogból készített szöveggyűjtemény, ami csak pont arra jó, hogy az íróknak ne legyen szükségük közvetítőre ahhoz, hogy eljussanak az olvasóhoz. Nem létezik blogirodalom, a blog csupán mint eszköz

¹⁵ Redação SescTV, 2018/04/04: <https://medium.com/sescTV/a-renova%C3%A7%C3%A3o-da-literatura-brasileira-b40ab4dba817>

léteznek a szerzők és szövegeik számára. Amelyek tökéletesen alkalmasak arra, hogy akár könyv formában is megjelenjenek. (Averbuck, *Brasileira! Preta* 2003/09/10. Saját fordítás)

A weblog¹⁶ elsősorban abban különbözik egy átlagos weboldaltól, hogy biztosítja a kétirányú kommunikációt, a weboldalak statikus tartalmával ellentétben ugyanis, a blog teret enged az olvasói interakciónak. Az első 1994-ben, Justin Hall által létrehozott, *Link.net* néven futó személyes blogtól kezdve, az online platform funkciója folyamatosan változik.¹⁷ A Facebook 2004-es indulásával, majd az Instagram és Twitter közösségi médiafelületek térnyerésével, a blogolás kezdeti naplószerűsége egyre inkább háttérbe szorul. Míg a blogolás kezdetben az egyén személyes gondolatainak, tapasztalatainak, majd egy-egy társadalmi, politikai témára való reflektálásának a lehetőségét jelentette, addig ma ezt főként már a web 2.0 produktumai, azaz a Facebook, az Instagram és a Twitter veszik át.¹⁸

A blogolás ugyanakkor, annak ellenére, hogy számos konkurenciával kell, hogy számoljon, mégis fennmaradt, és stabilan jelen van a virtuális térben. Ezt bizonyítja az *Itmídia.com* felmérése 2017-ből, ami a Brazíliában létező 10 millió aktív weboldal felosztását vizsgálta. A számok alapján az aktív weboldalak 55%-át aktív blogok alkotják, amibe természetesen beletartoznak a hivatalos cégek és intézmények által vezetett, valamint a személyes blogoldalak is. A blogok témáját tekintve pedig vezető szerepet tölt be a szépségipar, de ezt követi szorosan az IT technológia, a kultúra és a politika szakterülete is.¹⁹ 2010-ben a negyedik legnagyobb blogger-jelenléttel számoló ország lett Brazília, a világban létező blogok 4,19%-t birtokolta, az első helyen végzett Egyesült Államok (29,22%), majd Nagy-Britannia (6,75%) és Japán (4,88%) után.²⁰ A kezdetben elsősorban önmegvalósításra szolgáló blogok, nagyon hamar az üzleti élet fontos motorjává váltak. Ahogyan az online marketing-szakértő és -tanácsadó, Németh Krisztián is fogalmaz, a blog ma már inkább a tartalommarketing részeként van jelen, azáltal, hogy valamilyen szolgáltatást, vagy konkrét terméket nyújtó weboldal kiegészítésére létrehozott, részletesebb információt szolgáltató virtuális tér lett, amely alkalmas a kétoldalú kommunikáció fenntartására.²¹

DIGITÁLIS IRODALOM

A kétoldalú kommunikáció, könnyűszerrel az adott irodalmi mű esztétikai értékének csökkenését eredményezheti. A blogirodalom szövegeit kísérő olvasói hozzászólások sok esetben nem járulnak hozzá az adott szerző művészetének népszerűsítéséhez, ráadásul a szerző részéről történő állandó moderátori tevékenység sem kifizetődő. A hipertextuális online tér azonban nagyon hamar

¹⁶ „Maga a weblog elnevezést először 1997-ben használta Jorn Barger. A szót a web és a log (hajónapló) szavak összevonásával alkotta meg. A rövidített alak: a blog pedig 1999-ben, Peter Merholz blogján jelent meg először, akárcsak a blogger (naplóíró). Merholz egy szójátékkal élve kettébontotta, s személyesebbé tette a weblog kifejezést, igévé alakítva azt (we blog), amely innentől indult világhódító útjára.” (hvg.hu, 2005. május. 18. 19:59) <https://hvg.hu/goldenblog/20050518blog>

¹⁷ Németh, 2019: <http://nkdigitalismarketing.hu/blog-irasa/>

¹⁸ Németh, 2019: <http://nkdigitalismarketing.hu/blog-irasa/>

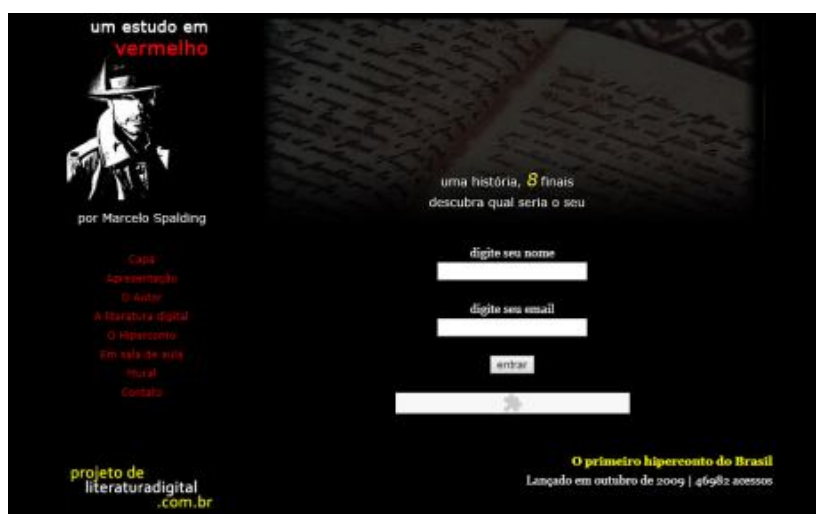
¹⁹ ITmídia.com, 2017/11/13: <https://itmídia.com/blogs-representam-mais-da-metade-dos-sites-ativos-no-brasil-diz-pesquisa/>

²⁰ Revista Época Negócios, 2010/07/29: <http://colunas.revistaepocanegocios.globo.com/tecneira/2010/07/29/brasil-e-o-4%C2%BA-pais-do-mundo-em-numero-de-blogueiros/>

²¹ Németh, 2019: <http://nkdigitalismarketing.hu/blog-irasa/>

kifejlesztette az olvasói interakcióra építő irodalmi mű-tárgy más formáját: a statikus weboldalon megjelenő, de multilineáris olvasatot kínáló digitális irodalmi produktumot.

A digitális irodalom brazil megálmodója Marcelo Spalding (1982 –), aki a Rio Grande do Sul Egyetemen (UFRGS) végezte doktori tanulmányait az összehasonlító irodalomtudományok területén. Brazíliában az ő nevéhez köthető a mininovella műfajáról megjelent első tudományos disszertáció megírása.²² Személyes honlapján internetes „kreatív írás” és „online írás” kurzusokat hirdet. Ugyanakkor, azon túl, hogy újságíróként, tanárként és szerkesztőként is tevékenykedik, ő maga is a digitális irodalom elsődleges portáljának, a *literaturadigital.com.br* -nak a kiemelkedő alkotója. A 2009 októberében elérhetővé vált *Hiperconto: um estudo em vermelho* (Hipernovella: vörös nyomozás), Brazília első hivatalos hipernovellája, amelyet jelen tanulmány megírásáig 46938-an tekintettek meg.

Hiperconto: um estudo em vermelho, nyitókép (Forrás: szerző saját képe)

A novella korántsem az irodalmi hagyományoknak megfelelően kezdődik, ugyanakkor annál inkább illeszkedik az internetes felületek működési mechanizmusához. Egy fekete weboldal jelenik meg a szemünk előtt, amelynek sejtelmes képei (detektív arcképe, személyes, folyóírás képe) mind a krimi-jelleget erősítik. A kezdőoldalon az olvasó máris az interakció első lépésével találja magát szemben, meg kell adnia nevét, és e-mail címét, annak érdekében, hogy a történet nyolc lehetséges végződése között megtalálja a számára ideális véget. Az adatok kitöltése után egy újabb oldal jelenik meg, amelyen az olvasó egyfajta szerepjáték részesévé válik. Egy e-mail üzenet szövege jelenik meg előtte, amelynek a feladója, az olvasó legnagyobb meglepetésére, saját maga lesz. Az olvasás és írás tapasztalatának egybefonódása immáron visszafordíthatatlan tényé válik, és az olvasó kénytelen folytatni a játékot, amennyiben pontot szeretne tenni a talányokkal teli ügy végére. Az olvasó ugyanis a történet egyik főszereplőjévé válik, és a saját maga által előhívott levélből megtudja, hogy testvérével a város egyik legmeghatározóbb cégét vezetik, miután szülei halála után rájuk szállt az örökség. Egy napon azonban a testvér eltűnt, és az olvasó-főszereplő Sr. Dupin segítségét kéri a nyomozásban. A csupa rejtély, és hiátus felkeltheti az olvasó érdeklődését,

²² Marcelo Spalding: *Alice do livro impresso ao e-book: adaptação de Alice no país das maravilhas e de Através do espelho para iPad*. Porto Alegre: UFRGS, 2012.

akinek nincs is más dolga, mint elfogadni a mű által kínált olvasói szerepet, és rákattintani az "elküldés"-re. A történet folytatásaként válasz érkezik Sr. Dupintól, aki kijavítja az előző levél megszólítási módját, és Edgar Allan Poe Dupin detektívjének hódolva, kéri a Mr. Dupin megszólítást. A formalitás után azonban nagyon hamar a lényegre tér, és az olvasó-főszereplő újból választás elé kerül: úgy véli, hogy a testvére csupán megjátssza eltűnését, vagy meggyőződése, hogy valóban bűncselekmény történt? Innentől kezdve a történet alakulása már viszonylag egyéni irányt vesz.

Az olvasó talán a brutalista részletekben reménykedve az egyértelmű bűncselekmény opciót választja, ami után egy újabb levél jelenik meg Mr. Dupintól, amelyben tisztázza a szolgáltatás fejében elvárt pénzüsszeget. Az olvasó ekkor már csak választhat, hogy vagy elfogadja, az ajánlatot, vagy nem. Az ajánlat elfogadása esetén pedig egy újabb levélben értesül arról, hogy Mr. Dupin azonnal neki is lát az ügyhöz, hogy az eltűnt Mixuca minél hamarabb megkerüljön. Az olvasó-főszereplő ekkor egy olyan részlettel találja szemben magát, amit ő maga sem tudott, de Mr. Dupin pedig még ennyire se tudhatott volna: az eltűnt testvér családi becenevét. Emiatt zavar támad az olvasó-főszereplőben, és újabb választás elé kerül, mégis úgy dönt, hogy felkeresi a rendőrséget, vagy pedig egy ún. Big Bang nevű alvilági figurát, aki segít neki kinyomozni Mr. Dupin rejtélyét. Big Bang kiválasztása után azonban tragikus végkifejlett következik. Mr. Dupin irodájához közeledve, az olvasó-főszereplő lövéseket hall, ám szerencsétlenségére nem a szélhámós, bűnöző Dupint, hanem saját testvérét látja vérben úszva. A szerencsétlenség pedig az olvasó-főszereplő halálát is magával hozta.

Az olvasó miután meghökkent saját maga virtuális térben bekövetkezett halálán, mint öröm az ürömben, élhet azzal a lehetőséggel, hogy saját történetét kinyomtassa, vagy esetleg megossza más barátaival. Spalding hipernovellája tehát, valóban él a hipertextualitás által kínált lehetőségekkel: olvasói interakción alapuló szöveget hoz létre, egyszerű és könnyen követhető utasításokkal, amelyek próbálják navigálni az olvasót a felhalmozott információmennyiségben, sőt egyfajta augmentált valóság tudatot is generál,²³ tekintve, hogy a megosztás lehetőségével a fikcionális teret az olvasó valóságának terével vegyíti, és hiperlinkek által átjárhatóságot is biztosít. A látványos megoldások és a kreatív ötlet ellenére azonban, a szépirodalmon szocializálódott olvasó számára ez a szöveg inkább hasonlít egy internetes játékra, mint magas irodalmi műre, hiszen a magas esztétikai elvárások teljes egészében hiányoznak belőle, és a történetmesélés esztétikai kidolgozása helyett, maga a *fabula*, illetve az olvasó általi történetalakítás, egyfajta butított és irányított *szűzsé* vette át a domináns szerepet. Ez a játékszerűség banálissá válhat a gyakorlott olvasó számára, ugyanakkor élvezhető és vonzó opció lehet, egy, a világhálón, vagy közösségi portálokon böngésző felhasználó számára, és azon belül is elsősorban a fiatalok, gyermekek számára, akik az okoskészülékeken szocializálódva nőttek föl. Nem is véletlen, hogy Spalding minden publikált műve, legyen az digitális vagy nyomtatott szöveg, a fiatal olvasóközönséget célozza meg, szélsőségig fokozott didaktikus módszerekkel kivitelezve: *Contos de som e silêncio* (2012);²⁴ *Metamorfoses* (2016);²⁵ *Contos de Mochila* (2018);²⁶ *Literaflix* (2018).²⁷ Spalding egyik

²³ Augmentált valóság, mint a valóságra rétegelt fikcionális tartalom. (Szűts, 2013: 201.)

²⁴ (A hang és csend novellái): Dalszövegekből inspirálódó novellák gyűjteménye.

²⁵ (Átváltozások): Kafka kötelező olvasmányként olvasandó "Átváltozás" c. elbeszélésének különböző adaptálásait gyűjti össze.

²⁶ (Novellák az iskolatáskából): Az iskolai és pubertás korszak különböző fázisairól írt novellákat gyűjti egy kötetbe.

legnagyobb célkitűzése, amelyet többek között a digitális irodalom kiáltványában is megfogalmaz, hogy nem elvonni szeretné a könyvektől az olvasókat, hanem a digitális eszközök (közösségi média, videójáték) használata közben beiktatott tíz perc szünetet, amelyet a felhasználó általában értelmetlen böngészésre fordít, irodalmi tartalommal szeretné megtölteni (kiáltvány 7. pontja).²⁸

Annak ellenére, hogy egyre több akadémiai körökben elismert tanulmány és disszertáció foglalkozik a kérdéssel, sokan érthető módon némi szkepticizmussal fordulnak a szövegirodalom hagyományaitól radikális módon elforduló digitális irodalom termékeihez, aminek okai elsősorban a hipertextualitás jelenségének az "irodalmiatlanságában", valamint az irodalmi hiperolvasás sikertelenségében keresendő. Ahogyan Szűts Zoltán Tószegi Zsuzsannát idézi:

Az interneten nem győzték idézni a kutatásvezető által nyilvánosságra hozott vizsgálati eredményeket, melyek tanúsága szerint a könyvolvasáshoz kapcsolódó mozdulatok, műveletek (a könyv kézben tartása, lapozás, stb.) segítik, ezzel szemben a képernyős olvasáshoz kapcsolódók (egérekattintás, görgetés, stb.) gátolják a figyelem összpontosítását. A könyv fizikai valósága, mozdulatlan szövege nyugalmat áraszt – ellentétben a képernyőn olvasható szöveggel. A képernyőről való olvasás során az olvasó nem érzékeli az olvasott mű fizikai valóságát és alkotórészeinek egészlegességét (...). (Szűts, 2013: 139.)

A figyelemkoncentráció, és az elmélyülés hiánya pedig a beleélés és az élvezhetőség nehézségét gerjesztik, ami tehát elsősorban a szöveg hordozójának természetéből fakad. Az ötleteknek, valamint rövid szekvenciáknak asszociatív közvetítésére sokkal alkalmasabb médium²⁹ nem véletlenül nem hódította meg még a szépirodalom legkiválóbb alkotóit. Ahogyan a blogirodalom jelenségénél is megfigyelhető volt, az online platform elsősorban azon marginális íróknak kedvez, akik nem rendelkeznek kellő kiadói figyelemmel, így minden kockázat nélkül kísérletezhetnek az online platformon, viszonylag nagy olvasóközönség előtt. Ugyanakkor a máig hierarchizált, viszonylag zárt szerkezetű irodalmi kiadói élet néhány esettől eltekintve,³⁰ némi negatív kritikával figyel a hipertextualitás explicit megnyilvánulásait az online térben. Egyrészt nem áll érdekükben az ingyenes tartalmat kínáló platform felé fordulás, másrészt a hipertér információhalmozásának művésztelenségéhez nem szívesen adják a nevüket. A játékszerűség ellen harcoló digitális irodalom tehát összességében nem képes arra, hogy játék-jellegétől megszabaduljon, így nem is

²⁷ Sorozatokból inspirálódó novellák alkotják a *Literaflix* c. kötetet, amely már nevében is utal az egyik legnagyobb és legnépszerűbb médiaszolgáltatóra, az észak-amerikai *Netflix*-re.

²⁸ A kiáltvány tíz pontja itt olvasható: <http://literaturadigital.com.br/?pg=25012>

²⁹ Szűts, 2013: 95.

³⁰ Az első jelentős magyar hipertextuális kísérlet Farkas Péter műve, a *Gólem*, amely 1997 és 2005 között íródott az interneten. A műnek gyakorlatilag nincs története, naplóként olvasandó. Többek között Tóth Barna, a Debreceni Egyetem Magyar Irodalom-, és Kultúratudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa is elismerően nyilatkozott róla *Hipertext olvasás* c. tanulmányában, amelyben a *Gólem*-et Esterházy Péter ergodikusan regényével, a *Termelési regénnyel* veti össze. Az online platform népszerűségét akarta kihasználni a Magvető Kiadó is az Első Magyar Online Regény pályázattal, 2000-ben, amelyet végül a Jack Smiles nick névvel pályázó, *1 link* című mű nyert el, az olvasóközönség szavazatai alapján. A netregény 33 fejezetből állt összesen, amely folytatásos formában jelent meg a pályázat weboldalán. (Szűts, 2013: 99 – 105.)

véletlen, hogy a hipertextről való beszéd publikált korpusza sokkal nagyobb a primer hipertextuális szövegekénél.³¹

KONKLÚZIÓ

Az irodalom, elsődleges szórakoztató funkciója miatt, mindig is ki volt szolgáltatva a különböző tömegkommunikációs eszközök technológiai fejlődésének. Az internet és a világháló elterjedésével létrejövő információs társadalom, újfajta kihívások elé állítja a művészeteket, és azon belül is az irodalmat. Azon túl, hogy a nyomtatott szövegirodalomban is, az internetes felületek által generált olvasásigényeknek megfelelően,³² a töredékes, rövid prózai szövegformát preferáló irodalmi műfajokkal találkozunk, az irodalom az online hipertextuális teret is meghódította magának. A blogirodalom és a digitális irodalom alkalmassá válnak arra, hogy a világháló céltalan böngészési folyamatában ellustult olvasó kedvére tegyenek.

Azáltal, hogy a blogirodalom, csupán megjelenési platformjában különbözik a nyomtatott szépirodalomtól, és hogy szerzőinek végcélja elsősorban a kiadói figyelem felkeltése, és az elkészült szövegek terjesztése, így valódi veszélyt nem jelent a nyomtatott szövegirodalom hagyományaira nézve. Egészen más helyzet áll fenn azonban, a globális szinten megjelenő digitális irodalom multimédiás tartalmainál, amelyek elméletben képeses lennének arra, hogy az ígért negyedik forradalom eljövételének egyik legmarkánsabb eredményei legyenek.³³ A hipertextualitás jelenségét explicit módon érvényre jutó digitális irodalmi kísérletezések Brazíliában komoly szakirodalmat ihlettek, és a jelenünk nemzeti irodalomkritikáiban megfogalmazott szkepticizmus ellenére, a dél-amerikai ország egyre nagyobb potenciált lát a napjainkban születő új műfajban. A szinte Európa-méretű ország kommunikációjában, gazdaságában, politikai, és kulturális életének összefogásában kitüntetett szerepet elfoglaló tömegkommunikációs eszközök, és azon belül is az internet, kiválóan alkalmassá válik arra, hogy a hatalmas távolságokból, és fejletlenségből adódó infrastrukturális, és kultúraszervezési problémákat megkerülhetővé tegye. Az internetnek köszönhetően, az egymástól több órányi repülőútra található nagyvárosok irodalmi élete is átláthatóbbá és szervezhetőbbé válik, valamint a még ennél is messzebb élő, gyakran könyvesboltot nélkülöző települések potenciális olvasóközönsége számára is biztosítottá válik az irodalom megismerése. Ez a fajta játékos, és kísérletező irodalom, a hipertér multimédiás adottságainak köszönhetően pedig egyre több olvasót vonzhat kezdetben a digitális irodalomhoz, majd magához a nyomtatott szövegirodalomhoz is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BARTHES, Roland: *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások*. Budapest: Osiris, 1996.

BODA, István Károly; PORKOLÁB, Judit: *A hipertext paradigma a szövegtanban és a stilisztikában*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2012.

CARR, Nicholas: *Hogyan változtatja meg az agyunkat az internet? A sekélyesek kora*. Budapest: HVG Kiadó, 2014.

³¹ Szűts, 2013: 95.

³² Carr, 2014: 19 – 21.

³³ Hernád, 2003: 70.

FOUCAULT, Michel: "Mi a szerző?" In: *Nyelv a végtelenhez* (szerk. Sutyák Tibor). Debrecen, Latin Betűk, 1999.

FÜRTH, Eszter: "Téveregények : műfajok közt vándorló irodalom". In: *Szövegek között*, vol.11. 2007: 57-69. elérhető online: <http://acta.bibl.u-szeged.hu/32070/> utolsó megtekintés: 2019/11/28.

HERNÁD, István: "A Gutenberg utáni galaxis". In: *Az információs társadalom és a kommunikáció-technológia elméletei és kulcsfogalmai* (szerk. Kondor Zsuzsanna, Fábri György). Budapest: Századvég Kiadó, 2003: 61 – 73.

JAMESON, Fredric: "Globalization as philosophical issue". In: *The Cultures of Globalization*. Durham: Duke University Press, 1998: 54 – 77.

KONDOR, Zsuzsanna; FÁBRI, György (szerk.): *Az információs társadalom és a kommunikáció-technológia elméletei és kulcsfogalmai*. Budapest: Századvég Kiadó, 2003.

RESENDE, Beatriz: *Contemporâneos: Expressões da literatura brasileira no século XXI*. Rio de Janeiro: Casa da palavra, 2008.

SCHØLLHAMMER, Karl Erik: *Ficção brasileira contemporânea*. Rio de Janeiro: Civilização brasileira, 2009.

SPALDING, Marcelo: *Alice do livro impresso ao e-book: adaptação de Alice no país das maravilhas e de Através do espelho para iPad*. Porto Alegre: UFRGS, 2012.

SZÚTS, Zoltán: *A világháló metaforái*. Budapest: Osiris Kiadó, 2013.

SZÚTS, Zoltán: *Online*. Budapest: Wolters Kluwer Hungary, 2018.

TÓTH, Barna: *Hipertext olvasás* (OTDK-dolgozat). In: FARKAS, Péter: *Gólem, – hipertextikus közelítések –hipertext regény*. 1997–2005. elérhető online: [http://www.interment.de/golem/utolsó megtekintés](http://www.interment.de/golem/utolsó_megtekintés): 2019/11/28.

VIEIRA, Carlos Henrique: "Do real ao ficcional, do virtual ao literário: procedimentos da escrita de Clarah Averbuck." In: *ABRALIC, XV*. 2017: 5907 – 5917. elérhető online: http://www.abralic.org.br/anais/arquivos/2017_1522171550.pdf utolsó megtekintés: 2019/11/28.

A TANULMÁNYHOZ FELHASZNÁLT WEBOLDALAK:

Brazil digitális irodalom weboldala: <http://literaturadigital.com.br/>

Clarah Averbuck blogjai: <http://brazileirapreta.blogspot.com/> ; <http://www.claraaverbuck.com.br/Content&more>, Németh Krisztián tartalomkészítő, és online marketing tanácsadó weboldala: <http://nkdigitalismarketing.hu/blog-irasa/>

Marcelo Spalding hivatalos honlapja: <http://www.marcelospalding.com/>

Bevezetés

A magyar rendőrség a rendszerváltást megelőzően egy szigorúan centralizált, bürokratikus elvek mentén működő szervezet volt, amely egybe volt épülve a Belügyminisztériummal, Salgó László (Salgó 1994) szavaival élve totális szimbiózisban. Ezt tükrözte, hogy a Belügyminiszter mindenkor helyettese az Országos Rendőr-főkapitány volt. A szervezet piramisszerű hierarchikus felépítése pusztán a csúcson mutatott eltérést, ahol ugyanis közvetlen a Belügyminisztérium állt. Megyei, azaz területi szinteken egységesen jelen volt egy-egy állambiztonsági főkapitány-helyettes, ami ugyancsak a kor rendőrségének politikai függését jellemezte. Bár az állambiztonsági tisztek külön vonalon végezték feladataikat, mégis az egységes belügyi szemlélet miatt már csak a szolgálati igazolvány tartalma (egységesen „rendőrség” felirattal) és átjárhatóság végett szült némi feszültséget az egyébként sem tünetmentes jelenlétük. Méltán nevezhető a kor szervezete kommunista rendőrségnek. Bizton számolt vele mindenki, hogy az újonnan megalakuló koalíciós kormány szakít az eddigi rendőrségi modellel, és a névleges átszervezéstől távolabbi a decentralizálás útjára lépve lokális alapokra szervezi a rendőrséget, így beindulhat a folyamat, amelyet a kor rendészettudomány kutatói (Korinek, Finszter, Dános, Szikinger, Salgó) a decentralizációs folyamat eredményeképpen kezdetben prognosztizáltak.

Rendőrség a rendszerváltás előtti években

„Az M. Kir. Rendőrség átszervezéséről szóló 2300/1944. ME rendelet kimondta, hogy a rendőrség „katonailag szervezett testületté alakíttatik” és a csendőrséggel egységes vezetés alá helyeztetik. Ez a katonai típusú szervezet maradt fenn a második világháború után, majd a szocialista hatalomgyakorlás időszakában is. A funkciók tekintetében annyi változás volt, hogy az államvédelmi tevékenység hol külön apparátus hatáskörébe tartozott (ÁVH), hol pedig a rendőri munka része volt, bár meg kell jegyezni, hogy ez utóbbi esetben (1956 végétől 1990-ig) azon belül igen jelentős önállóságot mutatott.” (Korinek, 2014:7)

A második világháborút követően a csendőrséget 1945. május 10-én hatályba lépő 1690/1945. ME számú rendelettel feloszlatták. A Belügyminisztérium alá került a Budapesti Rendőr-főkapitányság és a vidéki főkapitányságok is, ahol és egyben helyi szerveinél a rendőrkapitányságokon négy-négy osztály került egységesen felállításra: a bűnügyi, politikai, igazgatásrendészeti és rendőrbírói osztályok. Ezen átszervezés ideje alatt már a kommunista párt iránt lojalitást nyilvánítók kaptak elsőként vezetői beosztást, és vált a rendőrök többsége párttaggá, amit az 538/1945. ME sz. rendelet tett lehetővé ezzel támogatva és ellensúlyozva a párttaggá válását. Ez évben, azaz 1945-ben egyébként a rendőrség rendszeresített létszáma 34.000 fő volt és ekkor nyílt meg a hivatás gyakorlásának lehetősége a nők előtt. Megkezdődött a rendőrség tudatos lebutítása, a képzett szakemberek elbocsátásra, elítélésre kerültek, helyettük többnyire képzetlen az erőszakot autodidakta módon elsajátítani képesek kerültek. A szervezeti átalakulások mellett folyamatosan voltak az úgynevezett koncepciós perek, melyek kapcsán kialakult társadalmi

¹ BEZERÉDI Imre r. őrnagy, osztályvezető, Kunszentmiklós Rendőrkapitányság, Rendészeti Osztály, PhD-hallgató, PTE-ÁJK, Doktori Iskola

elégedetlenség és főként félelem egyszersmind vetítődött át a rendőrség komplex szervezetére. Megszületett tehát az erőszakra építő diktatúra fegyveres hatalmi szervezete, államrendőrség. Bibó István 1945-ben vetette papírra kéziratában az alábbi gondolatot; „az, hogy a magyar rendőrség, noha nem tartozott a magyar adminisztráció legsötétebb pontjai közé, feltétlenül rászorul frissítésre, és feltétlenül kell, hogy átalakuljon a jól öltözött emberek biztonságát védő apparátusból a mindenki biztonságát őrző apparátussá. Igaz az is, hogy ott, ahol a rendőrséget valóban a nép öntevékenysége állította fel, a rendőrség meg tudta találni a népi igazságtevésnek azokat az elemi formáit, melyek egy radikális átalakulás szempontjából komoly értékűek.” (Bibó, 1986:38)

Ezt követően 1946-ban a Fővárosi Rendőrség Politikai Rendészeti Osztályából vált ki és született meg szovjet mintára az országos hatáskörű Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztálya (ÁVO). Ugyancsak 1946. február 02-án a 1090/1946. ME számú rendelet alapján állították rendszerbe az országos rendőr-főkapitányi beosztást a belügyminiszter közvetlen alárendeltségében, majd 1948. november 25-én kivált az ÁVO a rendőrség szervezetéből és vált a BM Államvédelmi Hatóságává (ÁVH). Ekkor szűnt meg az országos rendőr-főkapitányi beosztás, ezzel a rendőrség az ÁVH kiszolgálójává vált. A rendőrség igazodván a tanácsrendszerhez 1950-re budapesti és 19 megyei rendőr-főkapitányság jött létre, ekkor összesen 22.000 rendszeresített fővel. Ekkor vált egységesen hivatásos jogviszonyúvá a korábban tagoltabb köztisztviselői, legénységi és detektív állomány. A rendőrség tevékenységének tényleges szabályozásával a háborút követően csak tíz év elteltével foglalkozott az állam, ekkor (1955-ben) lépett ugyanis hatályba a rendőrségről szóló 1955. évi 22. törvényerejű rendelet. „A korabeli felfogásnak megfelelően ez a jogszabály is feladatokat fogalmazott meg anélkül, hogy azok teljesítésének pontos feltételeit és korlátait megjelölje volna. A hangsúlyt a rendőri működés zavartalanságának biztosítására, nem pedig az állampolgári jogok garantálására helyezte.” (Búzás, 2010:85)

Ezt követte az állam- és közbiztonságról szóló 1974. évi 17. törvényerejű rendelet, amely fenntartotta a közbiztonság védelmének központosítottóságát és a katonai mintájú szervezetet. Az 1960-as, illetve az 1970-es években felvett rendőrök nem pusztán egyéni képességeik alapján kerültek a szervezetbe, fontos volt családjuk által, egyéni tanaik és életvitelük során tanúsított politikai alkalmasság. A rendőrség állománya a főkapitánytól a járőrig mind politikai „végzettségűek” voltak, beosztásuk egyfajta párttiszséget képviselt a társadalomban. A politika párt által vallott tanainak gyakorlása település szinten is kötelező volt, amelyet a hatalom figyelemmel kísért. Nem hiába volt '89-90-ig a legjobbnak kikiáltott barátja a párttitkár a helyi körzeti megbízottnak, majd a rendszerváltást követően szűntek meg ily formában létrejött elvtársi - pajtásági kapcsolatok. A vezetővé válásnak is megvoltak a rendszer sajátos követelményei, általánosként gyakorolt modell a következő volt: „KISZ titkárság- párttitkárság - Politikai Főiskola = vezető”. (Salgó, 1994:76)

Az 1990 januárjában kipattant „Dunagate” néven elhíresült lehallgatási botrány tette világossá a hatalom számára, hogy a rendőrség berkein belül szolgálatot teljesítő állambiztonsági apparátus alkalmas az ellenzék politikusainak megfigyelésére, szándékaik kifürkészésére. A belügyminiszter távozásra kényszerült, és mintegy varázsszóra az 1990. évi XXII. (deregulációs) törvénnyel a BM és a rendőrség ilyesfajta egybeépült kapcsolata megszakadt, a szimbiózis megtört. A rendőrségbe integrált állambiztonsági, hírszerző szervezetek megszüntetésére és négy önálló nemzetbiztonsági szolgálat létesítésére 1990 februárjában került sor a nemzetbiztonsági feladatok ellátásának

átmeneti szabályozásáról szóló 26/1990. (II. 14.) MT rendelettel. Ezen miniszteri rendelet egészen 1995-ig a nemzetbiztonsági szolgálatokról szóló 1995. évi CXXV. törvény (Nbtv.) megjelenéséig szabályozza az állambiztonsági szervek működését. Gazdasági téren a rendőrség veszített, megkezdődtek a szervezet strukturális átalakulási próbálkozásai kisebb-nagyobb sikerrel. A belügyminiszter ezt követően nem adhatott konkrét ügyekre vonatkozó egyedi utasításokat, azonban normatív irányítási jogosultsága és ellenőrzési jogköre fennmaradt. Méltán nevezhető a kor szervezete kommunista rendőrségnek. A kommunista rendőrségek legitimitása a tényleges hatalmat gyakorló párttól származik. Központosított irányítású és vezetésű, fegyveres, militarizált alakulatok. A bűnözés elleni fellépés csupán az egyik funkciójuk, hangsúlyos az igazgatási és politikai szerepük, az állam által is képviselt ideológia védelme. (Korinek, 2015:11)

Rendőrség a rendszerváltás után

„A nagy szabadság tehát hirtelen szakadt rá a magyar rendőrségre. Úgy járt a szervezet mint az a madár, amely élete nagy részét kalitkában töltötte, s amint természetvédő új gazdája a kalitkát kinyitotta, megdöbbsent: más énekelni egy relatív jólétben (étel, ital adott) a szabadságról, és más szembenézni az élet kihívásaival (pl. egy jókora fekete macskával)...”. (Salgó, 1994:69) Salgó László volt Országos Rendőr-főkapitány egy felszabadult madárhoz hasonlította a rendszerváltás utáni rendőrséget, amely a régi egysíkú kényszerű de lassacskán kényelmes életében a közvetlen környezetében megnyíló világ és szabadulás kapcsán képtelen engedelmeskedni ösztöneinek. Ugyanez volt igaz a rendszerváltást megelőző rendőrségre. Ahogyan a svájci illetékességű Team Consult multinacionális cég vezetője Bernhard Prestel fogalmazott: „Biztonságot produkálni tartósan ugyanis csak az tud, aki maga is biztonságban érzi magát...”. (Team Consult, 1991:28)

A köztársaság születésével egyidejűleg és talán már korábban is talán pont az erősödő ellenzéki táborok, a demokráciát sulykoló értelmiségek növekvő megjelenésével a rendőrség főként a fővárosi kerületi rendőrkapitányságok beosztottjai elbizonytalanodtak. A rendőri bizonytalanságra utalt a korábbi belügyminiszter Horváth Balázs nyilatkozatai is, aki „...a gondolkodást megnyomorító, önálló kezdeményezésre képtelen, felelősséget vállalni nem tudó egyének gyülekezete...” -ként jellemezte a szocialista hatalom rendőrségét, majd egy következő gondolatmenetével rávilágított a katonai rendfenntartó szerepére; Minthogy ez a szigorúan hierarchizált felépítés nagyon megfelelt a népi demokratikus rendőrség ideológiai funkciójának, a rendszert habozás nélkül általánossá tették olyan területeken is, ahol a munka természete ellentmondott a katonai rendtartásnak. Így kapott katonai rendfokozatot a minisztériumi hivatalnok, a bűnügyi nyomozó, az igazságügyi szakértő, vagy éppenséggel az üdülőgondnok.”(Horváth, 1990:4)

Bizton számolt vele mindenki, hogy az újonnan megalakuló koalíciós kormány szakít az eddigi rendőrségi modellel, és a névleges átszervezéstől távolabbi a decentralizálás útjára lépve lokális alapokra szervezi a rendőrséget, így beindulhat a folyamat, amelyet a kor rendészettudomány kutatói (Korinek, Finszter, Dános, Szikinger, Salgó, etc...) a decentralizációs folyamat eredményeképpen kezdetben prognosztizáltak. Mint ahogyan a választások győzteseként a Magyar Demokrata Fórum a decentralizálás elve mellett állt és tett említést is az 1990-ben készült kormányprogramban más jellegű irányítási modell bevezetéséről, azonban az anyag félreérthetetlenül rögzíti az alábbi tézist: „Ennek megvalósítása során nem kívánunk önkormányzati rendőrséget létrehozni. A bűnözés jelenlegi helyzete egységes szemléletet és

fellépést kíván”² A gondolatmenetet továbbfolytatván nem csupán a centrális, hanem a militáris, reaktív tulajdonságot vési kőbe a belügyminiszter Boross Péter a vele készített interjú során tett nyilatkozata, miszerint a rendőrség működését „kemény, férfias, fegyelmezett hierarchiában” (Boross, 1991:49) képzele el. Később 1993-ban már kijelentette, hogy „a demokratikus jogállamiságra jellemző szabadságfok csak a törvénytisztelő állampolgárt illeti meg. A bűncselekményt elkövető, bűnöző életmódot folytató személyek ellen, a közrend érdekében, a törvények előírásai szerint kell fellépni, lehetővé téve a gyors és hatékony intézkedéseket.” (Boross, 1993) Boross Péter nem állt egyedül ebben a kérdésben, hiszen sikerült értékeit az akkori rendőri vezetésbe sulykolnia, avagy erre szükség sem volt pusztán megerősítésül szolgált az addig is kontinentális³ elveken működő rendőrségi szemléletnek. Az „Antall-kormány” kiállt tehát az úgynevezett „hierarchikus-támogató”⁴ irányítási elveken működő rendőrségi működés megszilárdítása, újra teremtésében.

Ha kicsit kívül tekintünk határainkon, akkor az angolszász⁵ modellekben is találunk, egy a rendészeti szerv diszkrecionális⁶ jogát részben csorbító modellt, amelyet William Bratton, volt New York-i rendőrfőnök munkált ki és általa zéró toleranciaként⁷ híresült el. A különbség pusztán annyi, hogy az egyébként nyitottabb és szolgáltatói alapokon nyugvó angolszász felfogás a már tetten ért elkövetővel szemben alkalmazza a szigorúbb rendőrségi intézkedést, meghirdetése kapcsán nem kíván félelmet kelteni a még ártatlan polgároknál azonban tudatosítja a kötelező eljárást. Ezzel szemben a magyar kriminálpolitika a „háború a bűn elleni” modellt pár évre ismét stabilizálta.

Nem kétséges, hogy a növekvő bűnügyi keletkezés mentén többszörösére nőtt a szervezet feladata, ami az 1990-es évekre már csekély létszámú (22-34-ezer fő közötti) szervezet elé komoly akadályt gördített. Egyesek szerint destabilizálódott, lebénult (Déri), mások szerint mindeközben még diszfunkcionális hatások is érték (Dános-Tauber), sorra kényszerült és azóta is számára szerepidegen feladatok készségi szintű végrehajtására (Salgó 1994:81), mégis felül tudott kerekedni, nem roppant össze, ami szubkultúrájának pozitívumaiként emlegetett az eredmény-orientáltság

² A nemzeti megújulás programja, 1990, 163. o.

³ „A kontinentális szisztémában a központi kormányzat adja a legitimitást, a XX. század előtt ez az uralkodót jelentette. Centralizált irányítású és vezetésű, felfegyverzett és militarizált struktúrát alkotnak. A bűnözés elleni fellépés csak az egyik funkciójuk, hangsúlyos a politikai és igazgatási kontroll a szerepükben.” (Korinek 2015:11)

⁴ „Hierarchikus-támogató az a felfogás, amelyik elfogadja a múltból örökölt szervezeti struktúrát és nem tervezi annak gyökeres átalakítását. Ambicionálja viszont a jobb teljesítményt, miközben a rendőrségi hatékonyságot jobban értékeli, mint a jogállami elvek formális betartását.” (Finszter 2012:315) o

⁵ „Az angolszász rendszerek sajátossága a helyhatóságok és a jog által nyújtott legitimitás, a decentralizált struktúra, a fegyveres jelleg az Egyesült Államokban, a fegyvertelenség Angliában. A bűnözés elleni fellépés mellett a rend fenntartása a feladatuk, emellett szolgáltató és adminisztratív teendőket is ellátnak.” (Korinek 2015:11)

⁶ „... itt nem a közigazgatásban megszokott szabad mérlegelésről, hanem olyan előre ki nem számítható helyzetekről van szó, amelyekben a rendőr nem képes eredeti hivatásának megfelelően személytelenül részt venni...” (Finszter 2012:179)

⁷ „A nulla tolerancia elve: (William Bratton) A leghatározottabban, a törvény teljes szigorával fel kell lépni a kevésbé súlyos, de a polgárok biztonságérzetét és a közállapotokat igencsak rontó magatartásokkal szemben. Határozottan represszív (jogban megtorló), a társadalom semmiféle normasértést nem fogad el. A rendőrség fokozott figyelmet fordít az utcán élőkre, a mindennapjaikat zömmel a közterületen eltöltő személyekre. Plusz kisebbségek.” (Korinek 2006)

válfajaként jelentkező kitartásról, egyre magasabb szintű társadalmi megfelelési kényszerről tesz tanúbizonyságot.

A jelenleg a kicsivel több, mint 35.000 fő hivatásos taggal⁸ rendelkező állomány 2015-re képessé vált arra, hogy a bűncselekmények számát a csúcsot jelentő 1992-98 közötti időszakban az évi átlag 500.000-ról /1998-ban: 597.000/ 300.000 regisztrált bűncselekmény alá - pontosan 267.628-ra ezzel párhuzamosan a nyomozások felderítési aránya is növekedett- vigye és tartsa. Nyilván nem lehet az eredményt pusztán a rendőrség javára írni, említést érdemelnek ebben a társszervek, civil szervezetek, polgárőrség, egyes rendészeti feladatokat ellátó szervek, magánbiztonsági cégek és még sorolhatnám, azonban az tény, hogy a rendőrség szolgáltató jellegének és menedzsmentének eddigi csúcán jár, ami determinálja az állampolgárok szervezet iránti elfogadását és bizalmát.

Az együttműködés szüksége

A rendőrség berkein belül amikor szóba kerül az együttműködés mint fogalom a hivatásosok többségének a csapatszolgálati szabályzathól levezetett fegyveres szervek közti együttműködés jut eszébe, miszerint együttműködésen „valamely közös feladat végrehajtására kijelölt, rendelt erők tevékenységének cél, hely, idő, egymás segítségének módja szerinti összehangolását értjük. Szerény tartalmát tükrözné azonban ez a mai rendészeti szerveknek főként a társadalom által elvárt közösségi rendőri⁹, vagy jobban szolgáltatói jellegű rendőrségi szerepvállalása kapcsán a rendőrségnek, hiszen a fenti fogalmom az együttműködés jegyében pusztán a rendőri erőkre, csoportokra, egységekre és szervekre koncentrál. Szükséges bővíteni tehát látóterünket, hiszen egy tömegosztatás kapcsán végrehajtott együttműködés megköveteli a zártságot, részbeni titkosságot. Az eredményesség leképződéséért, azonban csapaterőt bevonni már főként a probléma, konfliktus kialakulásakor szükséges.

A 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozattal kihirdetett nemzeti bűnmegelőzési stratégia megállapítása szerint bűnmegelőzésben az állami szervezeteken kívül önkormányzati, civil és egyházi szervezetek, a gazdaság szereplői, tágabb fókuszban a családok és maguk az állampolgárok vesznek részt. A bűnmegelőzést nem önálló alrendszerként kezelő nemzeti bűnmegelőzési stratégia meghatározása szerint „a bűnmegelőzés területén a legfontosabb szerepet vitathatatlanul a rendőrség tölti be”.¹⁰ A rendőrség valóban fontos szereplője a bűnmegelőzésnek, azaz a jogbiztonság szolgálatában álló szervezet beosztottjai bizonyosan főszereplők ezen történetben, azonban fontos szerepet töltenek be a bűnmegelőzésben a civil szervezetek is.

⁸ <https://24.hu/fn/gazdasag/2019/10/20/6-millio-tulora-rendorseg-munkaerohiany/> (Letöltve: 2019. 11.06.)

⁹ „A magyar származású amerikai rendészetkutató, Robert R. Friedmann meghatározása szerint: „A közösségi rendőrség olyan irányvonal és stratégia, amely a bűnözés kontrolljának eredményesebbé és hatékonyabbá ételét, a bűnözéstől való félelem csökkentését, az életminőség javítását, a rendőri szolgáltatások és a rendőrség elfogadottságának magasabb szintre emelését célozza a közösségi forrásokra építő proaktív működéssel, a bűnözést keletkeztető körülmények megváltoztatása útján. Feltételezi a rendőrség megnövekedett felelősségét, a közösség nagyobb arányú részvételét a döntéshozatalban, továbbá fokozott figyelmet az alapjogok és a polgári szabadságok érvényesülése iránt.”(Korinek 2015:14)

¹⁰ A Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégiáról (2013–2023) szóló 1744/2013. (X. 17.) Korm. határozat

A mai magyar lakosok átlag elvárása mind a bűnüldözés, mind pedig a bűnmegelőzés területén a rendőrségi szolgáltatások igénybevételének lehetősége. Ha felmerül azonban egy-egy bűneset kapcsán a sértett akár gondatlan vagy beletörődő hozzájárulása, rögtön leképződik a sajátos szerepe. Mint tudjuk azonban az egyén szerepe és erőssége, védekező mechanizmusa eltörpül a közösségéhez képest és a rendszerváltást követően erre lehetőség is adódott akár egyesületek, alapítványok létrehozása kapcsán.

„És minél inkább centralizált a szervezetük, a helyi bajokkal szemben annál tehetetlenebbek. A centralizált szervezet erőinek legnagyobb részét központi feladatokra kénytelen koncentrálni, miközben elveszíti helyismeretét és kapcsolatait azokkal a kis közösségekkel, amelyek a helyi közbiztonság hiányát érzékelik. A centralizált szervezet a kényszer alkalmazására összpontosít, és szinte tehetetlenné válik akkor, amikor szolgáltató, támogató funkcióit kellene teljesítenie. Ennek következtében minden akcióját a gyanakvás és a titkolózás szövetébe burkolja, a bűnüldözés logikájának megfelelően gyanakszik a társadalomra ahelyett, hogy együttműködne vele.” (Finszter 2018:273) Fogalmaz Finszter Géza, amikor a rendőrséget, mint önálló rendészeti közeget említi a közbiztonság, mint produktum szavatolásakor, majd gondolatát tovább folytatva négy kriminálpolitikai „próbálkozást” említ. Elsőként a Polgárőrséget, másodikként a rendészeti feladatokat ellátó személyek legitim fizikai erőszakkal történő felruházását, harmadikként a rendőri szervek és egységek dekoncentrált módú szervezését és negyedikként a máig utópiának számító önkormányzati rendőrséget.

A rendszerváltást követően az alkotmány privilegizálta az erőszak alkalmazásának lehetőségét a rendvédelmi szervek majd az új alaptörvény pontosítása szerint többek között a rendőrség számára. A demokrácia talaján álló társadalom a több ízben górcső alá vett és változásnak indult bizalomtól fosztott rendőrséget is idegenkedve árgus szemekkel figyelte, azonban nem tűrt meg más akár politikai vagy általa befolyásolt további állami, lakossági szervezetet az országban. Az egyes települések szintjén azonban megmaradt az igény főként a bűncselekmények számának rohamos emelkedése mellett egyfajta szerveződések iránt. A lefektetett cél és az ahhoz vezető út országos szinten egyezést mutatott. Legyen egy új, akkor már törvényes keretek között létrehozható egyesületi szinten működő településszintű szerveződés, amely kerüli a vigilantizmust, az erőszak alkalmazását. A fennálló szabályozási hiányok ellenére olyan szervezetet akartak, amely elsődleges feladata nem a rendészeti szervek támogatása, hanem inkább a helyi lakosság önvédelmi mechanizmusának jogszerű gyakorlása. Az Országos Polgárőr Szövetség 1991. március 28-án alakult Önvédelmi Szervezetek Országos Szövetsége néven.

Más kérdésként vetődik fel a finanszírozás, miszerint kisebb települések kevesebb anyagi háttérrel indulnának a rendészeti feladatok ellátásának kapcsán, és ugyancsak következő kérdés a helyi politikai érdekek lokális jellegű rendészeti szerv általi képviselése. Az Alaptörvény elszakította ugyan a rendészeti feladatokat a honvédelemtől, helyezve ezáltal közelebb azt a közigazgatás színterére, azonban az Helyi Önkormányzatok Európai Chartájáról szóló 1985. október 15-én kihirdetett (hazánkban az 1997. évi XV. törvénynél becikkelyezett) európai egyezményben foglaltak, miszerint „a közfeladatokat általában elsősorban az állampolgárokhoz legközelebb álló közigazgatási szervnek kell megvalósítania.” az új önkormányzati törvény által mégsem teljesült be. Az önkormányzati rendőrség létrejöttének igencsak távlati / legalább 10-15 év/ lehetőségei lennének egy esetleges, radikális kormányzati döntés kapcsán, azonban az egyes rendészeti

feladatokat ellátók létszámának és jogkörének bővítésére nagyobb esély mutatkozik. A Magyarország helyi önkormányzatairól szóló 2011. évi CLXXXIX. törvény (továbbiakban: Möt.) és a korábbi önkormányzati törvény ugyancsak alapvető feladataként határozta meg a helyi közbiztonság biztosítását, így az Möt. 13. § (1) bekezdésének 17. pontja szerint az önkormányzat közreműködik a település közbiztonságának biztosításában. A Möt. által az önkormányzatok lehetőséget kaptak a 17. § rendelkezései lapján, hogy (1)...a helyi közbiztonságról, vagyonának, más értékének védelméről kényszerítő eszköz alkalmazására törvény alapján jogosult szervezet létrehozásával is gondoskodhat. (2) Az (1) bekezdésben meghatározott szervezet alaptevékenységét a települési és a fővárosi önkormányzat területe szerint illetékes megyei (fővárosi) rendőr-főkapitánysággal kötött írásbeli együttműködési megállapodás alapján, a rendőrség szakmai felügyeletével végzi. (3) Az (1) bekezdésben meghatározott szervezet által végezhető feladatokat, az alkalmazható kényszerítő eszközöket, az együttműködési megállapodásra, valamint a szervezet működésére vonatkozó szabályokat, továbbá az e feladatokat ellátókkal szemben támasztott személyi feltételeket törvény határozza meg. (4) E § rendelkezéseit alkalmazni kell akkor is, ha az önkormányzat az (1) bekezdésben meghatározott feladatokról nem önálló szervezet létrehozásával gondoskodik.

Következő mérföldkő a decentralizálás felé vezető jogszabályi környezet kialakításában az egyes rendészeti feladatokat ellátó személyek tevékenységéről, valamint egyes törvényeknek az iskolakerülés elleni fellépést biztosító módosításáról szóló 2012. évi CXX törvény (továbbiakban: RFSZ törvény) volt. Az RFSZ törvény egyszersmind rendészeti feladatokat ellátóknak kiáltotta ki a természetvédelmi őrt, az erdővédelmi szolgálat tagját, a hegyőrt, a hivatásos vadászt, a rendészeti feladatokat ellátó erdészeti szakszemélyzetet, a rendészeti feladatokat ellátó jogosult erdészeti szakszemélyzetet, a halászati őrt, a közterület-felügyelőt, az önkormányzati természetvédelmi őrt, és a mezőőr.

A Polgárőrség és a rendőrség összefogása rávilágított arra, hogy a közbiztonság minősége ténylegesen függ a kooperáción. Biztos lehet-e az út, amelyet a rendőrség, mint a közbiztonság legnagyobb szolgáltatója egy lassan már megszokott, de mégis újnak számító professzionális társsal jár be? Az elért eredményeket, összhangot és a rendészet sokszínűvé tételét elhozó együttműködés konstatálja az eredményt. Ez a kooperáció az elért eredményeken, kiaknázatlan fejlődési lehetőségeken túl komplex szakmai fejlődésre, speciális partnerségre és nyitásra ösztönöz. Ezen felül legfőbb érdeme, hogy a korábban kialakult szinergia begyakorolt mechanizmussá válása tovább nyithat a rendőrség civilesítése felé, annak konkrét megvalósítása nélkül. Az egyes rendészeti feladatot ellátók - a fokozott büntetőjogi védelmüket, vagy akár hivatás tudatukat figyelmen kívül hagyva- máig civilek maradtak, ami ugyancsak egy kapocs, vagy akár egy kulcs lehet a rendőrség és a közösségek párbeszédeinek dotációja terén.

A szervezettudomány és a rendőrség

Mint ahogyan a piac változik, úgy a vállalkozásoknak is változniuk kell. A menedzsercégek egyik fő feladata ezen változások során a vállalkozás átsegítése az eléjük gördülő akadályokon, annak megújítása, és dinamikára nevelése. Mint ahogyan újabbnál újabb termékek jelennek meg, úgy kell a vállalkozást újabbnál újabb és egyben a leghatékonyabb útra terelni és akkor fog nyereség születni. Elengedhetetlen feltétele a fejlődésnek az, hogy a vállalkozás akarja a változást, együttműködjön a

menedzser céggel, tartsa be az ajánlásait, vitassa meg a különböző lehetőségeket, nyitott legyen az újításokra.

Ezt ismerte fel az „Antall-kormány”, amely azzal, hogy Horváth Balázs Belügyminiszter meghívta a TC Team Consult Holland székhelyű szervezettannal foglalkozó céget a Magyar Rendőrség átvilágítására, hitelesítette törekvési szándékát a rendőrség modernizációjára. „Bernhard Prestel a magyar rendőrséget átvilágító Team Consult egyik vezetője, tapasztalatait a következőkben foglalta össze: a modern szervezéstudomány tanításai csak annak a rendészetnek szólnak, amelyik maga is modernizálódni akar.”(Finszter 2012:195) A külföldi nyugat európai kontinentális jellegű rendőrségek az előző évszázad utolsó negyedében addigra több helyütt végeztek társadalomismereti, azon belül főként szociológiai tanokra épülő felméréseket angolszász minta alapján, azonban a Magyar Rendőrség, mint a többi szocialista kormány hivatala úgy működött, hogy fő erénye a konzervativizmus, a változatlanság volt, hisz a kommunista jogbiztonság hosszú távon teszi lehetővé a szabályozottságot, amire a hivatal a változatlanságot ráépíti.

A Team Consult cégre jellemző, hogy tevékenységük korai szakában elért sikereik megalapozták későbbi szerepüket miszerint a 80-as években átvilágíthatták a belga, svájci, holland, osztrák és német rendőrséget is azáltal, hogy eredményesen végzett szervezettani módszereit átültették a rendészeti szervekbe. A megbízatásuk már 1990 elején felvetődött, majd a későbbi rendőri vezetés igénye mellett 1990 októberében egy a magyar-holland belügyminiszter által folytatott megbeszélést követően nyugat európai államok támogatásával (holland, belga, svájci) hozzákezdett a rendőrség átvilágításához.

Egyesek szerint (Boros Péter, Team Consult...) szakmai érdekek, mint egységes nemzeti rendőrség működtetése, mások szerint (Finszter, Salgó,) a politikai hatalom gyakorlásának készsége, de az bizonyos, hogy az 1990. októberi taxis blokádnak és annak kezelése (vagy inkább kezelési csődje) világított rá az addig decentralizálás mellett álló „Antall-kormány” politikájának „kontraszelekcijára”, és győzte meg a hatalmat a centrális erősen központi vezetésű magyar rendőrség fenntartására, még ha ezt ekkor más külső okokkal (pl. délszláv háború) indokolták. Az egységes nemzeti rendőrség mellett erősségként említette a Team Consult a magasan kvalifikált vezetőket, a változásokra való hajlandóságot és a statisztikai ismeretek több éves adatállományait, ugyanakkor ezen erősségekből származtatta gyengeségeit miszerint a felelős stratégia és feladatelosztás hiánya, demotivált, alulfizetett alacsony színvonalú tiszthelyettesi és szociálisan elszigetelt állomány, a rossz image és kommunikáció továbbá elavult felszerelés és technika. Ezt követve a szükséges változtatásokat 5 fő dimenzióra osztotta az alábbiak szerint:

- „Magyarországnak többet kell beruháznia a közbiztonság érdekében.
- A rendőrségnek nagyobb biztonságot kell produkálnia és érzékeltetnie.
- Magyarországnak új típusú rendőrökre van szüksége.
- A magyar rendőrségnek új szervezetre van szüksége.
- Új viszonyt kell kialakítani a rendőrség és a lakosság között.” (Team Consult 1991:14)

Az említett változtatások területenként vannak determinálva, melyek sorrendisége megváltoztatható, és Pintér Sándor az akkori Országos Rendőr-főkapitány ezt 1992 áprilisában egy értekezlet során meg is tette. Első helyre emelte a létszámnövelést, ami sarkalatos pont volt az akkori nyugat európai rendőrsűrűség (1 rendőrre jutó lakosok száma) tárgyában, hisz a magyar

rendőrség hivatásos állományú tagjainak száma 1989 novemberében alig haladta meg a 20.000 főt. (Szikinger, 1998:122)

Problémaként vetődött fel továbbá, hogy Magyarországon a hasonló felépítésű nyugat európai rendőrségekkel szemben magas a tisztek aránya (külföldön: 5-10 %, itthon: 30 %), amelynek oktatása – az ilyen erősen hierarchikus és parancsuralmi, az önállóságtól fosztott rendőrségen belül – pazarlás. Ugyanakkor előnyére is válik, hiszen mint ahogyan a TC is említi, „a rendőrség bázisa jól képzett, önállóan cselekvő GENERALISTA, aki az állampolgárok szolgáltatójaként, új önértelmezéssel rendelkezik és személyiségénél, valamint képzettségénél fogva önbizalmat és tekintélyt sugároz.

A képzés rendszerén belül kitér a professzionális színvonalú oktatásra és megfelelő körülményekre, valamint előrejutási karrierrendszer biztosítására is. Az alapképzésen felül (ami nem lehet a TC véleménye szerint levelező rendszerű) az ügynevezett specialisták részére legalább fél éves továbbképzés szükséges az új típusú és felfogású rendőrök megteremtésével. A vita mégis folyamatosan arról szólt, hogy „a pártállamtól megörökölt rendőrséget depolitizálni, decentralizálni és demilitarizálni szükséges”. (Finszter, 2008:30) Többek között vízfejűnek nevezték az ORFK vezetőségét is. A Team Consult jelenléte felerősítette az addig is kimagasló kutatási eredményeket elérő rendészettudomány művelőinek szükségességét, akik a Team Consult és a holland partner PSC Warnsweld mellett a következő 3-4 évben a partneri szerepből kinőve átvették a megvalósítás szakaszának elméleti koordinálását.

A rendőrségi vezetés, rendészettudomány kutatói és lokális szinten az önkormányzatok is felismerték a változás szükségességét, azonban a folyamatos létszámbővítés ellenére is szükségesnek tartotta a hatalmon lévő kormányzat a rendőrség centrális, nagy erejű bevethetőségének (karhatalmista szerepkörének) megtartását. Nem véletlen fogyott el a lendület a TC Team Consult által felvázolt projekt harmadik és negyedik szakaszára. A harmadik szakasz, mint a tervek megvalósítása csak részben teljesült, így a negyedik szakasz – mint ahogyan egy menedzser típusú szemlélet megkívánja – a project folyamatos folytatása, figyelemmel kísérése, szükséges változások bevezetése már elmaradt.

A TC Team Consult irodát nyitott Magyarországon és folyamatosan figyelemmel kísérte a magyar rendőrség átalakulását (újjászerveződését), azonban 1997-et követően az utolsó értékelő jelentést után további számottevő jelentés nem készült tőlük.

A rendőrség és kriminálpolitika

„Rendészetten azt a közigazgatási tevékenységet értjük, amelynek feladata a közbiztonság és a közrend, valamint az állampolgárok személyes biztonságának megóvása, továbbá közreműködés a megsértett rend helyreállításában”. (Baraczka-Szikinger 1999:384) A rendőrség tehát állami rendészeti szerv, amely negatív kontrollként jelentkezik a társadalom közbiztonsági rendszerének fogalmában, miszerint „a modern polgári jogállamban közbiztonsági rendszeren mindazoknak a jogszabályoknak, állami szervezeteknek, társadalmi szervezeteknek és vállalkozásoknak, továbbá feladatoknak és funkcióknak az összességét értjük, amelyek rendeltetése a társadalom egészének, a közösségeknek és az egyeseknek a védelme a jogellenes emberi magatartásokkal szemben”.(Finszter 2012:105) A rendőrség negatív kontroll mechanizmusa az államszocializmus éveiben determinálta azon nézetet, miszerint a szervezet feladata, hogy háborút folytasson a bűnözés ellen. Ezen felfogás az elmúlt közel 30 év alatt keveset változott, mint ahogyan azt kortárs kutató Vári Vince megfogalmazta; „A rendőrség Magyarországon számos fronton folytat harcot,

aminek csak egy eleme a bűnözés, a 25 éve folyó állóháború lassan kivézteti és tényleges feladatában és eredeti rendeltetésének teljesítésében teszi harcképtelenné.”(Vári, 2016:17)

A rendszerváltást követő évek során a fejlődő kriminálpolitika rámutatott arra, hogy a szervezet korlátozó-beavatkozó jellegű reagáló kriminálpolitikai alapfunkciója idejét múlt, a közbiztonság kollektív és kooperatív megteremtése, fenntartása érdekében szükséges megerősíteni a rendőrség segítő-támogató szerepét (ami alapján a bűnmegelőzés területén a rendőrség feladata a helyi igényeknek való megfelelés szolgáltató jelleggel), illetőleg a modern európai szemlélet alapján kettős nyomtávú kriminálpolitikai szemléletre váltani. Mindehhez szükséges a rendőrség számára rendészeti stratégia megteremtése, amely egy magasabb szintű közbiztonsági stratégiával szinkronban előmozdítaná a szervezet fejlődését. „Az átfogó rendészeti stratégia irányainak meghatározása szükségképpen a kriminálpolitikára támaszkodik és ehhez képes értékválasztást jelent.”¹¹ A modernizációs folyamatok más és más trendet mutattak a különböző kormányciklusok alatt, ami érthető, hiszen politikai konszenzus nélkül nem született egységes és áttörő közbiztonsági stratégia, mint ahogyan rendészeti stratégia sem került beváltásra. A negatív társadalmi jelenségek ideologikus kriminálpolitikai gyengeségei között említi Kacziba Antal azon fentiek szerint háborúként tárgyalt kriminálpolitikai értékválasztást, melyben a korlátozó-beavatkozó alternatíva és annak „zéró tolerancia” elnevezésű elvének túl-dinemizálása veszélybe sodorhatja a jogállam alapértékeit, indokolatlan mértékben korlátozza a hagyományos alapjogok érvényesülését, és társadalmi robbanással fenyegető mértékben növeli a kirekesztettek körét, felerősíti a társadalomban meglévő dezintegratív tendenciákat. (Kacziba, 2009:135) Kacziba a továbbiakban rámutat azon kettős nyomtávú kriminálpolitikai értékválasztásra, amely kompromisszumként szolgálhat az elmaradott rendészeti funkciókkal rendelkező rendőrség számára a rendszerváltást követően átalakult társadalommal történő kooperációhoz. A korlátozó-beavatkozó modell előnyei között említhető a hagyományokra építő tradicionális büntetőjogi normák fokozott tisztelete, a lakossági támogatás elnyerése, a jogvédelmi apparátusok centrális felépítettsége és az ebből adódó végrehajtási fegyelem. Ezzel szemben a segítő-támogató modell erősségei között kiemelendő az emberi jogoknak az értékhierarchia csúcsára helyezése, a bűnözés társadalmi okaira vetülő fokozott figyelem, a szellemi és az anyagi energiák hatékony felhasználása, a társadalom aktív közreműködése, a lakosság alkalmassá tétele arra, hogy a kriminalitást a maga valóságában értelmezze, leszámolva azzal az illúzióval, amely azt a hitet táplálja, miszerint a börtön szigora alkalmas eszköz az egyén beállítódásának megváltoztatására. A koncepció részletesen szól a két modell hátrányairól is, amit ehelyütt úgy lehetne összefoglalni, hogy ami az egyiknél előny az a másik alternatívában a hátrányok között jelentkezik. (Finszter, 2013:96)

A közös cselekvésre utalván, miszerint a kriminálpolitika büntető igazságszolgáltatáson túlnyúló feladatai és eszközei szoros kapcsolatot feltételeznek más szakpolitikákkal, mindenképp a társadalompolitikával. Bizonyítja mindezt azzal, hogy a bűnözés társadalmi jelenség, melynek mind oksági folyamatai, mind pedig egyéni és társadalmi következményei összekapcsolódnak más társadalmi problémákkal, melyek kezelésére azonban más ágazati politikák hivatottak. A társadalmi devianciák jelentős részének megfékezése nem a kriminálpolitika, hanem más szakpolitika számára kihívás, azonban mivel ezek reprodukciós folyamatai gyakran egybeesnek a bűnözés reprodukciós folyamataival, ezért ezen deviáns formák bár kezdetben kívül eshetnek a

¹¹ Az Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet kriminálpolitikai koncepciója, 1993, pp. 3-6.

bűnözés területétől, mégis befolyásolják annak alakulását. Mindezt figyelembe véve a kriminálpolitika nem hunyhat szemet más irányzatokkal, így például szociálpolitika, oktatáspolitikai, foglalkoztatáspolitikai vagy akár ifjúsáspolitikai felett. (Borbíró et al, 2016:713) Az 1993-as kriminálpolitikai koncepció különbséget tesz elméleti és gyakorlati kriminálpolitika között azonban nem tesz említést a gyakorlati kriminálpolitika belső szerkezetéről. (Finszter, 2006:87) Finszter Géza azonban tovább boncolja a gyakorlati kriminálpolitikát és természeténél fogva három szintre tagolja. Az első szint a reagáló kriminálpolitika, mely a bűnüldöző és igazságszolgáltatási szerveknek a bűnözésre adott válaszáat rejti magában. A következő szint a tervező kriminálpolitika, amely a törvényalkotó szerveknek a bűnözési prognózisra épített szándékát foglalja magába több lépcsőben. A harmadik szint pedig nem más, mint maga a közbiztonsági stratégia.

Kormányciklusok és a rendőrség

A rendszerváltás óta valamennyi kormány jelentős lépést tett a rendészet hatékony működtetéséért. A kormányra kerülés előtt a pártok 1990. óta minden pártprogramban szerepeltették valamilyen formában a közbiztonság javítása majd fenntartása céljából kívánt feladattervüket. Ennek során minden esetben külön fejezetben tárgyalták a rendőrség helyzetét és annak funkcionálisabb működési elveit. A közbiztonsági stratégia azonban ez ideig egyetlen hatalomra kerülő párt által sem került teljes formájában, azaz pártok közötti konszenzus felvázolásával lefektetésre. Egységes közbiztonsági stratégia híján azonban pusztán az egyes kormányok által tervezett rendészeti elképzelések, stratégiák kerültek jobb esetben ciklikusan bevezetésre, végrehajtásra a sajátos büntetőpolitikai elképzelések mentén.

Az Antall-kormány programja a demokratikusan működő, polgárbarát rendőrség megteremtésének útját nem a reformokban, hanem „a közrend, a közbiztonság javításához nélkülözhetetlen korszerű technikai, műszaki bázis” megteremtésében és „a rendőri állomány anyagi, erkölcsi megbecsülésében” jelölte ki (A nemzeti megújulás programja, 1990.). Később a Boross Péter által vezetett kabinet az ország közbiztonságának javítása érdekében az első kormányzati ciklus végén alkotta meg az 1033/1994. (V. 6.) Korm. határozatot, melynek végrehajtására már nem került sor. Az új büntető-eljárás törvény megalkotására vonatkozó elképzelésekről a közbiztonság fejlesztéséről szóló kormányhatározat tárgyilagosan beszél. A Kormány elsődlegesen a gyakorlati kriminálpolitika főszereplőjét a rendőrséget jelöli ki és bűnmegelőzés, valamint a bűnüldözés hatékonyságát törekszik emelni. Ennek kapcsán megkezdődött a rendőrség piacialapú felmérése a TC Team Consult által melyben megvizsgálták a szervezet erősségeit és gyengeségeit. A rendőrség vezetői állományát erősségként említették a SWOT analízis során, azonban gyengeségként került említésre a tiszthelyettesi állomány annak rossz fizetése, bizonytalansága és demotiváltsága kapcsán. Talán pont ezért is tartalmazza az említett kormány határozat az igazságszolgáltatási szervek személyi, anyagi és technikai ellátottságának fejlesztését, koordináció fejlesztését. A kormányhatározat másrészt a büntetőeljárás jogalkotás során hatékony eszközökkel dolgoz ki a szervezett bűnözés elleni küzdelemhez, melybe újjáéleszt szerepel a bűnüldöző hatóságokkal együttműködő személyek és a tanúk védelme is. A jogszabály rendszerbe illesztésére azonban nem került sor, révé az 1994-es parlamenti választásokat megnyerő Horn Gyula által vezetett új kormány félretette azt. A korszak

racionális és liberális kriminálpolitikai irányzatot követett (Kerecsi, 2011:78), a kormányzat főként a jogállami fundametumok megteremtésére törekedett.

A Horn-kormány programjában elutasította az előző kormány stratégiáját azzal, hogy „...a megkezdett korszerűsítési programok közül folytatni kellett azokat, amelyek a gyakorlatban beváltak a hozzájuk fűzött reményeket” (Kormányprogram, 1994.), azonban konszenzus helyett ez a kormány is saját, immáron középtávú koncepciót tervezett.

A FIDESZ-Magyar Polgári Párt kormányra kerülésekor programját öt fő kérdés köré építette, így a munkahelyteremtésre, családok segítésére, közbiztonság javítására, a tanulók helyzetének megsegítésére és az EU csatlakozásra. Az anyag immáron finánciális csoportosítást is említ, miszerint a rendvédelmi szervek 8,5 milliárd forint pótlólagos átcsoportosítást kapnak, továbbá egységes vezetés alá vonják a szervezett bűnözés felszámolására hatáskörrel rendelkező szervezeteket (Teendők az új évezred küszöbén, 1998.). A kormány további büntetőpolitikai intézkedéseket is tervezett (tényleges életfogytiglan, vagyonelkobzás bővítése), melyek megvalósulásra is kerültek. Az első Orbán-kormány kíméletlen harcot hirdetett a bűnözés ellen, a rendőri bérek emelése mellett azonban nem fogott közbiztonságot érintő stratégiaalkotásba és a rendőrség szervezetének kellő modernizációja sem valósult meg. A konzervatív jellegű kormány beváltotta azonban ígéretét így szigorították az 1978-as Btk-t, ezáltal implementálásra került a TÉSZ (tényleges életfogytig tartó szabadságvesztés) immáron exkluzív modell (Borbíró et al, 2016:755) mutatkozott a magyar kriminálpolitikában.

A 2002-ben parlamenti választást nyert hatalomra kerülő Medgyessy Péter miniszterelnök által vezetett kormány már jóval komplexebb kormányprogrammal állt elő, amely a „Cselekedni, most és mindenkiért! A nemzeti közép, a demokratikus koalíció Kormányának programja” címet kapta. A program külön büntetőjog cím alatt leszögezi, hogy a közrend és közbiztonság kiemelkedő kormányzati feladat. A közbiztonsággal kapcsolatos tervezet ezt követően a VIII. fejezetben a Kül- és biztonságpolitika fejezetben belül kerül kifejtésre. A program stratégiai célja komplex modernizáció, melyhez a megélhetés biztosításán túl a szociálpolitikai, egészségügyi, közegészségügyi biztonságot, a kulturális ellátottsághoz való jogot, köz- és magánterületeink rendjét, a társadalom erkölcsi normáihoz és elvárásaihoz való alkalmazkodást tűzi ki célul. A Medgyessy-kormány programja elutasítja az előző kormányzás büntetőjogi direktíváit, középarányos büntetési rendszerét, valamint a rendőri felsővezetést korruptnak minősíti, továbbá lehetőségként kezeli a rendőrség bűnüldöző monopóliumának megszűnését. A rendőri szervek hatáskörének megnövelése mellett ugyanis az önkormányzatoknak a közbiztonság terén vállalt nagyobb felelősségével, más együttműködők bevonásával és a közösségi rendvédelem kiépítésében lát rációt. A korszak kriminálpolitikai direktívája a kettős nyomtáv elvét követve új célokat fogalmazott meg. A reformok a büntető igazságszolgáltatás szatellit szervezeteinek megreformálásával (Kerecsi, 2011:78.) indultak, és létrejött a bűnmegelőzés szervezeti rendszere.

A 2006-os választásokon győztesként kormányt alakító Gyurcsány Ferenc és kabinetje kormányprogramjában (Új Magyarország, Szabadság és szolidaritás. A Magyar Köztársaság Kormányának programja a sikeres, modern és igazságos Magyarországért 2006-2010) a társadalmi egyenlőségre fekteti az igazságszolgáltatási szervek, köztük a rendőrség modernizációját is. A program folytatva az előző kormányzati ciklus elgondolását, továbbra is az állam, önkormányzatok, tulajdonosok, biztonsági magánszolgáltatók és a civil kezdeményezések együttes tevékenységével

determinálja a modern társadalom biztonságteremtő képességét. Külön nevesíti a közbiztonsági programot, amely az önálló feladat- és hatáskörű önkormányzati rendészeti szervek, a gazdasági társaságok és intézmények által működtetett szakrendészetek, a magánbiztonsági társaságok, a civil kezdeményezések, illetve a köztestületek bevonásával kerül értékteremtővé. Erre utal továbbiakban a Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiájában (115/2003. (X.28.) OGY határozat) foglalt feladatok végrehajtása is. 2008. évtől az addig képviselt kétnyomtávú kriminálpolitikai eszközrendszer azonban kevésnek bizonyul, a Gyurcsány-kormány folyamatosan szigorító büntető- jogpolitikai eszközökhöz nyúl.

A Második Orbán-kormány hatalomra kerülésekor 2010. május végén kihirdette kormányprogramját, ami „A Nemzeti Együttműködés Programja” elnevezést kapta. A program keményen ítélte el az előző kormányzás eredményeit, közbiztonság terén védelem helyett az állampolgárok ellen intézett törvénytelen támadásnak nevezte az állam erőszak-monopóliumát. Külön fejezetben fekteti le a kétharmados győzelmet aratott kormánypárt a rendőrséggel kapcsolatos tevéteit. A rendőrség működésében és formájában legalább reform szintű változtatásokra utal azzal, hogy szakítani fognak azzal a felfogással, hogy a rendőrség az állami uralom jelképe és annak végrehajtója. A következő fejezet a korszerűsítésről, létszámfejlesztésről szól. Alapjaiban a körzeti megbízotti szolgálatra fekteti a hangsúlyt azáltal, hogy valamennyi településre rendőrt helyez. A rendőrség létszámát további 3.500 fővel tervezi bővíteni, a bérüket rendezni. A program szerint a rendőri bizonytalanság megszüntetéséhez olyan eljárási törvények megalkotása szükséges, amelyek a jogszerű, határozott fellépés feltételei. Az előző kormányzási ciklus végén bevezetett három csapás ugyancsak ellenzéki javaslatra került be a büntetőjogba. Az Orbán kormány konzervatív módon ismételen exkluzív kriminálpolitikai irányt követve tovább szigorította az akkor még hatályban lévő 1978-as Btk-t. Ismét bevezette a TЭСZ-t, leszállította a büntetőjogi korhatárt. Megreformálta a büntetés-végrehajtást, az Alaptörvény megalkotását követően új szabálysértési törvény és büntető törvénykönyv született. A Társadalmi Bűnmegelőzés Nemzeti Stratégiáját leváltotta a Nemzeti Bűnmegelőzési Stratégia, amely a széleskörű társadalmi bűnmegelőzési rendszerben előtérbe helyezi az immáron új eljárási törvényeket alkalmazó rendőrséget.

Összegzés

A mai magyar rendőrség továbbra is hordozza magán a szocialista évekből megmaradt prominens parancsuralmi, hierarchikus jegyeket. Bár a rendőrségről szóló 1994. évi XXXIV. törvény 2. § (3) bekezdése szerint; „A rendőrség a feladatának ellátása során pártbefolyástól mentesen jár el”, ugyanakkor a belügyminiszter utasítási jogkört gyakorol a rendőrség irányába, és mint a hatalmon lévő kormány tagja aligha tenne a kormány álláspontjával, uralkodó konszenzuson alapuló nézetten ellentétes utasítást. Mindezek mellett, mint a tárca vezetőjétől minden országgyűlési képviselő jogosult interpelláció vagy kérdés formájában hozzá fordulni egy-egy a rendőrséggel kapcsolatos kérdésben, legyen szó akár egyes intézkedésekről, tevékenységről. Az már valóban más kérdés, hogy mindezt egy politikai vezetéstől elszigeteltebb, a mindenkori államhatalomtól függetlenített módon kevésbé centralizált, a társadalom felé nyitottabb és parancsuralmi jelzőktől mentesebb szervezet hatékonyabban művelné-e. A választ Bibó István már korábban megfogalmazta; „A közigazgatás eredményessége érdekében nem a végrehajtó hatalmat kell erősíteni, hanem a

politikai behatást csökkenteni a szakszerű igazgatással szemben”. (Bibó, 1986:275) A rendőrség azon kevés – korábbi szocialista hatalom – szervezetei közé tartozik, amely méltán megérdemelte fenntartását a folyamatos reformok véghezvitele mellett. A rendszerváltás óta fontos változásokon keresztül ment a közbiztonság, mint produktum szolgáltatásában legfontosabb szerepet betöltő szervezet a rendőrség annak ellenére, hogy a kor rendészettudományt művelői szándéka ellenére gyökeresen nem változott meg, mégis a kitűzött reformok végrehajtása mentén egy új, szolgáltatóbb jellegű szervezetté alakult.

Irodalomjegyzék

A nemzeti megújulás programja (1990), Budapest

Az Országos Kriminológiai és Kriminálisztikai Intézet kriminálpolitikai koncepciója, Budapest

BARACZKA Róbertné – SZIKINGER István (1999): A rendészeti igazgatás. Magyar Közigazgatási jog. Különös rész európai kitekintéssel. Osiris Kiadó, Budapest.

BIBÓ István (1986): Válogatott tanulmányok. I-II. kötet, Magvető Könyvkiadó, Budapest

BORBÍRÓ-GÖNCZÖL-KEREZSI-LÉVAY (2016): Kriminológia Tankönyv, Wolters Kluver kiadó, Budapest

BOROSS Péter (1991): A közbiztonságról. Rendészeti szemle, 29. évf. 3. sz., 49-53. o.

BOROSS Péter (1993): Expozé a rendőrségről szóló törvény javaslatának parlamenti vitájához. Országgyűlési jegyzőkönyv. Az Országgyűlés 1993. október 5-i ülése. - 29986.s.

BÚZÁS Gábor (2010): Közigazgatás – rendészet – rendőri intézkedés - Doktori (PhD) értekezés, Budapest

FINSZTER Géza: Kriminálpolitika tegnap és ma. Rendészeti Szemle 2006/12. sz.,87. o.

FINSZTER Géza (2008): Víziók a rendőrségről. Rendészeti Szemle, 56.évf. 1. sz., 10-41. o.

FINSZTER Géza (2012): A rendőrség joga. Duna Mix Kft, Budapest

FINSZTER Géza (2013): Kutatási jelentés a globalizáció hatása és bűnözés-prognózis Magyarországon 2020-ig c. kutatási témában, Belügyi tudományos Tanács, Budapest

FINSZTER Géza (2018): Rendészettan. Dialóg Campus Kiadó. Budapest

HORVÁTH Balázs (1990): A jövő rendőrségéért. Belügyi Szemle, 28. évf. 10. sz. 3-9.o.

KACZIBA Antal (2009): Rendészeti stratégia és a rendészet jövőképe. Kriminológia Közlemények 67. sz., 131-146. o.

KORINEK László (2015): Rendszerváltozás a belügyben. Belügyi Szemle 63. évf. 1. sz. 5-33. o.

KORINEK László (2006): Nomádok és letelepedettek - gondolatok a közösségi bűnmegelőzésről, Jogtudományi Közlöny, 61. évf. 7-8. sz., 247-267. o.

KRÉMER Ferenc (2010): Rossz Döntések Kora, Napvilág Kiadó, Budapest

SALGÓ László (1994) : Az új típusú közbiztonság, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest

SZIKINGER István (1998): Rendőrség a demokratikus jogállamban, Sík Kiadó Kft., Budapest

TC Team Consult – A hatékony és demokratikus magyar rendőrségre vonatkozó javaslatok. 1991. november 6. Bécs – Varnsweld, 28. o.

VÁRI Vince (2016): A bűnüldözés relatív hatékonysága és a rendőrség PhD értekezés, PhD dolgozat, Miskolc

TAMÁSNE SZABÓ Zsuzsanna (2019): Másfél hónapot túlórázik egy átlagrendőr, olyan nagy az emberhiány. <https://24.hu/fn/gazdasag/2019/10/20/6-millio-tulora-rendorseg-munkaerohiany/> (Letöltve: 2019.11.06)

Finszter Géza: A rendészet átalakulásának húsz esztendeje, http://www.politikaievkonyv.hu/online/mp20/1-11_finszter.html (Letöltve: 201.11.02)

„Hiszen Ti magyarok vagytok s a magyar gyűlöli az elnyomást, s a magyar kebelből kiolthatatlan a szabadság szeretet. Hiszen Ti magyarok vagytok s a vitéz ember becsüli a vitézeket. És a magyar bajnok kebelhez a lengyel ügy még más hatalmas indokkal is szól a múltból, jelenéből, jövődéből.”¹

A fent említett Kossuth Lajos idézet a szabadságharcok, felkelések korszakából származik, amely alatt mind a magyar, mind a lengyel nemzet elnyomásban élt, és küzdött országa szabadaságáért. Együtt osztozott a bánatban, az elnyomásban, a szabadság utáni vágyban s a harcokban.² A XVIII. századból származó, mindenki számára ismert mondás: „Lengyel-magyar két jó barát együtt harcol s issza borát” nem csak egy jól hangzó frázis volt. A lengyelek szívükön viselték a magyarok sorsát, s ugyanezzel a lelkülettel bírtak a magyarok is: „*a Ti ügyetek a mienk-a mi ügyünk a Tiétek.*”³

Azonban 1939. szeptember elsején Lengyelországot Németország megtámadta s az így kirobbant II. világháború új kihívások, nehézségek elé állította mindkét nemzetet.⁴ A „*Ti ügyetek a mienk - a mi ügyünk Tiétek*” szemlélet megrendülni látszott, hiszen Magyarország a háborúba Németország szövetségeseként lép majd be, mindeközben lehetőségeihez mérten nem feledkezett meg a lengyel- magyar barátság 1000 éves múltjáról.⁵ A hűségéről több ízben tanúságot tett hazánk: szeptember 9-én elutasította a német, majd másnap szlovák átvonulási kérelmet.⁶

Lengyelország hősieen küzdött, de hiába várt szövetségeseire, Franciaországra és Angliára, a szeptember 3-i hadüzenet küldésén túl érdemi segítség nem érkezett. A magára hagyott ország sorsa 1939. szeptember 17-én a Szovjetunió hátbatámadásával végképp megpecsételődött⁷. Leon

¹ Kossuth Lajos kiáltványa az 1863-ban kitört lengyel szabadságharc kapcsán a Galíciában állomásozó magyar katonákhoz. DIVÉKY, Adorján *Magyarok és lengyelek a XIX. században*, Budapest, (EGGENBERGER-Féle Könyvkereskedés, Rényi Károly, 1919, 89.

² Az 1848-49-es magyar szabadságharc során több ezer lengyel tiszt és katona sietett a magyarok megsegítésére: a Lengyel Légio Wysocki vezetésével, Bem Józef, Henryk Dembiński, Jerzy Bułharyn, Władysław Poniński és még sokan mások. Az 1863-ban kitört lengyel felkeléskor Kossuth önálló légiót akart szervezni a lengyelek megsegítésére, mely azonban meghiúsult, ennek ellenére mintegy másfél ezer magyar katona önként sietett lengyel testvéreire segíteni

³ DIVÉKY, 1919, 83.

⁴ A két nagyhatalom Franciaország és az Egyesült Királyság szeptember 3-án küldte el Németországnak a hadüzenetét. Ennek köszönhetően a lengyel-német háborúba formálisan Európa is bekapcsolódott.

⁵ Bárdossy László miniszterelnök 1941.június 27-én jelenti be a parlamentben, hogy Magyarország hadban áll a Szovjetunióval. Ezt előzte meg a 26-ai kassai bombázás, mely a magyar vezérkar állítása szerint szovjet gépek által történt.

⁶Erdmannsdorff budapesti követ távirata a Külügyminisztériumnak: „A magyar királyi kormánynak, őszinte sajnálatára, fel kell kérnie excellenciádat, hogy magyar vasútvonalak Lengyelország elleni német csapatszállítások céljaira történő igénybevételeitől eltekinteni sziveskedjék... hozzájárulásunk ehhez az akcióhoz nem lenne összeegyeztethető a magyar nemzeti becsülettel.” In: *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944*, Kossuth Kiadó, 1968, 438.

⁷ Vjacseszlav Mihajlowicz Molotov szovjet és Joachim von Ribbentrop német külügyminiszterek 1939. augusztus 23-án kötötték meg paktumot, melynek titkos záradéka rendelkezett Lengyelország felosztásáról: „A lengyel

Orłowski lengyel követ még ezen a napon érdeklődött Csáky külügyminisztertől a magyar kormány lengyel menekültekkel kapcsolatos álláspontjáról. A magyar külügyminiszter a következőt válaszolta: „Magyarország a genfi egyezmények értelmében jár el, a katonákat lefegyverzi, és az ország belső területén felállítandó szállásokon helyezi el őket. A magyar földre érkezett polgári személyekkel kapcsolatban két lehetőséget látott: a magukról gondoskodni tudókat idegen állampolgárként kezelik, míg az anyagi eszközök hiányában levőket a magyar állam veszi gondozásba, részükre menekülttáborokat állít fel.”⁸ Másnap, 1939 szeptember 18-án Teleki Pál miniszterelnök, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszterrel egyetértésben utasítást adott a magyar-lengyel határ megnyitására.⁹

A Magyarországra menekültek száma forrásoként változó, de mintegy 60-70 ezer lengyel érkezett Hazánkba.¹⁰ Ezek közül voltak olyanok, akik számára ideiglenes megállóhelyet, mások számára azonban hat éven keresztül biztos menedéket nyújtott Hazánk. A határt német nyomásra 1939. szeptember 28-án lezárták, de egészen 1940 nyaráig érkeztek menekültek.¹¹

A hazánkba érkezett menekültek számára polgári és katonai táborokat létesítettek.

A polgári menekültekről a Belügyminisztérium apparátusán belül a Külföldiek Ellenőrző Központi Hivatal és IX. szociális és segélyezési osztály gondoskodott, Antall Józseffel az élén, aki méltán viselte a „Lengyelek Atyja” nevet.¹²

A katonai menekültekkel a Honvédelmi Minisztérium XXI. alosztálya foglalkozott, melynek élére Baló Zoltánt állították.¹³ 1939. szeptember 19-én a magyar vezérkar 105 helyiséget jelölt ki a

államhoz tartozó térség területi és politikai átalakulása esetén Németország és a Szovjetunió befolyási övezeteit hozzávetőlegesen a Narew, a Visztula és San folyók vonala határozza meg.” In: <http://www.wysocki.hu/old/irasok/dok/1939.pdf>

⁸ LAGZI, István: *Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939-1941*, METEM, Budapest, 2015, 18.

⁹ 1939. március 14-én Josef Tiso vezetésével létrejön az önálló Szlovákia. Hitler megszállja a maradék Csehországot. 1939. március 15-én a magyar honvédség alakulatai elindulnak Kárpátalja visszaszerzésére. 1939. március 16-án a hadsereg elérte a Vereckei- hágót, így létrejött a közös lengyel-magyar határ, In: LAGZI, 2015, 28.

¹⁰ Marian Chomranski alezredes a Magyar Királyság területén Internált Lengyel Katonák Képvisleténél a nyilvántartási osztály vezetője, valamint a KEOKH egyik lengyel munkatársa volt, aki szerint 1939-1944 között összesen mintegy 120-130 ezer menekült tartózkodott Magyarországon, 70-80 ezer személy jutott ki Nyugatra. In: ŁUBCZYK, Krystyna-Grzegorz: *Pamięć. Polscy uchodźcy na Węgrzech 1939-1946, Emlékezés, Lengyel menekültek Magyarországon 1939-1946*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa, 2009, 8. Lagzi István a Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939-1941 című könyvének epilógusában a számtani tévedésekre bővebben kitér.

¹¹ LAGZI, 2015.

¹² KAPRONCZAY, Károly: *Lengyel menekültek Magyarországon 1939-1945*, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2009, 52.

¹³ Baló Zoltán 1939-től 1943-ig vezette a (H. M. 21.) osztályát. 1943 őszén Ruszickay-Rüdiger Imre vezérezredes, a honvédelmi miniszterhelyettes megalázó körülmények között a németek követelésére 48 óra leforgása alatt eltávolították hivatalából. „Bűnei” a következők voltak: a megszökött lengyel katonák Nyugaton harcolnak, a menekült franciákkal, angolokkal is feltűnően barátságosan bánt. 1944 ismét nyugállományú, 1945-46-ban a Honvédelmi Minisztériumon belül a Tájékoztatói osztályon belül a lengyel ügyek intézésével bízták meg, 1946-tól újra nyugdíjas, 1950-ben nyugdíját megvonják, 1955-ben fél nyugdíjat kap, 1966. december 10-én távozik az élők sorából, 1992-ben posztumusz vezérőrnagy, 1999-ben Lengyel Köztársaság Érdemrend tisztikeresztjével tüntetik ki. KAPRONCZAY, 2009, 22.

katonai táborok létesítésére, ez a szám később 141-re nőtt.¹⁴ A lengyel katonák érdekeit képviselte, valamint a magyar hatóságok munkáját segítette az „Internált Lengyel Katonák Képviselete a Magyar Királyságban” nevű összekötő szerv, mely a H.M. 21 alosztályának vezetője alá lett rendelve.

15

A lengyel katonai internálótáborok szervezeti felépítésével Bartha Károly honvédelmi miniszter 1939. szeptember 25-i utasítása foglalkozik először: „A táborszerű elhelyezésről, élelmezésről, fegyveres őrzésről a honvédség gondoskodik, de a belső rend fenntartásában részt vesz a lengyel tisztikar is. Így a magyar táborparancsnok mellett vagy a rangidős lengyel tiszt vagy választott személy működik, gondoskodik a fegyelem fenntartásáról, a magyar katonai parancsnokságok utasításainak és parancsainak maradéktalan végrehajtásáról.”¹⁶ A menekülttáborok az ország 3 területén összpontosultak: Budapest és a Dunakanyar környékén; Észak és Északkelet Magyarország megyéiben Nógrád, Heves, Abaúj-Torna, Gömör és Zemplén megyében; Zala, Somogy, Vas, Sopron és Győr megyében.¹⁷

A bánrévei tábor

A Bánrévén létrehozott tábor, a miskolci VII. hadtest területén létesített katonai internálótáborokhoz tartozott. A község Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, a putnoki járásban található. Ősrégi révhely volt, melyet a község címere is szimbolizál: „Álló, kerek talpú, kék színű katonai pajzs, melyet középen vörösből és ezüstsől összerótt keskeny pólya, felső mezejében pedig hullámvonallal határolt ezüstsőlöszt három részre {...} A pólya és cölöp a község fekvésére és révhely voltára utal.”¹⁸

A település már a középkorban lakott volt. A Sajó völgyét még a honfoglaló Hanva nemzetség vette birtokba a X. század közepén. A déli területeket legeltetésre használták, a téli szálláshelyek északabbra, a mai Hanva környékén voltak.¹⁹ 1381-ből származik az első írásos dokumentum, melyben említik a települést. 1427-ben a Banrew nevet viselte a vidék.

A községet nem kímélték se a történelmi, se a természeti katasztrófák: 1241-42-ben a tatárok dúlták fel. Ezután 1566-ban a törökök gyújtották fel, majd az 1760-as évek közepéig teljesen lakatlan volt a község, egészen addig amíg a Szentmiklóssy család be nem népesítette szláv és környékbeli jobbágyokkal. A XIX században azonban újabb csapások érték a térséget: kolera, sáskajárás, éhínség, tífusz, tűzvész pusztított.²⁰

A XIX. század végén XX. század elején Bánréve fejlődésnek indult, melynek háttérében a Miskolc-Kassa, majd a Bánréve-Ózd vasútvonal és az 1902-ben megépült vasútállomás állt, mely jelentősen hozzájárult a forgalom fellendüléséhez.²¹ Az I. világháború alatt azonban újabb veszteség érte a községet a „Nagy Háború” ugyanis megfosztotta a falut fiaitól. A II. világháború elején

¹⁴ WIELICZKO, Mieczysław: *Lengyelek Magyarországon*, A lublini Maria Curie –Skłodowska Tudományegyetem Nyomdája, 1978, 20.

¹⁵ KAPRONCZAY, 2009, 73.

¹⁶ WIELICZKO, 1978, 20.

¹⁷ <http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=382&lap=2>

¹⁸ <http://www.nemzetijelkepek.hu/onkormanyzat-banreve.shtml>

¹⁹ <http://www.szmps.sk/cms/subjects/doc/2012/50.pdf>

²⁰ http://www.onkportal.hu/telepules.php?k_tl_azn=banreve

²¹ Uo.

azonban Bánréve „fiainak” száma igaz ideiglenesen, de jelentős mértékben megnövekedett. 1939 októberében több mint 250 katona kapott átmeneti „otthont” a térségben, és ezzel a tettel a község beírta magát a lengyel menekülteket befogadó, baráti kezet nyújtó magyar települések soraiba.

A lengyel menekültek növekvő számára való tekintettel a VII. hadtestparancsnokságon, a vezérkari osztályon belül létrehoztak egy lengyel osztályt, melynek vezetője Lipcsey-Magyar Sándor vezérkari őrnagy lett, aki e hivatalt 1939. november 1-től 1940. augusztus 1-ig töltötte be. Munkatársai magyar részről: Várady Sándor tartalékos főhadnagy, majd 1939 decemberétől a lengyel osztály előadója Szentjóby Győző hadnagy lett.²² Lengyel részről kollégái Srokowsky Wladimir vezérkari alezredes (Lemberg utolsó városparancsnoka) és Senkowski Alexander volt.²³

A községbe érkezett katonai menekülteket a határőrlaktanya területén felállított táborban helyezték el. Az ide érkező katonákról Jan Zajac, volt bánrévei tiszt „*Visszaemlékezéséből*” megtudhatjuk, hogy a légierőnél szolgáltak, és repülő tiszt voltak, de ezt a tényt támasztja alá Józef Giza ezredes naplójának részlete is.²⁴

A Magyarországra menekült lengyel légierő ittlétét, Jan Emisarski katona attasé visszaemlékezése is alátámasztja: „*Barclay angol katonai attasé tízezer dollárt adott nekem arra a célra, hogy légierőjünknek pilótákat biztosítsak, hiszen légierőnk mintegy 300 tagja e területen tartózkodott. Ők az első hullámban utaztak Franciaországba, s mint később megtudtam, nem kerültek ott bevetésre, hanem Dél- Afrikába küldték őket, ahonnan csak komoly nehézségek árán vergődtek vissza a háború alatt Angliába.*”²⁵

A bánrévei tábor létszámának változásairól Dembiński tábornok, Vitéz Baló ezredesnek írt levele tájékoztat melyben 21 tisztet és 245 fő (legénységet) katonát említ meg. A folyamatos szökések miatt 1939 decemberében, majd 1940 januárjában ez a létszám 225 –re csökken, majd 1940. második felében 122-re apad. 1940 júniusában pedig rendelkeznek a tábor megszüntetéséről.²⁶

A tábori élet gördülékennyé tételében Mészáros Károly főhadnagy mellett három lengyel parancsnok is segédkezett. Az tábor első lengyel parancsnoka Władysław Mikołajczak ezredes volt, aki a miskolci hadtestparancsnokság rendelkezése alapján 1939.10.02-án vette át a Bánrévei tábor parancsnokságát. Mikołajczak ezredes, Dembiński tábornok összekötő tisztje volt, akit a Pelsőci táborba helyeznek át (1940 augusztusában is ott tartózkodott). Ezt követően a tábor vezetését

²² Szentjóby hadnagy 1940 júliusban kelt táviratában kéri, hogy „Szusz Ferencet, aki Tornalján a kiképző alakulatnál van jelenleg beosztva a VII. hadtestparancsnoksághoz szolgálattételre behívhattam. Az ügyemetet kiválóan érti a lengyel nyelvet bírja. Jelentem, hogy nekem is hadibeosztásba kell mennem határügy előadónak.” HL.H.M. 1940-21/el.n.-15.932

²³ A Drochobitsch-i olajmezők vezérigazgatója, Dembiński tábornok összekötő tisztje volt. 1940. 04.20-án kelt 15.932/21 rendelet alapján: „a VII. hdt.p.ság területén..a lengyel összekötő tiszt teendőik ellátására vezényelt Mikołajczak Władysław lengyel ezredes, Jakubowski Tadeusz lengyel őrnagy és Senkowski Aleksander lengyel százados működését beszüntettem-irattárukat átvettem..Sekowski Aleksander jelenleg a VII. helyőrség kórházi kezelésében betegállományban van.” A betegállomány után a pasaréti táborba helyezték át.

²⁴ „1939.10.26-án alaposan kikérdeztek bennünket a rendőrségen és a csendőrségen is. Ezután Bánrévére küldtek a lengyel repülőstörő táborába.” In: *Pamięć II.* 214.o.

²⁵ *Magyarok és lengyelek. Menekültügy 1939-1945*, Gondolat, Budapest, 1991.253.

²⁶ HL.H.M. 1940-21/el.n.-15.932

1939.10.14-én Stanisław Kamieński őrnagy veszi át 1940.04.19-ig, végül Zakawarcz Edwardot bízták meg a feladattal.

A tábori élet

A tábor létrejöttéről, szervezeti felépítéséről a „*Bánrévei lengyel tábor parancsnoksága*”- „Komenda Obozu Polskiego w Bánréve” annak „*Parancskönyve*”- „*Książka rozkazów*” tájékoztat. A 108 napi parancsból álló parancskönyv szerzői Mikołajczak és Kamineski táborparancsnokok voltak.²⁷

A napi parancsok szerkezeti felépítése logikus, áttekinthető. Egy-egy napi parancs általában öt pontból állt, de előfordult, hogy hat vagy hét, ritkán tíz pontból is állt. Az utóbbira akkor volt példa, ha a táborban személyi változások, áthelyezések történtek. A tábor első pontja, szinte kivétel nélkül a tábor szervezi felépítését, valamint a szolgálatot teljesítők névsorát tartalmazta. A többi pont az aktuális helyzettől, politikától is függött, ennek következtében hol a rendelkezések, hol a higiénia, tábori rend című pontokat viselték. A napi parancs, heti szinten állandósult pontja a „Liturgikus élet” volt, mely tájékoztat minket a katonák rendszeres hitéletéről, a misén való csoportos részvételükről.

Az egyháznak fontos szerepe volt a menekültek életében egyszerre támogatták lelkileg az elkeseredett internáltakat, másrészt prédikációjukban a szökésre buzdították őket, ahogy azt Czerwiński Leo lengyel pap is sűrűn megtette.

A táborlakokból megalakult a templomi kórus, melynek Luther Leon őrmester volt a vezetője, aki a karvezetés mellett a legtöbb büntetésben részesült katonák listáját is vezette. A próbák heti háromszor a bánrévei templomban zajlottak, melyen a részvétel kötelező volt. A próbák gyakoriságára, valamint a kórusvezető személyére való tekintettel nem kizárt, hogy az énekpróbák olykor „konspirációs tevékenységgel voltak fűszerezve.”

Az fent említett tevékenység háttérében a szökések előkészítése állt, amihez nélkülözhetetlen volt az aktuális politikai helyzetről való tájékozódás. Ehhez a „*Wieści Polskie*” táborban is megrendelhető hetilap, valamint az esti rádióhallgatás nyújtott segítséget.

1939 novemberétől kezdve a napi parancs, állandósult pontja a „büntetések” lesznek. Ennek háttérében az evakuáció (szökések) gyakorisága, és a túlzott alkoholfogyasztás állhatott, valamint kisebb mulasztások, késések. A Parancskönyv számos esetet ismertet: „*Kuźmiński, Mikita, Mioduszewski, Skóra Witkowski, Luther Leon őrvezető nyilvános megrovásban részesült {...} a katonák nem keltek fel a reggeli sorakozóra, valamint önkényes módon elfoglalták a fürdőszobát fehérnemű mosás céljából.*”²⁸

A tábor zavartalan működéséhez napi rendre, foglalkozásokra volt szükség. A gyakorlatok bevezetése több szempontból nélkülözhetetlen volt, egyrészt unaloműző volt, másrészt felkészítette a katonákat hosszú útjukra, a Franciaországba történő evakuációra. Józef Giza, aki

²⁷ Az 1. napi parancs 1939.10. 2-án kelt, ebből következtethetünk a tábor felállításának dátumára. Az utolsó parancs 1940.04.19-én kelt. Sajnos ezután több napi parancs nem áll rendelkezésünkre.

²⁸ 1939.11.25-én kelt 27. napi parancs

rövid ideig a Bánrévei tábor, majd a Selypi tábor tagja volt, naplójában így ír: „Látva, hogy az unalom minden rossznak a legfőbb forrása, a lengyel táborparancsnok beleegyezésével kiválasztottam néhány tisztet, és később napi négy órás foglalkozásokat szerveztem. Lényegük az volt, hogy elkészítettünk, majd felolvastunk különböző általános és katonai témákról szóló referátumokat. Tekintettel arra, hogy a tisztek többsége a Franciaországba szerveződő lengyel hadsereghez kívánt eljutni, a fenti foglalkozások lefoglalták gondolataikat, hangulatuk javult.”²⁹

Kamieński őrnagy rendelkezése alapján 1940.01.09-én a századok parancsnokai 14-16 óráig a legénységet lengyel nyelvtanból, irodalomból és számtan ismeretekből vizsgáztatták, majd kvalifikációjuknak megfelelően tanulmányi csoportokba osztották be őket.

A katonáknak különösen az evakuációra készülőknek 1940 márciusától kezdve kötelezővé tették, hogy francia nyelven tanuljanak, melyhez Kaprol Jasinski nyújtott segítséget.

Az 1. napi rend

1. ébresztő	reggel 6-kor
2. reggeli	6 -7 óráig
3. orvosi vizit	7.10-től 7.20-ig
4. kihallgatások	7.20-tól 7.30-ig
5. foglalkozások	7.30-tól 11-ig
6. raportok, jelentések	11-től 12-ig
7. ebédszünet	12-14- ig
8. foglalkozások	14-17-ig
9. sorakozó	17-18-ig
10. vacsora	18-kor
11. takarodó	21-kor (altiszti egységeknek 22-kor)

Kamieński őrnagy egy precíz, rendet és fegyelmet kedvelő parancsnok hírében állhatott, aki nem volt rest ellenőrizni a katonák szolgálati munkáját: „Észrevettem, hogy a tábori sorakozók késve és fegyelmezetlenül történnek {...} annak érdekében, hogy a sorakozó megfelelő legyen, az ellenőrző tiszt figyeli és kontrollálja a parancsok teljesítését. A sorakozóról senki sincs felmentve, kivéve a szolgálat teljesítőket (szakács, szabó, egészségügyi szolgálatos) a Kancellária személyzete, valamint a betegek. A tornáról, szemlékről, létszámmellenőrzésről kizárólag a betegek vannak felmentve.”³⁰ A táborparancsnok gondot fordított a körlet takarítására is: „azok a katonák, akik ezt nem veszik komolyan, felelősségre lesznek vonva.”³¹

A katonák zsoldjának 1/3-át a közös étellemezésre vonták le. Kamieński parancsnok a táborban zajló munkákat sem volt rest kontrollálni, ennek köszönhetően a 30. napi parancsból a krumpli botrányt ismerhetjük meg: „A minap a konyhai munkálatok ellenőrzése alatt, figyelmes lettem, hogy krumpli hámozás közben, jó pár ép, egészséges krumplit is a szemetesbe dobtak. Ez a hanyag munkavégzés, valamint élelmiszerpazarlás ezekben a nehéz időkben, arra enged következtetni, hogy a feladatot végző katonákból teljesen hiányzik a kötelességtudat és a baráti

²⁹ ŁUBCZYK, Krystyna-Grzegorz: *Emlékezés II. Lengyel menekültek Magyarországon 1939-1946*, 215.o.

³⁰ Parancskönyv, 94. napi parancs

³¹ 1939.11.30-án kelt 30. napi parancs

viszony társaikkal szemben, akik miattuk kevesebb adagot kapnak. A konyhai parancsnoknak ajánlom, hogy kontrollálja a munkát, a bűnösöket, lustákat büntető kihallgatás elé kell állítani.”

A 31. napi parancsban a „burgonya ügy” folytatódott. Kamieński parancsnok elrendelte a kidobott krumpli letisztítását, mely 30 kg volt. Ezután így rendelkezett: „ezért a hanyag becstelen munkavégzésért, az akkor szolgálatukat teljesítő katonáknak elrendelem, hogy kisebb ebéd porciót kapjanak{...}az élelmiszer pénzbeli visszatérítésére kötelezem.”

A táborlakók a mozgóboltból pótolhatták a hiányzó élelmiszercikkeiket, valamint cigaretta és pipadohányt is rendelhettek: „100 db. „Honvéd” cigaretta 75 fillérbe kerül. Pipadohányból 25 gramm 16 fillérbe.”³²

A parancskönyvből megtudhatjuk, hogy a tábornak 4 orvosa volt: dr. Minc Henryk, dr. Jan Konopnicki, dr. Zalewski Stanisław, valamint Władysław Smrokowski. A tábor parancsnoka nagy gondot fordított a katonák egészségügyi állapotára, mely odafigyelés több területen is megfigyelhető volt: orvosi vizitet tartottak, két hetente higiéniaival kapcsolatos előadásokat hallgattak, tífusz elleni védőoltást kaptak a katonák.

Evakuáció

A Parancskönyv büntetések című pontját sok esetben az evakuáció inspirálta, mely fogalom a lengyelek számára: „A Hazájuk iránti szent kötelezettség teljesítését” jelentette, profánabb szóhasználatnál élve ez volt a szökés, a katonák külföldre szöktetése.

Az evakuáció szülőatyja, Władysław Sikorski volt, aki 1939. szeptember 30-tól miniszterelnök, később a hadsereg főparancsnoka is volt.³³ Az emigráns lengyel kormány franciaországi megalakulása után, minden erejével a lengyel hadsereg létrehozásán munkálkodott. „Lengyelországot lojális harcban nem győzték le, hanem minden jog és becsület híján levő (német és szovjet) hordák árasztották el... Elsőrendű feladatunknak tűztük ki, hogy külföldön késedelem nélkül felállítjuk a lengyel hadsereget, amellyel nagy szövetségeseink oldalán a végső győzelemig harcolunk.”³⁴ Elkezdődött a lengyel katonák és önkéntesek toborzása, Franciaországba való szállítása. A tábornok a szervezést a militarizált kereskedelmi flottára is kiterjesztette, központját Nagy-Britanniában, Szíriában és Franciaországban alakította ki. Franciaországban és Nagy-Britanniában a lengyel légierőt szervezték meg. Összesen mintegy 85 ezer lengyel állt harcra készen.³⁵

A lengyel szökekkel kapcsolatban Teleki Pál ekképpen nyilatkozott Dóró Gábornak: „a lengyel menekülteknek-mint barátoknak-minden támogatást meg kell adni, akik harcolni akarnak, elő kell segíteni, hogy Franciaországba utazhassanak. Minél kevesebb lengyel katona marad

³² Parancskönyv, 32. napi parancs: „a körletek parancsnokai 1939.12.04-én reggel 8-kor adják le a Kancelláriánál a kisboltban árulni kívánt élelmiszercikkek listáját”

³³ Władysław Sikorski (1881-1943), lengyel tábornok és politikus, 1921-1922-ben vezérkari főnök, 1922-23-ban miniszterelnök és hadügyminiszter. 1939. szeptember 30-án Franciaországban megalakította az emigráns kormányt, 1939. november 7-től a lengyel hadsereg főparancsnoka, 1943. július 4-én Gibraltár fölött légikatasztrófa áldozata lett. In: Barátok, 1985, 617.

³⁴ LAGZI, István: Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939-1941, METEM, 2015, 68.o

³⁵ <http://www.hhrf.org/europaiutas/57/KovacsI.indd.pdf>

Magyarországon, őrzésük és ellátásuk annál kevesebbe kerül a magyar kincstárnak, ha kevesen maradnak nálunk a németeknek sem adunk okot a további tiltakozásra.”³⁶ A fenti kijelentésből is jól látni, hogy a lengyelek evakuációja külpolitikai és gazdasági kérdés is volt. A lengyelbarát miniszterelnök és az emigráns lengyel kormány elképzelései egybeestek.

1940 júniusáig Magyarországot mintegy 22 ezer katonai személy hagyta el, mely a kormány lengyelbarát hozzáállása nélkül nem valósulhatott volna meg. Németország 1940 júniusában Franciaország lerohanásakor a harcok során számos lengyel katonát talált. Ennek köszönhetően bizonyítékot szerzett a Magyarországon történő evakuációról, a magyar illojalításáról, mely eredményeként követelték a lengyel képviseletek megszüntetését, amire 1941 januárjában került sor.³⁷

A bánrévei szökések

A szökések kivizsgálásakor a nyomozók kezébe került a bánrévei tábor rangidősének, Kamieński Konstantyn „belső állomány kimutatása”, melyet Stefan Dembiński tábornoknak rendszeresen felterjesztett. Littay altábornagy a Vezérkar főnökének küldött jelentése a bánrévei szökések mechanizmusáról tájékoztat: „Ez alapján két típus különböztethető meg: az elsőbe tartoztak az egyéni kezdeményezésű, a második csoportba az irányított szökések.”³⁸

Arra vonatkozóan, hogy a szökés melyik típusba tartozott, a tisztek magatartásából is lehetett következtetni. „A kimutatás 6. rovatában a változás időpontja mellett a rangidős lengyel parancsnok feltünteti azt, hogy az internált hova távozott, ha áthelyezték. Ha egyéni kezdeményezésű volt a szökés, akkor a távozás időpontja mellett „uciekł” (megszökött) jelzést használták, ha pedig szervezett volt a szökés, akkor az időpont mellett semmiféle megjegyzést nem tettek.”³⁹

Név	Rendfokozat	Évfolyam	Távozás helye, ideje	Megjegyzés
Adamkiewicz Jan	szakaszvezető	1908	1939.12.21	szervezett
Andrzejew Tadeusz	közkatona	1914	1940.01.16.Hangony	áthelyezés
Andrzejewski Józef	őrvezető	1899	1939.12.21	szervezett
Barszczewski Bolesław	hadnagy	1899	1939.12.20	szervezett
Bernacki Kazimierz	alhadnagy	1911	1940.01.08	szervezett
Brejnakowski	közkatona	1909	1940.01.16	egyéni szökés
Dmowski Tadeusz	közkatona	1912	1940.01.16. Hangony	áthelyezés
Duszynski Stanisław	tizedes	1913	1939.12.21	szervezett
Ganczarek Kazimierz	közkatona	1910	1940.12.21	egyéni szökés
Gniado Jan	őrvezető	1915	1940.01.16	egyéni szökés
Gronek Alfred	tizedes	1914	1940.01.15	szervezett

A kimutatás alapján az 1939 decemberében és 1940 januárjában történt szökések mintegy 42%-a volt szervezett evakuáció, 29%-a egyéni szökés.

³⁶ LAGZI, 2015, 74.

³⁷ WIELICZKO, Mieczysław: *Lengyelek Magyarországon*, A lublini Maria Curie –Skłodowska Tudományegyetem Nyomdája, 1978. 22.

³⁸ H.M-1940-21/el.n.13.502

³⁹ 1940.01.17-én, Kamieński Konstantyn őrnagy lengyel táborparancsnok a tábor állományának név szerinti, tiszti, altiszti és legénységi kimutatását küldi a Lengyel Katonaszág Képviselőjének, Dembinski tábornoknak.

A lengyelek szökésében sokszor segédkezett a magyar lakosság. A miskolci VII. hadtest területén felállított internálótáborokat elhagyni szándékozó katonákat egy egészen jól kiépített hálózat segítette: „Csíz és Bánréve községben működő kereskedők... a szökni szándékozó (lengyel) internáltak részére polgári ruházatokat beszerelve segítették elő a lengyel internáltak szökését. A gépkocsi fuvarozók pedig a szökésben levő lengyel katonai internáltakat szállították Budapestre, a lengyel követségre a Váci utca 4. szám alá. De volt rá eset, hogy a szökésben álló lengyel internáltakat a Mátyás tér 5. szám alá vitték.” A szöktető hálózat frontemberei: Dzurnai Sándor pelsőci, Cirkesz Gyula és Fábri János jolsvai gépkocsi fuvarozók, Szőke János penzióbérlő (ő szállásolta el a lengyel katonákat), Grósz Elemér csízi, Veisz Adolf bánrévei és Goldberger Arnold kereskedők.⁴⁰

Lagzi István személyes gyűjteményét gazdagítja Jan Zajac volt bánrévei katona „Visszaemlékezése” is, amely a helyi szökések egy kedves részletéről tájékoztat, és melynek segítségével megismerhetjük az evakuáció menetét.⁴¹

„Mint már említettem, Bánrévén zömmel a légierő és a repülő tisztek voltak elszállásolva. Ők utaztak először Franciaországba. Elküldték (egy ízben) 18 katona papírjait, s a kijelölt egyéneknek megparancsoltuk, hogy estig bújjanak el valahol a kertben, éjszaka pedig utazzanak Budapestre. Ugyanakkor valaki észrevette a létszámcsökkenést) s a magyar parancsnok, valami Taksony nevű százados tudtára adta, aki a szökevényeket egy helyiségbe záratta, ami minket nagyon nyugtalanított, hogy nem voltunk képesek megszervezni a szökést. A parancsnokot figyelmeztettük, hogy katonáinkat betonpadlós helyiségbe záratta s egészségükért a felelősséget neki kell vállalnia. Beleegyezett, hogy szalmaszőkeket és plédeket kaphassanak. 18 másik katona vitte be a dolgokat, azok ott maradtak, akiknek meg kellett szöknie, azok kijöttek, és az éjszaka folyamán elutaztak Budapestre. Reggel kiengedte őket a magyar parancsnok, ellenőrizte a neveket, s egy fél órát adott nekik a mosdásra, borotválkozásra. Az után megparancsolta, hogy álljanak sorba, nekünk, tisztéknek oldalt kellett állni és nagyon elégedett képpel várt a létszámjelentésre, amikor tizennyolccal kevesebbet jelentettek, a parancsnok idegesen odaugrott a mi ezredesünkhöz és németül rákiáltott. Hol vannak? A mi ezredesünk így válaszolt: Százados úr, Ön egy lengyel ezredes előtt áll, kérem, lépjen hátra három lépést! -amit a százados végre is hajtott. Ezredesünk így folytatta: -Most én kérdezem, ki záratta be őket? A százados azt válaszolta -én - az ezredes folytatta - akkor hol vannak? Este ültünk a vasútállomás kaszinójában, odajön hozzánk a magyar parancsnok és felajánlja nekünk, hogy igyunk vele egy pár pohár bort, amire mi szívesen vállalkoztunk is. Tizenegynéhány pohár után megkérdezte tőlünk: Uraim, mint magánember kérdelem, hogyan szöktek meg, hiszen az épületnek csak egy bejárata van az ablakok pedig rácsosak, az ajtónál viszont örök álltak. Én már nem fogok a szökéseknek ellen állni, de mondják meg, hogyan történt a szökés? Természetesen azt válaszoltuk, hogy mi sem tudjuk... Néhány nap múlva katonáinknak megengedte, hogy a városban sétáljanak. Egyik alkalommal a polgármester felesége megkérdezte a magyar parancsnokot: Százados úr, a lengyeleket már nem

⁴⁰ LAGZI, 2015,148.

⁴¹ Jan Zajac alhadnagy neve szerepel Tadeusz Krzystek „Listáján” is, mint alhadnagy, aki a RAF mellett szolgáló Lengyel Légierő a 304-es század kiváló pilótája volt, 1942-ben Wellingtonnál hősi halált halt. Azonban a vezetéknev gyakorisága miatt a két személy azonossága nem megkérdőjelezhetetlen, ugyanakkor mindketten a Lengyel Légierő tagjai voltak és rendfokozatuk is megegyezett. <http://listakrzystka.pl/?p=328240>

zárhatja be? A magyar tiszt azt válaszolta: Kérem asszonyom, beláttam, hogy a lengyelt zsákba lehet varrni, be lehet zárni, viszont lyuk sem lesz a zsákon, a zár sem rongálódik meg, de lengyel sem lesz.”⁴²

A fent leírt szökéstörténet nem csak izgalmas szemelvénye a sikeres evakuációk egyikének, hanem fontos forrása is a bánrévei szökéseknek, konspirációknak. Az evakuáció a visszaemlékezés alapján, már 1939. október elején kezdetét vette. Erre utal a magyar parancsnok és lengyel ezredes párbeszéde. A bánrévei tábor élén ezredesi ranggal csak Władysław Mikołajczak állt, aki a tábor első parancsnoka volt 1939. okt. 2-től 14-ig. A 18 katonát a Lengyel Katonák Képviseletének Vezetője rendelte magához. Tehát szervezett szökésről van szó, mely felsőbb irányításra történt. A bánrévei tábor magyar parancsnoka baráti viszonyban állt a lengyel katonákkal, amit a közös borozás is jól illusztrál, de a kölcsönös szimpátiáról Mikołajczak, majd Kamiński táborparancsnok rendeletei is tanúskodnak.⁴³ A történetben „valami Taksony századosként” szerepel magyar parancsnokként, azonban az 1940. július 15-én kelt tábori állomány kimutatásában a parancsnok aláírása mellett már Mészáros Károly főhadnagy neve olvasható.

A Lengyel Légierő

A lengyel Légierő nagy része már 1939 végén Franciaországba evakuált Władysław Sikorski felhívására. Ez a létszám mintegy 9000 főt foglalt magába, de szervezési nehézségek miatt 1940 májusi harcokban Franciaországban mindössze 174 vadászrepülőgép pilóta vehetett részt.⁴⁴ Franciaország kapitulációja után a légierő mintegy 6200 katonája evakuált Nagy-Britanniába 1940 végén, mely létszám később 8000-re a háború végére pedig 17.000-re emelkedett. A „PSP” (Lengyel Légierő) 14 századot foglalt magába, ezenkívül három iskolát (Repülőgép Szerelő Iskola, 2 Technikum, Légi Főiskola) is nyitott.⁴⁵ A létszám „csekélyisége” ellenére, 52 légi győzelem és a német öszgépvesztés 12 százaléka nekik volt köszönhető.⁴⁶ Így nem volt alaptalan kijelentés Hugh Dowding légimarsalltól: „A 11. csoport kötelékében tevékenykedő első lengyel osztály, vagyis a 303-asok egyetlen hónap leforgása alatt több németet lőttek le, mint ugyanabban az időben bármely brit egység.”⁴⁷

Az „Angliai csatában” a következő alakulatok vettek részt:

- 302-es Poznanski század
- 303-as Tadesz Kosciuszko féle század,
- 300-as Bombázó század („Mazowiai föld”)
- **301-es Bombázó („Pomorzei föld”)**⁴⁸

⁴² LAGZI, 2015,155.

⁴³ A lengyel katonák megemlékeztek a bánrévei hősi halottokról, valamint részt vettek a Horthy ünnepségen, és az 1940-es tavaszi árvízkárosultaknak a táborban pénzügyítő akcióba kezdtek.

⁴⁴ <https://listakrzystka.pl/>

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ http://listakrzystka.pl/?page_id=13

⁴⁷ <http://www.hhrf.org/europaiutas/57/KovacsI.indd.pdf>

⁴⁸ A 301-es bombázó század, 1944-ben a varsói felkelőket is támogatta, lőszerezéssel, élelemmel, ezért méltán érdemelték ki az „*Obrońców Warszawy*” (Varsó Védelmői) nevet.

- 304-es „Sziléziai Föld” bombázó század
- **305-ös Bombázó század (Wielkopolska-Nagylengyelország)**
- 306-os Myslivszkei toruni század
- **307-es Éjszakai század („Lwowski Pucharzy”)**
- 308-as Krakkói század
- 309-es század („Ziemia Czerwinska”)
- 315-ös Deblinski század
- 316-os Varsói század
- **317-es Vilniusi század**
- 318-as Gdanski század
- Polish Fighting Team (a Lengyel Harcoló Alakulat) Stanisław Skalski századossal az élen.

Tadeusz Krzysteknek a Lengyel Légierő kiemelkedő pilótájának, és feleségének Anna Krzysteknek köszönhetően Nagy-Britanniában a RAF kötelékében harcoló lengyel katonák névsora mindenki számára hozzáférhető. E nagy munka 1998-ban vette kezdetét és 2002-ben fejeződött be. A lista jelenleg 17.139 nevet tartalmaz. A táblázatban, azoknak a katonáknak a nevei olvashatóak, akik a Bánrévei tábor katonai állományában és Krzystek „Listáján” egyaránt szerepelnek.⁴⁹ A táblázat vezetői, keresztnév, születési dátum és rendfokozatbeli egyezés alapján jött létre és célja, hogy igazolja a volt bánrévei katonák sikeres evakuációját Franciaországba, majd Nagy-Britanniába, ahol a légi küzdelmekből kivették részüket hozzájárulva annak sikeréhez.⁵⁰

A tábor megszüntetése

A Vezérkari főnök úr 1940. 06. 17-én a rendelete döntött a Bánrévei tábor megszüntetéséről: " *a VII. hadtest megszűnő táboraiból az összes legénység Esztergom táborába kísérendő, a tisztek a tiszti táborba, melyek: Pelsőc, Osgyán, Eger, Selyp, Ipolyhidvég helyezendők.*"⁵¹ A bánrévei táborban ekkor 2 tiszt és 150 legénység tartózkodott. A Vezérkari főnök úr felhívta a figyelmet az esedékes szökésekre: „*a szökéseket kérlelhetetlen szigorral meg kell akadályozni. Ezért az őrparancsnok és az őrszemélyzet a felelős.*”⁵²A tábor elhagyása tilos, az internálás szigorú zárt módon hajtható végre. Az internáltak áthelyezési, táboron kívüli lakhatási kérelmei elutasítandók. A felhívás vége ekképpen zárult: „*a jelen rendeletben foglaltak végrehajtása július hó 15-ig ide jelentendők.*”⁵³

1940.07.06-án Szentjóby Győző a VII. hadtestparancsnokság lengyel előadója táviratából megtudjuk, hogy egy bánrévei tiszt rokonoknál van elhelyezve. A legénységet a rendelet alapján

⁴⁹ A „Parancskönyv” sokszor csak vezetőiként említi azokat a katonákat, akik a Krzystek „Listán” is megtalálhatóak, azonban keresztnév ismeretének hiányában a táblázatban ezeket a személyeket nem tüntettem fel.

⁵⁰ A rendfokozatokat illetően előfordult, hogy egy-egy katonát előléptettek, ezért magasabb rendfokozatban szerepelt, mint a Bánrévei táborban, így a táblázatban az előléptetés lehetőségét figyelembe vettem. Természetesen a lefokozás sem zárható ki, de tekintettel a háborús körülményekre és arra, hogy ezek a lengyel katonák hosszú utat tettek meg, hogy tovább harcolhassanak idegen országban, ezért a rendfokozat feljebb lépése valószínűsíthetőbb.

⁵¹ HL.H.M. 1940-21-34/612-ez a táborok átcsoportosításáról szóló rendelet

⁵² Uo.

⁵³ Uo.

Esztergomba helyezték át. Stankiewicz Gerard hadnagy és Jan Konopnicki őrnagy neve az Ipolyhídvégi tiszti tábor névsorában szerepel 1940. július 12-én.⁵⁴

1940. júl.15-én a bánrévei táborból 10 katona jelentkezett a németek által szervezett hazaszállításra.⁵⁵ A Honvédelmi Miniszteri rendelet alapján a tábor 1940.07.15-én megszűnt, melyről az 1940 július 30-án kelt kimutatás is tanúskodik, ahol már Bánréve nem szerepelt a VII. hadtest területén felállított táborok soraiban.

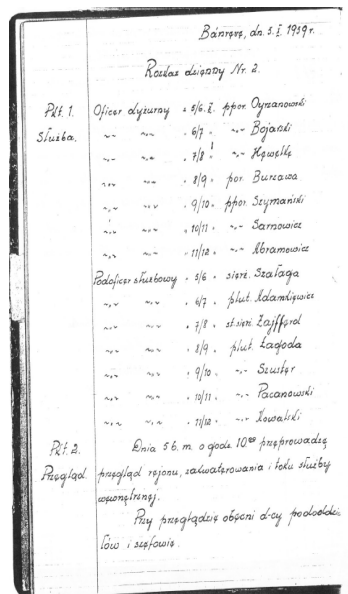
A II. világháború idején, Magyarországon felállított Bánrévei lengyel katonai menekülttábor, fennállását tekintve mintegy szűk egy évével nem tartozott a „hosszú életű” táborok közé. Ez a tény azonban jelentőségét nem csökkenti, hiszen a katonai tábor a Lengyel Légierő számos kiváló tagjának nyújtott átmeneti menedéket. A tábor létrejöttét a kormány lengyelbarát politikájának köszönhető, és ez hozzáállás jellemezte a tábor magyar parancsnokságát is. Ennek a barátságnak az egyik leglátványosabb példája a „bánrévei evakuáció” volt, mely a tábor magyar parancsnokának, Mészáros Károly főhadnagynak, olykor szemet hunyó magatartása nélkül aligha lehetett volna ennyire sikeres. Mindez alátámasztja, hogy a viszontagságos, háborús idők ellenére mely során Hazánk Németország szövetségese volt ennek ellenére kiállta a lengyel-magyar barátság próbáját: *„Hiszen Ti magyarok vagytok s a magyar gyűlöli az elnyomást, s a magyar kebelből kiolthatatlan a szabadság szeretet. Hiszen Ti magyarok vagytok s a vitéz ember becsüli a vitézeket. És a magyar bajnok kebelhez a lengyel ügy még más hatalmas indokkal is szól a múltból, jelenből, jövődből.”*⁵⁶

⁵⁴ Lengyel Tiszti Tábor-Ipolyhídvég 1939-1944, Magyarországon internált lengyel katonák tábori naplója, Esztergom, Kultsár István Kiadói Alapítvány és Komárom-Esztergom megyei Önkormányzati Levéltár, 2010, 276.o.

⁵⁵ A németek elsősorban mezőgazdasági munkára jelentkezett katonák hazaszállítását szervezték meg. A lengyel katonáknak nyilatkozniuk kellett, hogy a hazaszállításra önként jelentkeznek, minden külső kényszertől mentesen. In: 1940.-Le./833. szám, Mészáros Károly főhadnagy, a bánrévei táborparancsnok levele a H. M. 21. osztályának.

⁵⁶DIVÉKY, 89.o.

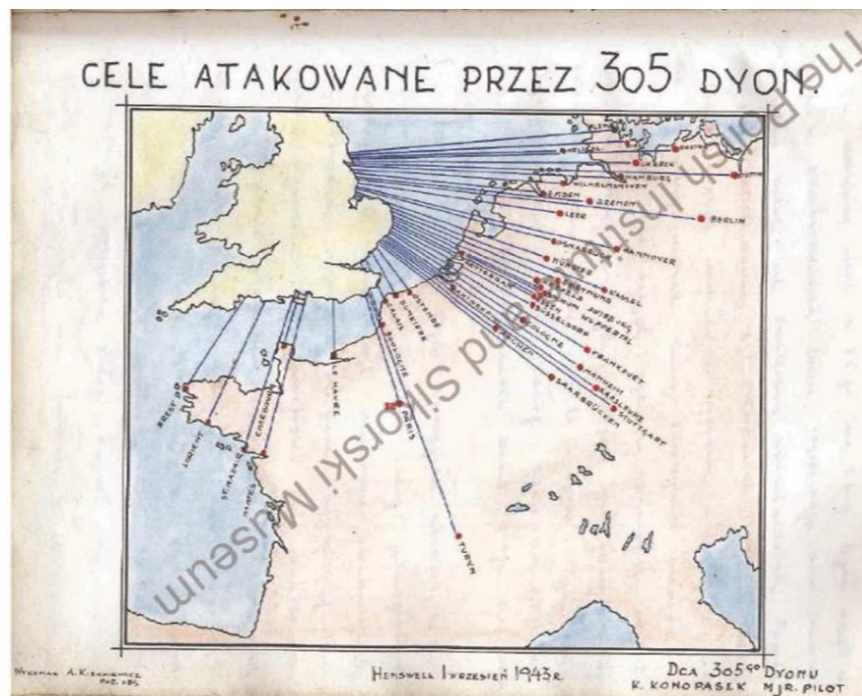
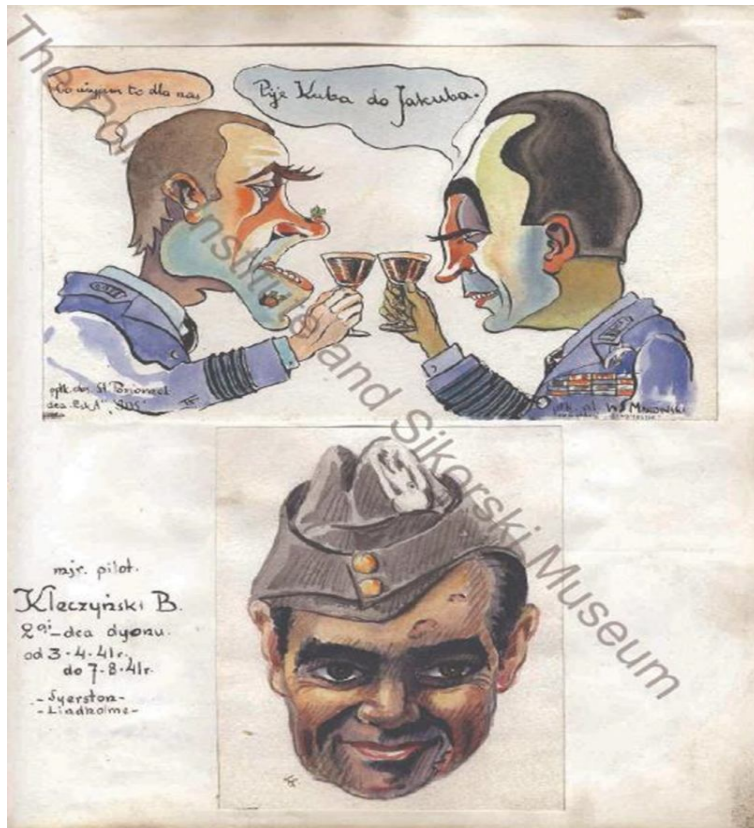
Melléklet

1. ábra: A bánrévei tábor parancskönyve, 2. napi parancs

2. ábra: A 305-ös Bombázó század emlékkönyve

3. ábra: A 305-ös Bombázó század támadási célpontjai

A RAF kötelékében szolgált volt bánrévei katonák névsora

	Név (Szolgálati szám)	Születési idő, hely	Rendfokozat	Csapattest beosztás	Megjegyzés
1	Adamkiewicz Jan 781811	1908.01.02. Osterfel	őrmester	302-es század szerelő	1991.01.28. Wellingborough+
2	Andrzejewski Jan 705745	1908.02.03. Vilnius	őrmester	317-es század	
3	Balcerzak Leon 708703	1924.05.09	tizedes		Franciaországban látták utoljára
4	Błaszczyc Franciszek 784597	1916.06.01.	tizedes		
5	Błaszczyc Waclaw 784339	1913.10.15.	őrmester		
6	Brzóška Paweł 783842	1910.09.09.	őrmester		Franciaországban, Vichyben látták utoljára
7	Buczek Henryk 782612	1916.12.01.	tizedes	szerelő	
8	Burdajewicz Feliks 792717	1911.03.01.	őrmester	305-ös század asztalos	1972.10.05.+ London
9	Depowski Stanisław P-0212	1906.08.12.	százados	PSP (Lengyel Légierő Bázisánál) lövész	1989+ Blackpoolban
10	Domagalski Bogdan 793650	1916.01.23. Poznan	őrmester	302-es század	1979.03.12
11	Duszyński Stanisław 782273	1913.03.15. Piotrków	őrmester	305-ös század	1992 Nagy-Britannia, Nottingham
12	Grundman Tadeusz 781667 RAF	1920.11.24	szakaszvezető	309-es század szerelő	A Bánrévei táborból egyéni evakuáció 1940.01.15.(akkor még közkatona)
13	Gruszkiewicz (Witalis) 781948	1917.03.01.	szakaszvezető	304-es század szerelő	1962.03.19.+ Gdansk
14	Janicki Józef 784848	1919.06.02.	őrmester	pilóta 303-as,307-es század	1950.01.20
15	Kawik Stanisław 781751 RAF szám	1916.04.23.	közkatona		1959 Nagy-Britannia
16	Koncki Zygmunt 784340	1916.02.13.	szakaszvezető	303-as század ejtőernyős	2001.03.09.+ Ruislip
17	Konieczny Władysław 792989	1918.04.18.	őrmester	rádiooperátor 300-as század	
18	Kowalski Mieczysław 704098	1913.06.01. Varsó	őrmester	bombázó	1996.05.05.
19	Krauze Wiktor 782992	1901.10.25.	zászlós	305-ös század	
20	Kujbida Konstantyn Kazimierz 784538	1914.06.27	őrmester	308-as század pilóta	
21	Łagoda Stanisław 782222	1906.10.22 Rabin	őrmester	305-ös század repülőgépszerelő	
22	Lorenz Kazimierz 783901 RAF	1912.03.03	szakaszvezető	sofőr, vezető	
23	Makowski Stefan 781809	1907.01.19.	szakaszvezető	fegyverkészítő	
24	Makowski Stefan	1918.07.01.	szakaszvezető	szerelő	

	Név (Szolgálati szám)	Születési idő, hely	Rendfokozat	Csapattest beosztás	Megjegyzés
	793419				
25	Mikita (Henryk) 793146	1915.12.08.	tizedes	szereelő	
26	Mikołajczak Ignacy 793968	1915.01.26. Poznan	tizedes	szanitéc	
27	Mikuła Józef 792932	1914.10.04.	szakaszvezető	szereelő	
28	Mularczyk Edmund 708772	1926.11.26.	közlegény	rádiószakértő	
29	Napieralski Feliks 705425		szakaszvezető		Nagy-Britanniában, Dewsburyben látták utoljára.
30	Neugebauer Zygmunt 792859	1914.01.01.	őrmester	315-ös század	1986.07.20. Nagy-Britannia
31	Olszewski Stanisław782477	1910.11.18.	tizedes	300-as század szereelő	
32	Orczykowski Feliks 794115	1914.01.06.	őrmester	303-as század szereelő	
33	Pacanowski Witold 793961nr sl. RAF	1918.05.14.	szakaszvezető	Repülőgépszereelő	
34	Pałasz Stanisław 781573	1914.05.07.	őrmester	316-os század, 302-es század szereelő	
35	Pieczonka Władysław 782969	1902.09.02.Sch onebek	őrmester	305-ös század	
36	Pluciński Wiktor 794960	1916.01.22. Sosonowiec	őrmester	301-század pilóta	
37	Politański Stanisław 792921	1918.10.07.	őrmester	316-os század szereelő	
38	Purek Eryk 782532	1918.05.10. Bottrop	őrmester	305-ös,307-es század	1998.04.21-én Cherry Willingham hunyt el
39	Radkiewicz Tadeusz P-0841	1915.06.20.	százados	303-as század, adjutáns	1955.10.12 Brwinówban halt meg
40	Rutkowski Stanisław 704144	1917.06.17. Varsó	őrvezető	305DB	1943.08.03.
41	Rybarczyk Władysław 793759	1912.07.27.	tizedes	317 DM szanitéc	
42	Sikora Jan	1923.08.24. Brzesc	szakaszvezető	pilóta	
43	Sikora Józef 708560	1926.11.20	tizedes		
44	Skrzypiec Stanisław 784125	1917.04.21.	őrmester	lövész	
45	Słocinski Felix 783849	1896.05.15.	zászlós	308-as század	
46	Świdurski Stanisław 784171	1906.09.16. Osiek	őrmester	318 -as század	
47	Szablewski Tadeusz ⁵⁷ 781690	1920.01.08. Krakkó	őrmester		
48	Szałaga Józef ⁵⁸	1901.03.01.	őrmester	305-ös század	A Bánrévei táborból evakuál

⁵⁷ 1940. január 15-én szökött el a Bánrévei táborból. Útja Jugoszlávián keresztül vezetett, Zágrábban börtönbe zárták, ahonnan pár hét után szabadult, majd eljutott Franciaországba, Marseillben a "Camp de Carpiagne" kaszárnyába került. 1940.02.28-án a Párizs alatti Le Bourget lengyel állomásra jutott. 1940 márciusában pedig a RAF mellett szolgáló Lengyel Légierőhöz csatlakozott. A II. világháborúban nyújtott kiemelkedő teljesítményéért előléptették őrnaggyá (háború elején tizedes volt) és kitüntették.

	Név (Szolgálati szám)	Születési idő, hely	Rendfokozat	Csapattest beosztás	Megjegyzés
	782221	Czempin		szereelő	1939.12.21-én. Neve szerepel a 305-ös
49	Szaroleta Józef 793519	1909.03.18. Poznan	őrmester	302-es század írnok	1970+
50	Szerment Stanisław 782526	1901.04.24. Leszno	zászlós	305DB rádiószereelő	
51	Szumiński Leon781357	1900(1901)05. 20.	őrmester		A Bánrévei táborból evakuál 1939.12.21-én
52	Szuster Władysław 781804	1908.06.20. Czestochowa	őrmester	304-es század fényképész	A Bánrévei táborból 1939.12.21- én evakuál
53	Szymański Roman Władysław P-2931 704335	1923.08.02.	alhadnagy	pilóta	
54	Szymkowiak Józef 784618	1910.03.08	szakaszvezető	légihajó szolgálat	
55	Szymkowiak Józef 780204	1909.01.19.	szakaszvezető	317 (század) szereelő	
56	Wantuch Andrezj707221	1915.11.15	őrvezető	300-as század lövész	
57	Wieczorek Kazimierz 792031	1914.01.15.	tizedes	meteorológus	2001.08.01.Nagy-Brittania
58	Wieczorek Kazimierz 703593	1914.03.03.	szakaszvezető	asztalos 301-es század	
59	Zajac Jan Józef P-1585 / 780403	1917.05.06.	alhadnagy	304 -es század pilóta	1942.01.10-én hunyt el
60	Zakrzewski Jan 708575	1926.09.02.	őrvezető		
61	Zielonka Feliks 782754	1919.09.11.	szakaszvezető	317-es század fegyverkészítő	1981.11.26. Czestochowa

Szakirodalom

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933-1944, Kossuth Kiadó, 1968.

DIVÉKY, Adorján: *Magyarok és lengyelek a XIX. században*, Budapest, EGGENBERGER-Féle Könyvkereskedés, Rényi Károly, 1919.

KAPRONCZAY, Károly: *Akkor nem volt Lengyelország..*, Budapest, 1992.

KAPRONCZAY, Károly: *Lengyel menekültek Magyarországon 1939-1945*, Mundus Kiadó, Budapest, 2009.

LAGZI, István: *Lengyel katonák evakuációja Magyarországról 1939-1941*, Budapest-Szeged-Varsó, 2015.

WIELICZKO, Mieczysław: *Lengyelek Magyarországon*, A Lublini Marai Curie-Skłodowska Tudományegyetem Külföldi Lengyelek Művelődéstörténet Kutató Központja, Lublin, 1978.

⁵⁸ Szałaga Józef őrmester neve szerepel a 305-ös Bombázó század hadi naplójában, mint Ezüst érdemkereszttel kitüntetett katona.

Emlékiratok, visszaemlékezések

Barátok a bajban. Lengyel menekültek Magyarországon 1939-1945, Budapest, Európa Kiadó, 1985.

Id. ANTALL, József emlékiratai: *Menekültek menedéke. Emlékek és iratok. Egy magyar humanista a 20. században*, Mundus, Budapest, 1997.

LACHOWICKI-CZECHOWICZ, Tadeusz: *Dziennik Egierski. Zapiski komendanta obozu oficerów polskich na Węgrzech 1939-1944*, Oficyna Wydawnictwa Rytm, Warszawa, 2003.

LACZKÓ, András: *Menekülés a jövőért. Lengyel sorsok Magyarországon 1939-1945*, Boglárlellel Tanács, Boglárlelle, 1989.

Lengyel Tiszti Tábor-Ipolyhídvég 1939-1944, Magyarországon internált lengyel katonák táborig naplója, Esztergom, Kultsár István Kiadói Alapítvány és Komárom-Esztergom megyei Önkormányzati Levéltár, 2010.

ŁUBCZYK, Krystyna-Grzegorz: *Pamięć II. Polscy uchodźcy na Węgrzech 1939-1946, Emlékezés II, Lengyel menekültek Magyarországon 1939-1946*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa, 2015.

ŁUBCZYK, Krystyna-Grzegorz: *Pamięć. Polscy uchodźcy na Węgrzech 1939-1946, Emlékezés, Lengyel menekültek Magyarországon 1939-1946*, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa, 2009.

305-ös Bombázó Század Hadi Naplója

Levéltári források

Hadtörténeli Levéltár

HL.H.M. 1940.-Le./833. szám

HL.H.M. 1940-21-34/612

HL. H.M-1940-21/el.n.13.502

HL.H.M. 1940-21/el.n.-15.932

Magyarországi Lengyelség Múzeuma és Levéltára

Komenda Obozu Polskiego w Bánréve, Książka rozkazów, A bánrévei tábor parancsnoksága, Parancskönyv

„Online” használt szakirodalom

<http://listakrzystka.pl/?p=328240>

<http://listakrzystka.pl/?p=328240>

<http://www.hhrf.org/europaiutas/57/KovacsI.indd.pdf>

<http://www.nemzetijelkepek.hu/onkormanyzat-banreve.shtml>

<http://www.szmpsz.sk/cms/subjects/doc/2012/50.pdf>

<http://www.szmpsz.sk/cms/subjects/doc/2012/50.pdf>

<http://www.valosagonline.hu/index.php?oldal=cikk&cazon=382&lap=2>

<http://www.wysocki.hu/old/irasok/dok/1939.pdf>

Lektorálta: Dr. Kemény László

Európai és a mai Európai Unió területe már több, mint kettő évszázada érintett a latin terrere (megfélemlítés) szóból eredő terrorral, terrorizmussal és annak különféle válfajaival. Eég itt csak a francia forradalom Robespierre által vezetett Közbiztonsági Bizottságának regime de le terruer időszakára² gondolnunk, mely az állami terrorizmus első európai formája volt. A terrort, mint politikai erőszakot később nem csak államok, totalitárius rendszerek (pl. Hitleri Németország) kezdték el alkalmazni, hanem egyének, kisebb csoportok, szervezetek is. Így a David C. Rapoport³ által meghatározott és mára talán már kissé meghaladott 4 hullám terrorizmus elméletének már az első, ún. anarchista (1880-1920-as évek) és második, ún. anti-kolonista hullámában (1920-1960-as évek) is találkozhatunk terrorista szervezetekkel, csoportokkal, azonban ezek a mai Európai Unió területén kívül működtek és csak közvetett hatást gyakoroltak a gyarmatokkal rendelkező mai tagállamokra.

A terrorizmus minden napos megjelenését a harmadik, ún. új baloldali hullám (1960-1979.) és a negyedik, ún. vallási hullám (1979-) hozta el az uniós tagországokban. A harmadik hullám időszakát olyan szervezetek jellemezték, mint a Spanyol- és Franciaországban működő Euskadi ta Askatasuna (Baszkföld és Szabadság, ETA), az Észak-írországi Irish Republican Army (Ír Köztársasági Hadsereg, IRA), a németországi Rote Armee Fraktion (Vörös Hadsereg Frakció, RAF) vagy az olaszországi Brigatte Rose (Vörös Brigád, BR).

Ezen nemzeti lelkületű/területű, nemzetállami szuverenitást érintő terrorista szervezetek⁴ legfőbb jellemzője, hogy politikai céljuk⁵ az adott nemzetállam politikai destabilizálása volt és a szervezetek helyhez kötöttek, adott országban működtek elsődlegesen, melyet részben indokolt, hogy utazási korlátozások, nemzeti határvédelmi rendszerek működtek és a technikai, telekommunikációs eszközök is fejletlenek voltak a mai korhoz képest.

A negyedik hullámban megjelenő, ún. vallási vagy dzsihadista terrorizmusra ezzel ellentétben már a globalitás a jellemző és az ekkori szervezetek, csoportok egyrészt több országban működnek és a

¹ Jelen tanulmány a 2019. november 14. napján Budapesten, a Professzorok az Európai Magyarországért Egyesület szervezésében megrendezett XIX. Nemzetközi Tudományos Konferencián elhangzott „Az Európai Unióban terrorizmus és a terrorizmus elleni küzdelem” című előadás rövidített, szerkesztett változatát tartalmazza és egy későbbiekben a szerző által megjelentetendő hosszabb tanulmányból részletet.

²A francia forradalom ezen szakasza kapcsán Edmund Burke használta először a terrorizmus kifejezést a jelenség leírására az 1790 novemberében megjelent *Reflecitons on the Revolution in France And on the Proceedings in Certain Societes in London Relative to that Event. In a Letter Intended to Have Been Sent ot a Gentleman in Paris* című munkájában. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k111218/f1.image.r=.landEn> (letöltés ideje: 2019. október 4.)

³Rapoport, David C.) *The Four Waves of the Modern Terrorism*. In: Rapoport, David C. (szerk.): *Terrorism.Critical Concepts in Political Science*. Routledge, 2006., IV. kötet 3-30.

⁴A nemzeti lelkületű/területű terrorizmus meghatározást a terrorizmus azon esetében használom, ha egy szervezet működési területe egy adott államra koncentrálódik vagy adott nemzet egységesítése a célja.

⁵Az ETA célja a baszk független állam létrehoása, az IRA-é az egységes ír állam létrehozása, a RAF-é a baloldali ideológia terjesztése, míg a BR-é Olaszország NATO-ból való kilépése.

működési területükön kívül is képesek terrorcselekményeket elkövetni, ezzel globális megfélemlítést előidézni. Ugyanakkor véleményem szerint ezen negyedik hullámban megjelenő szervezetek esetén a nemzetközi terrorizmus szóhasználata megfelelőbb, mert a vallás csupán a szervezet ideológiai alapját adja, de nem az a szervezet célja és a szervezet működési mechanizmusát sem az határozza meg. Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy az egyes hullámokban megjelenő új és új formátumú szervezetek, illetve terrorista módszerek (pl. bombák használata, öngyilkos merényletek, gépeltérítés stb.) a terrorizmus fejlődésének szerves részét képezik és az egyes új hullámok megjelenése nem jelenti azt, hogy a korábbi hullámokban megjelenő szervezetek, módszerek eltűntek volna, csupán új formával és módszerrel szélesedett a paletta és a meglévő szervezetek is sokat tanultak az új hullámtól. Azaz a 3. és 4. hullámban lévő szervezetek, csoportok, egyének párhuzamosan tovább működnek jelenleg is.

Ugyanakkor Rapoport elmélete mára azért tűnik meghaladottnak, mert kibontakozóban van az új terrorizmus az ún. kiberterrorizmus is és a szerves fejlődés új módszereket is magával hoz (pl. az Iszlám Állam szervezett bűnözői csoportokra is jellemző tevékenységet is – kőolajjal kereskedett vagy pénzmosást, prostitúciós tevékenységet is – végez).

A harmadik és negyedik hullám terrorizmusa mellett egyre nagyobb problémát jelent az Európai Unióban a terrorizmus előszobájának tekintet radikalizálódás folyamata is, melynek során szintén követhetnek el terrorcselekményeket.

A terrorizmus napjainkban az Európai Unióban

Az Európai Unió terrorizmussal való jelenlegi érintettségét az Europol által évente közzétett European Union Terrorism Situation and Trend Report 2019 (Európai Unió Terrorizmus Szituációs és Trend Jelentés 2019, TESAT-Report 2019), másrészt a Global Terrorism Index 2018 (Globál Terrorizmus Index, GTI 2018) által közzétett adatok érzékeltetik.

A TESAT-Report 2019. évi jelentései⁶ szerint 2018. évben az Európai Unió 9 tagállamában összesen 129 terror fogalmi körébe vonható cselekmény⁷ történt. Ezek döntő többsége (2018. évben 64% - 83 eset) ún. szeparatista szervezetek által elkövetett terrorcselekmény volt. 19%-uk (24 eset) volt az ún. dzsihadista (vallási) terrorista, míg közel 15%-uk (19 eset) az ún. baloldali szervezetekhez köthető akció volt.

A GTI 2018 éves jelentése szerint a terrorizmussal kapcsolatban leginkább fenyegetett ország az Európai Unióban Nagy Britannia, mely a 199 országot tartalmazó listán a 28. helyet foglalja el. Franciaország a 30., Németország a 39. és Magyarország a 110. helyen áll⁸. A jelentés kihangsúlyozza, hogy a terrorizmus miatt bekövetkezett halálesetek 99%-a olyan országban történik, ahol erőszakos konfliktus van vagy magas szintű a politikai terror. Nyugat-Európában pedig a növekvő terrorista incidensek ellenére a terrorizmus elleni küzdelemmel és biztonsági

⁶Az adatok a TESAT-Report 2019-ben a 11-12. oldalon találhatóak.

⁷2018. évben Nagy-Britanniában 60, Franciaországban 30, Spanyolországban 11, Olaszországban 13, Görögországban 7, Németországban 2, Hollandiában 4, Belgiumban és Svédországban 1-1 eset.

⁸GTI 2018 jelentés 10-11. oldal.

intézkedésekkel kapcsolatos költségek növelése eredményeként csökkent a halálos áldozatok száma. Ugyanakkor a szélső-jobboldali terrorizmus növekvő fenyegetettséget jelent⁹.

A terrorizmus jogi meghatározásának hiánya az Európai Unióban

Mindezek után joggal gondolhatnánk azt, hogy az Európai Unió jogi aktusaiban szabályozva van a terrorizmus fogalma, mely alapján meghatározható a terrorizmus elleni küzdelem eszköztárája.

Azonban jelenleg sem az Európai Unió jogi aktusaiban, sem a legtöbb tagállam nemzeti szabályozásában nincsen meghatározva expressis verbis a terrorizmus fogalma. A magyar büntető törvénykönyv – a később hivatkozott uniós irányelvet szó szerint átvéve – is csak terrorcselekményeket határoz meg, mint büntetendő cselekményeket¹⁰.

Az Unió jogi aktusaiban jelenleg egyes terrorizmushoz, terrorhoz, terrorista és terrorszervezetekhez, terrorista és terrorcselekményekhez köthető elemek vannak terrorizmusként definiálva (pl. terrorista csoport, visszatérő harcos stb.). A szabályozásra jellemző, hogy a jogalkotás kullog az események után. Így az ún. visszatérő harcosok szabályozása is csak a tényleges visszatérés után került szabályozásra, illetve mihelyst megjelenik egy új elkövetési mód, vagy új fajta terror, terrorizmus akkor azt szabályozzuk jogilag.

A jogi fogalom megalkotása már csak azért is indokolt, mert biztos anyagi jogi fogalom nélkül nem lehet eljárásjogot és végrehajtási jogot sem alkotni. Így sem a rendészeti szervek, sem az igazságügyi hatóságok tagjai nem tudják, hogy eljárásuk során mely anyagi jogi norma adja meg a teljes választ a terrorizmusra és mely anyagi jogi norma végrehajtását kell elvégezni. A részszabályozás pedig alapvetően kétféle gyakorlati problémát is felvet. Egyrészt a jog élő szövet, ezért az állandóan változó társadalmi viszonyok miatt folyton újra kell szabályozni (jó példa erre az Európai Unió terrorizmussal finanszírozásával kapcsolatos irányelvei, melyek már az ötödik módosításukat élik), másrészt a nem teljes szabályozás kikapukat, értelmezési eltéréseket és ezzel jogalkalmazási problémákat vetnek fel (elég itt csak jelenleg az Iszlám Állam katonáinak uniós állampolgár feleségeire és Irakban, Szíriában született gyermekeinek jogi helyzetére gondolni).

Az Európai Unióban a nemzetközi és nemzeti „lelkületű”/területű terrorizmus és terrorcselekmények – hiszen az Uniót alkotó tagállamoknál az állami terrorizmus fel sem merülhet – elleni szabályozás alapját az Európai Unió Működéséről Szóló Egységes Szerkezetbe foglalt Szerződés¹¹ (TEFU) 222. cikkében foglalt szolidaritási klauzula, valamint az V. cím 1. fejezetében (67. és 75. cikk), valamint az V. cím 3. fejezetében szabályozott közös, a szabadságon, biztonságon és jog érvényesülésen alapuló térség cím alatt írt rendelkezések teremtik meg.

Azonban a szerződés is eltérő fogalmakat használ. A szolidaritási klauzula terrortámadás esetére biztosítja a többi tagállam támogatását. A 75. cikkben írt pénzügyi korlátozások bevezetésére terrorizmus és ahhoz kapcsolódó tevékenységek megelőzése és azok elleni küzdelem érdekében kerülhet sor. A 83. cikk az Európai Parlamentet és a Tanácsot felhatalmazza, hogy rendes jogalkotási eljárás keretében elfogadott irányelvekben szabályozási minimumokat állapíthat meg a

⁹GTI 2018 jelentés 6. oldal

¹⁰Lásd Magyar Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény 314-319.§.

¹¹Az Európai Unió Hivatalos Lapja 2012. 10. 26., C 326/47-C 326/390.o.

bűncselekményi tényállások és büntetési tételek meghatározása vonatkozásában különösen súlyos – pl. terrorizmus – bűncselekmények esetén.

Az Unió csak irányelvet, kerethatározatot bocsát ki elsődlegesen, mely a szabályozást kötelezővé teszi, ugyanakkor annak tartalmát a tagállamok hatáskörébe tartja. A szabályozási mód egyben az egységes jogi szabályozás egyik korlátja is, hiszen adott tagállamon múlik, hogy az irányelveket, kerethatározatokat milyen formában és tartalommal ülteti át saját jogrendszerébe és arra mikor kerít sort.

Az uniós alapszerződésben meghatározott együttműködés legfontosabb elvi irányvonalát és szabályozási követelményeit a 2003. december 12-13. napjain megtartott Európai Tanács ülésén elfogadott European Security Strategy (Európai Biztonsági Stratégia, ESS) és a 2010. március 25-26. napjain megtartott Európai Tanács ülésén elfogadott Internal Security Strategy (Belső Biztonsági Stratégia, ISS) tartalmazza. Mindkét stratégia prioritásként kezeli a terrorizmust és ellene való küzdelmet, elsődlegesen bűnügyi együttműködés és pénzügyi eszközök befagyasztása keretében. Az ESS és az ISS azóta többször átdolgozásra került és azok részletszabályait az azok alapján megalkotott uniós jogi aktusok tartalmazzák.

Az Európai Tanács 2005. november 30. napján fogadta el az Európai Unió terrorizmusellenes stratégiáját, mely négy pilléren (megelőzés – védekezés – üldözés – reagálás) nyugvó rendszert vázolt fel a terrorizmus elleni küzdelemben.

Megelőzésen elsősorban a terroristává válás prevencióját és a terrorista média tartalomhoz hozzáférést említi a dokumentum. A védekezés a lakosság és az infrastruktúra védelmét jelenti, melybe beletartozik a határvédelem, az okmányok ellenőrzése is. Az üldözésnél a nemzetbiztonsági és igazságügyi hatóságok együttműködését említi a stratégia, míg a reagálás a bekövetkezett terrorcselekmények kezelése.

A 2001. december 27. napján elfogadott Tanácsi Közös Álláspont (2001/931/CFSP) és a Tanács 2001. december 27. napján elfogadott 2582/2001/EK rendelete a terrorcselekmények elkövetésében részt vevő személyekkel, szervezetekkel szemben korlátozó intézkedéseket, elsősorban pénzügyi szankciókat enged meg az ENSZ hasonló listáját figyelembe véve. A közös álláspont terrorista cselekményeket katalógusszerűen sorolja fel és az ahhoz kapcsolódó személyeket lehet a listára tenni tagállami jelzésre. Legutoljára a Tanács a 2019. január 8-i EU 2019/24 végrehajtási rendeletében rendelkezett a korlátozó intézkedés alá eső szervezetekről, személyekről.

A terrorizmus elleni küzdelemről részletszabályait először a 2002/475/IB tanácsi kerethatározat tartalmazta, melyet 2017. március 15. napján felváltott a 2017/541 irányelv. Az irányelv tagállami jogrendbe történő átültetésének határideje 2018. szeptember 8. napja volt.

Az irányelv a terrorizmust ugyan nem definiálja, de a terrorista és a terrorista csoportokhoz kapcsolódó büntetendő cselekmények minimum elemeit – a korábbi szabályozáshoz hasonlóan – szabályozva a terrorista cselekmények tartalmi elemeit sorolja fel (szándékos cselekmény; kárt okoz államnak vagy nemzetközi szervezetnek; meghatározott cselekménytípus (pl. emberrablás, légi jármű hatalomba kerítése) és cél (lakosság súlyos megfélemlítése; kormány vagy nemzetközi szervezet jogellenes kényszerítése; ország vagy nemzetközi szervezet politikai, gazdasági, alkotmányos vagy társadalmi struktúráinak súlyos destabilizálása vagy lerombolása). Ezt meghaladón az irányelv

szabályozási kötelezettségként írja elő a terrorista csoportokhoz kapcsolódó bűncselekmények (pl. terrorista csoport irányítása), a terroristák toborzása, terrorista kiképzésben részesítés, terrorizmus céljából történő utazás, terrorizmus finanszírozása cselekmények büntetendővé tételét, továbbá a felelősségre vonás egyes szabályait is tartalmazza.

Maga az irányelv preambulumban is számos elnevezést tartalmaz. Elsőként a terrorcselekmények jelentik az Európai Unió alapját képező egyetemes értékek egyik leg súlyosabb megsértését, de a terrorizmus elleni küzdelem során kell a terrorista bűncselekmények harmonizált meghatározása. Ugyanakkor az irányelv említést tesz bevezetőjében a terrorista veszélyről, fenyegetésről is és szabályozási területeket ír elő, mint a terrorizmus finanszírozása elleni fellépést.

Önmagában az irányelv terrorista szót használva szabályozza a büntetendő cselekményeket, azonban nem tesz különbséget például a terrorista és a terrorcselekmények között.

Egy ilyen rövid értekezés nem ad arra módot és lehetőséget, hogy a teljes Európai Unió terrorizmus ellenes küzdelemben részt vevő intézmény, szervezet, jogi aktus bemutatásra kerüljön. Csak annak felvetése lehetséges, hogy jelenleg az Európai Unióban nem létezik egységes terrorizmus fogalom, az idézett irányelv is csupán minimum szabályozást tesz lehetővé, mely értelemszerűen bővíthető, de szűkíthető vagy adott esetben nem átültetéssel mellőzhető is.

Továbbá a szabályozás tipológiája a fentebb írtak szerint hiányzik és jelenleg eltérő fogalmakat és tartalmakat használ már az uniós jogalkotás is ezen jelenséggel kapcsolatban.

Miért szükséges az egységes terrorizmus definíció megalkotása?

Mégis miért szükséges és indokolt az Európai Unióban a jogi szabályozásban az egységes fogalomhasználat bevezetése? Annak nehézsége és hiánya véleményem szerint különösen az alábbi gyakorlati problémákat vetheti fel:

- nincs egységes nemzetközi, regionális, legtöbb esetben nemzetállami jogfogalom, mely mintául szolgálhatna;
- határon átnyúló terrorizmus elleni küzdelem egységes anyagi büntetőjogi fogalom nélkül még két ország esetében is nehézkessé teszi az együttműködést;
- rész megoldásként egyes fogalmi elemek, illetve terrorcselekményeket és terrorizmust finanszírozó pénzügyi eszközök meghatározására került sor;
- társadalmi-politikai berendezkedés, vallási, kulturális alapok befolyásolják a meghatározását és a jelenség elleni küzdelmet még az Európai Unióban is;
- az állami terror kiesik a jelenlegi szabályozás alól;
- az emberi jogok, mint a szabályozás korlátainak vagy határainak meghatározása, figyelembe vétele.

Konkluzió

A szabályozásnál és egységes definíció megalkotásánál a fentebb vázolt problémák megoldásaként fontos figyelembe venni néhány szabályozási elemet és azok alapján újra gondolni a szabályozást.

1.) Álláspontom szerint a terrorizmust és a terrort, valamint az abból adódó terrorista és terrorcselekmények, terrorista- és terrorszervezetek és a hozzájuk kapcsolódó tevékenységeket (pl. terrorizmus finanszírozása, terrorcselekményre felbújtás stb.) külön-külön kell szabályozni.

Fontos különbséget tenni ugyanis a terrorizmus és terror közötti cselekmények között, mivel mindkettő más-más célból, motivációból kerül elkövetésre, még ha az elkövetési eszközök között átfedés is lehet (pl. tehergépjárművel tömegbe hajtás, vagy fegyveres támadás) és más szervezeti, szervezeti felépítéssel is párosul adott esetben.

2.) Annak ellenére, hogy az Európai Unió tagállamai vonatkozásában értelemszerűen az állami terrorizmus fel sem merülhet, azonban szükséges annak szabályozási körbe vonása is, hiszen a háborús és emberiség elleni bűncselekmények mellett az állam, illetve állam képviselője – akár mint támogató, vagy elkövető – terrorista és terrorcselekményt is elkövethet.

3.) A tagállamoknak az egységes definíció megalkotásánál a legjobb szabályozási eszközt kellene megtalálniuk, legyen szó irányelv, kerethatározat vagy akár alapszerződés módosításáról is, megtartva természetesen annak lehetőségét, hogy a tagállamok saját jogalkotási lehetőségük is megmaradjon.

4.) A szabályozásnál szükséges figyelembe venni az emberi jogokat is, melyek értelemszerűen nem csak az elkövetők emberi jogaira, hanem az áldozatok, vagy a megfélemlített civilek, uniós állampolgárok jogaira is ki kell, hogy terjedjen. Hiszen a terrorizmussal kapcsolatos szabályozás az uniós állampolgárok többféle emberi jogait is érinti. Gondoljunk itt csak az utazási korlátozásokra, banki adatok ellenőrzésére, internetes tartalmakhoz való hozzáférésre.

Álláspontom szerint ezen szempontok figyelembevételével lehetne egy egységes jogi terrorizmus fogalmat az Európai Unióban meghatározni, mely a büntetőjogi fellépést és igazságügyi együttműködést nagyban megkönnyítené.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Az Európai Biztonsági stratégia

<https://www.consilium.europa.eu/media/30811/qc7809568huc.pdf> (letöltés: 2019. október 10.)

Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2017/541 IRÁNYELVE (2017. március 15.) a terrorizmus elleni küzdelemről, a 2002/475/IB tanácsi kerethatározat felváltásáról, valamint a 2005/671/IB tanácsi határozat módosításáról <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32017L0541&from=HU> (letöltés: 2019. október 10.)

Az Európai Unió belső biztonsági stratégiája Az európai biztonsági modell felé – ISBN 978-92-824-2685-2, Európai Unió 2010;

<https://www.consilium.europa.eu/media/30741/qc3010313huc.pdf> (letöltés: 2019. szeptember 16.)

Az Európai Unió Működéséről Szóló Egységes Szerkezetbe foglalt Szerződés (TEFU); Az Európai Unió Hivatalos Lapja 2012. 10. 26., C 326/47-C 326/390.o. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2012:326:FULL&from=HU>, (letöltés ideje: 2019. október 10.)

Az Európai Unió terrorizmusellenes stratégiája
<http://register.consilium.europa.eu/doc/srv?l=hu&f=ST%2014469%202005%20REV%204>
(letöltés: 2019. október 10.)

European Union Terrorism Situation and Trend Report 2019 (TESAT-Report 2019)
<https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/terrorism-situation-and-trend-report-2019-te-sat> (letöltés: 2019. október 2.)

Global Terrorism Index 2018 (GTI 2018 jelentés) <http://economicsandpeace.org/reports/> (letöltés: 2018. december 11.)

Rapoport, David C.: The Four Waves of the Modern Terrorism. In: Rapoport, David C. (szerk.): Terrorism. Critical Concepts in Political Science. Routledge, 2006., IV. kötet, 3-30. o.

1. Bevezetés

A mesterséges intelligencia (artificial intelligence, a továbbiakban AI) által megvalósított büntetőjogi tényállásokról, például az AI által elkövetett emberölésről a legtöbbeknek a 2001 Űrodüsszeia, a Terminátor, a Szárnyas fejedő vagy esetleg Mary Shelley Frankensteinje jut eszükbe, annak dacára, hogy az AI által okozott halál már jó ideje nem csak fikciók birodalmába tartozó esemény, melynek büntetőjogi relevanciája van. Tanulmányomban a mesterséges intelligencia definiálását követően, e büntetőjogi relevancia fontos feltételét, a (természetes személy esetében is alapkérdés) morális felelősség kérdését kívánom feltérképezni.

2. A mesterséges intelligencia

Az emberiség története folyamán egyre szofisztikáltabb eszközöket alkotott, s ezek a technikai fejlettség növekedésével egyre inkább önállóbbá váltak, azaz mind kevesebb és kevesebb emberi beavatkozást igényeltek. Az emberi beavatkozás nélkül is teljesen működőképes, a munkaterhet az emberektől átvevő eszközök gondolata mindig is kívánatosnak tűnt, de miután a piaci verseny a hatékonyság növelésére kényszerítette a gazdasági életet, szinte elkerülhetetlen céllá vált¹. A piacgazdaság által teremtett gazdasági érdekek, a felvilágosodástól örökölt intellektuális kíváncsiság és a technikai, tudományos fejlődés vezetett a robotika fejlődéséhez, s így az AI kialakulásához.

Az ipari forradalmak alatt váltak elterjedté azok a mechanikai szerkezetek, amelyek összetett működésükkel már jóval korábban megragadták a mesterséges intelligenciáról gondolkodók fantáziáját. Míg Descartes nem hitte, hogy a mechanikai eszközök képesek lehetnek a gondolkodásra (az emberről alkotott elképzelése a szellem a gépezetben, amely szerint az emberi intelligencia nem redukálható fizikai folyamatokra, többletképességet ad az embernek, ennek bizonyítéka például a beszéd képessége)², addig Leibnitz general rule-ja szerint a gondolkodást a kalkuláció helyettesíti, ami nem zárja ki a gondolkodó gép lehetőségét. A kor kísérletei mechanikus alapon működő, automatonnak nevezett szerkezetek konstruálásához vezettek. A valóságban ezek a gépek nem gondolkodtak és emberi működtetést igényeltek. A gondolkodó gép ideája fogalmazódott meg Lady Byron fejében, amikor az általa patronált Charles Babbage analitikus engine kialakítására törekvő munkáját megismerte. A gép nem került megépítésre, de Lady Byron kérdése — tud(na)-e a gép valójában gondolkodni? — azóta is visszhangzik minden alkalommal, amikor az AI technológia kialakításában vagy fejlesztésében jelentős előrelépés történik.

¹Varoufakis, Yanis: *Talking to My Daughter About the Economy*. The Bodley Head, 2017.

²Chomsky, Noam: *Universal Linguistics: Origins of Language*, előadás Winona State University 1998. március 20.

Az 1950-es évektől kezdődik el az AI modern kutatása a gépek közti kommunikáció, tudásreprezentáció (elektronikai felfedezése), majd a memória, gyorsaság, megbízhatóság fejlődésével, növekedésével. McCarthy mesterséges intelligenciával foglalkozó kutatása a téma reneszánszát indítja el. A 70-es évektől több kormány felismeri az AI jelentőségét, így a kutatására nagyobb figyelmet és pénzügyi támogatást fordít (ipari használat, biomedical microscopy). Az AI általi representation of knowledge (tudás reprezentáció) a nyolcvanas években lehetővé teszi technikai alkalmazását számos különböző területen, ahol komplex modellekkel dolgoznak, például gyógyászatban, pénzügyekben. Ekkor jelenik meg a machine learning is, ami az AI önfejlesztését teszi lehetővé. A Machine Learning meghatározása szerint egy program fejlesztését célozza önmaga által³. A program a megadott célt különböző random megoldásokkal próbálja végrehajtani, és méri azok hatékonyságát. A legjobb megoldásokat megtartja, így az egymást követő próbálkozásokkal egyre hatékonyabb lesz. Az AI számos szimulációt futtat rövid idő alatt, mellyel felgyorsítja az önfejlesztés folyamatát. A machine learning nem feltétele az AI-nak, tehát lehet olyan AI, ami nem alkalmazza, de témánk szempontjából az emelendő ki, hogy az AI által kifejlesztett metódus (az, amit az AI gyakorlatban végrehajt) és a programozója elképzelése a feladat megoldásának módjáról jelentősen különbözhet. Például egy sakkozó AI-nak, ami machine learninggel fejleszti magát, a programozója azt adja meg, hogy tegyen random (a sakk szabályainak megfelelő) lépéseket és nyerje meg a játékot. Lehetséges, hogy a programozó csupán a sakk alapjait ismeri (melyik figura hogyan lép), és nem fogja tudni megmagyarázni, hogy az AI miért hajt végre egyes lépéseket, miért választja ezt vagy azt a stratégiát egy játszma során.

További probléma jelentkezik az AI által programozott AI esetében, mely egy frissen kibontakozó téma, az AI intellectual property right⁴ területe, aminél mi sem mutatja jobban, hogy az AI képes bizonyos fokig olyan új dolgot (általában új programot) létrehozni, aminek eredeti jellege van. Felvetődik a kérdés, mi történik, ha az AI által létrehozott program szintén egy újabb AI. Az AI és a programozója közti elhatárolhatóság tehát nem csupán a machine learning által jöhet létre, de akár akkor is, ha a programozó és a kérdéses (felelősségre vonandó) AI közti programozási kapcsolat egy vagy több AI-n keresztül áll fent.

Napjainkban az AI technika alkalmazásának csúcspontjai a dél-koreai határvédelemben és börtönökben alkalmazott mesterséges intelligenciával bíró robotok, illetve az USA autonomous drone programja. Az AI alkalmazásának e módjai érthetően aggasztóak, hiszen (kifejezetten a második esetben) az embernek való ártás nem baleset, hanem épp ellenkezőleg, a megfelelő működés eredménye.

A mesterséges intelligencia kortárs meghatározásával több tudományterület is foglalkozik, definícióik bizonyos mértékben eltérnek egymástól, azonban nem összeegyeztethetetlenek. Ma az AI elsősorban informatikai fogalom, számítástechnikai értelemben egy program. A mesterséges intelligenciával foglalkozó informatikai munkák az intelligencia értelmezése alapján két nagy csoportba oszthatók. Az intelligencia méréséhez az emberi intelligenciát zsinórmértékül használók szerint a program akkor AI, ha az emberi intelligencia szintjét eléri vagy meghaladja. Ezt a

³ Parnas, David Lorge: The real risks of Artificial Intelligence (Incidents from the early days of AI research are instructive in the current AI environment). *Communications of the ACM*, 2017 / 10, 27-31.

⁴ Houry, Amir. H.: Intellectual property rights for "Hubots" (On the legal implications of human-like innovators and creators). *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal*, 2017 / 3, 635-668.

csoportot a továbbiakban szubjektív nézőpontúnak nevezem. Az intelligencia szintjét az emberi intelligenciától független mércével mérők az objektív jellegű intelligencia felfogással rendelkező csoport.

Az első csoportba tartozik a Turing-teszt. A legtöbb számítástechnikai meghatározás valamilyen formában reflektál A. M. Turing Computing machinery and Intelligence⁵ című írására, amelyben a később Turing-tesztként elhíresült, a cikkben imitation game-nek nevezett játékon keresztül igyekszik feltárni a gép (a gép ebben az esetben a hardware-t és a rajta futó programot egyszerre jelenti) képességeit, lehetőségeit. Az imitation game-ben három játékos vesz részt, egy kérdező és két válaszadó. A kérdező célja, hogy megállapítsa a válaszadó identitását (ha az egyik részvevő AI, akkor azt kell eldönteni, hogy ki ember és ki mesterséges intelligencia). Az egyik válaszadó célja, hogy megtéveszse a kérdezőt, míg a másiké, hogy segítsen neki. Az Imitation game megnyerésére nem csak AI képes, illetve nem minden AI képes azt konzisztensen megnyerni, tehát a Turing-teszt teljesítése nem tökéletes mértéke egy program AI minősíthetőségének. Ez azért van, mert egy AI képessége különbözik egy emberétől, amit Turing is leír, egy szonett írása az AI számára nehéz feladat, míg összetett matematikai műveletek eredményeit vagy a következő logikus lépést egy sakkmeccsben gyorsan és pontosan megválaszolja. A Turing-teszt inkább egy, a mesterséges intelligenciával szembeni elvárás megjelenése, ami az emberi viselkedést és gondolkodást állítja a középpontba. Fontos felhívni a figyelmet arra is, hogy a Turing-teszt nem kíváncsi a gép belső működésére, csupán a gép és a külvilág interakciójára.

A Turing-tesztet ma már nem tekintik mérvadónak (Turing sem feltétlenül szánta annak). Az Elza nevű program, amit Joseph Weizenbaum, az MIT professzora fejlesztett ki, demonstrálta, hogy nem szükséges intelligencia a Turing-teszt sikeres teljesítéséhez⁶. Elza egy pszichoterápiát gyakorló terapeutát imitálva többeket is meggyőzött, hogy valóban emberrel kommunikálnak, azonban Elza egyes vélemények⁷ szerint nem tekinthető intelligensnek, ugyanis nem rendelkezett információval az általa tárgyalt témákról, és nem jutott el dedukcióval következtetésekre a tényekből, amiket megismert.

A Turing-teszthez hasonlóan a szubjektív csoportba tartozik egy másik kiindulópont, McCarthy 1959-es "Programs with Common Sense"⁸ című írása. Ebben a cikkben McCarthy egyszerűen azt érti a józanész alatt, hogy egy program premisszákból közvetlen konklúziót tud levonni. Azért tartja ezt a mesterséges intelligencia követelményének, mert ez az a képesség, amire egy nem gyengeelméjű ember képes. Ennek a felfogásnak egy változatát képviseli Davis Ernes és Marcus Gray, akik szerint emberi-szintű teljesítmény eléréséhez bizonyos területeken (például natural language processing) a józanész szükséges.⁹ Az ezekre építő definíciók is szubjektív jellegűek, vagyis az intelligenciának nem egy objektív kritériumát szabják meg, hanem az emberi

⁵ Turing, Alan: Computing machinery and intelligence. *Mind*, 1950/ 236, 433–460.

⁶ Parnas, David Lorge : The real risks of Artificial Intelligence (Incidents from the early days of AI research are instructive in the current AI environment). *Communications of the ACM*, 2017/10, 27-31.

⁷ Parnas, David Lorge : The real risks of Artificial Intelligence (Incidents from the early days of AI research are instructive in the current AI environment). *Communications of the ACM*, 2017/10, 27-31.

⁸ McCarthy, John: *Programs with common sense*. Computer Science Department Stanford University, Stanford, 1959.

⁹ Davis, Ernest - Marcus, Gary: Commonsense reasoning and commonsense knowledge in artificial intelligence. *Communications of the ACM*, 2015/ 9, 92-103.

intelligenciához mérik. Ha egy „gép” az emberhez hasonló intelligenciával rendelkezik, vagy ha embert tud imitálni (embernél jobban vagy ugyanolyan jól funkcionál), akkor az artificial intelligence. Szintén a szubjektív szemléletmódot választja a BlueBrainProject¹⁰ és az Artificial Neural Network¹¹ irányából történő megközelítés. Az előbbi célja, hogy egy biológiailag pontos digitális rekonstrukciót készítsen egy emberi agyról, míg az artificial neural network-ök az emberi agy absztrakt, leegyszerűsített vagy szimulált változatai. Szintén az emberhez hasonlítható jellegre utal az a definíció, miszerint a mesterséges intelligencia egy gép képessége arra, hogy önállóan másolja, utánozza az emberre jellemző intellektuális folyamatot¹².

Ezek a meghatározások azzal a problémával járnak, hogy az AI-t, ami egy nem egészen feltérképezett tudományos terület, egy másik, még ennél is kevésbé feltárt témához kapcsolják, az emberi intelligenciát (helyesebben mentális képességeket) ugyanis még nem sorolhatjuk a teljesen megértett területek közé. Azonban ezeknek a definícióknak inkább célkitűzés jellege van, tehát nem feltétlenül a definíciók megalkotásakor létező mesterséges intelligenciák tényleges képességeiből indulnak ki, hanem inkább az AI technika lehetőségeit tükrözik. Az emberhez hasonló intelligenciával bíró gép (program) megalkotása inkább elméleti probléma, mely nem közvetlenül hasznosítható a gyakorlatban.

Ugyanakkor az emberi intelligenciától független meghatározások is kialakíthatók, melyek szerint az AI képességei nem többek vagy kevesebbek az emberi intelligenciánál, hanem elsősorban mások. Így a definíció alapja nem az emberhez viszonyított képesség, hanem valamilyen objektív feltétel, például objektív feladat végrehajtása.¹³ A mesterséges intelligencia használata a gyakorlatban nem azt követeli meg, hogy az AI emberhez hasonló intelligenciával bírjon, hanem, hogy egy komplex feladatot (például egy autó vezetését emberi közreműködés nélkül) megoldjon. Tehát az AI objektív megközelítése feltételként egy komplex feladat végrehajtását állapítja meg, jellemzőn példálózó felsorolásban. Így nem valamely emberi magatartás utánzása, hanem nagyobb adatbázisok és jobb algoritmusok teszik „intelligensebbé” a programot¹⁴. Idetartozik az a vélemény is, amely alapján a Turing-tesztet teljesítő program, Elza, nem minősül mesterséges intelligenciának. Itt az objektív kritérium az, hogy rendelkezzen információval az általa tárgyalt témákról, és jusson el dedukcióval következtetésekre a tényekből, amiket megismert¹⁵.

A két fenti megközelítésből lehet közös definíciót is készíteni. Van olyan tudományos cikk, ami mind a kettőt alkalmazza, előbbit az absztraktabb bevezető részben¹⁶, majd az utóbbit akkor,

¹⁰ Garrido, Ángel: Brain and Artificial Intelligence. *Brain*, 2017 / 4, 85-90.

¹¹ Bao, Chunhui - Pu, Yifei - Zhang, Yi: Fractional-Order Deep Backpropagation Neural Network. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2018. július 3. 1-10.

¹² Khan, Omar - Bebb, Cwyn - Nimira A.Alimohamed: Artificial intelligence in medicine (What oncologists need to know about its potential — and its limitations). *Oncology Exchange*, 2017 / 4, 8-16.

¹³ Ludger, George F.: *Artificial intelligence- structures and strategies for complex problem solving*. Addison-Wesley, Boston, 2009.

¹⁴ Anthens, Gary: Artificial Intelligence poised to ride a new wave (Flush with recent successes, and pushed by even newer technology, AI systems could get much smarter). *Communications of the ACM*, 2017 / 7, 19-21.

¹⁵ Parnas, David Lorge: The real risks of Artificial Intelligence (Incidents from the early days of AI research are instructive in the current AI environment). *Communications of the ACM*, 2017 / 10, 27-31.

¹⁶Ez a rész a konkrét technikától elvontabb.

amikor egy specifikus probléma megoldását kezdi fejtegetni¹⁷. Lehet tehát azt feltételnek tekinteni, hogy egy program feleljen meg mind a szubjektív feltételeknek (írjon szonettet, mint egy ember), mind pedig az objektív feltételeknek (végezzen el összetett matematikai műveleteket, mint egy program). Ugyanakkor azt is szabhatjuk feltételnek, hogy legalább az egyik feltételrendszernek feleljen meg. Az informatika területén nem kerül előtérbe az AI és a programozó döntései közti elhatárolás, illetve elhatárolhatóság, mely ebben az értelemben azt jelenti, hogy az AI nem pusztán eszköz a programozó kezében, tevékenységét nem határozza meg a programozó lépésről lépésre. A mesterséges intelligencia feltárásában amellett, hogy a programozók sem tudják maradéktalanul megmagyarázni a program működését, további nehézséget jelent, hogy a titoktartáson túl a program képességeinek minél jobb színben való feltüntetése is a programozók gazdasági érdeke.

Vannak olyan tudományos munkák, melyek tárgya az AI, azonban az írók nem érzik szükségesnek definiálni azt, sőt, még egy lábjegyzetben sem utalnak valamely definícióra. Ezek a munkák jórészt egy specifikus problémára keresik a választ AI technológia alkalmazásával.¹⁸ A tudományterületek nagy részén nincs is szükség pontosabb definícióra, a közgazdaságban például elég tudni, hogy egy bizonyos technika hogyan befolyásolja a termelést, az nem jelent különbséget, hogy AI az vagy sem. E tudományágban a termelést potenciálisan jelentősen átalakító mesterséges intelligencia érthető módon fontos tényező, azonban hasznosítása csak gyakorlati probléma, így gyakran példálózva és nem definiálva beszél róla, illetve azt nem különíti el más olyan rendszerektől, ami egy munkafolyamatot elvégez. Ha mégis definiálja azt, inkább az objektív felfogáshoz hasonlóan teszi¹⁹, mint Varoufakis, aki az AI-t egy hosszú felsorolás végén említi meg, melyek közös tulajdonsága, hogy képesek az emberek munkáját elvégezni.

Amennyiben azonban az AI jogi szabályozás alá esik, a definíció fontossá válik. A jogtudományban Zódi Zsolt Platformok, robotok és a jog című könyvében a mesterséges intelligenciát a következőképpen határozza meg: „...a mesterséges intelligencia: ez olyan eljárásokat, módszereket, szoftvereket és konkrét megoldásokat jelent, amelyekre az ember módjára/racionálisan/autonóm módon gondolkodni/cselekedni képes ún. ágensek épülhetnek. Az ágensek már a „cselekvésre”, „gondolkodásra” (azaz emberi gondolkodás imitálására) képes szoftverek, amelyek még nem feltétlenül jelennek meg a fizikai valóságban....”²⁰ A meghatározás nem igazán visz közelebb a megértéshez, fogalmi elhatároláshoz, viszont megfigyelhető benne a korábban tárgyalt megkülönböztetés az “ember módjára” vagy “racionálisan/autonóm módon” közt (azaz emberhez hasonló, szubjektív vagy más, objektív feltétel támasztása a mesterséges intelligencia felé).

¹⁷ Xiuquan, Li - Honling, Jiang: Artificial Intelligence technology and engineering applications. *Applied Computational Electromagnetics Society Journal*, 2017/ 5, 381-388.

¹⁸ Fuji, Ren - Lei Wang: Sentiment analysis of text based on three-way decisions. *Journal of Intelligent and Fuzzy Systems*, 2017/ 1, 245-254.

Price, Simon - Flach, Peter A.: Computational support for academic peer review (A perspective from Artificial Intelligence). *Communications of the ACM*, 2017/ 3, 70-79.

Green, Spence - Heer, Jeffery - Manning, Christopher D.: Natural language translation at the intersection of AI and HCI. *Communications of the ACM*, 2015/ 9, 48-53.

¹⁹ Varoufakis, Yanis: *Talking to My Daughter About the Economy*. The Bodley Head, 2017.

²⁰Zódi Zsolt: *Platformok, robotok és a jog*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 184.

Hodula Máté²¹ szintén foglalkozik a mesterséges intelligencia felelősségével, ám ő nem definiálja. Az írás konkrétan az önvezető járművekről szól és felveti, hogy természetes személy (sofőr) felelősségre vonása nem magától értetődően egyszerű ebben a helyzetben. Ez is azokhoz a tanulmányokhoz tartozik, ahol a mesterséges intelligencia meghatározása azért nem történik meg, mert egy bizonyos technika (például önvezető járművek) biztosan, definíciószerűen ebbe a kategóriába tartoznak, így a tágabb kategória, az AI meghatározása szükségtelen²², elegendő a szűkebb kategória részletes ismertetése.²³

Összességében helytállónak vélem, hogy az AI kortárs definíciója magában kell, hogy foglalja az intelligencia legalább egy ismérvét, de akár mindkettőt és a mesterséges jelleget. A továbbiakban azokra a mesterséges intelligenciának nevezett programokra fordítok figyelmet, amelyre a programozótól való elhatárolhatóság igaz, ezen belül is azokra, amelyek az elhatárolhatóságot a machine learning módszerének alkalmazásával érik el. Ez biztosítja, hogy az AI nem csupán eszköz a programozója kezében. (Az AI által programozott AI esetében az elhatárolhatóság vitatható. Megállja a helyét az állítás, hogy az ilyen AI elméletileg nem tenne eleget ennek a feltételnek, hiszen a programozó szándéka érvényesül, csupán több eszközön keresztül.) A mesterséges intelligencia alatt tehát olyan hardware-t és rajta futó programot értek, amely vagy az emberhez mérhető intelligenciával, vagy komplex feladatok ellátásának képességével rendelkezik, és működésében a programozótól való elválaszthatóságot machine learning alkalmazásával biztosítja.

3. A morális felelősség megállapításának alternatívái

A kiinduló kérdés az, hogy egy nem emberi létező viselhet-e morális felelősséget²⁴, illetve bekövetkezhet-e a (közel)jövőben, hogy a mesterséges intelligencia a moralitás olyan magas fokára lépjen, hogy explicit morális cselekvővé váljon. Amennyiben ezt elutasítjuk, akkor is lehet úgy érvelni, hogy a mesterséges intelligencia viselje saját maga a felelősséget cselekedeteiért, mondván, hogy a jogalanyiságnak sem feltétele a morális kompetenciakészlettel való rendelkezés, de inkább valamely természetes személy morális felelősségét kell vizsgálni. Ezért elsőként olyan morálfilozófiai elméletekhez nyúlok vissza, melyek azt elemzik, hogy hogyan alakul ki, illetve alakítható ki, s végső soron hogyan határozható meg az ember morális felelősségének határa egy másik entitás cselekedeteiért. Erre több analógia is kínálkozik, s noha egyik sem tökéletes, hagyományosan a gyermek vagy a háziállat tetteinek következményéért viselt szülői vagy tulajdonosi felelősség problémaköre sorolható ide. Kérdés, hogy a mesterséges intelligencia esetén a gyártó, a programozó, az értékesítő és/vagy a tulajdonos felelősségének hol a határa.

²¹ Hodula Máté: Az önvezető járművek és a büntetőjogi felelősség. *Jogelméleti szemle*, 2018/3, 68-78.

²² Ami a tárgyalt tanulmányban megvalósul.

²³ Nem ritka, hogy a mesterséges intelligencia nincs definiálva, például Kowert, Weston: The foreseeability of human - Artificial Intelligence interactions. *Texas Law Review*, 2017/1, 181-204. vagy Abbott, Ryan: The Reasonable computer (Disrupting the paradigm of tort liability). *George Washington Law Review*, 2018/ 1, 1-45.

²⁴ Az, hogy beszélhetünk-e moralitásról az embereken kívül, más kategóriák (pl. állatok) esetén sem lezárt kérdés. Vö. Flack, Jessica C. - De Waal, Frans B. M.: 'Any animal whatever'. Darwinian building blocks of morality in monkeys and apes. *Journal of Consciousness Studies*, 2000/1-2, 1-29.

A különböző nagy jogbölcseleti iskolák másképp közelítenek a morális felelősséghez és a moralitás jogi szerepéhez. Természetesen e tanulmány kereteit túlfeszítené az összes jelentős irányzat bemutatása (melyek közül nem is mindegyik kapcsolható a témához), ezért csupán néhány releváns koncepciót keresztül idézem fel a főbb megfontolásokat. Perspektivikus lehet deontologikus megközelítésből vizsgálni a kérdést, melynek egyik fő képviselője Kant. Ez a felfogás nem a cselekmény eredménye felől közelít a helyes cselekvés meghatározásához, így például a programozót, aki bár körültekintően és racionálisan járt el, mégis olyan gépet teremtett, amelynek tettei akár halált idéztek elő, nem tartaná felelősnek. Az előző szemléletmóddal szemben áll a konzekvencialista felfogás, melyet többek közt Bentham nevéhez is köthetünk. Amennyiben egy cselekményt annak következményei szempontjából kell elbírálnunk, akkor a programozó aligha mentesül a felelősség alól.

A jogpozitivisták irányú reprezentánsának számító Emile Durkheim²⁵ a társadalmi lény kialakulásának döntő mozzanataként tartja számon a morális autonómia kialakulását, melyhez a fegyelem és a társadalmi közösség iránti elköteleződés lépésein keresztül vezet az út. A fegyelem célja, hogy korlátozza az egyént, aki megtanulja korlátozni önmagát, hogy ne veszélyeztesse a társadalom működését. A kötődés jelentősége pedig az, hogy kapcsolatokon keresztül gyakorolja be és rögzíti a szabályok alkalmazását. Kapcsolati beágyazottság nélkül nem képes erre, s nemcsak pusztítóvá, hanem önpusztítóvá is válik. A morális autonómia Durkheim értelmezése szerint nem csupán a szabályok és törvények tudását, hanem ezek konkrét cselekedetek közben való, tudatos és habitualizálódott alkalmazását jelenti.

Miközben Durkheim a szabályok internalizálásának általános és egységes végpontját tételezi fel, a modernitás előrehaladásával több kétely merül fel az egységesség tekintetében. A pszichológus Kohlberg²⁶, akinek gondolatai sokakra hatottak, például szakaszokra bontja az erkölcsi fejlődést, melynek negyedik szakasza a konvencionális erkölcs kialakulása, amelyben az egyén a jóról és rosszról alkotott társadalmi konszenzushoz igazodik. Ehhez a szabályok megtanulása és a helyzetek felismerése szükséges. A következő, posztkonvencionális szakaszba jutók képessé válnak egyénileg felülbírálni „a legtöbb ember számára a legnagyobb jónak” (pl. az élet, a szabadság és az igazságosság alapértékeinek) nem megfelelő szabályokat. Ennek képességét szerinte azonban még az emberi lények egy része sem éri el.

Luhmann²⁷ jogszociológiai megközelítésében a társadalom funkcionális differenciálódása nyomán végbement, elviselhetetlenségig fokozódó összetettségben való eligazodás miatt merül fel a komplexitást redukálni képes tényező iránti igény, melynek egyike lehetne a morál. Luhmann rendszerében az erkölcs a kommunikáció egy különleges formája, melynek bináris kódja a megbecsülés és megbélyegzés. Mivel társadalmilag beágyazott, nem abszolút, hanem csak a konkrét esetekben alkalmazandó megoldások alkotják²⁸. A funkcionálisan differenciálódott, összetett társadalomban nincs elég racionálisan mérlegelhető információ, ezért egy sor kiélezett morális

²⁵ Némedi Dénes: *Durkheim. Tudás és társadalom*, Áron Kiadó, Budapest, 1996.

²⁶ Bugnyár Zoltán: Erkölcs, egyén, közösség. *Új Pedagógiai Szemle*, 1999/ 7-8, 137-152.

²⁷ Karácsony András: Nikolas Luhmann. In: Szabó Miklós (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004, 167-176.

²⁸ Jalava, Janne: From Norms to Trust: The Luhmannian Connections between Trust and System. *European Journal of Social Theory*, 2003/(6) 2, 173-190.

helyzetben a bizalom a döntés alapja. A későmodern kor elemi tapasztalata a kockázatosság: bármely cselekedetnek beláthatatlan következményei lehetnek. Az egyén nem racionális, hanem bizalmi döntést hoz, mely nem más, mint a jövőre vonatkozó becslés. Ehhez azonban emberi kapcsolatokra épülő tapasztalati bázis szükséges. Egy programozott gép számára egy cselekedet jó és rossz következményeinek kiszámolásához bemeneti információkra van szüksége a számosságról, intenzitásról, tartósságról minden alternatív cselekvésre vonatkozóan. Ha lenne ilyen számítási mód, a gép tudna kalkulálni. Az ember csak becsüli a következményeket, gyakran téved is vagy részrehajló.

A morális fejlődés funkcióját a család és az oktatás alrendszerei biztosítják, az AI viszont a gazdasági alrendszer terméke, melynek értékduálja a termelékenység vagy annak hiánya. Az AI a munkaerő reprodukciójában a család funkcióját veszi át, produkál egy munkaerőt, de az erkölcs internalizálása nélkül.

James Moor²⁹ tudományfilozófus megkülönböztet implicit és explicit etikai cselekvőket. Etikai cselekvőnek tartja a gépeket is, csupán implicit etikai cselekvőnek³⁰, azaz akik be vannak programozva az etikai viselkedésre, de nincsenek tudatában az etikai alapelveknek. A tervezőről viszont feltételezhető, hogy explicit cselekvő. Amíg a programozó csak implicit morális cselekvőként alkotja meg az AI-t, addig erkölcsi felelősség a következményekért elsősorban őt terheli, de ha létre tudna hozni egy explicit morális cselekvőt, akkor visszavonulhat a felelősség alól.

Moor Luhmannhoz hasonlóan az erkölcs és a hatékonyság közti konfliktusra hívja fel a figyelmet, melyben a tervezőnek magának kell döntenie. Az AI erkölcsi vetületével foglalkozó szerzők műveiben máshol is tükröződnek a luhmanni dilemmák, például Dennett és Guerini szintén a kiszámíthatósággal és a jövő kockázataival foglalkozik. Daniel Dennett³¹ szerint nem lehet abban bízni, hogy nem előrelátható helyzetekben helyes döntést hoz egy gép. Ehhez ugyanis meg kellene tudni magyaráznia, hogy miért alkalmazott valamilyen erkölcsi alapelvet, etikailag értékelni kellene tudnia a saját cselekedeteit. Párhuzamként feleleveníthetjük Kant megkülönböztetését a kötelességtudatból cselekvők, akik tudatosan követnek egy etikai alapelvet, és azok között, akik valami jutalmat várnak az etikai cselekvéstől. Marcello Guerini³² szerint viszont, mivel az ember viselkedésében jelen van az etikátlanság, ezt vetítjük ki az AI-re, azért félünk az ő esetleges etikátlanságától. Az ő optimista véleményéhez csatlakozik Erich Dietrich³³, aki arra mutat rá, hogy az ember genetikailag versengő lény, a gép viszont nem lesz az, inkább egyfajta „ember 2.0”.

Az idézett különböző jogbölcseleti, tudományfilozófiai, jogszociológiai és pszichológiai megközelítések közös elemeként szűrhetjük le, hogy a mesterséges intelligencia jelenlegi

²⁹ Moor, James: The Nature, Importance, and Difficulty of Machine Ethics. *Intelligent Systems. IEEE*, 2006/(4) 21, 18-21.

³⁰ Anderson, Michael - Anderson, Susan Leigh: Machine Ethics: Creating an Ethical Intelligent Agent. *AI Magazine*, 2007/ (28) 4.

³¹ Dennett, Daniel: Can Machines Think? In: Teuscher, Christof (ed.) *Alan Turing: Life and Legacy of a Great Thinker*. Springer, Berlin, 2004, 295-316.

³² Guerini Marcello: Computational neural modeling and the philosophy. of ethics: reflections on the particularism-generalism debate. In: Anderson M, Anderson S (eds): *Machine ethics*. Cambridge. University Press, Cambridge, 2011, 316-334.

³³ Anderson, Michael - Anderson, Susan Leigh: Machine Ethics: Creating an Ethical Intelligent Agent. *AI Magazine*, 2007/ (28) 4.

formájában legfeljebb implicit etikai cselekvő, vagy a Kohlbergi fogalomhasználat szerint a konvencionális erkölcs szintjén áll. A jövő technikai fejlődéséről természetesen nem kívánunk jóslatokba bocsátkozni, de megkülönböztethetünk egy pesszimista és egy optimista változatot. Míg Luhmann, Dennett és Kohlberg gondolatmenete szerint a moralitás specifikusan emberi, s még az emberen belül is változó szintet ér el, vagyis a mesterséges intelligenciától sohasem lesz elvárható, addig Dietrich és Guerini felfogásában akár meg is haladhatja az emberi erkölcsi szintet. Amennyiben elfogadjuk a jelenlegi vagy jövőbeli mesterséges intelligenciát etikailag felelős cselekvőnek, akkor logikailag büntetőjogi szankcionálásával kell szembenéznünk. Amennyiben elutasítjuk a lehetőséget, hogy az AI –legalábbis a közeljövőben– explicit morális cselekvő lehet, akkor a természetes személy morális felelősségét kell fontolóra vennünk. Vizsgálódásunk köréből zárjuk ki azt a lehetőséget, hogy az AI-t szándékosan arra programozzák, hogy olyan cselekményeket hajtson végre, amivel kárt okoz az emberi életben, testi épségben és egészségben, mivel ez az eset nem teremt új jogi dilemmát.

Korábban kitértem az AI cselekményei és a programozó által írt program potenciális eltérésére, amely elhatárolja egymástól a programozó szándékát és az AI cselekményeit. Így például kérdés, hogy felelős-e a programozó az általa írt programmal működő AI által létrehozott újabb mesterséges intelligencia cselekményeiért, vagy a machine learninget alkalmazó AI-ért. Mint már jeleztem, egy konzekvencialista nézőpontból, bár lehet, hogy a programozó racionálisan, körültekintően jár el, felelne az AI cselekményéért. Tehát találhatunk olyan morális felfogást, amely e felelősséget megállapítaná. Ugyanakkor, a büntetőjog elméletében kérdéses, hogy fennállna-e a programozó bűnössége (amely, ebben az esetben érthető okból csupán gondatlanság lehetne). Azaz kétséges, hogy előrelátható-e a lehetséges következmény. Illetve, ha úgy gondoljuk, hogy aki AI-t programoz, annak előre kell látnia a mesterséges intelligencia bármely cselekményét, akkor ezzel éppen e tudományos terület kísérleti jellegét ignoráljuk (az AI gazdasági felhasználása mellett jelentős az arra irányuló tudományos megismerési szándékú kutatás is).

A programozó mellett más természetes személy esetleges morális felelőssége is felvethető. Így például az üzemben tartó és/vagy a forgalmazó, akiknek felróható, ha nem az elvárt gondossággal járnak el a mesterséges intelligenciával kapcsolatban, de ez már polgári jogi felelősségi kérdés. A felelősség polgári jogi megközelítése a veszélyes üzemeről (felelősség fokozott veszéllyel járó tevékenységért) vállalt objektív felelősség kapcsán abból a szempontból lehet releváns számunkra, hogy e területen érzékelhető egy olyan morális meggyőződés, amely attól függetlenül állapítja meg az üzemben tartó felelősségét, hogy felróhatóan járt-e el. Ennek a felelősségi modellnek a megalkotása az után történt, hogy a vasút megjelenése a korábban használt felelősségi modellt e területen idejét múlttá tette. A jövőben az AI elterjedése is hasonló változást indukálhat.

4. Összegzés

Munkám célja egy, a mesterséges intelligencia által felvetett jogi dilemma bemutatása és a lehetséges gondolatmenetek ismertetése volt, amelyek az erkölcsi felelősségből kiindulva vagy a természetes személy felelősségéhez vagy az AI szankcionálhatóságához jutnak el. A társadalmi, gazdasági, technológiai változások minden korban kihívások elé állították a jogtudományt, s az AI szankcionálhatóságának kérdése a közeljövőben szükségszerűen próbára fogja tenni a

morálfilozófiai és jogbölcseleti gondolkodást, izgalmas problémakört emelve be a tudományos diskurzusba.

Mint láttuk, a mesterséges intelligencia nem új keletű elképzelés, és így meghatározását az AI fogalmának és az azt lehetővé tevő technikának történeti változásai is árnyalják. Azonban a fogalomnak vannak állandó elemei, mint az intelligencia, amit vagy az emberi intelligenciához mérve vagy attól függetlenül tárgyalnak. A mesterséges jelző az AI fogalmának kifejtésre nem szoruló része, mivel az AI általában egy program (ami definíciószerűen mesterséges), azonban a nem programként elképzelt AI, mint a BlueBrainProject, vagy ennek fiktív, irodalmi változata, Frankenstein szintén emberi munka és nem természetes folyamat eredménye.

Az AI fejlődéstörténetének felvázolását követően bemutattam annak különböző tudományterületeken használt definícióit, s leszűkítettem a machine learninget alkalmazó mesterséges intelligenciára, mint ami leginkább megközelíti az autonóm cselekvő fogalmát, illetve a jövőben megteheti azt.

Jelenleg nem egyértelmű, hogy az AI képes lesz-e morális érvek és értékek mérlegelésére explicit morális cselekvőként. Ennek eldöntését a moralitást, s annak kialakulását magyarázó számos elképzelés és túl kevés tudományos tény is megnehezíti. Az biztosnak tűnik, hogy amennyiben a mesterséges intelligencia nem (lesz) képes explicit morális döntés meghozására, akkor szankcionálhatósága morálisan aggályos. A gépi fejlődésről alkotott „optimista” vélemények viszont nem tartják kizártnak, hogy a mesterséges intelligencia a moralitás magas fokára lépjen, ne csupán implicit, de explicit morális cselekvővé váljon. Ebben az esetben merül fel az AI felelősségének és szankcionálhatóságának kérdése

Arra a következtetésre jutottam, hogy az AI cselekedeteiért konzekvencialista nézőpontból viselheti az erkölcsi felelősséget természetes személy, ha a mesterséges intelligencia nem áll az explicit moralitás fokán, és a természetes személy esetében a bűnösség valamely alakja megáll. Az utóbbi kritériumnak való megfelelést megnehezíti a mesterséges intelligenciát leíró részben tárgyalt elhatárolhatóság. Azonban az elhatárolhatóság nem zárja ki teljesen a morális, (s továbbgondolva, a jogi felelősséget) a természetes személy tekintetében.

Összességében a felvetett kérdés relevanciával már most is bír, de az exponenciális technológiai fejlődés korában feltehetően növekedni fog a jelentősége. Amennyiben az AI el tud érni az explicit morális cselekvés szintjére, és a szankcionálhatóvá tétel szükségessé válik, úgy vélem, hogy akkor a jogalanyiség hiánya és más ellenérvek nem lesznek elegendők ahhoz, hogy útjába álljanak a szankcionálhatóságának. A jog argumentatív jellegéből adódóan, még ha ezek a feltételek nem is következnek be, az AI cselekményeiért viselt felelősség kérdése komoly és érdekes jogi és erkölcsi dilemmaként állhat előttünk.

5. Irodalomjegyzék

- Abbot, Ryan (2018): The Reasonable computer (Disrupting the paradigm of tort liability). *George Washington Law Review*, 86, 1, 1-45.
- Anderson, Michael - Anderson, Susan Leigh (2007): Machine Ethics: Creating an Ethical Intelligent Agent. *AI Magazine*, 28, 4.
- Anthens, Gary (2017): Artificial Intelligence poised to ride a new wave (Flush with recent successes, and pushed by even newer technology, AI systems could get much smarter). *Communications of the ACM*, 60, 7, 19-21.
- Bao, Chunhui - Pu, Yifei - Zhang, Yi (2018): Fractional-Order Deep Backpropagation Neural Network. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 2018. július 3. 1-10.
- Bugnyár Zoltán (1999): Erkölcs, egyén, közösség. *Új Pedagógiai Szemle*, 7, 7-8, 137-152.
- Chomsky, Noam (1998): *Universal Linguistics: Origins of Language*. speech, Winona State University, 1998. március 20. (<https://www.youtube.com/watch?v=7Sw15-vSY8E>) 2018.10.22.
- Denneth, Daniel: Can Machines Think? In: Teuscher, Christof (2004) (ed.) Alan Turing: *Life and Legacy of a Great Thinker*. Springer, Berlin, 295-316.
- Davis, Ernest - Marcus, Gary (2015): Commonsense reasoning and commonsense knowledge in artificial intelligence. *Communications of the ACM*, 58, 9, 92-103.
- Flack, Jessica C. - De Waal, Frans B. M. (2000): 'Any animal whatever'. Darwinian building blocks of morality in monkeys and apes. *Journal of Consciousness Studies*, 1-2, 1-29.
- Fuji, Ren - Lei Wang (2017): Sentiment analysis of text based on three-way decisions. *Journal of Intelligent and Fuzzy Systems*, 33, 1, 245-254.
- Garrido, Ángel (2017): Brain and Artificial Intelligence. *Brain*, 8, 4, 85-90.
- Green, Spence - Heer, Jeffery - Manning, Cristopher D. (2015): Natural language translation at the intersection of AI and HCI. *Communications of the ACM*, 58, 9, 48-53.
- Guarini Marcello (2011): Computational neural modeling and the philosophy. of ethics: reflections on the particularism-generalism debate. In: Anderson M, Anderson S (eds): *Machine ethics*. Cambridge. University Press, Cambridge, 316-334.
- Hodula Máté (2018): Az önvezető járművek és a büntetőjogi felelősség. *Jogelméleti szemle*, 19, 3, 68-78.
- Jalava, Janne (2003): From Norms to Trust: The Luhmannian Connections between Trust and System. *European Journal of Social Theory*, 6, 2, 173-190.
- Karácsony András (2004): Nikolas Luhmann. In: Szabó Miklós (szerk.): *Fejezetek a jogbölcseleti gondolkodás történetéből*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2004, 167-176.
- Khan, Omar - Bebb, Cwyn - Nimira A. Alimohamed (2017): Artificial intelligence in medicine (What oncologists need to know about its potential — and its limitations). *Oncology Exchange*, 16, 4, 8-16.
- Khoury, Amir. H. (2017): Intellectual property rights for “Hubots” (On the legal implications of

- human-like innovators and creators). *Cardozo Arts & Entertainment Law Journal*, 35, 3, 635-668.
- Kowert, Weston (2017): The foreseeability of human - Artificial Intelligence interactions. *Texas Law Review*, 96, 1, 181-204.
- Ludger, George F. (2009): *Artificial intelligence- structures and strategies for complex problem solving*. Addison-Wesley, Boston,
- McCarthy, John (1959): *Programs with common sense*. Computer Science Department Stanford University, Stanford,
- Moor, James (2006): The Nature, Importance, and Difficulty of Machine Ethics. *Intelligent Systems. IEEE*, 4, 21, 18-21.
- Nagy Ferenc (2007): Kant büntetési teóriájáról metafizikai-morálfilozófiai felfogásának tükrében. *Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica*, 70, 12, 1-37.
- Némedi Dénes (1996): *Durkheim. Tudás és társadalom*, Áron Kiadó, Budapest
- Parnas, David Lorge (2017): The real risks of Artificial Intelligence (Incidents from the early days of AI research are instructive in the current AI environment). *Communications of the ACM*, 60, 10, 27-31.
- Price, Simon - Flach, Peter A. (2017): Computational support for academic peer review (A perspective from Artificial Intelligence). *Communications of the ACM*, 60, 3, 70-79.
- Turing, Alan (1950): Computing machinery and intelligence. *Mind*, 59, 236, 433-460.
- Xiuquan, Li - Honling, Jiang (2017): Artificial Intelligence technology and engineering applications. *Applied Computational Electromagnetics Society Journal*, 32, 5, 381-388.
- Varoufakis, Yanis (2017): *Talking to My Daughter About the Economy*. The Bodley Head.
- Zódi Zsolt (2018): *Platformok, robotok és a jog*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Erdős Márton: Kontinuitás vagy diszkontinuitás? Adalékok Kállay Miklós történeti alakjához - KGRE - Történelemtudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Nagy László

Tanulmányom gerincét az a kérdés alkotja, hogy Kállay Miklós magyar miniszterelnök politikai, és azon belül legfőképpen külpolitikai vonalvezetésére az ún. kontinuitás vagy diszkontinuitás volt e jellemző? A magyar köztudatban alaposan gyökeret vert az a vulgármaxista ihletettséggű tévhit, hogy 1943 elejéig, vagyis a németek sztálingrádi katasztrófájáig, majd a Don melletti újabb katasztrófáig, amelynek ugye részese volt a 2. magyar hadsereg felmorzsolódása is, szóval eddig a pontig Magyarország feltétlenül kiszolgálta a hitleri Harmadik Birodalmat, majd e katasztrófásorozat után a magyar „uralkodó osztály” rádöbbent, hogy a németek el fogják veszíteni a háborút és sürgősen kapcsolatokat kell keresni az angolszász hatalmak felé. Ennek következtében ezután e nézet szerint Kállay Miklós miniszterelnök bemutatta a „Kállay kettőst”, „hintapolitikát” folytatott, méghozzá úgy hogy óvatosabban bár, de továbbra is kiszolgálta a hitleri Harmadik Birodalmat, miközben tapogatódzott Nagy-Britannia és az USA felé is.

Ez így együttesen hamis. Semmi köze a valósághoz.

Arról nem is beszélve, hogy Magyarország nem haladt ekkoriban totálisan determinált kényszerpályán, bár Kállay Miklós elődje, Bárdossy László döntéseivel alaposan szűkítette Kállay lehetőségeit, nevezetesen az 1941-es évben összehozott három hadiállapotról van szó (Szovjetunió, Nagy-Britannia és az USA).¹ Ezeket kis szerencséjével mindenképpen ki lehetett volna kerülni, s igaz, hogy ennek folytán lecke föl lett adva az új magyar miniszterelnöknek.

Szeretném itt elmondani azt is, hogy véleményem szerint nem a sztálingrádi katasztrófa, majd a rákövetkező Don-menti volt a második világháború fordulópontja.²

Ugyanis a keleti fronton az erőviszonyok egészen 1943 nyaráig, a kapitális volumenű kurszki csatáig kiegyenlítették voltak, szóval csaknem fél éven át Sztálingrád után.³

E nevezetes csatával billentek át végleg az erőviszonyok az orosz Moloch, sőt globálisabban nézve az orosz-angol-amerikai koalíció oldalára.⁴

Sztálingrád csak azt mutatta meg, hogy fölcillant a távlati végső győzelem kilátása. Ennyi és nem több.⁵

Ha mindenképpen abban gondolkodunk, hogy a világháborút hogyan is lehetett volna gyorsan befejezni, akkor pillantásunkat a mindmáig felületesen tárgyalt olasz fordulatra kell vetnünk, amelyet –előrebocsátom – az angolszász Szövetségesek felelőtlenül és rosszhiszeműen

¹ PRITZ, Pál: *A Bárdossy-per*, Kossuth, Budapest, 2001. 74-75. (A továbbiakban: PRITZ), ULLEIN-REVICZKY, Antal: *Német háború-orosz béke*, Európa-História, 1993. 73-tól

² ERDŐS, Márton: Angol-amerikai komédia, itáliai és kelet-közép-európai tragédia. Az olasz fordulat (1943) római magyar követségi jelentések tükrében, *Valóság*, LXII. évf., 2019/8. 90-91.

³ Uo.

⁴ Uo.

⁵ EVANS, Richard, J.: *A Harmadik Birodalom háborúban. Hogyan taszították a nácik katasztrófába Németországot?* Park, Budapest, 2014. 392.

elszaboltáltak. Az okok: Churchill folyamatosan csökkenő hatalmi súlya, hamis moralizálás (Casablanca) és közönséges képmutató machiavellizmus (Roosevelt és elvbarátai udvaroltak Sztálin elvtársnak és folyamatosan kegyeit keresték).

Egy másfajta olasz fordulat, melynek alternatívája a maga idejében nyitva állt, mindenképpen a második világháború valódi fordulópontja lehetett volna, sőt ha ez következik be, a második világháború könnyen meglehet, hogy legkésőbb 1944 tavaszán véget ér és előrebocsátom, hogy 1943 második felében az angolszász Szövetségesek szabadítják fel Kelet-Közép-Európát, méghozzá az elsők között Magyarországot!⁶

Miért írom ezt le? Ugyanis ebben rejlik Kállay Miklós valódi és a gyakorlatba átültetett politikájának kulcsa.

Kállay Miklós ugyanis egy másfajta olasz fordulatot várt. Pontosabban fogalmazva, ami azután jött volna.

De most térjünk vissza a történet elejére, hogy a kontinuitás és diszkontinuitás problematikáját jobban megérthessük és majd e sorok írója megpróbáljon történetírói választ adni rá.

Itt és most szeretném leszögezni, hogy Magyarország a Führert sosem szolgálta ki. 1943 előtt sem. Nem tette ezt Kállay elődje, Bárdossy László sem, az ő elődjéről gróf Teleki Pálról már nem is beszélve. Ugyanez áll Horthy Miklós kormányzóra és a vezető magyar politikai csoportokra is. Ők mindvégig és kitartóan kizárólag a magyar érdekeket tartották szem előtt és nem a hitleri Harmadik Birodalom idegen érdekeit. Tették ezt jól és kevésbé jól is, hisz ők is emberek voltak és nem szentek.

Visszatérve szűkebb témánkra, Bárdossy László 1942. márciusi menesztésének is legfőbb oka az volt, hogy a Kormányzó túlzásnak tartotta a túlzott német elköteleződést és azt a három említett hadiállapotot és következményeit, ami Bárdossy miniszterelnöksége alatt történt.⁷ DE még ez sem azért történt meg, mintha Bárdossy, Horthy és a magyar vezető csoportok gátlás nélkül kiszolgálták volna a németeket. Szó sincs róla.

Bárdossy – és ezzel nem volt egyedül – szabályosan félt a német elköteleződéstől, de meglehetősen szerencsétlen módon próbálta meg ezt orvosolni (három hadiállapot), viszont ezt is azért tette, mert meg volt róla győződve, hogy a legnagyobb rosszat így el tudja kerülni és időt nyerhet Magyarország számára.⁸

1942 tavaszán ezt a nagyon csúnyán elrontott helyzetet kellett Kállay Miklósnak rendbe hoznia, arról már nem is beszélve, hogy az Ő célja is lényegében véve ugyanaz volt, mint Bárdossyé: A magyarság ügyét minél jobban szolgálni és minden körülmények között Magyarország politikai-társadalmi-katonai épségét megóvni.⁹ 1942 tavaszától, és nem 1943 elejétől, a fő kérdés abban állt, hogy Magyarországnak sikerül-e a már említett épségének megóvása, a de facto semlegesség minél

⁶ ERDŐS, 91-92.

⁷ PRITZ, 59-60.

⁸ CZETTLER, Antal: *A mi kis élethalál kérdéseink. Magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig*, Magvető, Budapest, 2000. 69. (A továbbiakban: CZETTLER)

⁹ ERDŐS, Márton: Közéltések Kállay Miklós külpolitikájához (1942-1944), *Hitel*, XXVI. évf. 2013/5. 107. (A továbbiakban: ERDŐS II.)

teljesebb visszaállítása, a világegészből való visszavonulása, végül átállás az angol-amerikai Szövetségesek, de nem az orosz Moloch oldalára!¹⁰

A miniszterelnök már 1942-ben ebben gondolkodott és már ekkor megkezdte a kapcsolatkeresést Nagy-Britanniával és az Amerikai Egyesült Államokkal.¹¹

Ez mindenképpen tiszteletre méltó dolog, főleg annak fényében, hogy 1942 tavaszán és nyarán a hitleri Harmadik Birodalom elvileg és gyakorlatilag is felért a csúcra. Félelmetes méretű birodalmat tudhatott magáénak a német Führer a norvég északi foktól a mediterrán Pireneusokig, továbbá az Atlanti-óceántól a délorosz sztyeppékig a német hatalom volt az úr szinte egész Európában!¹²

Kállay Miklós ekkor kezdte meg a fentebb vázolt politikáját, mert világosan látta, hogy a félelmetes katonai-ipari potenciált képviselő USA, az irdatlan kiterjedésű és kifogyhatatlan emberanyaggal rendelkező Szovjetunió és a Föld egyharmadára kiterjedő gyarmatbirodalommal rendelkező Nagy-Britannia előbb-utóbb meg fogja verni és le fogja győzni a hitleri Harmadik Birodalmat.¹³

Meggyőződésem, hogy a miniszterelnök is tudatában volt annak, hogy 1941 decemberében a német esélyek matematikailag véget értek a háborús győzelem tekintetében, ahogy Ormos Mária is megjegyzi.¹⁴

Sztálingrád és a Don-kanyar ennek volt a markáns jelzőköve, az 1943 nyarán lezajlott kurszki csata után pedig már semmiféle német győzelemről nem lehetett szó.¹⁵

Megegyezéssel béke eshetősége viszont egészen 1943 őszéig fennállt, mert Sztálin elvtárs szívesen békét kötött volna a Führerrel, sőt közvetítőkön keresztül békeajánlatokkal, melyekről tárgyalni akart vele – bombázta.¹⁶ Ekkor állt volna elő nagyon súlyos helyzet a miniszterelnök politikájára nézve.

Az eddigiekből is jól látszik, hogy a második világháború valódi és tényleges fordulópontja 1943 nyarára és őszére tehető.

Visszatérve Kállay Miklóssra, külpolitikájára és céljaira, ő a tudós magyar politikus és államférfi, gróf Teleki Pál irányvonalát próbálta folytatni, mondanom sem kell, hogy százszor nehezebb körülmények között¹⁷, amelyeket elsősorban Bárdossy László már vázolt döntései alapoztak meg mindenekelőtt¹⁸, melyek Magyarország kényszereit, de nem kényszerpályáját meghatározták.

Ezt a három hadiállapotot, mint megtörtént tényeket kellett rendbe hozni. Heroikus, szinte emberfeletti feladvány volt, amelyhez Kállay kiváló emberi tulajdonságai, széles szellemi horizontja,

¹⁰ CZETTLER, 602-603.

¹¹ JOÓ, András: *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia*, Napvilág, Budapest, 2008. 50. (A továbbiakban: JOÓ), SZEGEDY-MASZÁK, Aladár: *Az ember ősszel visszanéz... II. kötet*, Európa-História, Budapest, 1996. 177-től, ERDŐS II., 108.

¹² ERDŐS II., 108.

¹³ Uo.

¹⁴ ORMOS, Mária: *Hitler*, T-Twins, Budapest, 1994. 399. (A továbbiakban: ORMOS)

¹⁵ ORMOS, 399., 403., 408.

¹⁶ ORMOS, 433.

¹⁷ CZETTLER, 600-601.

¹⁸ PRITZ, 74.

államférfiúi és politikusi talentumai adottak voltak, ebben is nagyon hasonlított nagyszerű korábban szolgáló elődjéhez, gróf Teleki Pálhoz, akinek konzekvens irányvonalát követni igyekezett.¹⁹

Most irányítsuk rá figyelmünket egy kicsit a magyar belpolitikai viszonyokra, amelyek nagyon komoly nyomást gyakoroltak Kállayra, de ez sem volt fatalitás, csak súlyos kényszer.

Volt hazánknak egy nagyon hangos társadalmi szegmentuma, amely továbbra is el volt ájulva a hitleri Harmadik Birodalomtól és a német fegyverektől.²⁰ Ők voltak azok, akik folyamatosan pedzegették azt, hogy totálisan szolgáljuk ki a német ügyet²¹, amelyre sem Horthy Miklós Kormányzó és a magyar vezető csoportok sem voltak hajlandóak, Kállayról már nem is beszélve.²²

Az a benyomásom, hogy a magyar társadalom elsöprő többsége józanul és nem így gondolkodott.²³ Hallgatólagosan vagy ténylegesen a miniszterelnököt támogatták, vagy legalább nem léptek fel ellene nyíltan.²⁴

Ennek bizonyítéka, hogy amikor a miniszterelnök fogságban volt később, a bebörtönzött magyar emberek serege szinte leképezte az egész korabeli magyar társadalmat, s ezek az emberek a fogságban egytől-egyig a legnagyobb tisztelettel meghajoltak az Istentiszteleten előttük elvonuló Kállay előtt!²⁵ Ez úgy gondolom nagyon sok mindent elmond.

Az pedig még többet, hogy zsidótörvények ide vagy oda, Magyarország több tízezer izraelita és más menekültet fogadott be²⁶ és a teljes 800 000 fős hazai közösségük²⁷ a világháborús viszonyokhoz képest emberi módon élhetett akkoriban²⁸, miközben az egész Tengely-Európában teljes fordulatszámra kapcsolt a végső megoldás.²⁹

Kállay, ahogy emlékirataiban írja, esze ágában nem volt a gyilkosokat az országra szabadítani.³⁰ Nem is tette.

Itt jegyzem meg, hogy a hazai izraelita közösség is teljes mellszélességgel támogatta a miniszterelnök politikáját.³¹

A miniszterelnök 1943-ban acélkemény presszióknak ellenállva minden zsidóellenes német követelést kategorikusan elutasított, s ehhez végig tartotta magát.³²

¹⁹ ERDŐS II., 103.

²⁰ CZETTLER, 602.

²¹ Uo.

²² ERDŐS II., 106.

²³ CZETTLER, 602. Az intrazigens németbarátság egy kisebbségre, bár ahogy a szerző megjegyzi, egy jelentős kisebbségre korlátozódott.

²⁴ Ez benyomásom szerint Kállay miniszterelnökségének egészére jellemző volt.

²⁵ KÁLLAY, Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942-1944 I-II. kötet*, Európa-História, Budapest, 1991. II. kötet, 234.

²⁶ Több beclés is napvilágot látott a menekült-befogadással kapcsolatban, a több tízezres nagyságrend tudományosan is megalapozottnak és bizonyítottan tekinthető. Kállay emlékirataiban 100 000 főt ad meg.

²⁷ JOÓ, 130.

²⁸ ERDŐS II., 108.

²⁹ JOÓ, 116.

³⁰ KÁLLAY I., 275.

³¹ JOÓ, 130. A zsidó szervezetek „Kis Édenkertnek” nevezték Magyarországot.

Ellenállt a hangos, de kis létszámú, mégis nagy nyilvánossággal rendelkező hazai németbarát kisebbség zsidóellenes tirádáinak és követeléseinek is. Ebben pedig megint csak nem volt egyedül.

Nem folytathatta volna politikai vonalvezetését, ha nem áll mögötte Horthy Miklós Kormányzó.³³

Abban reménykedett, hangsúlyozom már 1942-ben, hogy az angol és amerikai csapatok előbb fognak Magyarországot határaihoz érni, mint a Vörös Hadsereg.³⁴

Erre volt is remény.

Ahogy arra már más tanulmányaimban is kitértem, Mussolini 1943. júliusi bukása egy páratlan történeti lehetőséget nyitott meg.³⁵ Ha az angol-amerikai Szövetségesek villámgyorsan megegyeznek a fasiszta rendszert megbukató olasz hatalmi intézményekkel, akik át is szándékoztak állni és a TELJES afrikai Szövetséges haderőt elsöprő erővel bevetik, jó reálpolitikai húzásokkal kombinálva, néhány héten belül egész Olaszország az övék lett volna, ugyanilyen villámgyorsan megnyílt volna az út a németek által gyengén védett Kelet-Közép-Európába, a Nagy Háború egykori isonzói szakaszán keresztül, rövidesen megnyílt volna az út Budapest felé is, Titó partizánszervezetével, melyet már elismertek, fogságba ejtik a balkáni német erőket és elérik Magyarország határait délnyugat felől. Láncreakció indult volna be, mert Szövetséges csapatokkal a határoknál ugyanígy villámgyorsan kiugrik Románia és Bulgária, amely folytán Görögország és a stratégiai fontosságú Kréta szigete is a Szövetségesek kezére kerül. Elvész a németek számára a román és magyar kőolaj is. Aztán Szlovákia is kiugrik, Lengyelországban felkelés tör ki.³⁶

Egykettőre összeomlott volna Kelet-Közép-Európa a németek számára. A világháború már 1943 második felében Németország határainál állt volna. Az sem kizárt, hogy ennek következtében a német ellenállás végez a Führerrel és átveszi a hatalmat. Ekkor pedig tárgyalni is lehetett volna.

Ebben az esetben pedig Kállay Miklós miniszterelnök politikája teljes és elsöprő sikerrel jár.

Nem így történt. De történhetett volna így.

Nem kellett volna hamisan moralizálni Casablancában a feltétel nélküli megadással, mert az nemzetközi jogilag amúgy is képtelenség és csak a demokratikus negatív tömegindulatok képesek arra a közvéleményen keresztül ilyesmit politikusoknál elérni.

Továbbá a Sztálin elvtársnak udvaroló Rooseveltnél és bizalmasaiból álló köre el volt ájulva az orosz Molochtól, és már bocsánatot a kifejezésért, de óvodás módon azt hitték, hogy Sztálin elvtárs

³²A *Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933-1944.* (Összeállította: RÁNKI, György és PAMLÉNYI, Ervin et al.), Kossuth, Budapest, 1968. 517. és 520. sz. iratok

³³ ERDŐS II., 105.

³⁴ KÁLLAY I., 239. KÁLLAY II., 257-258.

³⁵ ERDŐS, Márton: Angol-amerikai komédia, itáliai és kelet-közép-európai tragédia. Az olasz fordulat (1943) római magyar követségi jelentések tükrében, *Valóság*, LXII. évf., 2019/8. 88-94., ERDŐS, Márton: Egy történeti alternatíva kérdéséről. Kállay Miklós és az olasz fordulat (1943), *Rubicon*, 2017/5. online plusz/magyar oldalak.

ERDŐS, Márton: Közelítések Kállay Miklós külpolitikájához (1942-1944), *Hitel*, XXVI. évf. 2013/5. 103-112.

³⁶ ERDŐS II., 110.

rendszere polgáriasul és megszelídül.³⁷ Továbbá csökönnyösen ragaszkodtak a franciaországi partraszálláshoz és nem vetették be a teljes afrikai Szövetséges haderőt Olaszország elfoglalására.³⁸

Churchill ún. mediterrán stratégiájának véghezviteléhez csökkenő hatalmi súlya vezetett a világháborúban.³⁹

Elszabotálták a világháború befejezését. Elárulták az Atlanti Chartát. Odadozták egész Kelet-Közép-Európát az orosz Molochnak.

Ezért Rooseveltet és Churchillt ugyanolyan felelősség terheli, mint Bárdossy Lászlót az 1941-es három hadiállapotért, azzal a különbséggel, hogy Bárdossy nem játszott machiavellistát és sosem moralizált hamisan.

A Szövetséges mulasztás meghozta gyümölcseit, ugyanis 1943 nyár végére a Führer megelégtelt Magyarországgal és Kállay Miklós „csendes szabotálását” és elkészítette Magyarország német megszállásának tervét.⁴⁰

1944 elejére ráadásul kritikus helyzet áll elő az orosz fronton, a Vörös Hadsereg megközelítette Románia, sőt Magyarország határait is.⁴¹

Gróf Bethlen István, a magyar politikai élet „Grand Old Man”-je már 1943-ban szorgalmazta a Szovjetunióval való kapcsolatfelvételt és a tárgyalások megkezdését.⁴²

1944 elején már akuttá vált a probléma, itt említenék meg ez ügyben egy fájdalmasan és szívszorítóan humoros epizódot Kállay Miklós és Bethlen István között az orosz nyitás kérdésében: Amikor Bethlen gróf szorgalmazta a tárgyalásokat az orosz Molochal, Kállay a következőket mondta a grófnak: „István, ne haragudj, én nem leszek muszkavezető!”⁴³

Ez a nagyszerű politikus és államférfi még a legdrámaibb történelmi időkben sem veszítette el a humorát. Ami egy úriember humora volt.

Mind a humort, mind az úriemberi mivoltát végig megtartotta Kállay, arról nem is beszélve, hogy végig lelkiismeretesen viselte azt a felelősséget, melyet megkapott, 1942-től 1944-ig!

Itt állt elő egy másik történelmi alternatíva, amely, ha a magyar politikai vezetés rálép, még talán kedvezőbb feltételekkel kerül ki Magyarország a világegészből, ugyanis Moszkva most sem fukarkodott –titkosszolgálati csatornákon keresztül - egy meglehetősen reálpolitikai indíttatású diszkrét ajánlatot tenni Magyarországnak.⁴⁴

³⁷ CZETTLER, Antal: *A második világháború rejtett erővonalai*, Kairosz, Budapest, 2006. 177-től

³⁸ CZETTLER, 276.

³⁹ Uo.

⁴⁰ CZETTLER, 527.

⁴¹ JOÓ, 183-től

⁴² Lásd: Bethlen István 1944-es emlékiratát.

⁴³ Joó András egy egész tanulmányt szentelt e résztémának. JOÓ, András: „István, ne haragudj, én nem leszek muszkavezető.” Magyarország, a kisállami dilemmák és a szovjet irányú diplomáciai lépések kérdése, 1943-1944. In: *VERITAS ÉVKÖNYV 2015* (Szerk.: UJVÁRY, Gábor), Magyar Napló, VERITAS Történetkutató Intézet, Budapest, 2016. 175-194.

⁴⁴ JOÓ, 183-től

Az orosz Moloch ajánlata az volt, hogy a Magyar Királyi Honvédség és a Vörös Hadsereg támadjon rá együtt Romániára és ezzel párhuzamosan hazánk álljon át, kerül, amibe kerül.⁴⁵

Csak a szerző tünődése, hogy a borsevizálódást így sem kerülhette volna el Magyarország, de legalább Észak-Erdélyt megtartjuk. Erre már korábban is célozgattak az oroszok.⁴⁶

Ismerve Magyarország több évtizedes elkötelezett antikommunizmusát és évezredes keresztény hagyományait, ilyen orosz-magyar együttműködésre nem kerülhetett sor. Talán jobb is.

Erre az időre viszont a Führer eltökélte hazánk megszállását és Kállay Miklós megbuktatását, ami 1944. március 19-én bekövetkezett.⁴⁷

Kállay Miklós minden törekvése és célja megsemmisült, de ezek a tények semmit sem vonnak le politikusi és államférfiúi nagyságából.⁴⁸

Miniszterelnöksége alatt túlzás nélkül mondható, hogy a második világháború közepette, 1942-1944 között Magyarország a béke szigete volt.⁴⁹

E történeti komponensek, motívumok és személyiségek tárgyalása után most megpróbálom választ adni e mű elején feltett húsbavágó kérdésre: Kontinuitás vagy diszkontinuitás jellemezte-e Kállay Miklós politikáját miniszterelnöksége alatt?

A miniszterelnök benyomásom szerint már kinevezésekor arra esküdött fel és tartotta első rangú kötelességének, hogy a tudós magyar politikus és államférfi gróf Teleki Pál értékes örökségét folytatja, amely egyfajta bűvópatakként elődje, Bárdossy László alatt is megvolt, hol felszínre bukkant, hol eltűnt, de megvolt. Kontinuitás.

Kállay eltökélte, hogy a hitleri Harmadik Birodalom szorításából, ősi magyar türelemmel és nemes fortéllal kiszabadítja Magyarországot. 1942 tavaszától kezdve.

Nincs itt semmiféle rádöbbenés 1943 januárjában, sem uralkodó osztály. Kontinuitás.

Ezek után a miniszterelnök eltökélte, hogy amint lehetőségessé válik, a nemzetközi politika és háború függvényében, átvezeti hazánkat nem az orosz Moloch karjaiba, hanem az angol-amerikai Szövetségesek oldalára, amikor csapataik eléri Magyarország határait. Kontinuitás.

Tárgyalt-e az orosz Molochal 1944 elején? Nem tárgyalt Ő sosem velük. Kontinuitás.

Végezetül, etikus úriember maradt-e még 1944. március 19-én is? Igen.

Ahogy gróf Teleki Pál is 1941. április 3-án!

Mert a becsület mindkettőnél szent volt! Kontinuitás.

⁴⁵ ERDŐS, Márton: Kállay Miklós és Magyarország német megszállása (1944) In *A Selye János Egyetem Nemzetközi Doktorandusz Konferenciája (2016)*, (Főszerk.: H. NAGY PÉTER), Selye János Egyetem Tanárképző Kara, Komárno, 2017. 738-739. (A továbbiakban: ERDŐS III.)

⁴⁶ ERDŐS III., 742.

⁴⁷ ERDŐS III., 740-tól

⁴⁸ ERDŐS II., 111.

⁴⁹ ERDŐS III., 735.

„Quis custodiet ipsos custodes?”⁵⁰

Felhasznált szakirodalom és források

A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933-1944. (Összeállította: RÁNKI, György és PAMLÉNYI, Ervin et al.), Kossuth, Budapest, 1968.

CZETTLER, Antal: *A második világháború rejtett erővonalai*, Kairosz, Budapest, 2006.

CZETTLER, Antal: *A mi kis élethalál kérdéseink. Magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig*, Magvető, Budapest, 2000.

ERDŐS, Márton: Angol-amerikai komédia, itáliai és kelet-közép-európai tragédia. Az olasz fordulat (1943) római magyar követségi jelentések tükrében, *Valóság*, LXII. évf. 2019/8. 88-94.

ERDŐS, Márton: Egy történeti alternatíva kérdéséről. Kállay Miklós és az olasz fordulat (1943), *Rubicon*, 2017/5. online plusz/magyar oldalak

ERDŐS, Márton: Kállay Miklós és Magyarország német megszállása (1944) In *A Selye János Egyetem Nemzetközi Doktorandusz Konferenciája (2016)*, (Főszerk.: H. NAGY PÉTER), Selye János Egyetem Tanárképző Kara, Komárno, 2017. 734-743.

ERDŐS, Márton: Közelítések Kállay Miklós külpolitikájához (1942-1944), *Hitel*, XXVI. évf. 2013/5. 103-112.

EVANS, Richard, J.: *A Harmadik Birodalom háborúban. Hogyan taszították a nácik katasztrófába Németországot?*, Park, Budapest, 2014.

JOÓ, András: *Kállay Miklós külpolitikája. Magyarország és a háborús diplomácia 1942-1944*, Napvilág, Budapest, 2008.

KÁLLAY, Miklós: *Magyarország miniszterelnöke voltam, 1942-1944, I-II.*, Európa-História, Budapest, 1991.

ORMOS, Mária: *Hitler, T-Twins*, Budapest, 1994.

PRITZ, Pál: *A Bárdossy-per*, Kossuth, Budapest, 2001.

SZEGEDY- MASZÁK, Aladár: *Az ember ősszel visszanez... I-II.*, Európa-História, Budapest, 1996.

ULLEIN-REVICZKY, Antal: *Német háború-orsz béke*, Európa-História, Budapest, 1993.

⁵⁰ Lat. „Ki őrzi az őrzőket?”

Abstract

The external environmental factors have an impact on the functioning of each organization, as they impose conditions on the organization that are not directly influenced by the organization itself. Well-functioning and successful companies have a visionary corporate strategy in which human resource preparedness and existing competencies are of paramount importance. Harnessing the potentials of human factors and identifying their potential can all lead to increased organizational level performance. Based on a workplace example, I would like to present the steps and content elements of developing a competency model that can be closely linked to an effective performance management system in the long run.

History of model development

The professional tasks facing the Group require the existence of goals that are consistent and communicated to everyone in a transparent manner. Defining the competencies that are associated with each position level is essential for the successful performance of tasks at the organizational level. It is the expectation of the owner and senior management that the HR professional should provide methodological support and develop a framework that presents clear and clear behaviors to each employee.

Following the formulation of the demand, an external expert is in the process of developing a senior management success profile, the elements of which will need to be further validated by further management interviews. Success profiles support the organization in identifying, by industry, geographic location, company strategy, and managerial level, which colleagues are expected to deliver outstanding performance in the future. This tool can be used in future internal selection as well as external talent acquisitions.

Concept and content of competence

Competence is an important element of organization, economics and human resources theory, and vocational training, because the flexibility of the workforce can only be maintained through the development and restructuring of its competency portfolio. [1] Competence refers to competence and competence in the conceptual explanation of a fund, which means a diversified target of professional and scientific research. The HR field is of paramount importance in spreading the concept's everyday applicability and supporting the operational processes of organizations.

According to the literature, there are several definitions of competence: [6]

AUTHOR	COMPETENCE DEFINITION
AMERICAN MANAGEMENT ASSOCIATION D. C. MCCLELLAND [2]	„An individual's generalizable knowledge, motivations, innermost personality traits, corporate roles, or abilities, skills that are associated with outstanding performance in a job”. „The personality traits of a high performer, or more specifically, the individual's ability to perform effectively in a role or job.”
R. E. BOYATZIS [3]	„An individual's personality trait that results in effective and / or excellent job performance.”
L. M. SPENCER S. M. SPENCER [4] [5]	„Essential, defining characteristics of a person that are causally related to effective and / or excellent performance at the criterion level.”

All in all, the components of competency that need to be identified and elaborated in order to operate an effective competency model:

- - knowledge;
- - skills, and abilities;
- - social roles and values;
- - Self - image, personality traits and
- - motivations.

The concept of competence is applicable to all areas of human resource management in the world of work. This includes job requirements, recruitment and selection, performance appraisal, incentive management, career and succession planning, and staff development. It also has a role to play in change, in initiating, communicating and managing cultural change. In this sense, the critical competences formulated as part of the organizational strategy and necessary for its implementation are reflected in all human resource systems, supporting integrated operations. [6]

In the case of this own example, the area of application of competence is to ensure the unified and effective operation of the organization, taking into account the demands of the environment and technology. The long-term goal is to use the model to supplement the current system of individual benchmarking based on performance indicators with development focus. The consolidation of competencies in a unified model is intended to provide managers and employees with a framework that can guarantee the success of the organization and of the company as a whole. Senior management expectation and HR professional support are the basis of the model, which aims to create a transparent and uniform system, to be implemented in several stages.

Structure of the Competence Model

Based on the exact need formulation, the model was developed in several steps. Firstly, four key competencies have been established on the basis of top management consultations, which form the basis for the implementation of the strategy with the same definition at each of the member

companies of the group, at each of its different levels. The four core competencies are *Responsibility, Cooperation and Trust, Customer Focus and Commitment*. A common definition for all four competencies serves a common understanding without which implementation and operation of the system would be unimaginable.

Levels	Basic competence				Leaders competence	
Top management	Responsibility	Cooperation and Trust	Customer Focus	Commitment	Guidelines	Strategic approach
Middle management					Control	Change Management
Operational leaders					Resilience	Building Effective Teams
Employee						

The definition of each core competency is as follows:

Responsibility: Responsibility for the results, courageous attitude even in difficult situations. Making the right and timely decisions to help your organization grow.

Cooperation and Trust: Build partnerships and work with others to achieve common goals. Gaining the trust of others through honesty, integrity, and credibility.

Customer Focus: Build strong, stable external and internal customer relationships and propose customer-focused solutions.

Commitment: Commitment to vision and strategy. Creating a motivating atmosphere where people do their best to help achieve organizational goals.

Following the definition of senior management directions and foundations, the four core competencies were added to the middle management circle, using the focus group interview technique, with two competencies assigned to middle management, operational managerial and non-managerial positions. The basic purpose of enlargement is to clearly define the behaviors associated with meeting the required level at management level and at employee level. During the negotiations, the main request for the participants was to identify the competencies that they believe can guarantee strategic operation. The external consultant asked them to demonstrate their competencies by prioritizing them according to their importance and individual preference, and then agree on their applicability. Each competence has a common definition, the basic aim of which was to provide concise, easy-to-understand and understandable definitions to help users understand and engage with their behaviors.

Levels of the competence model

Following the methodology presented above, basic and complementary competencies have been defined, with a single definition for ease of deployment and operation. Competences differing from top management level to senior, middle and operational positions have been recorded,

depending on their level. For senior executives, the Strategic Approach and Guideline appear, which is decisive for the success of the position due to the level of the position. Top management are expected to have a strategic mindset, set directions for their organizational units, and develop them to the required level during day-to-day operations.

At middle management level, Control and Change Management have been identified as the required competencies alongside the four core competencies. In addition to directing subordinates, it is a requirement at middle management level to adapt the changed environmental and organizational factors as soon as possible and to record them in daily behavioral notes. The named middle management layer can serve as an exemplary behavioral model for subordinates, keeping in mind working along the core competencies. A good example of this is the implementation of governance in which behavioral patterns are interwoven to achieve customer focus.

For the Operational Leadership, Resilience and Building Effective Teams are complementary competencies. This leadership level is in direct daily contact with the employee level, and one of the biggest challenges for them in their current operations is building and effectively operating teams. Resilience means returning to the treatment of difficult and unexpected people and returning to an ideal and healthy system that assumes normal daily functioning. Individual and group adaptability, which can be a key to success in a competitive situation, is essential to achieving your goals and performance targets.

Behavioral patterns

The conceptual explanations of the presented basic competencies and the additional two competencies that differ from one managerial level to another are the same for understanding common ground. To help you implement the model, a detailed guide to each competency is provided, with practical examples of behavioral patterns associated with the expected level of competence. In addition to the standardized language, easier understanding and reinforcement of daily activities are facilitated by behavioral guidelines associated with each competency. Guides provide operational assistance to users for each competency, separately at managerial level, or at the individual employee level, as required.

By way of example, in the case of customer focus competence, the differences between the expected behaviors at each level are as follows:

Supporting the development of a customer-centric environment based on strategic thinking is a requirement for top management. In this context, it is the responsibility of the top management to provide the necessary resources and encourage subordinates to take immediate action.

In the case of middle managers, the customer focus competency is expected to capture customer needs, with the primary goal of increasing customer satisfaction. Throughout its day-to-day work, it strives to encourage its employees to focus on the needs of their customers, and to define, operate and, where necessary, improve their internal operating processes along these pillars.

The operational management level is already proposing solutions to meet previously identified and articulated needs and maintains close daily contact with clients. The purpose of this

behavior is to provide timely and appropriate responses to emerging issues, and to manage your team in an innovative way. In the event of a problem, it pays close attention to finding customers and asking for feedback on operational efficiency.

This competence is also present at the staff level, but unlike the behaviors described above, they are expected to understand the customer's needs, ask relevant questions and develop relevant answers. The driving force behind their work is meeting customer needs to ensure that customer focus behavior is reflected in daily work.

The differences described also illustrate the extent to which the same definition of the same competence can represent another form of behavior that, without common interpretation and guidance, cannot be a successful model in the life of firms. As with other HR systems and operating frameworks, this model can be a well thought out, multi-directional and step-by-step introduction to build on. It is an important consideration, and fortunately the involvement of stakeholders, and the synthesis of information and needs obtained from several directions, were also highlighted in this example. It is planned that the competency model will later be part of the existing corporate performance measurement system, as a complement to performance indicators. Another goal is to use the model to link it to personal development plans by identifying the appearance of expected behavior patterns through a scale and defining the steps and actions needed to achieve the expected level. I trust that the energy and resources invested will guarantee a sound, successful and efficient organizational operation in the future.

Summary

In today's changing environment, one of the ways to improve organizational efficiency can be to introduce competency-based operations to support the response to new environmental and organizational challenges. Using the unconventional method of a performance management system in the life of companies, utilizing the potential of human resources, is certainly a good direction. In addition to contributing to the success of companies, it can also provide input for other HR functions such as defining training and development focuses, raising individual motivation levels, and career management. These are issues that, in my opinion, could provide a future basis for future research in the life of organizations as well as in performance management as a function of human resource management.

Literature

- [1] Áttekintés a hazai képzési rendszer fejlesztéséről. A kompetencia alapú megközelítés szerepe. Az EU Oktatás és Képzés 2010 munkaprogramjának nemzeti megvalósítását értékelő projekt. Lannert Judit, Mártonfi György, Sinka Edit és Tót Éva. Tempus. Budapest. 2009.
- [2] Bakacsi Gyula (2001): Szervezeti magatartás és vezetés. KJK-Kerszöv Kiadó, Budapest, 93. p.
- [3] Boyatzis, R.E.: The competent manager: A modell for effective performance. Wiley, N.Y., 1982.
- [4] Mohácsi Gabriella: Kompetencia modell nemzetközi környezetben 1-2. rész. Humánpolitikai Szemle 1996/11-12. szám, 3-11. és 3-15. p.

[5] Spencer és Spencer: Competence at work. In Klein Balázs–Klein Sándor (2006): A szervezet lelke. Edge 2000. Kiadó, Budapest, 73. p.

[6] Szabó Szilvia: Life-work balance az érzelmi kompetencia mentén, 2013. In: Tudásmenedzsment, XIV. évfolyam, 1. szám, 2013. április

Témavezető: Dr. Németh Péter

Széchenyi István Egyetem, Egyetemi docens, nemethp@sze.hu

Absztrakt

A funkcionális elrendezésű termelési rendszerek előnye hogy rendkívül rugalmas gyártási tevékenységet tesznek lehetővé. Anyagmozgatási igényük más termelési rendszerekkel összehasonlítva ugyanakkor magasabb és kevésbé kiszámítható.

A nagyfokú termelési rugalmasság igénye miatt a diszkrét anyagmozgatási feladatok felmerülése rövidtávon nem kiszámítható, emiatt tehát azonos időben több kiszolgálási feladat igény is lehet, mint a rendelkezésre álló anyagmozgató eszközök száma. Ebben a helyzetben az operatív logisztikát vezérlő rendszernek meg kell találni azt a kiszolgálási sorrendet, amivel a teljes várakozási veszteség minimális lesz. A gyártó berendezések kiszolgálási feladatait a felmerülés ideje, a kiszolgálási idő, az eszköz várható megállásáig eltelő idő és az eszköz várakozás miatti költsége jellemzi. Ezen tényezők figyelembe vételével szükséges meghatározni az optimális végrehajtási sorrendet.

Megvizsgáltuk, hogy a szakirodalom a hasonló feladatok megoldására milyen megoldásokat alkalmaz. A több lehetséges megoldási módszer közül mi az egyszerű alkalmazhatóság miatt a lineáris programozást választottuk ki.

Kialakításra került az a matematikai modell, amivel a feladat megoldható. Ez alapján megfogalmazásra kerültek a további kutatási irányok.

Kulcsszavak: Műhely rendszerű termelés, anyagmozgatás, optimalizáció, lineáris programozás

1. Műhely rendszerű termelés anyagmozgatásának logisztikai problémái

A magas hozzáadott értéket adó termelési rendszerek szerves, elválaszthatatlan része, az anyagmozgatás, a munkadarabok termelő eszközökhöz és onnan történő mozgatása. Egyes termelési rendszerek esetén pl. a folyamat rendszerű gyártásban az anyagmozgató berendezések nagyfokúan integráltak, a futószalagok gyakorlatilag a termelő berendezések részét képezik, attól elválaszthatatlanok, egyúttal a gyártásközi készlet tárolási helyei is. A műhely rendszerű termelés operatív anyagmozgatási kiszolgálásra ellenben jellemző, hogy univerzális, az üzem által gyártandó termékek jellemzőihez igazodó de, független, rugalmas anyagmozgató berendezéseket igényel. Ezek lehetnek egyszerű kézi anyagmozgató eszközök, melyekkel a megmunkáló berendezések kezelői végzik el a műhelyen belüli és a műhelyek közötti anyagmozgatási feladatokat. Amennyiben az üzem mérete, a műhelyek távolsága illetve a gyártandó termékek tömege ezt indokolja, nagy teherbírású és költséges anyagmozgató eszközöket és azok szakképzett kezelőit szükséges

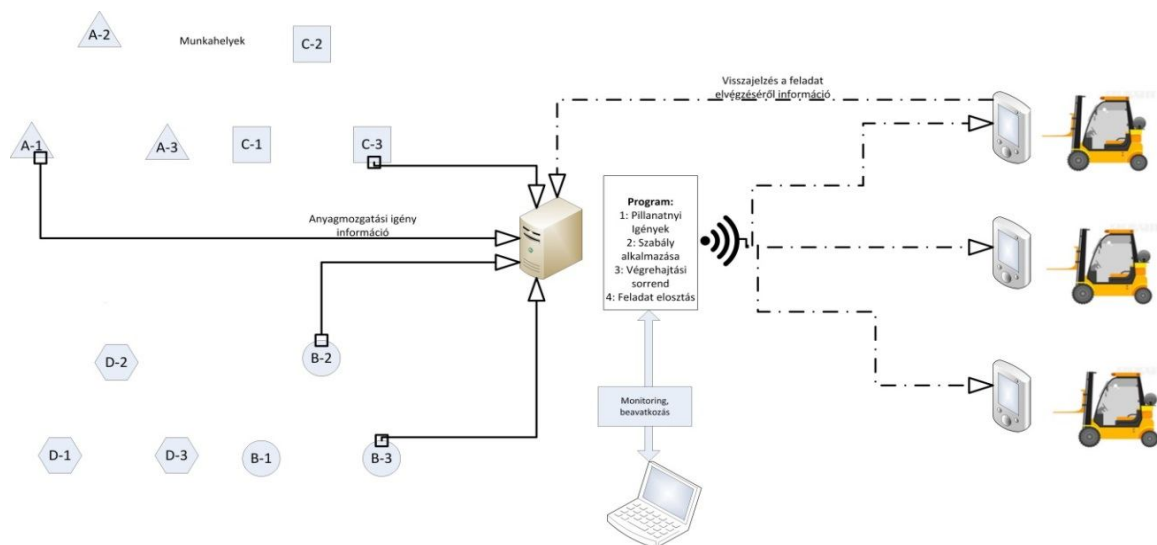
fenntartani. Ebben az esetben az anyagmozgatás szervezése már külön, specializált szervezetet igényelhet, ami akár több műhely illetve a teljes üzem összevont anyagmozgatási igényeit együttesen kezeli.

A funkcionális gyártási rendszer sajátossága, hogy amennyiben a termelő berendezések logisztikai kiszolgálása nem, vagy késéssel valósul meg, az a berendezések mellett tárolt készletek kifogyásával, vagy a puffer tárolók megtelésével a gyártó berendezés megállását okozza.

Emellett az műhely rendszerű termelés során az anyagmozgatási igények időbeli jelentkezése sem kiegyenlíthető, a különböző gyártó berendezések eltérő ciklusideje és termelési programja miatt.

Az anyagmozgatási kiszolgálás ezek alapján tehát közvetlenebb hatást gyakorol a termelési teljesítményre, mint más termelési rendszerekben, hatással van a berendezések termelő tevékenységgel tölthető idejére. A kiszolgálási színvonal és ezzel az üzemi teljesítmény egyik meghatározó tényezője tehát az anyagmozgató eszközök száma, ugyanakkor azok költsége negatív irányba befolyásolja a teljes vállalat gazdasági teljesítményét. Minden gazdasági profitra törekedő vállalat elemi érdeke, hogy a költségeit optimalizálja. Ebben az esetben két, egymástól független vezérlésű, mégis egymásra hatást gyakoroló rendszert szükséges összehangolni. Az optimum keresése egy logisztikai rendszerekre tipikusan jellemző trade-off helyzet (Földesi 2006) a magas anyagmozgatási kapacitás fenntartása költséget jelent, ugyanakkor rugalmas kiszolgálást és ezzel hatékonyabb termelést. Az anyagmozgatási kapacitáson megtakarított összegek ugyanakkor a termelési kapacitás kiesés miatti veszteségeit okozhatja. Ebben az esetben két egymással ellentétes meredekségű költség függvény összegének minimumpontján a gyártási kapacitás egy része várhatóan óhatatlanul kiszolgálásra várakozás formájában elveszik és időnként az anyagmozgató eszközök várakoznak a feladatra [Ferenczi, Németh 2018].

Az operatív anyagmozgatás irányítása során ez alapján lesznek olyan helyzetek, amikor egyszerre több az anyagmozgatási feladat, mint az eszköz, tehát priorizálni, sorba rendezni szükséges ezeket. A priorizálás célja hogy az anyagmozgatási szervezet operatív irányítása során az ismert feladatokat olyan sorrendben hajtsák végre, amivel a gyártó berendezések várakozási költsége elkerülhető, vagy minimális lesz. Ehhez első lépésben folyamatosan ismertnek kell lenni, hogy adott pillanatban milyen anyagmozgatási feladatok vannak, ezért feltételezzük, hogy az 1. Ábrán látható anyagmozgató eszköz irányító rendszer kiépítésre került.

1. ábra: Az anyagmozgatást irányító rendszer vázlata

Forrás: saját szerkesztés

Az ismert feladatok elvégzési sorrendjének meghatározása lehetséges manuálisan, a targoncás, vagy a műszakvezetője által, de ebben az esetben az emberi tényező befolyásolni fogja a döntést. A korábbi tapasztalatok, egyéni preferenciák, vagy éppen a motiváció meghatározó tényezői az emberi döntéseknek. Tekintve hogy N számú feladatot $N!$ módon lehet sorba rendezni, várható hogy azonos helyzetben két ember nem fog ugyan úgy dönteni, illetve a már elvégzett döntések helyességének megítélése sem lesz nyilvánvaló. Ezért szükséges olyan egzakt paramétereken alapuló döntési rendszer kiépítése, ami a vállalati célokat figyelembe véve, általánosan elfogadott alapokon és módszerekkel priorizálja az egy időben jelentkező, azonos erőforrásokat igénylő feladatokat. Ezzel több cél is teljesíthető: rövid távon olyan anyagmozgatási feladat irányító rendszer hozható létre, ami nem szenved az emberi döntések hibáitól, hosszabb távon pedig utat nyit az automatizált anyagmozgatásnak.

Kutatásaink alapján az anyagmozgatási feladatok az alábbi paraméterekkel már leírhatóak, jellemezhetőek:

- Feladat végrehajtási helye (annak az adott gépnek vagy munkahelynek a megnevezése, ahol a kiszolgálási feladatot végre kell hajtani, a feladat azonosítója)
- Feladat végrehajtási idő normája (egy mérésekkel meghatározott idő érték, mely már tartalmazza az egyes munkahelyek közötti utazási időt is. Bár ez egy közelítő megoldás, nagyban megkönnyíti a számolások végrehajtását, ha nem kell az egyes kiszolgálandó munkahely közötti utazási időt minden egyes relációra kiszámítani)
- Feladat határideje (ami után a gyártó berendezés megáll, és várakozási költség merül fel)
- Adott gyártó berendezés fajlagos várakozási idő költsége, más néven büntetési költség. (amennyiben az anyagmozgatási feladat határidején túl fejeződik be a végrehajtás)

A felsorolt paraméterekkel jellemzett feladatok végrehajtási sorrendjét úgy szükséges meghatározni, hogy, azzal a lehető leg kevesebb várakozási költség merüljön fel.

A probléma hasonló a gyártási munkautemezés (job scheduling) témakörében vizsgált problémákhoz. Ezért a továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a szakirodalom és a tudomány ma ismert eredményei erre a kérdésre milyen választ adnak.

2. Hasonló problémák megoldási módszereinek áttekintése.

A gyártási munka ütemezés tudományos módszerekkel történő megoldási módszerei már több mint 50 éves múltra tekintenek vissza az ipari optimalizálás igénye egyidős az iparosodással de akár az emberiséggel is. A heurisztikus út, tehát amikor korábbi tapasztalatok alapján egyfajta ökölszabály kerül megfogalmazásra, mint gyakorlatban is használható módszer napjainkban is általános. (Temesi, Varró, 2007). A globalizációs verseny folyamatos kihívásai arra ösztönzik a profit orientált vállalkozásokat, hogy mindenhol keressék a hatékonyság növekedés lehetőségeit. Az operációkutatás a katonai alkalmazásból egyre inkább az ipari környezetbe is átkerült és a kidolgozott módszerek (pl. lineáris programozás simplex módszer) már a számítási kapacitás robbanásszerű növekedése előtt lehetővé tette az egzakt, matematikai alapon nyugvó döntéseket (Temesi, Varró, 2007). A számítástechnika fejlődése lehetővé teszi, hogy egyre bonyolultabb, összetettebb számítások kerüljenek elvégzésre egyre rövidebb idő alatt, ilyenek például a szimulációs módszerek. A gépi tanuláson alapuló mesterséges intelligencia megoldások az emberi elme számára átláthatatlanul nagy adat tömegekből vett összefüggéseket is kezelni tudnak, illetve jó közelítéssel tudnak eseményeket előre jelezni (Németh. et.al 2016). Ezek a sokoldalú módszerek, mint például a neurális hálózatok vagy a fuzzy logikán alapuló kalkulációk számos tudomány területen is alkalmazhatóak (Sing et al. 2013), és az adott terület kutatói speciálisan adoptálják az általuk megoldandó problémákra (Bilkay et al. 200), (Lilik et al, 2018).

Az ütemezési feladatok megoldásának szakirodalmáról átfogó összegzése meghaladja ezen publikáció lehetséges terjedelmét (Zhang et al. 2019). Az évek során a különböző méretű és komplexitású gyártásütemezési feladatok megoldására sokféle egzakt módszer, approximáció, heurisztika, metaheurisztika és más alapú megoldás született (Kulcsár 2007). Leggyakoribb igény a gyártási rendszer felé, hogy a program minimalizálja az átfutási időt, a késést, az átszerelések vagy típusváltások idejét vagy éppen a rendszerben lévő készleteket (Alkharkan, 2006). A leggyakoribb gyártási stratégiák mellett egyedi megoldások is születnek, amik egy adott, specifikált célfüggvényhez keresnek megoldást (Dylewski (2016).

Az általunk vizsgált probléma megfeleltethető az „egy műveletese munka ütemezés súlyozott késéssel”-nek (job scheduling, weighted tardiness) amire a szakirodalom több megoldást is kínál.

A szabály alap megoldások hatékonyan és széles körűen használhatóak hasonló problémák megoldására gyorsaságuk és egyszerűségüknek köszönhetően (Chiang. T, Fu.L (2007)), ugyanakkor a teljesítményük nem minden esetben megjósolható.

Az általános megoldások, mint például a genetikus algoritmusok, tabu kereső algoritmusok (Lin-Chong 2016) vagy a szimulált hűtést alkalmazóak (Zhang and Wu 2016) jó eredményt adnak és alkalmazhatóak az útkeresési feladatok megoldására. Az útkeresési algoritmusok általánosan alkalmazhatóak azokra a feladatokra, amiket ebben a formában meg lehet fogalmazni. (Gregorics 2014). Ugyanakkor ezeknek az eljárásoknak az alkalmazása programozási ismereteket és környezetet igényel.

A lineáris programozás közvetlenül alkalmazható minden olyan optimalizálási feladat esetén, amikor lineáris kapcsolat van a döntési változók között úgy a feltételekben, mint a célfüggvényben (Maros 2011) emellett hatékony és megbízható megoldó algoritmusok léteznek, illetve ezek alkalmazása is egyszerű az erre a célra létrehozott számítógépes programokkal. Ezért a feladatunk megoldásához mi is a lineáris programozást választottuk.

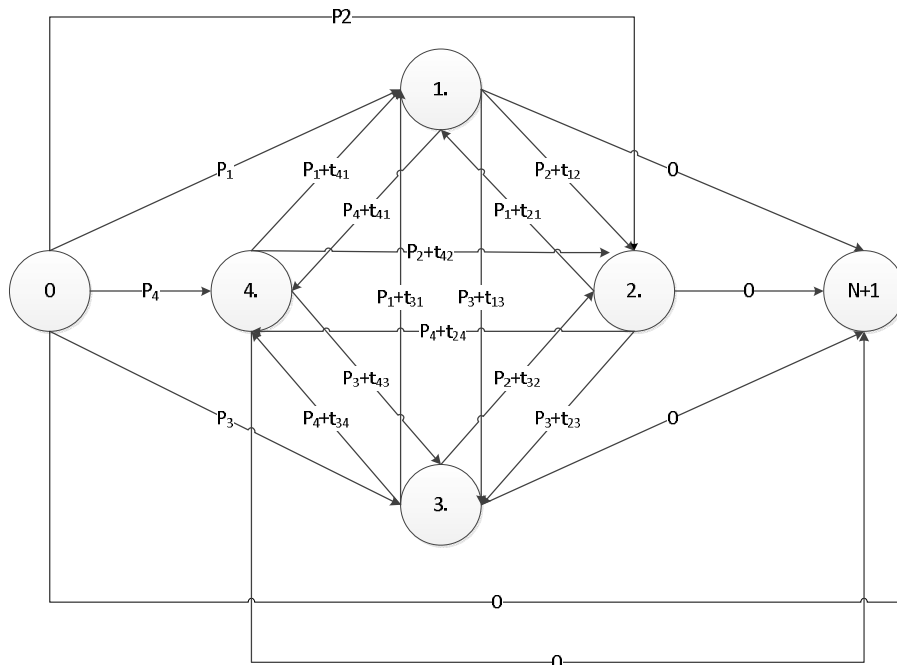
4. Feladat megoldása lineáris programozással.

A probléma megoldására lineáris programozást alkalmaztunk. A matematikai modell „N” számú feladatra és „k” számú kiszolgáló eszközre került kidolgozásra.

A kiinduló állapotot, vagyis a rendszerben lévő feladatokat egy irányított gráf reprezentálja, az ahol a csúcsok az egyes berendezések kiszolgálásának befejezését, az élek súlya pedig az adott él végpontjában található berendezéshez történő utazás és a kiszolgálás idejének összegét jelentik.

A kiinduló állapotba egyetlen él sem mutat, a befejező állapotba mutató élek idő szükséglete 0 és csak oda mutatnak. A kiinduló csúcs a „0” sorszámot kapja, míg a befejező csúcs a kiszolgálandó gépek száma +1 (N+1).

A feladat, hogy a gráf minden egyes, gép kiszolgálást jelentő csúcsa egyszer és csak egyszer bejárásra kerüljön. A kiinduló és az érkező csúcsokat minden targoncának be kell járnia. Ez a megközelítés megfeleltethető a többszörös utazó ügynök problémának (multiply travel salesman problem, mTSP), amikor is az ügyfélkört több ügynöknek kell úgy végig járnia, hogy minden ügyfél csak egyszer kerül meglátogatásra és a beutazott távolság minimalizálása a cél. (Bektas, 2006). A megoldási módszert is ezen alapul kiegészítve a késések költségével.

2. ábra: A probléma vázolására alkalmazott gráf

Forrás: saját szerkesztés

A végrehajtási sorrendet egy három dimenziós bináris mátrix határozza meg, ami megmutatja, hogy mely éleket melyik targoncák járnak be. A mátrix két dimenziója a kiinduló és a vég csúcsot reprezentálja.

A mátrix 3. dimenziója az egyes targoncáknak feleltethető meg. Minden targoncához egy „szint” tartozik a 3. dimenzióban, ami az ábrán „K”-val került jelölésre. Minden targoncának el kell jutnia a kiinduló csúcspontból a befejező csúcspontba. Ez a három dimenziós bináris mátrix a keresett változó. A feladat végrehajtásához minden pontot egyszer és csak egyszer be kell járni, ezért a változó mátrix sor és oszlop összegeinek 1-nek kell lennie.

		K.					
		0	1	2	3	4	5
	0			1			
	1				1		
	2						1
	3					1	
	4						
	5						

1.	0	1	2	3	4	5
0		1				
1				1		
2						
3						1
4						
5						

K= targoncák száma

3. ábra: az egyes targoncák által az élek kiválasztását reprezentáló bináris mátrix vázlata

Forrás: saját szerkesztés

A kompetencia mátrixban 1-esek reprezentálják azokat az útvonalakat, amiket az egyes targoncák bejárhatnak. Ennek oka, hogy egyes targoncák nem végezhetnek el egyes feladatokat, tehát ott, ahol az adott targonca nem dolgozhat, az adott útvonalhoz 0 kerül hozzárendelésre. Ugyancsak 0 jelöli azokat az útvonalakat, amik logikailag nem járhatóak be, például az önmagukba vezető, illetve a célból a startba vezető útvonalak.

		K.					
		0	1	2	3	4	5
	0	0	0	0	1	0	1
	1	0	0	0	1	0	1
	2	0	1	0	0	1	1
	3	0	0	1	0	0	1
	4	0	0	0	0	0	1
	5	0	0	0	0	0	0

1.	0	1	2	3	4	5
0	0	1	0	0	0	1
1	0	0	0	1	0	1
2	0	1	0	0	1	1
3	0	0	1	0	0	1
4	0	0	0	0	0	1
5	0	0	0	0	0	0

K= targoncák száma

4. ábra: az egyes targoncák számára egyes éleket kizáró "kompetencia mátrix" vázlata

Forrás: saját szerkesztés

További korlátozás, hogy a mátrix főátlója 0, mert a csúcsokból önmagukba nem vezet út. A kiinduló állapotból csak elfelé vezet út, míg a cél állapotba csak odafelé.

Az egyes feladatok esetében biztosítani kell, hogy az a targonca fejezze be, amelyik el kezdte. Ezt úgy lehet elérni, hogy annak a targoncának kell az adott csúcsot elhagyó élt is bejárni, amelyik a bemenő élt bejárta.

Az összköltség számítás képlete:

D_j : a j . gép kiszolgálási határideje

P_j : a j gép kiszolgálásának végrehajtási ideje

C_j : a j gép állásnak fajlagos költsége

S_j : a j gép kiszolgálásnak kezdési ideje ($S_j \geq 0$)

L_j : a j gép kiszolgálásának késése ($L_j \geq 0$)

$L_j = \max \{0; D_j - (S_j + P_j)\}$

C : a teljes rendszer állásköltsége:

$$C = \sum_{j=1}^n C_j * L_j$$

Paraméterek:

M : nagy konstans

N : kiszolgálásra váró gépek száma

K : kiszolgálást végző targoncák száma

COM_{kij} : kompetencia mátrix: a k - targonca végre tudja-e hajtani a ij feladatot.

D_j : a j . gép kiszolgálási határideje

P_j : a j gép kiszolgálásának végrehajtási ideje

C_j : a j gép állásnak fajlagos ideje

Változók:

S_j : a j gép kiszolgálásnak kezdési ideje ($S_j \geq 0$)

X_{kij} : bináris változó 1, ha a k targonca i gép után a j gép kiszolgálását hajtja végre és 0 ha nem.

L_j : a j gép kiszolgálásának késése ($L_j \geq 0$)

Korlátozások:

Az X_{kij} bináris változó mátrixra vonatkozó korlátozások:

$$X_{kii} = 0 \quad (0 \leq i \leq N); (0 \leq k \leq K)$$

A

A változó mátrix főátlójának értékei 0

$$\sum_{k=1}^K \sum_{i=0}^N X_{kij} = 1 \quad (1 \leq j \leq N); (0 \leq k \leq K)$$

A változó mátrix sorainak összege 1. Ezzel biztosítható minden géptől csak pontosan egy helyről érkezünk.

$$\sum_{i=1}^{N+1} x_{kij} = \sum_{i=0}^N x_{kji} \quad (1 \leq k \leq K); (1 \leq j \leq N)$$

Ha egy csomópontra a k. targonca bemegy akkor onnan ki is kell jönnie, kivéve a kezdő pont, ahonnan csak elmegy és a végpont ahova csak érkezik.

$$\sum_{j=1}^{N+1} x_{k0j} = 1 \quad (1 \leq k \leq K)$$

A kezdőpontot minden gépnek el kell hagynia.

$$\sum_{j=N}^{N+1} x_{ki n+1} = k \quad (1 \leq k \leq K)$$

A végpontba minden gépnek meg kell érkeznie

$$x_{kij} \leq COM_{kij} \quad (1 \leq k \leq K); (1 \leq j \leq N); (1 \leq i \leq N)$$

A kompetencia mátrixban kizárt útvonalakra nem mehet a k. targonca.

Az egyes gépek kezdési ideje:

$$S_j \geq S_i + P_i + t_{ij} + M * (X_{kij} - 1) \quad (1 \leq i \leq N; 1 \leq j \leq N; i \neq j)$$

$$S_j \geq 0$$

Ez a korlátozás a Miller-Tucker-Zemlin (MTZ) formula alapján (Miller et al. 1960) azt fogja eredményezni, hogyha a i.edik gép után megyünk a j-edik géphez, akkor a j.-edik gép kezdési ideje mindenképpen magasabb kell hogy legyen mint az i-diké, így nem alakulnak ki olyan hurkok, amik önmagukba mutatnak. Ezen kívül több másik módszerrel is kezelhető ugyan ez a probléma: (Laporte and Nobert, 1980), (Christofides et al.,1981), (Laporte, 1992).

Egyes gépek késése

$$L_j \geq S_j + P_j - D_j \quad (1 \leq i \leq N; 1 \leq j \leq N; i \neq j)$$

$$L_j \geq 0$$

Célfüggvény:

$$\sum_{j=1}^N L_j * C_j \rightarrow \min.$$

5. További kutatások

A kialakított matematikai modell alkalmas az olyan problémák kezelésére, ahol a feladatokat művelettel lehetséges végrehajtani, és ahol a feladatok végrehajtási ideje és a határidők eltérőek és a késés büntetése feladatonként eltérő. A modell ugyanakkor tovább bővíthető:

- Vizsgálandó, hogy amennyiben ismert az egyes targoncák pillanatnyi helye, azt hogyan lehet a modellbe beépíteni.
- Megoldást szükséges találni arra, hogyha a feladat sor újra tervezésre kerül, akkor a már kiosztott feladatokba a lehető legkisebb mértékbe történjen változtatás.
- Alkalmazandó egy olyan rögzített időszak, amin belül a sorrendet már nem lehet változtatni, mert egyes (pl. kommissiózási, megelőző anyagmozgatási) tevékenységek már folyamatban vannak

A felsorolt követelményeknek való megfelelés további kutatásokat és a matematikai modell bővítését igénylik. Feltételezésünk szerint a megalkotott modell megfelelő alapot jelent, és az igényeknek megfelelően bővíthető, kiegészíthető. Ezeken túl vizsgálandó, hogy a valós adatsorokon történő futtatásnak milyen időszükséglete van és hogy ez a gyakorlati, operatív alkalmazást lehetővé teszi-e. Ezen eredmények ismeretében vizsgálandó meg, hogy milyen heurisztikus módszerekkel lehet hatékonyabban ugyan ezt vagy közel ugyan ezt az eredményt elérni. Ehhez a lineáris programozási elven történő optimum számítási módszer egy lehetséges kontrollt jelent.

6. Összefoglalás

Cikkünkben azt vizsgáltuk, hogy a műhely rendszerű termelés változatos körülményei között az anyagmozgatás automatizált irányításának milyen lehetőségei vannak. Az egyes anyagmozgatási feladatok jellemezhetőek az utazási idővel, a végrehajtási idővel, ha feladat végrehajtásának határidejével és azzal a fajlagos költséggel ami felmerül hogyha a végrehatás a határidőn túl történik meg. Ezek a jellemzők a gyártási munka ütemezés kérdéskörében is megjelennek, ezért az ilyen feladatok megoldási módszereit vizsgáltuk. A szakirodalom számos módszert taglal, úgy mint szabály alapú megoldások, a lineáris programozás vagy éppen a mesterséges intelligencia megoldások. Mi ezek közül a lineáris programozást választottuk egyszerű kezelhetősége miatt. A feladatot egy gráfként reprezentáltuk, melynek minden csúcsán egyetlen targoncának végig kell járnia úgy hogy az összes késési költség minimális legyen. A feladat így nagy hasonlóságot mutat a több ügynökös utazó ügynök problémára, így a matematikai modellben a körutak kizárására innen

merítettük megoldást. Az így vázolt matematikai modell már lineáris programozással megoldható, és a megoldás a gyakorlatban is kipróbálható, de további kutatások szükségesek a további tényezők figyelembe vételére és a futási gyorsaság igény szerinti növelésére.

Irodalomjegyzék

Földesi, P. (2006): Logisztika I-II. Győr, Széchenyi István Egyetem.

Ferenczi B., Németh P.:(2018):Funkcionális elrendezésű termelési rendszer logisztikájának automatizált irányítása. In: SzámOkt 2018 Tusnádfürdő, Románia, pp 176-182

Temesi, J., Varró, Z.:(2007), Operációkutatás. Budapest, AULA Kiadó

Németh, P., Ladinig, T. B., & Ferenczi, B.:(2016). Use of Artificial Neural Networks in the Production Control of Small Batch Production. In Proceedings on the International Conference on Artificial Intelligence (ICAI) (p. 237). The Steering Committee of The World Congress in Computer Science, Computer Engineering and Applied Computing (WorldComp).

Singh, H., Gupta, M. M., Meitzler, T., Hou, Z. G., Garg, K. K., Solo, A. M., & Zadeh, L. A.(2013): Real-life applications of fuzzy logic. Advances in Fuzzy Systems

Bilkay, O., Anlagan, O., Kilic, S.E. (2004): Job shop scheduling using fuzzy logic, The International Journal of Advanced Manufacturing Technology, April 2004, Volume 23, Issue 7-8, pp. 606-619

Lilik, F., Nagy, S., Kóczy, L T. (2018): On Combination of Wavelet Transformation and Stabilized KH Interpolation for Fuzzy Inferences Based on High Dimensional Sampled Functions, Interactions Between Computational Intelligence and Mathematics Cham (Németország), Németország : Springer International Publishing, (2018) pp. 31-42.

Chiang, T, Fu.L (2007). Using dispatching rules for job shop scheduling with due date-based objectives. International Journal of Production Research. 45. 3245-3262. 10.1080/00207540600786715.

Lin, Y. K.; Cchong, C. S. (2016) A tabu search algorithm to minimize total weighted tardiness for the job shop scheduling problem. Journal of Industrial & Management Optimization, 2016, 12.2: pp. 703-717.

Zhang, J., Ding, G., Zou, Y., Qin, S., & Fu, J. (2019). Review of job shop scheduling research and its new perspectives under Industry 4.0. Journal of Intelligent Manufacturing, 30(4), pp 1809-1830.

Gregorics T. (2014) Heurisztikus útkereső algoritmusok, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Informatikai Kar, Budapest.

Kulcsár, G. (2007). Ütemezési modell és heurisztikus módszerek az igény szerinti tömeggyártás finomprogramozásának támogatására (Doctoral dissertation, Doktori (PhD) értekezés, Miskolci Egyetem, Miskolc-Egyetemváros).

Alharkan, I. (2006), Algorithms for sequencing and scheduling. Riyadh, King Saud University 2006

Dylewski, R., Jardzioch, A., & Krebs, I. (2016). The optimal sequence of production orders, taking into account the cost of delays. *Management and Production Engineering Review*, 7(2), pp. 21-28.

Maris I. (2011) *Operációkutatás informatikusoknak*. Typotex Kiadó Budapest

Bektas, T. (2006). The multiple traveling salesman problem: an overview of formulations and solution procedures. *OMEGA: The International Journal of Management Science* 34(3), pp. 209-219.

Miller, C.E.; Tucker, A.W. & Zemlin, R.A.(1960):. Integer programming formulation of traveling salesman problems. *Journal of Association for Computing Machinery*, Vol. 7, pp. 326-9.

Laporte, G. and Y. Nobert. (1980): A cutting planes algorithm for the m-salesmen problem. *Journal of the Operational Research Society* 31, pp. 1017-1023.

Christofides, N., A. Mingozzi, and P. Toth. (1981):. Exact algorithms for the vehicle routing problem, based on spanning tree and shortest path relaxations. *Mathematical Programming* 20, 255-282.

Laporte, G. (1992):. The vehicle routing problem: an overview of exact and approximate algorithms. *European Journal of Operational Research* 59, pp.345-358.

Szél Napsugár Ágnes: A kiskorú jogainak védelme a polgári perben, valamint a megelőző távoltartás iránti eljárásban/ Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Gulyás Kálmán

„A gyermek szeme a jövő tükre.
Jaj annak, aki elhomályosítja.”

Juhász Gyula

Absztrakt

Az 1980-as évek végén indult meg az a folyamat, amelynek eredményét napjainkban tapasztalhatjuk: a gyermekek egyre markánsabb formálnak véleményt és egyre erősebb hallatják a hangjukat az élet minden területén. Gondoljunk itt most csak Greta Thunbergre. Nem kivétel ez alól az igazságszolgáltatás területe sem. Jelen rövid tanulmánynak az a célja, hogy bemutassa azt, hogy a gyermekek jogainak védelme eljárásjogi jogaik szabályozása révén hogyan alakult a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvényben az ún. régi Pp.-ben, hogyan rendezte a jelenleg hatályban lévő polgári perrendtartásról szóló 2016. évi CXXX. törvény, illetve milyen módon jelenik meg a jogvédelem a hozzátartozók közötti erőszak miatt alkalmazható távoltartásról szóló 2009. évi LXXII. törvényben.

1. Bevezetés

1989. november 20. napján született meg New Yorkban az ENSZ égisze alatt az a globális, mai napig egyedülálló Gyermejjogi Egyezmény, mely a gyermeki jogok fejlődésének fundamentumát képezi. Az egyezmény 12. cikke értelmében az egyezményben részes államok az ítélőképessége birtokában lévő gyermek számára biztosítják azt a jogot, hogy minden őt érdeklő kérdésben szabadon kinyilváníthassa véleményét, a gyermek véleményét, figyelemmel korára és érettségi fokára, kellően tekintetbe kell venni. Ebből a célból nevezetesen lehetőséget kell adni a gyermeknek arra, hogy bármely olyan bírói vagy közigazgatási eljárásban, amelyben érdekelt, közvetlenül vagy képviselője, illetőleg arra alkalmas szerv útján, a hazai jogszabályokban foglalt eljárási szabályoknak megfelelően meghallgatását.

A Gyermejjogi Egyezmény létrejöttét követően a kontinensek közül Európában kezdődött el legdinamikusabban a gyermeki jogok fejlődése. 1996-ban került elfogadásra az Európa Tanács egyezménye, mely már rögzíti a gyermekek eljárásjogi jogosultságait is.

2000. december 7. napján került kihirdetésre az Európai Unió Alapjogi Chartája, melynek 24. cikke rögzíti, hogy a gyermekek véleményüket szabadon kifejezhetik és az őket érintő ügyekben a véleményüket életkoruknak és érettségi megfelelően figyelembe kell venni.

Ezt követően 2007. december 13. napján írták alá az Európai Unió működésének irányát a mai napig meghatározó Lisszaboni szerződést. A Szerződés 3. cikke kimondja, hogy az Unió küzd a megkülönböztetés ellen...és előmozdítja a gyermekek jogainak védelmét, a világ többi részéhez

fűződő kapcsolataiban az Unió hozzájárul az emberi jogok, különösen pedig a gyermekek jogainak védelméhez. Ezt követte az Eu Bizottságának gyermekjogi ütemterve, mely rendszerbe foglalta a gyermekek eljárási jogait és megalkotta gyermekbarát igazságszolgáltatás fogalmát.

Nem hagyható ki a gyermeki jogok fejlődésének lépcsőfokai közül legújabb fejleményként a házassági ügyekben és a szülői felelősségre vonatkozó eljárásokban a joghatóságról, valamint a határozatok elismeréséről és végrehajtásáról szóló Brüsszel II.a.rendelet „recast” azaz a felülvizsgálata sem. Az új egyelőre név nélküli , illetve Brüsszel III.-ként emlegetett 1111/2019.számú rendelet 2022.augusztus 1.napjától alkalmazandó a határokon átívelő ügyekben.

Mindezek alapján megállapítható az, hogy a gyermekek eljárási jogai nagyon fiatal, azonban dinamikusan fejlődő jogterület. Ezen a területen a nemzeti jogalkotók számára a nemzetközi egyezmények kijelölték a főbb irányvonalakat, amelyeket az egyes országok különböző módokon építenek be a jogrendjükbe, azon belül is eljárásjogi szabályaikba. Amennyiben a gyermekek eljárási jogairól beszélünk a polgári peres és nemperes eljárásokban nem lehet figyelmen kívül hagyni a gyermekközpontú igazságszolgáltatás fogalmát sem.¹

2.A gyermekbarát/gyermekközpontú igazságszolgáltatás

Ahogy a gyermekek jogainak első globális szintű megjelenése a XX.század érdeme volt, a gyermekközpontú(child-centered) igazságszolgáltatás a XXI. század vívmánya.

Fogalmát az Európa Tanács Miniszteri Bizottságának gyermekbarát igazságszolgáltatásról szóló iránymutatása határozta meg, mely szerint „ a gyermekbarát igazságszolgáltatás egy olyan igazságszolgáltatási rendszert jelent, amely garantálja, tiszteletben tartja és hatékonyan érvényre juttatja valamennyi gyermeki jogot az elérhető legmagasabb színvonalon, az alábbiakban rögzített elvek szem előtt tartásával és a gyermek fejlettségének, érettségi fokának és az ügy körülményeinek figyelembevételével. Így a gyermekbarát igazságszolgáltatás e jellemzői, különösen az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés, a gyermek életkorának megfelelő, gyors, az emberi méltóságot tiszteletben tartó, a gyermeki jogokat elismerő és figyelembe vevő rendszer, amelyben érvényre jut a gyermek joga az eljárásban való részvételre az eljárás megértésére, magán és családi életének tiszteletben tartására és a méltóságára.”²

3.A kiskorúak a polgári perben

A hazai jogba a gyermekbarát igazságszolgáltatás megvalósulásához kapcsolódó egyes törvények módosításáról szóló 2012. évi LXII. törvény ültette át a célkitűzéseket.³ A törvény elsősorban az eljárásjogi szabályokat módosította, így a Pp., valamint a büntető eljárásjogi törvényt. Új elemként

1 A magyar bírói gyakorlat gyermekbarát igazságszolgáltatás helyett a gyermekközpontú igazságszolgáltatás fogalmat használja.

2 <https://rm.coe.int/16804b2cf3> Letöltés: 2019.november 14.

3 A másik nagy gyermekvédelmi törvénycsomag az egyes törvényeknek a gyermekek védelme érdekében történő módosításáról szóló 2013. évi CCXLV. saláta törvény nem érintette a polgári eljárás szabályait.

kerültek be a Pp. -ba a kiskorú fél és a tanú meghallgatásának, illetve kihallgatásának szabályai, továbbá kiegészültek a kiskorú érdekeltekénti meghallgatásának rendelkezései.

A kiskorú tanú védelmét a rPp.167/A.§-a szabályozta, melynek (1) bekezdése szerint a tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorút csak akkor lehet tanúként kihallgatni, ha a vallomásától várható bizonyíték másként nem pótolható A (2) bekezdés szerint a kiskorú tanú kihallgatásánál a törvényes képviselője jelen lehet. A kihallgatáskor a figyelmeztetéseket és tájékoztatásokat a kiskorú tanú korára, érettségére figyelemmel, számára érthető módon kell közölni. A kihallgatásnak megfelelő légkörben, a kiskorú számára érthető módon kell megtörténnie A (3) bekezdés szerint a tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorú kihallgatása esetén a hamis tanúzás következményeire való figyelmeztetést mellőzni kell, helyette az igazmondás követelményéről kell tájékoztatást adni a tanú korára és érettségére figyelemmel, számára érthető módon. A tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorú tanú esetében a személyi adatainak zártan kezeléséről, valamint a vallomástétel megtagadásáról a nyilatkozatot a törvényes képviselője teszi meg, valamint a vallomástételre kötelező határozat elleni fellebbezési jogot a törvényes képviselő gyakorolja. A (4) bekezdés alapján ha a kiskorú tanú és a törvényes képviselője között érdekellentét van, a bíróság megkeresésére a gyámhatóság által kirendelt eseti gyám gyakorolja a (2) és (3) bekezdésben meghatározott jogokat. A módosítás a rPp.65/A. §-sal szabályozta a kiskorú, mint érdekelt meghallgatását a szülői felügyelettel, a gyermek harmadik személynél történő elhelyezésével vagy az elhelyezés megváltoztatásával kapcsolatos perben. Biztosította a bíróság részére a mérlegelési jogot a tekintetben, hogy indokolt esetben egyidejűleg a kiskorú részére ügygondnokot rendeljen, illetve a kiskorút a felek és a felek képviselői távollétében hallgassa meg. Egyúttal rendelkezik a kiskorú személy idézésének módjáról is.

A rPp.65/B. § -ának (1) bekezdése ennél is tovább ment: részletesen szabályozta, hogy a kiskorú meghallgatásának megfelelő légkörben, a gyermek számára érthető módon kell megtörténnie. Előírja azt is, hogy a meghallgatás kezdetén a kiskorútól - a korától és érettségétől függően - meg kell kérdezni a nevét, születési helyét, idejét, anyja nevét, lakóhelyét, majd tájékoztatni kell arról, hogy a meghallgatás során a valóságnak megfelelő előadásokat kell tenni és arról, hogy a nyilatkozattételt, illetve az egyes kérdésekre a válaszadást megtagadhatja. Ha a bíróság a kiskorú részére ügygondnokot rendelt, tájékoztatást ad a kiskorúnak az ügygondnok eljárásban betöltött szerepéről, jogairól, kötelezettségeiről. A tájékoztatásokat és figyelmeztetéseket a kiskorú korára és érettségére figyelemmel, számára érthető módon kell közölni.

A kiskorú meghallgatása során a hozzá közvetlenül vagy a felek és képviselőik távollétében a felek, képviselőik vagy a saját ügygondnoka által intézett kérdéseknek a gyermek védelme érdekében a tanács elnökének (egyes bíró) szűrőjén kell átmenniük. A meghallgatás végén, még a kiskorú jelenlétében a jegyzőkönyvbe vett vallomást fel kell olvasni vagy, ha a jegyzőkönyv hangfelvétel útján készül, azt a kiskorú jelenlétében kell hangszalagra rögzíteni. Ennek megtörténtét vagy mellőzését a jegyzőkönyvben fel kell tüntetni. A felolvasáskor, illetve a rögzítéskor a kiskorú az általa elmondottakat kiigazíthatja vagy kiegészítheti. Ha a kiskorú meghallgatására a felek távollétében kerül sor, az elnök a felekkel ismerteti a meghallgatásról készült jegyzőkönyvet.

A jogszabály részben az általam is ismert élő bírói gyakorlatot rögzítette, melynek során a bírák, a talárt levetve, a gyermek mellé ülve, kérdéseikkel, tájékoztatásaikkal megfelelő légkört teremtve hallgatták meg a gyermeket.

A polgári perrendtartásról szóló 2016.CXXX.törvény (a továbbiakban Pp.) azaz az új Pp. megtartotta a régi Pp. szerinti státusz bontást: a kiskorú vagy egyéb érdekelt vagy tanú lehet az eljárásban. A Pp. 298.§-ának (1) bekezdése szerint a tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorút csak akkor lehet tanúként meghallgatni, ha a vallomásától várható bizonyíték másként nem pótolható.(2) A kiskorú tanú meghallgatásánál a törvényes képviselője jelen lehet. A meghallgatáskor a figyelmeztetéseket és tájékoztatásokat a kiskorú tanú korára, érettségére figyelemmel, számára érthető módon kell közölni. A meghallgatásnak megfelelő légkörben, a kiskorú számára érthető módon kell megtörténnie.(3) A tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorú meghallgatása esetén a hamis tanúzás következményeire történő figyelmeztetés helyett az igazmondás követelményéről kell tájékoztatást adni a tanú korára és érettségére figyelemmel, számára érthető módon. A tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorú tanú esetén a személyi adatainak zártan kezeléséről, valamint a vallomástétel megtagadásáról a nyilatkozatot a törvényes képviselője teszi meg, valamint a vallomástételre kötelező határozat elleni fellebbezési jogot a törvényes képviselő gyakorolja.(4) Ha a kiskorú tanú és a törvényes képviselője között érdekellentét van, a bíróság megkeresésére a gyámhatóság által kirendelt eseti gyám gyakorolja a (2) és (3) bekezdésben meghatározott jogokat. Látható az, hogy a kiskorú meghallgatására vonatkozó szabályok tartalmilag megegyeznek a korábbi szabályozással, azonban a részletes meghallgatásra vonatkozó rendelkezések a Pp.473.§-a a XXXV. fejezetben a szülői felügyelettel kapcsolatos perek közös szabályainál kaptak helyet, a korábbival szemben, amikor a jogalkotó a Pp. felekre és más perbeli személyekre vonatkozó szabályok között helyezte el.⁴

4 A Pp.473. § [A kiskorú gyermek meghallgatása] (1) Ha a bíróság a perben a kiskorú gyermek mint érdekelt meghallgatásáról dönt, indokolt esetben egyidejűleg a kiskorú részére hivatalból ügygondnokot rendel. A bíróság a kiskorút a felek és a felek képviselői távollétében is meghallgathatja. (2)A bíróság a tizennegyedik életévét be nem töltött kiskorút a törvényes képviselője útján idézi meg azzal a felhívással, hogy a megjelenéséről gondoskodik. A tizennegyedik életévét betöltött kiskorú idézéséről akkor is külön értesíti a bíróság a törvényes képviselőt, ha őt is idézte a tárgyalásra (3) A kiskorú meghallgatásának megfelelő légkörben, a gyermek korára és érettségére figyelemmel, számára érthető módon kell megtörténnie. A meghallgatás kezdetén a kiskorútól meg kell kérdezni a nevét, születési helyét, idejét, anyja nevét, lakóhelyét, majd tájékoztatni kell arról, hogy a meghallgatás során a valóságnak megfelelő előadásokat kell tenni és arról, hogy a nyilatkozattételt, illetve az egyes kérdésekre a válaszadást megtagadhatja. Ha a bíróság a kiskorú részére ügygondnokot rendelt, a tájékoztatásnak az ügygondnok eljárásban betöltött szerepére, jogaira és kötelezettségeire is ki kell terjednie.(4) A kiskorút az elnök hallgatja meg. A felek a meghallgatást megelőzően indítványozhatnak kérdéseket akkor is, ha a kiskorú meghallgatására a felek távollétében kerül sor. Az ügygondnok a kiskorú meghallgatása során kérdéseket indítványozhat. Az elnök engedélyezheti, hogy az ügygondnok a kiskorúhoz közvetlenül is intézhessen kérdést. Az indítványozott vagy a kiskorúhoz közvetlenül intézett kérdések megengedhetősége felől az elnök határoz.(5) A meghallgatás végén, még a kiskorú jelenlétében az írásbeli jegyzőkönyvbe vett vallomást fel kell olvasni, vagy ha a jegyzőkönyv a jegyzőkönyvi tartalmat összefoglaló hangfelvétel útján készül, azt a kiskorú jelenlétében kell rögzíteni. Ennek megtörténnét vagy mellőzését a jegyzőkönyvben fel kell tüntetni. A felolvasáskor, illetve a rögzítéskor a kiskorú az általa elmondottakat kiigazíthatja vagy kiegészítheti. A jegyzőkönyv - az elnök engedélyével - az ügygondnok, vagy ha a meghallgatás a felek jelenlétében történik, a felek észrevételei alapján is kiegészíthető és módosítható. Az ügygondnok, illetve a felek erre vonatkozó kérelmét - annak elutasítása esetén - a jegyzőkönyvben fel kell tüntetni.(6) Ha a kiskorú meghallgatására a felek távollétében kerül sor, az elnök a felekkel ismerteti a meghallgatásról készült jegyzőkönyvet.

4. A peres gyakorlat

A peres gyakorlat feltérképezése érdekében mindösszesen 105 darab székhelyi járásbíróságra 2017-ben érkezett és 2019.október 15.napjáig érdemben, jogerősen befejezett a gyermekeket leginkább érintő szülői felügyeleti jog rendezése, illetve a szülői felügyeleti jog gyakorlásának megváltoztatása iránti peres eljárást vizsgáltam meg.

A kutatás alapján elmondható az, hogy a bírói gyakorlat a kiskorú meghallgatása, annak módja körében inhomogén, egységes azonban abban, hogy hiányzik a bíróság tájékoztatása a kiskorú irányába arra vonatkozóan, hogy véleménynyilvánítási jogával élhet. Homogén ezen túlmenően abban is, hogy a kiskorú részére a bíróság a döntését külön gyermekbarát nyelven nem kommunikálja, nem magyarázza meg. A bírói gyakorlat ez utóbbi esetben valószínűsíthetően azt feltételezi, hogy a gyermek a szülők tájékoztatásából fog a bíróság döntéséről és annak indokairól értesülni.

A kutatott ügyekben a gyermekek meghallgatására direkt, illetve indirekt módon került sor. Indirekt módon hallgatja meg a bíróság a gyermeket amikor igazságügyi klinikai gyermekpszichológus szakértőn keresztül fogantatosítja meghallgatását, míg direkt módon hallgatja meg, amikor az eljáró bíró személyesen, főszabály szerint gyermekmeghallgató szobában, eseti gyám jelenlétében hallgatja meg. A kutatott ügyekben azonban mindkét módszer elenyésző számban került alkalmazásra: direkt módon három, indirekt módon négy alkalommal került sor kiskorú gyermek bíróság általi meghallgatására. A direkt meghallgatások egyike sem történt gyermekmeghallgató szobában. A gyermekek őket érintő polgári peres eljárásokban történő meghallgatásának ilyen csekély száma jelezheti azt, hogy hazánkban a kiskorúak véleménynyilvánítási joga még nem érvényesül olyan markánsan. Ennek számos oka lehet, egyrészt valószínűsíthetően maguk a kiskorúak sincsenek tisztában – természetesen a már ítélőképességük birtokában lévő kiskorúakról beszélünk – hogy ezen jogukat gyakorolhatják, másrészt további szemléletváltásra van szükség a jogalkalmazók, valamint a peres felek tekintetében. Gondolok itt arra, hogy a felek a gyermek bíróság általi meghallgatását annak érdekében indítványozzák, hogy a bíróság valóban tudjon a gyermek véleményéről tájékozódni, ne pedig azért, hogy a gyermeket szócsőként használva valamelyik fél érvényre tudja juttatni akaratát.

Ezt követően azt kívánom áttekinteni, hogy milyen módon alakult a gyermekek jogainak érvényesítése a megelőző távoltartás iránti eljárásban.

5. A kiskorúak a megelőző távoltartás útvesztőiben: egyéb érdekelt, kérelmező, tanú

2004-ben indított családon belüli erőszak megelőzése és hatékony kezelésére irányuló nemzeti stratégia eredményeként az osztrák modellt⁵ követő, a hozzátartozók közötti erőszak miatt alkalmazható megelőző távoltartásról szóló 2009. évi LXXII.törvény (a továbbiakban: Hketv.) 2009. október 1. napján lépett hatályba.

5 A hozzátartozók közötti erőszak miatt alkalmazható megelőző távoltartásról szóló 2009.évi LXXII.törvény általános indokolása (a továbbiakban: Törvényi indokolás) Complex Jogtár

A törvény értelmező rendelkezése szerint a törvény alkalmazásában gyermeknek kell tekinteni a Ptk.-ban meghatározott kiskorúakat.⁶ A törvény az értelmező rendelkezésén kívül a továbbiakban nem szabályozza külön a gyermek részvételét az eljárásban, nem emeli ki a kiskorút az eljárás résztvevői köréből, számára nem biztosít külön védett pozíciót sem az eljárás során. A jogszabály kizárólag néhány helyen tartalmaz a kiskorút nevesítő, őt azonban ténylegesen csak közvetve érintő rendelkezést. Így az 5.§(1) bekezdésben a bántalmazó gyermekével való kapcsolattartási jogának korlátozásakor, az 5.§(3) bekezdésében az ingatlanhasználat kapcsán, vagy a 9.§(3)-(4) bekezdéseiben a gyermekjóléti szolgálat értesítése vonatkozásában. A jogszabályi rendelkezések szűkszavúsága ellenére a bíróság által lefolytatott megelőző távoltartás elrendelése iránti eljárások döntő többsége érinti a gyermekeket is.

A gyakorlat feltárása érdekében egy székhelyi járásbíróságon a törvény hatályba lépésétől azaz 2009.október 1. napjától 2016. év végéig indult 315 ügyet tekintettem át vizsgálva azt, hogy a gyermekek milyen eljárásjogi pozícióban szerepelnek.

Egyéb érdekelt

A kutatás során megállapítottam azt, hogy a gyermekek túlnyomórészt ténylegesen nem vettek részt az eljárásban. Nem szerepeltek az eljárásban kérelmezőként és tanúként sem. Ugyanakkor az eljárás megindításakor a kérelmek döntő többségében a gyermekekre, mint a bántalmazással közvetlenül vagy közvetve érintett személyekre utalások voltak. Rendszerint az egyik szülő, mint kérelmező, a másik szülő, mint kérelmezett ellen előterjesztett eljárást megindító kérelmében indítványozta, hogy a megelőző távoltartás elrendelése esetén a döntés terjedjen ki a háztartásában élő a kérelmezettel közös vér szerinti, avagy közös nevelt gyermekeikre. Az általam kutatott bírói gyakorlat ezekben az esetekben nem tüntette fel külön kérelmezőként a gyermeket és a megelőző távoltartás iránti kérelmet előterjesztő szülőt, mint törvényes képviselőt.

A bíróság amennyiben elrendelte a távoltartást, abban az esetben a gyermekeket a Hketv.5.§(2) bekezdés c) pontja szerinti „más” személyként kezelte. A Hketv.5.§(2) bekezdés c) pontja szerint akivel szemben ideiglenes megelőző távoltartást, vagy megelőző távoltartást rendeltek el, a távoltartás hatálya alatt köteles magát távoltartani az ideiglenes megelőző távoltartó határozatban, vagy megelőző távoltartó határozatban megjelölt más személytől. Ezeket az eseteket úgy tekintettem, hogy a gyermekek ún.”egyéb érdekeltként” vesznek részt kizárólag névleg az eljárásban.

6 A Ptk.2:10. § -ának (1) bekezdése szerint kiskorú az, aki a tizennyolcadik életévét nem töltötte be. A kiskorú a házasságkötéssel nagykorúvá válik.

Kérelmező⁷

Szerepelhet a kiskorú az eljárásban kérelmezőként is. Mivel a Hktv. -véleményem szerint helytelenül - nem tartalmaz külön eljárásjogi szabályokat a gyermekek tekintetében, így a kiskorú, a kérelmezőre vonatkozó szabályok szerint jogosult megindítani az eljárást. A gyakorlatban a kiskorú járulékos kérelmező. A nemperes eljárást ténylegesen a hozzátartozói erőszakkal szintén érintett szülő indítja kérelmezőként, párhuzamosan, a saját nevében és a kiskorú nevében, mint törvényes képviselő.

Tanú

A Hktv.15.§-ának (6) bekezdése szerint az eljárást a hivatalból indult eljárás esetén a rendőrség által elrendelt ideiglenes megelőző távoltartás kezdő időpontjától számított három napon belül, kérelemre indult eljárás esetén a kérelem beérkezésétől számított három munkanapon belül le kell folytatni.

A megelőző távoltartás soron kívüli jellegéből adódóan jogos az a kérdés, hogy az eljárásban a felek meghallgatásán kívül van-e helye bizonyítási eljárás lefolytatásának, így tanúkihallgatásának. Azaz lehet-e a gyermek az eljárásban tanú?

A kérelmező előterjesztheti tanúkihallgatás iránti kérelmét a kezdőiratban. Amennyiben a bíróság a meghallgatásra megidézi és kihallgatja a tanúkat, felvetődhet a kérelmezett részéről is az ellenbizonyítás igénye, kérheti ő is saját tényállításainak igazolására saját tanúinak kihallgatását. Ez szerencsés esetben egy meghallgatás alatt foganatosítható, amennyiben a kérelmezett tanúit – nem Pp.-szerű módon – a kitűzött meghallgatásra előállítja. A gyakorlatban rendkívül ritkán került sor a gyermekek tanúkénti kihallgatására. Jellemzően idézés nélkül előállítják a kiskorút, melyet követően az ellenérdekű felekként résztvevő szülők – a kérelmező, kérelmezett – távollétében kerül kihallgatásra. Az ily módon előállított gyermek jogainak védelme nem megoldott, eseti gyám kirendelésére nincs idő, a meghallgatás elhalasztására ez okból nincs jogszabályi lehetőség, a bíró személyisége, tapasztalata az egyetlen garancia arra, hogy a már egyébként is traumatizált gyermek a legkisebb sérüléssel élje meg a tanúkénti kihallgatást.

6. Összefoglalás, következtetések

A polgári peres és nemperes gyakorlat alapján megállapítható az, hogy önmagukban a törvényi rendelkezések nem elegendőek a jogok egységes védelme és biztosítása érdekében, minden esetben szükséges a szemléletformálás és képzés a jogalkalmazók körében, a jogok tudatosítása állampolgári szinten. A megelőző távoltartási eljárások kapcsán nem zárnám ki törvénymódosítás szükségességét sem.

⁷ Lásd részletesen: SZÉL Napsugár Ágnes: Kiskorú részvétele a megelőző távoltartás iránti eljárásban a bírói gyakorlatban Jog és Állam 23.szám 255-260.oldal Budapest,KRE-ÁJK 2018

Azt azonban mindenképpen szeretném hangsúlyozni, hogy a megfelelő feltételek megvalósítása érdekében már számos központi intézkedés történt a bíróságokon, ekként 2012-ben megalakult a gyermekközpontú igazságszolgáltatás munkacsoport, országszerte 58 gyermekmehallgató szobát létesítettek pszichológus szakértők tanácsai alapján, ezen túlmenően rendszeresek az e tárgykörbe tartozó továbbképzések. Azonban azt is leszögezhetjük, hogy a szemléletformálás és a már meglévő tudás elmélyítése, jó gyakorlat terjesztése nem hagyható abba, folyamatosnak kell lennie. Ezen túlmenően a megoldandó feladatok közé tartozik az is, hogy mérhető legyen az, hogy a gyermek érdekében folyt eljárás ténylegesen megfelelt-e a gyermekközpontú igazságszolgáltatás kritériumának. Azaz az eljárás a gyermeket valóban nem traumatizálta. Amennyiben ilyen eredmények a rendelkezésünkre állnának, úgy a további törekvések még célirányosabbak lehetnének. S kevesebb gyermekszem homályosulna el a könnyektől vagy az őket érő méltánytalanságoktól.

Bevezetés

Jelen konferencia tanulmány célja, hogy áttekintést adjon azokról az Európai Unió törekvéseiről, kutatási irányokról, amelyek nagyban meghatározzák a tagállamokban a nyílt adatok újrahasznosítási lehetőségeit. A tanulmány egy olyan kutatás részét képezi, amelynek egyik területe a magyarországi e-közigazgatás fejlesztése és a keletkező közadatok újrahasznosítási lehetőségeinek bemutatása. Magyarországi vonatkozásban sajnos elég korlátozottak a rendelkezésre álló adatok.

A közzféra információi fontos alapanyagot jelentenek a digitális tartalommal bíró termékek és szolgáltatások számára és egyre fontosabb tartalomforrássá válnak a vezeték nélküli tartalomszolgáltatások fejlődésével. A közzféra információi egy olyan különleges adatforrást képviselnek, amely hozzájárulhat az európai belső piac fejlesztéséhez, valamint a felhasználóknak és a jogi személyeknek szánt új alkalmazások elterjedéséhez. Az intelligens adathasználat – ideértve az adatok mesterséges intelligencián alapuló alkalmazásokon keresztüli kezelését is – a gazdaság minden ágazatára hatással lehet.

A nyílt adatokról és a közzféra információinak újbóli felhasználásáról szóló irányelv, más néven a **„Open Data Directive” (2019/1024/EU irányelv)** 2019. július 16-án lépett hatályba. A nyílt adatokról szóló irányelv elfogadásához vezető felülvizsgálati folyamat 2017-ben indult, amikor az Európai Bizottság nyilvános online konzultációt indított a 2013/37/EU irányelv (PSI irányelv) felülvizsgálatáról. Az új irányelvet a tagállamoknak 2021. július 17-ig kell adoptálni a saját jogszabályi környezetbe.

A közzszektorra vonatkozó információk (Public Sector Information (PSI)), amelyeket néha kormányzati adatoknak is neveznek, minden olyan információra utalnak, amelyet az állami szervek előállítanak, összegyűjtnek vagy fizetnek. Példa erre a földrajzi információ, a statisztika, az időjárási adatok, az államilag finanszírozott kutatási projektek adatai és a könyvtárak digitalizált könyvei. Az Európai Bizottság politikája az értékteremtésre összpontosít a gazdaság és a társadalom számára az ilyen típusú adatok újbóli felhasználása révén.

„A tagállamokban a közzféra számos tevékenységi területről – így a társadalmi, politikai, gazdasági, jogi, földrajzi, környezeti, meteorológiai, szeizmicitási, idegenforgalmi, üzleti, szabadalmi és oktatási területeken – széles körben gyűjt, állít elő, sokszorosít és terjeszt információkat. A végrehajtó, a jogalkotó vagy az igazságszolgáltatási közzférabeli szervezetek által előállított dokumentumok olyan hatalmas, szerteágazó és értékes erőforráshalmazt alkotnak, amely a társadalom hasznára válhat., (2019/1024/EU, (8))

1. A nyílt adatok köre, hozzáférési lehetőségeik

A *nyílt adatok* e tanulmány összefüggésében olyan információk, amelyeket bárki szabadon felhasználhat, módosíthat és megoszthat bármilyen célból. Ennek nyílt licenc alapján kell rendelkezésre állnia, és megfelelő és módosítható formában kell rendelkezésre bocsátani, amely géppel olvasható. A „nyílt kormányzás alapja a kormányzati adatok nyílt – felhasználásra újraelosztásra, feldolgozásra bárki számára díjtalan, vagy alacsony díj melletti szabad – hozzáférhetősége”¹.

A nyílt adatok filozófiájának alapelve alapértelmezés szerint a nyitottság. Azaz ahelyett, hogy azt indokolnánk, hogy az adott adatot miért kell a nyilvánosság számára hozzáférhetővé tenni és újra felhasználni, azt a szemléletet kell követniük az adattulajdonosoknak, hogy az alapértelmezett elképzelés szerint az adatoknak eleve nyitottaknak kell lenniük. Ez alól természetesen van kivétel, ha az adatokhoz való hozzáférés korlátozását fontos tényezők indokolják. Ez az alapértelmezés paradigmaváltás az úgynevezett pozitív adatszabadságtól (egyértelműen meghatározva, mi nyitható meg) a negatív adatszabadság (egyértelműen meghatározva, hogy mit kell bezárni) felé. A közvetlen költség-haszon megfontolások mellett három fő oka van annak, hogy ne legyenek bizonyos adatok nyíltak:

- az unió célja, hogy védje az állampolgárok, magánszemélyek magánéletét,
- védje a kereskedelmi titkokat, és
- védi a nemzetbiztonság körébe tartozó adatokat.

A negatív adatszabadság-paradigmának megfelelő sikeres áttéréshez világos, egyetemes szabályokat kell megkövetelni arra vonatkozóan, hogy mely adatokhoz való hozzáférést, és melyik felhasználási módokat kell tiltani. Az adatokhoz való hozzáférés és az adatokhoz való könnyű hozzáférés biztosítása minden fél számára számos előnnyel jár mind az adattulajdonosok, mind az adatfelhasználók számára.

A nyílt adatok támogatják:

- *Az átláthatóság biztosítását és növelését.* A nyílt adatok segítik az állami szervezetek működésének ellenőrzését, a közforrások felhasználásának követését, átláthatóságát és a tudományos eredmények nagyobb megbízhatóságát.
- *Az adatok újraértékelését, az újbóli felhasználás kiterjesztését.* Az újrahasonítás és hatásai sokkal később mutathatók, mint az adatok gyűjtése és elsődleges célra történő felhasználása során keletkező értékek esetében.
- *A hálózati hatások kiaknázását.* A hálózati hatások erősödnek, jobban kihasználhatóvá válnak a nyílt adatok körének kiterjesztésével, mivel több elem kombinálható. Minden új, nyitott adat hozzáadott értéket képvisel az egész gazdaság számára.
- *Visszajelzések gyűjtését, amely a nyílt adatok megtekintésén alapszik.* A visszacsatolások, visszajelzések segítik a belső elemzéseket, megmutatják a külső forrásokból származó betekintéseket.

¹ MUNK ET AL. (2014): Kapcsolt nyílt kormányzati adatok és kutatásuk keretei Magyarországon. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 4. sz. 144.

- *Az technológiai innovációk létrejöttét. Az adatokhoz való teljes körű és könnyű hozzáférés biztosításával az irányelv (2019/1024/EK) támogatja a kísérletezést és az innovációt.*

A 2019/1024/EU irányelv 13. cikk (1) bekezdésében említett nagy értékű adatkészletei:

1. Térinformatikai adatok
2. Földmegfigyelési és környezeti adatok
3. Meteorológiai adatok
4. Statisztikák
5. Vállalati és vállalattulajdonosi adatok
6. Mobilitási adatok

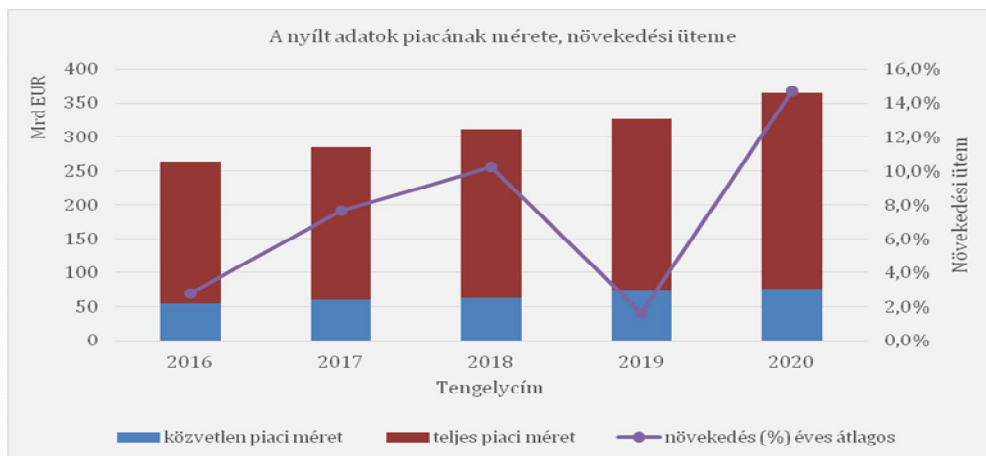
Ezen adatkészletek kiemelt fontosságúak a gazdasági potenciál növekedésének tekintetében.

2. A nyílt adatok újrahasonosításának gazdasági potenciálja

Amíg az adatok nem hozzáférhetőek, addig lehetetlen felmérni azoknak a teljes potenciálját, vagy kiaknázni azokban rejlő lehetőségeket, ezért amíg az irányelv (2019/1024/EK) nem kerül a tagállamokban átültetésre és alkalmazásra, addig csupán becsülni lehet az adatpiac mértékét, és gazdasági potenciálját.

A digitális termékek és szolgáltatások európai piaca ("adatpiac") az EU-ban 2015-ben 54,4 milliárd EUR volt, 2016-ban pedig 59,5 milliárd EUR volt.² Ez a pozitív tendencia várhatóan a következő négy évben folytatódni fog, bár eltérő ütemben a kiválasztott forgatókönyvekhez. A magas növekedési forgatókönyv szerint az EU adatpiacának értéke 2020-ig eléri a 106,8 milliárd eurót, 2016 óta pedig az együttes éves növekedési ráta 15,7%.

1. ábra: Az európai adatpiac mérete (2016-2020)

Az adatok forrása: Wendy Carrara, Wae San Chan, Sander Fischer, Eva van Steenbergen (Capgemini Consulting) (2015): Creating Value through Open Data: Study on the Impact of Re-use of Public Data Resources. (10. old.)

² Wendy Carrara, Wae San Chan, Sander Fischer, Eva van Steenbergen (Capgemini Consulting) (2015): Creating Value through Open Data: Study on the Impact of Re-use of Public Data Resources. (9. old.) https://www.europeandataportal.eu/sites/default/files/edp_creating_value_through_open_data_0.pdf

Az adatgazdaság általános értéke a 2013. évi 247 milliárd euróról 2016-ra majdnem elérte a 300 milliárd eurót. Becslések szerint az adatgazdaság teljesítménye 2016-ban a GDP közel 2%-át tette ki az EU gazdaságában³. 2020-ra az EU adatgazdasága várhatóan 739 milliárd euróra növekszik, összességében 4%-ot közelíti meg, amelynek a digitális innováció a legerőteljesebb mozgatórugója és amelyet nagyobb általános IKT-beruházások gerjesztenek.

*The European Data Market Study*⁴ (2015) című jelentés a legfrissebb és átfogóbb tanulmány, amely az Open Data piaci méretét veszi figyelembe európai szinten. A tanulmány becslése szerint a teljes piaci méret 193 milliárd euró volt 2015-ben és 209 milliárd EUR 2016-ra, és a becsült előrejelzés szerint 265–286 milliárd EUR 2020-ra, beleértve az inflációs korrekciókat is.

Az adatpiac méretének és teljesítményének meghatározásra, becslésre több, nemzetközi tanulmány is készült. A nagy adatbázisokhoz adott szabad hozzáférés, a "Big and Open Data" bevezetése 2020-ig 206 milliárd euróval, azaz közel két százalékkal növelhetné az EU GDP-jét - állapítja meg a Varsói Közgazdaságtudományi Intézet (WISE Institute) "*Big & Open Data in Europe: a növekedés motorja vagy elszalasztott lehetőség?*" című tanulmánya.⁵ (2014)

Az OECD⁶ (2015) elemzése erősen összpontosít a gazdaság és a társadalom potenciális strukturális változásaira és a relatív potenciális veszélyekre, amelyeket közép-hosszú távon az adatinnováció okoz. Ehelyett az EK és a nemzeti kormányok politikájának kidolgozása inkább az adatokkal kapcsolatos innováció Európában történő támogatásának és felgyorsításának gyakorlati szükségességére összpontosult, felismerve a lehetséges piaci és szabályozási akadályok létezését, amelyeket el kell távolítani. Ez a forgatókönyvek esetében releváns, ahol politikai lépésekre van szükség az európai kiegyensúlyozott adatökoszisztéma felé vezető út simításához.

A tanulmányban a 2003/98/EK irányelv alapján hozott intézkedések hatásait vizsgálta. A tanulmány kimutatta, hogy az adott országok egyikében sem jelentett gondot a szükséges források biztosítása ahhoz, hogy átváltsanak az adatok szabad terjesztéséhez és hozzáféréséhez, nem ez a fő korlátozó tényező. A tanulmány megállapította, hogy a nyílt kormányzati stratégiák és kezdeményezések kézzelfoghatóbb eredményeket hozhatnak, ha a tervezésbe és végrehajtásba bevont köztisztviselők tisztában vannak azok előnyeivel. A tagállamok nagy többsége elismeri, hogy a kormányzat működésének változásán kell dolgozni, és intézkedéseket hozni a közigazgatás fejlesztésére a nyílt kormányzati reformok támogatására.

Ezen felül az országok különféle eszközökkel mozdítják elő a nyílt kormányzati kezdeményezések végrehajtását. Például Kanadában, Észtországban, Olaszországban, Norvégiában, Lengyelországban és Spanyolországban a nyílt kormányzati elveket és gyakorlatokat beépítik az emberi erőforrásokra vonatkozó kompetenciakeretbe. Ausztria, Belgium, Kanada, a Cseh Köztársaság, Finnország, Korea,

³ Final results of the European Data Market study measuring the size and trends of the EU data economy 2. May 2017. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-results-european-data-market-study-measuring-size-and-trends-eu-data-economy>

⁴ European Commission (2017), The European Data Market Study: Final Report. <http://www.datalandscape.eu/study-reports>

⁵ Big & open data in Europe. A growth engine or a missed opportunity? WISE Institute. 26. February 2014 <http://wise-europa.eu/en/2014/02/26/big-open-data-in-europe-a-growth-engine-or-a-missed-opportunity/>

⁶ OECD (2015) *Assessing government initiatives on public sector information*. http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/assessing-government-initiatives-on-public-sector-information_5js04dr9l47j-en

Mexikó és Norvégia ezt úgy teszi meg, hogy a nyílt kormányzati elveket és gyakorlatokat beépíti az állami tisztviselők teljesítménymegállapodásaiba és az elszámoltathatósági keretekbe.

A nemrégiben készített a McKinsey Global Institute egy tanulmányt⁷, amelyben kifejtették, hogy világszerte hét szektor (oktatás, szállítás, fogyasztási cikkek, villamos energia, olaj és gáz, egészségügy és fogyasztói pénzügyek) önmagában évente több mint 3 trillió dollárt képes elérni - és évente akár 5 trillió dollárt is -, hozzáadott értékkel a nyílt adatok eredményeként. Miközben felismerték, hogy a nyílt adatok újrahasznosítása még a gyerekcipőben jár, kimutatták, hogy a már működő vállalatokat a piacok szegmentálásában, az új termékek és szolgáltatások meghatározásában, valamint a műveletek hatékonyságának és eredményességének javításában is segíteni tudja.

Más ágazati vizsgálatok is hasonló potenciális előnyökre utalnak. Az Oxera által a Google számára készített tanulmány⁸ a térinformatikai szolgáltatások ágazatában a bruttó hozzáadott értéket (GVA) évi 113 milliárd dollárra becsülte, amely a globális GVA 0,2% -a, és a globális légitársasági ipar bruttó értékének körülbelül fele. Az Oxera további közvetett előnyökre is rámutatott, ideértve az 17 milliárd dollár időmegtakarítást, 5 milliárd dollár üzemanyag-megtakarítást és 13 milliárd dollárt az oktatásban.

Arra is rámutattak, hogy az ipar gyorsan növekszik - évente 30%-kal világszerte. A globális helymeghatározó rendszernek az Egyesült Államok gazdasága szempontjából betöltött jelentőségéről szóló tanulmány megállapította, hogy nehéz megbecsülni a GPS teljes gazdasági értékét, mivel az ilyen áttételesen még mindig magas ütemben növekedett. A legjobb becslés szerint azonban 2011 júniusában 96 milliárd dollár volt a GPS-nek tulajdonítható éves közvetlen gazdasági haszon és a 3,3 millió amerikai munkahely függött tőle. Önmagában a mezőgazdasági ágazat termelékenysége és költségmegtakarítási nyeresége 19,9 milliárd dollár volt a GPS miatt. Hollandiában a geo-ágazat 15 000 teljes munkaidős alkalmazottat foglalkoztatott 2008-ban.

Előnyök a közigazgatás számára

A nyílt adatok által képviselt hozzáadott érték megvitatásakor érdemes kiemelni, hogy ez attól függ, hogy melyik szektorban vizsgálják meg a nyílt adatokat, valamint attól, hogy a nyílt adatok hozzáféréseinek előfeltételei már teljesültek-e (adatok rendelkezésre állása, minőségének megfelelő szintje, adatkészletek, adattárak nyitottsága, stb.)

A nyilvános adatok nagymértékben újrahasznosíthatók

- az új szolgáltatásokban és alkalmazásokban, valamint
- a társadalmi kihívások megoldásában,
- a polgárok politikai és társadalmi életben való részvételének ösztönzésében,
- az átláthatóság és az elszámoltathatóság növelésében, valamint

⁷ MCKINSEY (2013). *Open Data: Unlocking innovation and performance with liquid information*, McKinsey Global Institute: 116.

http://www.mckinsey.com/insights/business_technology/open_data_unlocking_innovation_and_performance_with_liquid_information 2016. március 12.

⁸ *What is the economic impact of Geo Services? Oxera. Prepared for Google. January 2013.*

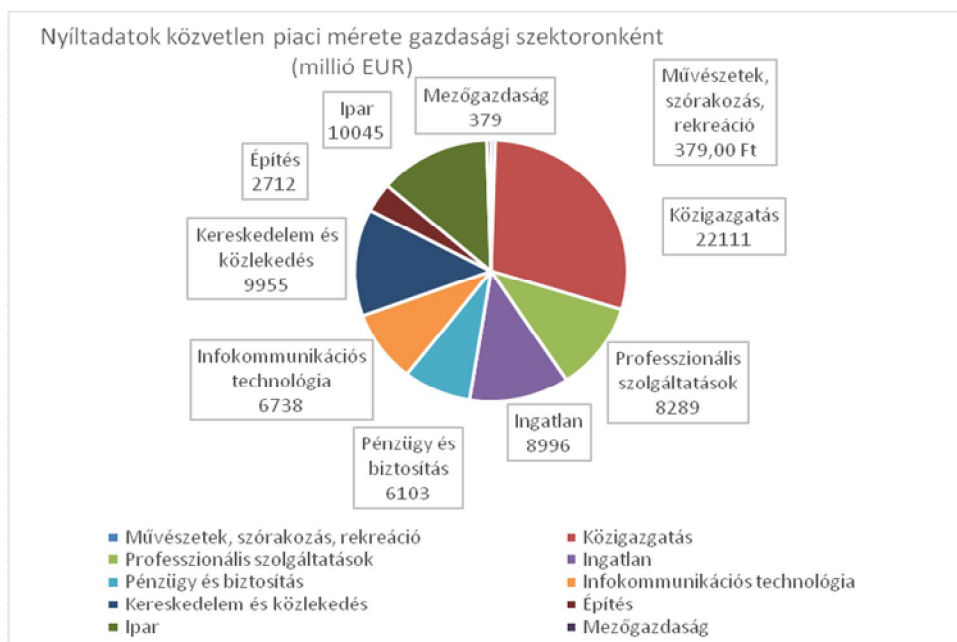
https://www.oxera.com/wp-content/uploads/2018/03/What-is-the-economic-impact-of-Geo-services_1-1.pdf

- a hatékonyságnövekedés elérésében a közigazgatásban.

Egy Európai Bizottság megbízásából készült tanulmány szerint⁹ ebben a tekintetben a közszektor fogja várhatóan a legtöbb hasznot realizálni az adatok megnyitásával, amelynek értéke 2020-ban várhatóan 22 milliárd EUR. Ezt megerősíti, hogy a közszektor az első saját adatainak újbóli felhasználója, amint azt a tanulmány is hangsúlyozza. Ezenkívül ugyanez a tanulmány becslése szerint a nyitott adatok piaci részesedése az ágazatonkénti szektoronkénti bontásban az EU28 + számára 836 millió euró, a 2020-ban becsült közvetlen piaci méret 325 milliárd euró.

Európa legtöbb államában régről bevett gyakorlat, hogy a közszféra intézményei az adatokat nem csak gyűjtik és tárolják, valamint abból közjogi, jogszabályokban rögzített feladataikat látják el, hanem az adatok feldolgozása, összekapcsolása, válogatása, szűrése révén fizetős szolgáltatásokat is nyújtanak belőle. Erre a legjellemzőbb példa a meteorológiai szolgálatok helyzete, amelyek nem csak gyűjtik és tárolják az időjárás alapadatokat, hanem általános (a nagyközönségnek szóló) és speciális (egyes ágazatoknak, pl. a polgári repülésnek, mezőgazdaságnak nyújtott) előrejelzéseket is készítenek. Ilyen közszolgáltatók a központi statisztikai hivatalok is, amelyek többek között a népesedési, lakosságra vonatkozó adatokat gyűjtik, hanem ezeket különböző szempontok alapján feldolgozva, újrahasznosítva értékesítik is a vállalkozások, intézmények számára.

2. ábra: Az európai adatpiac szektoronkénti megoszlása az EU+28 országaiban (2020)

Forrás: European Data Portal (2017), Re-using Open Data.

https://www.europeandataportal.eu/sites/default/files/re-using_open_data.pdf

⁹ Jorn Berends, Wendy Carrara, Cosmina Radu (Capgemini Consulting) (2017): Analytical Report n9:The Economic Benefits of Open Data. 2017. december. (28. old., 40. old.)

A fenti (2. ábra) diagram jól mutatja a közigazgatás vezető szerepét a nyílt adatok piacán, amely várhatóan az előzetes becslések alapján 2020-ra elérheti a 22.111 millió eurót.

Továbbra is összehangolt erőfeszítésekre van szükség mind az EU, mind a tagállamok szintjén, hogy új adatokat, tényeket gyűjtsenek a nyílt adatok gazdasági hatásáról - mind a közszektorban szereplő információk, mind a magántulajdonban lévő adatok szempontjából. A pontosabb adatokkal és becslésekkel, még inkább alátámasztható az az óriási potenciál, amelyet az adatok kínálnak az európai gazdaságok számára. A nyílt adatokat a szélesebb európai adatgazdaság egyik részhalmazának kell tekinteni, a közadatok megnyitásával pedig a további adatok - például statisztikai, költségvetési, térinformatikai és városi adatok - újbóli felhasználását lehet megalapozni. A fordított irányú közadatok megnyitásával, gyűjtésük esetleges bevezetésével - vagyis a magán adatok nyilvános érdekű megnyitásával - további ágazatok deríthetők fel, amelyek hatalmas potenciállal bírnak, és ezt a kihasználatlan potenciált ki lehet használni.⁶

Közvetett és közvetlen hasznok

A nyílt adatok használatának számos előnye azonosítható, és ezek közvetlen és közvetett előnyökből állnak.

A közvetlen haszon olyan pénzübeli haszon, amelyet piaci tranzakciók során realizálnak

- bevétel és bruttó hozzáadott érték (GVA),
- a szolgáltatás vagy termék előállításához kapcsolódó munkahelyek száma és
- költségmegtakarítás formájában.

A közvetett gazdasági haszonok

- az új termékek és szolgáltatások,
- a nyílt adatokat használó alkalmazások időmegtakarítása,
- a tudásalapú gazdaság növekedése,
- a közszolgáltatások fokozott hatékonysága és a kapcsolódó piacok növekedése.

Az 1. ábrán jól látható az újrafelhasználások továbbgyűrűzéséből eredő értéknövekedés, amely kimutatható a közvetett nyíltadatpiac növekedésében.

3. Összefoglalás

A közszféra információi egy olyan különleges adatforrást képviselnek, amely hozzájárulhat az európai belső piac fejlesztéséhez, valamint a felhasználóknak és a jogi személyeknek szánt új alkalmazások elterjedéséhez. Az intelligens adathasználat – ideértve az adatok mesterséges intelligencián alapuló alkalmazásokon keresztüli kezelését is – a gazdaság minden ágazatára hatással lehet. Az adatpiac méretének és teljesítményének meghatározásra, becslésre több, nemzetközi tanulmány is készült. Mindegyik tanulmány alátámasztja azt a nemzetközi tendenciát, hogy az adatpiac egyre növekvő ütemben fejlődik, és számos tagállami kutatás szükséges ahhoz az európai piac kiaknázza a piacbán rejlő lehetőségeket a gazdaság szinte minden területén. A 2019/1024/EU irányelv 13. cikk (1) bekezdésében nevesíti azokat a kiemelt területeket, amelyek

döntő módon járulnak hozzá az EU és a tagállamok gazdaságának növekedéséhez. Az irányelv kifejezi az Unió azon törekvését, hogy egységes elveket kövessenek a tagállamok az adatpiac megnyitása tekintetében, különös tekintettel a közigazgatásban rejlő potenciálra.

A tanulmány eredményeként el mondható, hogy rálátást kapunk arra, hogy a magyarországi adatpiac is jelentős lehetőségek előtt áll, valamint hogy a mai napig átfogó tanulmány nem készült ezen lehetőségek feltárására. A közadatvagyon újrahasznosítására tett lépések elmaradnak az uniós tagállamokétól. A magyarországi jogi szabályozás követi a tagállami követelményeket, de megvalósításuk, gyakorlati megoldásaik lassú üteműek. Az e-közigazgatás átalakítása jelenleg is folyamatban van.

Tárgyszavak:

nyílt kormányzati adatok, nyílt adatpiac, újrahasznosítás, open data

Felhasznált irodalom:

1. SZÉKELY Iván: Közadatok és nyilvános adatbázisok: a hozzáférés kérdései, *Educatio* 2015/3. 40–49. pp.
2. Az Európai Parlament és a Tanács 2013/37/Eu Irányelve (2013. június 26.) a közszféra információinak további felhasználásáról szóló 2003/98/EK irányelv módosításáról.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0037&from=hu>
3. Az Európai Parlament és a Tanács 2003/98/EK irányelve (2003. november 17.) a közszféra információinak további felhasználásáról.
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/hu/TXT/?uri=CELEX:32003L0098>
4. Az Európai Parlament és a Tanács (Eu) 2019/1024 Irányelve (2019. június 20.) a nyílt hozzáférésű adatokról és a közszféra információinak további felhasználásáról. (8) bek. (2. old.)
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1024&from=EN>
5. OECD (2008): *Recommendation of the Council for enhanced access and more effective use of Public Sector Information*, www.oecd.org/internet/ieconomy/40826024.pdf
6. *Digitális Megújulás Cselekvési Terv 2010-2014*. Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, Budapest, 2010.
7. OECD (2014): *Data-driven Innovation for Growth and Well-being, Interim Synthesis Report*. October. <https://www.oecd.org/sti/inno/data-driven-innovation-interim-synthesis.pdf>
8. Az Európai Parlament és a Tanács 2003/98/EK Irányelve a közszféra információinak további felhasználásáról (PSI-irányelv)

9. VICKERY, Graham (2011): Review of recent studies on PSI re-use and related market developments. OECD: Paris, 2011.3.
http://ec.europa.eu/newsroom/document.cfm?doc_id=1093 letöltési idő: 2015.11.12
10. OECD (2015) *Assessing government initiatives on public sector information*.
http://www.oecd-ilibrary.org/science-and-technology/assessing-government-initiatives-on-public-sector-information_5js04dr9l47j-en (2016. 01. 18)
11. MCKINSEY (2013). Open Data: Unlocking innovation and performance with liquid information, McKinsey Global Institute: 116.
http://www.mckinsey.com/insights/business_technology/open_data_unlocking_innovation_and_performance_with_liquid_information (2016. 03. 12.)
12. OXERA (2013): What is the economic impact of Geo Services? Oxera. Prepared for Google. January 2013.
https://www.oxera.com/wp-content/uploads/2018/03/What-is-the-economic-impact-of-Geo-services_1-1.pdf
13. WISE INSTITUTE (2016): *Big & Open Data in Europe: A growth engine or a missed opportunity?*
http://wise-europa.eu/wp-content/uploads/2016/03/bod_europe_2020_full_report_singlepage.pdf
14. IDC (2017): *Final results of the European Data Market study measuring the size and trends of the EU data economy 2*. May 2017.
<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-results-european-data-market-study-measuring-size-and-trends-eu-data-economy>
15. JORN BERENDS, WENDY CARRARA, COSMINA RADU (Capgemini Consulting) (2017): *Analytical Report 9: The Economic Benefits of Open Data*. December 2017.
https://www.europeandataportal.eu/sites/default/files/analytical_report_n9_economic_benefits_of_open_data.pdf
16. EUROPEAN COMMISSION (2017): *The European Data Market Study: Final Report*.
<http://www.datalandscape.eu/study-reports>

Bevezetés

A robotok alkalmazása egyre elterjedtebbé válik (Darling – Nandy - Breazeal, 2015), köztük munkahelyi környezetben is (Mutlu – Forlizzi, 2008), amely számos előnyt jelent a szervezetek számára, a robotok bevezetésével ugyanis a munkavégzés hatékonysága nő, emellett a szolgáltatások nyújtása is magasabb színvonalú lehet, hiszen a felszabadult emberi munkaerő a az értékteremtésre, a fejlesztésre koncentrálhat. A robot munkaerő megjelenése egyúttal azonban kihívást is jelent a menedzsment számára (You – Robert, 2018) az emberi és robot munkaerő integrálásának tekintetében.

Az ember-robot kollaboráció létrejöttéhez mindenekelőtt szükséges, hogy a szervezet tagjai elfogadják a robot kollégákat. Az elfogadás kialakulásában több tényező szerepet játszik, köztük a dolgozók robotokkal kapcsolatos attitűdjei, hiedelmei, észlelése és személyisége (Bartneck és munkatársai, 2009), melyeket befolyásolnak az egyének technológiával kapcsolatos ismeretei, a képzettségük, az elvárásaik, a nem, a kor, illetve az interperszonális érzékenységük (Bagdasarov-Martin-Buckley, 2018). Mindemellett a robot megjelenését, viselkedését és interakciós képességeit, továbbá a szervezeti kontextus jellemzőit (Demir-Döven-Sezen, 2019) is figyelembe kell venni, mint a percepciót, s ezen keresztül az emberi munkaerő robot kollégákkal kapcsolatos elfogadását befolyásoló tényezőket.

Jelen tanulmány az egyének robot munkatársakkal kapcsolatos hiedelmeit, percepcióit és attitűdjeit vizsgálja. Az adatgyűjtésre hazai szervezetekben került sor online kérdőív alkalmazásával. Az alanyok (n=120) által adott válaszok elemzése kvalitatív tartalomelemzéssel történt induktív kódolás alkalmazásával. Az elemzés során nyolc kategória jelent meg, melyek közül öt percepciókat és hiedelmeket, három pedig attitűdöket takar. Az egyének által adott válaszok elemzése során láthatóvá váltak a kategóriák közötti kapcsolatok, nevezetesen, hogy a hiedelmeik és a percepcióik milyen attitűdöt eredményeztek a robot kollégákkal kapcsolatban.

I. Irodalmi áttekintés

Robotokkal kapcsolatos hiedelmek

A robotokat sokáig csak ipari környezetben alkalmazták, azonban a mesterséges intelligencia és a robottechnológia fejlődésének köszönhetően a fehér galléros robotok is megjelentek, melynek következtében a szellemi munkák helyettesítése is lehetővé vált alkalmazásukkal. Ilyen technológia a robotizált folyamatautomatizálás is, mellyel a repetitív, monoton adminisztratív feladatok automatizálhatóvá váltak szoftver robotok segítségével. Bizonyos kutatások szerint a foglalkozások jelentős része el fog tűnni, ugyanis azokat a robot munkaerő látja el majd (Brynjolfsson - McAfee, 2014; Ford, 2015; Frey – Osborne, 2017; Chui – Manyika - Miremadi, 2015). A technologiaoptimisták ezzel szemben úgy gondolják, hogy az automatizáció több állást hoz majd létre, mint amennyit megszüntetett (Berg – Buffie – Zanna, 2018, p.4-5.), viszont azok betöltéséhez magasabb képességekre lesz szüksége az emberi munkaerőnek. A robotok megjelenésének

munkaerő-keresletre gyakorolt lehetséges hatásairól nincs konszenzus a szakirodalomban (Graetz – Michaels, 2015), az emberekben azonban félelem alakult ki azzal kapcsolatban, hogy a robotok helyettesíteni fogják őket (You – Robert, 2018; Takayama és munkatársai; 2008).

Az egyének hiedelmét, miszerint a robot munkaerő megjelenésével elveszítik a munkájukat a robotok képességeivel kapcsolatos hiányos ismereteik is megerősítik. Ez azt eredményezi, hogy nincsenek az ember-robot kollaboráció előnyeivel. Ezek között szerepel többek között, hogy a robot munkaerő szervezeti bevezetésével az emberek a monoton, unalmas munkák helyett komplex, problémamegoldást igénylő feladatokra fókuszálhatnak. A robotizált folyamatautomatizálás során például részt vehetnek a robot betanításában, ugyanis az programozói képességeket nem igényel, továbbá ötletelhetnek arról, hogy mely feladatok kerüljenek átadásra a robotnak, így a fejlesztés aktív részesei lehetnek, ami növelheti a motivációjukat és az elégedettségüket.

Robotokkal kapcsolatos percepciók

A robotokkal kapcsolatos percepciók kialakulásában szerepet játszó egyik leggyakrabban vizsgált tényező az ember-robot közötti hasonlóság (You – Robert, 2018; Lee és munkatársai, 2016; Woods és munkatársai, 2007; Katz – Halpern, 2016; Bernier – Scassellati, 2010; Hendriks és munkatársai, 2011; Hinds – Roberts – Jones, 2004; Minato és munkatársai, 2004). Bizonyos kutatások szerint (Bernier–Scassellati, 2010; Salem és munkatársai, 2015; Tapus–Mataric, 2008; You–Robert, 2018) minél nagyobb az észlelt hasonlóság, annál nagyobb az egyének interakciós hajlandósága. Mori (1970) elmélete alapján azonban az észlelt szimilaritás növekedésével a robotokkal kapcsolatos pozitív benyomás csak egy bizonyos pontig növekszik, ugyanis amikor a hasonlóság már nagyon magas szintű, az egyének a majdnem tökéletes emberi külsővel rendelkező artifaktumokat visszataszítónak érzik.

A robotok percepcióját befolyásolja a megejelenségük is, nevezetesen, hogy az észlelés tárgya fizikailag megtestesült robot, vagy virtuális ágens. Bainbridge és munkatársai (2008) kutatásából kiderült, hogy az alanyok jobbnak érezték a fizikailag megtestesült robottal folytatott interakciót, mint a virtuális ágenssel. A szerzők szerint a robot megjelenése hatással van a bizalom és a tisztelet kialakulására az egyének részéről a robotok felé.

Az észlelés kialakulásában fontos szerepet játszik a robot viselkedése is. Bernier-Scassellati (2010) azt vizsgálták, hogy az egyének mennyire érzik pozitívan a robotokat, mikor azok viselkedése megegyezik, illetve eltér az övékétől. A kutatás eredményei a hasonlóságon alapuló vonzalom elméletét támasztották alá, miszerint az egyének rokonszenvesebbnek találják azokat az entitásokat, amelyek hozzájuk hasonló módon viselkednek.

A robotok személyiségének percepcióra gyakorolt hatását vizsgálták Lee és munkatársai (2006). A szerzők azt találták, hogy az alanyok rokonszenvesebbnek érezték azt a robotot, amelyik az ő személyiségjegyeiktől eltérő tulajdonságokkal rendelkezett, amely a kiegészítésen alapuló vonzalom elméletét támasztotta alá. Hendriks és munkatársai (2011) kutatásukban annak feltárását célozták, hogy az egyének milyen személyiséget várnak el a robotporszívójuktól. Az

eredményekből kiderült, hogy az alanyok nyugodt, udvarias és kooperatív robotporszívót szeretnének, amely hatékonyan dolgozik és szereti a rutinfeladatokat.

Az előbbiekben bemutatott kutatások a robotokkal kapcsolatos percepciók tekintetében az észlelés tárgyának tulajdonságaiból indultak ki, továbbá nem valódi helyzetekben, hanem laboratóriumi környezetben vizsgálták az ember és robot végbemenő interakciót, illetve annak észlelését az egyének részéről. A robot tulajdonságai mellett azonban az észlelést befolyásolják az egyéni jellemzők is (kor, nem, végettség, elvárások, technológiával kapcsolatos ismeretek és tapasztalatok, interperszonális érzékenység), továbbá szervezeti kontextusban gondolkodva a munkafolyamatok, a fizikai környezet, ember-robot célegyezés, a szociális és érzelmi közeg, valamint tréningek (Bagdasarov-Martin-Buckley, 2018).

II. Módszertan

Minta

Az adatfelvételre hazai szervezetekben került sor (Budapesti Corvinus Egyetem, hazai kis-és középvállalatok) 2019 januárja és februárja között online kérdőív alkalmazásával. A minta elemszáma 120 fő volt (nő: 59,2%, férfi: 40,8%). A kitöltők életkorát tekintve 74,2%-uk 19-29 év, 12,5%-uk 40-49 év, 10%-uk pedig 30-39 év közötti. A válaszadók valamivel több, mint 3%-a tartozik az 50 év fölötti korosztályba. Az alanyok közel 41%-a BA fokozattal rendelkezik a legmagasabb iskolai végzettségét tekintve, 39,2%-a érettségivel, 11,7%-uk, 4,2%-uk meseterfokozattal, 3,9%-uk pedig szakközépiskolát végzett. A kitöltők között a foglalkozásukat illetően szerepelt hallgató, egyetemi docens, pénzügyi elemző, marketing menedzser, HR menedzser, idegenforgalmi szakember, szoftverfejlesztő, gépészmérnök, gyógypedagógus, társadalomkutató, bölcsész, jogász, egészségügyi koordinátor, építészmérnök, programozó, villanyszerelő, informatikus és logisztikai ügyintéző is.

Adatgyűjtés

Tekintettel arra, hogy a robotokkal végzett kutatások erőforrásigénye igen magas, a videófelvétel lejátszása (az online kérdőívben tudták elindítani a beágyazott videót a kitöltők) mellett döntöttem a válaszadók észlelés tárgyát képező kiszolgáló robottal való megismertetésére (<https://www.youtube.com/watch?v=J8UKZqDpbmY>), mely módszer az ember-robot interakció kutatások területén alkalmazott (MacDorman, 2006; Lee-Tang-Kiesler, 2011). A videófelvétel megtekintése után az alanyok számára a következő kérdést tettem fel: *Mennyire szívesen dolgozna a videón látott kiszolgáló robottal?* A kutatásban résztvevők néhány mondatban fejtették ki a válaszukat. A válaszokból négy oldalnyi dokumentum született, melyen kvalitatív tartomelemzést végeztem Zhang-Wildemuth (2009) módszertani útmutatásai alapján. A dokumentum előkészítése után induktív kódolást alkalmaztam abból a célból, hogy megismerjem az alanyok Cruzr robottal kapcsolatos egyéni interpretációit. 204 kódot találtam, melyeket redukáltam és nagyobb kategóriába rendeztem. A kategóriák létrehozása után visszatértem az eredeti szövegekhez, majd megvizsgáltam a kkatégoriák közötti összefüggéseket.

Az észlelés tárgya: Cruzr robot

Cruzr egy intelligens, felhőalapú humanoid kiszolgáló robot, amelyet arra terveztek, hogy szervezeti és otthoni környezetben is kiszolgálja az embert. Mozgatható karjaival képes emberi gesztikulációkra, arcfelismerési funkciója 98%-os pontosságú, multimodális szinergiáinak köszönhetően pedig életszerű interakciókat folytat. Képes a helymeghatározásra és az útvonaltervezésre, a videókonferenciák több helyszín közötti biztosítására, valamint a big data elemzésre. A robot által nyújtott szolgáltatásokat a vállalatok saját igényeikre szabhatják. Cruzr alkalmazható például reptéri utaskísérőként, intelligens banki asszisztensként, múzeumi tárlatvezetőként, vásárlási tanácsadóként, ügyfélmenedzserként, valamint recepciósként is (<https://ubtrobot.com/?ls=en>). Fontosnak tartottam, hogy a válaszadók olyan robot lássanak, amely képes magas szintű szociális interakciók folytatására, továbbá lényeges szempont volt a kiszolgáló robot kiválasztásánál az is, hogy az egyének szervezeti szituációkban láthassák a robotot.

III. Eredmények

A kitöltők által adott válaszokon kvalitatív tartalomelemzést végeztem induktív kódolás alkalmazásával az alanyok egyéni interpretációinak megismerésének céljával. A szövegek olvasása során 204 kódot találtam, melyek redukálásával nyolc kategória jött létre. A kategóriák közül öt percepciókat és hiedelmeket (információhiány, félelem, robot kritikája, társadalom kritikája, elismerés), három attitűdöt (távolítás, tiltakozás, elismerés) jelenített meg.

Hiedelmek, percepciók

A válaszadók robotokkal kapcsolatos információhiánya több válaszban is megmutatkozott a tekintetben, hogy nem rendelkeznek a kiszolgáló robotok képességeire vonatkozó ismeretekkel. Ebből adódik, hogy az egyének nincsenek tisztában azzal sem, hogy a robotok milyen feladatok átvállalásával tehetik könnyebbé az emberek munkavégzését:

„Nem gondolom, hogy bármely munkakörre alkalmasak lennének.”

„Véleményem szerint a robotok a jövőben nagyon sok embertől elvonnák a munkalehetőséget.”

A félelem is megjelent a robotokkal kapcsolatban az alanyok részéről, amely azon hiedelmükön alapul, miszerint a robotok nem megbízhatóak, mert megfigyelik embereket, s adatokat tárolnak el róluk. Ezen válaszok azt jelzik, hogy az egyének nem tudnak partnerként tekinteni a robotokra:

„Félnék, hogy a robot képes lenne arra, hogy ellenőrizzen engem is a munkavégzés során.”

„Veszélyesnek találom, és nem megbízható, adatokat lophat el tőlünk.”

A válaszadók különböző kritikákat fogalmaztak meg Cruzr képességbeli hiányosságaira vonatkozóan. Az alanyok az emberhez hasonlítva a robotot megállapították, hogy az valódi szociális interakciókra nem képes, ugyanis nem tudja fogadni és kifejezni az egyének közötti kommunikációban megjelenő érzéseket:

„Bizonyos funkciókat el tud láttni, de könnyen meghibásodásra képes, és hosszútávon nem tűnik megbízhatónak. Unalmas és bizarr.”

„Bizalmatlan vagyok a robotokkal szemben, igénylem az emberi érzéseket a munkatársaim részéről.”

„Ez egy guruló számítógép. Főlöleges emberi jelzőkkel fölaggatni!”

„Személytelennek, mesterségesnek, rugalmatlannak, és így taszítónak tartom, zavarva munkám során, hogy egy élettelen, érzelemmentes, akármikor meghibásodható géppel kell együtt dolgoznom.”

A társadalommal kapcsolatban is megjelentek kritikák az egyének részéről. A válaszadók idegengednek attól a társadalomtól, mely a robotok megjelenésével átalakul, másfelől felvetik annak a veszélyét, hogy az emberek nem tudnának együtt élni a robotokkal ebben a társadalomban, mert kárt tennének bennük:

„Nem a robotokhoz viszonyulok negatívan, hanem ahhoz a társadalomhoz, mely létrehozza a robotokat.”

„Nagy a veszélye annak, hogy ezt a robotot megrongálnák többször is, ami valószínűleg igen költséges lenne.”

A kitöltők részéről pozitív észlelések is megjelentek a videón látott kiszolgáló robottal kapcsolatban. Ezen válaszok Cruzer képességeit ismerték el:

„Megbízható, felkészült, intelligens, precíz.”

„A videóban látott robot nagyon pozitív hatással volt rám. Azt éreztem, hogy nagyon naprakész, segítőkész, tájékozott a világ aktualitásával kapcsolatban. Illetve nagyon barátságosnak vélem, nincs bennem semmiféle negatív érzés, annak ellenére, hogy nem egy emberi élőlényről, hanem mesterséges lényről beszélünk.”

Attitűdök

A válaszadók egy része távolította magától a robotokkal való kollaboráció gondolatát, mely negatív attitűdjük abból adódott, hogy kínosnak éreznék, ha egy robottal oly módon kellene interakcióba lépniük, mint egy emberrel:

„Nehezen tudom elképzelni a szituációt, hogy egy robottal együtt dolgozom, kellemetlennek érzem hogy egy robottal kommunikáljak.”

„Idegen érzés, kezet fogni egy ilyen robottal, az emberek közötti interakció sokkal több mint információk közlése.”

Szintén negatív attitűdöt jelentettek meg azok a válaszok, melyekben az egyének tiltakoznak a robotok munkatársként való elfogadásával kapcsolatban, mert úgy gondolják, hogy az ember semmiképpen nem helyettesíthető velük, így felesleges az alkalmazásuk:

„Az emberi munkaerőnek és kommunikációnak belső értéke van, mely nem helyettesíthető.”

„Olyan funkciókat helyettesít, amit magamtól is meg tudnék csinálni vagy akár egy élő ember. Akkor inkább már egy élő ember csinálja, szívesebben dolgozék az humán erőforrással, ha lehetséges.”

Pozitív attitűddel rendelkeztek a minta azon egyénei, akik nyitottan álltak a robot munkaerő bevezetéséhez, s a robotok alkalmazásának előnyeit az emberi munkaerőhöz képest emelték ki:

„Vannak olyan munkaterületek, amelyek esetében hatékonyabb lehet, mint a humán munkaerő.”

„Sok esetben gondot okoz a munkatársak hangulata, tudatlansága. Ez egy robot esetében elképzelhetetlen. Bizonyos területeken sok kellemetlenségtől óvna meg a céget.”

A kategóriák közötti kapcsolatok

Az egyének hiedelmei és percepciói szerepet játszanak attitűdjeik kialakulásában. Az alanyok válaszai is jól tükrözték ezt: azon egyének akik elismerték a videón látott kiszolgáló robot képességeit, nyitottak voltak a vele való együttműködésre, pozitív észlelésükből tehát pozitív attitűd adódott. A robotot kritizáló egyének azonban negatív attitűdöt képviseltek a robot munkatársakkal szemben. Az információhiány, a félelem és a társadalom kritikája, mint hiedelmek szintén negatív attitűdökhöz (tiltalkozáshoz vagy távolításhoz) vezettek. A következő táblázat az egyének hiedelmei, percepciói és attitűdjei közötti kapcsolatot mutatja be.

1. táblázat: A kategóriák közötti kapcsolatok

HIEDELEM	PERCEPCIÓ	ATTITŰD
INFORMÁCIÓHIÁNY <i>„Véleményem szerint a robotok a jövőben nagyon sok embertől elvonnák a munkalehetőséget</i> FÉLELEM <i>„Félnék, hogy bántanának,</i> TÁRSADALOM KRITIKÁJA <i>„Nem tudom, hova vezet ez a világ, ahol szolgáltató robotok vannak,</i>	ELISMERÉS <i>„Megbízható, felkészült, intelligens, precíz</i>	(+) NYITOTTSÁG <i>ezért mindenképp dolgoznék velük.”</i>
		(-) TILTAKOZÁS <i>ezért sem támogatom.”</i>
		(-) TILTAKOZÁS <i>semmiképpen nem dolgoznék robottal.”</i>
		(-) TÁVOLÍTÁS <i>így inkább nem szívesen dolgoznék velük.”</i>
	ROBOT KRITIKÁJA <i>„Hiányzik belőle az a plusz, amit emberi interakciók keretében kapunk,</i>	(-) TÁVOLÍTÁS <i>ezért szívesebben kérdezek meg embereket, kérek tőlük segítséget.”</i>

Forrás: Saját szerkesztésű táblázat

IV. Következtetések

A robotok alkalmazása egyre elterjedtebbé válik a munkahelyi környezetben is. A szervezeti bevezetésük mellett, hogy növeli a hatékonyságot, s ezáltal a termelékenységet, kihívást is jelent a menedzsment számára az emberi munkaerővel való integrálásuk tekintetében. Az ember-robot kollaboráció sikerességének a feltétele, hogy az egyének elfogadják a robot kollégákat. Az elfogadás kialakulására számos tényező hatással van, köztük az egyének attitűdjei, melyeket befolyásolnak a hiedelmeik és percepcióik. A vezetés feladata, hogy elősegítse az egyének elfogadását, melynek első lépése lehet az attitűdjeik megismerése, ugyanis azok hatást gyakorolhatnak a magatartásukra, így a robot munkatársakkal való akcióikra is.

Jelen tanulmányban az egyének robotokkal kapcsolatos attitűdjeit, s az azokat befolyásoló hiedelmeiket, valamint percepcióikat vizsgáltam meg. Az eredmények alapján látható, hogy az

emberek hiedelmei között szerepel a robotokkal kapcsolatos félelem és a képességeikre vonatkozó információhiány, valamint a társadalom kritikája, amely létrehozta a robotokat. Az előbb felsorolt hiedelmek, és a Cruzr-rel kapcsolatos negatív észlelések negatív attitűdökhöz vezettek, ezen egyének ugyanis nem szívesen kollaborálnának a robotokkal, sőt voltak olyanok is, akik kifejezetten elzárkóztak az együttműködéssel kapcsolatban. A videón látott kiszolgáló robotot pozitívan észlelők azonban nyitottan álltak a robotok munkahelyi bevezetéséhez, s szívesen kooperálnának velük.

Az egyének hiedelmeinek és percepcióinak a megismerésével a vezetés számára láthatóvá válik, hogy a szervezet tagjai milyen interpretációkkal rendelkeznek a robot kollégákkal kapcsolatban, így a bevezetés előtt megfelelő információkkal tudják ellátni őket többek között arra vonatkozóan, hogy a robotok milyen munkák átvállalásával tehetik az egyének mindennapjait könnyebbé lehetővé téve ezzel, hogy az emberi munkaerő komplexebb feladatok elvégzésére fókuszáljon. Ez pedig a változással kapcsolatos ellenállás menedzselésében segíthet.

Irodalomjegyzék

Bagdasarov Z, Martin AA, Buckley MR. Working with robots: Organizational considerations. *Organizational Dynamics*. 2018.

Bainbridge, J.W., Smith, A.J., Barker, S.S., Robbie, S., Henderson, R., Balaggan, K., Viswanathan, A., Holder, G.E., Stockman, A., Tyler, N. and Petersen-Jones, S., Effect of gene therapy on visual function in Leber's congenital amaurosis. *New England Journal of Medicine*. 2008., 358(21), pp.2231-2239.

Bartneck C, Kulić D, Croft E, Zoghbi S. Measurement instruments for the anthropomorphism, animacy, likeability, perceived intelligence, and perceived safety of robots. *International journal of social robotics*. 2009.1(1), pp.71-81.

Bernier EP, Scassellati B. The similarity-attraction effect in human-robot interaction. In 2010 IEEE 9th International Conference on Development and Learning. IEE. 2010., pp. 286-290.

Darling K, Nandy P, Breazeal C. Empathic concern and the effect of stories in human-robot interaction. In 2015 24th IEEE International Symposium on Robot and Human Interactive Communication (RO-MAN). IEEE. 2015., pp. 770-775.

Demir, K.A., Döven, G. and Sezen, B.. Industry 5.0 and Human-Robot Co-working. *Procedia Computer Science*, 2019., 158, pp.688-695.

DiSalvo CF, Gemperle F, Forlizzi J, Kiesler S. All robots are not created equal: the design and perception of humanoid robot heads. In Proceedings of the 4th conference on Designing interactive systems: processes, practices, methods, and techniques. ACM. 2002., pp. 321-326.

Goetz J, Kiesler S, Powers A. Matching robot appearance and behavior to tasks to improve human-robot cooperation. In The 12th IEEE International Workshop on Robot and Human Interactive Communication, 2003. Proceedings. ROMAN 2003. Ieee. 2003, pp. 55-60.

Graetz, G., Michaels, G. Robots at work. *Review of Economics and Statistics*, 2018.100(5), pp.753-768.

- Hendriks B, Meerbeek B, Boess S, Pauws S, Sonneveld M. Robot vacuum cleaner personality and behavior. *International Journal of Social Robotics*. 2011. 3(2), pp.187-95.
- Hinds PJ, Roberts TL, Jones H. Whose job is it anyway? A study of human-robot interaction in collaborative task. *Human-Computer Interaction*. 2004. 19(1), pp.151-81.
- Katz JE, Halpern D. Attitudes towards robots suitability for various jobs as affected robot appearance. *Behaviour & Information Technology*. 2014.33(9), pp.941-53.
- Lee KM, Peng W, Jin SA, Yan C. Can robots manifest personality?: An empirical test of personality recognition, social responses, and social presence in human-robot interaction. *Journal of communication*. 2006. 56(4), pp.754-72.
- Lee MK, Tang KP, Forlizzi J, Kiesler S. Understanding users' perception of privacy in human-robot interaction. In *Proceedings of the 6th international conference on Human-robot interaction*. ACM: 2011. pp. 181-182.
- MacDorman KF. Subjective ratings of robot video clips for human likeness, familiarity, and eeriness: An exploration of the uncanny valley. In *ICCS/CogSci-2006 long symposium: Toward social mechanisms of android science*. 2006, pp. 26-29.
- Minato, T, Shimada, M, Ishiguro, H, Itakura, S. Development of an android robot for studying human-robot interaction. In *International Conference on Industrial, Engineering and Other Applications of Applied Intelligent Systems*. 2004. (pp. 424-434). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Mori, M. The uncanny valley. 1970. *Energy*, 7(4), pp.33-35.
- Mutlu B, Forlizzi J. Robots in organizations: the role of workflow, social, and environmental factors in human-robot interaction. In *Proceedings of the 3rd ACM/IEEE international conference on Human robot interaction 2008.*, pp. 287-294. ACM.
- Salem M, Lakatos G, Amirabdollahian F, Dautenhahn K. Would you trust a (faulty) robot?: Effects of error, task type and personality on human-robot cooperation and trust. In *Proceedings of the Tenth Annual ACM/IEEE International Conference on Human-Robot Interaction*. ACM. 2015. pp. 141-148.
- Takayama, L, Ju, W, Nass, C. Beyond dirty, dangerous and dull: what everyday people think robots should do. In *2008 3rd ACM/IEEE International Conference on Human-Robot Interaction (HRI)*, 2008. pp. 25-32., IEEE.
- Tapus A, Mataric MJ. Socially Assistive Robots: The Link between Personality, Empathy, Physiological Signals, and Task Performance. In *AAAI spring symposium: emotion, personality, and social behavior 2008.*, pp. 133-140.
- Woods, S. et al. Are robots like people?: Relationships between participant and robot personality traits in human-robot interaction studies. *Interaction Studies*, 2007. 8(2), pp. 281-305.
- You S, Robert Jr LP. Human-robot similarity and willingness to work with a robotic co-worker. In *Proceedings of the 2018 ACM/IEEE International Conference on Human-Robot Interaction 2018*. 26, pp. 251-260., ACM.
- Zhang, Y. and Wildemuth, B.M. Qualitative analysis of content. Applications of social research methods to questions in information and library science. 2009., 308, p.319.

Brynjolfsson, E. - McAfee, A. The second machine age: Work, progress, and prosperity in a time of brilliant technologies. 2014. WW Norton & Company.

Ford, M. Rise of the robots: technology and the threat of a jobless future (Basic Books). 2015.

Frey, C. B. - Osborne, A. M. "The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation?" Technological Forecasting and Social Change. 2017., 114, pp. 254–280.

Berg, A. - Buffie, E. F. - Zanna, L. F. Should we fear the robot revolution?(The correct answer is yes). Journal of Monetary Economics, 2018., 97(C), pp.117-148.

Chui, M. - Manyika, J. - Miremadi, M. Four fundamentals of workplace automation. McKinsey Quarterly. 2015., 29(3), pp.1-9.

Lektorálta: Dr. Fehér Zsuzsanna

1984. december 31-én 21:15-kor kezdődött a Kossuth Rádióban a minden évben ilyenkor esedékes szilveszteri rádiókabaré. Az elmúlt esztendő bőven szolgáltatott beszédtemát a műsor szerzőinek: Andropov halála, Csernyenko beiktatása, a Los Angeles-i olimpia bojkottálása, Reagan újraválasztása, vagy az az októberben meghozott kormányrendelet, mely az állam tulajdonosi jogait volt hivatott decentralizálni és az üzemek tulajdonosaivá a megalakítandó vállalati tanácsokat tette meg – mind-mind fontos ügy, amely joggal foglalkoztathatta a rádióhallgatót is. Ehhez képest a műsorban ezek a témák nem kerültek szóba, de ha mégis, csupán szőrmentén; az FTC pocsék eredményei és a nemrég bemutatott, sokat szidott Wagner-sorozat azonban rendre visszatértek, és Koós János csujjogató számára is jutott idő a hagyományosan legelőkelőbb sávban, közvetlenül a zárókonferansz és éjféli Himnusz előtt. Az 1984-et záró kabarét Verebes István mellett az akkorra már kedves, idős kabarészínésszé enyhült Major Tamás vezette. A zárókonferanszban Verebes elmondta, hogy bár eleinte ózdkodott Major szóvivőhelyettesi posztjától, elismeri, hogy tulajdonképpen mindenki más helyett dolgozik: *„Mi is, itt a kabaréban tízmillió honfitársunk helyett figyeljük az év eseményeit.”* Mire Major így válaszolt: *„Azért ne féljen, a többiek is figyelnek, csak mi vagyunk helyettük elmondani, ami a közös bögyünket nyomja.”*

Mindig nagy segítséget jelent a kutatónak egy a témájába vágó önmeghatározás, különösen így van ez az olyan, eddig hiányosan feldolgozott területek esetében, mint a magyar rádiókabarék története. A politikai humornak másfajta megnyilvánulásait ezzel szemben részletesen vizsgálták már, a karikatúrákról és vicclapokról figyelemre méltó kutatások folytak az utóbbi évtizedben, itt elég csak az elsősorban a Monarchia-kori gúnyrajzokkal foglalkozó Tamás Ágnes (Tamás 2018) és a Rákosi-, valamint Kádár-korszak politikai karikatúráit elemző Takács Róbert (Takács 2018) kurrens munkáira utalnom. A kabarék ezzel szemben gyéren kutatottak, ennek legfőbb oka talán az, hogy a sajtóban megjelent rajzokhoz képest a rádiófelvételek különböző archívumokban vannak elszórva, nem egyszer rendezetlenül és változó mértékben digitalizálva. A nyolcvanas évek pedig azért tűnhetnek első látásra terméketlen területnek, mert míg a hatvanas években a konszolidációt megindító rendszer kiemelten fontosnak tartotta az olyan szimbolikus, politikai közmegegyezéssel kecsegtető alkalmakat, mint a szilveszteri szórakoztató műsorok, a nyolcvanas évekre már elsősorban gazdasági kármentéssel próbálta megroggyanni látszó legitimitációját helyrebillenteni, így a hatalom részéről a kabarék jelentősége is csökkent. Azért indokolt mégis ezt az időszakot vizsgálni, mert itt gyökerezik számos, a mai napig elérő társadalmi, gazdasági és politikai változás.

Jelen tanulmány témája tehát a nyolcvanas évekbeli szilveszteri rádiókabarék, az első vizsgált műsor 1980, az utolsó pedig 1989 utolsó napján került adásba. Meggyőződésem, hogy a szórakoztató kiadványok és műsorok egy olyan sajátos vetületét tudják megvilágítani az adott kornak, amelyre más forrás nem képes. A politikai humor művelése lehet az egyet nem értés, érték- és érdekkonfliktusok kifejezése is, így tulajdonképpen a politikai részvételhez tartozik, vagyis fontos helye van egy olyan berendezkedés társadalomtörténetében, ahol az effajta participáció a gyakorlatban erősen korlátozott volt. Mindamelllett, hogy egyedi és találó képet ad a korról, amelyből vétetett, a szilveszteri kabarék műsorszámait már csupán az is érdekessé teszi a kutatásra, hogy kiemelten népszerűek voltak. Ehhez nyilvánvalóan közrejátszott az is, hogy az

évtized végén a rádióval való ellátottság közel teljeskörű volt, szinte nem volt olyan magyar háztartás, ahol ne lett volna legalább egy készülék (Andorka & Harcsa 1990: 121), az ott sugárzott műsoroknak tehát nagy hatásuk lehetett.

A tanulmány célja, hogy bemutassa: milyen volt a rádiókabaré szerzőinek hatalommal való kapcsolata és hogyan alakult ez a vizsgált évtizeden belül? Miképpen jelentek meg a műsorokban az év közben történt politikai és a hozzá szorosan kötődő gazdasági, valamint külföldi történések? A nyolcvanas évek Magyarországon a rendszer legitimációját jelentő aránylag magas életszínvonal esésével járt együtt; ez a tendencia pedig az év végi műsorokban is vissza-visszaköszönt, ráadásul - szinte- mindig olyan formában, ahogyan az a pártállam érdekeinek megfelelt, vagy legalábbis nem mondott nyíltan ellent neki.

Tanulmányom első felében szakirodalmi áttekintést adok, először a nyolcvanas évek vázlatos társadalom- és gazdaságtörténeti hátterét, majd a kor nyilvánosságát, médiaviszonyait (különös tekintettel a rádió helyzetére) mutatom be. Másodszor pedig a felettébb gazdag magyar kabaré hagyomány kerül sorra: a rádiókabaré nem véletlenül kapta ezt a nevet, egyenes ági leszármazottja a nagy hagyománnyal bíró, pesti polgársághoz ezer szálon kötődő műfajnak. Elképzelhetetlen teljességre törekvő rádiókabaré-kutatás e stílustörténeti eredet felmutatása és levezetése nélkül. Ebben a vonatkozásban a legfontosabb kérdés az, hogy miképpen illeszkedett a rádiókabaré a korábbi, kabarénak nevezett műfaj hagyományába.

Ezt követi a kutatás eredményeinek összefoglalása. A szilveszteri műsorokban megjelenő politikai témák mennyisége és minősége szerint három korszakot különíték el a nyolcvanas éveken belül. Ezek a korszakok rávilágíthatnak a szerzőknek a hatalom és közönség részéről egyaránt érkező elvárásoknak való megfelelésére, elfogadására.

1. Magyarország a nyolcvanas években

1.1. Politika és gazdaság

A Magyar Népköztársaság úgy fordult át az 1980-as évekbe, hogy a nyugati hitelekkel finanszírozott életszínvonal, ami eddig a rendszer legfőbb legitimációját adta, megbicsaklott, Kádár pedig eddigre már kénytelen volt szembenézni azzal, hogy a növekedés visszafogása, az életszínvonal csökkenése a hatalmasra duzzadt adósságállomány folyamatos növekedése miatt nem kerülhető el. Az 1980-as évek elején alapvetően változott meg a korábban kedvező nemzetközi hitelkörnyezet: az Egyesült Államok növelte a kamatlábakat, hogy saját állami deficitjének az ellensúlyozására külföldi tőkét vonzzon az országba. Bár a magyar vezetés egy ideig technikai kérdésnek tekintette a külföldi kölcsönöket, 1983-ban hirtelen kénytelenek voltak ráébredni arra, hogy ezek helytelen kezelése mélyreható politikai következményekkel járhat. Ettől a pillanattól a hatalom hivatalosan elismerte, hogy Magyarország gazdasági válságban van. A válsághangulat felélesztette azokat a párton belüli reformer-konzervatív vitákat, melyek végül egészen a rendszerváltásig folytak.

A hatalom néhány új módszert is bevezetett: egyes vállalatok engedélyt kaptak arra, hogy közvetlenül, a külkereskedelmi állami monopólium közbeavatkozása nélkül kereskedjenek külföldi partnereikkel, a termelői munkaközösségek legalizálásával ösztönözték az egyéni kezdeményezéseket. A munkáscsoportok számára lehetővé tették a gazdasági munkaközösségek (GMK-k) alakítását, melyek szabadon szerződtek a vezetőséggel, ráadásul a szokásosnál és a

szabályban foglaltaknál magasabb bérért. (Janos 2003: 309) Mint viszont az később kiderült, ezek a változtatások sem jártak eredménnyel a válságkezelés során.

Kádár 1988-as bukását többéves válságfolyamat előzte meg. E folyamatnak négy fontos összetevője volt: a gazdasági hanyatlásból adódó életszínvonal-csökkenés és az ebből következő osztársadalmi méretű bizalomvesztés, a Szovjetunió meggyengülése, majd összeomlása, az MSZMP-n belüli generációs és ideológiai harc, és végül a kommunista vezetés leváltására kész alternatív politikai elit kialakulása. (Romsics 2010: 927)

1.2. Nemzetközi kapcsolatok

A kapitalista országokból érkező kölcsönök és az azok felvételét követő krízis látványossá tették Magyarország „kettős függését”: viszonylag önálló lavírozását a kapitalista Nyugat és a Szovjetunió között. Míg az előbbihez gazdaságilag, addig az utóbbihoz politikailag és katonailag kötődött ezer szálon az ország.

A lengyel hadiállapot bevezetésével közel egyidőben, 1981 végén Brezsnyev egészsége gyorsan romlani kezdett, 1982 novemberi halálát követően pedig Andropov vette át a pozíciót. Andropovot Kádár jó barátjaként üdvözölte a Szovjetunió élén (lévén az orosz 1954 és 1957 között budapesti nagykövet), a szovjet sajtó pedig igyekezett minden alapot nélkülözve a külvilágnak reformerként felépíteni őt. (Kun 1999: 72) Andropov 1984-es halálát követően a meglehetősen visszahúzó, már eleve beteg és idős Csernyenko került a főtitkári székbe. A három év alatt három pártfőtitkár halálát végigélő Szovjetunió 1985-ben ültette trónjára utolsó vezetőjét, Mihail Gorbacsovot. Az energikus és viszonylag fiatal, ekkor 54 éves politikus színre lépését Kádár bizalmatlanul figyelte, mivel úgy vélte, Moszkvában az eltávolítását tervezik. (Huszár 2012: 285-286) A peresztrojka és a glasznosztj eredményeképpen a szovjet külpolitika dezideologizálttá vált, hasonlóan a Magyarország által követett gyakorlathoz: Gorbacsov jó viszonyt alakított ki Thatcherrel, Kohlal és Reagannel is.

Az utóbbi 1980-as elnökké válása azonban még igazolta a moszkvai keményvonalasok elképzeléseit, a hidegháború akkor új szakaszba lépett. Az elnök (legalábbis külsőségekben) számos módon igyekezett destabilizálni a Szovjetuniót: látványosan támogatta a Moszkvának bizonyos kérdésekben ellentmondó Ceausescut, a CIA-n keresztül segítette a Szolidaritás mozgalmat, 1983-ban újraindította a fegyverkezési versenyt, ám ennek szerepét túlbecsülik a „Gonosz Birodalmának” összeroppanásában, maga Reagan és stábja sem hitte, hogy a Szovjetunió valóban válságban lenne. (Hobsbawn 1998: 240)

A magyar-amerikai kapcsolatok fontos pillanata volt, amikor 1983 őszén Budapestre látogatott George H. W. Bush alelnök, és megbeszéléseket folytatott Kádárral, valamint Lázár György miniszterelnökkel. A kétnapos látogatás utóbb kínos magyarzkodásra készítette a magyar vezetést, Szűrös Mátyás, az MSZMP KB külügyi osztályának akkori vezetője ugyanis pár héttel a látogatást követően újságírók előtt dicsérte Bush alelnököt. *„Mi ez: végletes politikai naivitás, vagy valami ennél rosszabb?”* – írta Andropov Kádárnak az esettel kapcsolatban. (Huszár 2012: 283) 1985 elején felmerült egy Kádár-Reagan csúcstalálkozó megszervezése is, ám mivel időközben Gorbacsov színre lépésével javultak a szovjet-amerikai kapcsolatok, Washingtonnak már nem volt szüksége egy másik szocialista ország vezetőjével való találkozóra. (Kávássy 2018) Találkozott viszont Kádár Magyarországon a nyolcvanas évek során többek között Mitterrand-nal, Thatchcerrel, Kohlal, Sinowatz osztrák kancellárral, Craxi olasz miniszterelnökkel, Cuéllar ENSZ-főtitkárral, Olof Palme

svéd miniszterelnökkel és Willy Brandttal, a Szocialista Internacionálé akkori elnökével. A magyar főtítkárlátogatást tett az NSZK-ban, Franciaországban, Nagy-Britanniában, Svédországban és Belgiumban is. (Huszár 2012: 325-326)

1.3. Művelődéspolitikai és nyilvánosság

A nyolcvanas években a kádári művelődéspolitikának két szakasza figyelhető meg: az évtized első felére a kompromisszumkész aczéll gyakorlat már marginalizálódott, a szemlélet egyre fogyasztóibb, a közízlést pedig ezzel párhuzamosan igyekeznek konzervatívabbá alakítani. A nyolcvanas évek második felében pedig annak ellenére, hogy sok, korábban nem tárgyalt kulturális kérdés felmerült, a gyengülő és belső feszültségektől terhes állampárt (szemben az újonnan szerveződő ellenzéki mozgalmakkal) ezekre már nem tudott épkézláb válaszokat adni. (Agárdi 1993)

Annak megfelelően, hogy a Kádár-korszakban a sajtóirányítás szervezetrendszerében még az 1956-ot megelőző évekhez képest sem voltak látványos változások és a hatalom végig kitartott amellett az elv mellett, hogy a tájékoztatást a párt osztatlanul irányítja, a gyakorlati sajtóirányítás sok, elsősorban szovjet mintára létrehozott intézményen keresztül, nem egyszer kusza módon történt. (Takács 2009) A médiapolitika az egypártrendszer legitimációs eszköze volt, az információk a pártállam monopolisztikus ellenőrzése alatt álltak. Hivatalosan ugyan a Kádár-korszakban nem volt cenzúra, a gyakorlatban a nyilvánosság mégis egyszínű volt és az eltérő vélemények nyilvános hangoztatását a politikai hatalom kisebb-nagyobb szankciókkal büntette. (Bajomi-Lázár 2005: 22) Az állam médiapolitikájának legfőbb eszköze az MSZMP KB ideológiai titkárnak alárendelt Agitációs és Propaganda Osztály (APO) volt. A párt és a kormányzatok döntéseinek, határozatainak ismertetésén, magyarázásán túl a tömegek mozgósításában és ideológiai, politikai nevelésében is fontos szerepet vitt, figyelemmel kísérte a lakosság hangulatát, szervezete és irányította a közvélemény vizsgálatát, ezekről pedig meghatározott időszakonként jelentéseket készített.

A nyolcvanas években egyaránt volt példa közvetlen (elfogadhatatlannak ítélt folyóiratokat zúztak be, zavarták a nyugati rádióállomások magyar nyelvű adásait, a szamizdat-kiadványok előállítását és terjesztését igyekeztek megakadályozni) és közvetett beavatkozásokra (a sajtótermékek csak állami, vagy ahhoz szorosan köthető szervezetek tulajdonában lehettek, a szerkesztők kinevezésekor fontos volt az illető politikai lojalitása, kinevezésük után pedig folyamatosan vettek részt az APO eligazító értekezletein) is, igaz az előbbiekre nem sok példa akad. Tabutémának számítottak a párton kívüli társadalmi kezdeményezések, a szovjet csapatok jelenléte, Kádár személye, 1956, a határon túli magyarok helyzete, a szegénység, a szocialista országok közötti ellentétek, a párton belüli nézetkülönbségek, a KB és PB ülésein elhangzott viták, magas rangú pártfunkcionáriusok jövedelme, és maga a sajtó-irányítás mechanizmusa is. (Bajomi-Lázár 2005: 27)

A rádió kiemelt szerepet kapott a magyar nyilvánosságban, hiszen ekkorra már szinte teljes volt a háztartások rádiókészülék-lefedettsége. 1974-től 1988-ig a Magyar Rádió ügyvezetője, majd elnöke Hárs István volt, akit sokan a Rádió felvirágoztatójának tartanak. Farkasházy Tivadar szavaival élve: „A rádió egy paradicsom volt a szocializmuson belül, Hárs István elnök nagyon védte a rádiósokat és jóval többet megengedett, mint máshol.” (Farkasházy 2018) Domány András szerint Hárs Istvánban

a rendes ember rendszeresen elnyomta a dogmatikus gondolkodású politikust „és olyanokat óvott meg a pártközpont haragjától, akikkel egyáltalán nem értett egyet. Furcsa: a gyakorlati magatartásában sokkal több volt a demokratából, mint a nézeteiben. [...] a Magyar Rádióban Hárs vezetése alatt nem egyszerűen pártonkívüliek voltak kulcspozíciókban, hanem olyanok is előrehaladtak a szakmai ranglétrán, akik határozottan visszautasították a >>pártépítők<< ajánlatait.” (Domány 1994: 10) Vagyis a szilveszteri rádiókabarék környezete, főleg a televízióhoz hasonlítva viszonylag szabad volt. Mások szerint Hárs folyamatosan takargatta és letagadta súlyos ÁVO-s múltját, ráadásul sok rádiós munkatársat tisztességtelen módon távolított el. (Kubinyi 1989)

Láttuk tehát, hogy milyen évtizedben születtek a később bemutatásra kerülő rádiókabarék: belföldön már vége a hatvanas évek végére-hetvenes évek elejére jellemző reformhangulatnak, Kádár – legitimációjának megtartása érdekében – egyszerre küzd az egyre csak növekvő hitelállomány visszafizetésével, és az ebből is fakadó párton belüli konfliktusokkal, hogy 1988-ra Grósz lépjen az örökébe. Külföldön az évtized első felében újra fellángolni látszik a hidegháború, a lengyel válság, az afganisztáni- és a Falkland-szigeteki háborúk jelentik a legforróbb témákat. A nyolcvanas évek második felében azonban Gorbacsov színre lépésével enyhülnek az indulatok, egészen addig, míg leomlik a berlini fal és a keleti blokk országai az évtized fordulójára rendszerváltást hajtanak végre, 1991-ben pedig összeomlik a Szovjetunió is. Ekkor a kulturális- és sajtóirányítás terén már nincsenek stratégiai célok és eszközök, a döntések gyakran kapkodónak tűnnek. A kései Kádár-korszakban a lakosság kultúrafogyasztását már-már tisztán nyereségelvű módon szolgálják ki, és bár a közmondásos kenyeret csak egy-re növekvő árak mellett tudják csak biztosítani, nem maradhat el a cirkusz sem.

2. A kabaré

Maga a kifejezés a „helyiség” jelentésű latin „camera” szóból ered, amely a franciába „camberete” formában került át, ennek jelentése pedig „kamrácska” volt. A „cabaret” ennek a változata, a szót 19. század közepén mint „vendéglő” használták. A kifejezés etimológiájából egy következtetést bátran levonhatunk: a műfaj szorosan kötődött a közvetlen nyilvánossághoz, a kabaré hőskorában még jellegzetesen a vendéglátóhelyekhez. Három esszenciális összetevője a kabaréjelenetek, az azokat összekötő konferanszszöveg, illetve kuplék, sanzonok jelenléte.

2.1. A kabaré szelepfunkciója

Közhely, hogy a Kádár-kori kabaré egyfajta szelep funkcióját látta el: a gazdasági, szociális viszonyok és a pártállami politika által keltett feszültségeket a társadalom ellenőrzött formában ereszhette ki, hogy megkönnyebbüljön a címben is idézett „közös bögy”. A szakirodalom az ehhez hasonló gondolatokat a megkönnyebbüléelméletek körébe utalja, melyek azon az elképzelésen alapszanak, hogy a humor a megkönnyebbülés, felszabadulás, tehermentesítődés, a stresszből való felszabadulás, a relaxáció eszköze. (Adamikné 2018: 7) Emellett két elméletcsoport állítható még fel. „Az inkongruenciaelméletek a humor lényegét a váratlanságban, szokatlanságban, normaszegésben, abszurdításban, illetőleg ezek feloldásában látják. A fölényelméletek szerint – gyarló módon – mások ügyetlenségén, balgaságán, balszerencsésén nevetünk, mert örülünk, és megnyugtat bennünket, hogy velünk ilyesmi nem történik, így mások fölött állunk.” (Nemesi 2018: 44)

A magyar humor történetét szinte minden kategorizálás során a megkönnyebbüléelméletek keretein belül értelmezik, pedig meggyőződésem, hogy jóval összetettebb és gazdagabb ez az

örökség, mintsem hogy minden teketóriázás nélkül rásüssük a szelep-bélyeget. Mivel a magyar körülmények között nem alakult ki hagyományos értelemben vett polgári nyilvánosság, így annak megteremtését a pesti kabarék közönsége magától a kabarétól várta el, miközben a szerzők nem kívántak ennyire közvetlen politikai szerepet vinni. (Regős 1978: 7) E kettős elvárás okozta azt, hogy a magyar kabarét a *kívülről* érkező nyomás politikai aktorrá tette, aminek értelemben pedig jogos szelepfunkciójáról beszélni, a kabaré a párt önlegitimációját is erősíthette azáltal, hogy sokszor a valójában támogatott, ösztönzött politikai kabarét a túrt mezőben láttatta. (Takács 2006: 96) Ez egyben megfelelt a humoristák érdekeinek is, hiszen egy-egy „bátrabb odamondás” révén furdózhettek a népszerűségben. (Takács 2006: 96) *Belülről* viszont a szerzők elsősorban szórakoztatni, nevetetni szerettek volna és nem politizálni, így részükről a megkönnyebbülélméletek nem érvényesek.

Ez lehet az oka annak, hogy egyik interjúalanyom sem érezte relevánsnak azt a kérdést, hogy véleménye szerint bátor volt-e a korabeli kabaré. Az adott keretek között próbáltak elmenni a falig, a politika pedig a nevetetés egyik eszköze volt, nem végső célja – szól a többségi vélemény. Röviden összefoglalva: *„az az artista, aki leesik a cirkuszban, az nem bátor, hanem ügyetlen.”* (Farkasházy 2018) Gálvölgyi János szerint eleve értelmetlen a megközelítés, véleménye szerint ugyanis a nyolcvanas években már nem volt olyan nagymértékű feszültség és ellentét, amin egy szelepnek kellett volna enyhítenie. (Gálvölgyi 2018) A rádiókabaré azért nem töltött be szelepfunkciót, mert a Kádár-rendszerben már a magánbeszélgetések során is ki lehetett eresztetni a gőzt – állítja Selmeczi Tibor. Ha volt is bármiféle feszültségcsökkentő szerepe, az legfeljebb a hatalom felől érkező elvárás, semmint tudatosan vállalt hivatás volt. (Selmeczi 2018) Farkasházy Tivadar szerint sokkal jobb eredményt értek el az olyan áttételes poénokkal, melyek a közönséggel mondatták ki a viccet. Ha például egy általában ostobának tartott közszereplőre mint rendkívül intelligens emberre hivatkoztak, elegánsabban hatott a humor, ráadásul papíron bele sem köthettek a műsort cenzúrázó vezetők. (Farkasházy 2018)

2.2. A pesti kabaré

1907-ben nyílt meg az első önálló pesti kabaré Bonbonniére néven, egy évvel később pedig a konferanszié Nagy Endre nevéhez köthető Modern Színpad. Ennek éles meglátású, aktuális és csípős humorú tréfái, jelenetei, sanzonzai már a francia és német hagyománytól is független pesti stílus lenyomatai voltak, melyről 1916-ban így írt a Színházi Élet: *„A londoni kabaré ostoba. A párisi malac. A berlini vaskos. A bécsi egyenesen közönséges. A mienk nőtte ki csak magát ilyen finommá, elméssé és páratlanul kedvessé. Az, amit Pesten kabarénak hívnak és szeretnek, sehol sincs másutt a világon. Teljesen eredeti magyar szigete ez a könnyed elmésség tarka virágainak, a finom tréfálkozás és guny kis zöld selyembogáncsainak, az illedelmes vidámság és a művészi grácia üde tisztásainak.”* (A címképhez. 1916. 01. 16.)

Az első világháború után Békeffy László konferanszié örvendett a legnagyobb sikernek, Pódium nevű kabaréja politikai természetű, merész, néha vakmerő tréfáiról volt nevezetes. Viharos tetszés fogadta azt a konferansziát például, amelyben közölte: gyűlöli azt az embert, akinek hit-tel kezdődik a neve. A közönségnek természetesen a Führer jutott eszébe, bár a vicc csattanója szerint a konferanszié a hitelezőjére gondolt. (Gálvölgyi 2018)

1951-ben alakult meg a Vidám Színpad, Gábor Andor vezetésével. A kabaré kitüntetett helyzetben volt, a hatalom a politikai agitáció egyik színhelyévé tette. Egy, a *Szabad Nép* hasábjain megjelent kritika kapcsán képet alkothatunk a műsor témáiról is: „*a jobban megtervezett műsorok összhangját is elsősorban valami tematikai egyensúlyra való törekvés jellemezte: egy kis üzemi, egy kis falusi humor, valami a termelésről, valami az imperialistákról, az anya- és csecsemővédelemről, s a néphadseregről.*” (Az új magyar kabaréről 1953. 11. 03.)

Komlós János, egykori államvédelmi tiszt, a *Magyar Nemzet* és *Népszabadság* kulturális rovatvezetője a hatvanas évek közepén tapasztalható művelődéspolitikai enyhülést megérezve, elkezdett szervezni egy politikai kabarét, mely rámutat a közéleti fonákságokra, a mindennapokban tapasztalható ostobaságokra. Tervéhez sikerrel kerített magas rangú támogatókat is, így nyílt meg 1967-ben a Mikroszkóp Színpad. Komlós a Vidám Színpadnál politikusabb, a Nagy Endre-i hagyományra erőteljesebben támaszkodó kabarét hozott létre. Molnár Gál Péter írja Komlósról: „*A színház eszme-futtatásainak dobogója volt. Nyílt színpadi publicisztika. Púderezett arcú vezércikk. Reflektorokkal megvilágított glossza. Színpad közepére kiállt kommentár.*” (idézi Markos 2011: 18) A Mikroszkóp műsorait főleg maga Komlós írta. Farkasházy Tivadar szerint „*látszólag bátor dolgokat mondott, de igazából mindig az volt a végkicsengésük, hogy tulajdonképpen a rendszer jó, csak vannak buta emberek és ő a butaság meg a hivatalnokok ellen harcol.*” (Farkasházy 2018) Máshol hozzáteszi: „*A butaság meg a bürokrácia ellen harcolni, ez akkori szemmel is kevésnek tűnt.*” (Farkasházy 2002: 268)

2.3. A rádiókabaré

A Magyar Rádió már a második világháború előtt is sugárzott humoros műsorokat, a kabarérovat azonban 1963-ban jött létre az Összetett Műsorok Szerkesztősége alatt, heti rendszerességgel pedig 1969 tavasza óta jelentkezett. A rovatot Marton Frigyes vezette, akinek idővel azt is sikerült elérnie, hogy a „lehallgatásokon”, vagyis azokon az adások előtti alkalmakon, ahol a már kész műsort meghallgatják a magas rangú vezetők, ne legyenek ott a KB képviselői. Martonról a megkérdezettek általában elismerő véleménnyel vannak. Bár igaz, hogy sokszor erőszakos módon igyekezett saját patronáltjait előtérbe helyezni (Gálvölgyi 2018), mások szerint pedig egyenesen egy „*despota volt, aki uralkodni akart*” (Selmeczi 2018), ráadásul minden tehetséges kabarészerző fölfedezését magának tulajdonította (Farkasházy 1987: 228), jó összeköttetései és megkérdőjelezhetetlen tehetsége révén a magyar kabaré egyik legnagyobb alakjává vált.

Marton 1985-ben visszavonult a Rádiókabaré főszerkesztői pozíciójából, helyettese a már 1975 óta szerkesztőként a rádiónak dolgozó Farkasházy lett. A viszonylag konzervatív Marton nyugdíjazásával, a romló gazdasági eredmények és életszínvonal hatására a Farkasházy-által szerkesztett kabaré egyre több kiszólást engedett meg magának. (László 2007) Farkasházy maga is elismeri, hogy kinevezését követően kezdtek háttérbe szorulni az általános emberi témák, ezzel párhuzamosan pedig egyre több aktualitás szerepelt műsoron. (Farkasházy 2018) Bár nemzetközi kérdésekben továbbra is tartotta magát a hivatalos állásponthoz, belpolitikai téren már megfigyelhetőek változások: Verebes István konferanszié KB-tagokon és az elmaradt generációváltáson élcélődött, ez a Marton-érában bizonyosan nem történhetett volna meg.

3. Szilveszteri rádiókabarék 1980 és 1989 között

A műsorokat a Kossuth Rádió sugározta, jellemzően 21 és 22 óra között kezdődtek, vagyis átlagosan két-háromórásak voltak. 1980-ban a mindenk fölé álló rendező Marton Frigyes volt, a szerkesztők Farkasházy, Sinkó Péter és Kaposy Miklós. Marton nyugdíjazása után, mikor Farkasházy vette át a Rádiókabaré vezetését, állandósult a szilveszteri felállítás: utóbbi mint a Rádiókabaré, Sinkó Péter mint a Kabarészínpad és Kaposy Miklós mint a Karinthy Színpad szerkesztője együtt készítették el az év végi műsorokat. Az év közti adások konferansziéja általában Selmeczi Tibor volt, szilveszterkor pedig Verebes István látta el a szóvivői feladatokat.

Pár jelenettípus szinte kötelező érvennyel szerepelt a műsoron: egy kivétellel mindig beillesztették a Peterdi Pál sportújságíró-humorista és Soós András kabarészerző által jegyzett *Sajtóvadászatot*, ahol az év közben különböző médiumokban megjelent félreérthető, bugyuta megfogalmazásokat pellengéreztek ki, de gyakori vendég volt még Moldova György is, aki saját írásaiból olvasott fel, 1982 után a Markos-Nádas duó és Nagy Bandó András, valamint 1985-ig minden évben műsoron volt Farkasházy *Mit is ír a hogyszívják?* című Hacsek és Sajóra emlékeztető párosjelenete, melyet Haumann Péter és Inke László adtak elő. Nagy sikere volt még a Koltai Róbert által megformált Illetékes elvtársnak is. A formabontó műsorszám a konferanszié és az ostoba, fontoskodó párthivatalnok közötti beszélgetéséből állt, melybe a közönség is bekapcsolódott, kérdéseket tehettek fel neki és hozzászólásokat is tehettek. Koltai műsora teljes egészében improvizáció volt, a színész csupán néha tudott előre egy-két témát, amit valószínűleg érinteni fognak. (Farkasházy 2018)

A szilveszteri műsorok készítését a Marton Frigyes, Farkasházy Tivadar, Sinkó Péter, Verebes István, Boncz Géza és Selmeczi Tiborból álló stáb végezte, melyhez az 1982-es Humofesztiválon aratott győzelmük után csatlakozott a Markos György-Nádas György kettős is. Az ilyen együttlétek, „*gegartik*” alkalmával Marton felolvasta az év híreit, ezekhez pedig a többiek humoros megjegyzéseket fűztek. (Selmeczi 2018) A készítőik felosztották egymás között, hogy ki milyen műsorszámokat vállal, majd miután elkészültek, és Marton összeszerkesztette azokat, a két ünnep között pedig felvették az adást. Ezt követte a „lehallgatás”, vagy „átvétel”, amikor a Rádió igazgatósága előtt, az élen Hárs Istvánnal, a készítőik lejátszották a műsort (a kabarékedvelő Aczélnak Marton ekkorra már kazettán elküldte a felvételt), a vezetőség pedig döntött arról, hogy mi maradhat meg, és mi az, amit ki kell vágni a szilveszter este adásba kerülő kabaréból. Számos praktika szolgálta azt, hogy egy-egy erősebbnek gondolt mondatot az írók benntartsanak a műsorban. Ilyen volt a „védőpoén” is: direkt a szövegbe illesztettek olyan részeket, melyeket a cenzorok biztosan kivágnak, így elterelték a figyelmet a kevésbé szembeötlő, de a hatalom számára még mindig kényelmetlennek tűnő kiszólásokról. (Farkasházy 2018) A rendszer puhulását mutatja, hogy az élő közönség előtt felvett kabarék politikai okokból kivágott részleteit a Rádió egy kevésbé frekvenciált időpontban önálló műsorként, jellemzően februárban leadta. (Antalóczy & Kálmán 2005: 223)

3.1. Eredmények

Kutatásom szerint politikához való hozzáállásuk szerint a nyolcvanas évekbeli szilveszteri rádiókabarék három szakaszra oszthatók:

1. szakasz (1980-1983)

Az első szakaszba az 1980-as, 1981-es, 1982-es és 1983-as műsorok tartoznak. Ezeket mind Marton Frigyes rendezte és jellemző rájuk, hogy műsorszámaikban saját jogán csak nagyon ritkán jelent meg a politika, ellenben a szórakoztatás eszközeként előszeretettel alkalmazták. Jó példa az utóbbira Novobáczky Sándor *Az első magyar munkanélküli* című jelenete, mely 1980 szilveszterén hangzott el: az üzemben belüli munkanélküliség valós és újonnan felfedezett probléma volt, a jelenet mégis inkább csak ürügyként használta fel a klasszikusnak számító főnök és beosztott közötti viszony humoros bemutatására. Novobáczky írása semmiféle mondanivalóval nem bír az adott kérdéssel kapcsolatban, nem foglal állást egyik vélemény mellett sem, a szerző mindössze jó érzékkel használta fel az újságokban gyakran megjelenő témát egy mindenkori és kényes kérdés, a munkahelyről való elbocsájtás illusztrálására. Ha az előadó ezekben a műsorokban mégis célzottan a politikáról beszélt, akkor mondandójának végkicsengése minden esetben pozitív volt. Mint Bodrogi 1980-ban: *„Még nem értünk el mindent, de már van mit féltünk.”* Vagy Verebes 1981-ben: *„Szegények nem vagyunk már, gazdagok lehetünk még.”*

A nagyritkán megjelenő politikai kritika tárgya szinte minden esetben a rendszer ostoba és túlbuzgó középvezetője volt. Az egyre kibontakozóbb gazdasági válság nyomán pedig nehezen találni olyan műsorszámot, melyben ne hangzana el legalább egyszer az, hogy növekednek az árak és egyre nehezebb a megélhetés. Annyiban ez is politikai kritika, hogy a hatalom prioritása a lakosság életszínvonalának növelése, de legalább szinten tartása volt; az ennek egyre nyilvánvalóbb kudarcára való rámutatás pedig emiatt talán fájóbb pontján érte a rendszert, mint azt a szerzők gondolták. Jellemző még az első szakaszra az is, hogy a politikum szempontjából a műsort egy-egy kiemelkedő szám vitte a hátán, ilyen volt 1980-ban Hofi előadása, 1982-ben *A világ legszegényebb embere*¹, 1983-ban pedig Sas József kupléegyvelege. Emellett a szerzők sokszor látványosan hitet tettek Kádár személye mellett, például 1983-ban Verebes először „nagyserű karmesternek” nevezte a főtitkárt, később pedig az általa írt *Varia-dalban* fejezte ki reményét azzal kapcsolatban, hogy Kádár még jó sokáig megőrzi az általa kiérdemelt pozíciót.

Hofi műsorai a szakaszolás tekintetében kivételt képeznek, azokban a politika beemelése nem csupán arra szolgált, hogy például az általa színpadra vitt elmeegógyintézeti ápoló még nevetségesebb legyen, hanem műsorainak gerincét, esszenciáját adja. A népszerű humorista nem a rádiókabaré *egyik* fellépője volt, hanem azon kívül álló, önálló intézmény. A műsorlapján feljegyzett „Hofi Géza magánszáma” a szó leszorosabb értelmében véve magán volt, amennyiben őt övezte a legnagyobb érdeklődés és a Rádiókabarének sokkal többet jelentett Hofi szereplése, mint neki magának, hiszen érthető módon nem szívesen sütötte el aprólékosan megszerkesztett műsorainak minden poénját még vidéki fellépései előtt. Hofi mindhárom szakasz egy-egy műsorában szerepelt és sajátos módon egyik száma sem illeszkedett az arra jellemző tendenciákra; ezért is lenne érdemes azokat külön, kizárólag egymáshoz hasonlítva elemezni. Ahogy az 1989-es műsorában mondta: *„Az Árkus mondta a rádióban, hogy Hofit majd megnézi még egyszer-kétszer, mert kíváncsi,*

¹ Bővebben lásd: Farkasházy 2004: 213.

hogy most, ebben a zűrzavarban, na most mit mond? Mindig ugyanazt, amit eddig. Ez a furcsa benne.” Ez még nem jelenti azt, hogy Hofi önazonos művész lett volna, e kérdés eldöntésére további kutatások szükségesek. Mindenesetre magát egy politikai cezúra idején olyan hiteles, közbeszédet tematizáló figuraként jellemezte, aki (szemben a rádiókabaréval) ugyanazt mondta a Kádár-korszak alatt, mint annak megszűnése után.

2. szakasz (1984-1986)

1984, 1985 és 1986 szilvesztere sorolható a második szakaszba. Az 1984-es műsort még Marton Frigyes rendezte, de az 1985-ös és még az azt követő kabaréban sem neveztek meg rendezőt, csupán a Farkasházy-Sinkó-Kaposy szerkesztőhármast. E három műsorban még a nevetetés apropója kapcsán is kevésszer került elő a politika, nemhogy még önmagában állva. Érdekes viszont, hogy ez nem jelentett a korábbiakhoz képest több hízelkedést, a hangnem sem változott, legfeljebb annyiban, hogy okát veszítette: ezekből a rádiókabaréból csodálatos módon szinte teljesen kigyomlázták a politikai témákat. Igaz, hogy 1984-ben és 1985-ben is szerepelt Koltai Illetékes elvtársa, melyben jellegénél fogva sok politikai kérdés jelent meg, ám ez a második szakasz három évének összesen 51 műsorszámának közel huszonötöd része, alig félóra. Látható tehát, hogy Marton távozásával nem változott meg azonnal a kabaré politikával való viszonya, ez csak a harmadik szakasz műsoraiban figyelhető meg.

3. szakasz (1987-1989)

A vizsgált évtized utolsó három műsora tartozik ide, melyek rendezőjeként már Farkasházy Tivadar van feltüntetve. A korábbiakhoz képest itt már kifejezetten sokszor került elő a politika, nyilván a sűrű személyi, törvényi és hozzáállásbeli változásoknak köszönhetően. Ezek a változások egyrészt szabadabb közbeszédet, másrészt pedig evidens módon sok politikai hírt teremtettek, így a kabaré kétszeresen is kedvező helyzetbe került: sok dologról beszélhetett és egyre inkább kötöttségektől mentesen. Ilyen körülmények között a kritikusabb hangokat már nem követte pozitív végkicsengés, sőt, a kabaré saját korábbi működését is bírálta, mely Verebes 1989-es konferanszában jelent meg a legvilágosabban. A szóvivő bűnbánata egészen kivételes szembenézés az elmúlt rendszer befolyásolásával és nyilvánosságával, az öncenzúrával; egyfajta kegyelmi állapot, mely a későbbi politikai harcok zajától mentesen mutatta be a kabaré nyolcvanas években betöltött szerepét. A szóvivő 1988-as szövege a rendszer hivatalos ideológiájának kiüresedéséről, Markos és Nádas 1989-es műsorszáma pedig a korrupcióról szólt, mindezek a harmadik szakasz jellemző témái voltak. Legtipikusabb közlési formája nem a jelenet vagy a kuplé volt, mint az 1980-tól 1983-ig terjedő időszakban, sokkal inkább a konferanszokban és monológokban kerültek kifejezésre a rendszert érintő politikai témák.

A rádiókabaré tragédiája, hogy a nyilvánosság keretinek nyolcvanas évek végén történt kitágítása már nem csupán neki adatott meg, hanem más médiumoknak is, így a kabaré kiváltságos helyzete megszűnt. Abban a pillanatban, ahogy szabadabban beszélhetett a rendszerről, a hatalom és a közönség részéről megcsappant érdeklődés azt jelentette, hogy fentről és letről is elveszítette korábbi jelentőségét. A rendszernek már nem volt szüksége szelepre, hiszen levette az ellentétektől forrongó üst fedelét, a hallgatók így pedig már artikulálhatták és intézményes formában élhették meg a mindig is jelenlévő ellentéteket, melyeket a hatalom lefedett és amin később a kabaré

szelepével könnyített: pártok tagjai lehettek, világnézetüknek megfelelő sajtót olvashattak, valódi tétellel bírósági választásokon vehettek részt.

Tehát ha a hatalommal való viszony egyik elemének azt tekintjük, hogy a kabaré milyen sűrűn és milyen minőségben foglalkozott a politikával, úgy kijelenthetjük, hogy a rádiókabaré hatalommal való kapcsolatában három szakasz különíthető el. Az első 1980-tól 1983-ig tartott, itt a politika a klasszikus témák háttéréként, a szórakoztatás eszközeként szolgált. 1984 és 1986 közötti a második szakasz, erre az időszakra a hatalommal kapcsolatos témák gyors visszaesése a jellemző. A harmadik szakasz 1987 és 1989 közé tehető, a politika itt a közéleti változások révén már önálló témaként jelent meg. Az pedig, hogy „bátor” lett volna-e a rádiókabaré, nem releváns kérdés: a szerzők saját elmondása és a vizsgált műsorok szerint ezek a műsorok próbáltak elmenni a falig, érvényesíteni a szórakoztatás szakmai szempontjait. A „szelep” funkcióját a hatalom, a „rendszernek odapörkölő megmondó” szerepét pedig a közönség aggatta a kabaréra.

Végszó

1989-től kezdve a Rádiókabaré sokat veszített jelentőségéből, a közmédiában többszöri átalakítások mindig felröppentek a hírek, hogy rövidebb lesz, hogy ritkábban lesz, néha az is, hogy megszűnik. Ehhez képest a műsor még mindig tartja magát, természetesen szilveszterkor különkiadással jelentkezik, és a kabaré három kritériumának is eleget tesz: vannak a műsorán jelenetek és mókás dalok, mindezeket pedig konferanszok kötik össze. A hangsúly azonban az ezredforduló után induló stand-up comedy-hullám képviselőinek műsorszámain van, egy-egy mostani műsort meghallgatva pedig az az érzésünk támadhat, mintha a második szakasz jószereivel politikamentes szilveszteri kabaréit hallanánk.

A médiumok bizonyos tekintetben magukra hagyták a közönségüket, és a közönség is úgy gondolta, hogy már nincsen szüksége valakire, aki helyette beszélne. Elég azonban az olyan közösségi oldalakon született hozzászólásokra utalnom, melyekben egy-egy aktualitással kapcsolatban rendszeresen azt találgatják a felhasználók, hogy vajon mit mondott volna erről „a Hofi”? Úgy látszik, hogy a Kádár-kori kabaré igyekezett hozzászoktatni hallgatóit arra, hogy a kényes témákról valaki más szóljon helyettük, néhányuk pedig ma is igényli ezt. De ennyi idő alatt sokat változott a társadalom humorérzéke, és Major szavaival élve már nincs senki, aki helyettünk elmondaná azt, ami közös bögyünket nyomja. Az önkifejezés sokkal hatékonyabb módjainak elterjedésével gyorsan kiderült: valószínűleg sohasem létezett ez a bizonyos közös bögy.

(Az tanulmány alapját képező kutatást az azonos című, az ELTE Társadalomtudományi Kar szociológia mesterképzésén 2019 májusában megvédett szakdolgozatomhoz végeztem. Témavezetőm Keller Márkus volt.)

Felhasznált irodalom:

A címképhez. (1916). Színházi Élet, 1916. 01. 16. (5. évf.) 3. sz. 7. old.

Adamikné Jászó Anna (2018): *Az elmeél (acumen), a komikum, a humor és a nevetés (risus).* Századvég, 2018. 87. sz. 5-40. old.

Agárdi Péter (1993): *Közelítések a Kádár-korszak művelődéspolitikájának történetéhez.* Eszmélet, 1993. (5. évf.) 20. sz. 129. old.

Andorka Rudolf - Harcsa István (1990): *Fogyasztás.* In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1990.* Budapest: TÁRKI. 118–130.

Antalóczy Tímea - Kálmán Zsuzsa (2005): *Médiaműfajok 1979-1996.* In: Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 199-258. old.

Az új magyar kabaréről. Megjegyzések a Vidám Színpad bemutató műsorához. (1953) Szabad Nép, 1953. 11. 03. (11. évf.) 307. sz. 3. old.

Bajomi-Lázár Péter (2005): *Médiapolitika.* In: Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 19-52. old.

Domány András (1994): *Volt egyszer egy Rádió.* Kritika, 1994. (23. évf.) 3. sz. 10-11. old.

Farkasházy Tivadar (1987): *22 bolond a rádiókabaréból.* Budapest: a szerző kiadása.

Farkasházy Tivadar (2004): *Ír úr, avagy Búcsú a kabarétól.* Budapest: Artwise Media.

Farkasházy Tivadar (2018. 11. 23): Személyes interjú, Budapest.

Gálvölgyi János (2018. 12. 04): Személyes interjú, Budapest.

Hobsbawm, Eric J. (1998): *A szélsőségek kora. A rövid 20. század története 1914–1991.* Budapest: Pannonica Kiadó.

Huszár Tibor (2012): *Kádár. A hatalom évei 1956-1989.* Budapest: Corvina Kiadó.

Kávássy János Előd (2018): *Arra alkalmasabb idők - Adalékok Ronald Reagan és Kádár János az 1980-as évek közepén elmaradt csúcstalálkozójához.* Magyar szemle, 2018. (27. évf.) 7-8. sz. 6-19. old.

Kubinyi Ferenc (1989): *„Aki nem szereti az Államvédelmi Hatóságot, az ellenség.”* Híd, 1989. (2. évf.) 8. sz. 40-43. old.

Kun Miklós (1999): *A két élőhalott: Andropov és Csernyenko.* Beszélő, 1999. (4. évf.) 4. sz. 72-74. old.

László Ferenc (2007): *A Rádiókabaré aranykora: Óvatosak és duhajok.* Magyar Narancs, 2007. (19. évf.) 26. sz.

Markos Zoltán (2011): *Volt egyszer egy Mikroszkóp Színpad. Az utolsó kabaré regénye.* Budapest: Duna International.

Nemesi Attila László (2018): *Nyelvészeti humorelméletek.* Századvég, 2018. 87. sz. 41-56. old.

Regős János (1978): *A kabaré – ma*. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda.

Romsics Ignác (2010): *A 20. századi Magyarország*. In: Romsics Ignác (szerk.): *Magyarország története*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Selmeczi Tibor (2018. 12. 03): Személyes interjú, Budapest.

Takács Róbert (2006): *Pesti humor a szocializmus idején: a karikatúra, a szatíra és a politikai kabaré szerepe*. 2000: irodalmi és társadalmi havilap, 2006. (5. évf.) 7-8. sz. 90-105. old.

Takács Róbert (2009): *A sajtóirányítás szervezete a Kádár-korszakban*. Médiakutató, 2009. (10. évf.) 3. sz. 93-116. old.

Takács Róbert (2018): *Politikai karikatúra Magyarországon (1945-1989)*. In: Tamás Ágnes – Vajda László (szerk.): *A magyar politikai karikatúra története*. Budapest: Országgyűlés Hivatala. 175-185. old.

Tamás Ágnes (2018): *Politikai karikatúrák a szabadságharc után, a Nagy Háború előtt (1850-1914)*. In: Tamás Ágnes – Vajda László (szerk.): *A magyar politikai karikatúra története*. Budapest: Országgyűlés Hivatala. 175-185. old.

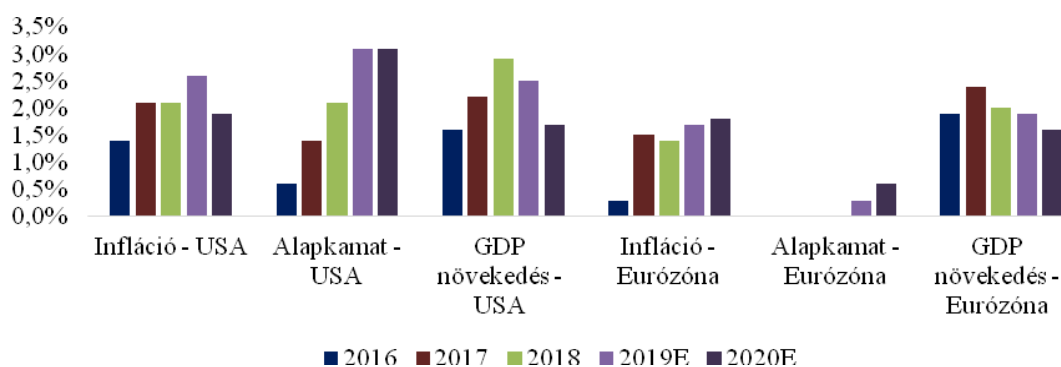
Összefoglalás

A piaci helyzet felélénkülésével, illetve a Budapesti Értéktőzsde aktívabb szerepvállalásával a részvénykereskedés megerősítésében az IPO tranzakciók is nagyobb figyelmet kaptak. Ugyanakkor, az alacsonyabb magyarországi részvénypiaci likviditás miatt az IPO tranzakciókat érintő egyik legfontosabb kérdés, hogy milyen szintű alulárzás szükséges a szélesebb befektetői réteg eléréséhez. Számos kutatás érinti az alulárzás jelenségét, melyre jellemzően azért kerül sor, mert az IPO vezető szervezői minden eszközzel igyekeznek növelni a részvények iránti keresletet, illetve egyfajta kompenzációként ezzel jutalmazzák a befektetőket a tranzakcióban való részvételükért.

Kulcsszavak: vállalatérték, részvényárazás, IPO, hozam

1. Nemzetközi makrogazdasági környezet és folyamatok

Az eddigi évek folyamatos világgazdasági növekedésének egyik csúcspontja a 2018-as év volt melynek folyamán a legtöbb régió a válságot követő időszak legjelentősebb növekedési ütemét érte el, míg az országspecifikus és piaci kockázatok, akár a fogyasztás, akár a kereskedelem terén csak korlátozott mértékben emelkedtek. Azt azonban fontos hozzátenni, hogy a kockázatok és az eddig végbement monetáris intézkedések bizonyos régiók tekintetében tőkekiáramlást, míg más országok esetében erőteljesebb tőkekoncentrációt eredményezett. A 2018-as év során végbement monetáris szigorítások egyik „zászlóshajója” az USA volt, ahol az amerikai kamatszintek emelkedése jelentősebb tőkebeáramlással járt, ami a feltörekvő országokban viszont devizagyengülést és az egyes makrogazdasági indikátorok gyengülését eredményezte.

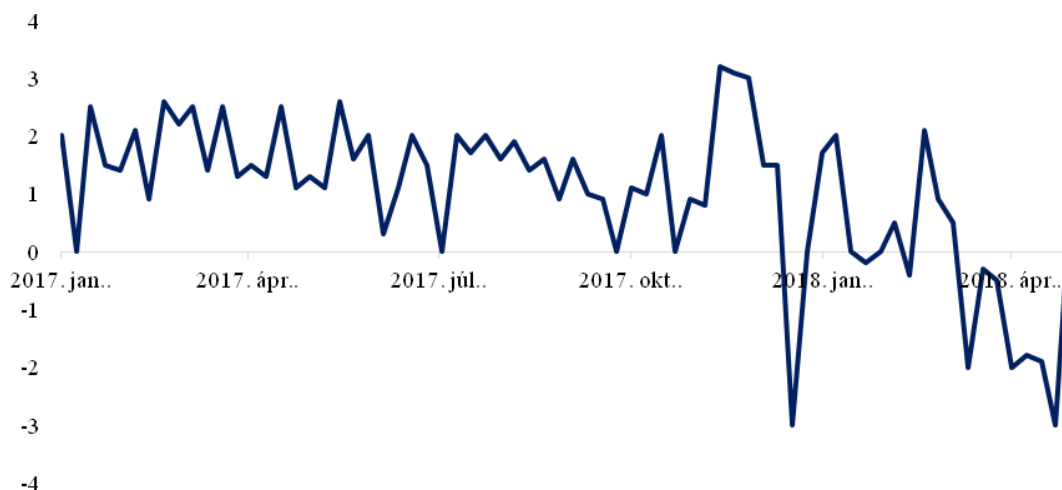
1. ábra: A fejlett országok főbb makrogazdasági indikátorai 2018. évi becslések szerint (%)

Forrás: MNB, IMF, Saját szerkesztés

A Fed többszöri, éven belüli kamatemelése az eurózána országaiban is a monetáris politika bizonyos mértékű szigorítást idézte elő. Az Európai Központi Bank (EKB) 2018 elejétől az eddigi

havi 60 milliárd euróról 30 milliárd euróra csökkentette az értékpapír-vásárlási programját a likviditás bizonyos mértékű visszaszorítása végett, amely további monetáris szigorítások alapját képezheti. Az euróövezet országain kívül, a közép-kelet-európai régióban is már érezhető a kezdeti kamatszigorítás, ahol a jegybanki inflációs célok elérését követően a cseh és román jegybank is alapkamatemelést hajtott végre. Az amerikai kamatemelés és a „korai” európai felzárkózás tőkekiáramlás szempontjából nem okozott eddig nagyobb veszteségeket – leszámítva kisebb mértékű deviza megingásokat -, hiszen aggregált szinten a tőkebeáramlás szintje még mindig nagyobb volt a kiáramlás szintjénél.

A nemzetközi piaci környezetben viszont jól látható, hogy a kamatemelési ciklus a már előbb említett feltörekvő országokat érinti a legérzékenyebben, többek között Brazília, Argentína vagy akár Dél-Afrika személyében, ahol a hazai fizetőeszköz is jelentősen gyengült a dollárral szemben, ami további nehézségeket okozhat a nemzeti bankrendszer és a vállalati szektor vonatkozásában, tekintettel arra, hogy a feltörekvő piacok jórészt az eddig kedvező kamatozású USD denominált hiteleket vették igénybe, melyek növekedése jelentős kamatkidadásokat és törlesztési nehézségeket vonhat maga után, nem is beszélve az ezzel járó tőkekiáramlás hatásairól.

2. ábra: A feltörekvő piaci tőkeáramlás alakulása (milliárd USD)

Forrás: IMF, Bloomberg, MNB

A monetáris politika szigorítása és az ezzel járó árfolyam- és kamatkockázatok nemcsak vállalati, hanem banki oldalról is nagyobb kockázatokat jelentenek, hiszen már a kamatemelési ciklus első időszakában jól megfigyelhető az euróövezet GDP arányos hitelállományának közel 20%-os növekedése a 2010-2018 időszakban, mely jelenleg az euróövezeti GDP 228%-ának felel meg.

A kamatok emelkedése egyik oldalról mindenképpen a bankszektor nettó kamatbevételeinek emelkedésével fordítható le, viszont a másik oldalról ez nagy mértékben növelheti mind a lakossági, mind pedig a vállalati nem teljesítő hitelállomány emelkedését, mely a jövőben még nagyobb céltartalék képzésével jár banki oldalról, ami pedig az egész bankrendszer jövedelmezőségére

hatással van. A kockázatok ezen szintű mérlegelését már az egyes tőzsdén jegyzett bankok részvény árai is jól tükrözik, hiszen míg a kevésbé érintett közép-kelet-európai bankok értékelése 1 feletti könyv szerinti értéken forog, addig a magasabb kockázatú hitelállománnyal rendelkező bankokat alacsonyabbra értékelik.

2. Főbb vállalatértékelési és árazási megközelítések

A 2014 és 2017 közötti időszakban Magyarországon lezajlott IPO tranzakciókat elemezve számos bizonyítékot találunk a részvények teljesítményének rövid távú visszaesésére. Általánosságban véve elmondható, hogy a tőzsdére újonnan bevezetett vállalatok részvényeinek gyengébb teljesítménye – ami a vállalatnak a versenytársakéhoz mérten alacsonyabb értékelésében is tükröződik – már az IPO-t követő első évben megfigyelhető.

Célszerű tehát – az eddigi szakirodalmi áttekintésekkel összhangban - az értékelés szempontjából releváns akár belső, akár külső tényezőket szétválasztani globális, makrogazdasági, részvénypiaci és vállalati szempontok szerint. A globális szempontok leginkább alapvető gazdasági konjunkturális folyamatokra vezethetők vissza, amik alapjaiban hatással lehetnek egy vállalat operatív működésére és eredményére, hiszen egy fejlődő és növekedő gazdasági környezet a legtöbb szektorra és iparágra is pozitív hatással van, mely vállalati profitabilitási szinten is érzékeltetheti hatását, ami pedig közvetetten a részvénypiacokon magasabb részvényárak és részvény indexek formájában tud jelentkezni. A globális tényezők vizsgálatkor, a legtöbb kutatás a gazdasági helyzet és állapot mellett fontos paraméterként tekint az országgkockázat „beárazására” is, hiszen ez nagy mértékben hatással van a különféle külföldi és intézményi befektetők befektetési hajlandóságára.

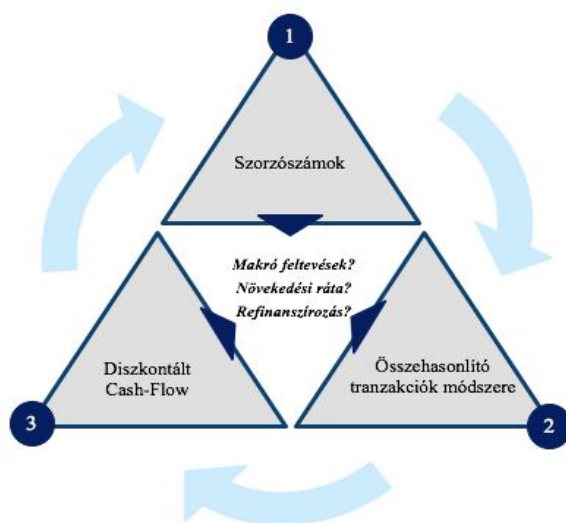
Az országgkockázattal összhangban nemzeti szinten – elsősorban befektetői szemszögből nézve – jelentős hatása van a makrogazdasági mutatók vizsgálatának, ideértve a GDP, munkanélküliség, infláció, kamatpolitika és az egyéb iparági, termelési mutatókat. Szigorúan tőkepiaci szempontból nézve, a makrogazdasági indikátorok közül az infláció és a kamatpolitika alakulása van a legnagyobb hatással egy esetleges részvény árfolyamára. Amíg az infláció növekedése a vállalati bevételek potenciális korrekcióján, addig a kamatlábak emelkedése a finanszírozási költségek növekedésén keresztül negatívan befolyásolhatja egy vállalat értékét.

Tőkepiaci oldalról megközelítve, a részvényárazás kérdésének egyik kulcseleme a tőzsdén jegyzett cégek száma illetve ezen cégek iparági koncentrációja, tekintettel arra, hogy a tőzsdén jegyzett cégek száma már alapvetően egy megközelítő indikációt tud nyújtani egy részvénypiac fejlettségére és likviditására, míg az ágazati koncentráció pedig egy adott tőzsde iparági kitettségére tud megközelítést adni.

Amennyiben, ha a részvényárazásnál belső, vállalati tényezőket is figyelembe veszünk, akkor két nagyon jelentős paramétert érdemes megvizsgálni: az adott vállalat pénzügyi és operatív teljesítményét illetve tulajdonosi szerkezetét. Ez a fajta kettős vizsgálat azért is fontos, mert a vállalat működési eredménye leginkább a múltbéli profitabilitást és teljesítményt mutatja, a tulajdonosi szerkezet változása pedig annál inkább jövőbeli stratégiai irányvonalak meghatározásában és „beárazásban” lehet segítséggel.

A hazai tőkepiac és vállalati versenyszektor működési modellje az 1990-es években kezdett kialakulni, így a vállalatértékelési gyakorlat is csak közel 30 éves múltra tekint vissza, ezért bizonyos értékelési tényezők is korlátozottan érhetőek el. Azonban, a naprakész vállalati érték meghatározása nemcsak már tőzsdén lévő cégek, hanem nyilvános részvénykibocsátás előtt állók részére is fontos piacra lépési paraméter.

Általánosságban véve, három fő vállalat vagy részvényértékelési módszert különböztetünk meg, melyet egy IPO folyamat során, mind befektetési banki és tanácsadói, mind pedig befektetői oldalról egyaránt alkalmaznak.

3. ábra: Főbb értékelési modellek és módszerek áttekintése

Forrás: Saját szerkesztés

Ezek a modellek

- egyrészt, egy adott számú hasonló tevékenységet végző tőzsdei vállalat főbb pénzügyi mutatóinak vizsgálatából áll, ahol a vizsgálat középpontjában állhatnak mind a középkelet-európai, nyugat-európai vagy akár a világ vezető feltörekvő és fejlett tőzsdén nyilvántartott vállalatok,
- másrészt pedig, az adott vállalat átfogó pénztermelő képességének elemzését és jelenértékre való diszkontálását foglalja magában, ahol egy meghatározott diszkont ráta mellett, a vállalat által várható, adott időszakra vonatkozó jövőbeli pénzáramlásainak jelenértéke ad indikációt a vállalat piaci értékéről.

A 3. ábrán látható értékelési eljárások közül az egyik legszélesebb körben használt, legáltalánosabb megközelítést adó modell a piaci szorzószámokon alapuló módszer. A modell tulajdonképpen egy piaci, szektor specifikus, hasonló tevékenységi kört folytató tőzsdei vállalatok, úgynevezett „peer group” felállításán alapul. A befektetési bankok különféle elemzési szoftverek segítségével részletes előszűrést végeznek olyan hasonló tevékenységet folytató tőzsdei vállalatok között, melyek

tevékenységi köre közel azonos az adott vállalattal. A peer group elemzés fontos része, hogy a hasonló tevékenységet végző vállalatok köre az adott vállalattal megegyező földrajzi régióból kerüljön ki, hiszen az egyes országok és régiók közötti piaci és makrogazdasági feltételek más és más árazást eredményeznek az egyes tőkepiacokon. Tekintettel arra, hogy a peer group vállalatok mind tőzsdén jegyzett, általában - iparágtól függően - nemzetközi szintű konglomerátumok, melyek széleskörű historikus és naprakész adatokkal rendelkeznek, így megbízható információkkal és piaci mutatókkal szolgálnak. A piaci mutatók, mint például az EV/EBITDA vagy a P/E, pedig jelzik, hogy adott időpontban a befektetők hogyan értékelik a vállalatot. Éppen ezért, a piaci szorzószámokon alapuló módszer egyik legnagyobb előnye, hogy azonnali megközelítő árazást tud mutatni akár nemzetközi összehasonlításban is.

Ezzel a módszerrel kapott vállalatértéket több okból kifolyólag is körültekintően kell kezelni, mivel:

- nem minden egyes földrajzi régióban érhető el nagy számú peer, ami viszont torzító hatással lehet az árazásra,
- a nagy piaci kapitalizációval rendelkező cégek üzleti profilja és tevékenysége nagy mértékben diverzifikált, emiatt pedig a kisebb cégek árazása merőben eltérő lehet,
- aktuális piaci helyzetet mutat, melyre nagy mértékben hatással van az általános tőkepiaci hangulat.

A második értékelési módszer az összehasonlító tranzakciók módszere, melynek alapját tulajdonképpen a piaci szorzószámokon alapuló modell képezi. A módszer középpontjában szintén egy összehasonlításra alapuló peer group felállítása áll, azonban itt már nem csak tőzsdén jegyzett vállalatokat, hanem privát cégeket is vizsgál tekintettel arra, hogy a modell a peer group részét képező cégek által - bizonyos időszak alatt - lezárt tranzakciókat tanulmányozza. A lezárt tranzakciókat alapul véve pedig igyekszik megtalálni a tranzakciókhoz köthető, már előbb is említett piaci mutatószámokat, melyek segítségével közelebbi vállalatértéket tud kimutatni, hiszen a piacon már történt az adott vállalat profiljához hasonló típusú felvásárlás.

Ezen felül fontos kiemelni, hogy a piaci szorzószámokon alapuló modell korlátain túl, az összehasonlító tranzakciók módszere további két jelentős hátránnyal rendelkezik:

- a megközelítés tulajdonképpen nem veszi figyelembe a jelenlegi makrogazdasági és monetáris környezetet, emiatt pedig egy, az árazás szempontjából fontos tényezőt, hogy a mostani piaci helyzetben elérhető likviditás többlet a hozamvárásokat lejjebb, míg az értékelést pedig feljebb tolja,
- az ipari trendeknek megfelelően a speciálisabb, sokkal inkább technológiai fejlesztéshez és tervezéshez kapcsolódó tranzakciók jelenleg magasabb szorzószámokon, és ezáltal értéken mozognak, melyek torzíthatják az értékelést.

A harmadik és egyben legspeciálisabb értékelési módszer a diszkontált cash-flow modell, mivel a három klasszikus vállalatértékelési metódus közül ez az egyetlen mely az általános iparági és összehasonlító megközelítés helyett magát az adott vállalatot, és azon belül is a vállalat szabad cash-flow (FCF) termelő képességét elemzi. A modell szempontjából a szabad cash-flow nem más, mint „a vállalat tényleges működési cash flow-ja, mely egyenlő a vállalat által megtermelt, és a tőkét biztosítók összessége számára – a hitelezőknek és a saját tőke tulajdonosoknak együtt – rendelkezésre álló, teljes adózás utáni pénzáramlással. Más szempontból ez az adózás utáni

pénzáramlás, ami akkor állna a részvényesek rendelkezésére, ha a vállalatnak nem lenne adóssága.” (Copeland, Koller és Murrin, 1999, p. 201). Ilyen formán, a vállalat szabad cash-flow termelő képessége könnyen kiszámítható a társaság eddigi historikus adatai alapján, továbbá pedig ezen adatokat felhasználva a piaci és belső vállalati környezetnek megfelelő feltételezésekkel 3-5 éves horizonton jól projektálható. A vállalat így kapott várható szabad cash-flow-ja pedig a makrogazdasági és tőkepiaci hozamok segítségével jelenértékre diszkontálhatók. A diszkontálás szempontjából viszont a DCF modellnek van egy lényeges eleme, az állandó növekedési ütemű modell (Gordon-féle modell), mely a projektált időszak utolsó évében keletkező FCF-t a növekvő örökjáradék mintájára, egy előre meghatározott növekedési ráta segítségével vetíti előre „végtelen időhorizonton”, majd diszkontálja ezt is vissza jelenértékre.

A DCF modellt vállalatspecifikus árazási természetű ellenére számos kritika éri több szempontból is:

- a kritikák egy része az állandó növekedési ütemű modell feltételezésével, az időben „örökké” növekedő vállalati filozófiával kapcsolatos,
- másik része pedig a modell alkalmazhatóságát kérdőjelezi meg, hiszen ha egy vállalat szabad cash-flow termelő képessége negatív, akkor a modell is negatív vállalatértéket mutat.

Az előbbi két korlát mellett, azonban véleményem szerint további kritikaként fogalmazható meg, hogy a szabad cash-flow jövőbeli, várható szintje illetve az alkalmazott diszkont ráták mértéke is javarészt diszkrecionális.

A három fő klasszikus értékelési modell mellett, egyre inkább elterjedtebb módszernek számít a diszkontált osztalékfizetési modell, angol nevén a „dividend discount model” (DDM), melyet legfőképpen a tőzsdéi bevezetések során szokták alkalmazni, mivel a befektetők sok esetben a várható osztalékhozamot is szükségesnek tartják beárazni. Ezt a fajta értékelési megközelítést a diszkontált cash-flow modell alternatív módszereként is szokták emlegetni, hiszen koncepcionálisan a két modell nagyon hasonlít egymásra, csak míg a DCF egy vállalat várható szabad készpénzáramának a jelenértékét számolja ki, addig a DDM a várható osztalékárammal teszi ugyanezt.

A modellnek akkor van leginkább létjogosultsága, ha egy befektetés jól definiálható jövőbeni osztalékárammal rendelkezik, működése stabil, és a tőke felértékelődése kisebb hangsúlyt kap hiszen ezen módszernél a befektetők az osztalékáramot közvetlenül a tőke költségével diszkontálják, függetlenül a globális tőkeszerkezettől. Ezáltal, az osztalékhozam százalékos mértéke a befektetés pillanatában az adott piaci körülményeket tükrözi és a későbbi időpontokban pedig a piac a részvényár változásán keresztül „árazza” be az osztalékhozam mértékét.

3. Összegzés és következtetések

A szakirodalom tanulmányozásakor az értékelési megközelítéseknek számos különböző csoportosítása létezik. A vállalati értékre közvetlen becslést a vagyoneérték, az osztalék- illetve piaci érték alapú eljárások segítségével kaphatunk.

A magyar és nemzetközi kutatók javarészt egy álláspontot képviselnek azzal kapcsolatban, hogy az egyes értékelési módszerek a különböző alkalmazási feltételezések függvényében adhatják meg a legpontosabb megközelítő értéket, emiatt pedig az alkalmazott értékelési elv használatát alapvetően az értékelés célja határozza meg.

A vagyoneérték eljárások egyik fő előnye, hogy az aktuális és biztosan előre tervezhető értékekre koncentrálnak tekintettel arra, hogy a vállalat eszközeiből származó pénzáramlást ragadják meg. Azonban, ezen modellek hátrányát is ez adja, hiszen az esetek többségében az ilyen módszerekkel kapott eredmények alulértékelhetik egy vállalat értékét, mivel a teljes értéknek az egyszerű eszközértéken felül tartalmaznia kell a vállalat belső értékét is.

A hozamérték eljárásokat azonban a szakemberek amiatt preferálják, mert ezen értékelési módszerek egy vállalat hosszú távú működéséből származó pénzáramlását veszik alapul, azaz nem a jelenlegi értéket, hanem a jövőbeli jövedelemteremtő képességét tekintik a vállalatérték fő forrásának. A hozamértéket meghatározó modellek között alapvetően a cash-flow alapú eljárások dominálnak, mivel a befektetők által rendelkezésre bocsátott tőkét veszik vetítési alapul. Azonban a hasonló eljárások alkalmazásának legfőbb problémája, hogy viszonylag sok szubjektív elemet tartalmaznak. A jövőbeli hozam- és tőkeköltség alakulásra ugyanis csak feltételezéseket tehetünk, viszont az esetek többségében konkrét információval még nem rendelkezünk. Az értékelés eredményét tehát nagyban befolyásolja az, hogy mennyire lehetséges egy reális becslést felállítani az említett adatokra vonatkozóan.

Irodalomjegyzék

- [1] Copeland T., Murrin J., and Koller T. (1999): *Valuation: Measuring and Managing the Value of Companies*, Wiley
- [2] Czink I. (2001): *Pénzügyi Számvitel II.*, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar
- [3] Csécsei R. (1991): *Vállalatértékelés*, Ipar-Gazdaság
- [4] Damodaran, A. (2001): *Corporate Finance: Theory and Practice*, John Wiley & Sons
- [5] Damodaran, A. (1994): *Damodaran on Valuation*, John Wiley & Sons
- [6] Damodaran, A. (1996): *Investment valuation*, John Wiley & Sons
- [7] Takács András: A fundamentális vállalatérték és a tőkepiaci érték viszonya a magyar tőzsdei vállalatoknál
- [8] Dierks, P.A., Patel, A. (1997): *What is EVA, and how can it help your company?*, Management Accounting
- [9] Dittmann, I., Maug, E., Kemper, J. (2002): *How Fundamental are Fundamental Values? Valuation Methods and Their Impact on the Performance of German Venture Capitalists*, School of Business and Economics, Institut für Konzernmanagement, Berlin, Germany
- [10] Dorgai I. (2002): *A részvényesi értékmaximalizálás és a vállalati értékteremtés kapcsolata*, PhD értekezés-tervezet, BKÁE
- [11] Dorgai I. (2003): *A részvényesi értékmaximalizálás és a vállalati teljesítmény kapcsolata*, Vezetéstudomány, 2003. 03. szám

- [12] Easton, P., Sommers, G. (1999): *Tests of a Relation between Price and Financial Statement Data*, Working Paper, Ohio State University

Introduction

Nowadays thinking about Hungarian folk-play as a drama form and its function during the 19th century and also its definition could raise several difficulties, for instance, the relevant history of this dramatic genre or the patterns of the structure which have taken from other related genres and subgenres. Moreover, the Hungarian *folk-play (drama)* has been one of the most popular theatrical genres before the appearance of the Hungarian operetta (*Prince Bob*, 1902²). According to Tamás TARJÁN, in the history of drama, we cannot find another controversial genre as the folk-play was.³ This current study aims to summarize a few definitions related to the 19th-century Hungarian folk-play forms and tries to present the main characters and their characteristics features of the 19th-century Hungarian folk-plays, especially the figure of the outlaw hero focussing on the play entitled *A betyár kendője* by Lajos ABONYI, was published in 1872.

Definitions of the genre and its history – A summary

First of all, it is important to notice that we can neither find any explanations of the term of '*Hungarian folk-play*' in the *Magyar néprajz* (BALASSA-ORTUTAY) nor in the *Magyar Néprajzi Lexikon I–V*. Although that term has appeared in the notes about, for instance, the '*outlaw-game*' (*betyárjáték*)⁴, the '*folksy*' (*népiesség*), and the '*Hungarian city- or urban music*' (*magyar nóta*).⁵ Furthermore, it has outlined in *Magyar néprajz* (eight volumes), rather in the concept of 'inspired by the folk and for the folk'. Highlighting the note about the term of '*folksy*', because it has criticized the quality of 'golden age' – at the end of the 19th century – folk-play:

“the professional ethnography established. Thus, the main role of the '*folksy*' changed also, especially in the case of the literature and the arts. Therefore, the supportive connection between the literature–arts and the ethnography–folklore have not been required anymore. Although Hungarian authors have still paid attention to use the elements and the patterns from

¹ This current study is a part of my research project, in which I examine Hungarian folk dramas. „SUPPORTED BY THE ÚNKP-19-2 NEW NATIONAL EXCELLENCE PROGRAM OF THE MINISTRY FOR INNOVATION AND TECHNOLOGY.”

² BOZÓ 2013.

³ TARJÁN 2003: 343.

⁴ We could identify the relation between the romantic style of outlaw-songs (*betyárnóták*) and Hungarian folk-plays. In: GUNDA 1977: 280.

⁵ For further reading on the '*Hungarian city- or urban music*', see DOBSZAY 1984: 325–331. and KATONA-SÁROSI 1980: 493–495.; For further reading on the various music of folk-play, even about '*Hungarian city- or urban music*', see KERÉNYI 2007.

the folklore, and folk culture, the quality of the 'folksy' has been decreased, whereas the folk-play (as a type of drama) and the folk novel have spread."⁶

Thus, the *Magyar Színművészeti Lexikon* (1929–1931) and also the *Magyar Színházművészeti Lexikon* (1994) have attempted to give a summary of folk-play. The first one has published a comprehensive overview of the genre and its history, including the history of literature and theatrical history as well: "we could identify folk-play as a Hungarian dramatic genre in the last 90 years. Moreover, its origin, such as the folklore patterns in the case of dialogues and attributes, could be found in the structure of the *Actio curiosá*"⁷ – then the article listed also several authors and their main works. Likewise, most of the works, it has marked SZIGLIGETI as the "father" of that genre.⁸ Afterwards, this note about the folk-play has also emphasized the 'original' function of the genre, and the leading authors, for instance, Ede SZIGLIGET, Imre VACHOTT, Ede TÓTH, Lajos ABONYI, Ferenc CSEPREGHY, and Sándor LUKÁCS, and also the main characteristic features of their plays.⁹

In contrast to the definition from 1994 has tried to concretize that term:

"1. In the broadest meaning, the forms of the folk-play have found in the literature of every nation. It has referred to that this term has covered the following: inspired by the 'folk' – which term has been changed also in every historical interval – and made for pleasing the 'folk'. 2. As a type of drama, it has appeared in the Hungarian theatrical history from the 1840s to the end of the 19th century."¹⁰

Extending the previous fact, the repertoires of the theatres still included folk-plays, but investigating that area must be part of another project because it has to encompass the main tendencies and the characteristics of the theatre-making industry – including the professional and the amateur – in the case of the capital city and also the countryside. Thereafter, it has summarized the function of this genre at the beginnings and its attributes, the patterns which have taken from other genres and its effect:

"in the first period of its history, folk-play functionalized as a representative genre of the Hungarian liberalism, and it has created a new type of – folk – drama with dancing scenes and music could also reflect the politics, and its structure has involved elements from the French melodrama, patterns from the Viennese-styled fairy farce, and attributes from the Hungarian comedy forms"¹¹

⁶ VOIGT 1980: 722.; All citations translated by the author.

⁷ SCHÖPFLIN (Ed.) 1931: 363.

⁸ SCHÖPFLIN (Ed.) 1931: 363.; SZIKLAY 1884.; SZÉKELY (Ed.) 1994: 558.; KERÉNYI 2007: 148.; CSEH 2009a: 39.; CSEH 2009b: 231., For further readings on Szigligeti, see GOMBOS 1930: 11–19.; PINTÉR 1933: 774–803.; OSVÁTH 1965.; BATA 1992: 13.

⁹ SCHÖPFLIN (Ed.) 1931: 363–365.

¹⁰ SZÉKELY (Ed.) 1994: 558.

¹¹ SZÉKELY (Ed.) 1994: 558. For further readings on the Viennese traditions and fairy farce, see PUKÁNSZKYNÉ 1930.; PUKÁNSZKYNÉ 1936.; KERÉNYI 1972.; KERÉNYI 2007.

– what Jolán K. PUKÁNSZKYNÉ has already pointed out in the 1930s, while she has disclosed the Viennese traditions of the genre (*The Viennese Background of the Hungarian Folk-Play*).¹² This explanation also argues that

“the first folk-play is the drama entitled *A szökött katona* (1843), written by Ede Szigligeti. Furthermore, in this interval of its development, we could make a parallel between (the function of) the genre and the concept of the ‘inspired by the folk and for the folk’. It adds a moral perspective instead of social or financial aspects to define the term ‘folk’.”¹³

It is known that the story commonly has taken place in a town or a village, and the ‘Hungarian city- or urban music’ (*népies műdal, magyar nóta*) has dominated in its structure.¹⁴ Moreover, concluding that we could point out two different types of “waves” (periods) in the history of the genre. 1. “wave”: from the 1840s. 2. “wave”: from the 1870s, when the term of the ‘folk’ has changed, and the idealized representation of the peasantry has already narrowed down in its concept and theme.¹⁵

So far this paper has focussed on definitions from lexicons from the 1930s to 1990s. The following section will discuss four publications from the 1930s: Dénes TÓTH *A magyar népszínmű zenei kialakulása* (*The Hungarian Folk-Plays and its Music*), Jolán K. PUKÁNSZKYNÉ *A magyar népszínmű bécsi gyökerei* (*The Viennese Background of the Hungarian Folk-Play*), Andor GOMBOS *A magyar népszínmű története* (*The History of Hungarian Folk-Play*), Ernő EMBER *A magyar népszínmű története Tóth Ede fellépésétől a XIX. század végéig* (*The history of Hungarian folk-play. From Ede Tóth to end of the 19th century*).

In 1930, Dénes TÓTH has investigated the music evolution of the folk-play, and he assumed that we have to pay attention to the impact of the Hungarian music from the 15th century to the end of the 17th century, but especially, the affection of the 18th-century Hungarian literature, including the figure of outlaw and its cult in the arts.¹⁶ Besides, he also mentioned the terms of ‘folksy’ and ‘music with folksy attributes’, and tried to present the music style of the folk-play with few examples.¹⁷ Furthermore, he has explored the music life and its characteristic features of the Hungarian countryside.¹⁸ In his paper, TÓTH concludes that

“arguing about the folk-play, we have to mention at least two composers, Béni Egressy and József Szerdahelyi, who have found the final characteristics of its music. Indeed, Egressy and Szerdahelyi embodied the 19th-century ‘Hungarian city- or urban music’, though this music has been declined by the 1860s. Nevertheless, the ‘Hungarian city- or urban music’ and the recurrent cult of the czardas (music) have symbolized that the style of the Hungarian folk poetry has become ‘false’ and it has separated from the natural, authentic-styled artform.”¹⁹

¹² PUKÁNSZKYNÉ 1936: 169–178.

¹³ SZÉKELY (Ed.) 1994: 558

¹⁴ SZÉKELY (Ed.) 1994: 558

¹⁵ SZÉKELY (Ed.) 1994: 558.; Different types of “waves” could be found, e.g. GOMBOS 1930.

¹⁶ TÓTH 1930: 20–22.

¹⁷ TÓTH 1930: 28.

¹⁸ TÓTH 1930: 31–38.

¹⁹ TÓTH 1930: 53.

In her publication, Jolán K. PUKÁNSZKYNÉ has tried to investigate the Viennese background and traditions of the genre and its history, while she has paid attention to the different type of definitions – and commented that: “[...] the definition of folk-play is absolutely wrong, and it is quite important to consider the relevant one, because it could help us to examine its origin.”²⁰ As well as, the statement of the author has argued against the above-mentioned definitions:

“we could read books with the subject of poetics and history of literature that folk-play is a type of serious drama²¹, combining the elements of comedy and ‘emotions’, takes its subject from the ‘folk’ and includes folk song into its scenes. Indeed, this definition corresponds to folk-play after the plays of Ede Tóth.²² Besides, it would be so ‘charming’ – *in a pejorative sense* – to include dramas by Szigligeti – what we define as folk-plays – in this definition.”²³

She argued that even the extended term of the ‘folklife’ has not appeared in the plays of SZIGLIGETI, meanwhile – as I mentioned before – theatre and literary historians marked this period from the 1840s as the first “wave” of the evolution of that genre. “Thinking about folk-plays such as *Zsidó, A rab*, or *Egy szekrény rejtelve*, even the drama what we recognized as the first folk-play, entitled *A szökött katona*²⁴, in its structure, we cannot define the extended term of the ‘folklife’. Obviously, we should find another definition of folk-play.”²⁵ Moreover, she has tried to prove the concept of the genre's origins and traditions by mentioning various types of Viennese folk dramas, folk genres²⁶, additionally maintained that the word folk-play (drama) is a translation of (Viennese-based genre) *Volksstück*, which followed the concept by Pál GYULAI. Over and above, the study pointed out a new definition of the genre: “the appellation of ‘folk-play’ (drama) rather refers to the subject than the aim.”²⁷

In 1933, Andor GOMBOS has attempted to summarize the history of Hungarian folk-play (drama), thus he also assigned that the genre was based on the ‘folksy’ dramas (*népies színművek*).²⁸ Thereafter, he marked the historical intervals of the genre:²⁹ 1. the previous genre and its traditions, patterns – ‘folksy’ drama³⁰, from 1765 to 1843³¹; 2. the genre has been created, 1843³²; 3. the interval of “experiment” (based on structure, theme, music pattern), from 1871–1875³³; 4. the

²⁰ PUKÁNSZKYNÉ 1930: 2.

²¹ ‘*Dráma sérieux*’ (*komoly dráma* or *középfajú dráma*) is a type of play between tragedy and comedy.

²² The period after the following plays entitled *A falu rossza*, *Tolonc*, and *Kintornás család*.

²³ PUKÁNSZKYNÉ 1930: 2.

²⁴ Although, SZIGLIGETI defined that play as the first Hungarian folk-play by himself. For further information about SZIGLIGETI, see PUKÁNSZKYNÉ 1930: 15.

²⁵ PUKÁNSZKYNÉ 1930: 15.

²⁶ PUKÁNSZKYNÉ 1930: 3–6.; For further readings on fairy farce and its origin, history, and characteristics, see KERÉNYI 1972.; SZÉKELY (Ed.) 1994: 819.; STRACHE 1900: 25.

²⁷ PUKÁNSZKYNÉ 1930: 2.

²⁸ For further reading on ‘folksy’ drama, see CSEH 2009a; CSEH 2009b.

²⁹ The intervals fade each other.

³⁰ GOMBOS 1930: 4–8.; In contrast to other concepts of origin.

³¹ Referring to the “first” folk-play: *A szökött katona*, written by Ede SZIGLIGETI. See also PUKÁNSZKYNÉ 1930., PUKÁNSZKYNÉ 1936.; SZÉKELY 1994., etc.

³² GOMBOS 1933: 9–22.

³³ GOMBOS 1933: 23–25.; In 1875, Folk Theatre (Budapest) opened.

“golden age”, from 1875 to 1880 (Ede TÓTH, Ferenc CSEPREGHY)³⁴; 5. the first interval of “decline”, from 1875 to 1880; 6. the interval of “decline” and the interval of “success”, from 1880 to 1896.³⁵

In his study, Ernő EMBER resumed the structure of the previous works in the topic of folk-play and its history. That is to say, he referred to the following books: *The History of Hungarian Folk-Play from the Beginning to Szigligeti* (SZIKLAY, 1882), *The Viennese Background of the Hungarian Folk-Play* (PUKÁNSZKYNÉ, 1930), *The Hundred-Year Raimund and his Hungarian Connections* (PUKÁNSZKYNÉ, 1936), *The History of Hungarian Folk-Play* (GOMBOS, 1933).

In the forthcoming section I will summarize three more books about the 19th-century folk-play, each of them relate to different disciplines: András BATTA *Álom, álom, édes álom... Népszínművek, operettek az Osztrák-Magyar Monarchiában (Dream, Dream, Sweet Dream... Folk-Plays, Operettas in the Austro-Hungarian Empire)* – musicology; Imre GRÁFIK *A népszínmű szerepe a nemzeti tudat őrzésében (The Role of Folk-Play to Preserve National Consciousness)* – ethnic studies; Gizella CSEH *A népszínmű tündöklése és bukása (The Rise and Fall of Folk-Play)* – cultural history.³⁶

As noticed before, in 1992, András BATTA emphasized that the Hungarian folk-play and Viennese-Hungarian operetta were the most specific cultural products of the Austro-Hungarian Empire:

“Hungarian folk-play was a specific Hungarian genre. Although it appeared in abroad also, it was nothing but interesting and quite exotic, in view of the fact that it has become unable to represent and interpret in a foreign language its unique Hungarian-styled language including its motif (which especially created for the dramaturgy of folk-play), so Hungarian folk-play belongs to us.”³⁷

This could be supplemented by the fact that, though the difficulties of translations are indisputable, but it is important to notice that probably it has not been necessary to translate and transform the dialogues and adopt the whole ‘atmosphere’ of it, as it was mentioned before, various versions of ‘folk-play’ could be found commonly in foreign stages under different names.

In his study, Imre GRÁFIK made a parallel between this genre and ethnic studies, to investigate the preservation role of folk-play in national consciousness throughout three examples (Croatia, Burgenland, and Slovenia). He also argued that the definition of folk-play has not been unified yet, albeit he did not try to write about the history of the genre and its variants.³⁸ He concluded that

“[...] the social and historical, national, and social aspects of the »dramatic« plot, what could be recognized in the structure of folk-play – even though the style has been idealized and schematized –, even if the dramaturgy has been changed and its style has become less critical, it was suitable to demonstrate how those people could preserve their nationhood.”³⁹

³⁴ GOMBOS 1933: 25–33.

³⁵ GOMBOS 1933: 35–36.

³⁶ Cseh published another essay: *A magyar népszínmű XIX. századi művelődéstörténetének vázlata (Cultural History of the 19th-Century Hungarian Folk-Play – A summary)*.

³⁷ BATTA 1992: 11.

³⁸ GRÁFIK 1996.; For further reading on categories of folk-play, such as historical folk-play, ethnographical folk-play, etc., see KERÉNYI 2007.

³⁹ GRÁFIK 1996.

In 2009, Gizella CSEH stated that “first of all, folk-play is a phenomenon of social history.”⁴⁰ In addition, she claimed that the genre based on the “folksy” drama (*népies színmű*) as well as Andor GOMBOS did in 1933. Moreover, she accepted and adopted the concept which summarizes the affectation of Viennese folk genres and romanticism in literature.⁴¹ She categorized folk-play as an “unrealistic genre”⁴². In contrast to the previous historical intervals of the genre, she focussed on theme and function, so she marked the following intervals: 1. the antecedent of the genre; 2. the “golden age” – the 1840s; 3. the new form after the Austro-Hungarian Compromise of 1867; 4. the second “golden age” – 1875, Folk Theatre (Budapest); 5. the period after 1875.⁴³

The introduction of the plot, and the previous works related to the story

In 1932, Sándor DÖMÖTÖR highlighted that “he was really adored the Hungarian folklife, and also always insisted that »we should learn the aesthetic features of the folksy and its poetry directly by the folk«, whose all of the works could identify as a valuable ethnographic source [...]”⁴⁴ As mentioned, the four-act play entitled *A betyár kendője* was published in 1872, and it was also adapted into the stage, was premiered in 1873.⁴⁵

First of all, it is important to summarize the subject and the schemes in the plot⁴⁶ and the original story. The conflict has caused by Bandi – the original story operated with the same character, Bandi Gyuri –, because he has murdered his young wife. Furthermore, the play is a dramatized form of a short story, which based on a Hungarian folk ballad – has already published by János Erdélyi.⁴⁷

Act I separates into eight scenes⁴⁸, and the story has taken place in the home of Bandi and his wife, in a forest and an inn. In the first scene we could see the following situation: the young wife of Bandi, Örzsi is waiting for her husband, who works as a herdsman, but instead of him, her mother-in-law, Mrs. Boris has come. Then, Mrs. Boris advises that she does not allow her husband to continue that lifestyle:

“[...] His father was different from him, not that such a worthless, one palm bigger, but I was not afraid of him. Otherwise, that is your fault, because you are weak, you love him so much, you cannot say no, my darling. From the beginning, you should have told him to tell you everything about what he does and where he goes.”⁴⁹

⁴⁰ CSEH 2009a: 38.; CSEH 2009b: 230.

⁴¹ CSEH 2009a: 41–42.; CSEH 2009b: 231–232.

⁴² In 1996, Imre GRÁFIK also mentioned that term, see GRÁFIK 1996.

⁴³ CSEH 2009a: 41–46.; CSEH 2009b: 233–236.; For further readings on historical intervals of the genre, see PUKÁNSZKYNE 1930.; GOMBOS 1933: 4–36.; EMBER 1934.; KERÉNYI 2007.

⁴⁴ DÖMÖTÖR 1932a: 31.

⁴⁵ In the National Theatre. Date: September 24, 1873. In: TARJÁN (Ed.) 2003: 199.

⁴⁶ For further reading on the story, see DÖMÖTÖR 1932a: 31–32.

⁴⁷ DÖMÖTÖR 1932a: 31.

⁴⁸ ABONYI 1984: 3–17.; ABONYI 2003: 201–217.

⁴⁹ ABONYI 1984: 4.; ABONYI 2003: 202–203.; The original Hungarian version is the following: “[...] Az apja különb ember volt, nem ilyen hitvány, egy tenyérrel nagyobb, és mégsem féltem tőle. Te is hibás vagy, gyenge vagy. nagyon szereted, nem tudod magadat tartani, lelkem. Mindjárt a kezdetekben keményen kellett volna fogni számat adni a legkisebb lépésről is, hol jár.” In: ABONYI 1984: 4.; ABONYI 2003: 202–203.

When Bandi finally arrives at home, his wife recognizes that he is wearing a new red kerchief. She knows that it might come from another woman. So, the subject of the conflict between the wife and the husband is the unknown red-coloured kerchief. The husband tells a lie about the kerchief, he says that he found a treasure in the forest, that is the reason why his behaviour has been changed – but we know that he had spent the nights with Zsófi (the daughter of the inn's owners, Mr. Buzi and Mrs. Buzi). Örzi asking him to show the treasure immediately: "I cannot believe that. Take me there. Take me."⁵⁰ He murdered his wife: hanged her with the red-coloured kerchief – that is the main motif of the story –, afterwards he tells the whole story to his mother: "Do not look at me like that, because I cannot say a word. Oh, my dearest mother! [...] neither heaven nor earth shall receive me for what I have done."⁵¹

Act II separates into seventeen scenes⁵², we could recognize new characters: a widow (Ónadi Kulcsár Nagy Istvánné), a young man (Ónadi Kulcsár Nagy András), a man (Ónadi Kulcsár Nagy Ferenc), the friends of the young man such as Kajszin (barber), and Csepü (tailor). In addition, Andó (lawyer), and also a town councillor. The scenes have taken place in the house of Mrs. Kulcsár which is located in the Great Hungarian Plain (Alföld). As well as, the forthcoming scenes focussing again on Bandi's sin.

Act III separates into twelve scenes⁵³, and the first scene has taken place in the house of Mrs. Kulcsár again. Moreover, it turns out that Örzi is still alive - her cover name is Zsuzsi -, she escaped from the forest. Even more, András, the young man falls in love with her. Mr. Buzi has sent money to pay to rent for his daughter, Zsófi (the lover of Bandi) to Mrs. Kulcsár, which causes the other problem. In addition, Mrs. Kulcsár wants Örzi (they know her as Zsuzsi) to marry András, her son. Unfortunately, Örzi disagrees: "I cause pain everyone who loves me like that".⁵⁴ She would like to leave the house at night: "[...] Escaping, hiding, I will go away at night like. I did not bring anything, and I will not bring anything with myself, except my heavy and woeful heart. God brought me here, [...] who gave me the strength to overcome death, will give me the strength to overcome the pain of life, too".⁵⁵ However, she cannot escape from the place, because robbers, especially Bandi and his lover, Zsófi break into the house. They come from the money that Zsófi gave to Mrs. Kulcsár earlier. Nevertheless, Bandi recognizes his wife, he stays at the place of the crime, but Zsófi runs away. Bandi tries to manipulate emotionally Örzi: "You swore that you will be loyal in my happiness or

⁵⁰ ABONYI 1984: 8.; ABONYI 2003: 207.; The original Hungarian version is the following: "Nem hiszem. Vezess oda. Vezess, no." In: ABONYI 1984: 8.; ABONYI 2003: 207.

⁵¹ ABONYI 1984: 32.; ABONYI 2003: 233.; The original Hungarian version is the following: "Ne nézzen rám úgy, mert szólni sem tudok. [...] a föld, se ég, se föld ne vegyen be engem azért, amit cselekedtem." In: ABONYI 1984: 32.; ABONYI 2003: 233.

⁵² ABONYI 1984: 18–34.; ABONYI 2003: 218–235.

⁵³ ABONYI 1984: 35–53.; ABONYI 2003: 236–255.

⁵⁴ ABONYI 1984: 45.; ABONYI 2003: 247.; The original Hungarian version is the following: "Megkeserítem azokat, kik így szeretnek engemet." In: ABONYI 1984: 45.; ABONYI 2003: 247.

⁵⁵ ABONYI 1984: 47.; ABONYI 2003: 248–249.; The original Hungarian version is the following: "[...] Szökve, rejtőzve, éjjel megyek, mint másszor. Nem hoztam ide semmit, de nem viszek mást, csak nehéz búbanatos boldogtalan szívemet. Az Isten vezényelt ide, [...] aki adott erőt megküzdeni a halállal, ad erőt megküzdeni az élet kínjaival is." In: ABONYI 1984: 47.; ABONYI 2003: 248–249.

my bad luck. You swore that in front of God.”⁵⁶ And then, Örzi helps, but she gets into trouble instead of him.

Act IV separates into four scenes⁵⁷, in the first scene we could see Örzi in the City Hall, the judge asks Örzi about the crime, but she does not tell anything about the robbers and the red-coloured kerchief. (Zsófi has many red-coloured kerchiefs, so it connects Örzi with the robbers.) After that, Bandi goes back, and he also tries to confess all the sins such as the ‘murder’ and the break-ins:

“my name is Bandi Gyuri. I used to work as a herdsman. I did not have any problems, I have had [...] a house and a worthy, beautiful, good wife. My bad fortune that the devil had brought a girl on my way, that guilty feeling had caused that I lost my mind, and it was ruined my heart, so I simply forgot about my wife. I had escorted my wife to the forest on a dark and stormy night, I took the kerchief in my hand, wrapped it around her neck, and then [...] I had hanged her. God can punish me for that sin. [...] I did regret my sin, but it was too late. I did tell my secret to my mother, and I also asked for a favor, ‘please go to the forest and bury my wife’. – But she did not find her there. She did not find anything in the forest except a little piece of the kerchief. – I thought, maybe someone did find and buried her before my mother arrived there. I could not go back to the people, I became an outlawed person, but my heart and soul cannot rest anymore. But she is not dead, she survived. When I knew that, when I saw her that night when we tried to break into the house - oh my God! - it alleviated my suffering.”⁵⁸

So, that confession saves Örzi's life, but she would like to leave the house, like before. Mrs. Kulcsár és András asks her to stay, thus only one of the protagonists (Bandi) was punished at the end, but the young wife who was cheated, and repelled found her happiness, this pattern of the dramaturgy might break the illusion.⁵⁹

The analysis of the figure of the outlaw hero

This paragraph focusses on the protagonists of the play and its dramaturgical patterns, especially on Bandi (the figure of the outlaw hero). Bandi used to be a herdsman, now he is an outlaw man. First and foremost, we could see his decadence both spiritual and moral through the dialogues, which is a dramaturgical pattern we could find in the structure of many 19th-century folk-plays.

⁵⁶ ABONYI 1984: 50.; ABONYI 2003: 252.; The original Hungarian version is the following: “Az esküdted valaha, hogy mind boldogságomban, mind szerencsétlenségemben hűséges segítőtársam leszesz. Az isten előtt esküdted azt.” In: ABONYI 1984: 50.; ABONYI 2003: 252.

⁵⁷ ABONYI 1984: 54–61.; ABONYI 2003: 256–264.

⁵⁸ ABONYI 1984: 58.; ABONYI 2003: 260–261.; The original Hungarian version is the following: “A nevem Gyuri Bandi. Gulyás voltam Nem volt semmi bajom, [...] volt házikóm, s benne derék, szép, jó feleségem. Rossz sorsom, a sátán egy leányt hozott utamba, a vétkes bűnös érzés elvette eszemet, megrontotta szívemet, feleségemet elfeledtem érte. A bűnt elhatároztam, nem bírtam szabadulni. Feleségemet egy sötét zivataros éjjel kicsaltam az erdőbe magammal, kendőmet megfontam kötélnak, rákötöttem szép fehér nyakára, s egy fára [...] felakasztottam. Verjen meg érte engem az isten! [...] Megbántam bűnömet, de már késő volt. Anyámnak bevallottam titkomat, s kértem, hogy menjen ki, temesse el. – Az nem találta meg. Nem talált egyebet a tett helyén, csak a kendő kis sarkát. – Gondoltam, rátalált más előbb, s az temette el. Vissza nem térhettem többé az emberek közé, betyár lettem, de nem volt nyugodalma többé se szívemnek, se lelkemnek. De nem halt ő meg, csodásan megmenekült. Midőn megtudtam ezt, midőn amaz éji rablásnál megláttam – ő, istenem! derülve, mint enyhültek kínjaim.” In: ABONYI 1984: 58.; ABONYI 2003: 260–261.

⁵⁹ SÓTÉR (Ed.) 1965.

As Ágnes M. BAKONYVÁRI pointed out most of the plays operated with the figure of the outlaw hero, and also staged many elements of the Hungarian folklife such as the archetypes of the people who live in the countryside. Furthermore, we could identify two types of the outlaw hero: 1. who lives in the village, 2. who live in a forest or an inn, work in groups. Staging the figure of outlaw hero, a bit idealized, as well as in the case of that play, although Bandi operates with different attributes, for instance, represented as a fallible man, and also, he causes all the problems to himself and to his wife, too. Albeit, we could identify Örzsi as the main character, we follow her 'journey' through the play.

In addition, the structure inspired by the Hungarian folklife, the outlaw games, the outlaw literature. We can able to categorize those motifs if we connected the identified patterns of the folk-dramas⁶⁰ with the dramaturgical forms of the Hungarian 19th-century comedies or Viennese fairy farces.⁶¹

Summary

So, after the analysis of the play *A betyár kendője*, we could easily say that it would legitimate one of the most popular definitions of the Hungarian folk-play: a genre 'by the folk and for the folk'.⁶² However, we cannot talk about the new formula in that case: the dramaturgy focuses on the 'murder' and its elements. As we can see, this is the 'justice and punishment' in the structure of the play, even more, we could mark Örzsi as the 'good', Bandi as the 'bad'. Furthermore, staging that type of 'justice and punishment' could be one of the most important keys to the success of that play.

Above all, this paper also tried to summarize the main definitions within exploring a few relevant publications about the genre. We could see that the definition of folk-play (drama) is unified in the history of literature (including theatrical history), and ethnography as well. In spite of this, we should pay further attention to the 19th-century Hungarian folk-dramas and its research.

Works cited

ABONYI, Lajos (2003): *A betyár kendője*. In: *A magyar dráma gyöngyszemei: Népszínművek [Hungarian Dramas. Folk-Plays]*. Unikornis Kiadó, Budapest, pp. 197–264.

ABONYI, Lajos (1984): *Magyar drámaírók 19. század II. A betyár kendője*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

BAKONYVÁRI, M. Ágnes (1994): *A népszínmű és a népi életkép kapcsolata a XIX. században [The connection between folk-play and folklife during the 19th century]*. In: *Magyar Szemle – Új folyam.* Vol.3. No.1. pp. 54–64.

DÖMÖTÖR, Sándor (1932a): *Abonyi Lajos: A betyár kendője*. In: *Népünk és nyelvünk.* Vol.4., pp. 31–34.

⁶⁰ GRÁFIK 1996.

⁶¹ For further readings on the related genres, see GRÁFIK 1996.; KERÉNYI 1972.; KERÉNYI 2007.,

⁶² For further readings on the different types of definitions, see SCHÖPFLIN (Ed.) 1931: 363.; SZÉKELY (Ed.) 1994: 558.

- DÖMÖTÖR, Sándor (1932b): A betyár kendője II. In: *Népünk és nyelvünk*. Vol.4., pp. 73–76.
- EMBER, Ernő (1934): *A magyar népszínmű története (Tóth Ede fellépésétől a XIX. század végéig)* [*The history of Hungarian folk-play. From Ede Tóth to end of the 19th century.*]. Szerzői kiadás, Debrecen.
- GOMBOS, Andor (1933): *A magyar népszínmű története* [*The History of Hungarian Folk-Play*]. Balázs Ferenc Könyvnyomdája, Mezőkövesd.
- GUNDA, Béla (1977): Betyárjáték [Outlaw-game]. In: ORTUTAY, Gyula (Ed.): *Magyar Néprajzi Lexikon I. kötet*. [Hungarian Ethnographical Lexicon Vol.1.]. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 275–280.
- GRÁFIK, Imre (1996): A népszínmű szerepe a nemzeti tudat őrzésében [The Role of Folk-Play to Preserve National Consciousness]. In: DIÓSZEGI, László (Ed.): *Magyarságtudomány 1995–96*. Teleki László Alapítvány, Budapest.
- KATONA, Imre – SÁROSI, Bálint (1980): Magyar nóta [Hungarian city- or urban music]. In: ORTUTAY, Gyula (Ed.): *Magyar Néprajzi Lexikon III. kötet*. [Hungarian Ethnographical Lexicon Vol.3.]. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 493–495.
- KERÉNYI, Ferenc (1972): A tündérbohózáttól a népszínműig [From Fairy Farce to Folk-Play]. In: MEZEI, Márta – WÉBER, Antal (Ed.): *Mesterség és alkotás. Tanulmányok a felvilágosodás és a reformkor magyar irodalmából* [*Craft and Creation. Studies about Hungarian Literature of the Period of the Enlightenment and the Reformation*]. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, pp. 312–335.
- KERÉNYI, Ferenc (2007): A magyar népszínmű [Hungarian Folk-Play]. In: SZEGEDY-MASZÁK, Mihály (Ed.): *A magyar irodalom története II.* [Stories about Hungarian Literature Vol.2.]. Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 148–153.
- OSVÁTH, Béla (1965): A népszínmű útkeresése [The Hungarian Folk-Play Found its Role]. In: SÓTÉR, István (Ed.): *IV. kötet. A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig* [Vol.4. The History of Hungarian Literature from 1849 to 1905]. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- PUKÁNSZKYNÉ, K. Jolán (1930): *A magyar népszínmű bécsi gyökerei* [*The Viennese Background of the Hungarian Folk-Play*]. Pallas Irodalmi és Nyomda R.T., Budapest.
- PUKÁNSZKYNÉ, K. Jolán (1936): *A százéves Raimund és magyar kapcsolatai* [*The Hundred-Year Raimund and his Hungarian Connections*]. Pallas Irodalmi és Nyomda R.T., Budapest.
- SCHÖPFLIN, Aladár (Ed.) (1931): *Magyar Színművészeti Lexikon III.* [Hungarian Theatre History Lexicon Vol.3.]. Országos Színészegyesület és Nyugdíjintézete, Budapest.
- SÓTÉR István (Ed.) (1965): *IV. kötet. A magyar irodalom története 1849-től 1905-ig* [The History of Hungarian Literature 1849–1905. Vol.4.]. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- STRACHE, Tivadar (1900): *Raymund Ferdinánd és a bécsi tündérbohózat* [*Raymund Ferdinánd and the Viennese Fairy Farce*]. Viktor Kő- és Könyvnyomda Intézet, Kassa.
- SZÉKELY, György (Ed.) (1994): *Magyar Színháztörténeti Lexikon* [Hungarian Theatrical Lexicon]. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- SZIKLAY, János (1884): *A magyar népszínmű története Szigligetiig* [*The History of Hungarian Folk-Play from the Beginning to Szigligeti*]. Szerzői kiadás, Budapest.
- TARJÁN, Tamás (Ed.) (2003): *A magyar dráma gyöngyszemei. Népszínművek* [*Hungarian Dramas. Folk-Plays*]. Unikornis Kiadó, Budapest.
- TÓTH, Dénes (1930): *A magyar népszínmű zenei kialakulása* [*The Hungarian Folk-Plays and its Music*]. Sárkány Nyomda, Budapest.
- VOIGT, Vilmos (1980): Népiesség [Folksy]. In: Ortutay, Gyula (Ed.): *Magyar Néprajzi Lexikon III. kötet*. [*Hungarian Ethnographical Lexicon Vol.3.*]. Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 720–725.

Lengyel Zsanett – Lengyel Emese: Offenbach, Paris and the Cancan The dance trends of the modern operettas in the second half of the 19th century¹ - Moholy-Nagy Művészeti Egyetem, Elméleti Intézet - DE-BTK-Néprajzi Tanszék

Lektorálta: Dr. Pálkövi Mária

Introduction

It is known that with Jacques Offenbach (1819-1880)² the 19th-century modern operetta was born. Moreover, he has reinterpreted the traditional characteristic features of musical theatre. The elements attracting the contemporary audience of Paris above all are the music, the plot, not only the visual staging – the props, the costumes, and also the dance units. According to some theorists, Florimond Hervé (1825-1892)³ has created this new musical genre and Offenbach has only mastered the operetta, as well as, several theorists such as A. Lamb and R. Traubner have considered both of them as the ‘father of the genre’.⁴ In this paper, we mention Offenbach as the creator of the operetta, since he was the one to stabilize the genre’s fully-fledged attributes and the new cultural and economic logic to the entertainment theatres specialized in popular musical productions.

This current study focuses on the main trends of operetta-dance in the second half of the 19th century: on the structure of Offenbach’s operettas, more precisely the cancan and its influence, regarding *Orpheus in the Underworld* (*Orphée aux Enfers*) two-act operetta, first performed in 1858.⁵

First of all, the paper tries to present the characteristics of the operetta’s structure and the role of the provocation. Then it focuses on the plot and the positions and roles of the main characters. Including the reason why the cancan could able to become popular and well-known on theatre stages. In point of fact, the main reason behind it is the novelty in the representation of the human body – specifically the female body. So, the research question is whether the music of the cancan and the cancan itself contributed to the genre’s spreading. We could observe the style of Offenbach in three aspects: (1) the provocation, (2) the female body – the roles of the women, (3) the relationship between (the dance of) the operetta and the politics.

The structure of Offenbach’s operettas and the forms of provocation

As we can see, the primary goal of Offenbach’s structure is reflection and provocation.⁶ One of the means is the musical piece and the dance connecting to it. Offenbach has started with a waltz in the

¹ In 2019, the Hungarian version of this current research paper was published, for further details, see Emese LENGYEL – Zsanett LENGYEL: *A modern operett táncrendjei a 19. század második felében: Offenbach, Párizs és a kánkán*, In: BÍRÓ, Gyöngyvér (Ed.): Szakkollégiumi Füzetek 6. – Móra Akadémia Szakkollégiumi Tanulmánykötet, Szeged, Szegedi Tudományegyetem Móra Ferenc Szakkollégium, 2019, 139–151.

² ZENTNER – WÜRZ 1969, 18; ALMEDIA 2011; TRAUBNER 2013, 26; WINKLER 2013, 881.

³ TRAUBNER 2003, 22; WINKLER 2013, 363.

⁴ LAMB 2000, 5–21; TENEO – BAKER 1920, 98–117; TRAUBNER 2003, 19–54.

⁵ TRAUBNER 2003, 34; LEVIN 2009, 401–402.

⁶ For further reading on the relationship between Offenbach and provocation, see GROVLEZ 1919, 330.

second half of the 1830s.⁷ But before elaborating on the dance's function - especially the cancan - we have to mention the forms of provocation.

There are a number of different approaches to this concept. With creating a *situation* – dance, musical or dialogue or a combination of these lead to the 'happening' – the intention of the creator can be: (1) creating the situation that could be interpreted as provocation; (2) the point of the situation is to shock, to provoke and/or to get the audience out of their comfort zone; (3) creating the situation with the intention to provoke the audience, but they interpret it otherwise.

Although in case of Offenbach and his librettists, the theatre also functions as a political space – this function is present in the theatres since the beginning – which basically means that the nature and goal of the modern operetta is to “hold a mirror” – in most cases with parody, humour, or ridicule – to reflect on the current political and social events. Furthermore, this is more prominent in the text of the song-unit and in the humour of the dialogues that are created by actualizing the well-known fairy tales, myths, sagas, and legends.

It is avowed that there are three components of the operetta: the libretto, the music, and the visual elements. If we analyse which constituent is the one that gets the audience out of their comfort zone and provokes at the same time, then the role of the dance and music are become questionable. Thus, the fundamental pillars reinforce each other, but the segments can be interpreted separately. This study focuses on the function of the cancan in the particular operetta, whether it enhances the position of the characters or moves the plot forward; and what are the main motivations behind the usage of cancan. Moreover, we are to provide an answer to what kind of effect does the cancan – a dance with a connotation – have on the structure of the later operetta dance.

Orpheus in the Underworld (1858)

Firstly, the usage of well-known figures and mythology makes the reception easier for the audience. The 1858's version of the play had 228 performances⁸, but this number was influenced by a bad review, which has declared the play immoral and “led a campaign” against it. The libretto was written by Hector Crémieux and Ludovic Halévy.

The European audience has already met the character of Orpheus.⁹ Offenbach and his co-authors can be linked to one-act plays, for instance, 1857 *Le mariage aux lanternes* (*The Wedding by Lantern-Light*), and other minor *opera comique* and *opera bouffe* plays. Offenbach has exploited the demand for plays with lighter musical structures that operates with “happy” and humorous plots, and he could discover the economic aspect of the musical theatre. In 1855, the composer has opened his theatre in Paris, called Théâtre des Bouffes-Parisiens.¹⁰

Introducing the structure of the operetta and its character, we have to pay attention to the position of the prima donna and the bon viveur. In *Orpheus*, we could identify two strong male characters –

⁷ WILLIAMS 1957, 118.

⁸ WILLIAMS 1957, 124.

⁹ For further readings on the figure of Orpheus, see SONNECK 1913; GÁL – SOMOGYI 1960, 51–52.

¹⁰ GABNAI 2013, 15.

Orpheus and Pluto (disguised as Aristaeus) meet two female characters – Eurydice and Juno – who are even stronger. Both the act I and act II can be divided into two scenes.¹¹

The first scene of the act I (*The Death of Eurydice*¹²) sets in the countryside near Thebes, both Aristaeus' hut and Orpheus' house are visible. Orpheus and Eurydice's marriage became loveless; their happiness has been only an illusion for years; they seek happiness in other people. Orpheus is the director of the music academy, a composer and also a violin teacher, who gives private lessons to young girls and seduces them. Chloë, the next student to be seduced is also a nymph. Jupiter is the king of Olympus – the mockery of Napoleon III – seduces mortal women in disguise, which is criticized by Public Opinion - in the shape of characters. Pluto, the god of the underworld is corrupt and dishonourable. He disguises as Aristaeus and visits Eurydice in Thebes, hypnotizes her, so she left a note for her husband and with Pluto, they descend to the underworld. Orpheus is glad to be rid of Eurydice, but Public Opinion intervenes, saying that he is morally obliged to get back his wife. His career as a composer is depending on the Public Opinion so he gives in to the pressure, which shows his weakness. He complains to Jupiter about Pluto. The first scene contains units that outline the situation and provides some features of the main characters.

We could see that the second scene of the act I focuses on the residents of Olympus, on indecency, unfaithfulness, immorality, as well as gender relations. It mainly operates with couplets. This scene paves the way for the *Galop Infernal* the cancan coming on later. Pluto denies having escaped with the wife. The link between the story and the cancan is that they are both immoral and indecent. Orpheus insists on investigating the case, which is supported by Juno, because she is also neglected by his husband, Jupiter.

In the following scene, the first scene of the act II, Eurydice is just as lonely in the underworld, as she was on Earth, Pluto also neglects her – her only company is John Styx, the servant of Pluto. Jupiter arrives, who declares his love for the bored woman. She asks him to take her to Olympus after attending a banquet in hell.

It is important to notice the cancan in the last scene, even the location betrays the type of dance since the characters are in hell. Jupiter is seeking pleasure, and it is getting hot there, the next is the cancan. Throughout the whole story, the main focus is on the women, especially on Eurydice. The cancan is the embodiment of the pleasures that have been experienced and are yet to be experienced. Jupiter wants Orpheus' wife, but it is dishonourable since Jupiter has a wife. This scene shocks the audience because by ridiculing the mythological figures (daring and effective topic choice), the play criticizes the Second French Empire and the loose morals. Moreover, at the beginning of the scene, there is not a woman, but a man – Jupiter. It is unknown whether the writers expected the audience's strong reaction, but then the moral judgment appears on stage: Orpheus and the Public Opinion come, and this ends the cancan. So, the object of their desire is Eurydice. Now Jupiter also wants her, so he sets a condition on her release: Orpheus has to go in the front, while playing his violin, but he must not look back, to check on his wife. Unfortunately, he turns

¹¹ CRÉMIEUX – HALÉVY – OFFENBACH 1858.

¹² CRÉMIEUX – HALÉVY – OFFENBACH 1858. See also, GÁL – SOMOGYI 1960, 52; ZENTNER – WÜRZ 1969, 21.

back, hearing Jupiter's thunders and lightings, so Jupiter turns her into a priestess of Bacchus.¹³ In *Orpheus*, the morals and physical intimacy are highlighted, since the contemporary public opinion sees the cancan (the popular dance of low-status places), to be like that.

It is obvious from the plot and roles and their positions that it is "a piece of Offenbach's art's never-ending beauty and richness. We have to track the parodic and storyline of trend-setter boldness."¹⁴ It is a well-known fact that the "secret language" of the French operetta is basically judging Napoleon III and the Second Empire by ridiculing the antique Gods.¹⁵ And it is expressed that "honour exists only as a worn-out social convention."¹⁶ The immoral, corrupt, dishonourable atmosphere is emphasized even more with a dance, which is disapproved by politics, public opinion and the audience of musical theatres (so there is a social expectation of the theatrical productions). They characterize the dance as corrupt, immodest, upsetting and oversexualized.

Does the cancan move the plot forward?

It is important to mention the article written by Ágnes Roboz. It has published in the journal *Táncművészet* in 1952. If someone attempts to investigate this area, because this has been the only usable article now for decades. To this current study, the whole article is not relevant – since she refers to a Soviet theorist, and is about the Hungarian history and evolution of operettas – but we highlight a general summary:

"there is an ongoing debate on [...] what should be the dance's role in the plot. Some people say that the dance should always move the plot forward. [...] but in the operetta, there can be dances that have no other role, than deepening the play's mood. One of the characteristics of the genre is that it can operate with a dance that is related to the plot, but with an independent dance unit too, as long as it does not ignore the progress and relations of the play."¹⁷

If we try to examine the role of the dance and its function of *Orpheus*, then it fulfills both roles that are mentioned in the quotation above: it deepens the mood, but also functions as an independent unit – the *Galop Infernal* (the name refers to the origins of it) – but it can also move the plot forward. The cancan is not only significant in this very operetta, but also the history of the genre since it helped the process of the operetta becoming a significant entertaining musical genre in the 19th and 20th century.

The cancan in the centre and the main role is the female body?

Since the beginning, the operetta is characterized by being heavily women-centred, but most operettas are created by men. So, the role of the prima donna and the soubrette has been created by the male writer, which makes the representation of women stereotypical. The dance has

¹³ CRÉMIEUX – HALÉVY – OFFENBACH 1858.

¹⁴ BALASSI 1968, 119.

¹⁵ GÁL – SOMOGYI 1960, 50.

¹⁶ GÁL – SOMOGYI 1960, 51.

¹⁷ ROBOZ 1952, 51.

highlighted the female body that is already in the centre, since it has connotations beyond fulfilling the entertaining function.

The question is whether the women are in the centre or only has focus on and if they are mutually exclusive or not. This issue is typical of the mass culture (this genre belongs to this): “[...] culture standardizes women by making them one-dimensional: either beautiful without intelligence or intelligent without beauty; so women can have either good body or good brain, but not both at the same time”¹⁸ – emphasizes Naomi Wolf. Operettas do not only standardize female characters – prima donna, soubrette – but the male characters are also one-dimensional - bon viveur, buffo. However, this current study focuses on the cancan, the female body, and the female roles.

The cancan has made the female body the object of desire on a visual level (including costumes, spectacle), so the dance standardizes the female characters’ femininity. We could interpret cancan in several ways, if we consider the exposure of legs and ankles: (1) objectification: the body becomes erotic, because of the dance; (2) revolt against conservative value system that imposes specific rules on women how they should behave and dress, and these two correlates; (3) symbolizes female power; (4) symbolizes something else, for example, it can be seen as “almost a feminist dance”.¹⁹

The audience who is there for Offenbach in particular, and do not accept the hybridization of different genres are rightfully annoyed by the cancan being on the stage of the theatre instead of music halls’ and varieties’. The cancan was a popular dance in Paris since the 1820-30s. So, it becomes questionable whether in *Orpheus* they only elevate the dance, which has already functioned well in other places, into the theatre. On the note of the expectations, P. Müller has noticed:

“In her study [...], Mary Douglas states that the physical appearance of the body is influenced by the social categories, and the representation of the body also reflects on the society. This correlation means that expressing the body is heavily limited. This limitation is the result of social space (Bourdieu), the publicity (Habermas), and social interaction (Goffman). These create rules, norms on how to »use« the body.”²⁰

Therefore, the cancan is subversive and wants to reformate these social rules and norms. But does it achieve its goal? If we consider the spreading of the genre, it is fresh to the audience. But if we want a more complex view on the issue, we need to mention the brief history of that dance.

A brief history of the cancan

Orpheus makes the structure of the operetta to be compatible with the cancan and to be presentable on stage. In this subsection, the development and evolution of the cancan are being discussed, from the 1820s to the premiere of the play.

¹⁸ WOLF 1999, 74.

¹⁹ *The History of the Cancan*, 2015.

²⁰ P.MÜLLER 2009, 85.

It is important to notice that the cancan was started by men: “[...] a group of young men in the outskirts of Paris wanted to brighten up the Quadrille by lifting their legs.”²¹ According to another source, it comes from Algiers:

“the cancan widespread among the French working class and students around 1830, some sources say it comes from Algiers. It requires good stamina. It is the enhanced version of the closing part of the Quadrille (popular in those days), a gallop in 2/4. The original meaning of the word can-can is gossip, chatter, twaddle, scandal. Its main steps are the kick of the leg - to the sky -; skirt lifted high; fast rotating movement of the leg; one leg lifted high, almost vertical, held with one arm by the ankle; cartwheel; landing in splits accompanied by screams.”²²

Thus, we could specify the brief history of the cancan: improvisational (experimental) phase – men dancing – the 1820s - outskirts of Paris; spreading phase – mainly women dancing alone – end of the 1820s, the 1830s - music halls, varieties in Paris; popular phase - women dancing in groups too – end of the 1830s, the 1840s; emergence on stage (an experimental phase again) – dance of the female characters – from 1858; predominant dance in operettas - dance of the female characters (actresses, grisettes, music hall dancers) – till the end of the first half of the 20th century. The next chapter focuses on the relationship between the composer, the dance and the politics.

Dance and politics – Offenbach and the politics

In 1846, in *Gazette*, it has reported that 18 men have been arrested due to the disgraceful nature of their dance - the words *cananière* and indiscreet were also used. The sexually charged appearance of the male body was undesirable and punishable – this is an issue of masculinity. At this time, there is a majority of female dancers; the cancan became a popular dance in music halls and varieties. Scandals like this preceded the premiere in 1858. The cancan was attacked as it is the embodiment of immorality and overt sexuality. It was a significant dance till the end of the Second Empire:

“the iconoclastic dance found a socially possible form for itself but conserved its essential charge. [...] Hundreds and thousands of people danced frantically to Offenbach’s demonic music, and danced, danced, until the collapse of the Second Empire. The folk comedy always has a revolutionary spirit. The folk artist – if he is a true folk artist, like Offenbach – he can only say and play willingly or unwillingly, what his demon commands him to.”²³

The essential charge of the dance goes beyond its place in the structure of the play, the hidden content has Offenbach, the operetta, the libretto and the cancan correlating with politics. The reason behind cancan is to make the secret language colourful and to link the provocation (immorality, sexuality), dance and politics.

²¹ Jász refers to Maruta. JÁSZ, 2015.

²² GABNAI 2013, 19.

²³ GÁSPÁR 1963, 501.

Conclusion

During the examination of *Orpheus in the Underworld*, and its connection to the cancan the operetta's structure, and the female body was in the centre. The music and the dance applied to it serve the woman-centred dramaturgy, not weaken but strengthen the women. The body's objectification is unavoidable, since most cultural products are created by men, so they cannot lack passion, seduction, eroticism. However, the women win in the story because men think of them as beauties without intelligence, but the women intelligent enough to 'use their beauty as a weapon'.

So, we could see that the cancan is an overt, direct mode of provocation, and its spread on the stages of Paris could not be stopped from this point. First of all, this dance has shocked the audience, it was unexpected and new, so *Orpheus* and the modern operetta could become even more successful.²⁴ It has spreaded all over France than its adaptations appeared also on stages of major European cities, and later, following the French patterns, national operettas were created. As Margit Gáspár, a contemporary theatre director and writer, who recorded the operetta's origin myth said: "the 19th century's folk comedy, the libretto, the music, and dance made the very best of their possibilities in Offenbach's operetta."²⁵

In the further examination of its influence, we need to study the cancan in other French operetta composers' works. Another aspect is that the cancan can be linked to the "music hall world", and to its characters: the dancers and grisettes that are also present in Viennese and Hungarian operettas. These operettas follow the pattern of the works of Offenbach, and the dance hall's operetta dance is replaced only later after the national operetta style is strengthened. The types of the waltz is also a field yet to be examined, as after the Viennese style is born, the Viennese waltz and the structure of the operetta are fused for centuries, so it is valid to answer the question what might each dance represent. To sum up, while studying the dance of an operetta, we have to consider that we use the original form of the operetta, so not with visual or cinematographic works, because in that case, we would also have to examine the choreography. The first step is to examine what kind of dance is required for the music – for instance, waltz, cancan.

References

ALMEIDA, Antonio de (2010): *Offenbach' Songs from the Great Operettas*, Dover Publications, New York.

Balassi, Imre (1968): *Offenbach regénye*, Gondolat Kiadó, Budapest.

CHARRIER, Liliane (2015): *L'incroyable histoire du cancan, fille de chahut et de liberté*, URL: <https://information.tv5monde.com/terriennes/l-incroyable-histoire-du-cancan-fille-de-chahut-et-de-liberte-15437>

CRÉMIEUX, Hector-Jonathan – HALÉVY, Ludovic – OFFENBACH, Jacques (1858): *Orphée aux Enfers*, URL: <https://mediterranees.net/mythes/orphee/cremieux.html>

GABNAI, Katalin (2013): *Szép Heléna*, Kossuth Kiadó, Budapest.

²⁴ TRAUBNER 2003, 36.

²⁵ GÁSPÁR 1963, 501.

- GÁL, György Sándor – SOMOGYI, Vilmos (1960): *Operettek könyve. Az operett regényes története*, Zeneműkiadó Vállalat, Budapest.
- GÄNZL, Kurt (2001): *The 19th century's most popular musical-theatre composer: Jacques Offenbach*, URL:<http://operetta-research-center.org/19th-century-s-popular-musical-theatre-composer-jacques-offenbach/>
- GÁSPÁR, Margit (1963): *A múzsák nevetlen gyermeke. A könnyűzenés színház kétezer éve*. Zeneműkiadó, Budapest.
- GROVLEZ, Gabriel (1919): *Jacques Offenbach: A Centennial Sketch*, In: *The Musical Quarterly*, Vol.5., No. 3., 329–337.
- JÁSZ, Annamária (2015): *A kánkán nem csak a nők combjait nyitotta ki*, URL: <https://fidelio.hu/tanc/a-kankan-nemcsak-a-nok-combjait-nyitotta-ki-26758.html>
- LAMB, Andrew (2000): *150 Years of Popular Musical Theatre*, Yale University Press, New Haven – London.
- LEVIN, Alicia C. (2009): *A documentary overview of musical theaters in Paris, 1830–1900*, In: FAUSER, Annegret – EVERIST, Mark (Ed.): *Music, Theater and Cultural Transfer. Paris, 1830–1914*, The University of Chicago Press, Chicago – London, 379–402.
- MARUTA, Nadege (2014): *L'incroyable histoire du cancan*, Parigramme, Paris.
- P. MÜLLER, Péter (2009): *Viselkedés, szabályozás, nyilvánosság: társadalmi viszonyok a testen*, In: *Test és teatralitás*, Balassi Kiadó, Budapest, 82–99.
- ROBOZ, Ágnes (1952): *Az operett-tánc*, In: *Táncművészet*, Vol.2., No.2., 50–54.
- SONNECK, O.G. (1913): „Dafne”, the First Opera, In: *A Chronological Study. Sammelbände der Internationalen Musikgesellschaft*, Vol.5., No.1., 102–110.
- SURKIS, Judith (2011): *Carnival Balls and Penal Codes: Body Politics in July Monarchy France*, In: *History of the Present*, Vol.1., No.1., 59–83.
- TENEO, Martial – BAKER, Theodore (1920): *Jacques Offenbach: His Centenary*, In: *The Musical Quarterly*, Vol.6., No.1., 98–117.
- TRAUBNER, Richard (2003): *Operetta. A Theatrical History*, Routledge, New York – London.
- WILLIAMS, Roger J. (1957): *Jacques Offenbach and Parisian Gaiety*, In: *The Antioch Review*, Vol.17., No.1., 117–129.
- WINKLER Gábor (2013): *Operett. Szubjektív kalauz egy varázslatos világban II. kötet*, Tudomány Kiadó, Budapest.
- WOLF, Naomi (1999): *A szépség kultusza*, Trans. Follárdt Natália, Csokonai Kiadó, Debrecen.
- ZENTNER, Wilhelm – WÜRZ, Anton (1969): *Opern- und Operettenführer*, Philipp Reclam, Stuttgart.
- The history of the cancan* (2015), URL: <https://www.cbsnews.com/news/the-history-of-the-cancan/>

Maróti Emese: Age-related changes of frequency-specific brain responses underlying tapping to the beat - BME Pszichológia Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Mező Ferenc és Gábor Edina

Emese Maróti^{a,b}, Béla Weiss^a, Kata Asztalos^c, Ferenc Honbolygó^{a,d}

^a Brain Imaging Centre, Research Centre for Natural Sciences, Budapest, Hungary

^b Department of Cognitive Science, Budapest University of Technology and Economics, Budapest, Hungary

^c Franz Liszt Academy of Music, Kodály Institute, Kecskemét, Hungary

^d Institute of Psychology, ELTE Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary

Feeling the beat is fundamental to the experience of music. The perception of the beat in the brain arises via the entrainment of neurons resonating to the beat. This mechanism is utilized when moving to the music (sensorimotor entrainment), with the interaction of auditory and motor processes. Sensorimotor entrainment takes time to develop, and the neural correlates of this development are still unknown. Using electroencephalography, we measured the development of auditory and motor processes through steady-state-evoked potentials (or SS-EPs) of children from age 6-7. We found that the maturation of processes underlying auditory motor coupling takes longer than the maturation of auditory and movement processing, and it might extend beyond age 7.

Introduction

The ability to synchronize movement to an external rhythmic stimulus takes time to mature (Drake, Jones, & Baruch, 2000; Eerola, Luck, Toiviainen, & others, 2006). Infants are already able to process interval and beat timing. For example, infants can detect duration differences in speech (Eilers, Bull, Oller, & Lewis, 1984) and detect gaps in auditory stimuli (Smith Nicholas A., Trainor Laurel J., & Shore David I., 2006; Trehub, Schneider, & Henderson, 1995; Werner, Marean, Halpin, Spetner, & Gillenwater, 1992). Moreover, five-month-old infants can detect subtle rhythmic and melodic changes, and they perform better with simple and more conventional rhythms, than with more complex rhythms (Trehub & Hannon, 2009). This difference becomes more and more pronounced as they get older due to extended exposure to Western music (Hannon, Soley, & Levine, 2011; Hannon & Trehub, 2005a, 2005b; Soley & Hannon, 2010). With regard to beat processing, infants can perceive the beat without synchronizing their movements to the auditory stimuli. For example, they are able to extract an underlying beat (Hannon & Trehub, 2005b; Winkler, Háden, Ladinig, Sziller, & Honing, 2009), and recognize rhythms across changes in tempo and frequency (Chang & Trehub, 1977; Demany, Mckenzie, & Vurpillot, 1977; Trehub & Thorpe, 1989). Seven-month olds recognize a different beat from which they had been habituated to, by orienting longer towards the direction the new beat was coming from (Hannon & Johnson, 2005), and prefer to listen longer to novel rhythmic sequences that have the same meter they were bounced in before (Phillips-Silver & Trainor, 2005). At the age of five, children are able to tell whether a regular beat superimposed on a musical excerpt matches in tempo and phase (Einarson & Trainor, 2013).

Despite the correct beat and interval perception, movement synchronization (sensorimotor entrainment) ability matures significantly slower. When 5-month-old infants naturally move their bodies to music they listen to, their movements are not synchronized with the beat of the music (Zentner & Eerola, 2010). Two- and four-year-old children can swing their bodies to the music, but fail to follow and adjust to changes in stimulus timing (Eerola et al., 2006). Synchronization skills mature throughout elementary school age years, yet they only reach adult level after the age of 10 (Drake et al., 2000). Even at the age when children start to synchronize there is considerable amount of variability in their movement compared to adults (McAuley, Jones, Holub, Johnston, & Miller, 2006).

Sensorimotor entrainment on the neural level is a complex process. The Dynamic Attending Theory postulates that beat processing emerges in the human brain from a dynamic prediction process, whereby the periodicities in the auditory beat entrain the listener's attention (Jones & Boltz, 1989; Large & Jones, 1999), causing neural populations to oscillate at the frequency of the beat (Large, 2008; Large & Kolen, 1994). Movement synchronization to the beat was found to be achieved via continuous coupling between oscillations in the auditory and motor cortices (Beek, Peper, & Daffertshofer, 2002; Hogan & Sternad, 2007). This interaction was studied using the frequency tagging approach developed by Nozaradan and colleagues (2011). This method captures different processes, such as auditory beat processing and movement, as they each elicit a sustained periodic EEG response (steady-state evoked potentials or SS-EPs in short) tuned to their corresponding frequencies (Colling, Noble, & Goswami, 2017; Nozaradan, Zerouali, Peretz, & Mouraux, 2015). Furthermore, they elicit a so-called cross-modulation frequency at the sum of the auditory and tapping frequencies. Previous studies found that cross-modulation products occur due to nonlinear convergence of two or more simultaneous oscillators eliciting SS-EPs (Regan, 1989; Sutoyo & Srinivasan, 2009). In this case, the third frequency was proposed to be the result of the interaction between the auditory and motor processes reflecting an integrative mechanism.

There is very little research regarding the neural background of sensorimotor entrainment in children. Maróti and colleagues (2019) found that 6-7-year old children process the beat accurately, but they have difficulty in tapping at the required rate resulting in multiple non-significant movement-related SS-EP peaks at frequencies corresponding to different metrical levels of the beat, and no SS-EP at the cross-modulation frequency. The authors concluded that endogenous mechanisms that do not require motor actions seem to mature earlier than processes that underlie sensorimotor synchronization. Colling and colleagues (2017) compared SS-EP responses of children with dyslexia and typically developing children at 9-10 years. The magnitude of the auditory SS-EP (where children did not execute any movements) was greater in children with dyslexia compared to typically developing children. Related to different measures in reading (single word reading and phonological awareness), greater SS-EP magnitude correlated with weaker reading abilities. Furthermore, contrary to controls, children with dyslexia did not show SS-EP at the auditory-motor cross-modulation frequency in the right-hand (preferred hand) tapping condition. There were no group differences in the tapping SS-EPs, and the two groups did not show any differences in their tapping accuracies and in their tapping consistencies. According to the authors, these results support the idea, that impaired auditory perception of the beat contributes to the developmental problems in dyslexia. Since normally developing children at age 9-10 showed significant movement-related and cross-modulation SS-EPs while 6-year old children did not, we

were interested in where in the course of development sensorimotor integration processes start to reveal on a neural level. In order to track the changes of the mechanisms underlying sensorimotor entrainment over time, we are currently conducting a longitudinal study, in which we follow one group of children through four years and measure their SS-EPs on five occasions. This study reports the results of the first year (two consecutive measuring sessions). Based on previous studies, we predicted that processes underlying sensorimotor coupling mature later than auditory and movement processes.

Methods

Participants

Nineteen right-handed children participated in this study (6 girls), starting at mean age 6.9 years (SD: 3.8 months) and ending at mean age 7.5 years (SD: 3.92 months). Children were recruited from the Kós Károly Primary School in Budapest. All of them came from families with the same socioeconomic background and none of them received any music training prior to the beginning of the study. Children received a classroom music education method, called *Creative playing with music and movement*, which is an experimental method that integrates music learning with movement (Maróti et al., 2018). The study was approved by the United Ethical Review Committee for Research in Psychology (EPKEB, reference number: 2016/062). Parents' written consent and children's assent were obtained. All children had normal hearing, and none of them or their parents reported any mental health problems. EEG measurements took place at the Brain Imaging Centre, Research Centre for Natural Sciences on two occasions: at the beginning of the first school year (M1) and at the end of the first school year (M2). Children received various toys as a compensation for their participation.

SS-EP Task and Stimulus

We replicated the task and tone stimulus in the right hand tapping condition from previous studies (Colling et al., 2017; Maróti et al., 2019; Nozaradan et al., 2015). The stimulus sound was a 33 s long 333.33 Hz pure tone amplitude modulated with a 2.4 Hz periodicity. During the block, the sound was repeated 6 times interspersed with 3 s silences. Children were asked to tap with the index finger of their right (dominant) hand on the space key on a computer keyboard to every second beat of the 2.4 Hz periodicity resulting in a 1.2 Hz tapping rate. Prior to data recording, children practiced tapping in the presence of the experimenter, until children reproduced it accurately. The stimuli were created in Matlab 8.2.0 (The Mathworks Inc., Natick, MA, USA) and were presented in PsychToolbox 3 (Brainard, 1997; Pelli, 1997) via Sennheiser PX 200-II on-ear-headphones.

EEG recording and preprocessing

EEG data were acquired using BrainAmp amplifiers and an ActiCap active electrode system (BrainProducts GmbH, Munich, Germany). Sixty-four active scalp electrodes were placed according to the 10–10 international electrode system. All channels were referenced to the FCz electrode and impedances were kept below 10 k Ω . Data were sampled at 1000 Hz. Preprocessing and data analysis were done in Matlab by using functions from EEGLAB (Delorme & Makeig, 2004), ERPLAB (Lopez-Calderon & Luck, 2014), and custom scripts.

Continuous EEG data were bandpass filtered (Butterworth zero-phase filter as implemented in ERPLAB, 0.1 Hz-100 Hz), and a 50 Hz notch filter (second-order IIR notch filter in MATLAB, quality factor $Q=45$) was applied to minimize line-noise artifacts. Eye blinks and eye movements were removed using Independent Component Analysis (Jung et al., 2000) applying the *runica* algorithm (Bell & Sejnowski, 1995; Makeig et al., 2002). Surface Laplacian approximation of the scalp current density (SCD) was calculated using the CSD Toolbox (Kayser & Tenke, 2006; Perrin, Pernier, Bertrand, & Echallier, 1989) with spline flexibility $m = 4$, $\lambda = 10^{-5}$. The advantage of this method is that the Laplacian is a high-pass spatial filter that alleviates the effects of volume conduction in favor of local activity (Nunez & Srinivasan, 2006).

EEG data and tapping analysis

For the assessment of SS-EPs, we followed the protocol used in (Nozaradan et al., 2015). We created 6 epochs from the 6 presentations of the sound. Epochs that contained large electrode drifts ($>50 \mu\text{V}$) were removed. We cut the first second of each epoch to remove transient auditory evoked potentials. This shortening did not cut entrainment related activity, because steady beat perception (Repp, 2005) as well as entrainment of SS-EPs (Regan, 1989) require several repetitions of the auditory beat. Epochs were then averaged for each subject and transformed in the frequency domain using a discrete Fourier transform, with a 0.031 Hz frequency resolution. In order to remove background noise, we subtracted from each frequency bin of the FFT magnitude spectrum the average of the neighboring frequency bins ranging from -0.15 Hz to -0.09 Hz and from +0.09 Hz to +0.15 Hz. Because the discrete Fourier transform did not estimate magnitude at the exact frequency of the SS-EP of our interest (1.2 Hz, 2.4 Hz), we estimated peak magnitude by averaging the three frequency bins around the given frequency as in (Nozaradan et al., 2015). We additionally estimated peak magnitude for 4.8 Hz, because the frequency spectrum revealed another strong peak at the first harmonic of the frequency of the auditory stimulus. Estimated magnitudes were averaged across all electrodes. Because data were non-normally distributed, we used a Wilcoxon signed-rank test to determine which SS-EP peak is significantly different from zero.

In order to locate SS-EP related oscillations on the scalp, beat- and movement related EEG oscillations were extracted by applying a narrow band Gaussian FFT filter centered at the frequency of interest and ± 0.4 Hz (as the width of the FFT window) on the six epochs. The filtered signals were then averaged across epochs and segmented from -0.416 to +0.416 ms relative to beat and tapping onsets. After applying surface Laplacian approximation of the scalp current density (SCD), group-level topographical maps were created at the latency of maximum global field power.

Finally, to assess tapping performance, we calculated individual mean tapping frequencies and absolute mean error (the difference between the target rate and the individual tapping rate). In order to exclude accidental double taps or missing taps due to failure to hit the right key, inter-tap intervals smaller than 100 ms and larger than 1.7 times the tapping period (1416 ms) were removed.

Assessment of development

Variables (SS-EP magnitudes, tapping frequency and tapping error) were collected for each measuring session and were entered into a paired-samples *t*-test. For non-normally distributed data (determined by Shapiro-Wilk's normality test) Wilcoxon signed-rank test was applied.

Results

Tapping results

Descriptive statistics for all variables are shown in Table 1. There was a significant difference in the absolute mean tapping error ($Z = -2.09$, $p = 0.036$), with a decrease from M1 (Median = 0.058, IQR = 0.1) to M2 (Median = 0.035, IQR = 0.1). However, the difference in the mean tapping frequency was not significant ($t(18) = -1.26$, $p = 0.22$

Tests	Measurement	
	1	2
Tapping error (sec)	0.058 (0.1)	0.035 (0.1)
Tapping frequency (Hz)	1.26 (0.2)	1.25 (0.1)
1.2 Hz SS-EP magnitude ($\mu\text{V}/\text{m}^2$)	0.094 (1.7)	0.116 (1.9)
2.4 Hz SS-EP magnitude ($\mu\text{V}/\text{m}^2$)	0.495 (0.8)	0.615 (0.9)
3.6 Hz SS-EP magnitude ($\mu\text{V}/\text{m}^2$)	-0.0067 (0.1)	-0.0086 (0.3)
4.8 Hz SS-EP magnitude ($\mu\text{V}/\text{m}^2$)	0.262 (0.2)	0.236 (0.2)

Table 1. Descriptive statistics for tapping and electrophysiological measures. For normally distributed data means and standard deviations, for non-normally distributed data medians and interquartile ranges are reported.

EEG Spectra

Group-level average frequency spectra revealed an increase in the signal amplitude at 2.4 Hz elicited by the auditory beat at both measuring times (Fig. 1). An additional increase at 4.8 Hz appeared, corresponding to the first upper harmonic of the beat. There seemed to be several additional peaks around 1 Hz at both measuring times and one peak around 3 Hz at the second measuring time. These latter two frequencies could possibly relate to the movement children executed while tapping and the cross-modulation frequency at the sum of the auditory and tapping frequencies.

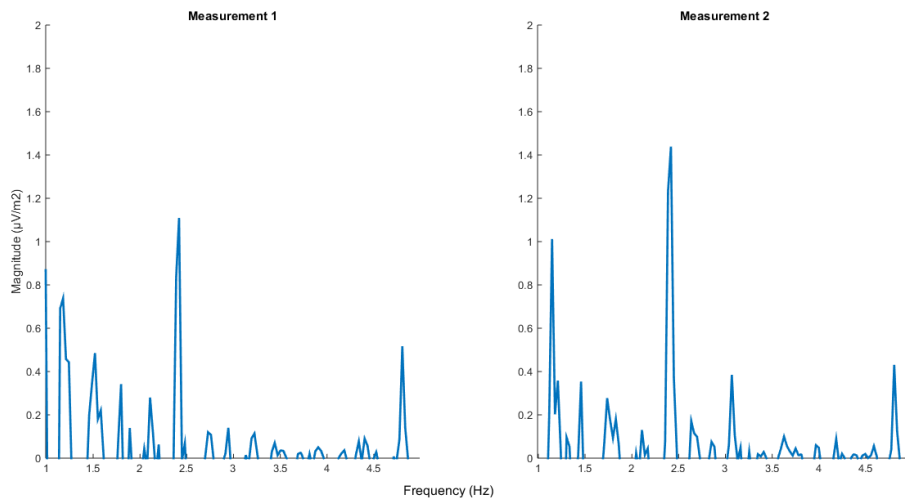

Figure 1. Group-level noise-corrected EEG frequency spectrum averaged across all channels for the two measuring sessions.

SS-EP results

Wilcoxon signed-rank tests revealed that the two stimulus-related peaks were significantly different from zero throughout measurements (Table 2). CSD topographical maps relative to beat onset (Fig. 2, upper row) confirmed that the 2.4 Hz and the 4.8 Hz SS-EP peaks were related to the auditory stimuli. Paired-samples Wilcoxon signed-rank tests

were conducted on the magnitude of the 2.4 Hz and 4.8 Hz SS-EPs, but none of them were significantly different over time, $Z_{2.4\text{Hz}} = 1.4$, $p = 0.16$, $Z_{4.8\text{Hz}} = -0.48$, $p = 0.63$. Pertaining to the 1.2 Hz and the 3.6 Hz SS-EPs, none of them were significantly different from zero in any of the measuring times (Table 2). Because these activities did not show a clear connection either to auditory or motor brain areas on the beat onset-related topographical maps, we created topographical maps relative to the actual tapping onsets (Fig. 2, lower row). The maps revealed motor-related activations for all SS-EPs. Descriptive statistics for the SS-EPs are shown in Table 1.

SS-EP	Measurement	
	1	2
1.2 Hz	0.355	0.629
2.4 Hz	0.002*	<0.001*
3.6 Hz	0.658	0.841
4.8 Hz	<0.001*	<0.001*

Table 2. The results of the one-sample Wilcoxon signed-rank tests throughout the two measuring times. Significant p -values ($p < 0.05$) are marked by an asterisk indicating those SS-EP peaks that are significantly different from zero.

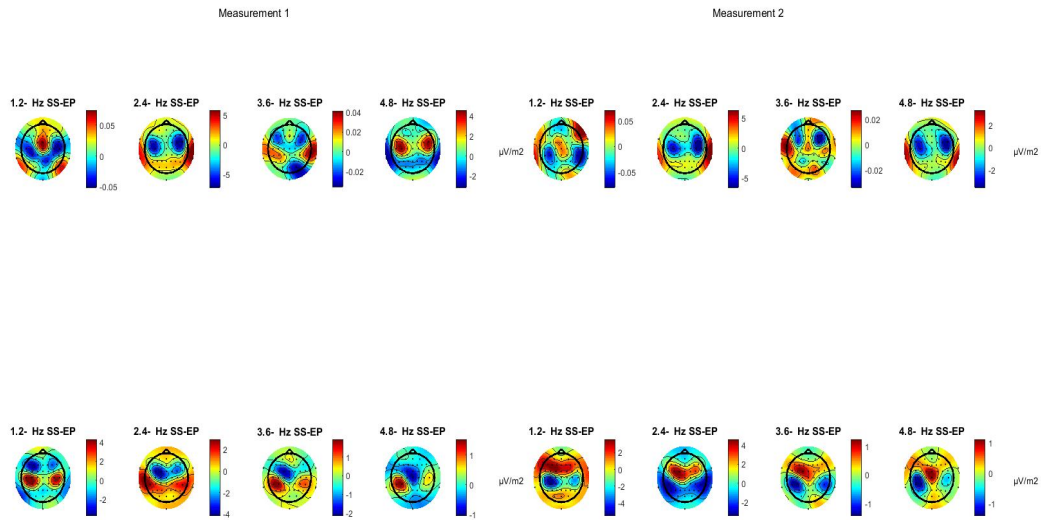

Figure 2. CSD topographical maps relative to beat (upper row) and tapping (lower row) onsets corresponding to the 1.2, 2.4, 3.6 and 4.8 Hz SS-EP peaks, at the latency of maximum global field power. The plot shows the two measuring sessions.

Discussion

We examined the changes of sensorimotor processing in children from age 6 to 7. As we predicted, neural mechanisms underlying sensorimotor integration seem to develop in a different time course compared to the processing of the auditory stimulus and movement. SS-EPs corresponding to the processing of the auditory stimulus (2.4 Hz) were significant at each measuring time and did not change significantly throughout measurements. However, there were no significant SS-EPs at the target tapping rate (1.2 Hz) and its corresponding cross-modulation frequency (3.6 Hz) at any measuring times. Because motor activity was visible when topographical maps were created relative to the actual tapping onsets, this might suggest that the maturation of the processes underlying sensorimotor synchronization take longer than the maturation of auditory and movement processing, and it might extend beyond age 7.

Previous studies found evidence that the perception of meter is innate (Háden, Honing, Török, & Winkler, 2015; Stefanics et al., 2007; Winkler et al., 2009). Efficient auditory processing is vital in newborn babies for communication. The perception of higher-order periodicities of sound sequences is necessary for speech segmentation and for adapting to different speech rhythms. Sensorimotor synchronization on the contrary takes many years until it reaches adult level (for a

review, see Repp & Su, 2013). Because in previous studies both musically trained adults (Nozaradan et al., 2015) and 9-10-year old children (Colling et al., 2017) showed significant SS-EPs at the target tapping and cross-modulation frequencies, it is possible that music training can accelerate the maturation of sensorimotor processing. This is supported by the finding that the motor cortex of musicians is enhanced structurally (Gaser and Schlaug, 2003) and functionally (Krings et al., 2000).

Another explanation for the non-significant 1.2 and 3.6 Hz SS-EPs could be age-related tempo preferences for sensorimotor synchronization. It has been found that children have a narrower tempo range for spontaneous tapping compared to adults, and the peak and the width of this range change with age (McAuley et al., 2006). For 6-7-year olds, this peak is around 200-300 ms, while for 8-9-year olds this peak shifts to between 400 and 600 ms. These values are far from the target tapping rate in our study (833.33 ms). Therefore, this slow rate might have resulted in difficulties in keeping the target tempo and might have contributed to shifts in the produced rates. This explanation seems to contradict with the finding, that tapping error improved significantly over time. By age 10-12 preferred tempo peak ranges between 300 and 800 ms. If tempo has an effect on sensorimotor synchronization, 10-12 year old children should show significant movement-related SS-EPs around 1.25 Hz (800 ms) and at its corresponding cross-modulation frequency when tapping to that rate. Indeed, in the study of Colling and colleagues (2017), 9-10 year old musically trained children showed significant SS-EPs at 1.2 and 3.6 Hz. The results of our longitudinal study containing the data for 10-year olds could provide us with more insight about this question.

The study's major limitation is that children's data are typically more variable than adults' (McAuley et al., 2006). In our study, the magnitude of the SS-EPs and tapping performance were highly variable between children. Future studies that measure sensorimotor entrainment in different frequency bands, such as the gamma and beta bands, are needed to confirm the interpretation of this study's results.

Conclusions

Neural processing of the beat seemed to be clear and consistent from age 6 to 7, while the neural mechanisms involved in sensorimotor coupling were still not completely developed by the age of 7. Future studies need to investigate the developmental trajectory of the neural correlates of synchronized movement production in a longer time span, and how music training and tempo affects them.

Acknowledgment

The study was supported by the Subject Pedagogy Research Program of the Hungarian Academy of Sciences (SZ-009/2016) and by the János Bolyai research fellowship awarded to Ferenc Honbolygó. We would like to thank the members of the MTA-LFZE Research Group on Active Music Learning, László Nemes, Gabriella Deszpot, Edina Barabás, Borbála Szirányi, and Tamara Farnadi for their help in the development of the theoretical concepts of the research. We are thankful to

Dorottya Denke, Fanni Eckhardt, Gabriella Baliga, Borbála German, Borbála Lukács, Eszter Tóth-Fáber, Borbála Tölgyesi, Dóra Szabó, Anna Fekete, Zsuzsanna Lakatos, and María de Lourdes Noboa Cepeda for their help in EEG data recording. We thank the teachers of Kós Károly Primary School for their assistance in the study, and the pupils of the school for their participation.

Bibliography

- Beek, P. J., Peper, C. E., & Daffertshofer, A. (2002). Modeling Rhythmic Interlimb Coordination: Beyond the Haken-Kelso-Bunz Model. *Brain and Cognition*, 48(1), 149–165. <https://doi.org/10.1006/brcg.2001.1310>
- Bell, A. J., & Sejnowski, T. J. (1995). An information-maximization approach to blind separation and blind deconvolution. *Neural Computation*, 7(6), 1129–1159.
- Brainard, D. H. (1997). The psychophysics toolbox. *Spatial Vision*, 10, 433–436.
- Chang, H.-W., & Trehub, S. E. (1977). Infants' Perception of Temporal Grouping in Auditory Patterns. *Child Development*, 48(4), 1666–1670. <https://doi.org/10.2307/1128532>
- Colling, L. J., Noble, H. L., & Goswami, U. (2017). Neural entrainment and sensorimotor synchronization to the beat in children with developmental dyslexia: An EEG study. *Frontiers in Neuroscience*, 11. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5506338/>
- Delorme, A., & Makeig, S. (2004). EEGLAB: an open source toolbox for analysis of single-trial EEG dynamics including independent component analysis. *Journal of Neuroscience Methods*, 134(1), 9–21.
- Demany, L., Mckenzie, B., & Vurpillot, E. (1977). Rhythm perception in early infancy. *Nature*, 266(5604), 718. <https://doi.org/10.1038/266718a0>
- Drake, C., Jones, M. R., & Baruch, C. (2000). The development of rhythmic attending in auditory sequences: attunement, referent period, focal attending. *Cognition*, 77(3), 251–288.
- Eerola, T., Luck, G., Toiviainen, P., & others. (2006). An investigation of pre-schoolers' corporeal synchronization with music. *Proceedings of the 9th International Conference on Music Perception and Cognition*, 472–476. Retrieved from <http://www.academia.edu/download/3444610/235.pdf>
- Eilers, R. E., Bull, D. H., Oller, D. K., & Lewis, D. C. (1984). The discrimination of vowel duration by infants. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 75(4), 1213–1218. <https://doi.org/10.1121/1.390773>
- Einarson, K. M., & Trainor, L. J. (2013). Five-year-old children's beat perception and beat synchronization abilities. in *Frontiers in Human Neuroscience Conference Abstract: 14th Rhythm Production and Perception Workshop, Birmingham 11th–13th September*.
- Háden, G. P., Honing, H., Török, M., & Winkler, I. (2015). Detecting the temporal structure of sound sequences in newborn infants. *International Journal of Psychophysiology*, 96(1), 23–28. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2015.02.024>

- Hannon, E. E., & Johnson, S. P. (2005). Infants use meter to categorize rhythms and melodies: Implications for musical structure learning. *Cognitive Psychology*, *50*(4), 354–377. <https://doi.org/10.1016/j.cogpsych.2004.09.003>
- Hannon, E. E., Soley, G., & Levine, R. S. (2011). Constraints on infants' musical rhythm perception: effects of interval ratio complexity and enculturation. *Developmental Science*, *14*(4), 865–872. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7687.2011.01036.x>
- Hannon, E. E., & Trehub, S. E. (2005a). Metrical Categories in Infancy and Adulthood. *Psychological Science*, *16*(1), 48–55. <https://doi.org/10.1111/j.0956-7976.2005.00779.x>
- Hannon, E. E., & Trehub, S. E. (2005b). Tuning in to musical rhythms: Infants learn more readily than adults. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *102*(35), 12639–12643. <https://doi.org/10.1073/pnas.0504254102>
- Hogan, N., & Sternad, D. (2007). On rhythmic and discrete movements: reflections, definitions and implications for motor control. *Experimental Brain Research*, *181*(1), 13–30. <https://doi.org/10.1007/s00221-007-0899-y>
- Jones, M. R., & Boltz, M. (1989). Dynamic attending and responses to time. *Psychological Review*, *96*(3), 459–491. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.96.3.459>
- Jung, T.-P., Makeig, S., Westerfield, M., Townsend, J., Courchesne, E., & Sejnowski, T. J. (2000). Removal of eye activity artifacts from visual event-related potentials in normal and clinical subjects. *Clinical Neurophysiology*, *111*(10), 1745–1758.
- Kayser, J., & Tenke, C. E. (2006). Principal components analysis of Laplacian waveforms as a generic method for identifying ERP generator patterns: I. Evaluation with auditory oddball tasks. *Clinical Neurophysiology*, *117*(2), 348–368.
- Krings, T., Töpper, R., Foltys, H., Erberich, S., Sparing, R., Willmes, K., & Thron, A. (2000). Cortical activation patterns during complex motor tasks in piano players and control subjects. A functional magnetic resonance imaging study. *Neuroscience Letters*, *278*(3), 189–193. [https://doi.org/10.1016/S0304-3940\(99\)00930-1](https://doi.org/10.1016/S0304-3940(99)00930-1)
- Large, E. W. (2008). Resonating to musical rhythm: theory and experiment. *The Psychology of Time*, 189–232.
- Large, E. W., & Jones, M. R. (1999). The dynamics of attending: How people track time-varying events. *Psychological Review*, *106*(1), 119–159. <https://doi.org/http://dx.doi.org.libproxy2.usc.edu/10.1037/0033-295X.106.1.119>
- Large, E. W., & Kolen, J. F. (1994). Resonance and the perception of musical meter. *Connection Science*, *6*(2–3), 177–208.
- Lopez-Calderon, J., & Luck, S. J. (2014). ERPLAB: an open-source toolbox for the analysis of event-related potentials. *Frontiers in Human Neuroscience*, *8*. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3995046/>
- Makeig, S., Westerfield, M., Jung, T.-P., Enghoff, S., Townsend, J., Courchesne, E., & Sejnowski, T. J. (2002). Dynamic brain sources of visual evoked responses. *Science*, *295*(5555), 690–694.

- Maróti, E., Barabás, E., Deszpot, G., Farnadi, T., Nemes, L. N., Szirányi, B., & Honbolygó, F. (2018). Does moving to the music make you smarter? The relation of sensorimotor entrainment to cognitive, linguistic, musical, and social skills: *Psychology of Music*. <https://doi.org/10.1177/0305735618778765>
- Maróti, E., Honbolygó, F., & Weiss, B. (2019). Neural entrainment to the beat in multiple frequency bands in 6–7-year-old children. *International Journal of Psychophysiology*, *141*, 45–55. <https://doi.org/10.1016/j.ijpsycho.2019.05.005>
- McAuley, J. D., Jones, M. R., Holub, S., Johnston, H. M., & Miller, N. S. (2006). The time of our lives: life span development of timing and event tracking. *Journal of Experimental Psychology: General*, *135*(3), 348.
- Nozaradan, S., Peretz, I., Missal, M., & Mouraux, A. (2011). Tagging the neuronal entrainment to beat and meter. *Journal of Neuroscience*, *31*(28), 10234–10240.
- Nozaradan, S., Zerouali, Y., Peretz, I., & Mouraux, A. (2015). Capturing with EEG the Neural Entrainment and Coupling Underlying Sensorimotor Synchronization to the Beat. *Cerebral Cortex*, *25*(3), 736–747. <https://doi.org/10.1093/cercor/bht261>
- Nunez, P. L., & Srinivasan, R. (2006). *Electric fields of the brain: the neurophysics of EEG*. Oxford University Press, USA.
- Pelli, D. G. (1997). The VideoToolbox software for visual psychophysics: Transforming numbers into movies. *Spatial Vision*, *10*(4), 437–442.
- Perrin, F., Pernier, J., Bertrand, O., & Echallier, J. F. (1989). Spherical splines for scalp potential and current density mapping. *Electroencephalography and Clinical Neurophysiology*, *72*(2), 184–187.
- Phillips-Silver, J., & Trainor, L. J. (2005). Feeling the beat: movement influences infant rhythm perception. *Science*, *308*(5727), 1430–1430.
- Regan, D. (1989). *Human brain electrophysiology: evoked potentials and evoked magnetic fields in science and medicine*. Retrieved from <http://www.citeulike.org/group/8861/article/4033861>
- Repp, B. H. (2005). Sensorimotor synchronization: A review of the tapping literature. *Psychonomic Bulletin & Review*, *12*(6), 969–992.
- Repp, B. H., & Su, Y.-H. (2013). Sensorimotor synchronization: A review of recent research (2006–2012). *Psychonomic Bulletin & Review*, *20*(3), 403–452. <https://doi.org/10.3758/s13423-012-0371-2>
- Smith Nicholas A., Trainor Laurel J., & Shore David I. (2006). The Development of Temporal Resolution: Between-Channel Gap Detection in Infants and Adults. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, *49*(5), 1104–1113. [https://doi.org/10.1044/1092-4388\(2006/079\)](https://doi.org/10.1044/1092-4388(2006/079))
- Soley, G., & Hannon, E. E. (2010). Infants prefer the musical meter of their own culture: a cross-cultural comparison. *Developmental Psychology*, *46*(1), 286.
- Stefanics, G., Háden, G., Huotilainen, M., Balázs, L., Sziller, I., Beke, A., ... Winkler, I. (2007). Auditory temporal grouping in newborn infants. *Psychophysiology*, *44*(5), 697–702. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8986.2007.00540.x>

- Sutoyo, D., & Srinivasan, R. (2009). Nonlinear SSVEP responses are sensitive to the perceptual binding of visual hemifields during conventional “eye” rivalry and interocular “percept” rivalry. *Brain Research, 1251*, 245–255. <https://doi.org/10.1016/j.brainres.2008.09.086>
- Trehub, S. E., & Hannon, E. E. (2009). Conventional rhythms enhance infants’ and adults’ perception of musical patterns. *Cortex, 45*(1), 110–118. <https://doi.org/10.1016/j.cortex.2008.05.012>
- Trehub, S. E., Schneider, B. A., & Henderson, J. L. (1995). Gap detection in infants, children, and adults. *The Journal of the Acoustical Society of America, 98*(5), 2532–2541. <https://doi.org/10.1121/1.414396>
- Trehub, S. E., & Thorpe, L. A. (1989). Infants’ perception of rhythm: Categorization of auditory sequences by temporal structure. *Canadian Journal of Psychology/Revue Canadienne de Psychologie, 43*(2), 217.
- Werner, L. A., Marean, G. C., Halpin, C. F., Spetner, N. B., & Gillenwater, J. M. (1992). Infant Auditory Temporal Acuity: Gap Detection. *Child Development, 63*(2), 260–272. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.1992.tb01625.x>
- Winkler, I., Háden, G. P., Ladinig, O., Sziller, I., & Honing, H. (2009). Newborn infants detect the beat in music. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 106*(7), 2468–2471. <https://doi.org/10.1073/pnas.0809035106>
- Zentner, M., & Eerola, T. (2010). Rhythmic engagement with music in infancy. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 107*(13), 5768–5773. <https://doi.org/10.1073/pnas.1000121107>

Absztrakt

A tanulmány a 2010 óta eltelt közel egy évtizedben vizsgálja a családpolitikai célú szociális ellátások átalakulását, illetve azok szándékolt és nem szándékolt hatásait a familizmus szempontrendszerén keresztül. A tanulmány figyelmet fordít a korábbi „hagyományosnak” nevezhető juttatások és a 2010 után bevezetettek közötti különbségekre, kitér az új ellátási rendszer esélyegyenlőséget szolgáló mértékére és meghatározza az ez által preferált, támogatandóként meghatározott társadalmi csoportot.

Kulcsszavak:

családpolitika, szociális ellátás, csok, családi adókedvezmény, családi pótlék, gyermekvállalás

Bevezetés

A tanulmány a 2010 óta eltelt lassan egy évtizedben vizsgálja a család szerepét a magyar szociálpolitikában. Az úgynevezett „jóléti mixet” az állam, a piaci és non-profit szektor szereplői és a család alkotják. A különböző jóléti rezsimek vizsgálatakor látható, hogy az egyes szereplők különböző súllyal és szerepkörrel jelennek meg. Vannak olyan szociálpolitikai berendezkedések ahol a szociális biztonság biztosításának feladata elsődlegesen az államé, máshol a piac biztosítja ezeket a szolgáltatásokat, megint máshol inkább a család, illetve a három szereplő között meghatározott munkamegosztás. Itt érdemes megjegyeznünk azt, hogy amikor a család hatáskörébe utalt gondozói munkáról beszélünk, akkor azt a munkát, nem kizárólag, de általában a család nő tagjai végzik, „fizetett” – például Gyes, Gyed, ápolási díj- vagy fizetetlen formában. A nőkre háruló kettős teher, ami a munkavállalást és a családról való gondoskodást jelenti, régóta kedvelt kutatási terület. Jelen tanulmány ennek csak egy szeletével, a gyermekvállaláshoz kapcsolódó gondozási munkával és az ezt lehetővé tevő illetve támogató szociális ellátásokkal és családtámogatási formákkal foglalkozik, abból a szempontból vizsgálva őket, hogy mennyiben utalják a gyermekgondozási feladatot kizárólag vagy elsősorban a család hatáskörébe illetve milyen egyéb, szándékolt vagy nem szándékolt eredményeket hoznak a vizsgált szociálpolitikai intézkedések.

A szociálpolitika és a „jóléti mix”

A szociálpolitika kialakulása a jóléti állam kialakulásához kapcsolódik. A jóléti állam kialakulását a második világháború lezárulta utánra szokás datálni, amely az 1945 utáni Nagy-Britanniából indul el és terjed el fokozatosan a fejlett világban az 1970-es évekre (Briggs 1961). A jóléti állam egy olyan államszervezési és kormányzási elképzelést illetve formát jelent, amelyben az állam megvédi és előmozdítja a polgárok gazdasági és társadalmi jólétét, az egyenlő esélyek, a vagyon méltányos elosztása és a polgárok iránti felelősségvállalás elvein alapulva, Különösen azon állampolgárok

¹ Máté Anna, Doktorandusz, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szociológia Doktori Iskola

számára, akik ezeket a javakat önerőből saját maguk számára biztosítani nem képesek. A jóléti állam feltétele a demokratikus berendezkedés, a kapitalista gazdaság és a szociálpolitika jelenléte. (Marhsall, 1950) Ferge Zsuzsa (1987): a szociálpolitikát olyan történetileg kialakult intézményrendszernek tekinti, amely az állam és az állampolgárok közötti intézményes viszont testesíti meg. Olyan társadalmi alrendszer, amely az állami elosztás és újraelosztás eszközeivel elégt ki máskülönben nem kielégíthető szükségleteket, és azon szükségletek esetén vállalja az állami felelősséget, amelyeket a társadalmi konfliktusok a hatalomra rákényszerítenek, vagy amelyek kielégítése a hatalom érdekében áll. A szociálpolitika ezért egy értéktelített fogalom, amelyet nem lehetséges vizsgálni „steril” körülmények között vizsgálni, mert a jóléti rendszerek tükrözik társadalmik meghatározó kulturális és politikai jellemzőit, értékválasztásait (Reisman 2001). Vagyis egy társadalom berendezkedését, kulturális szokásait és értékrendszerét jól leképezi a szociálpolitikája által képviselt és elismert támogatandó élethelyzetek. Ezek az élethelyzetek lehetnek kiszolgáltatott élethelyzetek, amelyekben a személynek szüksége van akár az életben maradáshoz, akár az adott társadalom által kívánatosnak tartott emberi életminőségnek megőrzéséhez, ilyen élethelyzetek például a megbetegedés vagy kisgyermek és idős kor is. Ugyanakkor olyan más élethelyzeteket is támogatandónak tekinthet, amelyek ugyan az előbbiekhöz mért kiszolgáltatottsággal nem járnak, ám a társadalom valamilyen oknál fogva preferálja azokat az élethelyzeteket, a társadalom szempontjából kívánatosnak tartja azokat, ezért segíti a megvalósulásukat, ilyen lehet például az iskoláztatás vagy a gyermekvállalás is.

A szociálpolitikai intézményrendszereket a köz- és magánszolgáltatások komplex keverékének biztosítása jellemzi, amelyek célja a lakosság egészségének és jólétének javítása. Egyes rendszereket azzal a céllal hoztak létre, hogy univerzális lefedettséget biztosítsanak állami ellátások útján (lásd Beveridge-terv) ám a gazdasági feltételek és a társadalmi elvárások együttesen abba is irányba hatottak, hogy a kizárólag központi, közjóléti rendszereket más szereplők által nyújtott szolgáltatások egészítsék ki. Így a szociális gondoskodás tervezésébe és biztosításába nem csak a család, az állam, de a piaci profit orientált és non-profit szereplők is bekapcsolódtak. (Daly, Lewis 2000). Így alakult ki a szociális ellátórendszer három fő pillére, a család, az állam és a piac, amelyet összegezve jóléti mixnek is szokás nevezni, az, hogy ez a három szereplő miképpen osztozik a szociális gondoskodás szerepköréin, meghatározza, hogy az adott társadalomban milyen típusú jóléti állam működik (Esping-Andersen, 1990). A jóléti államok és szociálpolitikai berendezkedések összehasonlításával a komparatív szociálpolitika foglalkozik, amelynek egyik meghatározó tanulmánya az Esping-Andersen által írt *A jóléti kapitalizmus három világa* (1990), amelyben a szerző a jóléti ellátórendszerek, a szociális transzferek és az újraelosztás mértéke alapján három nagy jóléti államtípust különböztet meg, amelyek megközelítőleg jól leírhatók a jóléti mix lehangsúlyosabb szereplőivel. Esping-Andersen megkülönböztet liberális jóléti államot, ahol hangsúlyos a piac jóléti szerepe, konzervatív, ahol az állam mellett a család szerepe jelentős még, illetve szociáldemokrata rezsím típust, ahol a legjelentősebb szociális ellátó az állam. Esping-Andersen vizsgálatának központjában a kommodifikációs és dekommodifikációs hatás is állt, ebből a szempontból is elemezte a szociális jogok kiterjedtségét, milyenségét, vagyis azt, hogy az adott állam állampolgárainak életminősége milyen mértékben függ, vagy nem függ a munkaképességük áruba bocsátásától, még egyszerűbben fogalmazva, milyen mértékben „árutlanítja” állampolgárait az adott rezsím típus. Esping-Andersen tipológiáját bár különböző megközelítésekől számos kritika érte ezen kritikák egyik jellemző eleme a feminista megközelítés, a férfi-női egyenjogúság, a

gender perspektíva hiánya (Ebbinghaus 2012), ugyanakkor a mai napig kiindulópontja komparatív jellegű szociálpolitikai kutatásoknak, amelyet a családpolitika területére ugyanúgy érvényesnek ítélt a szakirodalom, mi több, egyes későbbi kutatások a familializáció-defamilializáció korai megfogalmazásaként értékelik (Lohmann és Zagel 2017).

Orloff (1993) szerint Esping-Andersennél „a dekommodifikáció a jóléti állam emancipációs potenciáljának a lelke”. Bár Orloff több ponton kritizálja Esping-Andersen, többek között hiányolja a helyesen meglévő anyáknak járó ellátások dekommodifikáló hatása mellől ezen szolgáltatások különbözőségének és minőségének vizsgálatát, valamint a női munkavállalás jellemzőinek vizsgálatát az egyes rezsimtípusokban, mégis arra a következtetésre jut, hogy az esping-anderseni értelemben vett dekommodifikáció voltaképpen előfeltétele a defamilizációnak, egyszersmind a defamilizáció feltétele a nők kommodifikációjának (Orloff 1993). Orloff gondolatmenetéből levezethető, hogy defamilizáló szociálpolitika szükséges ahhoz, hogy a nők képesek legyenek diszponálni saját kommodifikációjuk felett, amely nagymértékben hozzájárul autonómiájukhoz, függetlenségükhöz (különösen gazdasági értelemben) illetve ennek következtében egyenjogúságukhoz is.

Familializmus és szociálpolitika

Már a familializmus kutatásának kezdetén célszerű megkülönböztetni két fogalmat, illetve meghatározni a fogalmak egymáshoz való viszonyát. Az egyik érintett fogalom a familizmus, amely annak az ideológiának az elnevezése, amely hangsúlyozza a szoros, meleg családi kapcsolatok fontosságát az emberi jóllét szempontjából (Campos B. et al 2014). A másik fogalom a familializmus, amely pedig a család szerepét hangsúlyozó, a szociális gondoskodás biztosításában a családnak teret nyújtó szociálpolitikai berendezkedés, ahol a szociális ellátásokat elsődlegesen a család biztosítja az arra rászoruló tagjai számára (Ochiai, Hosoya 2014). A familialista politikának vannak jellemző vonásai, általában erősen pronatalista beállítottságú, vagyis erősen ösztönzi a gyermekvállalást, és a több gyermekvállalását, a nagycsaládos-három vagy több gyermek-életformát, jellemzi emellett még a hagyományos család szerepekben és kompozícióban való gondolkodás, családképe a tradicionális, férfi és nő alkotta párkapcsolaton, preferáltan házasságon alapuló jogviszony, amelynek –egyik- célja a gyermekvállalás. Az ettől eltérő családformákat nem preferálja, legyen szó egyszülős családokról, vagy patchwork-családokról vagy egy nemű párok kapcsolatán alapuló családokról. A familialista ideológiában a társadalom alapja a család, a nukleáris vagy a több generációs család, de minden esetben az egyénnel szemben a családi kötelék preferált (Ochiai, Hosoya 2014).

Az államnak a gyermekekre és a gyermekvállalás támogatására irányuló szakpolitikáit több tényező is motiválhatja, amelyek között éppúgy szerepelnek társadalmi megfontolások, mint gazdaságiak vagy politikai haszonszerzésből motiváltak. Az elmúlt évtizedekben ilyen motívációk voltak, például a nők munkavállalási arányának növelése az ország gazdasági érdekeivel összhangban, vagy épp annak csökkentése a gazdaság stagnáló fázisaiban, a népességszám növelését célzó népesedéspolitikai megfontolások vagy a folyamatosan társadalmi újratermelés biztosítása (Ferge 1991.) Továbbá nem elhanyagolhatók azon szempontok sem, miszerint az intim kapcsolatok

fontosak az egyének jólléte szempontjából, és a politikák elősegíthetik vagy akadályozhatják a jól funkcionáló családi kapcsolatok kialakulását. A jól működő családok elősegítik a társadalmilag elkötelezett és sikeres újabb generációk fejlődését, ily módon a családok felelősek a társadalom iránt, mivel a diszfunkcionális családok költségeket rónak a társadalmakra a valamilyen szempontból bajba jutott tagjaik támogatásának formájában. Továbbá a család gazdálkodó egység is, amely a közös gazdálkodással és önmaga újratermelésével saját egzisztenciális bázisát biztosítja. (Pryor 2009) A család a legerősebb, legemberségesebb és messze a leggazdaságosabb rendszer (Bronfenbrenner 1986)

Familialista szociálpolitikai kutatások

A gazdasági függés és függetlenség kérdésének átfogó értelmezésében a familializmus és defamilializmus vizsgálata fontos szempont lehet, hiszen meghatároz egy a családtagok által bejárható mozgásteret. (Lister, 1994). Pongrácznál a fenti gondolatmenet a mindennapi életre lefordítva jelenik meg, mikor azt írja „*A családon belüli munkamegosztás jellege, egalitáriánus vagy tradicionális volta tehát meghatározó szerepet játszik abban, hogy a nők milyen mértékben és milyen konfliktusok árán képesek eleget tenni a gazdasági aktivitással és a gyermekvállalással kapcsolatos társadalmi elvárásoknak.*” Ezen gondolatmenet elfogadásával arra a következtetésre juthatunk, hogy a nők munkaerőpiaci helyzetének, a női munkavállalás jellemzőinek vizsgálatakor nem mehetünk el a vizsgált ország defamilializációs jellemzőinek vizsgálata mellett. A defamilializáció mértéke ugyanis nagyban meghatározza, hogy milyen döntési lehetőségek állnak a családok, és elsősorban a nők előtt, azokban az életszakaszokban, amikor családtagjaik, legyenek akár gyermekeik vagy idősebb felmenőik, gondozásra szorulnak. Leitner által 2003-ban kidolgozott familializáció-defamilializációt vizsgáló koordináta rendszer, amelynek egyik tengelyén a familializáció erős vagy gyenge volta, másik tengelyén a defamilializáció erős vagy gyenge volta ábrázolható, ahol Leitner a következő kategóriákat határozza meg: Explicit familializmus: ahol az állam nem csak hogy erősíti a család lehetőségeit a gondoskodó funkció betöltésére, de voltaképpen abba az irányba is tereli őket, lévén, hogy nincs más elérhető / kiváltó alternatív szolgáltatás. Opcionális familializmus: ahol a gondoskodás lehetősége a családnak, de nem kötelessége, támogató szolgáltatások léteznek, de nem élni vele ugyanúgy lehetősége van a családnak, mint élni. Implicit familializmus: ahol a család kénytelen vállalni a gondozással járó feladatok ellátását, mert más alternatíva nem elérhető, viszont az állam nem honorálja ennek a funkciónak a vállalását úgy, ahogy az explicit familializmus esetébe teszi. Defamilializmus: ahol a család gondoskodó funkciója visszafogott vagy más megközelítésben leépített, az állam nem honorálja a család jogát a gondoskodásra, hanem alternatív gondoskodási szolgáltatásokat nyújt. Szelewa és Polakovski (2008) Kelet-Közép Európa poszt-szocialista országai, köztük Magyarország 1989 és 2004 közötti családokra irányuló szakpolitikájának vizsgálatakor azt találta, hogy a gyermekgondozási szolgáltatások minősége általában véve alacsony, bár kiterjedt és széleskörben elérhető, ugyanakkor a szülői szabadságok relatíve hosszúak és számos támogatás igénybe vehető az idő alatt. Magyarországra különösen jellemzőnek találták, hogy bár elérhetőek a gyermekgondozási szolgáltatások, de színvonaluk nem magas, viszont a szülők gyermekgondozási szabadsága hosszú ideig igénybe vehető és elérhető. Szikra (2010) később úgy találta, a lengyel és magyar családtámogatási rendszer összevetésekor, hogy a lengyel édesanyák a magyaroknál jobban rászorulnak a család gondozó funkciójára, ugyanakkor a magyar édesanyák között is jelentős

eltérések találhatóak iskolai végzettségük és jövedelmi helyzetük alapján, oly módon, hogy a jobb helyzetű, magasabb egzisztenciájú édesanyák kevésbé szorulnak rá a család által nyújtott ellátásokra, míg a rosszabb helyzetben lévő édesanyák jobban kénytelenek hagyatkozni rá.

Egy évtized családpolitikája a familializmus szempontjából

Az alábbi fejezet a 2010 és 2019 közötti családpolitikai vonatkozású szociális ellátásokat és intézkedéseket mutatja be, a familialista ideológia és értékek megjelenése szempontjából.²

Familialista értékek megjelenése az Alaptörvényben

Jelen fejezet a 2010-es kormányváltás után részben módosított részben újólág bevezetett családpolitikai intézkedéseket vizsgálja a familializmus szempontjából. Ahogy korábban már említettük a szociálpolitika, természeténél fogva nem lehet értéksemleges, ezért vizsgálatunkat célszerű a magyar társadalom által vallott értékeket kifejezni hivatott dokumentummal kezdenünk, azaz megvizsgálni az Alaptörvény családokra vonatkozó részeit. Már a Nemzeti Hitvallás is kitér a családokra:

„Valljuk, hogy együttélésünk legfontosabb keretei a család és a nemzet, összetartozásunk alapvető értékei a hűség, a hit és a szeretet.”

Tehát a familialista ideológiával összhangban, a társadalom alapjának az egyénnel szemben a családod hangsúlyozza. További két cikk foglalkozik még a családdal. A L cikk a következőket írja:

(1) Magyarország védi a házasság intézményét mint férfi és nő között, önkéntes elhatározás alapján létrejött életközösséget, valamint a családot mint a nemzet fennmaradásának alapját. A családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony.

(2) Magyarország támogatja a gyermekvállalást.

(3) A családok védelmét sarkalatos törvény szabályozza.

Szintén a korábban már bemutatott familialista értékekhez tudunk visszacsatlakozni, láthatjuk, az Alaptörvény ezen cikke tökéletesen megfelel a familialista ideológia konzervatív családképének, mert bár nem közvetlenül határozza meg a családot, mint férfi és nő házasságán és gyermekvállalásán alapuló szociális formát, hanem közvetve, amikor kijelenti, hogy védi a házasságot, mint férfi és női közötti kapcsolatot. Tehát kizárja a házasság intézményéből az egynemű párokat, majd később meghatározza, hogy a családi kapcsolat alapja a házasság illetve a leszármazási viszony, vagyis ilyen formában nem csak az egynemű párokat nem ismeri el családként, de azokat a két nemű párokat sem, akik nem házások.

A másik családokkal foglalkozó cikk a XVI. cikk, amelynek két bekezdése szól a családi kötelezettség vállalásról:

² Az egyes szociális ellátások jellemzőinek bemutatásához szükséges információk a Családbarát Ország Nonprofit Közhasznú Kft. által működtetett, a Családvédelmi Akcióterv hivatalos honlapjáról a csalad.hu-ról származnak. Letöltésük: 2019. november 24.

(3) A szülők kötelesek kiskorú gyermekükről gondoskodni. E kötelezettség magában foglalja gyermekük taníttatását.

(4) A nagykorú gyermekek kötelesek rászoruló szüleikről gondoskodni.

Ez utóbbi cikk elfogadásakor jelentős média és közéleti visszhangot generált, ám a Kúria későbbi állásfoglalása egyértelműen meghatározta a hétköznapi szóhasználatba „szülőtartási kötelezettségként” átkerült 4. bekezdés nem keletkeztet alanyi jogot, nem kötelezhető más ember eltartására az, aki ezáltal saját, vagy a tartás sorrendjében a szóban forgó személyt megelőző más személy tartását veszélyeztetné. Vagyis a bekezdés nem teremt a gyermektartási kötelezettséghez hasonló jogokat a felmenők számára, hiszen a gyermek ellátásának a szülő akár saját szükséges tartásának korlátozása árán is köteleseleget tenni.

Familializmus megjelenése a Családvédelmi Akciótervben

Ahogy az Alaptörvény is rendelkezik felőle, a családok védelmét sarkalatos törvény tartalmazza. A törvény mellett 2019. július 1-jén hatályba lépett a Családvédelmi Akcióterv, amely az alábbi hét, családok védelmét szolgáló programponntal, babaváró támogatás létrehozása, családok otthonteremtési kedvezménye létrehozása, jelzáloghitelekhez nyújtott támogatások bővítése, nagycsaládosok autóvásárlási kedvezménye, négy vagy több gyermeket felnevelt édesanyák személyi jövedelemadó mentessége, bölcsőde fejlesztési programok és a gyermekgondozási díj nagyszülőkre történő kiterjesztése. A továbbiakban áttekintő jelleggel bemutatjuk a hét programponnt legfontosabb elemeit, a tanulmány kereteire való tekintettel a teljes részletesség igénye nélkül. A babaváró támogatásra azok a házaspárok jogosultak, ahol a feleség 18 és 40 év közötti, és legalább egyikük 3 év biztosítási jogviszonnal rendelkezik, de a hallgatói jogviszony is annak beszámítható. Ők maximum 10 millió Ft kamatmentes, szabad felhasználású kölcsönt igényelhet a bankfiókokban, amelynek a törlesztése az első gyermek megszületése után szüneteltethető, a második után a tartozás egy részét a harmadik gyermek után pedig a teljes fennmaradó tartozást elengedik. A hitelt bankoknál igényelhető, a jövedelem figyelembe vételével, oly módon, hogy a törlesztőrészlet és a havi jövedelem szokásos megengedett arányait figyelembe véve a tízmilliós maximális hitelösszezből az igénylők törlesztő képességüknek megfelelő mértékű összegére vállnak jogosulttá. A Családvédelmi Akcióterv talán legismertebb eleme a Családok Otthonteremtési Kedvezménye vagy röviden a CSOK. A támogatást a meglévő gyermekeik után házastársak, élettársak és egyedülálló szülők, életkoruktól függetlenül igényelhetik lakás építésére, vásárlására vagy bővítésére. Előre vállalt gyermek után viszont csak házaspárok vehetik igénybe az ellátást, akkor, ha legalább az egyikük 40 évesnél fiatalabb, büntetlen előéletűek, nem vettek igénybe korábban jogosulatlanul családi kedvezményeket, köztartozás-mentesek és a meghatározott társadalombiztosítási jogviszonnal rendelkeznek. A támogatás összege függ a gyermekek számától, a lakásnagyságtól és attól, hogy új vagy használt lakásra érvényesítik-e. Egy gyermek után hatszázezer forint támogatás igényelhető új és használtlakásra egyaránt, három gyermek esetében viszont új lakásra tízmillió forint igényelhető, használt lakásra viszont a legnagyobb lakásméret esetében is legfeljebb kétmillió hátszázötvenezer forint.

A jelzáloghitel csökkentő konstrukció értelmében a július elsejét követően megszületett második gyermek után 1 millió forinttal, a július 1-je után született harmadik gyermek után négy millió

forinttal és minden további gyermek után további egymillió forint jelzalog tartozást vállal át az állam a családoktól.

A nagycsaládosok autóvásárlási kedvezményét a három vagy több gyermekes családok vehetik igénybe, akik a gyermekeik után családi pótlékra jogosultak. A támogatás összege két és fél millió forint, de legfeljebb az autó bruttó vételárának a fele. A támogatás vissza nem térítendő, de csak legalább hétszemélyes autó vásárlása esetén igényelhető.

A négy vagy több gyermekes anyák személyi jövedelemadó mentessége alapján 2020. január 1-jétől minden anya, aki jelenleg legalább 4 gyermeket nevel, vagy élete során 4 vagy több gyermeket saját háztartásában felnevelt, élete végéig mentesül a 15%-os személyi jövedelemadó megfizetése alól. Az adómentesség a keresőtevékenységből származó jövedelemre vonatkozik.

A gyermekgondozási díj nagyszülőkre történő kiterjesztése értelmében 2020. január 1-jétől azok a nagyszülők, akik még nem mentek nyugdíjba, igényelhetnek gyermekgondozási díjat, ha a dolgozó szülő helyett vállalják, hogy az unokákat ők gondozzák, nevelik. A GYED-en lévő nagyszülő csak otthonról folytathat keresőtevékenységet. A nagyszülői GYED beleszámít a szolgálati időbe, egyszerre csak az egyik nagyszülő veheti igénybe, de akár több unoka után is felvehető a juttatás.

Illetve az akcióterv részeként a Kormány bölcsődefejlesztési programot hirdetett meg, amely értelmében a jelenlegi valamivel kevesebb, mint ötvenezer bölcsődei férőhelyet a ciklus végére hetvenezerre növelik.

A Családvédelmi Akcióterv programpontjainak többsége tehát valamilyen fogyasztáshoz kötött, a fogyasztási szokások fellendítését is hivatott támogatni. Emellett észrevehető az is, hogy több támogatási elem hitelfelvételhez kapcsolódik, az ellátást nem az állam fizeti ki, hanem banknál igényelhető, az igénylés a szokásos hiteligenylési eljárásrendtől csak részben tér el, vagyis az igénybe vevőknek hitelképesnek kell lenniük, és például a Babaváró támogatás összegéből csak hitelképességükhöz mérten részesülhetnek. A CSOK a konstrukcióból a családok támogatása mellett szintén kiérezhető más jogalkotói cél is, jelesül az új lakások iránti kereslet növelése, hiszen az új lakásokra érvényesíthető támogatás összege jóval magasabb, mint a használt lakásokra érvényesíthető. A CSOK és a nagycsaládosok autóvásárlási kedvezménye sajátos feltételeik következtében elsősorban a jobbmódú családoknak jelentenek segítséget, ők azok ugyanis, akik a fenti fogyasztási szokásoknak vélhetően jobban meg tudnak és meg kívánnak felelni. További kutatásra érdemes szempont lenne annak a vizsgálata, hogy a CSOK és a nagycsaládosok autóvásárlási kedvezménye milyen mértékben alakította a piaci árképzést. Jelen tanulmány szerzője – bár részletes kutatásokat nem végzett a témában- elképzelhetőnek tartja, hogy a CSOK bevezetése növelte az ingatlanpiaci árakat. Ezzel a nem szándékolt következménnyel pedig a CSOK-ra nem jogosult, de ingatlant vásárolni kívánókat hozhatta a CSOK-ra jogosultakhoz képest hátrányosabb helyzetbe.

Familializmus megjelenése az adópolitikában

A Családvédelmi Akcióterv egyik pontja, a négy vagy több gyermekes anyák személyi jövedelemadó mentessége tulajdonképpen az adópolitikához is sorolható, van azonban emellett egymásik jelentős, családokat célzó adópolitikán keresztül juttatott ellátás, a családi adókedvezmény. A

családi kedvezményt az veheti igénybe, aki saját háztartásában nevelt gyermek után családi pótlékra jogosult. Ha a családi kedvezményre több magánszemély jogosult, akkor a kedvezményt közösen érvényesíthetik mind az év közben adott adóelőleg-nyilatkozatban, mind az szábevallásban. A családi kedvezmény az összevont adóalapot csökkenti. A kedvezmény mértéke attól függ, hogy a hány gyermek után jogosult családi pótlékra és hány olyan további eltartott él a családban, akit a családi pótlék összegének meghatározása során figyelembe lehet venni. A családi kedvezmény igényelhető keretösszege egy gyermek esetén 66 670 forint, kettő esetén gyermekenként 133 330 forint, három és minden további gyermek esetén gyermekenként 220 000 forint. Az összegek havonta értendők.

A pénzbeli ellátások és szolgáltatások mellett az állami szociális újraelosztás egyik eszköze az adópolitika lehet, oly módon, hogy a támogatni kívánt élethelyzetek esetén meghatározott mértékű adókedvezményeket biztosítanak a kedvezményezettek számára. Ugyanakkor az adópolitikán keresztülalkalmazott szociális juttatások természetében eleve megjelenik egy küszöbfeltétel, vagyis az, hogy csak azok válhatnak jogosulttá rá – szemben az univerzális készpénzes ellátásokkal, amikre mindenki, a meghatározott élethelyzetben - aki rendelkezik olyan jövedelemmel – munkajövedelemmel például-amelyből adózik, és amely adóból érvényesítheti a kedvezményét (Figari, Paulus, Sutherland, 2009; Mózer 2010). Így ez az ellátási forma elsősorban azoknak kedvez, akiknek rendszeres, adózott bevételi forrása van, a magyar családi adókedvezmény pedig közülük is kifejezetten kedvező helyzetet teremt a jómódú, magas havi jövedelemmel és adózott bevételekkel rendelkező családoknak, hiszen az igénybe vehető keretösszegek igen magasak, különösen akkor, ha a „régii” – nem a 2010 óta kormányzó pártok által bevezetett – ellátások mértékéhez viszonyítjuk őket.

Klasszikusnak számító családi szociális transzferek szerepe az elmúlt évtizedben

Magyarországon már 1969 óta létezett az anyai szabadság intézménye, egy évvel később vezették be a Gyermekgondozási segítyt, amely ellátásra az anyák és az apák egyaránt jogosultak voltak a gyermek hároméves koráig, az összegét a mindenkori nyugdíjminimum arányában határozták meg. A GYES mellé az 1980-as években bevezették a Gyermekgondozási díjat, amelyet azok a szülők vehettek igénybe, akik a születést megelőzően társadalombiztosítási jogviszonnyal rendelkeztek. A rendszerváltást követően a jogosultsági időtartamokat meghosszabbították és további ellátási formákat vezettek be. Jelenleg három gyermekgondozási készpénzes ellátást fontos megkülönböztetni, ezek a gyermekgondozást segítő ellátás(gyes), a csecsemő gondozási díj (csed) és a gyermekgondozási díj (gyed). A gyermekgondozást segítő ellátás univerzális ellátás, tehát társadalombiztosítási jogviszonytól függetlenül jogosultságot szerez rá a gyermeket gondozó, annak három éves koráig. A gyes összege a nyugdíjminimumalapján meghatározott, azzal egyenlő összeg, amelyből nyugdíjjárulékot vonnak le, így a kézhez kapható összeg egy gyermek után havonta 25.650 forint. Gyes igénybevétele esetén az első hat hónapban kereső tevékenység nem folytatható.

Csecsemőgondozási díj a szülési szabadság időtartamában, legfeljebb 168 napig igénybe vehető ellátási forma, amely társadalombiztosítási jogviszonyhoz kötött, összege pedig a korábbi munkabér 70 százalékában van meghatározva, amelyből személyi-jövedelemadó előleget vonnak le. Kereső tevékenység a csed folyósítása alatt sem folytatható. A Gyermekgondozási díj a gyes és a

csed igénybe Biztosítási jogviszonyhoz kötött, a gyermek 2/3 éves koráig, a GYES és CSED igénybevétele után, a gyermek kettő, ikrek esetén hároméves korig jár, szintén biztosítási jogviszonyhoz kötötten, a korábbi munkabér 70 százaléka, azzal a megkötéssel, hogy ez az összeg nem lehet több, mint havi 208.600 forint. A Gyedből is nyugdíjjárulékot és személyi-jövedelemadóelőleget vonnak. A másik két ellátással ellentétben azonban gyed mellett korlátlanul végezhető keresőtevékenység.

Egy további nagy hagyományú univerzális családi ellátást ismer még a magyar szociálpolitika, ami a családi pótlék. A családi pótlék az utóbbi időben több változáson ment át, jelenleg két különböző elnevezéssel létezik, a gyermek életkorának megfelelően nevelési ellátásnak vagy iskoláztatási támogatásnak nevezik. Családi pótlékra a szülő, vagy bizonyos feltételek mellett saját maga után a gyermek is jogosult lehet. A gyermek születésétől a tankötelezettségi kor eléréséig a családi pótlék nevelési támogatás jogcímen igényelhető, ezt követően a tankötelezettségi kor végéig, vagy a tanulmányok befejezéséig iskoláztatási támogatás jogcímen igényelhető, amelynek feltétele az iskolába járás, aminek teljesülését a mulasztott órák számával mérik. A családi pótlék összegei mind a két jogcímen azonosak, a mindenkori nyugdíjminimum arányában meghatározottak. Jelenlegi legkisebb összege 12.200 forint, amire az egy gyermeket nevelő kétszülős háztartások jogosultak, legnagyobb összege pedig 25.900 forint, amelyre a súlyosan fogyatékos gyermeket nevelő egyszülős háztartások válnak jogosulttá.

Következtetések

A fentiek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a 2010 után kormányra került pártszövetség szakítani kívánt a korábbi családpolitikai ellátórendszerrel, bár a hagyományosnak számító ellátási formákat, mint a gyes, a gyed vagy a családi pótlék nem szüntette meg, azonban az újjólág bevezetett ellátási formák mellett ezek elvesztették korábbi szerepüket, fontosságukat. Különösen azok az ellátási formák veszítették el jelentőségüket, illetve anyagi értelemben vett értéküket, amelyeknek összege a mindenkori öregségi nyugdíjminimumhoz képest van meghatározva, hiszen ez utóbbi ellátás összege utoljára 2008. január elsején emelkedett, azóta nem, így az infláció hatása ezeken a juttatásokon erősen tükröződik. Feltételezhető e mögött egy olyan szociálpolitika alkotói szándék, hogy az erőforrások ne minden család között legyenek szétosztva, hanem, egy, a jogalkotó által jobban preferált, jobban támogatandónak vélt családtípust célozzon meg, például a három vagy több gyermeket nevelő családokat, hiszen látható, hogy az újjólág bevezetett ellátások többségének összege nem egyenesarányban, hanem ennél nagyobb mértékben emelkedik a gyermekek számának növekedésével. Az ellátórendszer „áthangszerelése” nyomán az is látható, hogy azokról a korábbi ellátási formákról került át a hangsúly más juttatásokra, amelyek univerzálisak voltak, s amelyek nem függtek olyan mértékben a jogosult korábbi keresetétől, mint a jelenlegiek. Az is látható, hogy az új juttatások a fogyasztást ösztönzik, egy részük pedig kifejezetten meghatározott fogyasztást: az autó- és lakás- vagy házvásárlást. Az is megállapítható továbbá, hogy a gyermekek után járó adókedvezménnyel az eleve magasabb jövedelemmel rendelkezők több kedvezményhez jutnak, mint az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők, így ez a juttatás nem illeszkedik teljes egészében a szociális juttatások eredeti céljai közé, lévén, hogy az esélyek egyenlőbbé tétele helyett a kiinduló státusz helyzetet erősíti. Bizonyos, a gyermekek után járó

szociálpolitikai juttatások mellett korábban nem, vagy a jelenleginél csak szigorúbb feltételek mellett lehetett munkát vállalni, ezen korlátozások az elmúlt évtizedben enyhültek, az anyai (vagy apai) munkavállalás a legtöbb ellátás esetében ma már nem jogosultságvesztő. Ennek oka lehet foglalkoztatáspolitikai, a munkaerőhiány mérséklését célzó, de lehet a gazdaság fehéritését célzó is, úgy, hogy amennyiben a munkavállalással a szülő nem veszti el a szociális ellátásra való jogosultságát, úgy feltételezhető, hogy -ha mindenképp munkát kíván vállalni- nem szorul rá a szürke vagy fekete gazdaságban történő munkavállalásra.

Összegezve azt állapíthatjuk meg az elmúlt évtized családpolitikájáról, hogy a korábbiakhoz képest jobban ösztönzi a munkavállalást, de kevésbé szolgálja az esélyegyenlőséget, társadalmi célközönsége pedig a felső-középosztálybeli kettő, de inkább három vagy több gyermeket vállaló, házastársi kapcsolatban élő párok által alapított családok. Ennél fogva a mai magyar családpolitikai ellátások értékelésének szempontja nem elsősorban az, hogy familialista vagy nem familialista, mert nem kizárólag a családok és nem családok közötti újraelosztást valósít meg, hanem kevésbé tehetős és jobbmódú családok közötti újraelosztást valósít meg, az utóbbiak felé. Annak megítélésében, hogy mennyire familializálja az családpolitika a gyermeknevelést, azt mondhatjuk, hogy a munkavállalás lehetővé tételével elmozdul kissé az explicit familializmustól, ugyanakkor ahhoz, hogy kimozduljon ebből a kategóriából és opcionális familialista kategóriába léphessen át még több támogató szolgáltatásra lenne szükség – lásd bölcsőde fejlesztés- és fontos lenne, hogy az ellátásokhoz minden társadalmi helyzetben élő család egyformán hozzájuthasson.

Irodalomjegyzék

- Briggs, A. (1961). The Welfare State in Historical Perspective. *European Journal of Sociology*, 2(2), 221-258. doi:10.1017/S0003975600000412
- Bronfenbrenner, U. (1986) *A Generation in Jeopardy: America's Hidden Family Policy*. Testimony to the Senate Committee on Rules and Administration on a resolution to establish a Select Committee on Families, Youth and Children. Washington, D.C.
- Campos B., Ullman J B, Aguilera A, Dunkel Schetter C. (2014) Familism and psychological health: the intervening role of closeness and social support. *Cultur Divers Ethnic Minor Psychology* 20(2) 191–201. doi:10.1037/a0034094)
- Családvédelmi Akcióterv hivatalos honlapja: család.hu. Letöltve: 2019. november 24.
- Daly M., Lewis J. (2000) *The Concept of Social Care and the Analysis of Contemporary Welfare States*. *Brittish Journal of Sociology*. 51(2):281–29. doi: 10.1111/j.1468-4446.2000.00281.x.
- Ebbinghaus, B. (2012) Comparing Welfare State Regimes: Are Typologies an Ideal or Realistic Strategy? –Konferencia előadás: ESPANet, Edinburgh, UK, 2012. szeptember 6-8.
- Esping-Andersen, G. (1990) *The Tree World of Welfare Capitalism*, New Jersey, Princeton University Press
- Ferge Zsuzsa (1991) Gyermekes családok és szociálpolitika. In. Szociálpolitika és társadalom Válogatás Ferge Zsuzsa tanulmányaiból. Szerk: Várnai Gyöngyi. T-Twins, Budapest. 80-87.

- Ferge Zsuzsa (1987). A szociálpolitika értelmezése. in: *Szociálpolitika ma és holnap*. Szerk.: Ferge Zsuzsa és Várnai Györgyi. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 15-25.
- Figari, F., Paulus, A., Sutherland, H. (2009). *A gyermekes családok támogatása az adózási rendszeren és a szociális ellátásokon keresztül*. Esély Szociálpolitikai folyóirat. (5). 68-82.
- Kúria Joggyakorlat-elemző Csoport 2017.El.II.JGY.P.1. Összefoglaló vélemény a rokontartás szabályaival kapcsolatos ítélkezési gyakorlatról Budapest, 2018. március. Elérhető: https://kuriabiroasag.hu/sites/default/files/joggyak/joggyak_osszefoglalo_2018_dr_ma_kai_katalin.pdf Letöltve: 2019. november 24.
- Lister, R. (1994) *She Has Other Duties: Women, Citizenship and Social Security*. In *Social Security and Social Change: New Challenges to the Beveridge Model*. Szerk: Baldwin, S., Falkingham, J. New York: Harvester Wheatsheaf. 31-44.
- Lohmann, H- Zagel, H.: Family policy in comparative perspective: The concepts and measurement of familization and defamilization, *Journal of European Social Policy* 26(1) 48 – 65
- Magyarország Alaptörvénye. Elérhető: <https://www.parlament.hu/irom39/02627/02627.pdf>. Letöltve: 2019. november 24.
- Marshall, T H. (1950) *Citizenship and Social Class: And Other Essays*. Cambridge University Press
- Mózer Péter (2010): A családtámogatások adó- és szociálpolitikai vonatkozásai. in: *Családpolitikák változóban*. Szerk.: Simonyi Ágnes. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest. 56-67.
- Ochiai, E.; Hosoya, L. A. (2014). *Transformation of the Intimate and the Public*. in *Asian Modernity. The Intimate and the Public in Asian and Global Perspectives*. BRILL. 21-22. [ISBN 9789004264359](https://doi.org/10.1017/9789004264359).
- Pryor, J. (2009). *Why should we be concerned with the Impact of Policies on Families? Should Government see families as legitimate objects of Policy Attention?* *Social Policy Journal of New Zealand*. (35) The Family in Social Policy: an Introduction to the Families Commission Special Issue. 1-3.
- Reisman D. (2001): *Richard Titmuss – Welfare and Society*. Palgrave Macmillan, London. doi: https://doi.org/10.1057/9780230512917_2
- Szelewa, D. – Polakowski, M. (2008): *Who cares? Patterns of Care in Central and Eastern Europe*. *Journal of European Social Policy* 18. 115-131.
- Szikra Dorottya (2010): Franciaország, Lengyelország, az Egyesült Királyság, a Német Szövetségi Köztársaság, Norvégia és Spanyolország családtámogatási rendszere in: *Családpolitikák változóban*. Szerk.: Simonyi Ágnes. Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, Budapest. 20-42,

Mezeiné Rumpf Anita: 150 éve alapították a csurgói képezdét - PTE BTK, OTDI

Lektorálta: Dr. Zachár László és Dr. Nagy László

A magyar tanítóképzés történetét és mai arculatának kialakulását már jó néhány kutató tanulmányozta és megírta, a teljesség igénye nélkül gondolok itt például Donáth Péterre, Kelemen Elemérre, Szakál Jánosra vagy Koltai Istvánra. A történeti dinamikát áttekintve elmondható, hogy a mai modern magyar közoktatást és felsőoktatást leginkább az EU ajánlásokban levő kulcskompetenciák határozzák meg, legalábbis a tartalmi elemek szintjén, de a kiegyezést követő oktatáspolitikai meghatározó volt a XX. századi közoktatás és felsőoktatás kialakulásában és intézményesülésében. Rövid írásomban visszatekintek a korszak egyik gyermekére, a Csurgói Királyi Állami Tanítóképző Intézet 1869. október 15-i alapítására, mert hiszem, hogy csak a múlt tapasztalatainak megismerésével találhat az ember megfelelő iránytűt a jövő zálogához.

Bevezetés

A csurgói tanítóképző intézet történetének megírására eddig kevesen vállalkoztak. Az intézményre utalásokat, említéseket tanulmányokban, korabeli jegyzőkönyvekben, folyóiratokban, évkönyvekben találhatunk, de nehéz sorsát végigkísérő komplex oktatástörténeti bemutatás elkészítését tudomásom szerint csak egyetlen kutató, Koltai István állami tanítóképző intézeti tanár tette meg 1939-ben. Ez, a kissé szentimentális hangulatú tanulmány jó alapot adhat a jelen neveléstörténetészei számára, akik a magyar tanítóképzés csurgói intézményét kutatják. A képző Koltai nyomán egy új, nem túlkecsegtető tartalommal megtöltött nevet visel, a küzdelmek iskoláját. A szerző azért nevezte el így a képzőt, mert fennállásának idején folyamatos nehézségekkel küzdött, gondolok itt az internátusért és az önálló épületért folytatott harcra, illetve az áthelyezés és bezárás elleni próbálkozásokra. Küzdelem 1869 és 1933 között egy iskoláért, mely nem teljesítette be a múlt ideológiáját és a jövő ábrándjait.

A kor oktatáspolitikai dimenziója

A kiegyezés új viszonyokat hozott Ausztria és Magyarország kapcsolatában, a polgári fejlődése mellett, kedvező feltételeket biztosított a magyar iskolaügy korszerűsítésére, modernizálására. (Pukánszky – Németh 1994) Ezzel Eötvös József vallás- és közoktatási miniszter tudta, most jött el az idő, hogy befejezze a magyar közoktatás polgári átalakítását, a folyamatot, melyet 1848-ban elkezdett. A miniszter 1870. február 25-én így szólalt fel az országgyűlési ülésen: *” Én mindenkézt, bármennyire tiszteltem a magasabb tudományokat, bármennyire meg vagyok győződve arról, hogy magasabb népművelődés lehetetlen oly országban, hol tudomány nem létezik, most is azt mondom, fő és első teendő a népnevelés: mert teljes meggyőződésem, hogy a magasabb tudomány kifejlődése csak ott lehetséges, hol ezen, magasabb tudomány egy művelt népnek egészséges talaján nyugszik. Nem akarom, hogy a tudomány Magyarországon, mint egy karácsonyfa állíttassák föl,*

fölékesítve mindenféle csecsebecsékkel, különben pedig arra teremtve, hogy elszáradjon; én azt akarom, hogy a fa gyökereket verjen e hazában, s erre nézve mindennek előtt szükséges, hogy a talaj legyen előkészítve. Én tehát, amit akkor mondtam, ismétlem most: Első és legfőbb kötelességemnek tartottam mindenekelőtt a népnevelésre fordítani figyelmemet (Országgyűlési képviselőházi Napló, Pest, 1870:396)."

Eötvös új törvényjavaslatával a magyar oktatástörténet jelentős fordulópontjához érkezett, több tekintetben is megelőzve ezzel néhány európai országot.

A tanítóképzés változásai

A magyar tanítóképzésben a 18. században még változó színvonal mutatkozott. Íratlan, elfogadott alapelv volt, hogy bárkiből lehetett tanító, aki ismerte a tananyagot, erkölcsös magaviseletet és életmódot tanúsított. A népoktatási törvény VII. fejezete részletesen kitér a tanítóképezdek működtetésére vonatkozó szigorú kritériumokra. Az állam az ország különböző vidékein 20 képzőt állított fel, melyeket gyakorlóiskolával kellett összekötni. Az intézetekhez legalább 2 holdnyi kertet kellett csatolni, hogy a növendékek a gazdálkodási oktatásban is gyakorlatot szerezhessenek. A tanári személyzet egy igazgató, legalább 2 rendes- és 1 segélytanítóból és 1 gyakorló iskolai tanítóból tevődjön össze. A rendes tanárok fizetését 1100 forintban állapította meg. Ezen túl a képezdekbe csak olyan ép testű növendéket lehet felvenni, akik már a 15. életévüket betöltötték és ismerik az anyanyelv, számvetés, földrajz, történelem tárgyak tekintetében a gimnázium, reál vagy polgári iskola első 4 évfolyamának tananyagát. Felvételt nyerni csak felvételi vizsgával vagy hivatalos iskolai bizonyítvány bemutatásával lehetett. A képzés időtartamát 3 évben rögzítette, a kötelező tantárgyak, a hitoktatás formái és a tantervi követelmények mellett. A törvény szigorúan kitér a tanári bérezések mellett a tanulói köztartozási járandóságok megállapítására és az ösztöndíjrendszerre is, melyek megállapítása az állam és az iskolaigazgató monopóliumai voltak. A képzés nyilvános vizsgával zárt, melynek sikeres letétele feltétele lett a tanítói oklevél kiállításának. A törvény külön részben tér ki a tanítónőképzésre. A különbség a fiúkhoz képest annyi, hogy leányokat már a 14. évtől fel lehetett venni, de ők csak bent lakásos formában végezheték tanulmányikat. Tananyagtartalmuk gazdasszonyiség, háztartás szabályai és női munkák nevű tárgyakkal egészült ki.

A csurgói képző felállítása

Bármilyen furcsa is, a csurgói intézet alapítása, nem a népoktatási törvény kiadásából származtatható. Az i-re ugyan a pontot feltette, de már a rendelkezés érvénye előtt két évvel felvetődik a gondolat a Hegedüs József a belső somogyi református egyházmegye egyik tanácsbírájának fejébe tanítóképző intézet felállítására a térségben. Az eredeti tervek Pápát jósolták – ennek a javaslatnak az okát nem ismerjük - az iskola helyszínéül, de a belső somogyi református egyházmegye 1865 őszén igazgatótanácsi ülésén ezt felülbírálta és Csurgó község mellett foglalt állást. „Az 1860-as évek második felében megpezsdlő megyei közvélemény, amiről a Somogy című megyei lap hasábjain lezajlott népnevelési viták is tanúskodnak, kedvezően befolyásolta a javaslat sorsát. Az érdemi tárgyalásokhoz szükséges anyagi, tárgyi fedezetet alapítványok, adományok biztosították. Mindezek után 1868. augusztus 26-27-én a nagybajomi közgyűlés ismételten Csurgó mellett szavazott, s az egyházmegye küldöttsége október 20-án a képző megszervezését kérelmező emlékirattal kereste fel Eötvös József kultuszminisztert. Eötvös kedvezően fogadta a kérést és az

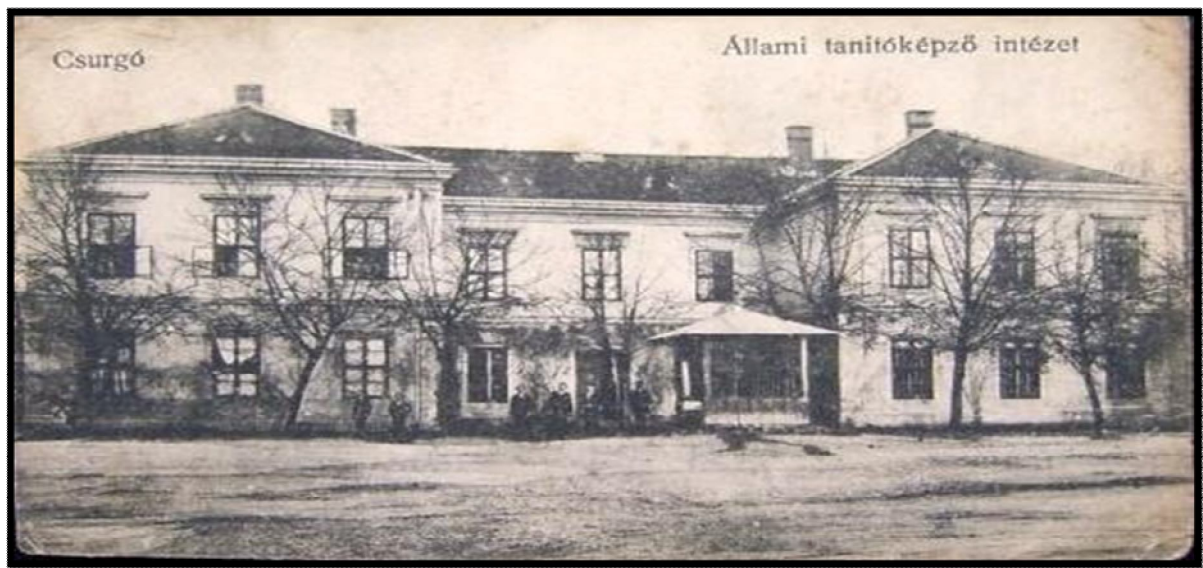
ajánlatokat, támogatást ígért, de ragaszkodott a képző állami jellegéhez”(Kelemen 1982:26). Ma sem tudjuk, hogy a küldöttség (akik személyéről egyetlen forrás sem ad információt) ennyire jó meggyőzőképességgel rendelkezett a csurgói levegőre és olcsó megélhetésre vonatkozóan, vagy a Eötvöst Jolánta nevű lánya segített meggyőzni (aki a Csurgóval szomszédos kis községbe ment férjhez), de 1869-ben megérkezett az értesítés a községbe, melyben a minisztérium elrendeli a képző felállítását. Utasította Kovács Gyula somogyi királyi tanfelügyelőt, hogy azonnal kezdje meg a tárgyalásokat Csurgó és az egyházmegye előjáróival (Buncsák 1998:6).

A Csurgói királyi állami tanítóképző intézet 1869. október 15-én nyitotta meg kapuit leendő növendékei előtt, Bárány Ignác igazgató vezetésével, aki pápai születésű tanár-ember volt, rendkívül gazdag publikációval rendelkezett és a minisztérium Pestről helyezte át Csurgóra. Bárány 1869 és 1879 között vezette a csurgói intézetet. Azonban, hamar kiderült, hogy *„a gyermek előbb született meg, mielőtt első ápolásának feltételeiről kellőleg gondoskodtak volna„(Koltai 1939:9). Az iskola még saját épület híján, a közeli református gimnáziumtól bérelt átalakított helyiségeiben kapott volna helyet. A munkálatok azonban elhúzódtak, ezért az iskola egy környékbeli magánház hónapos szobájába költözött, ami részben szűk, részben használhatatlan volt. A mennyezet olyan alacsony volt, hogy a tanulók a padra állva elérték, padlója földes volt, az ablakokon még nappal is csak annyi fény szűrődött be, hogy szemrontásra volt elegendő. Itt húzódott meg az intézet 1869 decemberéig, amikor a beígért átalakítási munkálatok a gimnáziumban befejeződtek.*

1. kép: A gimnázium internátusa (Koltai, 1939.)

A következő év tavaszán jó hírt kapott az iskola igazgatótanácsa Eötvöstől, aki azonnali hatállyal elrendelte, hogy... *hollandi modorban egy új épület emeltessék!” (Koltai 1939:10) A munkálatok megkezdését sajnos 1871-ben a miniszter halála megghiúsította. Meghalt a pártfogó, árván maradt a gyermek. Az új épület, az első nagybetűs otthon, az igazgatótanács nagy küzdelmei árán, 1880. március 14-én került átadásra a mezőváros legemelkedettebb pontján.*

2. kép: a szerző saját képeslapján a képezde épülete

Küzdelem az internátusért és az áthelyezésért

Az új épület funkcióját tekintve valószínűleg megfelelt volna, ha közben az állam a tanítóképzést nem reformálta volna, ha a képzés idejét nem növelte, és nem rendelte volna el a képzők internátussal való kötelező kiegészítését. A képző áthelyezésének híréből az 1914. évi 82. számának 485. oldalán a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap így írt: „Soká bizonytalan volt, hogy Csurgón hagyja-e a közoktatásügyi miniszter a tanító-képzőt, ott építik-e fel az intézet új palotáját, avagy Kaposváron, a hol nagyobb támogatást ígértek az iskolának. A közoktatásügyi miniszter a sok tárgyalás után úgy határozott, hogy szeptember elején Csurgón kezdik meg a tanítóképző építését, mert a kulturális érdek is azt követelte, hogy a határszéli megyéket magyar tanítókkal ellátó csurgói tanítóképző továbbra is teljesítse misszióját s főleg a vend-vidékiek felekezeti iskoláihoz: a régi jóhírű állami intézet adjon megfelelő tanítókat.” Csupa ígéretes kijelentés, de annyi bizonyos, hogy a tanítóképzés korszerű fejlődése nem lehetett tekintettel a csurgói képző hiányosságaira. Hamar kiderült, hogy hiába új az épület, az nem tudja a növekvő létszámok igényeit kielégíteni. Az igazgatótanács és Mohar József igazgató újabb küzdelmes csatákat kezdett a minisztériummal torna és tanhelyiségek építése érdekében. Javaslatot tettek internátus építésére is, azonban a minisztérium látva a község „résztveletlenségét”, azonnal elállt az építkezéstől. Ez a javaslat is a többivel együtt, egyelőre akta maradt csupán. 1912-ben úgy tűnt, végre bekövetkezett a fordulat éve. „Az új épület felépítésére – amely 120 növendék számára való internátust is magába fog foglalni – minden előkészület megtörtént. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium ugyanis e célra 650.000 K-át állított be az 1912. és 1913. évi állami költségvetésekben Csurgó nagyközség pedig legszebb területét adta oda az új modern tanítóképző építési helyéül. Ezen kívül átadott a község a tanítóképző-intézet gazdasági oktatása céljaira egy a község közvetlen közelében fekvő és e célra herczeg Festetich Taszilótól ajándékba kapott 2 kat. holdnyi értékes területet is. Az építési tervek is elkészültek és így a csurgói tanítóképző már a közeljövőben tökéletesebb eszközökkel szolgálhatja a magyar népnevelés ügyét „(Borovszky, 1914). Sajnos a világháború a számításokat keresztülhúzta, így az internátust is magába foglaló építési kísérlet kudarcba fulladt.

Küzdelem az intézet megszüntetése ellen

Az áthelyezési viták elcsendesedése után nyugalmasabb évek következtek. Megindult egy építő jellegű munka, egyfajta általános megerősödés, de a királyi tanítóképzők főigazgatóságának jegyzőkönyvei évről-évre rámutattak a hiányosságokra. 1924 nyarán az épület teljes tatarozása végre megtörtént, a következő évben az iskola parkját rendbe hozták, a játszóteret korszerűsítették és egy tenispályát is építettek. Az intézmény belső renoválásai is hamarosan elkezdődtek, Dobosy Elek igazgató mindent megtett, hogy a küzdelmes évek sokasága után végre a képző, a konszolidáció útjára lépjen. A nyugodt légkörben azonban, nem sokáig folyhatott a felemelkedés. A tanulók létszáma az 1910-es évekre elérte a 150-160 főt, mely tekintélyes növendékszám egyre nehezebbé tette az épületben folyó munka koordinálását. Az egyházmegyének és a községnek a növekvő kiadások egyre nagyobb terhet raktak a vállára. *„Az épület szűk volta, felszerelésének szegénysége, az internátus hiánya gyökeres változást tenne szükségessé. De hogy mi lesz ez a változás, - új építkezés, az intézet áthelyezése vagy megszüntetése, - nem tudjuk (Intézeti Értesítő, 1929-30:3)!”* – nyilatkozta Dobosy Elek igazgató az 1929. június 10-én tartott jubileumi házi ünnepségen. A felsorolt problémákat tetőzte, hogy a tanulók terhei az 1920-as évekre jelentősen megnöttek, melyek a tanulmányaik mellett a megélhetésüket is nehezítette. A minisztérium országos szinten „mesterséges apasztásba” kezdett, mert a képzők *„ a valóságos szükségletet messze felülmúló számban képeznek ki tanítókat” (V.K.M. 38.552/1933.V. sz. rendelete)*, mely az országban több intézetet is érintett. A minisztérium a csurgói növendékeket segélyek megszorításával, szálláspénzek megvonásával, ezzel együtt az ingyenesség megszüntetésével sújtotta. Internátus hiányában, a csurgói képző a legdrágább képzővé vált az országban, itt tanulni tanítónak, a legdrágább volt. Ezzel párhuzamosan a folyamatos tantervi változásokat az iskola nehezen tudta követni, az óraszámok és a követelmények folyamatosan nőttek, a megfelelő felkészülést biztosító tankönyvek viszont hiányoztak. Ezen okoknál fogva, a tanulólétszám hónapról-hónapra szép lassan csökkenni kezdett, egyre több diák iratkozott át másik tanítóképzőbe.

A megszüntetés

Az iskola megszüntetésének hírét a Zalamegyei Újság 1933. március 22-én 2. oldalán így írta meg (pontos forrásainak megjelölése nélkül): *„Komoly formában kering az a hír, hogy a kultuszminiszter a tanítói létszám csökkentése céljából két tanítóképző intézet megszüntetésének tervével foglalkozik. Ez a két intézet állítóan: a fél századot már túlélte jónévé csurgói és a csáktornyai helyébe állított kőszegi tanítóképző. A csáktornyai helyett Zalaegerszeg is kérte a tanítóképzőt, most tehát a mienket szüntetnék be. Egy évtizeddel ezelőtt még nem gondolt volna ilyesmire a kultuszkormány, most azonban amikor az ősszállapothoz akarnak visszatérni, amikor 100-120 gyermeket akarnak egy tanító keze alá adni, bizony sajnálkozással vesszük tudomásul ezt a tervet.”*

Az intézetet megszüntető rendeletet végül 1933. március 28-án adta ki a vallás- és közoktatásügyi minisztérium. A rendelet szerint a bezárás annak az egészségtelen helyzetnek a megjavítása érdekében történt, *„amely szerint tanítóképző-intézeteink a valóságos szükségletet messze felülmúló számban képeznek ki tanítókat.”(V.K.M. 38.552/1933)* Aki ismerte a csurgói tanítóképző történetét és helyzetét, annak körülményeit, azt nagy meglepetés nem érte. Az évtizedek óta feje felett lebegő kard lesújtott. Lesújtott, mert nem volt a képzőhöz tartozó internátus, Gömbös Gyula rádiónyilatkozatai szerint pedig: *„A szilárd világnézeti alapon álló szakpályák ifjúságát is elsősorban nevelni kell - állapították meg nem egyszer kormányfőfijaink....”* – és erre az internátust tartották

leginkább alkalmasnak. Ezzel az intézet sorsa másodszor is meg volt pecsételve. Ezúttal valóban végleg és visszavonhatatlanul. (Koltai 1939:122)

A csurgói képző tagjainak nem csak a megszüntetés gondolatával kellett megküzdeniük, hanem a felszámolásból adódó munkáknál is kellett segédkezniük. Erről Koltai István könyvének utolsó oldalán így emlékezik: „Szomorú munka volt ez nekik, bár régóta tudták már, hogy előbb-utóbb be fog következni. Mégis, amikor hozzáláttak a berakáshoz és a régi „ismerősöktől”, „munkatársaktól” kellett megválniuk, keserűséggel tellett meg a lelkük. Nem egy könnyű csordult ki szemükből, amikor egy-egy kedvenc könyvet, egy-egy szemléltetési eszközt vagy kísérleti szert még egyszer, utoljára megsimogattak és tettek a láda aljára. A könyv talán rongyos volt, a szemléltetési eszköz is kopott s a kísérleti szer ki tudja már mióta nem működött. De azért, mert évtizedek óta hűségesen szolgálta a kultúra ügyét ott a végén, őrzött kincs, a megbecsülés és szeretet tárgya volt. Nem is csoda. Az ember könnyeivel, eszközeivel együtt érez, egynek gondolja magát velük, barátainak tekinti őket, s ha el kell válni, úgy érzi, mintha szívéből szakadna le egy darab (Koltai 1939:123).

Összegzés

A csurgói tanítóképző intézet ebben az évben ünnepli alapításának 149. évfordulóját. Élt és szolgált 64 évet. 64 küzdelmes tanévet hidegben, fagyban, szegényen, mostohán. A hat és fél évtized alatt több száz néptanítót nevelt és állított a kultúra szolgálatába. A magyar tanítóképzés alapköveit rakta le egy hosszú, gyakran göröngyös és kátyúkkal teli útból, mely még ma is épül, a jövő generációinak neveléséhez vezetve. 1934-ben az intézet végül bezárásra került, örökre kérdés marad, hogy azért mert nem teljesítette a kor ideológiáját, nem öltötte fel a kultúra jó szolgájának köntösét vagy csak takarékosági okok miatt. Pedig „..... **az iskola, amelyet megvizsgálunk, az őt körülvevő társadalom része, és csak a helyi társadalom szervezeteként érthető meg.**” (Kozma 2015:81) Ha végleg bezár egy iskola, abban a „helyi társadalom szellemiségének egy része is benne marad”.

De szép is lenne, ha Csurgónak ismét tanítóképző intézete lehetne.

Irodalomjegyzék

ADORJÁN Miklós: *Iskolai Szemle, 1880-1896*, Csurgó, Iskolai Szemle kiadósága

BENÉCS Gusztáv: *A hazai kultúrtörekvések és a népiskolai tanfelügyelet*, In: Magyar Pedagógiai Szemle, 1886/4.

BOROVSKY Samu (1914): *A csurgói állami tanítóképző*, In: Magyarország vármegyéi és városai

CSIRE István (1907): *Vázlat Csurgó múltjából: különös tekintettel az ottani ref. gimnázium és egyház megalapítására*, Csurgói Nyomda

Csurgói diákalbum (1931), A csurgói Csokonai Vitéz Mihály Reálgimnázium Öregdiákjainak Szövetsége

DONÁTH PÉTER (2010): A felsőfokú tanítóképzés megteremtésére irányuló 1918–19, 1938, 1947–48 és 1956–59 évi kísérletek motívumairól. *Iskolakultúra*, 2010/20. 86-92 p

EMBER János: *A jövő népiskolája*, In: Magyar Pedagógia, 1894/3. 296 p

FALUS Iván (2000.): *Bevezetés a pedagógiai kutatás módszereibe*, Budapest, Műszaki Kiadó

- FINÁCZY Ernő (1902): *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában II. kötet, 1773-1780*, Budapest
- HALÁSZ Ferenc (1897): *A népiskolai tanfelügyelet reformja*, Budapest
- HALÁSZ Ferenc (1902): *Állami népoktatás*, Budapest
- HALÁSZ Ferenc (1896): *Teendők a népoktatás terén*, Budapest
- HORVÁTH József (1992): *A csurgói Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium és Óvónői Szakközépiskola*, Tankönyvkiadó, Budapest
- HORVÁTH József (2007): *Baksay Sándor Csurgója*, Csurgó város Önkormányzata, Csurgó
- HORVÁTH József (2000): *Csurgói panteon*, Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium, Csurgó
- HORVÁTH József (2007): *György gróf várost alkotott Somogyban*, Csurgó város Önkormányzata, Csurgó
- KÁRMÁN Mór (1875): *A tanárképzés reformja*, Budapest, Magyar Tanügy
- KOLTAI István (1939): *A csurgói megyei állami tanítóképző – intézet története*, Szeged, Ferenc József Tudományegyetem Pedagógiai Lélektani Intézet
- KELEMEN Elemér (1982): *Néptanítók Somogyban a kiegyezés korában*, Kaposvár
- KELEMEN Elemér (1985): *Somogy megye népoktatása közoktatásunk polgári átalakulásának korában 1868-1918*, Budapest
- KELEMEN Elemér (1969): *Száz éves a somogyi tanítóképzés*, In: Somogy Megyei Hírlap 1969.10. sz.
- KÉKES SZABÓ MIHÁLY (2003): *A tanítóképzés kritikus pontjai a dualizmus időszakában*. In: Iskolakultúra, 2003/3.sz. 17-24.p
- KOZMA Tamás (2015): *Az oktatási rendszer szociológiája* In: A nevelésszociológia alapjai, szerk.: Varga Aranka, Pécs
- MEZEINÉ Rumpf Anita (2008.): *Az egyházi iskolák rendszere, irányítása, vezetése*, Csurgó
- MÉSZÁROS István (1984): *Népoktatásunk szervezeti tartalmi alakulása 1777-1830 között*, Budapest
- MÉSZÁROS István, Németh András, Pukánszky Béla (1999): *Bevezetés a pedagógiai és az iskoláztatás történetébe*, Budapest
- NAGY László (1918.): *Nagy célok felé*, Budapest
- PUKÁNSZKY Béla – Németh András (1994): *Neveléstörténet*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.
- TÜSKÉS Tibor (1988): *Zalamente, Somogyország*, Budapest, Móra Könyvkiadó
- ZALAMEGYEI Újság (1933. március 22.): *Zala szomszédságában két tanítóképzőt akar megszüntetni a minister*

Absztrakt

Caryl Phillips az átmenetiség, a közties lét írója. Egyes kutatók a posztkoloniális irodalom jelentős írójának, mások a poszt-posztkoloniális (vagy transznacionalista) diskurzus szerzőjét látják benne. A megosztottság azonban nem véletlen, regényei két csoportra – és egyben elhatárolható korszakokra – bonthatóak. E felosztást pedig a motívumok közül legjobban talán a térbeliség szimbolikája tükrözi. Míg korai szövegeiben (például: *The Final Passage* – 1985, *State of Independence* – 1986, *Cambridge* – 1991) a térbeliség a hagyományosan (poszt)kolonialista, modernista dichotómiát követi a periféria – centrum, Európa – gyarmatvilág. Míg a terek az én és a másik szembenállását jelképezik, a terek bejárhatósága a múlt és az identitás keresésének csatornáit. Azonban későbbi prózájában (például: *A Distant Shore* – 2003) egy lényegesen hibridebb viszonyrendszer rajzolódik ki mind a karakterek önazonosságát illetően, mind pedig a terek funkciója kapcsán. A terek funkcióját a szövegek karakterei sokszor különböző és változó módon látják, de elmondható, hogy három alapvető tértípus különböztethető meg. Kutatásomban a posztkolonializmus hagyományos bináris térszimbolikáját hasonlítom össze későbbi szövegeinek hármas térábrázolásával, melynek típusai a szimbolikus tér, az érvénytelen tér és a személyes hely.

Kulcsszavak: posztkolonializmus, transznacionalizmus, tér, hely, identitás

1. Bevezetés

A 80-as évek második felétől az ezredfordulóig lezajló bő évtized nem csak a tudományos életben hozott áttöréseket, hanem sok gondolkodó kultúrtörténeti paradigmaváltásról beszél. Csak úgy, mint a posztmodern, hagyományos értelemben a posztkolonializmus is szemléletváltás küszöbén állt. Ezen változásokat természetéből fakadóan az irodalom is leköveti, és doktori kutatásom eddigi talán legérdekesebb tanulsága, hogy egyes posztkoloniális írók életművében ez változás bizonyos motívumok használatában és témák feldolgozásában tetten érhető.

Caryl Phillips, St. Kitts-i születésű (1958) brit kortárs író életműve a paradigmaváltás törésvonalain, a szerzőre és a teljes diskurzusra nagy hatást gyakorló gondolkodók (Paul Gilroy és Homi Bhabha) jelentős elméleti műveinek megjelenésével is összekapcsolható évszámok mentén osztható két korszakra. E felosztás alapja diskurzuselméleti áttekintésen és szoros szövegolvasáson alapul. Első korszakában a szövegek tematikáját szemmel láthatóan a hagyományos posztkoloniális problémakörök, és az azokra adott modernista válaszok határozták meg (1985-1993). Míg a második korszakban – amely 1997-től a mai napig tart – áthelyezi a hangsúlyt új, transznacionalistának nevezhető problémákra, melyek sok esetben a XX. század végére átszerveződő világstruktúra (*New World Order* – ahogy a szerző egy esszéjében a címadó esszéjében írja le a globalizálódó világot), a migráció, a kozmopolitanizmus, az új periféria kialakulása.¹ Bár a szakirodalom nem tudott megállapodni a kellően pontos és leíró fogalmakban, a

¹ Caryl Phillips, *A New World Order* (New York: Vintage, 2005), 4.

megkülönböztetés érdekében Bill Ashcroft definícióiból kiindulva Caryl Phillips első periódusának műveit posztkoloniális regényeknek, míg az életművének második felét transznacionális regényeknek nevezem a dolgozatban.²

Mindkét alkotói időszakára jellemző a térbeliség fontossága, hiszen már a címek is rendre tartalmaznak térbeliségre vonatkozó lexikális elemeket. A *Passage* [átkelő], *Crossing* [átkelés], *Falling* [hulló] szavak minden esetben egyértelmű helyváltozásra utalnak, míg a *Higher* [magasabb], *Distant* [távoli] is térbeli minőségeket jelölnek, pozicionálnak, a *Shore* [part], *State* [állam/állapot], *Cambridge*, *Ground* [föld] szavak pedig valós és képzeletbeli helyeket jelölnek. A terek mindig viszonylagosak a szövegekben, sosincs önálló, esszenciális jelentésük. A terek funkciója általában az egyik pontból a másikba jutás, amely különböző céllal történik a két korszakban.

Míg a posztkoloniális út a térbeli utazáson kívül egy múltba révedő identitáskeresés, addig a transznacionalista út egy kilátások nélküli jelenben történő küszködés, amelynek küldetése az én szimbolikus és szó szerinti elhelyezése egyfajta narratívában – amely sokkalta inkább – a 2001 óta pszichológiában használatos narratív identitáson alapuló³ – múlt-jelen-jövő hármasán átívelő vonal, mint a hagyományos szemlélet két pont közötti átjárhatóságának kérdése. A térbeliség ilyen ábrázolásai nem csak az identitásválságok természetében mutatnak különbséget, hanem jól tükrözik a posztkolonializmus hagyományos és újragondolt diskurzusának alapvető eltéréseit.

Jelen tanulmányomatban Caryl Phillips *A Distant Shore* című regényén mutatom be a transznacionalista térbeliség ábrázolásának különbségeit a hagyományos posztkolonialista diskurzuséhoz képest. Miután a következő szekcióban bemutatom posztkoloniális diskurzus térszimbolikájának leglényegesebb vonásait, a paradigmaváltáshoz vezető út három olyan szerzőjével folytatom, akik nagy hatással voltak Phillipsre, majd a két megközelítés közti különbséget ismertetem a regények összevetésével. Végezetül pedig a diskurzivitás módszertanából következő elkerülhetetlen problémákra hívom fel a figyelmet az összegzésben.

2. A posztkoloniális terek

A posztkoloniális diskurzusban Edward Said: *Orientalizmus* című tanulmánykötete általánosan elismert alapmű. Alapmű alatt jelen esetben azt értem, hogy az egész diskurzus struktúráját, terminológiáját és axiómáit e kötet adja. A tér pedig már Said szerint is olyan jelentős eleme volt a világ dinamikáinak működésében, hogy a politikai és kulturális ellentét is egyfajta általánosító térbeliségen alapul, a címadó kelet-nyugat megkülönböztetésén.⁴

A kelet-nyugat ellentét tulajdonképpen egy érzékletes (bár rendkívül pontatlan) vizualizációja a centrum-periféria ellentétnek, amely egy lényegesen formalistább leírása ennek a sok arcú hatalmi függőségnek. Mára hivatalosan hatályát veszítette, de sok akadémikus számára ma is érvényes politikai címkézése ennek a kettősségnek a birodalmi központ – gyarmatvilág felosztás, de dinamikái kétségkívül működnek és általánosabb kontextusban is alkalmazhatóak, ahogyan azt a későbbiekben látni fogjuk az új periféria megjelenésével.

² Bill Ashcroft, *Post-Colonial Studies: The Key Concepts* (London: Routledge, 2007), 214-5.

³ Dan P. McAdams, „The psychology of life stories”, *Review of General Psychology* (American Psychological Association: Volume 5, Issue 2), 107-8

⁴ Edward Said, *Orientalism* (New York: Vintage, 1979), 4.

A bináris ellentétképzés és a földrajzi rögzítettség mellett rendkívül fontos azonban az a fajta kettősség is, amelyet az identitás formálására és a birodalmi törekvések igazolására használt fel minden gyarmatbirodalom. A kiüresítés, dehumanizációs folyamatok – akár önkéntelen, akár szisztematikus – megvalósítása praktikus eszköz volt a gyarmatosító állam kezében.

Edward Said e folyamatokban a szisztematikus működést vizsgálta, mely során egyrészt tárgyiasító, jelentéstorzító eszközökkel gyakorolt hatalmat a kultúrát irányító birodalmi nézőpont [*hegemonia*], ezzel dehumanizálta, fetiszizálta és elidegenítette a gyarmati alanyokat. Másrészt pedig ennek velejárójaként olyan esszenciálisnak tűnő, de valójában csak a kettős viszony szempontjából értelmezhető általánosító identitásfelhőkkel ruházta fel a gyarmati világ kultúráit és lakosait, mely monolitikus, kollektív identitásokat hozott létre.⁵ Ez a szemlélet nem csak egyfajta külső elnyomó hatalmi eszközként működött a gyarmati időszakban is, hanem a reprezentáció és önreprezentáció automatikus stratégiájává is változott. E stratégia aztán természetesen átiszárgott a populáris kultúra reprezentációs technikái közé, gondoljunk csak a 2018-as *Fekete Párduc* című Marvel filmre, amely vizuális elemeiben hordozza a fetiszizáló, egzotikus képet, amellyel elidegenítő Wakanda világát a már ismert nyugati szuperhősök kulturális ellenpólusaként.

Ha úgy tekintünk erre a mechanizmusra, mint a jel megfosztása a jelentésétől – ahogy Stuart Hall a reprezentációban nem csak az automatizmust, hanem a hatalomgyakorlás eszközét is látta –, akkor ugyanezt a reprezentációs technikát láthatjuk a gyarmati térbeliség nyelvi kifejezésében és ábrázolásában.⁶ Az ismeretlen föld, az új világ, a gyarmatbirodalom mind-mind olyan kifejezések, amelyek a gyarmati helyszíneket megfosztják esszenciális tartalmuktól, jelentésüktől, és a gyarmatosítás diskurzusába helyezik, hogy aztán annak logikájában értelmezzék őket újra. Ezzel monopolizálják a hely reprezentációját, az adott diskurzuson kívül ugyanis a jelnek nincs jelentése.

Ebből indul ki Bill Ashcroft is, amikor a posztkolonializmus alapfogalmait igyekszik tisztázni. Szerinte térbeliség felosztható térre és helyre. A különbség pedig abban áll, hogy míg a tér egy csupasz, szociokulturális érvénnyel nem rendelkező lokáció, addig a hely bír ilyen többletjelentéssel.⁷ Következésképpen a hely mindig szubjektív, viszonylagos és csa szűkebb közösségek számára bírhat jelentőséggel. A tér pedig legfeljebb szimbolikus, ideológiai értelemben lát el egy adott társadalom nagynarratívájában identitásképző funkciót (ld. a meghódítandó tér, „manifest destiny”, „Lebensraum” vagyis élettér-elmélet).

A jelentőségteljes helyek és a jelentés nélküli terek megkülönböztetése tehát egy posztkolonializmuson is túlmutató felosztás, ami a strukturalizmus és a kognitív tudományok által is használt fogalmakra épül, és az élet sok más területén megfigyelhető. Egy magyar olvasó számára talán Radnóti Miklós *Nem Tudhatom...* című verse lehet a legismertebb irodalmi feldolgozása ennek a kettősségnek, melyben a leírt táj a bombázó szemében egy idegen, tartalmatlan tér, de az ott lakó, felnövő számára az emlékekkel teli jelentőségteljes hely. Ebben a kettősségben értelmezhető az én [self] és a másik [other] kettőssége mentén kialakuló önértelmezés, amely egyszerre forrása a posztkolonialis identitásképzésnek és identitásválságnak.

⁵ Said, 6-7.

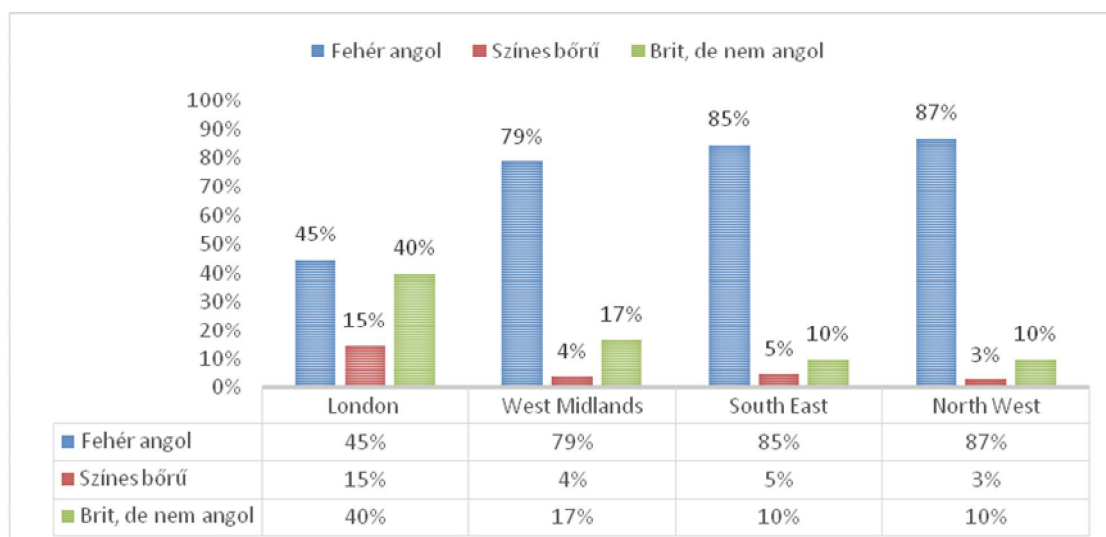
⁶ Stuart Hall, *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices* (London: SAGE Publications, 1997), 44-5.

⁷ Bill Ashcroft, 161-2.

3. Posztkoloniális paradigmaváltás

A posztkoloniális diskurzus paradigmaváltását egyfelől egyes elméleti gondolkodók kritikus szemlélete, másfelől gyakorlatban végbemenő változások tették elkerülhetetlenné. E szekcióban a társadalmi környezet – vagyis a szociokulturális mátrix – megváltozása mellett a hagyományos diskurzus elméleti kritikája nyomán kerül ismertetésre Phillips második prózairodalmi korszakának alapot adó eszmei háttér.

A gyakorlati szempontok egy laikus számára is egyértelműek, hiszen a hétköznapi valóságban, a nyugat-európai társadalmak szociokulturális átrendeződésében jelentek meg. Egyes gondolkodók kifejezetten ellengyarmatosításnak nevezik azt a folyamatot, mely során a korábbi birodalmi központokban (centrum) megjelenik a volt gyarmatviág (periféria) lakossága. Ezzel olyan kozmopolita centrumokat jöttek létre, amelyek már nem tükrözték az egyébként viszonylagosan, bizonyos szempontok mentén (fehér, keresztény, brit) mentén homogénnek nevezhető többségi társadalom szociokulturális jellemzőit.

Ábra 1:

Etnikai sokszínűség az Egyesült Királyságban (2011-es Népszámlálás alapján)

A fenti ábra két számunkra rendkívül fontos részletet árul el az országról, ahol Caryl Phillips él és alkot, a heterogenizálódó Angliáról. Egyrészt a már említett – és a társadalomtudományok által évtizedek óta tárgyalt multikulturális nagyváros kialakulása. Másrészt viszont egy sokkal frissebb téma, a nagyvárosok és a fejletlenebb vidéki régiók közötti szociokulturális különbség – a londoni körzethez hasonlított három nagy angol régió, mely túlnyomó részt rurális térségekből áll, ahol a felmérés statisztikai adatai alapján az etnikai diverzitás közel sem olyan számottevő. Ahogyan azt a negyedik szekcióban a szoros olvasás tanulságaként olvashatjuk, a vizsgálat fő szövege által választott *A Distant Shore* című regényben mindkét szempont egyszerre identitásképző erő és identitásválság okozója.

A probléma természetesen nem magában a diverzitásban rejlik, hanem abban az posztkolonializmus utáni identitásválságban, amely lényegében ennek a diverzitásnak a reprezentációs problémáiból fakad. A második korszakos szövegek drámaisága a bináris posztkoloniális konfliktus helyett már a hibrid, transznacionalista karakterek lényegesen alanyibb identitásválságából fakad. Más szóval nem csupán a korábban említett monolitikus „nyugati” nagynarratívának szemszöge szüli, hanem az angol társadalom nagynarratívája és az „igazán személyes” narratívák közti feloldhatatlan ellentmondás.

Ezen a ponton tisztázni kell, hogy mit értek az „igazán személyes” narratíva fogalma alatt – és ezzel elérkeztünk az elméleti paradigmaváltás három fő kérdésfelvetéséhez. Bár elsőre önkényesnek tűnhet a megfogalmazás, de valójában abból a fundamentális problémából ered a személyes narratíva és egy újragondolt személyes narratíva megkülönböztetése, hogy a hagyományos diskurzív megközelítés természetéből fakadóan kollektivistá. Olyan gondolkodók, mint Gayatri Chakravorty Spivak vagy Franz Fanon, akik korszakalkotó szerzői a XX. századi posztkoloniális diskurzusnak, a marxista és újbóloldali eszmerendszerek struktúráját, terminológiáját és logikáját emelik át a volt gyarmati világ kontextusába. Ahogy Kwame Anthony Appiah fogalmaz, ilyen módon a hagyományos posztkolonializmus személyesnek vélt narratívák valójában csak a modernista logika visszafordítása, ellentétes előjellel történő átfogalmazása. Vagyis hasonlóan a gyarmatosító logikához, a széleskörben posztmodernnek hitt posztkoloniális diskurzus sem tud átlépni a bináris ellentétképzésen, nem esszenciális és nem alanyi, hanem kollektív identitásfelhőkre alapul. ⁸

Appiah ilyenét kritikája tetten érhető Phillips két regényének narratológiai játékában, a személyes narratívák egymásmellé rendezésében. Míg az első korszakhoz tartozó *Crossing the River* (1993) esetében a személyes narratívák összeolvasása a mű négy főszereplőjének sorsának összekapcsolása pusztán a diaszpóra-identitás leírását szolgálja.⁹ Bár térben és időben is teljesen máshol él a négy főszereplő, összeköti őket az a kollektív identitásválság, ami a diasporában élő afrikai személyeket átfogóan jellemzi. Ezzel ellentétben az *A Distant Shore* két főszereplőjének (egy középkorú, középosztálybeli, konzervatív angol nő és egy fiatal afrikai háborús menekült férfi) tragédiáját egymás mellett olvasva körvonalazódik két valóban személyes történet, amelynek közös vonásai egyszerre teszik egyedivé és általánossá a globális világ kihívásait, ezáltal a szöveg saját keretein belül megszünteti a hagyományos politikai identitás érvényességét, a posztkoloniális kettősségek logikáját.¹⁰

A kettősség logikáját tovább gyengíti Homi Bhabha hibriditás-elmélete (1994), amelynek egyik alap gondolata, hogy a posztkolonializmus mint struktúra a saját mechanizmusai alatt fog összerogyni, hiszen azon a téves elképzelésen alapul, hogy az én és a másik élesen elválasztható

⁸ Kwame Anthony Appiah, "Is the Post- in Postmodernism the Post- in Postcolonial?" *Critical Inquiry* (Vol. 17, No. 2, Winter, 1991), 348-9.

⁹ Alan McCluskey, "Cosmopolitanism and Subversion of "Home" in Caryl Phillips's *A Distant Shore*" *Transatlantic Literature* (Questia 6.1, 2013), 1-2.

¹⁰ Ameeth Vijay. "Towns of Unquestionable Insignificance in Caryl Phillips' *A Distant Shore*" *Postcolonial Text* (10, no.1, 2015), 2-3.

identitások. Ezzel ellentétben ő éppen azt állítja, hogy nem létezik ez a két szimbolikus tér, a kultúra és az identitás valójában a kettő találkozási pontjában alakul ki, a harmadik térben.¹¹

Ezt a megközelítést pedig mi sem támogatja jobban, mint a gyarmati terek ütközőzónája mellett megjelenő kozmopolita terek ütközőzónája, ahol a nyugati nézőpontból évszázadok óta stabil (poszt)koloniális identitás új kihívásokkal néz szembe. Immár egy olyan világban élnek e mechanizmus szereplői, melyben a kontakt helye felborítja az eddigi folyamatokból fakadó identitásokat. Solomon, az *A Distant Shore* férfi főszereplője egyfajta soha be nem teljesülő európai álmot keres Angliában, míg Dorothy, a női főszereplőnek éppen országa új „funkciójától” érez válsággá dagadó bizonytalanságot a nemzet karakterének elvesztése kapcsán. Ezek az ideológiai alapállások csak és kizárólag egymással kapcsolatba lépve, egymásra reagálva, egymást formálva képesek identitást alkotni egy olyan térben, ami valójában nem tartozik sem az énhez, sem a másikhöz.

Az önazonosság mechanizmusainak ennyire összetett és viszonylagos leírását tükrözi Paul Gilroy elméleti munkája is, a *The Black Atlantic* (1993), mely többek között a kettős tudat [double consciousness] és a láthatatlan fekete modernitás [black modernity] fogalmaival alapozta meg a paradigmaváltást. A kettős tudat a Bhabha hibriditás-elméletéhez hasonlóan alapjaiban kérdőjelezi meg a bináris ellentétképzés logikáját, hiszen nem csak az én-másik külső ellentétének túlzottan is leegyszerűsítő megerősítését tagadja, hanem felveti a fekete diaszpóra tagjainak belső konfliktusát is. Definíciója szerint a kisebbségek öntudata egyszerre különbözteti meg őket a többségi társadalom nagynarratívájának *énképétől* és a nagynarratíva szemében képzett *másik* képétől: egy Angliában élő fekete egyszerre európai és egyszerre afrikai, de közben valójában egyik identitáshoz sincs teljes hozzáférése.¹²

A *másik* kettőssége mellett a Gilroy fekete modernitás fogalmának kifejtésével a többségi társadalom, vagyis a nemzeti *énkép* homogenitását is vitatja. Azt a hagyományos posztkoloniális diskurzushoz hasonlóan ő is axiómaként kezeli, hogy a reprezentációs folyamatokat a kulturális hegemonia határozza meg. 1991-es sokat idézett munkájának (*There is Ain't No Black in the Union Jack*) címadó illusztrációja is a diaszpórák reprezentációhiányos állapotát kívánta körüljárni, mely szerint a brit nemzeti lobogóban nincsen *fekete*. Azonban egy nagyon fontos elemként már a láthatatlanul összefonódó plurális narratívákról beszél, vagyis arról, hogy a modernitás alapja nem pusztán a nyugati nézőpont, hanem az egész modernista világtrend kialakulásának szerves része volt Afrika és a gyarmatvilág. A polifónia lényege, hogy nem csupán a másik identitása összetett és reflektív, hanem az én is ebben a viszonylagos rendszerben nyeri el érvényét, a kérdés csupán a nyílt reprezentáció mértéke.¹³ És éppen a reprezentáció mértékéből fakadnak az identitásképzés kihívásai, a hagyományos posztkolonializmus utáni identitásválság.

4. A transznacionalista terek

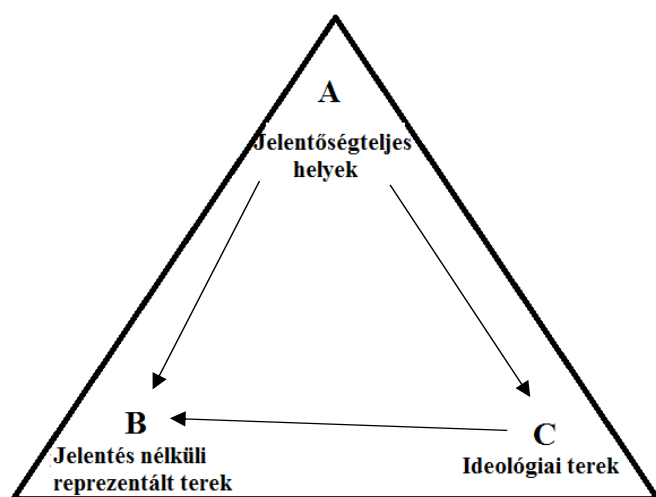
Így juthatunk el ahhoz az újszerű szempontrendszerhez, amely alapján Phillips 1997 utáni szövegeiben már kimutatható a kettősség megszűnése, és egyfajta folyamatos fluxus a karakterek identitásának értelmezhetőségében. Bár ahogy azt már a bevezetőben is jeleztem, a

¹¹ Homi Bhabha, *The Location of Culture* (Hoboken: Taylor and Francis, 2012), 111.

¹² Paul Gilroy, *Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness* (London: Verso, 1993) 112-7

¹³ Paul Gilroy, *Black Atlantic*,

transznacionalizmus kifejezést sokszor jobb híján használja az irodalomtudomány, jelen esetben képes leírni a különbség jellegét. A posztmodernitás jegyeit immár szervesen és apolitikusan magukban foglaló szövegek középpontjában a nemzeti nagynarratíva átlényegülése, az ambivalens értékek, a globalizmus és a pluralitás áll. A változás és a viszonylagosság pedig a terek értelmezésében fontos tényezők. Az értelmezés tárgya pedig jelen kutatásban az *A Distant Shore* karaktereinek (változó) viszonya a különböző helyszínek felé, a helyszínek funkciója a karakterek identitásképzése szempontjából, illetve a terek és helyek filológiai ábrázolása. Az karakterek viszonya és a helyszínek funkciója vizualizációjában segíthet az alábbi ábra:

Ábra 2: a terek személyes jelentősége és funkciója az *A Distant Shore* című regényben

Az ábra hármas felosztása két szempont alapján értendő. A már említett Ashcroft-féle tér-hely definíció és a Gilroy által felvetett reprezentációs probléma nyomán három különböző helyszín különíthető el a regényben. A jelentőségteljes helyek (A), amelyek érzelmi és szociokulturális érvénnyel bírnak, amelyekhez a karakterek érzelmileg kötődni [belonging] tudnak, mert személyes kapcsolat köti őket, e helyekhez. Ilyen Dorothy szülővárosa fiatalkorában, vagy szeretője, Mahmood települése, Solomon számára ilyen a meg nem nevezett otthona, melyből a háború miatt kell elmenekülnie. De valójában a személyes narratívájuknak ezek a jelentős helyszínei, ezek alakítják ki személyes identitásuk alapjait.

A jelentés nélküli reprezentált terek (B) azok a médiában, nemzeti kánonban megjelenő települések, amelyek semmilyen szociokulturális érvénnyel nem bírnak, viszont mégis valamilyen céllal nyilvános reprezentációt kapnak. Ilyenek például azok az európai testvérvárosok, amelyek Weston rövid és szinte teljesen eseménytelen történetét próbálják a nagy európai történelmi narratívába helyezni azáltal, hogy egy II. világháború alatt szétbombázott francia testvérvárosról és egy németről is táblán emlékeznek meg (*DS*, 5) vagy azok a sporthírekben szereplő városok, amikről a szereplők semmit sem tudnak azon kívül, hogy a nemzet nagynarratívájának rendkívül

fontos kötőelemei¹⁴ – labdarúgó, golf vagy rögbi klubok városai. Ezeket a „túlreprezentált” városokat Dorothy az alábbi módon írja le:

[A] place where if, on a Saturday afternoon, one happens to turn on the television set as the football results are being read out, towns of unquestionable insignificance will be freely mentioned, but Mahmood’s small English town will simply not exist. [ezek olyan városkák, amiket szombat délután tévézés közben mondanak be, amikor beolvassák a futball eredményeket, ezekről a megkérdőjelezhetetlenül jelentéktelen városokról folyton hallasz, míg Mahmood kicsi angol városkája szinte nem is létezik] (DS, 179)

A háromszög harmadik csúcsa az ideológiai többletjelentéssel rendelkező szimbolikus terek (C), például London, ami egészen pontosan a regény provinciális helyszínét adó Weston kozmopolita ellenpontja, ahol a diverzitás elfogadott, és amely települést látszólag reprezentál a nemzeti kánon. Bár a szöveg során hamar kiderül, hogy ez a reprezentáció szintén leegyszerűsítő, és valójában sokkal inkább projektálja a liberális, elfogadásban és egyenlőségben élő multikulturális központot, minthogy leírná azt. A reprezentáció hiányához hasonlóan azonban a reprezentált nagynarratíva és a személyes narratívák közötti ellentmondások is identitásválsághoz vezetnek, amit mi sem bizonyít jobban, mint Dorothy visszatérő kétségbeesett megjegyzése – amely egyben a mű kezdőmondata is –, hogy „Anglia megváltozott”.

Mindazonáltal a pluralizmus felerősítéseképpen egyazon helyet többféle módon is bemutat a szerző, a helyi lakosok számára Weston települése is jelentőségteljes hely (A), ahol bár Dorothy és Solomon is sok időt tölt, a főszereplők mégsem tudnak kötődést kialakítani a hellyel, mert sosem fogadják be őket, így csupán egy vágyott közösség szimbolikus tere marad számukra (C). És habár Anglia mind Dorothy, mind pedig Solomon számára ideológiai tér, a jelentésük teljesen más, hiszen a nő szemében Anglia egy értékvesztett, birodalmi központ, amely iránt nosztalgiát érez (DS, 12) Solomon éppen egy szebb jövő ígéretét látja az országban (DS, 134), mindkettejük elképzelése projekciók mentén alakult ki, hiszen egyiküknek sem volt valódi tapasztalata a szimbolikus jelleggel felruházott terekkel kapcsolatban.

A szöveg szereplőinek tragédiája abban rejlik, hogy a három tértípus közül az egyik alkalmatlan a reprezentációra (A), vagyis valójában nem narrálható; a másik tulajdonképpen a karakterek számára érvénytelen (B), így nem azonosulható; a harmadik pedig elérhetetlen (C), hiszen csupán olyan ideológián alapuló projekció, mint a kozmopolitanizmus, amely a népesség egyik részének kifejezetten ellenszenves – ez vezet Solomon tragikus halálához is – a regényben bemutatott ellenkező tábor szempontjából (Sheila, Carla, Catherine vagy Solomon számára) viszont csak egy beteljesületlen vágy.

Ebből következik a szöveget jellemző folyamatos válsághelyzet és értékvesztés, amely nem csupán a főszereplők állapotában mutatkozik meg (Solomont menekült, elítélt, számkivetett és végül megölik, míg Dorothy magányos, munkanélküli, beteg, végül teljesen leépül szellemileg). Ez megmutatkozik a terek funkciójának változásában is, hiszen láthatjuk. Az ábra nyilakkal jelzi a szövegben végbemenő változások típusait. E szerint lehetséges a jelentőségteljes helyek kiüresedése (A→B) vagy szimbolikus terekké változása (A→C), illetve a szimbolikus tér kiüresedése (C→B). Az optimális eset az lenne, hogy a szimbolikus vagy ideológiai terekből válna

¹⁴ Hall, *Representation*, 44-5

jelentéssel bíró hely, hiszen ez azt jelentené, hogy Dorothy szimbolikus Angliája otthoná nemesül és Solomon megtalálja az európai álmod Angliában, de ez egyik esetben sem történik meg, ahogy a reprezentált terekhez sem kerülnek közelebb a szereplők.

Mindenekelőtt akkor válhat jelentés nélkülivé egy hely a szöveg logikája szerint, ha azt egy karakter traumához köti. Dorothy szemében London ideológiai központból (C→B), míg Solomon szülőföldje érvényes helyből üresedett jelentés nélküli hely. Dorothy esetében húga halála volt a katalizátor, mely után minden kapcsolata megszakadt a fővárossal, míg Solomon a háború borzalmai, migráció traumája és az otthon elvesztése (*DS*, 175) kényszerítette őt egy ambivalens állapotba, melyben egyszerre feledni és emlékezni is akart, mely fluktuáció Paul Gilroy szerint alapvetően jellemzője a diaszpórák tagjainak¹⁵. Nyelvét, múltját elvesztette, de rituáléiban volt látható az emlékezés igénye – ahogy azt Dorothy gondolatain keresztül explicit módon kifejti a szerző (*DS*, 268). Solomon esetében a jelentésnélküliség annyiban igaz, hogy a trauma következtében képtelen igazodási pontként, érvényes értelmezési keretként tekinteni országára a saját identitásával kapcsolatban.

Az előbb említett akut traumákhoz képest (Irene Visser megkülönböztetését használva) – amelyeket egy konkrét, körül határolható esemény vált ki – az ideológiaivá váló tereket krónikus trauma váltja ki, mely hosszas kondicionálás eredménye. Dorothy látens rasszizmusa nem empirikus okokból alakult ki, hanem édesapja hatására (*DS*, 27), ahogy sosem tapasztalta meg a nosztalgiával vágyott Brit Birodalmat. Szemében Anglia ilyen értelemben is átalakult, és nem mint közvetlen lakókörnyezete, hanem mint ideológiai tér létezik, amely elmozdult a kívánt állapotából, és amely „zavaró, nem tűnik helyesnek”. (*DS*, 5)

Mindazonáltal Dorothy identitása sem írható le ebben a kétdimenziós rendszerben, hiszen az ő esetében is él a már említett kettős tudat mechanizmusa. Ez a mechanizmus méghozzá úgy jött létre, hogy a Stoneleigh nevű újjépítésű lakóövezetbe költözött, ami Weston szélén elkezdett egy félig kívülálló közösségként funkcionálni, ezzel gyakorlatilag lemodellezve egy diaszpóra működését: Dorothy egyszerre él Westonban és azonbelül Stoneleighban. A szöveg nyitott kérdésként hagyja, hogy eltérő társadalmi státusza és kulturális háttere miatt nem tudott beilleszkedni, vagy a törzsi dinamikák, a kirekesztés és az idegengyűlölet miatt eleve esélye sem volt. Ez azért is neuralgikus pontja a regénynek, mert ugyanazokat a reprezentációs és szociális folyamatokat állítja párhuzamba Solomon és Dorothy esetében, vagyis maga az identitásválság már nem köthető bőrszínhez, osztályharchoz vagy nemhez. Ezzel mindenfajta kollektív és politikai identitás a szöveg világán belül elveszítette értelmét, és megmaradt az alany kiszolgáltatottsága.

Nem mindenki éli meg ezt a Weston-Stoneleigh megkülönböztetést válságként, sőt – ahogy a postástól Dorothy is megtudhatta – Stoneleigh egyes lakosai kifejezetten úgy címzik a leveleiket, hogy Weston mellett feltüntetik Stoneleight, mások pedig egyenesen elhagyják a település eredeti nevét. (*DS*, 5) Mindkettő bizonyos mértékben tekinthető önmaguk elidegenítő [self-othering] gesztusaként. Ebben az esetben is egyértelmű, hogy a fizikai térbeliséget Phillips identitásképző erőnek tartja.

A fizikai térbeliség kapcsán pedig két fontos tanulságot le kellett vonni a vizsgálat során. Egyrészt a folyamatos mozgás (költözés, migráció, menekülés, séta, út a kórházba/temetőbe,

¹⁵ Gilroy, *Black Atlantic*, 217-20.

utazás) végigkíséri a cselekményt, és az állandó lelki és identitásban végbemenő változásokat tükrözi. Ezt az ősi irodalmi toposzt csak az a tény fordítja ki eredeti jelentéséből, hogy az útnak sosincs vége. A címben szereplő távoli part [distant shore], azt a mindig elérhetetlen úticélt jelöli, amely felé a két főszereplő igyekszik, de valójában sosem jut hozzá közel.

A másik fontos tanulság a terek szűkülése. Dorothy esetében az otthon fogalma szépen lassan leszűkül Angliáról Westonra, Westonról Stoneleighra, Stoneleighról a saját házára, míg nem mentális leépülésének következményeképpen az utolsó fejezetben már a saját testébe zárva, belső monológ formájában beszél. Ugyanez a térvesztés megfigyelhető Solomon esetében is, aki migránsként úgy érzi, az egész világ előtte áll, aztán Angliában hamar rá kell döbbsennie, hogy még egy ország sem juthat neki, Stoneleighban ő is szinte a saját házának elszigetelt magányában él, míg el nem rabolják, és egy kocsis csomagtartójába kerül halála előtt.

A könyv talán legnyilvánvalóbb filológiai érdekességére azonban még nem tértünk ki. Három féle helyszínt különböztethetünk meg a szövegben, a megnevezett valós helyeket (Anglia, London, Afrika, Franciaország, Németország), a fiktív helyeket (Stoneleigh, Weston), és a meg nem nevezett településeket (nagyváros, Mahmood városa, Solomon országa). Az első kategória esetén kijelenthető, hogy a helyszínek a nemzeti nagynarratíva reprezentált elemei, de jelentőségük nincs vagy csak szimbolikus (B, C) az egész regény cselekménye során. A fiktív és névtelen helyek valamilyen szinten, legalábbis bizonyos szereplők számára valódi szociokulturális érvénnyel rendelkeznek (A), de vagy elveszítik ezt a kapcsolatot is, vagy identitásválságuk oka az óriási ellentmondás a nagynarratíva reprezentációja és a helyek között.

5. Konklúzió

Caryl Phillips új, transznacionalizmus jegyeit hordozó identitásválságának alapja az otthontalanság és a köztesség állapota, amely a posztkolonializmussal ellentétben már rendszeren kívül helyezi a modernitás régi bináris struktúráit, nem ellendiskurzusként reagál, hanem a bizonytalanság és állandó változás narratívájaként mutatja be az egyetemes, de nem kollektivistai emberi lényt. Ilyen értelemben Caryl Phillipsnek valóban sikerült a posztmodern alap gondolatait megírni posztkolonialis témára.

Azonban kutatásommal kapcsolatban fontos elmondani azt is, hogy a kortárs diskurzuvista irodalomkritika továbbra is a modernitás kapaszkodóit keresi. Vagyis sok olyan kritikus, akik Phillips vagy más kortárs szerző vizsgálatával foglalkoznak, még mindig olyan fogalmi keretrendszerben gondolkodnak, amelyek a modernitás bináris ellentétpárjára épülnek. Továbbá szoros olvasás helyett jellemző a társadalmi vonatkozásokat érintő (politikai indoktrináció okozta) értékítélet is. Más szóval olyan szerzők esetében, mint az itt is hivatkozott Alan McCluskey vagy Ameeth Vijay, akik számára a nacionalizmus eredendően negatív, a kozmopolitanizmus pedig pozitív értékrendek, felvetődik a szövegek hűtlen, torzított olvasatának lehetősége.

Vijay azon megjegyzése is jól példázza ezt a problémát, amikor Dorothy mondatait arról, hogy Anglia megváltozott, aktuálpolitikai kiszólásnak és egyfajta rasszista-liberális tengelyen értelmezhető megnyilvánulásnak tekinti.¹⁶ Ez már csak azért is megalapozatlan, mert ugyanannak a

¹⁶ Vijay, "Towns of Unquestionable Insignificance", 3-13

kirekesztésnek van kitéve Dorothy is a westoniak szemében, nem beszélve arról, hogy Solomon tényleges elrablói kívül az olvasó nem ismerheti meg Weston többi polgárának rasszista természetét (ha volt ilyen).

Caryl Phillips szövege polifón, prózája az átmenetiség irodalma, egyszerre tükrözi ezzel a korszakok közti elmosódott küszöböt, melyben szocializálódott, a földrajzi határok láthatatlanságát egy globális világban, és a fiktív társadalmi struktúrák reprezentációs mechanizmusának elengedhetetlen, mégis oly káros természetét. Mindezt pedig a térbeli ábrázolás eszközeivel teszi, hogy az elvont fogalmak és az identitások viszonylagossága láthatóvá váljanak, de semmi esetre se egyszerűsödjenek le a modernitás struktúráinak átpolitizált szintjére.

6. Felhasznált irodalom

Ashcroft, Bill, Gareth Griffiths, Helen Tiffin. *Post-Colonial Studies: The Key Concepts*.

London: Routledge, 2007.

Appiah, Kwame Anthony "Is the Post- in Postmodernism the Post- in Postcolonial?" *Critical*

Inquiry, Vol. 17, No. 2 (Winter, 1991), pp. 336-357

Bhabha, Homi. *The Location of Culture*. Hoboken: Taylor and Francis, 2012.

Gilroy, Paul. *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. London: Verso, 1993.

Hall, Stuart. *Representation - Cultural Representations and Signifying Practices*. London:

SAGE Publications, 1997. Print.

McAdams, Dan P. „The psychology of life stories”, *Review of General Psychology*. American Psychological Association: Volume 5, Issue 2. pp. 102-22

McCluskey, Alan. "Cosmopolitanism and Subversion of "Home" in Caryl Phillips's *A Distant Shore*." *Transatlantic Literature* 6.1 (2013): *Questia.com*. Questia. Web. (Elérés: 2019. november 30.)

Phillips, Caryl. *A Distant Shore*. New York: Vintage, 2003.

--- *A New World Order*. New York: Vintage, 2005.

--- "Rites of Passage." Ed. Renée Schatteman. *Conversations with Caryl Phillips*. By Maya Jaggi. Jackson: University of Mississippi, 2009. 77-86.

Said, Edward. *Orientalism*. New York: Vintage, 1979.

Vijay, Ameeth. "Towns of Unquestionable Insignificance in Caryl Phillips' *A Distant Shore*" *Postcolonial Text*. 10, no.1 (2015)

Visser, Irene. "Trauma and Power in Post-colonial Literary Studies". *Contemporary Approaches in Literary Trauma Theory*. Ed. Michelle Balaev. London: Palgrave Macmillan.2014. pp. 106-12

Bevezető

Michel Foucault hatalomfelfogásában központi szerepet játszik a biohatalom fogalma. Szerepe, funkciója, sajátosságai több munkájában is szerepet kap, így a *Felügyelet és büntetés* vagy *A szexualitás története* című művekben. Foucault eköré a fogalom köré épít egy sor másik fogalmat, így a biopolitikát és a biotörténelmet is. A 20. század végére azonban, köszönhetően a technika további fejlődésének és a társadalmi struktúrák átalakulásának, a biohatalom fogalma fokozatosan elavult lett, és ma már egyre több bíráló érzi, mivel a 21. századra több tekintetben meghaladottá vált. A biohatalom nyomán Bernard Stiegler megalkotta a pszichohatalom fogalmát, ami lényegében már nem a test feletti, hanem a tudat feletti uralomra összpontosít. Ezt a fogalmat használja fel és tágítja ki Byung-Chul Han kortárs koreai filozófus, akinek munkái a neoliberais társadalmak görbe tükrét adják. Vizsgálódásom tárgya tehát a biohatalom és pszichohatalom fogalma, ezek kapcsolata és annak a kérdésnek az eldöntése, milyen lehetőségei vannak a pszichohatalomnak a tömegek feletti kontrollra.

1. A Foucault-i hatalomfelfogás

Foucault a 20. századi filozófiai gondolkodás meghatározó alakja, akit gyakran a posztmodernizmus és a strukturalizmus irányzataihoz sorolnak, de aki élete során elutasította ezeket a címkéket. Sajátos szempontjai, megközelítései még ma is elevenen hatnak. Szemben sok más teoretikussal, Foucault történeti példákából indult ki és azokból vont le következtetéseket. Munkái ezért nemcsak filozofikus eszmefuttatások, de érdekes történeti olvasmányok egyben, bár nem felelnek meg egy történeti munka kritériumainak a sok előfeltevés és következtetés miatt, valamint, hogy híján van a tényszerűségnek. Hatalomfelfogását, bár egységes és összefüggő, nem egyetlen műben, hanem művek sokaságában fejt ki. Takács szerint „ha Foucault korai hatalomelméletét elsősorban a fegyelmező társadalom elgondolása tette népszerűvé és széles körben vitatottá, akkor ma inkább azok a későbbi fejlemények keltenek figyelmet, amelyekben a hatalom társadalmilag produktív természete került előtérbe, mint például a kormányzás vagy a biopolitika jelenségeinek elemzésében.” (Takács 2006.)

Amikor a hatalom vizsgálódásának miérettjét taglalja, Foucault ezt állítja: „Célom nem a hatalmi jelenségek elemzése volt és nem is állt szándékomban egy ilyen elemzést megalapozni. Inkább az emberi lény különféle szubjektívációs módjainak történetét próbáltam felvázolni kultúránkban, e célból az emberi lényeket szubjektummá alakító három objektívációs móddal foglalkoztam.” (Foucault 2000: 464.) Ezek az objektívációs módok: a termelési viszonyok, értelmi összefüggések, valamint a hatalomviszonyok. A hatalomviszonyok ez esetben inkább stratégiák szembenállását jelöli, semmint konkrét hatalmi berendezkedéseket vagy struktúrákat. A hatalomviszony alapja a szembenállás, anélkül nem is beszélhetünk hatalomról. Foucault háromféle hatalmi harcot említ: az

uralom formái ellen vívott harcot, a kizsákmányolás formái elleni harcot és az olyan harcot, ami saját magához kötve aláveti az egyént másoknak.

Foucault abban is eltér kortársaitól, hogy a hatalom fogalmát nem konvencionálisan közelíti meg: „Hatalmon, úgy vélem, legelőször is azoknak az erőviszonyoknak a sokasága értendő, amelyek szervesen hozzátartoznak ahhoz a területhez, amelyben kifejtik tevékenységüket, és amelyek alkotórészei e terület szervezettségének; hatalmon az a játék értendő, amely – harcok és szakadatlan összetűzések révén – átalakítja, felerősíti, megfordítja ezeket az erőviszonyokat” (Foucault 1996: 94.) A hatalom mindenütt jelenvalóságáról, megkerülhetetlenségéről beszél. Értelmezése szerint ugyanis jelen van az élet minden területén, nem kötődik intézményekhez, struktúrákhoz, és bármely pillanatban gyakorolható a változó viszonyok játékterében. Éppen ezért a hatalom nem is birtokolható. Foucault megközelítésében a hatalom tehát nem egy elvont jelenség, hanem nagyon is konkrét, hétköznapi. Munkáiban ezért történeti példákkal igyekszik alátámasztani elméletének sarokköveit. A *Felügyelet és büntetés* című műben például a modern bebörtönzési és büntetési célzatú intézmények kialakulásának történetével világított rá arra a sajátos hatalomgyakorlási módra, ami a 18. század második felétől kialakult. „Foucault munkáiban sohasem a hatalom általános elméletének kidolgozását találjuk, hanem – a hatalomgyakorlás konkrét formáinak történeti elemzésén keresztül – a társadalmi szabadságfokok, tiltások és normák, valamint a nekik megfelelő cselekvésmódok egy adott korszakban felmutatható komplex konfigurációinak feltárását.” (Takács 2009: 17.)

A hatalom gyakorlása, a hatalomviszonyok nem egyéni vagy kollektív partnerek között történnek, hanem adott személyek cselekvési módja hat mások cselekvési módjára. Röviden: cselekvés hatása a cselekvésre. „Ebben az értelemben a kormányzás mások esetleges cselekvési mezejének strukturálása. A hatalomra jellemző viszonyt tehát nem az erőszakban és a harcban, nem is a szerződésben vagy az önkéntes szövetségben kell keresnünk (ezek eszközök lehetnek csupán), hanem ebben a különleges – nem harci és nem is jogi – cselekvési módban, a kormányzásban.” (Foucault 2000: 474.) A hatalom álláspontja szerint a szabad alanyokra hat és csak addig, amíg szabadok. A rabszolgaságban tehát nincs hatalomviszony. Ahol ugyanis a meghatározottságok kötöttek, az ő értelmében már nem beszélhetünk többet hatalomviszonyról. A szabadság tehát, amely szembemegy a hatalom gyakorlásával, a hatalom létfeltétele.

A hatalom különféle formái a társadalmi viszonyok egészére kiterjednek. Ezek közül a legfontosabb az állam, amelyre minden hatalomviszony támaszkodik. Ez nem jelenti azt azonban, hogy az államból származnak a hatalomviszonyok, sokkal inkább beszélhetünk államosításról, vagyis arról, hogy az állam valamennyi hatalomviszonyt magába kebelez. Ezért nevezhető az állam globalizáló, egyszersmind totalizáló hatalmi formának, amely nem törődik az egyénnel, csupán a közösség érdekeivel, és ezt egyénítő technikák és totalizáló eljárások komplex kombinációjával viszi véghez.

Foucault a nyugati államok kapcsán kétféle hatalmi technikát emel ki: a pásztori hatalmat és biohatalmat. A keresztény intézményekből eredeztethető pásztori hatalom célja, hogy biztosítsa az egyén üdvösségét a túlvilágon. Szemben a világi, feudális hatalommal, ahol az alattvalóknak kell feláldozni magukat a trón érdekében, itt a nyáj az elsődleges. Azonban nem csupán a közösséget veszi figyelembe, hanem minden egyes egyént. Csak akkor tud működni jól, ha látja az egyének gondolatait: előfeltétele tehát a tudat ismerete és irányítása. A továbbiakban mi a másik hatalmi technikával, a biohatalommal foglalkozunk részletesebben.

2. Biohatalom

A modern államokban a kérdés már nem a túlvilági üdvösség, hanem az evilági boldogság: az egészség, a jólét, a biztonság. Földi célok szorítják ki a pásztori hatalom vallási céljait. „A hatalom azonban most már az életre, az élet folytatására teszi rá a kezét; a halál ettől fogva a hatalomgyakorlás határa, olyan terület, amelyre már nem terjesztheti ki fennhatóságát.” (Foucault 1996: 142) Az élet feletti hatalom Foucault szerint a 17. századtól fejlődött ki, kétféle formában. Az egyik az emberi testre, mint gépre összpontosít, arra, hogy növelje hasznosságát és engedelmességét, hogy minél jobban kiaknázhassa, beépíthesse a gazdasági és felügyeleti rendszerekbe. Mindezt olyan hatalmi eljárásokkal biztosították, amelyek a különféle rendszabályokra jellemzőek. A másik a 18. században alakult ki és arra a testre összpontosít, amelyet áthat az eleven anyag mechanikája, és amely a biológiai folyamatok színtere, vagyis a népszaporulatra, a születési és halálozási arányra, egészségre koncentrál. A hatalom jellemzője már nem az, hogy elpusztítja, aki szembeszegül akarataival, nem ölni akar, hanem segíteni és szervezni az életet, és ezzel együtt birtokba vegye azt. Ez már a biohatalom korszaka.

A biohatalmat és vele összefüggésben a biopolitika kifejezéseket Foucault vezeti be a francia társadalomtudományok világába, noha a szavak angolszász használata régebbre nyúlik vissza.¹ A biopolitikai szempont megjelenése a 18. század során egy újfajta hatalomgyakorlási mód következménye. Korábban az államhatalom a halálosztó szerepében tetszelgett, és célja volt a megfélemlítés, például a kivégzéseken keresztül. A büntetés színpadias volt, egy látványosság keretében zajlott. A 18. században mindez megváltozik. Újfajta törvénykönyvek születnek, amelyekben új korszak indul a büntetőbíráskodások történetében. „Eltűnt a test, mint a törvényes megtorlás fő céltáblája. (...) A büntetés szertartása árnyékba húzódik, hogy az eljárás vagy az adminisztráció új aktusává váljék.” (Foucault 1990: 15.) A biohatalom ugyanis nem büntető jellegű mechanizmusok révén érvényesül. Célja nem a test elpusztítása, hanem a benne rejlő előnyök produktív kihasználása. A büntetés helyett a megelőzés, szabályozás, gondoskodás válik fontossá a politikai uralom és hegemonia fenntartása érdekében.

Foucault szemében a biohatalom feltétele az érett modernitásnak, magának a kapitalizmus kifejlődésének is. A kapitalizmus az csak azután tudott megerősödni és elterjedni, hogy az emberi test a termelő mechanizmus részévé vált, és a népességgel kapcsolatos jelenségek a gazdasági folyamatokhoz idomultak. Ahogy fogalmaz egyik esszéjében: „Működésbe lép az alávetés második funkciója. Az első az idő kiaknázása volt, elérték, hogy az emberi élet ideje munkaidővé változzon át. Most az emberi test válik munkaerővé.” (Foucault 1998: 101.) Ez a jelenség az olyan intézményekben teljesebben be, amelyek sematikus az őrizet alá vétel intézményeiként aposztrofálhatók. Ilyen a börtön, az iskola, vagy a kórház Foucault szerint. „Az üzem, az iskola, a börtön és a kórház igyekszik hozzákötni az egyént a termelés, a termelőerők kialakításának vagy megjavításának folyamatához. Garantálniuk kell, hogy a termelés és a termelést végzők egyaránt egy meghatározott normához alkalmazkodjanak.” (Foucault 1998: 97) A fegyelmező társadalom kialakulása szoros összefüggésben áll a hirtelen megnövekvő népességgel, mivel módszerei az embertömegek rendjét hivatottak biztosítani. Ezzel párhuzamosan kialakul a rendőrség és a börtön

¹ Foucault-nál először az 1974-es *La naissance de la médecine sociale* című cikkben jelenik meg.

intézménye, amelyek szintén az általános engedelmességet és hasznosságot hivatottak megvalósítani.

„Ha »biotörténelemnek« nevezünk azokat a kényszereket, amelyekkel az élet folyamatai és a történelem fejlődése kölcsönösen hatnak egymásra, akkor »biopolitikának« kell neveznünk mindazt, ami az egyértelmű számítások birodalmába vonja az életet és annak mechanizmusait, a hatalom-tudás párost pedig az emberélet átalakításának hatóerejévé változtatja.” (Foucault 1996: 147) A biohatalomnak folyamatos korrekciós és szabályozó erővé kellett válnia, így tudta csak gondját viselni az életnek. Ennek a jelenségnek a következménye pedig nem más lett, mint a normalizáló társadalom. „A normalizálás itt a népesség előrelátáson és kalkuláción alapuló irányítási technikáinak térnyerését jelenti a hagyományosan a szuverenitáson alapuló társadalmi jogrend rovására. Konkrét folyamatait tekintve a biopolitikai normalizálás az állami vagy társadalmi szintű orvoslás intézményének megszületéséhez vezet.” (Takács 2009: 22)

A biopolitika állami szinten nemcsak új hatalomgyakorlási módot jelent, hanem fordulatot az uralkodó-alattvaló viszonyban. A nép és terület feletti szuverenitás helyett a népesség biztonságának és jólétének megőrzése került középpontba. A foucault-i értelemben vett népesség függ az anyagi és társadalmi változóktól, így a természeti környezettől, egészségügyi és családi körülményektől, az erkölcsi és vallási szokásoktól stb. Ezek a változók már nem illeszkednek a régi uralkodó-alattvaló kettősének kategóriájába, nagyrészt függetlenek azoktól. Ez nem jelenti azt persze, hogy a népesség ne lenne befolyásolható, ugyanakkor a népesség életét meghatározó változók nem szabályozhatók parancsokkal. „A kormányzás nem közvetlen társadalmi intervenció formájában, hanem a folyamatok manipulálásán keresztül érvényesül. Ennek feltétele pedig a szociális természetű felmérés, számítás és elemzés. A népesség kormányzása így a népességet érő változások szabályszerűségeinek feltárása és befolyásolása révén válik lehetővé.” (Takács 2009: 23.) Vagyis felértékelődik a manipuláció szerepe a törvényekkel szemben a 18. századtól kezdődően. „Ettől fogva már nem a jog, hanem az élet a politikai küzdelmek tétje, még akkor is, ha ezek a küzdelmek megannyi jogkövetelésként fogalmazódnak meg.” (Foucault 1996: 149.) A biohatalom tehát egyfajta gondoskodás mentén működik, a 19. századtól pedig a test feletti kontrollnak olyan új formái jelennek meg a nyugati államokban, amik a társadalmi biztonságérzet kialakításával előfutárai lesznek a jóléti állam modelljének.

3. Pszichohatalom

A 20. század végére, nem függetlenül az információtechnológia robbanásszerű fejlődésétől, egy új hatalmi technikáról és egyben fogalomról beszélhetünk, amely kifejlődött a neoliberais rendszerekben: ez pedig nem más, mint a pszichohatalom. Bernard Stiegler, a fogalom megalkotója vitatja, hogy az antropogenezis párhuzamosan futna a technogenezissel abban az értelemben, hogy eredetük közös volna. A technika nem az ember attribútuma, hanem járulékos kiegészítője (Stiegler 1998.). Stiegler egy mitológiai példát hoz fel, hogy magyarázza állítását: Prométheusz és Epimétheusz történetét, amelyet Platón is leír *Protagórasz* című művében. Eszerint Epimétheusznak és Prométheusznak jutott a feladat, hogy elossza a tulajdonságokat az élőlények között. Epimétheusz magára vállalta, hogy megcsinálja maga a munkát. Bár minden faj kapott valamit, amivel sikerülhetett életben maradnia, egyedül az ember maradt ki az osztzkodásból, neki

elfelejtett tulajdonságot adni Epimétheusz, és nem tudta, mihez kezdjen vele. Ekkor érkezett meg Prométheusz, aki átlátta a problémát, felismerte az emberi nem védtelenségét. Platón így folytatja a történetet: „Prométheusz most már maga sem tudván, milyen oltalmat találjon ki az embernek, ellopja Héphaisztosztól és Athénétől a mesterségbeli tudást és ezzel együtt a tüzet – tűz nélkül ugyanis lehetetlen lett volna ezt a képességet bárkinek is megszerezni vagy alkalmazni –, s ily módon ajándékozza meg nemünket.” (Platón 1984: 195.) Ezt a történetet Stiegler olyan módon értelmezi, hogy a technika az emberiség számára létfontosságú eszköz, amely helyreállítja a kezdeti hibát, mintegy mankóként segít. Prométheusz, aki elkövette a technológiai hübriszt, amikor ellopta a tüzet (ami egyébként 'tekhnai' görögül), a testvére tudatlansága tükrében értékelendő. Epimétheusz ugyanis feledékeny, akárcsak az ember (ez a tulajdonsága rokonítja velünk), ezért szüksége van a testvéreire, miként az embernek a tűzre, és vele együtt a technikára. Nathan van Camp tanulmányában kiemeli, hogy „Steigler amellettt érvel, hogy a technikai rendszer fejlődése strukturálisan előnyt élvez a különböző szociális rendszerek, úgy mint jog, politika, vallás, közgazdaság, oktatás, stb. evolúciójával szemben.” (Camp 2012.) A technikai rendszerek megváltozása többnyire destabilizálja a társas rendszereket, amelyek alkalmazkodásra kényszerülnek. Ez zavarhoz, egyensúlytalansághoz vezet, amely ugyanakkor egy idő után megszűnik azzal, hogy az új technikai rendszert a társas rendszer magába olvasztja és beépíti, használja. „Az ipari forradalom megjelenésével ugyanakkor, a technikai evolúció sebessége oly mértékben megnőtt, hogy nem maradt a többi rendszereknek ideje arra, hogy magukévá tegyék a változásokat, amiket a technológiai rendszer a nyakukra ültetett.” (Camp 2012.)

Stiegler szerint a biohatalom elmélete kizárólag olyan hatalmi technikákra összpontosít, amelyek a népeiséget termelőgépezetté alakítják. A mostani posztindusztriális korban azonban a pszichohatalom különböző formái működnek már, amelyek a népeiséget fogyasztói piaccá alakítják. Más szóval a szabályozó és fegyelmező technikák helyett, amelyeket korábban alkalmaztak a hatalomgyakorlók, ma már nem a test fegyelmezése és az élet irányítása a cél, hanem a psziché (ebben az értelemben tudat) kondicionálása és ösztönzése a fogyasztásra. Ennek a gazdasági rendszernek, amely a tömegfogyasztáson alapul, az audiovizuális média lett az egyik fő motorja, eszköze. Rajtuk keresztül milliók figyelme érhető el, és kondicionálható arra, hogy új fogyasztási cikkek ismerjenek meg és döntsenek megvásárlásukról. E cél érdekében behatol az emberi tudatba és manipulálja azt. Az én rejtett régióit pedig úgy éri el, hogy célzott információkkal látja el a tudatot.

Ezt a gondolatmenetet építi tovább Byung-Chul Han, aki szerint a kortárs neoliberalizmus kizsákmányolja az egyént a szabadság ígéretével. Miközben a kiteljesedés ígéretével kecsegteti az embereket, aközben megköti és láncolja őket. Felébresztve rejtett vagy homályos vágyakat fogyasztásra és anyagi javak megszerzésére ösztönöz, akár adósság vagy más csapda árán is. Kapcsolódva Steigler utalásához a Prométheusz mítoszra, Han szerint „Prométheusz mítosztát korunk teljesítő alanyának lelki berendezkedése, az önmagával szembeni erőszak, a saját maga ellen hadakozás jeleneteként is fölfoghatjuk. A teljesítő alany, aki magát szabadnak gondolja, a valóságban meg van láncolva, akárcsak Prométheusz.” (Han, 2019: 7.) A végeláthatatlan önkizsákmányolás pedig fáradtsághoz, kimerültséghez vezet. Ezért őt tartja a megfáradt társadalom ősalakjának Han. Szerinte Foucault társadalma már a múlté. A jelenkor nem a gyárakban, börtönökben vagy szegényházakban íródik, hanem az irodaházakban, bankokban és

fitneszszalonokban. „A 21. század társadalma többé nem fegyelmező, hanem teljesítményelvű.” (Han 2019: 21.)

A 20. században még a tiltás volt a meghatározó és hogy mit szabad és mit nem. Az ezredforduló körül történt paradigmaváltás óta a lehetőség került előtérbe, hogy mi mindent lehet. A képesség pozitivitása hatékonyabban működik, mint a kötelesség negativitása. Ettől azonban még a cselekvő alany engedelmes, fegyelmezett, és ezt diktálja a saját érdeke is. Kizsákmányolja magát a végletekig, hogy vélt célokat elérjen vagy javakat megszerezzen. Bár szabadnak tűnik, valójában rabszolga. Han felidézi Nietzsche „utolsó ember” fogalmát, amelyet a filozófus a tömegjelenséggé alakuló embertípusra használt, aki nem csinál mást, csak dolgozik, és szöges ellentéte a szuverén, tömeg felett álló embernél. „Egy kis gyönyör nappal, egy kis gyönyör éjjel: de fő az egészség. »Feltaláltuk a boldogságot« – mondják az utolsó emberek és vaksin pislognak.” (Nietzsche 2003: 23.)

Míg az elfojtásból fakadó hisztéria a fegyelmező társadalom betegsége volt, a pszichohatalom vezérelte teljesítményalapú társadalom betegsége a kiégés, a depresszió. Ebben a légkörben a korlátlan szabadság, a dereguláció az úr. „A mai teljesítményelvű társadalom – a szabadság és a dereguláció ötletével – makacsul lebontja a fegyelmező társadalom jellemzőit, a korlátokat és tilalmakat. Ennek eredménye pedig a teljes korlátlanság és szertelenség, sőt, az általános promiszkuitás.” (Han 2019: 78.) Míg korábban a hatalom fenntartotta a jogot a szexualitás ellenőrzésére és szankcionálására is (ld. Foucault: A szexualitás története), mostanra a szexualitás felszabadult a korábbi kötöttségek alól. A teljesítő alany ugyanis nincs alávetve senkinek, csak magamagának. A külső kényszer megszűntével azonban a belső kényszer veszi át a fegyelmező szerepet, és ez szabadságnak adja ki magát. Összefügg ez a fejlődés a kapitalista termelési viszonyokkal. Így végül a pozitívitás társadalma saját magával kerül szembe, miközben azt hiszi, megszabadult a külső kényszerektől. A teljesítő alany már nem valami külső ellen lázad hanem saját maga ellen. „A kizsákmányoló egyben maga a kizsákmányolt, a tettes és az áldozat, az ár és a szolga.” (Han 2019, 91.) Ebben a társadalomban Han szerint nincs teleológia, valódi transzcendencia, csupán immanencia, ami folytonos meghosszabbításra kényszerül. A tőke az új istenség, az egészség pedig az új istennő.

A pszichohatalom, akár csak a biohatalom, felhasználja kora eszközeit. A biohatalom korában azonban nem álltak rendelkezésre olyan technológiák, mint ma, a pszichohatalom korában. Az információtechnológia fejlődése, azon belül az Internet megjelenése radikálisan átalakította a kommunikációs teret és az emberek gondolkodását. A kezdetekkor az Internetet, mint a korlátlan szabadság eszközét ünnepezték, ahol bármi szabadon megosztható másokkal, a világ bármely pontján. A tudás átadásának korábban létező korlátai ezzel az új technológiával átléphetővé váltak. De ahogy Han is jelzi, ez egy illúzió volt. A korlátlan szabadság és kommunikáció kora helyett a totális kontroll és megfigyelés kora jött el, megvalósítva az orwelli rémálmokat. „Jeremy Bentham panoptikumjában a bentlakókat elszigetelték egymástól fegyelmezési célból és hogy megelőzzék azt, hogy kapcsolatba lépjenek egymással. Ezzel szemben, a mai digitális panoptikum lakói aktívan kommunikálnak egymással és közszemlére teszik magukat.” (Han 2017: 8.) Ez az önkéntes önmegvilágítás vagy kinyilatkoztatás kezére játszik a társadalom felett hatalmat gyakorló erőknél. A transzparencia vált ugyanis az egyik legfontosabb szemponttá, ami hajtómotorja az információvá alakítás folyamatának. Az egyéneket csak hagynia kell a hatalomnak kibontakozni és terítéken kapja meg azokat a rejtett információkat is, amiket egyébként lehet, hogy nem osztaná meg magukról,

még kényszer hatása alatt se. Az okoseszközök révén ugyanis az állampolgárok betekintést engednek a legintimebb szférákba, a gondolatok és érzelmek közé és innentől már csak pár lépés, hogy az egyénekről összegyűjtött információk hogyan kerülnek tárolásra, feldolgozásra és felhasználásra. A szabadság égisze alatt a rejtett információk is felszínre kerülnek, az egyének ezáltal tökéletesen transzparenssé válnak, mint a panoptikumban.

Han szerint a digitális megfigyelés aperspektivikus, szemben az analóg rendszerekkel, azaz bárhol és bármikor megtörténhet. Azt, hogy a rendszer a sok információt képes legyen befogadni, komplex adattároló és feldolgozó rendszerek szükségesek. Ezt hozza el a Big Data és a mögötte álló technológia. A Big Data mögött álló felfogás, a „dataizmus”, vagy adatizmus mintegy második felvilágosodás működik. (Han 2017: 56.) Amíg az első felvilágosodás az objektív tudást a számokra alapozta és a gondolkodás felszabadulásának lehetőségét látta benne az egyházi felfogás kötöttségei alól, addig ez a második revolúció a transzparenciát tűzi ki célul, hogy minden lefordítható legyen adatra és információra. Maga az adatizmus lett az ideológia és ez digitális totalitarizmus felé vezet. Miközben ugyanis a Big Data megszabadítja a tudást a szubjektivitás önkényességétől, aközben megszabadul a teóriáktól és intuíciótól is, amelyek egyébként előremozdítják a tudást.

A Big Data segítségével olyan új osztálytársadalom építhető fel, amelyben a „fogyasztórobot” alacsonyított tömegek kategóriákra oszthatók kereskedelmi értékük alapján. Ugyanez a Big Data azonban a politika kezében hatékony eszközzé válik a politikai kontrollra. Ott nem a kereskedelmi érték lesz a mérvadó, hanem a hatalomhoz való lojalitás, a rendszerhűség. A Big Data segítségével ugyanis a politika nemcsak az egyének, de a közösségek tudatát, lelki életét is képes feltérképezni és alakítani, akár manipulálni is. Ezt lehet látni egy-egy választáskor, amikor minden egyes csoportnak saját, célzott üzenetet fogalmaznak meg a politikusok, hogy rájuk szavazzanak. A Big Data ekképp a szabadság végét jelenti: ha ugyanis hozzáférése van az emberi tudattalanhoz, a szándékok és vágyak világához, felépíthető általa egy olyan pszichopolitika, amely képes a psziché (tudat) kihasználására. Ezzel totális kontrollt gyakorolhat a tömegek viselkedése felett észrevétlenül és meghaladja kiindulópontjának, a biopolitikának a szintjét.

4. Összegzés

Foucault a hatalmat nem intézményekhez vagy jogi struktúrákhoz kötötte, hanem – szabadabban kezelve a problémát – cselekvések és interakciók egymásra hatását látta benne. Kétféle hatalmi technikát írt le részletesebben, a pásztori hatalmat és biohatalmat. A biohatalom a 18. század végétől a 20. század közepéig volt jellemző, a szabályozás, a fegyelmezés, a tiltás jellemezte. Bár a Stiegler alkotta pszichohatalom fogalma újkeletű a biohatalommal szemben, mégis az utóbbin alapul és logikus továbbfejlesztésének tekinthető. A pszichohatalom mint technika a 20. század második felében, de leginkább korunkra, a 21. századra jutott érvényre és a dereguláció jellemzi. Mindkét hatalmi technika támogatja a kapitalizmus kifejlődését és fenntartását. Ám míg a biohatalom az emberi testre tartott igényt, hogy azt a termelés szolgálatába állítsa, a pszichohatalom a teljes tudatra tart már igényt, beleértve a testet irányító ösztönöket és érzéseket is, és saját céljai végett ki is sajátítja azt. A kortárs filozófus Byung-Chul Han Foucault és Stiegler nézeteit kapcsolja össze, de túl is lép kettejük elgondolásán. Szerinte sajátja a pszichohatalomnak, hogy nem elnyomja az uralma alatt élő polgárokat, hanem a szabadság

ígéretével önkizsákmányolásra készíti, létrehozva kiégett és depresszív emberek tömegeit. Párosulva mindez a Big Data-val és a mögötte álló technológiai struktúrákkal rendkívüli kontrollt ad a hatalmat gyakorlók kezébe. A Big Data berendezkedéstől függetlenül működik a neoliberais államokban és a kommunista diktatúrákban illetve autoriter rezsimekben egyaránt. A Big Data mögött álló ideológia, az adatizmus, amely mindent puszta információvá butít le, kaput nyit az abszolút tudás felé, ha a tudást információk gyűjtésének és feldolgozásának értjük. Ezzel megvalósul a totális transzparencia, a tömegek abszolút ellenőrzésének és kontrolljának lehetősége.

Irodalom

CAMP, Nathan van: From biopower to psychopower: Bernard Stiegler's pharmacology og mnemotechnics. *Canadian journal of political and social theory*. Concordia University. Department of Political Science. – Montréal, 37:1, p. 14, 2012.

FOUCAULT, Michel: *Felügyelet és büntetés*. Ford. Fázsy Anikó, Csűrüs Klára. Gondolat, Budapest, 1990.

FOUCAULT, Michel: *A szexualitás története, A tudás akarása*. Ford. Ádám Péter. Atlantisz, Budapest, 1996.

FOUCAULT, Michel: *Az igazságosság és igazgatási formák*. Ford: Sutyák Tibor. Latin Betűk, Debrecen, 1998.

FOUCAULT, Michel: Miért tanulmányozzuk a hatalmat? Ford. Török Gábor IN *Szociológiai irányzatok a XX. században*, 464-479. Szerk.: Felkai Gébor, Némedi Dénes, Somlai Péter, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000.

HAN, Byung-Chul: *Psychopolitics*. Ford. Erik Butler. Verso, London – New York, 2017.

HAN, Byung-Chul: *A kiégés társadalma*. Ford. Miklódy Dóra – Simon-Szabó Ágnes. Typotex, Budapest, 2019.

NIETZSCHE, Friedrich: *Így szólott Zarathustra*. Ford. Kurdi Imre. Osiris, Budapest, 2003.

PLATÓN: Protagórasz. *Platón Összes Művei I*. Ford. Faragó László, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984.

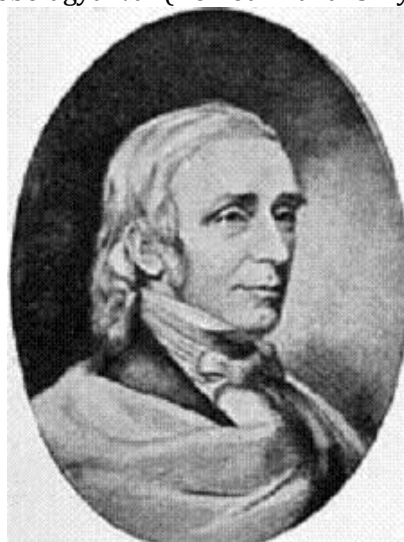
STIEGLER, Bernard: *Technics and Time 1. The Fault of Epimetheus*, Ford. Richard Beardsworth – George Collins. Stanford University Press, Stanford, 1998.

TAKÁCS Ádám: Az elfelejthetetlen Michel Foucault. *Magyar Szemle*, 2006. Új folyam, XV. 3-4. szám.

TAKÁCS Ádám: Biopolitika és nemzeti sállapot: egy foucault-i problematika rekonstrukciója. *Kötőerők, Az identitás történetének térbeli keretei*. Szerk.: Cieger András. Atelier, Budapest, 2009.

Bevezetés

A 20. században virágzó reformpedagógia előtörténetében nemzetközi szinten véleményem szerint még nem kapott méltó helyet a 19. századi amerikai Alcott család, ezen belül is a családapja, Amos Bronson Alcott. Természetesen a szülőhazájukban nagy mennyiségű szakirodalom foglalkozik a munkásságukkal, viszont Magyarországon alig ismertek Bronson Alcott-nak a pedagógiában elért eredményei. Néhány bekezdés foglalkozik Bronson Alcott iskolájával, Németh András-Pukánszky Béla *Gyermekek, tanárok, iskolák – egykoron és ma* című könyvében, de Bronson Alcott-ról a *Rejtett történetek* (2018) című könyvében, a 173-174. oldalakon, de itt is elsősorban az életreform mozgalom és a transzcendentalista filozófia témakörébe ágyazva. (Németh-Pukánszky 2017, 86-87.o.) Illetőleg Németh András rövid szócikket is írt ott is főként a transzcendentalizmus ideáiba ágyazva. Louisa May Alcott prózai művei hazánkban is nagy népszerűségnek örvendenek, természetesen főleg a lányok és nők körében, de ezek a művek inkább az irodalmi kánonba vonultak be, mint a neveléstörténetbe. Pedig a *Kisasszonyok* és a *Fiatalurak* című két regény az önéletrajzi elemek és a fikció ötvözésével összefoglalja Amos Bronson Alcott (az író édesapja) pedagógiai elveit és Louisa May és a három lánytestvérének az otthoni nevelését, melyben oroszlanrész jutott az édesanyjuknak. Azt remélem, hogy a szakdolgozatommal hozzájárulhatok ahhoz, hogy több figyelmet szenteljenek a neveléstörténet kutatói ennek a különleges családnak, és a reformpedagógiai illetve a szociális egyenjogúságért tett törekvéseik ismertté váljanak hazánkban is.

1. Amos Bronson Alcott portréja

Az Amerikai Egyesült Államok a 19. század első felében

A puritánok már a 17. században elhagyták Angliát, és letelepedtek az Új Világban. Szabadságot kerestek az óceánon túl fekvő kontinensen: emberi és vallási szabadságot. Elszakadtak az Anglikán Egyháztól, a megkövült társadalmi rendszertől, és az egyéni boldogulásukat új környezetben, új közösségben képzelték el. A 18. században megvívta Angliával a Függetlenségi Háborút, és berendezkedtek új hazájukban. A 19. század már a frissen kialakult társadalmi és gazdasági rendet üdvözölte.

Az ipari és kereskedelmi forradalom hatására a társadalom gyökeresen átalakult. A szegények drasztikusan leszakadtak a gazdagoktól. A társadalom patriarchális berendezkedésű volt, fehér férfiak irányították, bár ahogy teltek az évtizedek, ez a rend egyre jobban megváltozott. A 19. század elején a nők erősen korlátozott jogokkal és lehetőségekkel rendelkeztek. A közvélekedés úgy tartotta, hogy a nőknek otthon van a helyük a családi tűzhely és a gyerekek mellett. A tanulási

lehetőségeik is korlátozottak voltak. A piaci forradalom hatására azonban 1815 után már a megnövekedett munkaerő-szükséglet igényelte a női dolgozókat is. Ezért elhagyhatták otthonaikat, és munkába állhattak. Így természetesen csökkent a századfordulón még nagyon magas gyermekszületési ráta is. 1800-ban még egy családra átlagban 7.4 gyermek jutott, míg ez a szám 1900-ra 3.56-ra redukálódott. (Frank-Magyarics 1999: 122) Az anyagi függetlenedés szellemi és társadalmi függetlenedést eredményezett a nőknek, akiknek az erősen növekvő öntudata egyre hangosabban megnyilatkozott politikai és emberjogi téren is. Az először még individuálisan megerősödött asszonyok csoportokba gyűltek, és egységesen igyekeztek kivívni a férfiakkal egyenlő jogokat. 1848-ban egy csapat középosztálybeli nő a New York állambeli Seneca Falls-ban már egységesen és nyilvánosan követelt az USA nőnemű lakosságának a férfiakéval egyenlő politikai jogokat – amelyből a legsürgetőbb volt a választójog. (Frank-Magyarics 1999: 122)

Az ipari fellendülés magával hozta az urbanizációt is. Embertömegek költöztek a kialakuló nagyvárosokba, így például az észak-keleti parton fekvő Boston lakossága is rohamosan nőtt. A 19. században megjelenő gőzmozdonyok és a gyorsan épülő vasútvonalak összekötötték az államok nagyvárosait, és fellendítették az államok közötti kereskedelmet. (Frank-Magyarics 1999: 121)

Ideológiák harca az Amerikai Egyesült Államokban a 19. század első felében

Locke kontra Kant

Az 1830-as években az Amerikai Egyesült Államokban az angol John Locke empirikus, materialista filozófiája dominált. A Harvard Egyetem élen járt ezeknek az ideáknak a terjesztésében és oktatásában. „Nincs semmi az értelemben, ami nem volt előbb az érzékletben”- állította Locke. Úgy tartotta, hogy az ember elméje a születésekor tiszta „fehér lap”, amelyet az életében szerzett tapasztalatok fognak teleírni. A Harvard Egyetemen és az USA közoktatási intézményeiben is ennek megfelelően úgy folyt az oktatás, hogy a tanulóknak frontális módon diktálták a megtanulandó anyagot, amelyet a diákok „recitativ” stílusban elismételtek, ám operatíván nem tudták használni. (Pardi-Oláh 2005: 3) Azonban az 1830-as években teret hódított egy másfajta filozófia is, amely Immanuel Kant ideáiból indult ki. A német filozófus kijelentette, hogy igenis létezik olyan tudás, amelyhez nem szükség a fizikai világban történő tapasztalás. Ezeket „az elme intuiciónak” nevezte. Szerinte az emberi elme önmaga képes ideákat formálni egyfajta transzcendentális, azaz tapasztaláson túli sugallat által vezérelve. Sőt, Kant magát az elmét is egy „aktívan formálódó tapasztalás”-nak nevezte. (Bickman, Pardi-Oláh 2005: 4)

A kanti elveken nyugvó új amerikai filozófiai irányzatot *transzcendentalizmus*nak nevezték el.

Transzcendentalizmus

A *transzcendentalizmus* egy filozófiai, kultúrtörténeti majd irodalmi és pedagógiai irányzat, amely az 1830-as években kezdődött, az 1840-es években bontakozott ki, és hatása az 1880-as évekig vagy egyes kutatók szerint egészen a 19. század végéig tartott. Földrajzilag Massachusetts állam keleti részén virágzott, de kihatással volt a többi északi államra is, majd a későbbi évtizedekben megismerték Európában is. A mai amerikai kultúra mélyen gyökerezik a

transzcendentalista ideákban. Az irányzat először a vallásban jelent meg, majd bevészte magát a filozófiába, az oktatásba és az irodalomba is. (Bickman, Pardi-Oláh 2005: 3)

A transzcendentalisták tehát Immanuel Kant filozófiáját vették alapul, de tovább is fejlesztették azt, és kijelentették, hogy az emberi elme képes felfogni spirituális igazságokat anélkül, hogy a fizikai világban bármilyen tapasztalat érné. Őszintén hitték, hogy Isten az embereket képessé tette arra, hogy megértsék az ő üzenetét és inspirációját. (Bickman, Pardi-Oláh 2005: 4)

Már a Locke-i filozófia új elképzelést eredményezett az amerikai lakosság keresztény hitében is. Ugyanis, ha az ember tiszta lappal érkezik a világra, akkor nem lehet eredendően bűnös, ahogy ezt a kálvinizmus hirdeti. (Bickman) Az unitárius egyház szerint az emberek képesek megérteni az isteni törvényeket empirikus tapasztalatokon keresztül. A transzcendentalisták még ennél is tovább mentek, és kijelentették, hogy az isteni törvények ember általi megértéséhez empirikus tapasztalatok sem kellenek. (Lewis, Pardi-Oláh 2005: 2)

A *transzcendentalizmus* kiemelkedő alakjai többek között Henry David Thoreau, Ralph Waldo Emerson, Nathaniel Hawthorne és Margaret Fuller. Ezek a gondolkodók és írók hittek abban, hogy az ember eredendően jónak született, fontosnak tartották hangsúlyozni a szeretetet, a környezetvédelmet, hirdették a vegetarianizmust, az állatokkal, növényekkel való etikus bánásmódot, a tanulás, művelődés jelentőségét. Mindenképpen említésre méltó tényező az is, hogy ebbe a mozgalomba több nő egyenrangú résztvevőként bekapcsolódhatott. Többek között Louisa May Alcott-ra akkora hatással volt a saját apjának és Bronson barátainak a munkássága, hogy az író nő könyveit áthatják a transzcendentalizmus eszméi.

Amos Bronson Alcott nem az írói tevékenységével emelkedett ki, ő a pedagógiában tudta kibontakoztatni filozófiáját, és az oktatást tartotta a jövő építésének az alapkövének. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a saját életútja, hiszen az egyszerű gazdálkodó családból, írástudatlan szülőktől származó fiatalember autodidakta módon tanította saját magát, kiemelkedően így a környezetéből, és az amerikai példakép, a „self-made man” egyik képviselőjévé vált.

Szükség is volt újító tanárookra a frissen egyesített államokban, mert az iskoláztatás színvonala és rendszere még igen gyerekcipőben járt.

Az oktatás helyzete a 19. századi Amerikai Egyesült Államokban

Az 1820-as és 1830-as években történt lakosságnövekedés és urbanizáció felnyitotta az emberek szemét arra, hogy mennyire fontos a kulturált élethez és a gazdaság virágzásához az oktatás. A sok bevándorlót ki kellett képezni szakmára, hogy hatékonyan termeljenek a gyárakban, de az is fontos volt, hogy mindenki tudjon számolni, írni, olvasni, tehát sikeresen kommunikálni egymással. (Brackemyre) Mindezekből következően tehát a közoktatási intézmények száma gombamód szaporodott, így egyre több gyermeknek adatott meg a lehetőség a tanulásra. Azonban a köziskolákban korántsem voltak olyan rózsásak az adott feltételek, mint az elit magániskolákban. A túlszűfolt tantermekben akár nyolcvan diák is tanult egyszerre. A tanulók életkorában irreális különbségek mutatkoztak, hiszen egyszerre vett részt a tanórán az öt éves kisgyerek, a tizenéves kamasz és akár a huszonéves felnőtt is. A tanárnak lehetetlen volt mindenkire egyénileg figyelni, és

teret adni a gondolkodásnak. Így a tanulás rendszerint tények memorizálásából állt. (Brackemyre) Elkerülhetetlen volt a frontális oktatás dominanciája.

A transzcendentalista ideológiák az oktatásban is változásokat hoztak, bár fogadtatásuk nem volt mindig pozitív. Az irányzat képviselői őszintén hittek az ember fejlődésében, sőt, úgy vélték, hogy az embereknek nemcsak lehetőségük legyen, de tartsák kötelességnek is önmaguk fejlesztését. Csak így lehetnek hasznos és produktív állampolgárok. Éppen ezért az oktatást és a művelődést is kiemelten fontosnak tartották. Önmagukat is folyamatosan elemezték és fejlesztették. Kitűnő példa erre Amos Bronson Alcott élete.

Bronson Alcott saját „fejlődéstörténete”

Pedagógus, gondolkodó, író, férj, családapa – ezek a szerepek mind jellemezték, és mindegyikben igyekezett helytállni. Azonban lehetetlenségnek bizonyult minden pozícióban megfelelni, így sokszor választásra kényszerült, hogy melyik szerepét helyezze előtérbe. Több életrajzi mű született Alcottról és a családjáról is. Ezek közül az egyik legalaposabb kidolgozottságú John Matteson könyve, az *Eden's Outcasts (Az Éden kirekesztettjei- The Story of Louisa May Alcott and Her Father)*. A 2007-ben megjelent mű Pulitzer díjat is hozott az írójának. Bár a címben Bronson Alcott mint Louisa May Alcott apja szerepel, hiszen a lánya lett világhírű író, és az ő regényei alapján ismerte meg a nagyközönség Bronson tanítási elveit és módszereit, Matteson részletesen elemzi mindkét ember életútját és munkásságát. Tanulmányomhoz ezt a könyvet használtam fel.

A kezdetek

Amos Bronson Alcott 1799.november 29-én született a Connecticut állambeli Woolcott-ban, egy meglehetősen szegénysorban élő családban. Az édesapja egy írástudatlan lentermesztő volt, így az ifjú Bronsonnak nem adatott meg az a kulturális közeg, amely biztosíthatta volna az intellektuális fejlődését. Saját magát kellett ahhoz oktatnia, hogy elérje azokat az eredményeket, amelyekkel beírta magát a pedagógia történetébe. Hihetetlen elszántsággal és szorgalommal folytatta az önképzést. Már gyermekként lenyűgözte őt a könyvek világa, és saját visszaemlékezésében is bevallja, hogy míg az apja kosarat font, az édesanyja fonalat készített, a lánytestvérei varrtak, a fiútestvérei pedig almát hámoztak, tehát mindnyájan valamiféle gyakorlati tevékenységet folytattak, ő maga félrehúzódva könyvet olvasott. Joseph Alcott értetlenül állt a fia érdeklődése és viselkedése előtt, hiszen képzett farmerként neki az olvasás és a tanulás a tétlenség látszatát keltette. Fiával ellentétben, ő nem akart szociális feladatokat vállalni, hanem megelégedett azzal, hogy tisztességes életet élt, gondoskodott a családjáról, és rendszeren befizette a számláit. Anna Alcott viszont úgy érezte, támogatnia kell fiát az intellektuális törekvéseiben. A kis Bronson úgy tanult meg írni, hogy szénből készült krétával másolta a betűket a padlóra az édesanyja társalgó szobájában. Télen pedig az ujjával a hóba rajzolta az ABC-t. Bronson a később írt leveleiben is mindig szépen emlékezett meg az édesanyjáról, akit kedves, gyöngéd és szorgalmas nőként jellemezett. (Matteson 2007: 15-16, Belding Brown)

Ideológiák és önfejlesztés

Bronson Alcott már gyerekkorában is otthon érezte magát a természetben, és lelki-szellemi inspirációt talált benne. Mielőtt találkozott volna a transzcendentizmussal, addigra már kialakult benne ennek az irányzatnak az egyik leglényegesebb ideája: Isten ott van a természetben: az állatokban, a növényekben, még a legkisebb-legvékonyabb fűszálban is. Hosszú sétákat tett a mezőkön, és érezte, ahogyan spirituálisan feltöltődik. Viszont komoly hátránya volt a vidéki életformának a magas szintű iskolai oktatás hiánya. A falusi iskola nem tudta kellőképpen fejleszteni a fiú intellektusát, ráadásul aratási és vetési időben a földeken végzett munkák miatt ki is kellett maradnia napokon-heteken át. A kis lelkészi könyvtár megközelítőleg 100 könyvből álló gyűjteménye pedig csekély forrásanyagként bizonyult az örökké tudásra szomjazó fiúnak. Ráadásul az oktatási módszer sem állt másból, mint memorizálásból. Nem csoda tehát, hogy Bronsont később foglalkoztatni kezdte magának a pedagógiai módszereknek a hatékonysága is, és az a gondolat, hogy a gyerekekben már ott van a sok tudás, csak megfelelő metódusokkal elő kell belőle hozni, és nem a fejébe tölteni szövegeket, mint egy üres bögrébe. Továbbá az sem meglepő, hogy az ifjú Bronson igyekezett intellektuálisan kivonni magát a környezetéből. Sokszor elvonult elmélkedni. Álmodozni, már gyerekkorában saját kis újságot írt, és ez a tevékenység később a pedagógiájának az egyik alapmódszere lett. Az édesanyján kívül volt még egy lelki-szellemi segítője: az unokatestvére, William. Ő is vezetett saját újságot, és a két fiú gyakran megvitatta egymás írását. Bronson minden szabad percét igyekezett olvasással tölteni. Két kiemelkedő könyvet kell megemlíteni, amelyek a legnagyobb hatással voltak az ifjú Alcott fejlődésére: A *Biblia* és John Bunyan *A zarándok útja* című megváltástörténete. Az utóbbi allegorikus mű egy keresztény ember, Christian útját meséli el a pokolból egészen a megváltásig. Bronsonnak tehát az olvasás nem csak a művelődés egy hatékony formáját jelentette, hanem a lelki fejlődésének is a motorja lett. Minden energiáját latba vetette ahhoz, hogy mind emberileg, mind szellemileg folyamatosan jobbra váljon. A *transzcendentizmus* egyik alapeszméjét: az önfejlesztés fontosságát az egész életútja bizonyítja. (Matteson 2007: 16-19) Később ez a könyv irányt mutatott neki a tanítványai erkölcsi oktatásában is, sőt a lánya, Louisa May Alcott regénye, a *Kisasszonyok* is egy metaforikus utazást mesél el. A főszereplő négy lánytestvér – Bronson Alcott saját lányainak az alteregói – az édesanyjuktól kapott könyv, *A zarándok útja* által motiválva egy év alatt akkora tudatos fejlődésen mennek keresztül, hogy végül eljutnak a saját „égi városukba”, és ez a hazatérő édesapjukat büszkeséggel tölti el.

Bronsonnak 13 éves korában végül mégis megadatott, hogy formális oktatásban részesüljön: az édesanyja testvére: Dr. Tillotson Bronson, az Episzkopális Akadémia igazgatója által. Így a fiatal Alcott a Connecticut állambeli Cheshire-be költözött, ahol olyan kilátásai is megnyíltak, hogy akár a Yale-en is folytathatja a tanulmányait, vagy az egyháznál ível fel a karrierje. Sajnos azonban Bronson végig kívülállónak érezte magát, szorongott, és teljesítményben sem érte be a többi fiút. A kudarcai annyira elkeserítették, hogy egy hónapnál hosszabb időt nem volt képes kibírni az intézményben. (Matteson 2007: 21)

Az üzleti világ kísértései között

Annak ellenére, hogy Alcott született idealista volt, mégis megpróbálkozott a vállalkozói létformával. Mindenekelőtt azzal a céllal vágott bele üzleti tevékenységekbe, hogy segítse a

családját, és kifizesse az apja tartozásait. Ám vállalkozóként is igyekezett etikus maradni, melyben nagy segítségére vált *A zarándok útja* című könyv. Rendszeresen forgatta, és ha kétségei támadtak, fellapozta azt a részt, amelyből tanácsot kaphat és meríthet. Az üzleti partnerekkel és az ügyfelekkel mindig jóhiszemű volt, ezért sajnos akadt, aki csúnyán ki is játszotta őt. Így végül kiábrándultan konstataulta, hogy a vállalkozói lét nem neki való szakma. Ráadásul nem hogy nem segített anyagilag a családján, de az ő tartozásait is az édesapjának kellett kifizetnie. (Matteson 2007: 24-26)

A tanári pályára ezek után a csalódások és kudarcok után lépett rá, és végre megtalálta azt, amelyben maradandót alkothatott, még akkor is, ha sok akadályon kellett keresztül mennie, és sokszor kényszerült arra, hogy újra kezdje az életét egy új városban, egy új közösségben.

A gyermekszemléletét erősen áthatották Pestalozzi és Rousseau ideái. A kutatások kimutatták, hogy Bronson Alcott az életének valamely pontján találkozott Pestalozzi oktatási módszereivel, bár a pontos időpont tekintetében a kutatók eltérnek egymástól. Az is valószínű, hogy a német nyelvtudás hiánya miatt Alcott nem eredetiben olvasta Pestalozzi írásait, hanem angol pamfletet tanulmányozott, amelyek a *Hints to Parents* címet viselték és Pestalozzi doktrínáin alapultak. (Matteson 2007: 26-27)

Alcott korai oktatási kísérletei

Az ifjú Bronson a transzcendentalista ideológiák és Pestalozzi és Rousseau nevelési elveivel áthatottan lelkesen vágott bele egy vidéki városi iskola alapításába és működtetésébe. A Connecticut államban elhelyezkedő Cheshire nevezetű város adott otthon Alcott első oktatási intézményének. A lelkes fiatalember saját maga dekorálta a termeket virágokkal és fenyőágakkal, hogy minél otthonosabbá varázsolja a helyet a diákok számára. A hosszú asztalok és padok helyett egyszemélyes íróasztalokat biztosított minden tanulóknak, ráadásul az asztalokat a saját kezével építette. Az iskolai könyvtárat is a saját költségén rendezte be több mint száz kötettel. Azonban az újszerű emberszemlélet és oktatási forma nem bizonyult életképesnek a vidéki kisvárosban. (Matteson 2007: 27-29)

Alcott úttörő gondolkodására viszont felfigyelt a prominens társadalmi rangú Samuel May, aki a Harvard Egyetemen végzett és a Connecticut államban fekvő Brooklyn unitárius templomának volt a vezetője. Ez a férfi később jelentős szerepet játszott mind Bronson pályafutásában, mind a magánéletében, hiszen Samuel May húga nem más volt, mint Bronson Alcott későbbi felesége, Abigail May. Abby, ahogy mindenki szólította, egy rendkívüli asszony volt, aki élete végéig hűséges és kitartó társa maradt a férjének: támogatta minden ötletében és vállalkozásában, még azokban is, amelyek halálra lettek ítéelve. (Matteson 2007: 29-30) A négy lányukat is teljes odaadással nevelte, akkor is, amikor Bronson Európába utazott hosszú hónapokra vagy akár évekre, hogy előadásokat tartson. Abigail maga is fontos szerepet játszott a massachusettsi történelemben, hiszen lelkesen küzdött a rabszolgaság eltörléséért, a nők egyenjogúságáért, és a polgárháború alatt is aktívan tevékenykedett egy nőegyletben, hogy segítsék a fronton harcoló férfiakat. A legszebb jellemrajzát a saját lánya, Louisa May Alcott írta meg, méghozzá a *Kisasszonyok* című világhírű regényében és annak további kétkötetnyi folytatásában.

Bronson Alcott kísérletező kedve az idő teltével sem lankadt. Alapított még egy vidéki iskolát, amely azonban szintén kudarcra volt ítélve, majd néhány évig sikeresen működtette a Temple Schoolt Bostonban, utána Concordba költözött az egész családjával, ahol ápolhatta szoros barátságát Emersonnal, Thoreau-val és Hawthorne-nal. Sőt, nem csupán ezek a prominens férfiak találkoztak rendszeresen és vitattak meg különböző filozófiai és társadalmi kérdéseket, hanem a családjaik is szoros kapcsolatban voltak. Az Alcott lányokra is nagy hatást gyakorolt a transzcendentalista filozófia és emberszemlélet, és ezek az elvek egyértelműen megjelentek később Louisa May Alcott műveiben. Bronson Alcott a saját házuk, az *Orchard House* udvarán is alapított egy iskolát, amely egyszerű faépülete a mai napig áll, és felnőtteknek tartott itt előadásokat. Ezt az iskolát *Concord School of Philosophy*-nak nevezték el.

Bronson Alcott számos úttörő vállalkozása közül kiemelkedett a bostoni iskolája, a Temple School. A nagyvárosban sokkal több lehetőség adódott a kísérletező pedagógusnak, mint vidéken, hiszen a lakosság száma mellett az emberek nyitottsága és fogékonysága az új iránt is nagyobb volt. Alcott pártfogóra is talált a prominens unitárius lelkész, William Ellery Channing személyében. (Matteson 2007: 53) Az iskola mindössze öt tanévet élt meg (Matteson 2007: 57, 85) de máig egyedülálló helyet foglal el az amerikai oktatástörténetben.

Temple School

Ha valaki napjainkban végigsétál *Boston* óvárosi macskaköves utcáin, és szemügyre veszi a patinás épületeket, könnyen azt képzelheti, hogy a tizenkilencedik századba csöppent vissza. Sajnos, a történelmi *Masonic Temple* a *Tremont Street*-en már nem látható, és a környék is jelentős modernizáláson ment keresztül, de a történelmi dokumentumok ma is bizonyítják az épület jelentőségét. Többek között itt működött *Bronson Alcott* híres kísérleti iskolája, a *Temple School*.

2. A *Masonic Temple* a 19. századi történelmi Bostonban

Bronson Alcott 1834-ben hatalmas lelkesedéssel vetette bele magát egy olyan iskola megalapításába (Matteson 2007: 53-54), ahol a diákok lelkét is nevelik, nem csak a tudásukat gyarapítják. Ráadásul korszakalkotó ötletként az intézmény kapuit megnyitották egyaránt a lányok és a fiúk előtt is. Bronson Alcott egész életében hangsúlyozta, hogy a nőknek is ugyanolyan joguk van a tanuláshoz, mint a férfiaknak. A saját négy lányának oktatásáról is maximálisan gondoskodott, sőt olyannyira műveltek lettek a gyermekei, hogy *Louisa May Alcott* az Amerikai Egyesült Államok egyik leghíresebb írónője, *Abigail May Alcott* pedig festőművész lett. Bronson Alcott segítője a *Temple School* működtetésében is egy hölgy volt, *Elizabeth Palmer Peabody*, akinek a *Record of a School* (1845) című könyvéből ismerhetjük meg a legalaposabban az iskola működését. Ebben a műben részletes leírást kapunk a hatalmas tanterem berendezéséről is.

3. 1837-es rajz Bronson Alcott tanterméről a Temple School-ban és az ott folyó oktatásról

A terem négy sarkában egy-egy mellszobor volt látható Szókratészről, Shakespeare-ről, Miltonról és Sir Walter Scott-ról. Hatalmas gótikus ablak világította meg Alcott asztalát és a tanulók padjait. Az ablakkal szemben a katedra mögött könyvszekrény állt, rajta egy Jézus-szobor, Platón-mellszobor és egy kis Atlasz-figura, aki a világot tartja. A teremben továbbá több helyen el voltak helyezve kis szobrok gyermekekről, akik olvasnak, rajzolnak vagy tanulnak. Érdekesség, hogy a sok filozófus, író és fajsúlyos istenségek mellett teret kapott a helyiségben egy Bacchus-figura is, amint éppen egy hordón lovagol. Tehát a terem díszítéséből egyértelműen kikövetkeztethető Alcott és az oktatási rendszerének az értékrendje, a preferenciái. Újszerűnek számít még, hogy a diákok nem lineáris padosorokban ültek, hanem U-alakban (amely elrendezés-formát a 20. század végi pedagógia újra felfedezte). Ezzel a kialakítással a tanulók egymással is kapcsolatot tudtak tartani, egymásra is tudtak figyelni, nem csupán a tanárra. (Peabody 1845: 1-2)

Alcott iskolájában a módszertani alapelvek következetesen le lettek fektetve, és ezekről a legrészletesebben Elizabeth Peabody *Record of a School* című könyve számol be:

1. A helyesírás fontosságát már a fiatalabb diákok is megtanulták. A betűzés kiemelkedő fontossággal bírt az alsóbb osztályok tanterveiben, később pedig a mondatelemzés került a nyelvtani oktatás előterébe.
2. A Temple Schoolban a diákok a szavak helyesírása mellett azok jelentését is behatóan elemezték. Alcott ilyenkor a szókratészi – rousseau-i *kérdve-kifejtő* módszert alkalmazta. A tanulók teret kaptak arra, hogy előhívják a bennük lévő ismereteket, és használják a fantáziájukat.
3. A felsőbb évfolyamos diákok saját személyes újságot szerkesztettek. A cikkeket maguk írták, nagy hangsúlyt fektetve a tartalomra, a helyesírásra és a külalakra is. Mr. Alcott elvárása volt a tanulókkal szemben, hogy cikkeikbe foglalják bele az egyéni véleményüket és a gondolataikat. Ha egy tanuló csupán robotként vett részt az iskolai foglalkozásokon, Alcott külön buzdította, hogy gondolkodjon és a véleményét ossza meg a társaival.
4. A személyes véleménykifejtés kapta a legnagyobb szerepet a curriculumban. A kérdés-feleleten alapuló beszélgetés (conversation) képezte a szövegértelmezéses, az olvasási és a filozófiai órák gerincét. Mr. Alcott jól irányított nyitott kérdésekkel terelgette a diákokat affelé, hogy a bennük már meglévő gondolatok rendszerbe foglalva előbújjanak. *Krummacher* fabulái tökéletes kiindulópontoknak bizonyultak ezekhez a beszélgetésekhez. *A hernyó születése* című történet után a következő párbeszéd hangzott el:

Alcott: (egy ötéves fiúhoz) Mire gondoltál, miközben olvastam ezt a történetet?
Ötéves fiú: Arra gondoltam, hogy az Isten változtatta át a hernyót pillangóvá, azután pedig belé szállt egy angyal és felment a Mennybe, amikor pedig odaért, a pillangó teste visszahullott a földre.

Alcott: Ki teremtette a hernyót?

Ötéves fiú: Isten.

Alcott: Miből teremtette Isten?

Ötéves fiú: Porból.

Alcott: Honnan jött az angyal?

Ötéves fiú: Az Isten küldte.

...

Alcott: (egy nyolcéves fiúhoz) Mit tanultál ebből a történetből?

Nyolcéves fiú: Arra emlékeztet, hogy amikor a test meghal, egy angyal jön értünk a Mennyországából, és elvisz bennünket.”

A fenti párbeszéd a *Record of a School* című könyvben található. (Peabody 1845: 10-11 – Pardi-Oláh Roberta fordítása)

Ez a két dialógus-töredék is tükrözi a Temple School pedagógiájának spirituális jellegét, azt, hogy életünket átszövi Isten jelenléte. A fizikai folyamatok, mint például az anyag átalakulása, egy állat születése is messze túllépnek a profán kereteken és át vannak itatva szekuláris tartalommal.

5. A Temple Schoolban nagy szerepet kapott a fegyelem megtartása. Alcott semmiféle beszélgetést, zajt, sőt suttogást sem tolerált, ami elterelte a diákok figyelmét az éppen

aktuális tananyagról vagy a beszélgetésük témájáról. Amikor például egy-egy tanuló éppen a felolvasás közben ficergett vagy bármilyen módon zajongott, Alcott látványosan megszakította az olvasást, és megvárta, míg a diák csendben marad. Történtek olyan esetek is, amelyekben erősebb büntetést alkalmazott.

6. Alcott iskolája nem nélkülözte a testi fenyítést, és ő maga is néha használta a vonalzót. De igyekezett a lehető legjobban lecsökkenteni ezt a büntetésfajta, és mielőtt ezt alkalmazta, mindig alaposan megkérdezte a szóban forgó diákot a saját véttségéről. Mielőtt bevezette a testi fenyítést, hosszas elmélkedést folytatott le a tanulóival a lélek nemesítése és a test fájdalma közti kapcsolatról. Jézus Krisztus szenvedései is meg lettek említve. Alcott a test fájdalmának a lélekre gyakorolt hatását a *fájdalom* filozófiájának nevezte. Alcott legnagyobb port kavart újítása ezen a téren az a büntetési eljárás volt, amikor a vétkes diáknak a tanár kezét kellett megütnie a vonalzóval. Mikor ezt először alkalmazta két tanulón, a tanteremben síri csend keletkezett. A két diák sokáig vonakodott megütni a saját tanárát, de végül engedelmessé váltak, és lágyan rácsaptak Alcott kezére. A tanár ezzel nem elégedett meg, hanem erősebb ütéssel követelt, és amikor a fiúk ennek a parancsnak is engedelmessé váltak, végül mindketten könnyekben törtek ki. Ez a módszer sokkal hatékonyabbnak bizonyult, mintha maguk a tanulók kaptak volna körmöst, mert így a lelki ismeretük vészcsengője szólalt meg, hogy fájdalmat okoztak a vétlen tanáruknak.

Bronson Alcott pedagógiája

Louisa May Alcott *Fiatalurak* című regényében

Az 1871-ben megjelent *Little Men*, magyar fordításban *Fiatalurak* című könyv fikció formájában ábrázolja Bronson Alcott iskoláját. A mű az 1868-ban készült *Little Women*, magyar fordításban *Kisasszonyok* címet viselő regény folytatása. A *Fiatalurak* a *Kisasszonyok*-ban megismert March család, főként Jo, a legkülönlegesebb lánytestvér életét folytatja, méghozzá egy általuk működtetett bentlakásos iskolában. Bár a családi hangulat miatt Plumfieldet inkább nevezhetnénk a diákok otthonának is, mint csupán egy oktatási intézménynek. A tanulók döntő többsége fiú, ami a korban nem, ám az író és családja életét és ideáit ismerve meglepő, hiszen elkötelezetten hittek a nemek közti egyenjogúságban. Ettől eltekintve azonban a könyv híven mutatja be a transzcendentista elveken nyugvó alcotti pedagógiai módszereket.

Az intézményt egy házaspár vezeti, tehát megvalósul a családi iskolai nevelés egyik alapfeltétele: az apa- és anyamodell jelenléte. Alcott is egy nővel, Peabody-val együtt működtette a Temple Schoolt. Plumfieldben is sok a hátrányos helyzetű gyerek, akiknek Jo és a férje, Bhaer tanár úr jelentik az egyetlen kiutat abból, hogy elkallódjanak. A házaspár lelkesen fejleszti a gyermekek lelkét is a szellemi oktatás mellett. A patriarchális társadalmi berendezkedést tükrözi a műben az, hogy a tantárgyakat a férj tanítja, aki egyébként német bevándorló, és valaha egyetemi tanárként dolgozott. Nagy műveltségű, csendes alkat, mint Bronson Alcott. Oktatási módszerei is az övét követik, hiszen nagyon sokat beszélget a diákokkal, kíváncsi a véleményükre, a természet, az állatok szeretetére neveli a gyerekeket, és igyekszik mindenkiben a legjobbat meglátni. A testi fenyítéstől is távol akarja tartani magát és a diákjait, ám amikor az egyik fiú nagyon rosszat tesz, kénytelen elővenni a pálcát. Mindenki

megdöbbenésére azonban nem ő üti meg a diák tenyerét, hanem felszólítja a fiút, hogy ő üsse meg a tanár tenyerét. Ez megfagyasztja a vért a fiúban és a többi tanulóban is. Nagy vonakodás után kemény felszólításra azonban mégis megteszi, bár először csak egy kis suhintást mér Bhaer tanár úr kezére, majd amikor a tanár utasítja, hogy erősebbet üssön, a diák azt is kénytelen megtenni. A fiú ezután olyan érzelmi hatás alá kerül, hogy soha többé nem tesz olyat, amellyel büntetést érdemelne ki. Úgy tűnik, hatott ez a különös fegyelmezési módszer.

Egy-két ilyen incidenstől eltekintve egyébként szeretetben és harmóniában történik a gyerekek nevelése és a diákok tanítása. Jo és Bhaer tanár úr nagy hangsúlyt is fektetnek arra, hogy gondoskodó légkör vegye körül a rájuk bízott fiatalokat, hiszen ez a lelki és jellembeli fejlődésükhöz elengedhetetlen. Maga Jo is ilyen támogató családból származik, és az ő és három lánytestvére nevelésére is sok energiát fordítottak a szülei. Mindezekről a *Fiatalurak* előtörténetéből, a *Kisasszonyok* és a *Jó feleségek* című könyvekben olvashatunk.

Összegzés

A tanulmánnyal igyekeztem röviden bemutatni Amos Bronson Alcott úttörő pedagógiai törekvéseit, és kiemelni a gyermekszemléletének és emberideáljának lényegi vonásait. A kutatásomat a témában, kiterjesztve az egész Alcott család munkásságára tovább folytatom, és célom, hogy ezek az emberek az európai neveléstörténeti közismeretben is méltó helyet kapjanak.

Irodalomjegyzék

Alcott, Louisa May (1995): *Good Wives*. Penguin Books Ltd., London.

Alcott, Louisa May (2004): *Little Men*. Penguin Books Ltd., London.

Alcott, Louisa May (1994) *Little Women*: Penguin Books Ltd., London.

Bickman, Martin: *Transcendental Ideas: Definitions – An Overview of American Transcendentalism*. University of Colorado 2019.03.15.

<http://transcendentalism-legacy.tamu.edu/ideas/definitionbickman.html>

Blakemore, Erin (2017): *In Early 1800s American Classrooms, Students Governed Themselves*. 2019.03.15.

<https://www.history.com/news/in-early-1800s-american-classrooms-students-governed-themselves>

Brown, Amy Belding: *Amos Bronson Alcott*. 2019.03.04.

<http://transcendentalism-legacy.tamu.edu/authors/alcott/>

Brackemyre, Ted: *Education to the Masses – The Rise of Public Education in Early America*. 2019.03.15. <http://ushistoryscene.com/article/rise-of-public-education/>

Cheever, Susan (2010): *Louisa May Alcott: A Personal Biography*, Simon & Schuster Paperbacks, New York.

Lewis, Jone Johnson: *What is Transcendentalism?* 2019.03.31.

<https://www.thoughtco.com/what-is-transcendentalism-3530593>

Louisa May Alcott's Orchard House. 2019.03.28. <http://www.louisamayalcott.org/>

Ezen belül: Special Events 2019:

<http://www.louisamayalcott.org/SpecialEvents2019.htm> 2019.03.28.

Matteson, John (2007): *Eden's Outcasts*. W.W. Norton & Company , New York.

Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla (2000): *Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe*. Osiris Kiadó. Budapest.

Németh András – Ehrenhard Sikera (2018): *Rejtett történetek*. Múcsarnok, Budapest.

Németh András – Pukánszky Béla (2017): *Gyermekek, tanárok, iskolák – egykoron és ma*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.

Pardi-Oláh Roberta (2005): *Louisa May Alcott és a transzcendentalizmus – Louisa May Alcott and the Transcendentalist Tradition*. Szakdolgozat. Kézirat. ELTE BTK. Budapest.

Peabody, Elizabeth (1845): *Record of a School*, Applewood Books, Bedford, Massachusetts.

Az ábrák / illusztrációk forrásai

1. Amos Bronson Alcott portréja

https://www.google.com/search?biw=1360&bih=657&tbm=isch&sa=1&ei=7W5_XJ3-DeeG1fAPmfKa4AY&q=Bronson+Alcott+&oq=Bronson+Alcott+&gs_l=img.3..0i19i2j0i30i19j0i5i30i19i3.32904.32904..33405...0.0..0.78.78.1.....1....1..gws-wiz-img.duUnI_NsIXw#imgsrc=gT3IxQNFNHB_zM: (2019.03.06.)

2. Masonic Temple

https://www.google.com/search?biw=1360&bih=657&tbm=isch&sa=1&ei=J2l_XOXEFMXExgPqs7KYDw&q=Masonic+Temple+Boston&oq=Masonic+Temple+Boston&gs_l=img.3..0i19.16390.18585..18771...0.0..0.124.627.6j1.....1....1..gws-wiz-img.....0i30i19j0i8i30i19. FNmK9LN72Q#imgsrc=ZQaECss4yE_jeM

(2019.03.06.)

3. View of Mr. Alcott and the Children Conversing

https://www.google.com/search?tbm=isch&sa=1&ei=QS6FXPH6H9KXkwWd373AAg&q=Temple+School+MA+drawing+1837&oq=Temple+School+MA+drawing+1837&gs_l=img.3...66048.69900..70196...0.0..0.110.1217.11j2.....1....1..gws-wiz-img.a7yMHT_Nl8o#imgsrc=i0QmFhCy0s1uLM:

(2019.03.10.)

1. Problémafelvetés

A fiatalok médiahasználata a mindennapi és tudományos diskurzusban egyaránt gyakran megjelenik, és gyakorta ruházódik fel negatív tartalommal. Ugyanakkor az elmúlt évtizedben a médiaoktatás nem vált prioritássá a magyar köznevelésben, mi több, a korábbi eredmények is elveszni látszanak. Ennek egyik oka, hogy a (média)oktatásunk nem tudott válaszokat adni a konvergens médiakörnyezet kihívásaira.

A mögöttünk hagyott évtizedekben a médiaműveltség (fiatalkori) fejlesztésének több iránya alakult ki. Az első ezek közül a *védelmes* paradigma, melyben főként jogi-szabályozási eszközökkel, így például korhatárba sorolással, tiltással, szűréssel igyekeztek megvédeni a gyermekeket a média károsnak gondolt hatásaitól. Az ezredforduló után a *felvértes* paradigma vált fontossá, melyben a prevenció a leglényegesebb elem (Nagy 2018). Harmadrészt vannak, akik ráhagyóbb attitűddel viszonyulnak a fiatalokhoz és az új, kreatív erőt látják bennük (Buckingham 2002).

Henry Jenkins szerint vannak, akik azt mondják, hogy a médiaműveltség körébe tartozó képességeket a fiatalok szülői beavatkozás vagy felügyelet nélkül szerzik meg, ám valójában nem megvédenünk kell őket, hanem kritikai párbeszédet folytatni annak érdekében, hogy még teljesebb értelmezéseit tudják adni a mediális kifejezéseknek. Azt mondani, hogy a gyerekek nem áldozatai a médiának még nem azt jelenti, hogy a gyerekek elsajátították az összes szociális készséget és gyakorlatot, mely a média használata során szükséges (Jenkins 2009).

A fiatalkori médiaműveltség fejlesztésében a társadalom sok szereplőjének van tennivalója. Az állam nem csak a szabályozók megalkotása révén, hanem az infrastrukturális és intézményi feltételek megteremtése okán is fontos szereplő. Feladat hárul a médiaipar szereplőire és a civil szférára is, továbbá a családra. Ebből következik, hogy a fejlesztés sztereitinek tekinthetjük az iskolát, az iskolán kívüli oktató-nevelő közösségeket és a családot (Bokor 2005).

2. Módszerek

Miközben doktori kutatásom alapvetően a fiatalok médiahasználatának iskolai és részben iskolán kívüli praxisára koncentrálok, szükségesnek tartom bemutatni az iskolai közeget is. Miként viszonyulnak a tanárok, iskolavezetők a médiaműveltséghez? Milyen gyakorlatokat alakítottak ki a különféle iskolákban annak tükrében, hogy a szabályozás laza kereteket biztosít a médiaműveltség fejlesztésére.

A tanulmányban szereplő elemzés a T-Tudok Oktatásszervező Zrt. *az iskolai környezet és a médiaműveltség viszonyára, a kompetenciafejlesztésre, illetve a médiaoktatás gyakorlatára* koncentrálok adatgyűjtése alapján készült (Lannert 2019). A nagymintás online vizsgálat

reprezentatív mintán alapult. A kérdőívet 1553 fő nyitotta meg, akik közül 1020 fő jutott el a végéig és fejezte be a válaszadást. A három szempont alapján (iskolatípus, településtípus, iskolaméret) arányosan rétegzett kutatásba 200 iskola és 200 pótiskola került. A mintán és a pótmintán felül kialakításra került egy olyan almintá is, melybe azok az intézmények kerültek, ahol a statisztikai adatbázis alapján az adott időszakban volt médiatanár, és zajlott valamilyen formában intézményi médiaműveltség-fejlesztés.

A kutatás arra keresi a választ, hogy a tanárok médiaműveltséggel kapcsolatban megfogalmazott válaszai, illetőleg a saját médiatanári praxisukkal kapcsolatos önreflexív szöveges válaszok alapján milyen gyakorlatai vannak a médiaműveltség iskolai fejlesztésének, azaz a) mi történik a médiaórákon; b) mit tanítanak és mely témákat részesítik előnyben a tanárok; c) mit gondolnak a tanulói elvárásokról; és d) milyen kihívásokkal néznek szembe a médiaműveltség fejlesztése során?

3. A media literacy és a médiaműveltség fogalmi keretei

A *media literacy* fogalma angolszász eredetű. Elsőként 1962-ben, a BBC egyik kézikönyvében jelent meg, mint olyan képesség, mely a média kritikus értéséhez szükséges (Neag 2016). A média-írástudás kialakításának igénye, ezzel együtt a media literacy széles körű elterjedése az 1970-es évek Észak-Amerikájához köthető és a fogalmat az USA-ban ma is előszeretettel használják a médiaoktatás kifejezés helyett. A media literacy célja egyfajta televíziós írástudás kialakítása lett, iskolai keretek között. Az ekkor megszületett tantervek szorosan kapcsolódtak az irodalomoktatáshoz, és felismerve a mediatisztizáció jelentőségét, a nyelvi mellett egy újfajta, többféle közlésmódot ötvöző írástudás kialakítását célozták meg, mely voltaképpen multimédiálisnak tekinthető. A fogalmi kapcsolat erősen problematikus, mert arra utal, hogy „a bevett, ellentmondásmentes, magas státusú hagyományos írás-olvasás” fontosabb és tiszteletre méltóbb az alacsony státusú kompetenciáknál, amelyeket fejlesztést igényelnek (Buckingham 2002).

Következésképp fennáll egy megtévesztő analógia az írás-tudás hagyományos formái és a médiaműveltség között. Ebből fakad, hogy már az 1990-es években is eltérő értelmezést nyert a fogalom. A szemiotikai megközelítés szerint a audiovizuális nyelv hasonló a beszélt nyelvhez, éppen ezért lehet tanulni és tanítani (Buckingham 2002), egyúttal ki lehet alakítani például egyfajta képnyelvi szövegértés curriculumot, mely a gyakorlatban általában filmnyelvi példákon alapul, azaz ismét arról van szó, hogy egy magasabb státusú, elfogadott kifejezésforma szolgáltatja a mintát.

A kutatók egy része úgy látja, hogy „azok a készségek, amelyekkel a vizuális és audiovizuális reprezentációkat megértjük, ugyanazok, mint amelyekkel a bennünket körülvevő világot értelmezzük” (Messaris 1994). A mindennapok gyakorlatával való kapcsolat nem csak a reprezentációk olvasása során szoros. A literacy fogalom már önmagában is többet jelent a formális oktatáshoz köthető írás-olvasás tudásnál. Egy-egy szakterülethez kötődő speciális kompetenciakészletet is jelöl.

Buckingham szerint a *media literacy* nem egyszerű funkcionális írástudást jelöl, sokkal inkább a kritikai írástudás egy formáját, mely számos összetevővel bír: így az elemzés, az értékelés, a kritikus reflektálás képességével és egyfajta metanyelv elsajátításával, mellyel a különböző kommunikációs módok üzeneteit kezeljük. Emellett a beletartozik „a kommunikáció tágabb társadalmi, gazdasági és

intézményi kontextusainak megértése, illetve annak felismerése, hogy befolyásolja mindez az emberek tapasztalatait és tevékenységét”. Ugyanakkor az erőforrások és az egyének kompetenciái egyenlőtlenül oszlanak meg a társadalom különféle csoportjai között, így az egyének más és más írástudás-módokkal rendelkeznek (Buckingham 2002).

James Potter olvasatában a médiaműveltség vertikálisan és horizontálisan is tagolt, többdimenziós. Úgy véli, hogy a „magas médiaműveltséggel rendelkező emberek sokkal többet képesek meglátni egy adott üzenetben. Jobban érzékelik a jelentések különböző szintjeit, ami előmozdítja a megértést.” Továbbá „sokkal jobbak az esélyeik arra, hogy azt kapják az üzenetektől, amit ők akarnak”, azaz végeredményben a magasabb szinten lévők magasabb szinten értik és értékelik a médiát, irányítják a médiahasználatukat. A vertikális tagolás szerint a médiaműveltség három egymás melletti pilléren nyugszik (építőkövek). Ezek a készségek, melyeket a médiaszövegekben lévő üzenetek feldolgozására használunk és célja a második elem, a tudástár felépítése. A készségeken és az ismereteken túl a harmadik pillérnek a személyes locust tartja, mely hajtóerőt és irányt biztosít az egyéni cselekedetek végrehajtásához (Potter 2015). Potter e három építőelem meghatározásakor voltaképpen azt a három összetevőt nevezi meg, melyeket a pedagógia szaknyelv kompetenciaként ismer (Vass 2009).

Talán épp az írástudás fogalmától való távolsága okán használja a médiakompetencia kifejezést a német szakirodalom az 1990-es évektől. A fogalom bevezetése Dieter Baacke-hoz köthető, aki az angolszász kutatókhoz hasonlóan többdimenziós modellben gondolkodott (Nagy 2018) Olvasatában a médiakompetenciák fejlesztése során négy területre kell fókuszálni.

Egyrészt a médiakritikára, melynek során analitikus, önreflexív és etikus médiahasználati attitűd kialakítása a cél. Másrészt a médiaismeretre, mely részben a használatot lehetővé tevő képességeket és ismereteket jelenti (technikai szint), másrészt tartalmi ismereteket például arról, hogy miként működik a médiarendszer. A harmadik dimenziót a médiahasználat fejlesztése jelenti. Itt a hagyományos eszközök használata mellett (például a könyvolvasás, rádió hallgatás) fontossá válik az interaktív médiahasználat is. A negyedik területnek Baacke az alkotást tekinti, melynek van innovatív és kreatív oldala is (Treumann et al. 2002).

Nagy Krisztina a médiaműveltség fejlesztésével kapcsolatos nemzetközi dokumentumok és szakértői anyagok elemzésekor arra a következtetésre jutott, hogy a policy dokumentumokban a médiaműveltség fogalmának nincs egységes definíciója, ugyanakkor a médiaműveltség fogalma három nagy területre terjed ki. Egyrészt a médiahasználatához szükséges készségek és képességek területére; másrészt a kritikai gondolkodásra, mely a tudatosságot és a tájékozódást segíti; harmadrészt azokra a képességekre, készségekre és ismeretekre, melyek „a médiaszövegek megalkotását és máshoz való eljuttatását, tehát a kommunikációban való aktív részvételt biztosítják” (Nagy 2018: 149).

A változó és egyre komplexebbé váló mediakörnyezet tette indokolttá, hogy az elmúlt másfél évtizedben a media literacy fogalma mellé, vagy annak behelyettesítésére újak is bekerültek a tudományos diskurzusba. A könyvtártudomány felől érkezett az információs műveltség fogalma (Zsák 2008), mely Koltay Tibor szerint átfedést és párhuzamot mutat a médiaműveltséggel, például azért, mert az információ birtokosa érti, alkalmazza és befolyásolja az információs folyamatokat és megérti az információs társadalom természetét. Másrészt mindkét terület technikai készségekre

épül (Koltay 2009). A média- és a információs műveltség kapcsolata a kiegészítés és a kombináció mentén is leírható, ahogy ezt az UNESCO dokumentuma is megfogalmazza a media- and information literacy (MIL) fejlesztésének szükségessé mellett érvelve.

Amikor tehát a media literacy fogalmát megpróbáljuk átültetni magyarra és felruházzuk értelemmel, akkor be kell látnunk, hogy egyszerre beszélünk kompetenciákról, melyek a társas interakciókban spontán módon is kialakulhatnak, és műveltségről, mely forrása nem csak az iskola, hanem a család, barátok, ismerősök és ismeretlenek hálózata, továbbá maga a média. A médiaműveltség különféle dimenziói (médiatudatosság, médiaértés, média-írásstudás, stb.) okán nem képzelhető el egy ideális vagy minimális állapot, mellyel megállapíthatóvá válik a médiaművelté válás. Egy folyamatosan változó világ konvergens médiakörnyezetében az impulzusok alulról és felülről is érkeznek, a hatásuk pedig egyéneként és területenként más és más. Ez pedig leginkább az egyéni kompetenciák különbözőségeiből fakad. Nem hiába törekszik arra Ito, Boyd és Jenkins, hogy leszámoljon a digitális bennszülöttek és bevándorlók mítoszával, mely homogén közegként kezeli az egyes generációkat, mintha azokon belül ne lennének óriási különbségek az érdeklődés, a motiváció, az aktivitás, a digitális elköteleződés és a kreativitás terén (Jenkins, Ito, Boyd 2016).

4. A médiaműveltség iskolai fejlesztésének keretei

A médiatanárok egy külön kitüntetett csoportját képezték a vizsgálatnak. A médiaoktatás gyakorlatára adott szöveges válaszaik elemzését megelőzően röviden tekintsük át a médiatanár alminta főbb jellegzetességeit, illetőleg a hazai médiaoktatás néhány olyan jellemzőjét, melyek a kvantitatív adatok alapján körvonalazódnak.

A kérdőívet 43 olyan tanár töltötte ki, aki rendelkezik médiatanári végzettséggel. A válaszok alapvetően városi gimnáziumokban oktató médiatanárokhoz köthetőek. A válaszadók átlagos életkora: 45,8 év.

A médiatanárok túlnyomó többsége (41 fő) önálló tantárgyként, hárman integrált formában (is), pedig ketten tömbösítve és témahét keretében tanítják a médiaismeretet. Míg az egyéb kategóriát hatan jelölték, azon belül a fakultáció és a szakkör merült fel.

A megkérdezettek közel kétharmada úgy ítéli meg, hogy a médiaismeretek oktatása egészen másfajta felkészültséget igényel, mint a többi szak. Tízből hárman pedig úgy gondolják, hogy ugyanolyan, ha nem komolyabb tudást igényel a médiaoktatás. Valamennyi válaszadó úgy vélekedett, hogy külön képzés szükséges a médiaismeret tanításához.

Arra vonatkozóan, hogy helyeslik-e, hogy a médiaoktatás, illetőleg a film/mozgóképképzés egy tantárgyi keretben jelenik meg, 31-en igennel válaszoltak, 8-an nem helyeslik, a többiek nem tudták megítélni.

A mintában szereplő médiatanárok fele használ tankönyvet a mozgóképkultúra- és médiaismeret tantárgy tanítása során. A tankönyvi ellátottság azonban alacsony. Alig minden ötödik (9) pedagógus iskolájában van valamennyi tanulónak saját tankönyve. Hét iskolában csak a tanárnak van könyve, további hét helyen csak a könyvtárból kölcsönözhető néhány példány, három intézményben pedig másolt részeket használnak a médiatanárok. Az egyéb felhasználási módokra

adott válaszokból kiderül, hogy van, ahol a tankönyvet forrásanyagként használja a médiatanár, másutt csak a humán-tagozatosoknak jut tankönyv.

A tankönyv mellett – vagy annak hiányában – harmincheten használnak egyéb taneszközöket a médiaoktatás során. Ahol van tankönyvhasználat, ott minden esetben egyéb taneszköz alkalmazására is sor kerül) Harminchatan kettő vagy annál több eszközt jelölt meg. Leginkább az érettségi mintafeladatokat (26 fő), illetve a film- és médiafogalmak kisszótárát (25 fő) említették. Lényeges kiemelni, hogy a heten készítenek saját fejlesztésű tananyagot (ppt, fotó, film, animáció, saját fejlesztésű feladatok, saját tananyag szakirodalom alapján).

A médiatanárok közül mindössze ketten vannak, akik nem heti rendszerességgel tanítanak médiaórákat, hanem valamilyen más formában: szakkört vagy érettségi előkészítő fakultációs csoportot vezetnek. E két kiegészítő médiaoktatási forma azok körében is előfordul, akiknek vannak médiaórái: 2-2 esetben jelöltek fakultációt illetve szakkört, 1 médiatanár iskolájában médiatagozat működik.

Nagy szórást mutat a médiaműveltség fejlesztésére felhasznált óratömeg azokon a helyeken, ahol nem (vagy nem csak) heti rendszerességű médiaórák vannak. Négy esetben ez az óraszám 10 vagy annál kevesebb, míg három esetben eléri vagy megközelíti 32-36 órát, ami tulajdonképpen egy félévig, heti egy órában tanított tárgy óramennyiségének feleltethető meg.

A médiatanárok értékelési gyakorlata változatos, sokszínű és szorosan kapcsolódik a tantárgy tantervi ajánlásaihoz. Alapvetően olyan értékelési módszereket preferálnak, melyek az érettségik során előfordulnak, a mintafeladatok pedig egyaránt jelenthetnek egyfajta feladatbankot, és szolgálhatják az érettségire történő felkészítés céljait. Egy kivétellel az összes médiatanár legalább kétféle értékelési módot használ, 19-en hármat, és voltak olyanok is, akik valamennyi felkínált számonkérés-típust alkalmazzák.

Néhány konkrét problématerület megjelölésével arra kértük a médiatanárokat, hogy válaszolják meg, előkerül-e az adott kérdéskör a médiaóráikon vagy sem? Amennyiben nem, úgy mi ennek az oka? A válaszok alapján arra következtethetünk, hogy milyen témákat tartanak kiemelten fontosnak, és melyek azok, melyek valamilyen okból elsikkadnak. Válaszaik összevethetőek voltak a következőkben tárgyalandó, nyílt végű kérdésekre adott válaszaikkal.

Három témakör tanórai feldolgozását mindenki fontosnak tartja és fel is dolgozza az órákon. Ezek a *hír és fikció közti különbség tudatosításával*, a *médiaszöveg konstrukció jellegével*, illetve a *forráskritikával* kapcsolatos témakörök. Hasonlóan magas a feldolgozottsága a *média alapvető funkcióval* (40 fő), az *eszközhasználattal* (39 fő), az *online zaklatás formáival* (37 fő), a *véleménybuborékkal* (36 fő), a *hírmédiaszöveg értelmezési kereteivel* (35 fő), illetve az *adatbiztonsággal* (85 fő) kapcsolatos témaköröknek, melyek csak néhány esetben nem kerülnek tárgyalásra.

A tanárok legalább kétharmada foglalkozik a médiaórákon a *médiaszabályozással* (30 fő), és tartja fontosnak, hogy a fiatalok *hozzanak létre saját tartalmakat* (32 fő). A rangsor végére a *médiatartalmak remixelésére, újrakeretezésére vonatkozó ismeretek* (25 fő) és a *gyűlöletbeszéd-szólásszabadság problematikájának tárgyalása* került (23 fő).

Az egyes témák tanórai feldolgozásának elmaradása mögötti leggyakoribb okként az időhiányt jelölték meg a médiatanárok (25 fő). Ez főként a gyakorlati témaköröket (tartalmak létrehozása és újrakeretezése), illetve a jogi-normatív témaköröket (gyűlöletbeszéd, médiaszabályozás) érintő probléma. A gyűlöletbeszéd alacsony feldolgozási aránya annak is köszönhető, hogy négyen úgy ítélték meg, hogy nincs rá szükség, öt tanár szerint ez nem is része a médiaismeret oktatásának, hárman az online zaklatással kapcsolatban gondolták az utóbbit.

A megfelelő eszközök hiánya kedvezőtlenül hat a gyakorlati feladatok feldolgozására, de megjegyzendő, hogy van, aki szerint ezekre igazán nincs is szükség.

Kis számban fordulnak elő azok a válaszok, melyek egyes témákkal kapcsolatban a tanári felkészültség hiányát jelölik meg, ezek felismerhetően alapjogi illetve médiajogi területek.

5. A médiát oktató tanárok műveltségképe és tanítási stratégiáik

Az elemzés során a médiaoktatás tartalmára vonatkozó nyílt végű kérdéseket a médiaműveltségre adott válaszokkal összevetve is vizsgáltuk, főként azért, mert a válaszok összecsengtek, erős kapcsolat figyelhető meg köztük.

A válaszadók médiaműveltségre adott válaszai kevésbé szóródnak, határozottan rajzolódnak ki azok a területek, melyeket a médiatanárok különösen fontosnak tartanak. A legtöbben úgy látják, hogy az ismereteken alapuló, tudatos válogatás képességéről van szó. Ezzel szorosan összefügg a médiahasználat önreflexivitása és mértéktartó volta. Olvasatukban a médiaművelt diák a médiaismeret órákon megszerzett tudás birtokában képes szelektálni a hasznos és haszontalan, az igaz és hamis, az értékes és értéktelen tartalmak között. A szelekciós képesség pedig egyértelműen a médiarendszer működési mechanizmusának ismeretén alapul.

A teljes mintával összevetve a médiatanárok médiaműveltség értelmezése négy területen tért el szignifikánsan a pedagógusoktól. Nagyobb arányban gondolják úgy, hogy a médiaműveltség a kreatív tartalmak létrehozását segítő kompetenciakészlet, illetőleg azt, hogy a médiarendszer működésének és hatásmechanizmusának ismerete segíti a mértéktartó, önreflexív és tudatos médiahasználatot, továbbá, hogy a médiaműveltség alapvetően az ismereteken és értékeken alapuló tudatos válogatás képessége.

A médiatanárok közül csak nagyon kevesen, mindössze hárman jelölték meg az eszközhasználatot, mint lényegi komponenst. A magas kultúrával kapcsolatos ismereteket csak egyikük emelte ki a médiaműveltség összetevői közül. Mindez annak tükrében különösen érdekes, hogy a hatályos kerettantervi szabályozásban a mozgóképkultúra tárgykörébe tartozó ismeretek is hangsúlyosan vannak jelen.

A következő nyílt végű kérdés a médiaműveltségről, illetőleg annak fejlesztéséről alkotott vélemények bővebb kifejtésére adott lehetőséget. Itt az volt a kérdés, hogy miket tekintenek a médiaoktatás által alapvetően tudatosítani szükséges jelenségeknek, problémáknak?

A médiatanárok a mindennapi oktatási praxisban azokra a területekre helyezik a hangsúlyt, melyeket amúgy is fontosnak tartanak a műveltségterület kapcsán. Ez érthető, hisz a rendelkezésükre álló időkeret korlátozott, nincs arra lehetőség, hogy a kerettantervi témákat

azonos mélységben érintsek. A tanárok által fontosnak ítélt és a diákok által különösen kedvelt tananyagelemek alapján világosan látszik, hogy az egyes iskolák pedagógusai bátran eltérnek a sémáktól, és a személyes motivációik, érdeklődésük, tudásuk, vagy épp médiával kapcsolatos félelmeik alapján építik fel a saját tanmenetüket, figyelembe véve a tanulói érdeklődést is.

A médiatanárok több olyan jelenséget is megjelöltek, melyek kihívásként és problémaként vannak jelen a mindennapok közbeszédében. A válaszok alapján úgy tűnhet, hogy a médiaoktatás legfontosabb feladata és célja nem más, mint a fiatalok felkészítése a veszélyek kivédésére. Azaz egyfajta immunitás kialakítására történik a médiaórákon. A médiatanárok feléne válaszai tekinthetőek inkább veszélyorientáltak (a három választott témából kettő vagy mindhárom erre fókuszál).

A médiahasználattal összefüggő veszélyek felsorolásakor a legtöbb esetben olyan területeket jelöltek meg, melyek az aktuális közbeszédben is meghatározóak, vagy legalábbis olyan témák, melyek feldolgozása (jobb híján) az iskolára hárul. Itt, mintha felmondanák a leckét: *hitelesség, manipuláció, erőszak-cyberbullying, médiahasználat veszélyei, forráskritika*, sőt a *jogtiszta szoftverek használata* is előkerül. Ugyanakkor az adatvédelmet mindössze két médiatanár jelölte meg egyértelműen tudatosítandó területként.

A veszélyek felismertetése azonban csak az első lépcsőfok a válaszok alapján. A következő az ismeretek átadása, vagyis a veszélyekkel szembeni felvértezés. Lényeges elem a médiarendszer működésének megismerése, vagy ahogy a válaszadók fogalmazzak, arra kell fókuszálni, hogy *„kik hozzák létre a médiaüzeneteket és miért? ”*, vagy *„A médiaüzenet tartalma, formája mögött milyen érdekek állnak? ”*, hisz *„minden médiaszöveg konstruált”*.

A tanárok értékválasztása, illetve a médiaműveltségről megalkotott egyéni definíciók alapján egyértelműen megváltozott a mozgóképkultúra- és médiaismeret tantárgy helyi tantervi struktúrája. A hazai médiaoktatás intézményi szintű indulásakor, azaz az ezredforduló táján, a tömegkultúra/populáris kultúra volt az a törésvonal, mely mentén a tanítandó tartalom szerveződött. Ezt tükrözi például a tárgy elnevezése is. A tantárgy emancipációja egyúttal a tömegkultúra iskolai elfogadása és hasznosíthatósága felé tett lépés is volt.

A jelen kérdőívre adott válaszok alapján úgy tűnik, hogy a tömegkultúra megismerése és elemzése vált a legfontosabbá, és a törésvonalak már ezen belül húzódnak: *mi hiteles és mi nem; mi megbízható és mi nem; mi hasznos és mi nem?* A filmes ismeretekkel felvértezett, filmművészetben jártas (művelt) fiatalok ideáját felváltotta a tudatos médiahasználóvá váló, kritikus és önkritikus diák, aki képes következtetéseket levonni a körülötte lévő médiavilágból – *„Láss, hallj, érzékelj helyesen! Gondolkodj!”* – fogalmazta meg egy nagy rutinnal rendelkező kelet-magyarországi általános iskola, vezetőként is dolgozó médiatanára.

A tanárok többsége nem tűnik médiaoptimistának. Mindössze négyen gondolták úgy, hogy a médiaoktatás fontos feladata a kreatív, saját tartalmak előállítására. Ez egyrészt azért érdekes, mert a mozgóképkultúra- és médiaismeret gyakorlati érettségi vizsgának meghatározó eleme egy saját médiaszöveg és a hozzá kapcsolódó önreflexív munkanapló létrehozása. Másrészt az eszközhasználat és a saját tartalmak említésének alacsony száma, illetve a médiamanipuláció, a befolyásolás, továbbá a kritikai gondolkodás fejlesztésének gyakori említése alapján a médiatanárok elsősorban elméleti területként tekintenek a médiaoktatásra.

Kevesen gondolják úgy, hogy a média világa aktív részvétel útján is megismerhető, és abszolút többségben vannak azok, akik az elméleti ismeretek elsajátíttatása révén kívánnak célt érni. Természetesen az elméleti ismeretek elsajátítása megannyi lehetőséget kínál a gyakorlati feladatok alkalmazására, azonban ilyesmire kevés utalás történik, a válaszokat az elméleti problémák és azok megbeszélése, értelmezése uralják. Ebben a modellben, minden tantervi rugalmassága ellenére, még mindig a tanár áll a középpontban, hisz ő rendelkezik azzal a tudáskészlettel és morális többlettel, ami a fiatalok eligazodását, a tudatos fogyasztóvá válást segítheti.

A következő kérdés arra vonatkozott, hogy a médiaoktatás során mely témák keltik fel legjobban a diákok érdeklődését? Ebben az esetben is három válaszra volt lehetőség és ezzel a válaszadók magas arányban éltek is.

A válaszadók 56%-a jelölt meg legalább egy esetben olyan mozgóképkultúra tárgykörébe eső (filmes) témát, mellyel a diákok szívesen foglalkoznak. Ezek közül a tanulók leginkább a filmelemzést (9), a filmes formanyelvi ismereteket (6), illetve a filmes utómunkával, filmkészítési háttérismeretekkel (5) kapcsolatos témákat kedvelik. A mozgóképi rendszertan, a magyar- és egyetemes filmtörténet 2-2 esetben jelent meg a válaszok között. Egy esetben a filmnézést jelölték meg, míg két válasz túl általánosnak tekinthető („*elsősorban a film*”; „*bizonyos műfajok*”).

A mozgóképkultúrával nem csak elméleti témaként foglalkoznak szívesen a tanulók. A médiatanárok ötöde említette, hogy a diákok szívesen készítének saját videót, fotót vagy épp végeznek utómunkát. Ez a magas arány egyrészt azt mutatja, hogy a fiatalok számára a gyakorlati képzés fontosabb, mint amilyenek a tanáraik a terület fontosságát megítélik – illetve, ami a gyakorlatban az órákon megtörténik. Az okok nyilván sokrétűek lehetnek. Másrésztől kiderül, hogy ezzel még a tanárok is tisztában vannak.

A tanárok meghatározó része látja úgy, hogy a diákok azokat a témákat kedvelik részben, vagy egészben, melyek az ő médiaműveltség felfogásunknak is gerincét alkotják. Ez egyrésztől pozitív, hisz azt gondolhatjuk, hogy a tanárok és a diákok érdeklődése igen közel áll egymáshoz. Másrésztől elgondolkodtató. Főként azért, mert a témák néhány esetben nagyon közvetlenül következnek a preferált médiaműveltség tartalmából. Másként fogalmazva: nem lehetünk teljesen bizonyosak abban, hogy a médiatanárok mindegyike jól ítéli meg a tanulók által szívesen tanult tananyagelemek körét és a válaszokban túl erősen tükröződik a saját (média)műveltség ideájuk.

A médiatanárok nagyon egyértelmű véleményt fogalmaztak meg azzal kapcsolatban, hogy melyek azok a témák, melyek jelenleg nincsenek a tananyagban, de a diákokat érdeklik.

Ha a tantervből hiányzó, de a diákokat érdeklő témákat összevetjük a diákok által leginkább kedvelt tanórai témákkal, akkor vegyes kép rajzolódik ki. A harminc válasz kétharmada olyan témákat nevez meg, melyek megtalálhatóak a diákok által kedvelt tartalmak között is, így ezek minden bizonnyal valamilyen mértékben jelen vannak a tanítási folyamatban – miközben a tantervekben nem szerepelnek.

Tíz esetben azonban nem látható ilyen összefüggés, azaz a tanárok szerint a diákok szeretnének ezekkel a témákkal foglalkozni, de valamilyen ok miatt ez mégsem történik meg. Az okokra a válaszokból is következtethetünk: nem elegendő az időkeret, vagy nem kapnak a témák

feldolgozásához kellő támogatást, például elavult a használatban lévő tankönyv („*A média tankönyvünkől gyakorlatilag minden aktuális téma hiányzik*”).

A harminc megjelölt téma, illetve válaszoló két nagyobb és egy kisebb csoportba rendezhető. Utóbbiba azok a médiatanárok tartoznak, akik nagyfokú szabadságként élik meg a médiatanítást. Egyikük azt írta, hogy „*a tananyagot én határozom meg*”, egy másik tanár inkább a diákokra bízta a tananyag meghatározását: „*ami érdekli őket, beletesszük*”. Egy harmadik szerint ezek a témák „*egyedi dolgok*”, amik miatt nem szükséges változtatni a médiaoktatás egészén.

E szélsőségeken túl, a konkrét témák sokkal érdekesebbek. A két nagyobb válaszcsoporthoz a gyakorlati médiafeladatok, illetve az új médiajelenségek vizsgálata jelöli. Összesen tízen írtak olyan gyakorlatokról, melyek középpontjában valamiféle kreatív tartalom előállítása áll. A paletta változatos, ugyanakkor elsősorban a digitális kép előállítására irányul: *animáció készítés, gyakorlati videókészítési ismeretek, vágási ismeretek, riportok készítése, fényképezési ismeretek elsajátítása saját telefonnal, fotózás*. A diákok által kedvelt és megvalósuló témák alapján úgy ítéltük meg, hogy az esetek legalább felében a médiaszöveg-alkotás a gyakorlatban is megtörténik, ugyanakkor csak a médiaismeret tantárgyhoz kapcsolódnak, más tárggyal való kooperációra nincs utalás.

A tananyagból hiányzó, ám a diákokat érdeklő témák másik nagy csoportját (12 elem) az új média jelenségei alkotják. A válaszok alapján ezek feldolgozása elől a médiatanárok nem nagyon tudnak kitérni. A témák köre változatos: *vloggerek, internetes veszélyforrások, közösségi média területei, legújabb médiatrendek, álhírek, robotika, mesterséges értelem szerepe az online médiumokban, applikációk hatékony használata*.

Összefoglalásként azt állapíthatjuk meg, hogy a jelenleg használatban lévő kerettantervek, tankönyvek éppúgy nincsenek összhangban a médiatanárok műveltségfelfogásával, mint a tanulók érdeklődésével. A tanárok alig fele használ tankönyvet az órákon. A médiaoktatás szereplői a lehetőségeikhez mértén reflektálni próbálnak a konvergens média aktuális jelenségeihez. A preferált témakörök alapján a tanárok egymástól eltérő, változatos, saját (helyi) médiaoktatási stratégiákat alkalmaznak, melyek szoros összefüggésben állnak médiaműveltség-eszményükkel, amelyre döntően a védelmező attitűd jellemző. A filmes témáknál fontosabbnak tartják, hogy a konvergens média aktuális kihívásaival foglalkozzanak. Az új média témáinak feldolgozásában a diákok is partnerek, ugyanakkor a mozgóképkultúra mégsem tűnt el teljesen a képzési gyakorlatból. A diákok felől ható erő pedig a gyakorlati feladatok, a kreatív médiaszövegek előállítása irányába mozdítaná a tantárgyat. Ehhez azonban az iskolai erőforrások (idő, eszközök) általában nem elegendőek.

6. A kutatás hasznosíthatósága

Korábbi gyakorló médiatanárként és a fiatalok médiaműveltségének kutatójaként úgy vélem, hogy a médiaoktatás különös jelentőséget kell, hogy a kapjon a jövőben. Ennek oka nem csupán a gyakran emlegetett médiatudatosságra nevelés. Hangsúlyt kell helyezni az érzelmi nevelésre is.

A konvergens médiakörnyezet segítségével, részben a fiatalok részvételi kultúrában megszerzett tapasztalatára alapozva, új módszerek, eljárások bevezetésére nyílik lehetőség (Jenkins, 2009). A

médiaműveltség fejlesztése, illetve a meglévő műveltség-összetevők aktivizálása révén a tanulás folyamata is átalakítható. A hatás következképp globális, túlmutat az iskolai kereteken is. Ehhez azonban szükséges, hogy megértsük milyen tényleges gyakorlatok jellemzik az ifjúsági médiahasználatot, illetőleg meg kell ismernünk az iskolákban e területen jelenleg zajló folyamatokat.

Irodalomjegyzék:

Bokor Tamás (2015) Médiaértés In: Műveljük a médiát! Budapest, Wolters Kluwer

Buckingham, David (2002): A gyermekkor halála után. Helikon Kiadó, Budapest

Jenkins, Henry - Purushotma, Ravi - Weigel, Margaret - Clinton, Katie - Robinson, Alice J. (2009): Confronting the Challenges of Participatory Culture. Media Education for the 21st Century. MIT Press

Jenkins, Henry - Mizuko Ito - Boyd , Danah (2016): Participatory Culture in a Networked Era: A Conversation on Youth, Learning, Commerce, and Politics. Polity Press, Cambridge

Koltay Tibor (2009). Médiaműveltség, média-írástudás, digitális írástudás. In Médiakutató, [online] (Winter).
>http://www.mediakutato.hu/cikk/2009_04_tel/08_mediamuveltseg_digitalis_irastudas/>
[letöltés: 2017. május 20.]

Lannert Judit (szerk.) (2019): Nagymintás kutatás a médiaoktatás iskolai indikátorairól és a tanáriattitűdökről. T-TUDOK Tudásmenedzsment és Oktatáskutató Központ Zrt.

Messaris, Paul (1994): Visual Literacy: Image, Mind, and Reality. Boulder, CO: Westview

Nagy Krisztina (2018): Műveltség - média - szabályozás. Gondolat Kiadó - MTA TK - PTE Kommunikáció- és médiatudományi Tanszék, Budapest-Pécs

Neag Annamária (2016): Médiaműveltség a magyar oktatáspolitikában (1995-2012) - tézisgyűjtemény. [online]. <<https://www.researchgate.net/publication/328914354>> [letöltés: 2018. december 2.]

Zsák Judit (2008): A műveltség fogalmának eredete és értelmezésének változásai. In.: Varga Katalin (szerk.): *A 21. század műveltsége: E-könyv az információs műveltségről*. Pécs: PTE FEEK Könyvtártudományi Intézet). <http://mek.oszk.hu/06300/06355>> [utolsó letöltés: 2016. december 10.].

Treumann, Klaus Peter - Baacke, Dieter - Haacke, Kirsten - Hugger, Kai Uwe - Vollbrecht, Ralf (2002): Medienkompetenz im digitalen Zeitalter. Springer Fachmedien Wiesbaden GmbH 49-61.

Vass Vilmos (2009): A kompetencia fogalmának értelmezése. [online] <[http://ofi.hu/tudastar/hazai-fejlesztési/kompetencia-fogalmanak utolsó](http://ofi.hu/tudastar/hazai-fejlesztési/kompetencia-fogalmanak_utolsó)> [letöltés: 2018. december 1.]

Absztrakt

Kutatásom során arra keresem a választ, hogy a közelmúltban hazai és Kárpát-medencei óvodapedagógus hallgatók milyen intelligencia profillal rendelkeznek, a Gardner-féle Többszörös Intelligenciák elmélet szerint. (GARDNER, 1983; 1999). A vizsgálathoz egy az Többszörös Intelligenciák elméletet alapul vevő, számos ponton az MIPQ (*Multiple Intelligences Profiling Questionnaire*) kérdőívre támaszkodó önálló adaptáció. A vizsgálatban a hazai óvodapedagógus képzésben részt vevő hallgatók (*hallgatók több hazai intézményből érkeztek*) a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem; az eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetem, valamint a komárnói Selye János Egyetem óvodapedagógus hallgatói vettek részt (n = 233). Céлом bemutatni a hallgató körében legkiemelkedőbb, valamint fejlesztésre szoruló intelligenciákat; továbbá az egyes intelligenciák közötti együttjárások (korrelációk) vizsgálatára vállalkozom. Az eredmények fényében számos, gyakorlati hasznosítással is párosuló információ tárható fel az óvodapedagógus képzésben résztvevő hallgatók intelligenciáinak megismeréséről, valamint mozgósításának lehetőségeiről.

Bevezetés

Jelen kutatás a folyamatban lévő neveléstudományi disszertációm részét képezi, melynek témája egy a Többszörös Intelligenciák és a Nem-egyetemes elméleten alapuló óvodai nevelési módszer (*Projekt Spektrum módszer*) (GARDNER, FELDMAN, KRECHEVSKY 1998), önálló hazai adaptációjának vizsgálata, amely a Mindenki Másképp Intelligens nevet kapta. A kutatás fő témája a módszertanhoz tartozó játékok bevalásának vizsgálata; ehhez azonban ismerni kell a velük foglalkozó, őket nevelő és fejlesztő óvodapedagógusokat, illetve a pályára készülő óvodapedagógus hallgatók képességeit, készségeit és intelligenciáit. Ennek feltárása érdekében készült a Többszörös Intelligenciák feltárását célzó kérdőív, amely több magyar nyelvű egyetem óvodapedagógus hallgatói körében lett felvéve.

A hazai óvodapedagógus képzésen túl a kutatásokat a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem; az eszéki Josip Juraj Strossmayer Egyetem, valamint a komárnói Selye János Egyetem hallgatói között végeztem. A hallgatók által kitöltött kérdőívek (n = 233) eredményeinek feldolgozására vállalkozom jelen tanulmányban. A kérdőív a többszörös intelligencia profiltérképezést célzó kérdőív, melynek alapja a (MIPQ III, IV TIRRI, KOMULAINEN, 2002; TIRRI, NOKELAINEN, UBANI, 2006; TIRRI & NOKELAINEN, 2007) egy ötpontos Likert-skála önértékelő kérdőív, amely Howard Gardner többszörös intelligenciájának (MI) elméletén alapul. (1983, 1999.).

A kérdőív célja, hogy segítse mind a tanulókat az önreflexióban, mind a pedagógusokat abban, hogy megértsék a gyermekek és saját erősségeit. A kérdőívben mindösszesen 56 elemmel lehet feltárni a: (1) nyelvi-verbális, (2) logikai-matematikai, (3) zenei, (4) vizuális-térbeli, (5) testi-kinesztetikus, (6) interperszonális és (7) intraperszonális; (8) naturalisztikus-természeti intelligenciákat. A kapott eredményből minden esetben elkészíthető az személy egyéni profilja, illetve a csoportos eredményből csoportprofil képezhető. A profilok értelmezésekor továbbá

információul szolgálnak azok fajtái, amelyek lehetnek szerteágazó, több ponton irányt mutató úgynevezett „keresőlámpás”; valamint egy kiemelkedő fókuszpontú, úgynevezett „lézeres” profilok.

Problémaelemzés

Az óvodapedagógusok vizsgálata számos területen megjelent a hazai szakirodalomban – a teljesség igénye nélkül -, például neveléstörténeti megközelítésből (KISSNÉ, PATYI; 2018); mentális egészség szempontjából (BÍRÓ, OLVASZTÓ, KÓSA 2010); vagy tanulási szokásaik vizsgálata szempontjából (BUCSY, KATONA 2013); azonban többszörös intelligenciájukat feltáró kérdőívet eddig nem alkalmazták korábban az óvodapedagógus jelöltek megismerésére.

A külföldi szakirodalmat tekintve számos példát találhatunk, mellyel felnőtteket vizsgálnak hasonló kérdőívvel, vagy teszttel (TIRRI, NOKELAINEN 2008; MCCLELLAN, CONTI 2008); kevesebbet, amely direkt óvodapedagógus hallgatókat vizsgál (BACEREN, ÖZDEMIR 2010). A hazai szakirodalomban fellelhető a hallgatókat a Többszörös Intelligenciák koncepcióval megismertető és képességeiket mozgósító művek közül kiemelendő egy a differenciált tanulásszervezést vizsgáló mű, amely gyakorlati alkalmazási kereteket biztosít az elmélet megvalósításához (DEZSŐ, 2014). A túlnyomórészt külföldi szakirodalom felkutatása és feldolgozása, számos nehézséget okozott a folyamat során.

Hipotézisek, Kérdések

Hipotéziseim megfogalmazása során, több kérdés is megfogalmazódott bennem. Korábbi óvodapedagógusi szakmai múltamra alapozva előfeltételezéseim között szerepelt, hogy az óvodapedagógus hallgatók intelligenciaprofilja alá fogja támasztani, a kiemelkedő naturalisztikus – természeti intelligencia dominanciáját, valamint hogy a fejlesztendő intelligencia a matematikai-logikai intelligencia lesz. Az empirikus kutatás eredményeiből pedig a skálák közötti együttjárásoknál (korreláció) feltételezhető a logikai-matematikai és térbeli intelligenciák együttjárása; a nyelvi-verbális és az interperszonális intelligenciák együttjárása; valamint a nyelvi és intraperszonális intelligenciák együttjárása. A nem változó vizsgálata – a szakma specifikus női dominanciája miatt – esetünkben nem releváns.

Elméleti háttér

Gardner többszörös intelligenciák elmélete az „intelligencia” fogalmára épül, amelyet az alábbiaképpen definiál „az intelligenciák képességek olyan problémák megoldására vagy termékek létrehozására, amelyeket egy vagy több kulturális beállítottság is meghatároz”(GARDNER, 1993, 10. o.). Legutóbbi munkájában Howard Gardner az intelligenciákat „nyers, biológiai potenciálnak” tekinti.” Nyolc intelligenciát sorol fel (IQ), amelyek megfelelnek az intelligencia kritériumainak. Ezek az intelligenciák a (1) nyelvi-verbális, (2) logikai-matematikai, (3) zenei, (4) vizuális-térbeli, (5) testi-kinesztetikus, (6) interperszonális és (7) intraperszonális; (8) naturalisztikus-természeti intelligenciák. (Gardner, 1983, 11. o.).

„Az intraperszonális intelligencia velejárója az a képesség, hogy megértjük saját érzelmeinket, céljainak és szándékainkat. A fejlett intraperszonális intelligenciával rendelkező személyeknek erős az én tudatuk, magabiztosan és szeretnek egyedül dolgozni. Ösztönösen jól mérnek fel az erejüket és képességeiket.” (NICHOLSON-NELSON, 2007 14. o.).

Azok a személyek, akik fejlett testi-kinesztetikus intelligenciával rendelkeznek, szeretnek mozogni, dolgokat megérinteni. Szeretnek beszélni és testbeszéddel kommunikálni. A tanulási folyamat a legeredményesebben az érintésen, mozgáson keresztül valósítható meg, az információkat, ismereteket a testi érzeteken keresztül dolgozzák fel. Az erősségek között szerepel az atlétika, a tánc, színjátszás, kézművesség, eszközök használata. (NICHOLSON-NELSON, 2007)

A logikai-matematikai intelligencia tartalmazza, a logikus problémamegoldó képességet, amely segítségével magas matematikai tartalmú tudományos jellegű problémákat tudnak megoldani és ez által, a munkát elvégezni. Ilyen magas szintű matematikai műveletek közé sorolja Gardner a minták felismerését, a logikus gondolkodást, valamint a deduktív érvelés képességét.

A zenei intelligencia segítségével képesek lehetünk zenei hangok, ritmusok és minták magas szintű felismerésére. Ezeknek a formáknak az előadására, illetve megalkotására. A nyelvi – verbális intelligencia és zenei intelligencia fejlődése között Gardner párhuzamot von (ahogyan Suzuki és Kodály is).

„A természeti intelligencia azt a képességet tartalmazza, mellyel megismerjük a növény- és állatvilágot, meglátjuk a különbséget a természeti világban, s mely képességet produktív módon használunk fel olyan tevékenységekben, mint vadászat, a földművelés és biológia tudománya. Egy olyan képesség, amellyel a természeti világot egy szélesebb perspektívából tudjuk nézni, mely tartalmazza annak a megértését, hogy a természet és a civilizáció hogyan hatnak egymásra, hogy milyen szimbiotikus kapcsolatok léteznek a természetben, valamint az élet körforgásának a megértését.” (NICHOLSON-NELSON, 2007 15. o.).

Az interperszonális intelligencia segítségével, megérthetjük más emberek érzéseit, vágyait, motivációit, ez a kooperáció alapja. Ezen a téren kimagasló intelligenciával bírnak a pedagógusok, kereskedők valamint a vezetők. Az interperszonális intelligencia hatékony együttműködés, a másik céljainak, motivációjának és irányultságainak megértésére való törekvés képessége.

Az egyes intelligenciák közül a nyelvi intelligencia befolyásolja az írott és beszélt nyelv megértését, az új idegen nyelvek elsajátításának képességét. Továbbá magában foglalja a retorikai megnyilvánulásainkat, a nyelv használatának hatékonyságát, a poétikus, költői elaboráció lehetőségét, annak eszközét, valamint az emlékezést.

A vizuális intelligenciával képesek a tér területeinek mintáinak felismerésére, a kapott minták alkalmazására. Az ezen a téren kimagasló intelligenciával rendelkező személyek választják a csillagász, hajós vagy pilóta hivatásokat.

A téri, térbeli intelligenciával rendelkező személyek szeretnek tervezni, rajzolni és építeni. Szeretnek alkotásokat létrehozni, álmódzni és képeket nézegetni.

Kutatási módszer

A mintát az 56 elemből álló Többszörös Intelligenciák kérdőívvel gyűjtöttem 2016-2019 között. A minta nagysága (n = 233), amely az alábbiak szerint oszlik meg. A hazai felsőoktatásban részt vevő óvodapedagógus hallgatók (n = 83); Babeş-Bolyai Tudományegyetem hallgatói (n = 38); a Josip Juraj Strossmayer Egyetem hallgatói (n=56); Selye János Egyetem hallgatói (n=56). Életkorukra vonatkozóan nem történt adatfelvétel. A kapott információink részlegesen lesznek a

teljes alapsokaságról, azonban a csoportok profiljainak, illetve a teljes profil elemzése hozzájárulhat egy jövőbeli célzott reprezentatív kutatáshoz.

Az önbevalláson alapuló tesztek problematikája

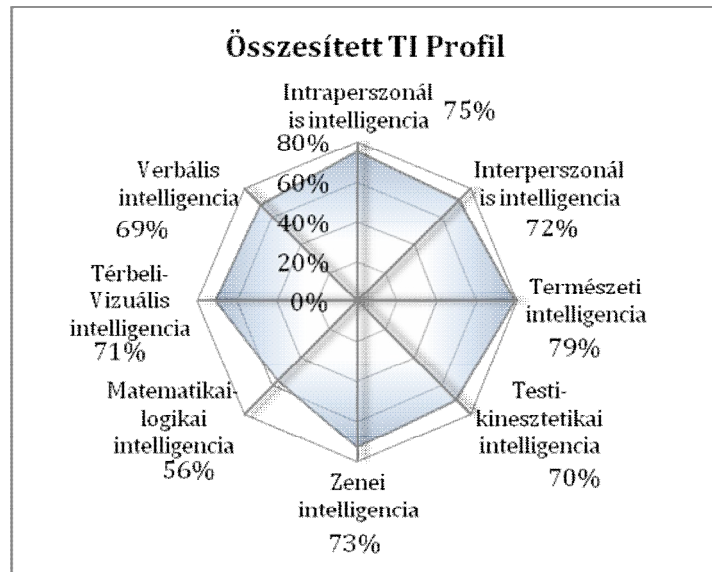
Az önbevalláson alapuló tesztek nehézsége többek között, hogy a személynek egy külső ellenőrző kontrolltól mentesen kell megfogalmaznia saját magáról állításokat, amely következtében sérülhet a vizsgálati eredmények reliabilitása. Ezek a problémák főként akkor állnak fent, ha vizsgált terület, valamilyen devianciára irányul, mint például a drog- vagy alkoholfogyasztási szokások vizsgálata (ELEKES, 2008)

A kérdések összeállítása és egymással való összefüggése segíti ennek a faktornak az kiküszöbölését, ideálisabbá téve a kérdőív érvényességét, vagyis hogy nem feltétlenül egyértelmű, hogy az egyes kérdések mely intelligenciákhoz tartoznak. A kérdőív alapján készült profilokra több esetben érkezett válasz, amelyből kiderült, hogy egyes személyeknél nagy meglepetést váltottak ki a született eredmények, vagyis annak ellenére, hogy önbevallásos alapon zajlott a kérdőívek kitöltése, mégsem az előre vélt preconcepció teljesült, hanem egy számukra meglepő eredmény született.

Eredmények

Az összesített profilról (1. ábra) leolvasható, hogy a legmagasabb eredmény a naturalisztikus-természeti intelligencia értéke adja, amely 79%-ot ért el. Ezt követi az intraperszonális intelligencia 75%-al, majd a zenei intelligencia 73%-al, az interperszonális intelligencia 72%-al, a térbeli-vizuális intelligencia értéke 71%; a testi-kinesztetikus intelligenciáé 70%; a verbális intelligenciáé 69%; míg a matematikai intelligencia csupán 56%-os eredményt mutat.

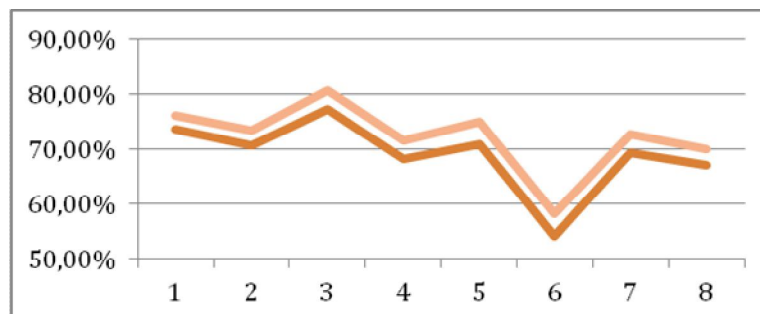
Érdeemes megfigyelni a területek megoszlását az óvodai nevelés területének tükrében is. Támaszkodva az Óvodai Nevelés Országos alapprogramjára, a külső világ tevékeny megismerése, illetve annak tevékenységéhez tartozó elemei tartalmazzák, mind a matematikai tartalmú képességek és készségek fejlesztését, mind a természeti, környezeti tudásanyagot. Vagyis az intelligenciák vizsgálatából megfigyelt eredmények két legszélsőségesebb eredménye egy és ugyanazon nevelési tevékenység részét képezi. Ez további kérdéseket vethet fel a tevékenységek struktúráját, megközelítését tekintve.

1. ábra – Összesített profil

Az intervallum-becslésből (2.ábra) kiderül, hogy egy esetben sérül szignifikánsan a minta normalitása a naturalisztikus-természeti intelligencia változónál (Ferdesség tekintetében $-0,587^{***}$), a többi változó esetében nem mutatható ki szignifikáns eltérés. Vagyis ebben az esetben a konfidencia-intervallum is sérült. Az intervallumbecslésekből kiderül, hogy 95%-os biztonsággal kimondható az intrapersonális intelligencia eredménye 73,8% és 76,30% közé tehető. Az interperszonális intelligenciáé 70,8% és 73,6%; a természeti intelligenciáé 77,38% és 80,82%. A testi 68,38% és 71,68%; zenei intelligencia tekintetében 70,96% és 75,09%; a matematikai intelligencia 54,1% és 58,34%; a vizuális intelligencia 69,49% és 72,75%; míg a verbális intelligencia 67,07 és 70,08% közé esett.

Az intervallum-becslésekből származó eredményekből leolvasható, hogy a legszélesebb skálán mozgó eredmény a testi intelligencia vizsgálatakor érkezett, amely értelmében a legnagyobb eltérések ezen a területen mozognak, itt egy 4,13%-os eltérés mutatkozott. A legszűkebb intervallumot mutató intelligencia a verbális intelligencia volt. Ebben az esetben 2,50%-os eltérést figyelhetünk meg, vagyis ebben az esetben elmondható, hogy a kapott eredmény szűk intervallumon belül, közel azonos eredményeket mutat.

2.ábra - Intervallumbecslések

A hipotézisek között megfogalmazott állítások vizsgálatakor kiderült a logikai-matematikai és térbeli intelligenciák együttjárása valóban bizonyítható. A két intelligencia között szignifikáns pozitív irányú kapcsolat van. ($r=0,287^{**}$) A kapcsolat erejét tekintve, azonban gyengének mondható. Más a helyzet a nyelvi-verbális és az interperszonális intelligenciák együttjárása esetében. Itt már kimutatható egy közepesen erős, pozitív irányú kapcsolat ($r=0,479^{**}$). A nyelvi és intraperszonális intelligenciák együttjárása esetében szintén kimutatható szignifikáns pozitív irányú együttjárás, a kapcsolat ereje szintén közepes, azonban az alsó határon mozog ($r=0,309^{**}$). Az együttjárásokból kiderül, hogy az adott, párban vizsgált eredmények egymással együtt járhatnak, együtt mozoghatnak, vagyis, ahol a logikai matematikai intelligencia vizsgálatakor kapott eredmények összefüggésbe hozhatóak, a térbeli intelligenciával, ahogyan a nyelvi verbális és interperszonális intelligenciák és a nyelvi-verbális intelligencia, valamint az intraperszonális intelligenciák.

Érdeemes továbbá vizsgálni a kérdésenkénti eloszlásokat, hiszen eddig az intelligenciánkénti értékekre helyeztem a fókuszot. Amennyiben az összes kérdésre megvizsgálom az átlagot a legkisebb átlaggal (2,05 pont) a 40-es kérdés bír, „*Szeretem a vadászatot, halászatot, horgászatot*” amely egyébként nem függ össze a legalacsonyabb százalékos arányt elért matematikai-logikai intelligenciával, ezt a kérdést azonban szorososan követik a matematika tartalmú kérdések: „*A matematika szemszögéből közelítek meg bizonyos mindennapi élethez tartozó dolgokat.*” (2,34); „*Szeretem a statisztikai számításokat*” (2,40). A legmagasabb eredményt elért kérdés pedig szintén nem a domináns intelligenciához, vagyis a természeti intelligenciához tartozó kérdés volt, hanem egy zenei kérdés „*A zene nagyon fontos a mindennapi életben.*”, a válaszadók erre a kérdésre átlagosan 4,47 pontot adtak.

Ha a szélsőséges kérdésekre adott százalékos megoszlást figyeljük, a legmagasabb pontszám tekintetében lemondható, hogy a válaszolók 64,5%-a úgy érezte, teljes mértékben igaz rá, hogy a zene nagyon fontos szerepet tölt be az életében, 21,8%-a ezt fontosnak tartotta; 10,5%-a csak részben tartotta jellemzőnek magára tekintve, 3%-a kevésbé fontosnak, míg mindösszesen 0,4%-a vélte úgy hogy a zene nem tölt be fontos szerepet az életében. Arra a kérdésre, hogy szeretik-e a horgászatot, vadászatot, halászatot, a válaszadók 47,8%-a úgy érezte, egyáltalán nem, 21,3%-a kevésbé, 14,9%-a részben, 9,4% jellemzőnek tartotta az állítást magára nézve, míg mindösszesen 6,4% vélekedett úgy, hogy az adott leírás teljes mértékben igaznak tekinthető rá nézve.

Összegzés

Jelen kutatás rávilágít arra, hogy ezzel a kérdéskörrel a jövőben érdemes mélyrehatóan foglalkozni, hiszen számtalan hasznos információ szerezhető általa az óvodapedagógus hallgatókról, akik a jövő gyermekeit fogják nevelni. A módszer jó táptalaja lehet a pedagógusok önreflexiók készségének fejlesztésére, valamint a gyermekek és társas környezetük megismerésére. A kapott eredményeket megfigyelve leolvasható, hogy összességében valóban a matematikai-logikai intelligenciához tartozó kérdések során nagyon alacsony pontszámok születtek, azonban mégsem ehhez az intelligenciához érkezett a legalacsonyabb pontszám. Ez felveti a kérdést, hogy vajon a természeti intelligenciához tartozó kérdés megfogalmazása és értelmezése során nem történt-e valamilyen értelmezéssel kapcsolatos probléma? Amennyiben igen, mennyire értékelhető validnak a kérdéscsoportok? Azonban amennyiben az adott „kiugró” eredményt mutató kérdést kivesszük a kérdéssorból, a végeredmény nem mutat szignifikáns eltérést. A legmagasabb pontszámot elért

kérdés, - ahogyan az már korábban említésre került – a zenei intelligenciához tartozó kérdés volt, amely szintén nem a kiemelkedő intelligencia – vagyis a természeti intelligencia – kérdései közé tartozott. Összességében elmondható, hogy a kérdőív számos ponton nyújthat segítséget a pályára készülő, és a pályán aktív pedagógusok számára egyaránt.

Irodalomjegyzék

BECEREN, Burcu Özdemir; ÖZDEMİR, Atiye Adak (2010): *The comparison of prospective preschool teachers' thinking styles and intelligence types* Procedia - Social and Behavioral Sciences Volume 2, Issue 2, 2010, Pages 2131-2136

BÍRÓ Éva, OLVASZTÓ Lajos, KÓSA Karolina (2010): *Óvodapedagógus hallgatók mentális egészségének felmérése* Magyar Pedagógia 110. évf. 4. szám

BUCSY Gellértné, KATONA György (2013): *Soproni óvodapedagógus hallgatók tanulási szokásainak vizsgálata e-learning tananyagfejlesztés tapasztalatai alapján* VZDELÁVANIE, VÝSKUM A METODOLÓGIA 311-317 o. ISBN 978-80-971251-1-0

DEZSŐ Renáta Anna (szerk) (2014): *Differenciált tanulásszervezés a többszörös intelligenciák elméletének alkalmazásával* ISBN 978-963-642-698-9, PTE BTK NTI

ELEKES Zsuzsanna (2007): *Egészségkárosító magatartások és mérési módszerek* ELTE, BCE, „SZOCMEG” Kiadásában

GARDNER, Howard (1993). *Frames of mind*. New York: Basic Books.

GARDNER, Howard; FELDMAN, David Henry; KRECHEVSKY, Mara (1998): *Building on Children's Strengths: The Experience of Project Spectrum* (Project Zero Frameworks for Early Childhood Education, Vol 1, TC Press, US

KISSNÉ Zsámboki Réka; PATYI Gábor (2018): *Angyalkertek egykor és ma – Az óvodapedagógus hallgatók metaforáiban megjelenő óvodakép pedagógiatörténeti vonatkozásai és jelenkori sajátosságai* Képzés és Gyakorlat 16. évf. 4. sz.

MCCLELLAN, Joyce; CONTI, Gary J. (2008): *Identifying the Multiple Intelligences of Your* Journal of Adult Education Volume 37, Number 1,

NICHOLSON-NELSON, Kristen (2007): *A többszörös intelligenciák* Szabad Iskoláért Alapítvány, Budapest.

TIRRI, Kirsti, & KOMULAINEN, E. (2002). *Modeling a self-rated intelligence-profile for virtual university*. In H. Niemi & P. Ruohotie (Eds.), *Theoretical understandings for learning in virtual university* (pp. 139-168). Hämeenlinna, FI: RCVE.

TIRRI, Kirsti, NOKELAINEN, P., & UBANI, M. (2006). *Conceptual Definition and Empirical Validation of the Spiritual Sensitivity Scale*. Journal of Empirical Theology, 19(1), 37-62.

TIRRI, Kirsti, UBANI, M. (2007). *The differences in the intelligence profiles of Finnish 12-13-year old academically gifted girls and boys*. In K. Tirri & M. Ubani (Eds.) *Holistic education and Giftedness* (pp. 8-15). Yearbook 2007 of the Department of Practical Theology. Espoo: Multiprint

Tirri, Kirsti; Nokelainen, Petri (2008): *Identification of multiple intelligences with the Multiple Intelligence Profiling Questionnaire III* *Psychology Science Quarterly*, Volume 50, 2008 (2), pp. 206-221

Sándor Vivien:Várossá lett Vámspércs! Egy kutatási modell és eredményeinek bemutatása - DE-Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Fűrj Zoltán

Vámspércs helyzete egyedi. A Debrecentől 20 kilométerre található település nemcsak közigazgatásilag határmenti, de földrajzi értelemben is. Ha ránézünk a mai Magyarország térképére, akkor azt a következtetést vonhatnánk le, hogy hátrányos helyzetben lévő térség egyik települése, ugyanakkor ez a hipotézis nem igaz. Az 1920-as trianoni döntés teljes mértékben meghatározta és predestinálta Vámspércs fejlődési útját és lehetőségeit. Ahhoz, hogy jelenkutatásom, amely az 1990-2018 közötti időszakot öleli fel, mikrofolyamatait megértssem, elengedhetetlen volt az, hogy kitekintsek a térség eseményeire az 1920-as évet követően. Vámspércs mondhatni óriási előnyt kovácsolt jelenlegi földrajzi helyzetéből, bár ezt egy több évtizeden át tartó gazdasági és fejlődési stagnálás előzte meg. Esettanulmányomban azt a kutatási modellt szeretném bemutatni, amelyen keresztül az elmúlt 4 évben vizsgáltam Vámspércs társadalmi folyamatait, változásait, kulturális mintázatait, és mint 21. századi várost. Kutatásom a néprajztudományhoz tartozik, ugyanakkor interdiszciplináris, mivel a társtudományok szolgáltatták a primer források javarészét.

Vámspércs lokalizálása

Vámspércs Hajdú-Bihar megye keleti csücskében fekszik, a Nyíradonyi Járáshoz tartozik közigazgatásilag. A 48-as főút szeli át a települést, így egy erőteljes tranzitprofil uralja a település képét és mindennapjait. Következésképp közúti és vasúti szempontból is nemzetközi, azaz a 48-as főúton keresztül lehet eljutni a nyírábrányi magyar-román átkelőhöz, vasúti szempontból pedig a 105-ös vasútvonalon nemcsak nemzetközi személyszállítás, hanem teherszállítás is történik, így egy masszív export és import mozgás jellemzi a várost. Nemcsak országokon átívelő a tranzitjellege, hanem kistérségi szinten is, ugyanis a környező települések, így Nyírbétek, Nyíraczád, Nyírmártonfalva, Fülöp, Bánháza, Nyírábrány, Újléta, Bagamér, esetenként Álmosd és Létavértes is Vámspércsen keresztül tud bekapcsolódni az ország vérkeringésébe, továbbá a megyeszékhelyre, Debrecenbe eljutni. A tömegközlekedés, azaz a volántársaság is a 48-as főúton keresztül bonyolítja le a napi személyszállítást, így Vámspércs többszörös előnyben van, mind közúti, mind vasúti tekintetben, részben a trianoni, részben pedig az infrastrukturális fejlesztéseknek köszönhetően. Intézményi szempontból ellátóképes, azaz nemcsak a település lakóit képes kiszolgálni, hanem a térség településeit: kormányablakkal, Vámspércs Kistérség Rendelőintézettel, rendőrséggel, általános iskolával, kihelyezett középiskolai tagozattal, Művelődési házzal és Könyvtárral, továbbá 2019-ben alapított múzeummal bír. Azaz elmondható, hogy mind közigazgatásilag, egészségügyileg, kulturálisan és infrastrukturálisan ellátja saját lakosságát és a kistérséget (Nyíraczád, Nyírmártonfalva, Fülöp, Nyírábrány, Újléta).

A vidék kutatása 1990 után

Az agrártudomány, a társadalomföldrajz már a 2000-es évek elején felismerte a városodás új hullámát. Ez a folyamat elsősorban a közigazgatásban hozott új változásokat, majd a településszerkezetben, a településképben is, továbbá a geográfusok már 2000 után vizsgálták azokat a tényezőket – elsősorban földrajzi tényezőket – amelyek a későbbiekben befolyásolja majd

egy-egy település fejlődését, jövőjét. Az agrártudomány egy új rurális térről számolt be, azaz, a települések szerepe megváltozott, és a város fogalma már nem feltétlenül azt jelenti, amit évekkel korábban. Ugyanakkor a városiasodás, amely már nem csak intézményi és közigazgatási értelemben van jelen, hanem a helyi társadalmak szintjén – az nem került górcső alá. Az új kulturális vonulatok és mintázatok, a megváltozott kapcsolati hálók kimaradtak a vizsgálatok középpontjából. A néprajztudomány ezen a területen nem is igazán tud primer forrásokkal számolni, így kutatásom interdiszciplináris. A rokontudományágak tanulmányai és publikációi segítették munkám, továbbá a helyi sajtó, amely 1990 után vált rendszeressé a településen. Sőt egy olyan hipotézissel is szembe kellett nézni, amely szerint a néprajztudomány a jelenkutatásban nem vesz részt, hiszen a hagyományos, népi világ a kutatásának a fő profilja. „A néprajz, amely a hagyományos (népi) falusi közösségeket vizsgálja, a vidékkutatásokban már nemigen vesz részt.”¹ Nem tanácsos elfeledni, hogy a kultúra állandóan formálódik, nem statikus, azaz a jelen kultúrájának és társadalmi miliójének vizsgálata beleillik a néprajz tárgykörébe. Az utolsó monográfiát 1995-ben készítette el Gazdag István egykori levéltáros. Ez a monográfia az úgynevezett népéletet rögzítette, ugyanakkor kitekintést ad, hogy az akkor még község Vámospércs, milyen fejlődési irányba mozdulhat el. A Vámospércs története című monográfia utolsó fejezetében Dr. Süli-Zakar István geográfus tett kitekintést egy lehetséges fejlődési stratégiára, amely egyfajta viszonyítási alapként szolgált a hipotézisek felállításakor: „A megyeszékhely és az egyes települések között a kapcsolat Vámospércsen keresztül bonyolódik le, tehát a település a többiek számára „Debrecen kapuja”. Egyre több kistérségi szervezési feladat települ meg Vámospércsen, mely kereskedelmi, oktatási feladatokkal kiegészülve reális térszervező kiscentrummá emelheti a települést. (...) A település- és közlekedésföldrajzi helyzet Vámospércs számára – megfelelő urbanizálódás eredményeként – a tényleges várossá fejlődést is eredményezheti. (...) Ehhez azonban az szükséges, hogy Vámospércs városiasodási folyamata felgyorsuljon, s minél több városi (térszervező) funkciót vonzzon a település magához.”²

Elsősorban a társadalomföldrajz szakirodalmi nyújtanak igazi betekintést a városiasodás jelenségébe. A 2000-es évek elején több tudományos írás formált a témára vonatkozó paradigmákat, általános fenoménokat. A kistérségi átalakulás, az urbanizáció kérdésköre nemcsak a néprajztudományt érinti. Az általános társadalomföldrajzi ismereteken túl, átfogó képet nyújtanak a szakirodalmak a szocializmus utáni vidék formálódásáról, annak társadalmi és településhálózati és kapcsolatainak változásairól. A városiasodás, az urbanizáció, a térségi átalakulások befolyásolják a gazdasági mutatókat, az ipari fejlődést, a mezőgazdasági innovációkat, a terciér szektor erősödését és annak jelentőségét a népesség körében. Új koncepciók születnek a vidékfejlesztést érintően, így a tudomány által megfogalmazott kérdések is eszerint módosulnak.

A kutatás és vizsgálati módszerek

Kutatásom középpontjában az egykori városból lett nagyközség és a nagyközségből lett város, illetve kistérségi mikrocentrum áll. Vámospércs, amely a vizsgált terep, közigazgatási jogállása rendkívül változatos volt az elmúlt évszázadokban, évtizedekben. 1990 óta havonta megjelenő

¹ Kovács 2003:36.

² Süli-Zakar 1995:304.

Vámspércsi Hírek, amely nemcsak az infrastrukturális, közigazgatási fejlődésről, átalakulásról számolt és számol be a várost érintően, hanem olykor személyes hangvételű rovataiban több ízben felmerült a kérdés: vajon városias viselkedési mintákat/formákat kell-e követniük a lakosoknak, ha városban élnek? Bizonyos „városi” sztereotípiáknak szükséges-e megfelelniük? Vizsgálatomat nemcsak a település átalakulása alkotja, hanem a kulturális mintázatok és küldetések, a lakosság önreflexiója, kistérségi szerepe a város megváltozott utcaképe és építésze. A kutatás elsődleges célja, hogy megtaláljam a néprajztudomány helyét a 21. századi rurális térben és felhívjam a figyelmet a változások és átalakulások szabályszerűségére, amely a mai vidék mind gazdasági, mind társadalmi és mind kulturális arculatát formálja. A mikrocentrumok esetében egyik sarkalatos pont a lokalitás, mint kulturális szervező erő. A fesztiválozás, mint lokális, mégis mikroszintű hatókörrel bíró jelenség az egyik ilyen kardinális kérdés a kutatásban, mivel kultúraformáló, identitáshordozó, populáris mozzanat. Ez egy jelenkori kutatás a néprajztudományi és szociológiai, társadalomföldrajzi módszerekkel. A néprajz témakörébe tartozik az építészet, a településkép változása, a kulturális mintázatok kialakulása, átadás-átvétel folyamat, a lokalitás, az identitáselemek vizsgálata Ugyanakkor a társadalomföldrajzi, szociológia, jogi, agrártudományok szakirodalmi, elméleti háttereinek ismerete és felhasználása elengedhetetlen, ugyanis a közigazgatási változások magukkal hozták a kulturális formálódást, az „új mentalitást” a lakosok körében. Míg közigazgatási értelemben teljesen egzakt és törvényi keretek írják le azt, hogy mit értünk nagyközség és város fogalma alatt, azonban a társadalmi gondolkodás ezt felülírhatja. Ezért roppant érdekes kérdés az, hogy milyen kép létezik a lakosság gondolatában, amikor egyik napról a másikra városiak lesznek. Egyáltalán muszáj-e városinak lenni annak, aki városban él? Mit értünk a városi alatt? Ezekre a kérdésekre a Vámspércsi Hírek vezércikkeinek segítségével a válaszokat kerestem kérdőívvezés, félig strukturált mélyinterjúkkal és részvevő megfigyelésekkel. Ugyanakkor új terminusok is keletkeztek a kutatási szakzsargonban, mint az Európai Unió fejlesztések, a pályázat, a tenderek, az innováció, a rurális tér, városi lokális, kulturális mintázat és az önreflexió. A kutatás során végig a falu kifejezést használtam tudatosan és nem a nagyközség definíciót, ugyanis nem a hivatalos álláspontokra helyeztem a hangsúlyt, hanem a lakosságra, a helyi társadalomra.

A kérdőív

A kérdőívet online lehetett kitölteni, több hónap állt rendelkezésre. A kérdőív felépítésénél, megtervezésénél, szerkesztésekor törekedtem arra, hogy világos, egyértelmű legyen, olyan egyéb zaj, mint a fura háttérszín, vagy felesleges plusz információ ne szerepeljen benne. A kérdőív elején Vámspércs központjáról egy panoráma kép látható, ezzel is a lokalitást, a témára való ráhangolódást kívántam elősegíteni. A mellékelt fotón a kérdőív bevezető szöveg olvasható.

Rövid bemutatkozást – amelyben ismertettem személyemet, a kutatás témáját és annak célját – követően demográfiai kérdések következtek: nemre, életkorra és lakhelyre fókuszáltam. Lakhely tekintetében Vámspércs, Debrecen Nyírábrány, Nyírmártonfalva, Újléta településeket soroltam fel, így volt egy Egyéb kategória is. Ezzel a lehetőséggel is éltek: így volt egykori vámspércsi, de most külföldön élő kitöltő és sárándi is. A kérdőív 14 kérdésből áll, amelyből 11 zárt kérdés, vagy feleletválasztós. Egy kérdés értékelő kérdés. 3 kérdés, nyitott kérdés, ahol a válaszadók szabadon fogalmazhatták meg válaszaikat. A kérdőívet a Vámspércs Város Önkormányzata a facebook oldalán osztotta meg, 2018. július 2-án, 12.15-kor. 57 ember töltötte ki.

Azért választottam az önkormányzatot, mint kommunikációs közvetítő közeget, mert ezzel is az objektivitásra törekedtem, azaz nem szerettem volna, hogyha személyemhez kötik a kérdőív és a kutatás létét, mivel ismernek a terepen. Természetesen a megosztásokat, az arra való reagálásokat is nyomon követtem, de mivel a végeredményt ez nem befolyásolja, és nem képezi a mérés részét, így erre, mint mellékinformációra, ugyanakkor kiegészítő tudnivalóra tekintek. A három demográfiai kérdést követően, már egy olyan kérdés következett, amely tájékozottságot, vagy csak szimpla emlékezetet kíván, vagyis így szólt a kérdés: „Mióta város Vámospércs?”. Ez is zártkérdés. Három opció közül lehetett választani: 1999, 2001, 2003. A következőben azt kérdeztem, hogy mi jellemző a városra, vagyis Vámospércsre. Összesen 17 lehetőség közül lehetett választani és egyszerre akár többet is meg lehetett jelölni. A válaszlehetőségek között vegyesen szerepelt az általános falusi és városi jellemzők, azaz olyan attribútumok közül lehetett választani, amelyek egykoron léteznek, vagy még léteznek, illetve már léteznek a településen. Mivel tudom, hogy Vámospércs megítélése vegyes abban a tekintetben, hogy falu vagy város – nyilván közigazgatásilag város, de én épp a gyakorlati a hétköznapi, lakosság megítélésre voltam kíváncsi – ezért a következő három zárt kérdésben afelől érdeklődtem, hogy Vámospércs építészetét, intézményeit, infrastruktúráját és lakosságát tekintve falu vagy város. A válaszadás alkalmával választani kellett, ugyanis mindkettő megjelölése nem volt lehetővé téve. Továbbá még egzaktabb képet szeretnék nyerni Vámospércs városi jellemzőiről, így már a következő nyitott kérdésben arra kértem a kitöltőket, hogy soroljanak fel maximum 3 jellemzőt, amitől város Vámospércs. A kérdőív második felében már inkább a kistérségi és földrajzi elhelyezkedéséből fakadó helyzetére voltam kíváncsi. A következő nyitott kérdésben már arra kérdezte rá, hogy milyen hatással van a település életére Debrecen közelsége, illetve a 48-as főút szerepére. Utolsó előtti kérdés értékelő skála típusú volt, ahol Vámospércs kistérségi szerepének betöltése volt a téma. 1-5 skálán kellett értékelni, hogy ennek a szerepnek mennyire tesz eleget. Utolsó kérdésben arra kértem a válaszadókat, hogy Vámospércs nevét helyettesítsék, a két lehetőség közül az egyikkel: Tormaország főváros, vagy Debrecen kapuja. Mindkettő terminus szakirodalom által megfogalmazott terminusok. Ebben az esetben nem volt kötelező egyik, másik közül választani, mindkettő jelzőt meg lehetett jelölni.

A kérdések megalkotásakor törekedtem arra, hogy a kérdések ritmusa megfelelő legyen – mivel minden kérdésre kötelező volt a válaszadás – vagyis a zárt kérdések monotonitását törjék meg a nyitott kérdések és utolsó kérdésként pedig egy lezáró kérdés volt a cél. További tényező volt az is, hogy anonim legyen a válaszadás és a kitöltés ne haladja meg az 5-10 percnél többet. Ez azért is lényeges, mert az egyes korosztályok telefonon keresztül is kitölthették, vagyis nem szerencsés ilyenkor sok nyitott kérdést feltenni, illetve 10 percnél hosszabb kitöltési időre tervezni. Továbbá a zárt kérdések sokaságát az is indokolja, hogy azonnali, fejben megjelenő városi képre helyeztem a hangsúlyt és nem az volt a célom, hogy a megfogalmazás problémája végett egy elképzelt valóságot nyerjek ki a kérdőív segítségével.

A kérdőív eredményeit nemcsak lakhely szerinti megközelítésben elemeztem, hanem korosztályra és nemre lebontva is. A generációs vélemények nem várt végkifejletet hoztak és a felállított hipotéziseim szinte majdnem mindegyike cáfolatot nyert. Hosszas eredmény ismertetést a disszertációmban fogom majd szemléltetni, így csak röviden vázolva: a 15-35 év közöttiek városként tekintenek a településre, míg a 35 év feletti és mindinkább a 40 év feletti egy faluknak, községnek vélik. Azért nem várt ez az eredmény, mert a végzett általános iskolások Debrecenben járnak be naponta középiskolai tanulmányaik végett, így nekik egy másfajta városkép

is él a mentális térképezésükben, mégis Vámospércset városnak vallják és gondolják. A kérdőív leginformatívabb részének az eredményét ismertetem, mégpedig annak a négy zárt kérdésnek a grafikonjait, ahol a kitöltőknek el kellett dönteni, hogy Vámospércs falu vagy város: ez az építészet, az intézményesülés, az infrastruktúra (utak, tömegközlekedés, szennyvíz hálózat) és a lakosság (szomszédsági viszony, lakók közötti viszony). Ez esetben külön vizsgáltam a vámospércsiek és a nem vámospércsiek válaszait. Építészet szempontjából, ahol arra kértem a kitöltőket, hogy vegyék figyelembe Vámospércs arculatát, utcaképet és az épületeket, a vámospércsiek 77%-a gondolta úgy, hogy a település falusias képet mutat, míg a nem vámospércsi válaszadók döntő többsége, azaz 60% szerint inkább falu, mint város. Az intézményeknél viszont megfordult az arány. A helyiek 60%-a véli úgy, hogy Vámospércs ez esetben város és a nem vámospércsiek 80%-a szintén a várost választotta. A magyarázat roppant egyszerű: mivel a nem vámospércsiek a kistérség lakói ezért ők jobban érzékelik az, hogy mit jelent nem Debrecenig utazni egészségügyi vagy közigazgatási ellátáshoz, hanem a szomszéd településen ezt megtehetik, illetve viszonyítottak ahhoz a helyhez, ami az állandó lakhelyük. Infrastruktúra tekintetében, amelyet már ismertettem, hogy mit is takart pontosan a vélemények még inkább megoszlottak. A vámospércsiek 55%-a tekint faluként Vámospércsre ebben a kérdéskörben, míg a nem vámospércsiek 60%-a pedig városként. Itt is könnyen kikristályosodik a magyarázat a magasabb falu-arányra: mivel lassan csökken a földutak száma a településen, továbbá a szennyvíz hálózat kiépítését hosszas procedúra előzte meg, így a lakosokban ez nem kelt városi viszonyokat, míg a nem vámospércsiek szintén a saját helyi adottságukhoz viszonyítottak. A nem vámospércsiek döntő többsége újlétai kitöltő volt, így ez is magyarázat a válaszadási adatokra. Utolsóként ebben a blokkban a lakosságra kérdeztem rá, azaz reflektálni kellett saját magukra a kitöltőknek. Itt magas aránnyal találkoztam, azaz a vámospércsiek 74%-a gondolja úgy, hogy kapcsolati hálókat tekintve Vámospércs mindinkább falusias jelleget mutat és a nem vámospércsiek fele-fele arányban szavazták falunak és városnak. Mivel az önreflexió több kérdésben is megtalálható, így ezt az utóbbit kérdést több, másfajta kérdés válaszai is igazolják, mivel a sűrű kapcsolati háló jellemzi ezt a városi teret, továbbá még mindig „illik az utcán köszönni”, így ez egy zárt közösséget feltételez, amely az individualista várossal nem fér össze. Ez a rövid eredmény ismertetés is jól prezentálja, hogy a kutatás milyen sokrétű és azt is, hogy ezt a fajta változást, formálódást, új társadalmi mozzanatokat fel kell tárni, ugyanis az 1990 utáni magyar rurális teret alkotják.

Mielőtt interjúkat készítettem volna, de már a primer források és hipotézisek felállításával elkészültem résztvevő megfigyelést folytattam és ez a kutatási módszer végig kísérte az egész kutatást. Azonban számolni kellett egy kutatói attitűddel is, amely alapján a lakosok viszonyultak hozzám. A településen nőttem fel, életvitelszerűen már nem tartózkodom ott, de ismerik a családom, továbbá édesanyám 32 éve tanító Újlétán, így ez alapján helyeznek el Vámospércs társadalmában. Ennek okán, amikor interjúkat készítettem már bizonyos bizalmi faktor kiépítésére nem volt szükségem. Résztvevő megfigyeléseket a városi és kisközösségi rendezvényeken alkalmaztam. A programkereten és a megnyitó beszédek tartalmán túl a kapcsolati hálókra is fókuszáltam, továbbá a szervezés egyes fázisaiba is betekintést nyertem. Arra is volt példa, hogy egy-egy ilyen esemény alkalmával sikerült interjúhoz időpontot egyeztetnem. Az eseményeken kívül minden egyes terepen való tartózkodásom alkalmával megfigyeltem a lakosok térhasználatát, részt vettem a nyári hétfégi piaci alkalmakon és bejártam a kistérséghez tartozó településeket. A nagyközségeken a centrum térelrendezését vizsgáltam, továbbá a szolgáltatási pontok

mennyiségét, azok elhelyezkedését. Elsősorban Nyíracsadra és Nyírábrányra koncentráltam, mivel a városi címért való elnyerésben Vámospércs versenytársai voltak egykor. Egy 5000 fő feletti település esetében a mélyinterjúzás kihívást jelent, ugyanis a szakértői és a rétegzett mintavétel során, nagyon pontos változók mellett szükséges kiválasztani az adatközlőt. Ennek következtében a kutatási témát kutatási szeletekre osztottam fel és ez által választottam ki az interjúalanyokat, így pl. az ingázók közül, vagy aki a város kulturális életében aktív szerepet vállal, aki életkorából fakadóan a település társadalmát össze tudta hasonlítani a jelenkori és a rendszerváltás előttivel, továbbá helyi intézményi dolgozókkal. Az interjúk félig strukturáltak, ugyanakkor voltak az adatközlő specifikus kérdések, amely az adott kutatási szeletre fókuszált és azok a kérdések, amelyek összecsengenek a kérdőívben szereplő kérdésekkel.

Betekintés Vámospércs kulturális életébe

Már 1993-ban a Vámospércsi Hírek újságírói foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy „Mikor lesz nagyközségből város?”³ Ezzel a címmel jelent meg egy vezércikk, ahol nem hivatalos, vagyis lakossági véleményeket közöltek. A vezércikkhez egy utcaképet tűztek meg, amin egy földút, rajta parasztházak sora látható. A megkérdezettek az ipar, tömegközeledés, a gáz, a telefon bevezetésében látták akkor a jövőt. Az egyik riportalany kiemelte, hogy „városon” több idő jut a szórakozásra, a pihenésre és ott a gyerekek járhatnak különórákra is, míg a falu munkacentrikus. A városiasodás elsősorban az intézményesülésben érhető tetten, ugyanis ezek a szervezőerői a városnak és közvetítői a kulturális mintázatoknak. Ezt a feladatot elsősorban a Művelődési Ház és Könyvtár látja el. A programok, fesztiválok szervezése hozzájuk tartozik elsősorban, az önkormányzattal karöltve. Ezeket követik az alulról szerveződő civil szervezetek, körök eseményeik, amelyeket a Művelődési Ház szintén segít, pl. helyszín biztosításával. Ez a segítség kölcsönös, tehát egy szoros mind kulturális, mind együttműködési reláció jellemző. Az intézmény vezetőjével készült interjú alapján kiderült, hogy rendezvényeket elsősorban létszám és vonzáskörzet alapján lehet osztályozni. Azaz:

- környező települések vonzáskörzetével: fesztiválok, koncertek: Égig érő paszuly, Hajdú Napok – ezek saját helyi szervezés és a lokális hagyományok megragadását, azok továbbörökítését tartják lényegesnek.
- A 100 fős rendezvények követik a sort: farsangi bál, borverseny
- 100 fő alatti: vagyis a színházi évadok (eddig 8 sikeres évad volt), újévi koncertek, kiállítás megnyitók, Mindenki karácsonya, Idősek estje, előadás sorozatok (gyerekneveléssel kapcsolatos előadások), kortárs irodalom bemutatók

Ezeket felül csatlakoznak be a város kulturális életébe a civil szervezetek, mint a Kertbarát kör, Háziasszonyok klubja, Népdalkör. A Művelődési Ház és Könyvtár igazgatónője az interjú során külön kiemelte a szabadidő beosztást. Ugyanis, akik Debrecen és Vámospércs között ingáznak (dolgozók, középiskolások), nekik más a szabadidő beosztásuk. Illetve fontos tényező az is, hogy a város elveszíti a kontaktot a 14 év felettekkel, mivel az általános iskola elvégzése után nincs arra

³ Vámospércsi Hírek, III. évfolyam 4. szám, 1993. április, Lelőhely: DEENK Folyóirattár, leltári szám: 191.325, 1993: 1-12. T.

lehetőség, hogy Vámospércsen folytassák tanulmányaikat. Kulturális intézményesülés terén pedig 2019-ben átadták a Hétpróbás kalandparkot, amely múzeumi intézményként is működik, színes múzeumpedagógiai programokkal. Ez a hajdú múlt, a hajdú identitást és azok tárgyi és folklór vonatkozását reprezentálja. Ahogy a polgármester asszony fogalmazott: „ A hajdú identitásnak az erősítését szeretnénk elérni ezzel a projekttel, illetve nagyon fontos dolog, ami még minket motivált a turisztikai pályázaton való részvételen az, hogy most jelenleg nem szerepelünk, az országos turisztikai térképen.”

Összegzés konklúzió

Vámospércs életében egyértelmű hiánypótló ez a kutatás, hiszen tudományos kutatás részét nem képezte ez a város és térség. A társadalomföldrajzi szakirodalmakban olykor egy-egy mondat erejéig tettek említést erről a térségről, így kutatásommal rögzítettem a változás apróbb mozzanatait és azok a mikrotársadalomra gyakorolt hatásait, eredményeit. A néprajztudomány szegmenséből azért lényeges ez a kutatás, mert a tudomány kutatómódszertani eszközei egy új témában nyernek értelmet. Új fogalmakkal és paradigmákkal gyarapodik a tudományág, továbbá kidolgozásra kerül egy kutatási modell, hogy a hasonló esetekben mily módon érdemes elindulni. Ez a jelenség is éppenséggel betudható egy etnográfiai 24 órának, ugyanis ezek az események, mozzanatok, változások gyorsabb tempóban mennek végbe, maga a kutatás dinamikája is új időszemléletet kér.

Irodalomjegyzék

BÁNLAKY Pál

1999 Kistérségek - válság és fejlesztési lehetőségek. In Dr. Hantó Zsuzsa (szerk.) : *Magyar falvak a szocializmus után*. 9 – 33. Szolnok: Térségfejlesztési ismeretek felsőfokon. VIII. kötet

BELUSZKY Pál – Győri Róbert

2008 Legyen városi rangja! (Avagy a városi rang adományozásának gyakorlata és következményei 1990 után) Új irányok a magyarországi falufejlődésben. In Dr. Csapó Tamás – Dr. Kocsis Zsolt (szerk.) : *Nagyközségek és kisvárosok a térben*. 19-32. Szombathely: Savaria University Press

ENYEDI György

1984 Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása. In Tolnai Márton (szerk.) : *Értekezések, emlékezések*. Budapest: Akadémiai Kiadó

ENYEDI György

1996 *Regionális folyamatok Magyarországon*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület

KÓSA László

1998 *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920)*.
Budapest: Planétás Kiadó

KOVÁCH Imre

2005 A magyar társadalom „paraszttalanítása” – európai összehasonlításban. In Rakaczkiné Tóth Katalin: *A vidék és a falvak a „mezőgazdaság után”*. 75 – 94. Gödöllő: SZTE GTK Tanárképző Intézet

KOVÁCS Teréz

2003 Vidékfejlesztési politika. In: *Dialóg Campus Szakkönyvek Területi és Települési Kutatások* 22. Budapest-Pécs: Dialóg Campus Kiadó

NÁDASDI Annamária

2007 *Vámos települések I. Országos Találkozója*. Budapest: Viva Média Holding

NOVÁK László

1995 Településképrajz. In *Néprajz Egyetemi Hallgatóknak* 18. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem

SÜLI-ZAKAR István

1994 Vámospércs földrajza. In Gazdag István (szerk.) : *Vámospércs története*. 293 – 305. Vámospércs: Vámospércs Nagyközség Önkormányzata

SZABÓ László

1997 *A munka néprajza*. Debrecen: Ethnica Kiadás

TÓTH József – Vuics Tibor (szerk.)

1998 *Általános társadalomföldrajz I*. Budapest – Pécs: Dialóg Campus Kiadó

TÓTH József

1988. Urbanizáció az Alföldön. In: *Területi és Települési Kutatások* 3. Budapest

Folyóirat:

Vámospércsi Hírek, III. évfolyam, 3. szám, 1993. március, Lelőhely: DEENK folyóirattár, leltári szám: 191.325, 1993: 1-12. T

Vámospércsi Hírek, III. évfolyam 4. szám, 1993. április, Lelőhely: DEENK Folyóirattár, leltári szám: 191.325, 1993: 1-12. T.

Sarlós Erzsébet: A szenzomotoros fejlesztés hatása a 4-8 éves gyerekek szenzomotoros fejlődésére, illetve az 5-8 éves gyermekek tanulási részképességeire - . Eszterháy Károly Egyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola

Lektorálta: Dr. Mező Katalin

Absztrakt

Az egyéni fejlesztés során szerzett tapasztalataim, valamint a szakirodalom tanulmányozása során szerzett ismereteim alapján azt feltételeztem, hogy az intézményes keretek között történő szenzomotoros fejlesztésnek lehet olyan hatása, mely nemcsak az idegrendszer megfelelő szintű szenzomotoros érettségét eredményezi, hanem hatással van a gyermekek auditív és vizuális részképességeinek fejlődésére is. A kutatásban 803 4-8 éves gyermek vett részt. Az eredmények elemzésekor azt tapasztaltuk, hogy a szenzomotoros fejlesztés nemcsak az idegrendszer szenzomotoros fejlődését támogatja, hanem hatással van az auditív és vizuális részképességek fejlődésére is.

Kulcsszavak

szenzomotoros fejlesztés, auditív részképességek, vizuális részképességek, óvodai fejlesztés, iskolaérettség, tanulási és magatartászavarok

I. A kutatás indikációja

A tanulási nehézség, magatartászavar beilleszkedési probléma napi szinten jelen van az oktatásban. Bizonyos előjelek már az óvodáskorú gyermekeknél megmutatkoznak. Az Emberi Erőforrások Minisztériumának 2017. november 17-én kiadott tanulmányában a következő adatok találhatóak.

A sajátos nevelési igényű (SNI) gyermekek, tanulók száma a 2001/2002-es tanévben 58 748 fő, a súlyos és halmozottan fogyatékos tanulók nélkül. 2016/2017-es tanévben 85 730 fő, a súlyos és halmozottan fogyatékos tanulók nélkül, velük együtt pedig 88 314 fő (ebből a súlyos és halmozottan fogyatékos 2 584 tanuló). Ezen belül, egyéb pszichés fejlődési zavar 2001-ben 8 690 fő, 2016-ban 42 242 fő.

A beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő gyermekek tanulók száma a 2001/2002-es tanévben 62 703 fő, a 2016/2017-es tanévben 86 363 fő. (Kiss, 2017)

A Központi Statisztika Hivatal nyilvántartása alapján az általános iskolai oktatásban a 2001/2002-es tanévben 944.244 tanuló, a 2016/2017-es tanévben 741.427 tanuló vett részt.

Az adatokból látszik, hogy 15 év alatt a tanulói létszám 202817 fővel csökkent, az SNI-s és BTM-s gyermeke száma pedig 50642 főre emelkedett.

A fentiekből következik, hogy az általános iskolai tanulók összlétszámához képest az SNI-s és BTM-s tanulók aránya megnőtt.

Ezek az adatok nem mutatják azoknak a tanulóknak a számát, akik „kisebb” tanulási, magatartási vagy beilleszkedési problémái vannak. Azokra gondolok, akik billegnek a széken, a felszerelésük folyton leesik a padról, nem tudják rendesen megfogni a ceruzát, elkalandozik a figyelmük,

elvesznek a sorok között az olvasásnál, nem értik az elolvasott szöveget, gyenge a szerialitásuk, folyton elesnek, bukdácsolnak, nem tudnak megtanulni úszni, vagy biciklizni, szoronganak, vagy épp folyton beleszólnak az óra menetébe, nem várják meg, míg a tanár felteszi a kérdést és máris válaszolnak, fáradékonyak, ráhasalnak a padra, vagy éppen még hét-nyolc évesen gyakran előfordul nálunk az éjszakai ágybavizelés. A példákat sajnos szinte a végtelenségig lehetne sorolni.

Azok a gyermekeknek, akiknek nap, mint nap meg kell küzdeniük a fenti és ezekhez hasonló problémákkal, gyakran elmegy a kedvük a tanulástól, és nem tudnak úgy teljesíteni az iskolapadban, ahogy az elvárható lenne. Gyakran küzdenek magatartási problémával és beilleszkedési nehézséggel is. Minden esetben előbb utóbb felmerül a tanulási zavar lehetősége.

„A tanulási zavar meghatározásokban konszenzuálisan három szempont érvényesül napjainkban:

- 1) központi idegrendszeri diszfunkció,
- 2) a képesség és teljesítmény közötti jelentős különbség,
- 3) az egyéb területeken megfelelő kognitív képességek és az adekvát oktatás mellett a problémák váratlan jelentkezése.” (Mohai, 2013)

Zsoldos és Sarkadi megfogalmazása szerint tanulási zavar egy jellegzetes kognitív pszichológiai tünetegyüttes, amely kölcsönösen egymásra ható részképességek diszfunkcióját jelenti. Kóreredete neurológiai deficit, mely által a gyermek intelligencia szintje és iskolai teljesítménye között jelentős különbségben áll fenn. Nem tekinthető tanulási zavarnak a sok hiányzás, szociokulturális háttér, vagy emocionális alapon kialakult alul teljesítés. (Zsoldos, Sarkadi, 1992)

Minden pedagógus tapasztalja, hogy nemcsak a különféle problémákkal diagnosztizált gyerekek okoz gondot a tanulás, illetve nemcsak náluk lelhető fel magatartászavar, vagy beilleszkedési probléma. Amennyiben kizárólag a statisztikai adatokra támaszkodunk, a következő képet látjuk.

A 2016/2017-es tanévben az általános iskolai tanulók közül majdnem minden negyedik gyerek vagy SNI-s, vagy BTM-s (23%). Ez a szám a „kisebb” tanulási problémával küzdő tanulók számát, illetve azokét, akik nem jutnak el szakemberekhez nem tartalmazza.

A 2019-ben kiadott Oktatási és Képzési Figyelő adatai szerint a 15 éves tanulók 27,5 %-a alul teljesít a szövegértés, 28%-a matematika és 26%-a a természettudományok terén.

Nyilvánvaló, hogy a 15 éves tanulók teljesítménye egy folyamat eredménye.

Már a csecsemő mozgásfejlődésének alakulása nagymértékben tükrözi az érdeklődését, figyelmét kapcsolatát a környezettel. A mozgásfejlődésre úgy is tekinthetünk, mint a kognitív funkciók katalizátorára. (Katona, 2001) A szenzoros érzékelések, látás, hallás, tapintás, vesztibuláris érzékelés után, illetve mellett a hely és helyzetváltoztatás újfajta összeköttetést jelent a külvilággal. Attól függően, hogy az „emberi agy működésében rejlő funkciók érettségi foka” milyen szintet ér el alakul a ki az életkornak megfelelő magatartás. (Katona, 2001)

Katona szerint az iskolába lépő gyermekeknél az átlagos emberi értelemet „aszerint ítélik meg, hogy alkalmas-e a gyermek magatartása közösségben oktatásra és értelme a tananyag megértésére, megtanulására.”

Az érési folyamatok tempóját és mértékét számos tényező befolyásolja, minek következtében az azonos biológiai életkorú gyermekek fizikai paramétereiket illetően és kognitív képességeik tekintetében is igen eltérő képet mutathatnak. Egy nyolcéves gyermek érettségét tekintve lehet, hogy csak az ötéves szintet éri el, de az is megeshet, hogy a tizenegy éveset. (Cheatum, Hammond, 2000)

Ez nem lenne gond, ha minden gyermek az érési tempójának megfelelő időben kezdené el a tanulmányait. Mivel ez nem valósul meg, így számos tanulónak lesznek tanulási problémái már az első iskolás éve kezdetén. Természetesen ennek előjelei már az óvodai periódus alatt jelentkeznek mind a mozgásban, mind a vizuális és auditív részképességek vizsgálatakor. Mivel az a bizonyos „hosszú gyermekkor” melyet Katona többször is megemlít a műveiben, az alapja az egész életen át megnyilvánuló tanulási képességeknek (Katona, 2001), gyakran lerövidül, így a gyermekek egy részének nagyon nehéz, illetve lehetetlen lesz azt a teljesítményt hoznia az iskolában, melyre az intelligencia szintje által képes lehetne.

Az 1996-ban megjelent Komplex Prevenációs óvodai Program (Porkolábné, Páli, Gregorits, Pintér, 1996) egyik kiemelt feladatának tekintette az óvodás korú gyermekek potenciális tanulási nehézségeinek megelőzését, melyet az iskolai tanulmányaik során jelentkezhetnek.

A program számos elemeinek egyike volt a mozgásos tevékenység, hiszen a szerzők figyelembe vették, hogy a tanulási képességek fejlesztésének ez az egyik meghatározó eleme. Mint ismeretes, a 3-7 éves korosztály „alapvető, legtermészetesebb megnyilvánulási formája, önérvényesítési módja a mozgás”. (Porkolábné, Páli, Gregorits, Pintér, 1996)

Azoknál a gyerekeknél, akiknél az idegrendszerük valamilyen oknál fogva lassabban érik, mint a társaiké, az iskoláskor megkezdése előtt el kell kezdeni a megfelelő fejlesztést, mely stimulálja az idegrendszer érését. Többek között román államigazgató, majd örökbeadott, illetve nevelőszülőkhöz közvetített gyerekeket vizsgáltak az idegrendszeri éretlenség fejleszthetősége szempontjából. Úgy találták, hogy az idegrendszer a szenzomotoros érés tekintetében érzékeny marad, de a szenzitivitás az idő előrehaladtával csökken. A 6 éves kor előtt örökbefogadott gyerekek idegrendszere gyorsabban reagált, jobban alkalmazkodott, mint azoké, akiket 12 éves koruk körül vettek ki az árvaházból. (Zeanah, Gunnar, McCall, Kreppner, 2011) A szerzők a “the earlier the better” elv mellett teszik le voksukat.

A mozgás, a szenzomotoros fejlesztés hatással van a kognitív műveletekre, az önmagunkról kialakított képre, a finommotorikára és a nagymozgásokra, laterálisra, a térpercepció alakulására, a szem-kéz koordinációra. Mind ezek mellett számos területen érvényesül a szocializációs hatása.

A mozgásos feladatok erősítik a mozgás feletti kontroll és én-kontroll funkciókat, a figyelemkoncentrációt, a kitartást, és az önálló erőfeszítésre való képességet. A társakkal végzett páros feladatok, közös játékok, együttmozgások konkrét tapasztalatokhoz vezetnek a gyermek énhatárainak, a társ észlelésének megtanulásához, a kooperációs készség kialakulásához. A gazdag mozgásrepertoár a „nyelvi szimbolikus leképezéssel segíti a konkrét cselekvéses tapasztalatok beépülését, az absztrakt struktúrák gazdagodását. Az enyhébb ideglettani ártalmak diszfunkciók rendezésében is a mozgás lehet a kiindulás és adekvát eszköz.” (Porkolábné, Páli, Gregorits, Pintér, 1996)

A kapcsolódó szakirodalom, a saját személyes tapasztalataim alapján arra az elhatározásra jutottam, hogy megvizsgálom az óvodások, valamint az első és második osztályos tanulók körében, hogy a hét-nyolc hónapon keresztül, heti 3-5 órában végzett szenzomotoros fejlesztés milyen hatással van a szenzomotoros érettségre. Ezen belül is a primitív reflexekre, a vesztibuláris érésekre, a mozgáskoordinációra és a többcsatornás figyelemre.

A csecsemőkori reflexek és a vesztibuláris érése vizsgálatára kiemelkedő szereppel bír, mert a szakirodalom szerint szignifikáns összefüggés van a gyermekek kognitív teljesítménye, magatartása, figyelme és az említett területek állapota között. (Niklasson, 1993) (Bob, Konicarova, Raboch, 2013), (Melillo, 2011)

A mozgáskoordináció és a többcsatornás figyelem minősége függ az előbb említett két terület státuszától.

Továbbá kíváncsi voltam arra, hogy van-e összefüggés a szenzomotoros érettség és az auditív, vizuális részképességek fejlettsége között. Annál is inkább, mivel a vizsgált korosztály közel áll az iskolába lépéshez, tehát egy-vagy két éven belül megkezdje tanulmányait, illetve egy, vagy két éve már az iskolapadban ül.

A téma aktualitását tehát a következők indokolják.

- A BTM-es és SNI-s tanulók számának emelkedése az elmúlt 15 évre visszatekintve.
- A kötelező beiskolázásra vonatkozó törvény módosítása: „ (1) Az Nkt. 45. § (2) bekezdése helyébe a következő rendelkezés lép: „(2) A gyermek abban az évben, amelynek augusztus 31. napjáig a hatodik életévét betölti, tankötelessé válik. A tankötelezettség teljesítése a tanév első tanítási napján kezdődik. A szülő kérelmére a felmentést engedélyező szerv döntése alapján a gyermek további egy nevelési évig óvodai nevelésben vehet részt. A szülő kérelmét az iskolakezdés évének január 15-éig nyújthatja be a felmentést engedélyező szervhez. Ha az eljárásban szakértőt kell meghallgatni, akkor csak szakértői bizottság rendelhető ki, és a függő hatályú döntésben nem kell rendelkezni a kérelmezett jog gyakorlásáról. Ha a szakértői bizottság a szülői kérelem benyújtására nyitva álló határidő előtt a gyermek további egy nevelési évig óvodai nevelésben történő részvételét javasolja, a szülői kérelem benyújtására nincs szükség. Ha a gyermek az iskolába lépéshez szükséges fejlettséget korábban eléri, a felmentést engedélyező szerv a szülő kérelmére engedélyezheti, hogy a gyermek hatéves kora előtt megkezdje tankötelezettségének teljesítését. A bíróság eljárására alkalmazni kell a (6b)- (6f) bekezdésében foglaltakat.” (Kásler, 2019)
- A korai iskolaelhagyók viszonylag magas száma, mely a 2016-os adatokat tekintve 12.4 % volt, mely meghaladta a 10,7%-os EU-s átlagot. (European Commission, 2018)
- A diákok romló teljesítménye, hiszen az alapvető készség szintet sem éri el a 15 éves diákok 27,5 százaléka olvasásból, 26 százaléka természettudományokból és 28 százaléka matematikából a 2018 -as beszámoló szerint. (EU, 2018)

II. A kutatás

II.1. A vizsgált populáció és a minta nagysága

A kutatás bemeneti mérésében 4-8 éves korú óvodás és általános iskolás gyermekeket vizsgáltunk. A kísérleti csoportban 740 gyermek volt, melyből 362 fiú és 359 leánygyermek. 19

gyermek nemére vonatkozóan nem érkezett be adat. A 740 gyermekből 53 négyéves, 193 ötéves, 214 hatéves, 121 hétéves és 93 nyolcéves volt. 66 nagycsoportos gyermeket tekintve nem érkezett adat az életkorukat illetően. Itt feltételezhetően hat-, és hétéves gyermekekről volt szó.

A kontroll csoport 63 gyermeket tartalmazott, melyből 27 fű, 36 leány. 18 gyermek ötéves, 6 hatéves, 30 hétéves és 9 nyolcéves volt.

Csak a bemeneti mérésnél vizsgáltuk a négyévestől nyolcéves korig terjedő korosztályt, mert kíváncsi voltunk a biológiai érés mértékére.

A kimeneti mérésnél csak azokat a gyermekeket vettük számításba, akiknél mind a bemeneti, mind a kimeneti mérés adatai hiánytalanul rendelkezésre álltak.

Így a kimeneti mérésnél a kísérleti csoportban 443 gyermek volt, melyből 210 fiú, 233 leány. Az életkor megoszlása szerint 144 gyermek ötéves, 152 hatéves, 80 hétéves és 67 nyolcéves.

A kontroll csoportban létszáma nem változott. A 63 gyermek közül 27 volt a fiú és 36 a leány. Az életkor is ugyanaz, 18 gyermek ötéves, 6 hatéves, 30 hétéves és 9 nyolcéves volt.¹

II.2. A mintavételi módszer

A kutatás során a szisztematikus mintavételi eljárást alkalmaztam kétlépcsős mintavétellel. Az első lépcsőben az Oktatási Hivatal adatbázisában szereplő óvodák közül kiválasztottam minden 10-et, és elektronikus levél formájában kértem fel őket a kutatásban való részvételre. A második lépcsőben a 450 intézmény közül közel 98-an jelezte részvételi szándékát. Végül 34 intézmény 65 csoportjában végeztük el a bemeneti mérést. (A hatásvizsgálatot csak azoknál a gyermekeknél végeztük el, ahol a bemeneti és kimeneti mérésnél is rendelkezésünkre állt minden adat.) A kontroll csoportba kerülés önkéntes alapon történt.

Területi eloszlás szerint van fővárosi, megyei jogú várasi, kisvárosi, községi, falusi, fenntartó szerint önkormányzati, egyházi, alapítványi és magán intézmény.

II.3. A vizsgálati módszerek, az adatok feldolgozása, az adatelemzés módszerei

II.3.1. Módszerek

A bemeneti vizsgálatnál, azaz a bemérő elemzésnél a gyermekek szenzomotoros fejlettségét vizsgáltuk, mely négy részből állt.

Az első rész a reflexprofil vizsgálata volt, melynek során azt teszteltük, hogy mely csecsemőkori reflexek perzisztálnak a gyermekeknél, vizsgáltuk a vesztibuláris érettséget, a motoros koordinációt és a többszoros figyelmet. A méréshez a következő eszközöket, tartalmakat használtuk:

- I. Unlock Brilliance learning Disabilities 2018. Prof.
- II. Quantum Reflex Integration (Brandes)
- III. Reflex Testing Methods (Fiorentino)
Integrative Therapy for Neurodevelopmental Disorders: Module 1-4 Copyright :
11/30/2018 (CST)
- IV. Az Óvodai nevelés országos alapprogramja
- V. Nemzeti Alaptanterv

¹ Az életkor tekintetében az adott akadémiai évben betöltött életkort vettem számításba.

A kimenetimérésnél azaz a hatásvizsgálatnál a fent említett elemeken túl az auditív és vizuális tanulási képességeket szűrő tesztek egyes elemeit (DPT elemei és MSST elemei)

II.3.2 Az adatok feldolgozása

Az adatokat a Statistical Package for the Social Sciences (SPSS) programmal elemeztem.

II.3.3 Az adatelemzés módszerei

Az adatok elemzésénél egyrészt leíró statisztikai eljárásokat, másrészt matematikai statisztikai eljárásokat alkalmaztam.

A leíró statisztikai eljárások közül vizsgáltam az átlagot és a szórást.

Összefüggés vizsgálatot végeztem a Spearman féle korrelációanalízissel.

Különbözőség vizsgálatot végeztem a Wilcoxon-próbával és a Mann-Whitney próbával.

III.A kutatás menete

A kutatás során azt vizsgáltam, hogy intézményes keretek között (óvoda, iskola) lehet-e a gyermekek idegrendszerét fejleszteni szenzomotoros gyakorlatokkal, illetve azt, hogy a szenzomotoros fejlesztés hatással van-e az olyan auditív és vizuális részképességekre, melyek az iskolás évek kezdetén kiemelkedő jelentőséggel bírnak.

A kutatáshoz összeállítottam egy 125 foglalkozásból álló szenzomotoros fejlesztést. Egy-egy foglalkozás 15-20 percet vett igénybe. A fejlesztés szerigénye minimális volt, tekintettel néhány intézmény anyagi helyzetére.

Az összeállított anyag a következő elemeket tartalmazta:

- természetes mozgásformák
- testtudatoságot fejlesztő gyakorlatok
- téri orientációt fejlesztő gyakorlatok
- primitív reflexeket integráló gyakorlatok
- ritmusfejlesztő gyakorlatok
- játékok
- finommotorikát fejlesztő gyakorlatok
- vesztibuláris gyakorlatok
- szerialitást fejlesztő gyakorlatok
- kis- és nagy gumilabdás gyakorlatok
- zenére végezhető gyakorlatok
- többcsatornás figyelmet fejlesztő gyakorlatok

A kutatásban 66 pedagógus, 1 gyógypedagógus, 3 fejlesztőpedagógus, 2 pszichológus, 1 neuropszichológus vett részt, illetve munkájával hozzájárult a kutatás megvalósulásához.

A pedagógusok felkészítése után a bemeneti méréseket 2018 október 3. és november 5. között végeztük el. A kimeneti mérésekre 2019. május 22. és június 26 között került sor.

A gyermekek a programot heti 3-5 alkalommal végezték, 7-8 hónapon keresztül az óvodapedagógusok, illetve a tanítók vezetésével.

IV. A kapott adatok értelmezése

IV.1. Leíró statisztikai elemzés

1.ábra A kísérleti csoport bemérő elemzése, valamint a hatásvizsgálat eredménye azoknál a gyermekeknél, akik rendelkeznek bemeneti és kimeneti mérési eredménnyel is.

		Descriptive Statistics					
		N	Range	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
BEMÉRŐ	Összesített reflexprofil	443	1,000	,000	1,000	,53449	,264623
	Vesztibuláris érettség	443	2,333	,000	2,333	,40444	,249606
	A mozgáskoordináció fejlettsége	443	2,000	,000	2,000	,38155	,247246
	Többcsatornás figyelem és a rövid távú memória fejlettsége	443	1,000	,000	1,000	,40199	,280988
	A szenzomotoros fejlettség szintje	443	,940	,060	1,000	,43316	,193851
	Vesztibuláris érettség	443	,917	,083	1,000	,56678	,232498
	A mozgáskoordináció fejlettsége	443	,980	,020	1,000	,59395	,258079
HATÁS	Többcsatornás figyelem és a rövid távú memória fejlettsége	443	1,000	,000	1,000	,53931	,270423
	A szenzomotoros fejlettség szintje	443	,820	,180	1,000	,62694	,183721
	Vizuális részképességek (összpontszám)	359	27	5	32	24,87	5,377
	Auditív részképességek (összpontszám)	329	33	6	38	25,83	6,785
	Részképességek összes pontszám	313	57	13	70	51,06	10,450
	Összesített reflexprofil	443	1,000	,000	1,000	,75924	,221640
	Valid N (listwise)	313					

A fent táblázatban látható, hogy a bemérő elemzés során a szenzomotoros fejlettség átlaga 0,433.

A hatásvizsgálat eredménye szerint a szenzomotoros fejlettség átlaga 0,626.²A szórás 18.

² 1,00=100%

2.ábra A kontroll csoport bemeneti és kimeneti eredményeinek elemzése.

Descriptive Statistics						
	N	Range	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Összesített reflexprofil	68	,857	,000	,857	,46429	,258719
Vesztibuláris érettség	68	,917	,000	,917	,38627	,205842
A mozgáskoordináció fejlettsége	68	,938	,000	,938	,39063	,253100
Többcsatornás figyelem és a rövid távú memória fejlettsége	68	,750	,000	,750	,36520	,194786
A szenzomotoros fejlettség szintje	68	,720	,060	,780	,40615	,182981
Vesztibuláris érettség	63	,917	,000	,917	,43386	,209624
A mozgáskoordináció fejlettsége	63	1,000	,000	1,000	,43651	,286739
Többcsatornás figyelem és a rövid távú memória fejlettsége	63	,750	,000	,750	,40873	,204789
A szenzomotoros fejlettség szintje	63	,780	,060	,840	,45143	,189863
Vizuális részképességek (összpontszám)	63	25	6	31	23,65	4,886
Auditív részképességek (összpontszám)	62	31	4	35	21,71	6,416
Részképességek összes pontszám	62	50	10	60	45,44	8,898
Összesített reflexprofil	63	1,000	,000	1,000	,49433	,249523
Valid N (listwise)	62					

A fent táblázatban látható, hogy a bemeneti mérés során a szenzomotoros fejlettség átlaga 0,406. A szórás 18.

A kimeneti mérés eredménye szerint a szenzomotoros fejlettség átlaga 0,451. A szórás 19.

Az eredményekből látszik, hogy az átlag megemelkedett mindkét csoportban. A kísérleti csoportban, 0,433 értékről 0,626-ra, kontroll csoportban 0,406-ról 0,451-re. A szórásnál közel azonos értékeket találunk.

A leíró statisztika elemzés után nézzük meg a matematikai statisztikai eljárásokkal vizsgált adatokat, szignifikancia elemzéseket.

IV.2. Matematikai statisztika; különbözőség vizsgálatok

Az önkontrollos vizsgálatnál a Willcoxon -próbát, a kontrollcsoportos vizsgálatnál a Mann Whitney-próbát alkalmaztam.

IV.2.1 A Willcoxon próba eredménye

Jelen tanulmányban a Willcoxon próbát alkalmazva a kísérleti csoport és a kontroll csoport szenzomotoros fejlődését vizsgáltam. A kísérleti csoportban levő gyermekek kimeneti mérésére 7-8

hónapon át, heti 3-5 órában történő fejlesztés után került sor. A kontroll csoportban levő gyermekek mérései között 7,5 hónap telt el. A kontroll csoport részt vett az óvodai mozgásos feladatokban, illetve az iskolásoknak heti öt testnevelés órájuk volt.

3. ábra A kísérleti csoport

Test Statistics ^{a,b}	
	A szenzomotoros fejlettség szintje - A szenzomotoros fejlettség szintje
Z	-17,588 ^c
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000

a. statusz = teszt

b. Wilcoxon Signed Ranks Test

c. Based on negative ranks.

A $p < 0,05$, $p = 0,000$, így a bemeneti és kimeneti mérés között jelentős a különbség, tehát nem a véletlennek köszönhető a változás.

4. ábra A kontroll csoport

Test Statistics ^{a,b}	
	A szenzomotoros fejlettség szintje - A szenzomotoros fejlettség szintje
Z	-1,356 ^c
Asymp. Sig. (2-tailed)	,175

a. statusz = kontroll

b. Wilcoxon Signed Ranks Test

c. Based on negative ranks.

A $p > 0,05$, $p = 0,175$, tehát a látszólagos különbség a véletlennek is köszönhető, azaz nem szignifikáns.

Tehát a 7-8 hónapon át, heti 3-5 alkalommal végzett fejlesztés jelentős fejlődést eredményezett a kutatásban résztvevő gyermekeknél, míg a kontroll csoportban szignifikáns fejlődés nem volt tapasztalható annak ellenére sem, hogy a mindennapos testmozgás az ő óvodai, illetve iskolai életükben jelen volt.

IV.2.2. A Mann-Whitney-próba eredménye

A vizsgálat arra irányult, hogy megtudjuk, van-e szignifikáns különbség a kimeneti mérés során elért szenzomotoros fejlettség és az auditív és vizuális részképességek között, a kísérleti és kontroll csoport eredményeinek összehasonlításakor.

A Mann-Whitney - próba alkalmazásakor természetesen külön vizsgáltuk a szenzomotoros képességek és a vizuális részképességek, illetve a szenzomotoros képességek és az auditív részképességek közötti összefüggést.

IV.2.2.1 A szenzomotoros állapot és az auditív részképességek fejlettsége

5. ábra

Test Statistics ^a	
	Auditív részképességek (összpontszám)
Mann-Whitney U	6523,500
Wilcoxon W	8476,500
Z	-4,506
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000

a. Grouping Variable: statusz

A részminták közötti különbség $p < 0,05$, $p = 0,000$, így elmondható, hogy jelentős szignifikáns különbség tapasztalható a kísérleti csoport javára.

Tehát azok a gyerekek, akik 7-8 hónapon át, heti 3-5 órában részt vettek a szenzomotoros fejlesztésben, szignifikánsan jobb eredményt értek el az auditív részképességek vizsgálatakor, mint a kontroll csoport tagjai.

IV.2.2. A szenzomotoros állapot és a vizuális részképességek fejlettsége

6. ábra

Test Statistics ^a	
	Vizuális részképességek (összpontszám)
Mann-Whitney U	9185,500
Wilcoxon W	11201,500
Z	-2,384
Asymp. Sig. (2-tailed)	,017

a. Grouping Variable: statusz

A részminták közötti különbség $p < 0,05$, $p = 0,017$, így elmondható, hogy jelentős szignifikáns különbség tapasztalható a kísérleti csoport javára.

Tehát azok a gyerekek, akik 7-8 hónapon át, heti 3-5 órában részt vettek a szenzomotoros fejlesztésben, szignifikánsan jobb eredményt értek el a vizuális részképességek vizsgálatakor, mint a kontroll csoport tagjai.

V.Összefoglalás, értékelés

A kapott eredmények alapján elmondható, hogy pozitív szignifikáns összefüggés van a csoportos szenzomotoros mérés bemeneti és kimeneti adatai között a 7-8 hónapon át, heti 3-5 alkalommal végzett csoportos szenzomotoros fejlesztés hatására.

Pozitív szignifikáns összefüggés van a kísérleti csoport javára a szenzomotoros kimeneti mérési eredmény és az auditív rész-képesség szűrő teszt eredménye között a 7-8 hónapon át, heti 3-5 alkalommal végzett szenzomotoros fejlesztés hatására.

Pozitív szignifikáns összefüggés van a kísérleti csoport javára a szenzomotoros kimeneti mérési eredmény és a vizuális rész-képesség szűrő teszt eredménye között a 7-8 hónapon át, heti 3-5 alkalommal végzett szenzomotoros fejlesztés hatására.

Tekintve, hogy a mért szenzomotoros, auditív és vizuális rész-képességek az tanuláshoz szükséges képességek alapját képezik, illetve a szenzomotoros képességek befolyásolják a gyermekek tanuláshoz szükséges képességein túl, az önmagukhoz és világhoz való viszonyát, ezen keresztül a viselkedésüket, a beilleszkedéshez szükséges képességeiket, így megfontolandó lenne a szenzomotoros fejlesztést beépíteni a óvodai mozgásfejlesztésen keresztül a mindennapi gyakorlatba, illetve az iskolai testnevelésbe.

Irodalomjegyzék

Katona, F. (2001). "Az öntudat újraébredése": a humán idegrendszer ontogenesise. Budapest: Medicina. 11, 236,

Kiss, L. (2017). A beilleszkedési, tanulási, magtartási nehézséggel küzdő gyermekek, tanulók ellátásának jelenlegi szabályai, az értékelés és minősítés alóli felmentés és szöveges értékelés kifutó rendszerben történő kivezetésével kapcsolatos tudnivalók (Vol. 20). p.:9 Retrieved from https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/pok/Budapest/opn2017/17_BTMN_forum_no_v_17.pdf

Könyvesi, T. (Ed.). (2018). Köznevelési Statisztikai Évkönyv. (T. Hagymásy, Trans.) (Vol. 150). Budapest: Emberi Erőforrások Minisztériuma. Retrieved from [https://www.google.com/search?q=KÖZNEVELÉSI STATISZTIKAI ÉVKÖNYV 2016/2017&oq=KÖZNEVELÉSI STATISZTIKAI ÉVKÖNYV 2016/2017&aqs=chrome..69i57j33.1223j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8](https://www.google.com/search?q=KÖZNEVELÉSI+STATISZTIKAI+ÉVKÖNYV+2016/2017&oq=KÖZNEVELÉSI+STATISZTIKAI+ÉVKÖNYV+2016/2017&aqs=chrome..69i57j33.1223j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8)

Mohai, K. (2013). Szempontok Az Olvasási Zavarok Azonosításához És Differenciáldiagnosztikájához (dissertation). Budapest. ELTE. 9.

Zsoldos, M., & Sarkady, K. (1992). Konceptcionális kérdések a tanulási zavar fogalom körül . Magyar Pszichológiai Szemle, 552, 259–279.

Cheatum, B. A., & Hammond, A. A. (2000). Physical Activities for Improving Children's Learning and Behavior. USA: Human Kinetics. 17-18.

Zeanah, C. H., Gunnar, M. R., Mccall, R. B., Kreppner, J. M., & Fox, N. A. (2011). Vi. Sensitive Periods. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 76(4), 147–162. doi: 10.1111/j.1540-5834.2011.00631.x

Porkolábné Balogh, K., Balázsne Szűcs, J., Szaitzné Gregorits, A., Páli Judit, (1996). Komplex prevenciós óvodai program: kudarc nélkül az iskolában: óvodai fejlesztő program a tanulási zavarok megelőzésére. Budapest: Országos Közoktatási Intézet. 6-7.

Bob, P., Konicarova, J., & Raboch, J. (2013). Persisting primitive reflexes in medication-naïve girls with attention-deficit and hyperactivity disorder. *Neuropsychiatric Disease and Treatment*, 1457. doi: 10.2147/ndt.s49343

Melillo, R. (2011). Primitive Reflexes and Their to Delayed Cortical Maturation, Under Connectivity and Functional Disconnection in Childhood Neurobehavioral. *F. R. Carrick Institute for Clinical Ergonomics, Rehabilitation, and Applied Neurosciences*, 1(2), 1–36. Retrieved from R Melillo - *Funct. Neurol. Rehabil. Ergon*, 2011 - moodlectce.cciu.org

Kásler, M. A közneveléssel összefüggő egyes törvények módosításáról és a nemzeti köznevelés tankönyvellátásáról szóló 2013. évi CCXXXII. törvény hatályon kívül helyezéséről, A közneveléssel összefüggő egyes törvények módosításáról és a nemzeti köznevelés tankönyvellátásáról szóló 2013. évi CCXXXII. törvény hatályon kívül helyezéséről 8–8 (2019). Budapest, : Parlament.

European Commission. (2018). Country Report Hungary 2018. *Country Report Hungary 2018* (pp. 49–49).

European Union. (2018). Education and Training Monitor 2018 Country analysis. *Education and Training Monitor 2018 Country analysis* (pp. 135–145). Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from <https://ec.europa.eu/education/sites/education/files/document-library-docs/volume-2-2018-education-and-training-monitor-country-analysis.pdf>

Nagy, J. (2008). Az eredményesebb képességfejlesztés feltételeiről. *Iskolakultúra*, 6, 42–51. Retrieved from <https://core.ac.uk/download/pdf/95349744.pdf>

Pajkossy, P. (2008). Okkr – Képesség deskriptor Fogalomértelmezés és javaslat tétel a szintek leírására. OKKR – KÉPESSÉG deskriptor Fogalomértelmezés és javaslat tétel a szintek leírására (pp. 4–16). Budapest: Oktatás Kutató és Fejlesztő Intézet. Retrieved from http://ofi.hu/sites/default/files/ofipast/2010/06/3_1_5_pajkossy_kepesseg.pdf

Disszertációm témája a magyarországi intézményes zeneelmélettanár-képzés története 1949 és 2018 között. Bár ilyen képesítés az országban csak két helyen, Budapesten és Debrecenben szerezhető – vagyis a kutatási terület mind földrajzilag, mind pedig időben könnyen behatárolható –, maga a képzés története szinte teljesen felderítetlen, mivel az (egy pár éves időszak kivételével) mindig valamilyen más szakképzéshez kötődött, s ez jelentősen megnehezíti a folyamat pontos feltárását. A kutatásnak fontos része a legmeghatározóbb tanárszemélyiségek életpályájának megrajzolása, különös tekintettel arra, milyen szerepet töltek be a pedagógusképzésben.

Ebből a szempontból a vizsgált időszak egyik legfontosabb alakja dr. Gárdonyi Zoltán, aki 1941-től 1969-es nyugdíjba vonulásáig tanított a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán. A személyével kapcsolatos eddigi kutatások főként zeneszerzői és egyházzenei tevékenységére összpontosítanak, pedagógusi életútját teljes egészében eddig még nem vizsgálták – jelen tanulmány ezt a hiányosságot próbálja meg pótolni a rendelkezésre álló szűk keretek között.

A kutatás során a tartalom- és dokumentumelemzés módszereit, valamint a zenei anyag vizsgálatakor a zenei analízis módszereit alkalmaztam. Elsődleges forrásként Gárdonyi Zoltán könyveit és tanulmányait, valamint a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem irattárában és könyvtárában megtalálható tanügyi dokumentumokat vizsgáltam, ezeken kívül a szerző azon kompozícióit, melyek a zeneoktatás számára íródtak, vagy abban pedagógiai céllal használhatóak. Gárdonyi tanárszemélyiségének megrajzolásához, pedagógusi jelentőségének felméréséhez a kortársak és tanítványok visszaemlékezései szolgáltattak adatokat.

Gárdonyi Zoltán zenepedagógusi pályájának vizsgálata során a következő kérdésekre szeretnék választ találni: Miben áll Gárdonyi Zoltán pedagógiai életműve? Mely zeneszerzők, zenepedagógusok voltak nagy hatással Gárdonyi életpályájára? Mennyire jellemző az életműben a német–magyar kultúra duális jelenléte? Időszerű és szükséges-e egy Gárdonyi Zoltán életmű-revízió?

Családi háttér

Gárdonyi Zoltán 1906-ban született, polgári értelmiségi családban. Édesapja dr. Gárdonyi Albert történész, levéltáros volt, 1916 és 1935 között a Fővárosi Levéltár igazgatója. Történettudományból és oklevéltanból doktorált, jelentősek paleográfiai, oklevéltani és Budapest múltjával kapcsolatos történettudományi és társadalomtudományi tanulmányai. A zene területén is komoly műveltséggel rendelkezett, a gyakori családi házimuzsikálásokban műkedvelő hegedűsként vett részt. Emellett a zenetudomány iránt is érdeklődött, Zoltán fia figyelmét ő hívta fel Szabolcsi Bence régi magyar zenével kapcsolatos írásaira.¹

¹ dr. Gárdonyi, Z. (1969). Szabolcsi Bence köszöntéséhez. *Muzsika*, 12(8), 4.

Az édesanya, Weigl Mária 1904-ben Bartók Béla évfolyamtársaként szerzett zongoratanári és -művészi oklevelet a Zeneakadémián Thomán István, az egykori Liszt-tanítvány osztályában. Aktívan segítette két gyermeke, az 1906-ban született Zoltán és 1911-ben született húga, Klára zenei tanulmányait. A családtagok visszaemlékezései szerint idős korában is naponta gyakorolt és fejből játszotta Beethoven zongoraszonátáit.²

Tanulmányok

Gárdonyi Zoltán 17 éves korában két évfolyamot összevonva korengedménnyel érettségizett, majd 1923-ban felvételt nyert a Zeneakadémiára zeneszerzés szakára, ahol Kodály Zoltán osztályába került. Itt szerzett élményeiről 1942-ben Kodály, a zenepedagógus címmel írt visszaemlékezést, mely a személyes élmények rögzítésén túl fontos primer forrásként szolgál a magyarországi zeneszerzés- és zeneelmélet-tanítás kutatói számára.³

1927-ben megszerzett diplomája után Kodály biztatására jelentkezett a berlini Friedrich Wilhelm Egyetem zenetudományi szakára, ahol zenetörténeti és etnomuzikológiai tanulmányokat folytatott a kor vezető zenetudósai, Arnold Schering és Erich von Hornbostel vezetésével. Emellett párhuzamosan Paul Hindemith osztályában zeneszerzést is tanult a berlini Hochschule für Musik zeneszerzés tanszakán. Ő volt Hindemith egyetlen magyar növendéke⁴, itteni tapasztalatairól 1964-ben jelent meg visszaemlékező írása Négy szemeszter Hindemith iskolájában címmel.

Doktori disszertációját, melynek témáját szintén Kodály Zoltán javasolta, 1931-ben védte meg: „Die ungarische Stileigentümlichkeiten in den musikalischen Werken F. Liszts”.

A családban természetes módon jelenlévő magyar-német kultúra dualitása jól láthatóan a felsőfokú tanulmányokban is tovább folytatódott. Természetes módon vetődik fel a kérdés: vajon melyik mester milyen módszerekkel tanított? A magyar vagy a német módszertan, szemlélet állt közelebb Gárdonyihoz?

Ami a zeneszerzéstani tanítás módszertanát és a mester-tanítvány viszonyt illeti, ebben Kodály és Hindemith megközelítése teljesen különböző volt. Kodály a növendék saját egyéniségének fejlődését próbálta segíteni, az önálló véleményalkotás és az ebből fakadó önálló alkotás volt a tanítás fő célja.

„... Kodály tanítása még ezen a fokon sem vált soha pusztán iskolamesteri ténykedéssé; szabályok közlése helyett legtöbbször az autodidaxis útjára irányította a növendéket, aki kénytelen volt a szabályszerűségeket számos mű tanulmányozásából levonni.”⁵

„A zeneszerzéstani tanításában is fontos ugyan a régi művek tanulmányoztatása, és bizvást elmondhatjuk: Kodály a régi művek olyan tömegének a megismerését kívánta meg tanítványaitól, hogy zenetörténeti vagy esztétikai tájékozottság terén sokan elérték az egyetemi specialista-képzés színvonalát. Itt azonban mégsem történeti stílusok vagy esztétikai törvények

² Szabó, B. (Szerk.). (2016). *Nemzedékről nemzedékre. Tanulmányok, visszaemlékezések Gárdonyi Zoltán születésének 110. évfordulójára és Gárdonyi Zoltán 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest: Kálvin Kiadó. 125.

³ Berlász, M. (2006). Gárdonyi Zoltán szellemi örökségéről. *Muzsika*, 49(12), 15.

⁴ Berlász, M. (2006). Gárdonyi Zoltán szellemi örökségéről. *Muzsika*, 49(12), 14.

⁵ Gárdonyi, Z. (2006). Kodály, a zenepedagógus. *Muzsika*, 49(12), 17.

megismerése volt a fő cél. Kodály nem visszafelé, a múltba, hanem előre, a jövőbe akar irányítani; nem törvények kényszerű keretei közé szorítja a tanítvány fantáziáját, hanem a zenei gondolkifejtés megannyi feltárt, de sokszor elhanyagolt lehetőségére akar rámutatni; nem deduktíve jár el, elvek hangoztatásával és alkalmazásával, hanem induktív tanítási módszert alkalmaz a szónak egészen magasrendű értelmében; az egyes művek tanulmányozása során elvezeti a növendéket oda, ahol a zenei műalkotás belső törvényei létrejönnek. Amelyik növendék idáig bírja követni a mestert, az megérett arra, hogy önnön műveinek maga szabjon új törvényeket.

Csak ezzel a módszerrel és a merev sablonok elvetésével tud a mester a növendék saját szerzői egyéniségére fejlesztőleg hatni. Ezért van az, hogy Kodály tanítványai között oly sokféle egyéniségű szerzőt találunk. Egy azonban közös bennük: az elfogulatlan és önálló gondolkodás.”⁶

Hindemith ugyanakkor teljesen más utat követett. A zenei analízis az ő tanítási módszerei között is kiemelt szerephez jutott, de Kodállal ellentétben nem a régi korok zenéjét, hanem a kortárs művek tanulmányozását tartotta fontosabbnak. A tanítás sem volt olyan értelemben vett módszeres oktatás, mint a Zeneakadémián, hiszen már a felvételin elvárás volt, hogy a hallgató a zeneszerzői alapokkal teljes mértékben tisztában legyen. Gárdonyi visszemlékezése:

„Annyi azonban bizonyos, hogy ilyen tanulmányi menetben csak az kaphatott eredményes zeneszerzői iskolázást, aki előzőleg alaposan és rendszeresen megtanulta a zeneszerzés technikáját. Így azután Hindemith megengedhette magának, hogy amolyan mesteriskola-félét vezessen.

A tanítványok dolgozatainak a sorsa rendszerint az volt, hogy nem annyira elbírálásban részesültek, mint inkább átdolgozásban. Ha a megkezdett mű megnyerte Hindemith tetszését, akkor ott az órán, a tanítványok szemeláttára bámulatos könnyedséggel és biztonsággal folytatta. Egyenesen káprázatos gyorsasággal vetette papírra a legbonyolultabbnak látszó szólamszövedéket. (...) Amikor a hirtelen fellobbant invenciója alábbhagyott, akkor a kéziratot visszaadta a tanítványnak ilyesféle utasítással: „... majd a jövő órára írja meg tovább!” - Így olyan művek jöttek létre, amelyekben a tanítvány munkáját a tanár, a tanárét a tanítvány írta tovább, esetleg többszöri váltakozásban is.”⁷

Hindemith növendékeinek szerzői estjéről (melyen Gárdonyi egyik műve is elhangzott) a következőket írja Edwin van der Nüll, a korszak elismert kritikusa:

„Az előadott művekről alkotott összbenyomás nem minden részletében vet kedvező fényt Hindemithre, a pedagógusra. Hindemith, aki a legutóbb bemutatott vígoperájával („Neues vom Tage”), úgyszintén a korábbi „Cardillac”-kal és a „Marienleben”-nel, valamint a „Konzert für Orchester”-rel (op. 38.) bizonyosságát adta, hogy R. Strauss fénykora óta benne testesül meg a legnagyobb német alkotóképesség, Hindemith, kinek a személyisége nem sorolható be egyszerűen olyan egyoldalúan jellemző jelszók alá, mint amilyen a „neoklasszicizmus”, sőt inkább sokszor a szó legnemesebb értelmében „romantikus”-ként leplezi le önmagát, az a Hindemith, akinek a túlradó temperamentumában és búsongó, érzésteli elmélyültségében

⁶ uo.

⁷ Gárdonyi, Z. (1964). Négy szemeszter Hindemith iskolájában. *Magyar Zene*, 5(2), 152.

szinte új életre kél Schumann lelkivilágának a kettőssége, ez az alkotói lélek – amint ez a komponista szemszögéből érthető – a maga stílusában kíván iskolát csinálni. Ily módon valóban következetes dolog, hogy a tanítványai az ő stílusából, az ő hangszerkezelési módjából sokat tanulnak. Viszont egyéni hajlamaik kibontását, sőt e hajlamok iránt bármiféle érzéket hiába keresünk Hindemithnél. Ennél a középponti kérdésnél tehát csődöt mond Hindemith, a tanítómester.”⁸

Kodály és Hindemith a tanári és zeneszerzői szerepről is különbözőképpen vélekedett.

„Hogy a tanítványok műveiben mégis imitt-amott Kodály szerzői stílusának a hatása érezhető, azért a mestert semmiféle gáncs nem érheti. Saját műveire soha nem hivatkozott, azoknak a tanulmányozására a növendékek figyelmét nem hívta fel; egyáltalán: a tanításban mint szerző soha nem kívánt érvényesülni. Kodály a zeneszerzési órákon kizárólag, csakis professzor volt.”⁹

Ezzel szemben Hindemith

„Példaként egyszerűen a saját szerkesztésmódját állította a tanítványok elé.”¹⁰

Valószínűleg ezekből a különbségekből fakadt, hogy Gárdonyi saját bevallása szerint kissé egyoldalúnak érezte a Hindemith-iskolát, a sok újdonság és kortárs zenei élmény ellenére zenei látóköre mindinkább beszűkült az ott töltött idő alatt.¹¹ A végső kérdésre: vajon melyik mester gyakorolt nagyobb hatást Gárdonyi Zoltánra, ő maga így adja meg a választ:

„Magam kétségtelenül sokat tanultam Hindemith-től, de mindez sohasem vált bennem olyan alappá, amiért lemondtam volna a Kodály Zoltán tanításából kapott fundamentumról.”¹²

A pályakezdés évei

Kodály nagy súlyt fektetett arra, hogy a Zeneakadémián végzett hallgatók lehetőleg ne maradjanak Budapesten, hanem vidéki állásokat vállalva kapcsolódjanak be az ország zenei nevelésének reformjába. Így a fiatal diplomás tanerők segítségével az új szemléletű pedagógiai módszerek gyorsan és a lehető legmagasabb szakmai színvonalon jutottak el az ország zenei képzést nyújtó intézményeibe, karvezetőként és zeneszerzőként pedig a vidéki kórusmozgalom fellendítésében is nagy szerepet játszottak. ¹³ Kodály tanácsára Gárdonyi Zoltán a berlini évek után hazatérve Sopronban kezdte meg pedagógusi munkáját az Evangélikus Tanítóképző intézet ének és zenetanáraként, 1936 és 1941 között az Evangélikus Theológiai Fakultáson egyházzenei is tanított.

Gárdonyit emellett felkérték a Liszt Ferenc Zeneegyesület vezetésére is, ezt a tisztséget 1931-től nyolc éven keresztül töltötte be. Hatalmas lehetőség volt ez egy fiatal zeneszerző-muzsikusz számára. Az amatőrökből és profi zenészekből álló kórus és zenekar karmestereként már rövid idő elteltével nagy oratorikus művek előadására is vállalkozhatott, a bemutatkozó koncerten Liszt Ferenc Szent Erzsébet legendáját adták elő. Szólistaként hírneves művészeket hívott meg, így például Zathureczky Edét vagy Fischer Annie-t. A kamarazenei hangversenyeken legtöbbször ő

⁸ Gárdonyi, Z. (1964). Négy szemeszter Hindemith iskolájában. *Magyar Zene*, 5(2), 155-156.

⁹ Gárdonyi, Z. (2006). Kodály, a zenepedagógus. *Muzsika*, 49(12), 17.

¹⁰ Gárdonyi, Z. (1964). Négy szemeszter Hindemith iskolájában. *Magyar Zene*, 5(2), 153.

¹¹ Gárdonyi, Z. (1964). Négy szemeszter Hindemith iskolájában. *Magyar Zene*, 5(2), 156.

¹² Gárdonyi, Z. (1964). Négy szemeszter Hindemith iskolájában. *Magyar Zene*, 5(2), 157.

¹³ Gárdonyi, Z. (2006). Kodály, a zenepedagógus. *Muzsika*, 49(12), 19.

maga zongorázott – nemsokára a város első számú zongorakísérőjeként tartották számon. Emellett zenetudományi kutatásait is folytatta, az eredményeket többnyire a helyi újságban publikálta, valamint előadásokat is tartott a város zenekedvelő polgárai számára. A témák változatosak voltak: Liszt Ferenc, Bartók Béla, Kodály Zoltán kompozícióinak elemzése mellett a sorozatban helyet kapott a francia zenéről vagy éppen a gépzenéről tartott előadás is.

Zeneszerzői tevékenysége is újabb területekkel gazdagodott a soproni években: zongoraművek, orgonaművek, kamaraművek mellett ekkor írta ifjúsági zenekarra szánt műveinek többségét. Kórusra írt művei közül ebből az időszakból származik nyolc népdalfeldolgozás a cappella kórusra, valamint kisebb-nagyobb protestáns egyházzenei kompozíciók. Nagyzeneári kompozíciói (Kamaraszimfónia, 1932; Burleszk, 1935; Ünnepi nyitány, 1937) a székesfővárosi zenekar műsorán is szerepeltek. Munkásságát a Ferenc József koronázási jubileumi alapítvány 1931. évi zenei díjának odaítélésével ismerte el.¹⁴

Mindebben újabb Kodály-hatást is felfedezhetünk: Gárdonyi szerteágazó zenei tevékenységével, az általa vezetett együttesek, növendékek fejlődésének elősegítése céljából komponált pedagógiai műveivel, a közönség zenei ízlését előadásaival formálva tökéletesen megvalósította a közönségnevelésnek Kodály által felvázolt programját – pedagógiai tevékenységét messze kiterjesztve a tanítóképző falain túlra.

Családalapítás

Gárdonyi Zoltán 1942-ben feleségül vette Wallrabenstein-Bujdosó Ilonát, aki a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola énektanárképző szakán végzett, és fontos szakmai segítőtársként kíséerte végig pedagógiai pályáján. Két gyermekük született: 1945-ben Hajna (1969-ben diplomázott a Zeneakadémián hegedű és énektanárképző szakon), majd 1946-ban Zsolt, aki édesapjához hasonlóan a zeneszerzői és orgonaművészi pályát választotta.

A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola tanára

1941-ben került a Zeneakadémiára, mint „szolgáltatételre átosztott tanítóképzőintézeti tanár”¹⁵, (mellette 1941-től 1946-ig a Magyar Királyi Állami Németnyelvű Tanítóképző Líceumban is tanított párhuzamosan).

Az első években az énektanárképző és a magánének szak hallgatóinak tanított szolfézszt és zeneelméletet, valamint a protestáns egyházzenei tanszak vezető tanára volt. Később a zeneszerzés és zenetudományi szakon oktatott, 1946-tól 1949-es megszűntetéséig a protestáns egyházzene tanszak vezetője volt.

Gárdonyi Zoltán – Bárdos Lajos mellett – az intézmény történetének egyik legsokoldalúbb tanára volt, az általa tanított tárgyak: zeneelmélet, összhangzattan, ellenponttan, partitúraolvasás, formatan, transzponálás, continuo, szolfézs, gyakorlati tanítás, zenetörténet, magyar zenetörténet, egyházzenetörténet, kötelező zongora, társas zene. Ezeken kívül rendszeresen tartott két féléves

¹⁴ Horusitzky, Z. (1944). Gárdonyi Zoltán. *A Zene*, XXV(8), 123-124.

¹⁵ Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola évkönyve (1946-1947)

speciális kollégiumokat (zenetudományi kutatásainak fő területeihez kapcsolódva) Lisztről, Bachról és Händel-ről, elsősorban a zenetudományi tanszak hallgatói számára meghirdetve, de szabadon felvehető tárgyként más szakosok számára is.

Két új tantárgy bevezetése is az ő nevéhez fűződött: „elemző formatan” (melyhez azonos címmel ő írta a tankönyvet is) és „a zeneelmélettanítás módszertana”. Ez utóbbi rendkívül fontos mérföldkő a zeneelmélettanár-képzés történetében.

A Zeneakadémia alapítása (1875) utáni években sokáig csak a zeneszerző szakosok kaptak olyan magas szintű zeneelméleti képzést, hogy később tanítani is tudják ezt a szaktárgyat. A zeneelmélettanári szakképesítés először 1949-ben jelenik meg a szerezhető képesítések között, zeneszerzők, orgonaművészek, karmesterek, később zenetudósok kaptak a főszakos képzés mellé ilyen végzettséget. A tanárképzéshez elvileg szervesen hozzátartozó szakmódszertani képzés azonban évtizedekig hiányzott. 1960-ban Gárdonyi Zoltán dolgozta ki a tárgy tananyagtartalmát, követelményrendszerét, tervezetében látszik a képzés minden aspektusára kiterjedő, alapos pedagógiai szemlélet, a gyakorlatközpontú képzés fontosságának igénye.

„Tananyag:

A zeneelmélet-tanítás szakiskolai célja, tanterve és tananyaga.

Tankönyvek, kézikönyvek, segédkönyvek kritikai számbavétele.

A tananyag összhangzattani részének módszeres feldolgozása.

A hangzatok, hangzatfűzések tanításának módja. Szemléltető példák (idézetek) és begyakorlási módok (hallás, írás, éneklés, zongorázás, elemzés) számbavétele módszeres egységenként.

A tananyag formatani részének módszeres feldolgozása. Klasszikus példák kiszemelése és ezek elemzésének szempontjai.

Tanmenet és tanítási vázlat készítése. Alkalomszerűen hospitálás és gyakorlati tanítás a Főiskola szakiskolai fokú zeneelmélet-óráin. A tanítás megbírálása.

A zeneelmélet-tanítás kapcsolata a szakiskola más tantárgyaival (főtanszak, szolfézs, zeneirodalom-ismeret, zongora). A szakiskolai zeneelmélet-tanítás a szocialista művész-, tanár- és közönség-nevelés szolgálatában.”¹⁶

Javaslatát mind a főiskola vezetése, mind a minisztérium elfogadta. A kétéves tárgyat 1960-ben vezették be, az első államvizsgákat az 1961-62-es tanév végén szervezték.

Tanári jellemzők

Tanári személyiségének megrajzolásához gazdag forrásanyagot találhatunk volt növendékei visszaemlékezéseit, vagy a Muzsika és a Magyar Zene folyóiratban megjelent kerek évfordulóhoz kötődő születésnap-i köszöntők szövegét olvasva.

„Főtárgytanáraink – olyan lenyűgöző egyéniségek, mint Bárdos Lajos, Bartha Dénes, Kókai Rezső, Szabolcsi Bence – között Gárdonyi Zoltán látszatra kissé tanárosabbnak, szürkébbnek

¹⁶ Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola irattára, Tantervi programok 1957-1969/1.

tetszett. De akkor is tudtuk, és az elmúlt ötven év során bebizonyosodott: ő volt az, aki nagy tudását a leghatékonyabban, legmaradandóbban tudta nekünk átadni és a vizsgán, a dolgozatokban az óráin leadott anyagot visszakérdezni.”¹⁷

„Pedagógiai sikerének, hatásának „titka” az, hogy Gárdonyi Zoltán egy személyben kiváló muzsikus és széleslátókörű, rendkívüli adottságokkal rendelkező tudós is. Ez a látszólagos kettősség biztosítja azt, hogy főiskolai órái, cikkei, értékelései sohasem érdektelenek, soha nincsenek elvonatkoztatva a zenétől; mindig a szerző korából és az adott mű belső zenei törvényeiből, stílusjegyeiből kiindulva kezdi vizsgálódásait. A művész és a kutató átérző képessége és éleslátása segíti őt ahhoz, hogy az olyan látszólag elvont – és sajnos, sokak által mindmáig absztrakt fogalomhalmazra és unalmas, passzív leírásokra degradált – szaktárgyat, mint például az ellenpont vagy a formatan, izgalmas, élő valósággá tudja varázsolni.”¹⁸

„Sokszor tartott J. S. Bach és Liszt zenéjéről is speciális kollégiumokat, előadásokat, s ezekben mindig az életművek lehetőleg teljes áttekintésére törekedett, színesen, vonzóan és élménytadóan; gyakran hívta fel a figyelmet egy által felkutatott, messze előremutató harmóniai vagy dallamfordulatra, formai megoldásra is. Ez a konkrétumokon alapuló, művészi lényeg-kereső szándék teszi mintaszerűen értékké kiadványait és írásait, ismertetéseit.”¹⁹

„Beszéde megfontolt és szabatos, alkalmanként talán egy cseppet tanárosan pedáns is. Legátlelkesebb pillanataiban sem hadart, vagy kapkodott. Nem akart tudásával imponálni, nem szégyenítette meg hallgatóit tudatlanságukért, s nem voltak a bennfenteseknek szánt utalásai. Egyáltalán nem tárulkozott fel, mint annyi lelkes tanár, aki az ügy érdekében teljes személyiségét hadrendbe állítja. Ő csak annyit fedett fel a maga muzsikusi lényéből, amennyi szigorúan a tárgyhöz tartozott.”²⁰

„Tekintélyt sugárzó, nyomasztó anyagismerete nem hatott bénítóan a növendékeire, mindig tudta, oldásul mikor van a helyén egy-egy tüneményes fanyar humorba pácolt megjegyzés. Sok egyéb mellett meg lehetett tanulni Tőle az analitikus pontosságot, a zenei formákba-harmóniákba rejtett poézist is, bármilyen egzaktak voltak az elemzései.”²¹

A fenti megállapítások alátámasztására következzen egy tanulmány-részlet Gárdonyi Zoltántól.

„Liszt zenei nyelvezetének leginkább a jövőbe mutató elemei azok a kísérletek és próbálkozások, amelyekben a klasszikus dúr- és moll-tonalitástól egyre jobban eltávolodva a tizenkét fokú egyenletesen temperált hangrendszer fokaiból új, melodikus elvek szerint felépített hangsorokat szerkesztett. Ilyen hangsor például a hangrendszer minden második félhangját tartalmazó, egészhangú skála. Ez a hatfokú skála Liszt Dante-sonátájában és Dante-szimfóniájában dúr-hármasok egyébként hagyományos szólamvezetésű egymásutánjának a leszálló basszusaként tűnik fel először. Az egészhangú skála bevezetését rendszerint Glinka nevéhez szokás fűzni (Ruszlán és Ludmilla, 1842). Glinka előtt azonban már Schubert 1828-ban az Oktett fináléjában, Liszt pedig 1838-ban a Grand galop chromatique kódájában használta először, majd az idézett

¹⁷ Hamburger, K. (2006). Emlékképek Gárdonyi Zoltánról. *Magyar Zene*, 44(3), 245.

¹⁸ Juhász, E. (1966). Gárdonyi Zoltán 60. születésnapjára. *Magyar Zene*, 7(2), 177.

¹⁹ uo.

²⁰ Somfai, L. (2006). Gárdonyi tanár úr. *Magyar Zene*, 44(3), 255.

²¹ Breuer, J. (1986). A 80 éves Gárdonyi Zoltán köszöntése. *Magyar Zene*, 27(1), 108.

két Dante-mű után egyik 1860 körüli melodramájában, valamint a „Sursum corda” zongoraműben élt vele bővebben. Liszt egészhangos kezdeményezései Debussy zenéjében folytatódnak. Bartókkal kapcsolatban csak az lehet kérdés, hogy ő ebben Lisztnak közvetlenül, vagy pedig Debussy közvetítésével vált-e folytatójává.”²²

Ahogyan a fenti szövegből jól látszik, Gárdonyi az egyes zenei jelenségek elemzésénél, értelmezésénél nem korlátozta a megismerés lehetőségeit egyetlen stíluskorszakra. Ily módon akár évszázadokon átnyúló íveket vázolt fel a hallgatók előtt, érzékeltetve ezzel az egyes jelenségek egyetemességét és egyben egyediségét is, azt, hogy a zene élő organizmusként működik a saját belső szabályai szerint.²³

Tanári jelentőségét, átfogó tárgyi tudását nyugdíjba menetele után nehéz volt pótolni, erre utal egy idézet Somfai László, zenetudós, Bartók-kutató visszaemlékezéséből.

„Az az igazság, hogy kezdettől fogva megengedhettem magamnak azt, ami nem jut mindegyik kollégának: hogy voltaképpen csak azt kellett tanítanom, amit úgyis kutattam, vagy ha nem is kutattam, de kedvem támadt belekóstolni. Így került hozzám egy idő után Bach, ugyanis Gárdonyi Zoltán óta voltaképpen nem akadt, aki Bachot tanítsa.”²⁴

A pedagógus zeneszerző

A zeneoktatásban évszázados hagyománya van annak, hogy a zeneszerző-tanárok pedagógiai célú művekkel járulnak hozzá a fiatalok képzéséhez – a legismertebb példa erre talán Johann Sebastian Bach, közvetlen magyar elődként Bartók Bélát lehetne említeni. Gárdonyi Zoltán a zeneoktatás különböző szintjei számára komponált darabokat, zeneiskolában ma is tanítják furulyadarabjait, zongorára írt négykezeseit, középfokon klarinétra, oboára írt művei hangzanak fel sokszor. Orgonára írt darabjai leginkább a felsőfokú képzésben használatosak.

Néhány a gyakrabban játszott darabok közül:

- Leánytánc, hegedű–zongora (1956)
- Melódia, hegedű–zongora (1956)
- Könnyű hegedűduók (1961)
- Furulyásoknak, 2-3 szólamú furulyakarra (1939)
- „Vidám zene” két és három furulyára (1943)
- Fantázia oboára és zongorára (1960)
- Szonatina klarinétra és zongorára (1959)
- Népdalvariációk ifjúsági vonószekarra (1935)
- Második szvit ifjúsági zenekarra (1963)
- Haydn: Tizenkét kis divertimento, ifjúsági vonószekarra (1963)

²² Dr. Gárdonyi, Z. (1965). Bartók és magyar elődei. *Muzsika*, 8(9), 13.

²³ Hasonló szemlélettel találkozunk Gárdonyi Zoltán fia, Gárdonyi Zsolt által társszerzőként jegyzett „Összhang és tonalitás – A harmóniatörténet stílusjegyei” című zeneelméletkönyvben is.

²⁴ Vikárius, L. (2004). A muzsikusz beszélgetőtársa. Interjú Somfai Lászlóval, 70. születésnapja alkalmából (2). *Muzsika*, 47(9), 15.

Pedagógiai célú kompozíciói között különös helyet foglalnak el saját gyermekeinek írt művei:

- Két kis rapszódia, gordonka– zongora; ajánlás: Zsolt fiának 8. születésnapjára (1954)
- Körtánc, hegedű–zongora; ajánlás: Hajna leányának 9. születésnapjára (1954)
- Harmadik kis rapszódia, hegedű–gordonka–zongora (1955)

Az első két darab bemutatója a Fészek-klubban volt 1955-ben, a művek a gyermekek és édesapjuk előadásában hangzottak el.

Zeneszerzői életművének jelentős részét alkotják a kórusművek, ezen belül főként az egyházi kompozíciók. Ezek is különböző nehézségi szintet képviselnek, különböző előadói apparátust használnak, így rendkívül alkalmasak pedagógiai szándékú felhasználásra az egyházi kórusok színvonalának emelése érdekében. Elkötelezett protestáns egyházzenei Gárdonyi rendkívül fontosnak tartotta a magyarországi liturgikus zene kérdését, beleértve a kántorképzést és a gyülekezeti kórusok helyzetét.

Gárdonyi pedagógiai darabjaiban a hangszerjáték nehézségi szintjét illetően igazodott az előadók tudásához és képességeihez, de a zenei anyag minőségét tekintve nem ismert megalkuvást.

„Mestereihez, Kodályhoz és Hindemith-hez hasonlóan ő is sok pedagógiai célú műveket írt, ezek is kitűnnek arányos szerkesztésükkel, fegyelmezett mértéktartásukkal, könnyen azonosulható hangulatvilágukkal. Céljuk nem más, mint a zene megkedveltetése, megismertetése, valamint jobb és teljesebb megértése. A tudományos munkásság és a művészi alkotás céljai így igen közel állnak egymáshoz.”²⁵

Hasonlóan kimagasló zeneszerzői tudásról és szakmai alaposágról számol be dr. Horusitzky Zoltán A Zene c. lap hasábjain, a „Vidám zene” című kottafüzetet bemutató írásában:

„A Vidám zene tartalma 21, részben népdalra, részben saját témára írt rövid furulyakettős, illetőleg hármassal. Különösen érdekesek a kánonok, melyek közt akadnak olyanok is, melyek a 15. sz.-i és még régebbi károntechnikára utalnak. Így például vannak olyan kánonok, melyeknek második szólamát más kulcsban kell olvasni. Ezt úgy hívták régen, hogy rejtvénykánon, mert a kulcsot az előadónak kellett kitalálni (Gárdonyi megadja a kulcsot). Van például egy tükör-rák-kánon, amelynek a második szólama az elsőnek tükörképe visszafelé (tehát a kottát csak meg kell fordítani és így olvasni az első szólamot). A furulyázó ifjúságnak nagy nyeresége Gárdonyi Vidám zenéje.”²⁶

Szép példája ez a furulyadarab-sorozat annak, hogyan épül kerek egészé a zenetudós Bach-kutatása, a zeneszerző technikai és zenei tudása és a pedagógus szándéka, hogy a fiatal növendékek minél hamarabb megismerkedhessenek az imitációs szerkesztés alapjaival.

Az egyházzene

Gárdonyi Zoltán életművében talán a magyar protestáns egyházzeneben betöltött szerepe a leginkább feltárt terület. Ezen a területen két fontos pedagógiai vonatkozást kell megemlítenünk.

²⁵ Juhász, E. (1966). Gárdonyi Zoltán 60. születésnapjára. *Magyar Zene*, 7(2), 177.

²⁶ Horusitzky, Z. (1944). Az Énekszó új száma. *A Zene*, XXV(11), 175-176.

1946-tól 1949-ig ő vezette a Zeneművészeti Főiskola protestáns egyházzenei tanszakát, 1949-ben azonban ezt (a Bárdos Lajos vezette katolikus egyházzene tanszakkal együtt) politikai okokból megszüntették. Így ilyen irányú pedagógiai tevékenységét 1949-1953 között a budapesti Református Teológiai Akadémián folytatta.

1965-ben ő indította el a debreceni Kántorképző Tanfolyamot, éveken át vezette, több tárgyat tanított, később összeállította a kurzus oktatási programját (Egyházzenei Vezérfonal, 1969). A református kántorok további, mindennapi munkáját nagymértékben segítette azzal is, hogy az első országos használatra szánt Református korálkönyvben – ami az ő szerkesztésében jelent meg 1959-ben – minden dallamhoz két különböző nehézségű kíséret található, így mindenki találhat benne a saját tudásszintjének megfelelő letétet.

A zenetudós tankönyvíró

Gárdonyi Zoltánnak zenetudósként – ahogyan ezt már 1931-es disszertációjának témája előre jelezte – fő kutatási területe mindvégig Liszt Ferenc életműve maradt, személyében nemcsak a magyar, de a nemzetközi Liszt-kutatásnak is jelentős és elismert személyiségét tisztelhetjük. Legfontosabb tanulmányai ezen a területen:

- Distanciaelvű jelenségek Liszt zenéjében (1955)
- Nationale Thematik in der Musik F. Liszts bis 1848 (1963)
- Neue Tonleiter- und Sequenztypen in den Frühwerken F. Liszts (1969)
- Neue Ordnungsprinzipien der Tonhöhen in Liszts Frühwerken (1978)

Emellett számos kisebb tanulmányt írt és előadást tartott Lisztről, oktatóként a Zeneművészeti Főiskolán éveken keresztül meghirdetett Liszt-kollégiuma kurzusain a fiatal zenetudós-hallgatókkal megosztotta legfrissebb kutatási eredményeit.

Szintén egész életén át tartó érdeklődés fűzte Johann Sebastian Bach-hoz, nemcsak kutatóként, de orgonistaként és elmélettanárként is sokat foglalkozott műveivel. Tudásának összegzéseként pedagógiai pályájának végén két könyvet írt „Johann Sebastian Bach ellenpontművészetének alapjai” (1967) és „Johann Sebastian Bach kánon- és fúgaszerkesztő művészete” (1972) címmel.

Elmélettanárként és zenetudósként is kiemelt fontosságot tulajdonított a formatan oktatásának, a Zeneművészeti Főiskola rendes tanárává történt kinevezésekor tartott székfoglaló beszédét is „A formatan helye a mai zenepedagógiánkban” témában tartotta.²⁷

1949-ben a Magyar Kórus kiadásában jelent meg első formatani tankönyve „A zenei formák világa – Gyakorlati elemzés” címmel. A Bevezetésben így írt a könyv keletkezésének céljáról:

„Munkám megírására elsősorban a formatani szóhasználat terén tapasztalható sokféleség indított. Ugyanazt a jelenséget többféle névvel, többféle jelenséget ugyanazzal a névvel jelölnek a szakemberek, ami egyrészt a szakirodalomban, másrészt a zenepedagógiában félreértésekre, sőt ellentétekre ad okt. Voltaképpen két iskola áll szemben egymással. Az egyik a kis formákat

²⁷ Az Országos Magyar Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola évkönyve az 1947/48-as tanévről (1948). Budapest : Országos Magyar Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola. 16-18. o.

aprólékos sablonok szerint különbözteti meg és a bécsi klasszikusok formakészletét igyekszik behatóan leírni. A másik iskola mind a kis, mind a nagy formákban azonos elvek különböző arányú megvalósulásait látja s a formatípusok leírásában szélesebb történeti látókör elérésére törekszik. Magyar nyelvű formatani kézikönyveink szinte kizárólag az első csoporthoz tartoznak, viszont élvonalbeli muzikusaink túlnyomó többsége az utóbbi szellemben gondolkodik.

Amikor megkísérlem, hogy munkámban szélesebb történeti távlatú formatant nyújtsak, akkor nem áztatom magamat azzal, hogy egyben a formatani szóhasználatot is sikerül egységesítenem. A bécsi klasszikusok formáit konzerváló iskola hazai híveit úgysem lehet évtizedes gyakorlatukban megrendíteni, még kevésbé remélhető a hasonló szellemű külföldi szakemberek áthangolása. A zenepedagógiai gyakorlat szempontjából azonban mindenképpen szükség van olyan formatanra, aminek a segítségével nem csupán *Beethoven* szonátáit, hanem akár a barokk, akár a modern zeneművek szerkezetét sikerül elemezni.”²⁸

„Az így létrejövő formatan nem válhat egyoldalú történeti értekezéssé, mert nem a formák történeti változásai, hanem a változások mellett azonosnak megmaradó lényege áll az előtérben.”²⁹

Gárdonyinak ez a szemlélete nagymértékben azon alapul, amit Kodálytól tanult (erre utal is a Bevezetés utolsó bekezdésében³⁰), de a modern zeneművek elemzésének igénye némileg Hindemith gyakorlatára emlékeztet, vagyis az eljárás sikeres ötvözte annak, amivel magyar és német tanulmányai alatt találkozott. Fontos felhívni a figyelmet a tankönyv alcímére: Gyakorlati elemzés. Vagyis a zeneművek megismerése nem lehet pusztán intellektuális eszmefuttatás, csak egy összetett érzékelési tapasztalás (hallás–látás–tapintás) vezethet el a kompozíció formai felépítésének teljes feltárásához, s az eredménynek a minél tökéletesebb előadást kell segítenie.

Gárdonyi majd’ húsz évvel később írja meg az előzőnél sokkal ismertebbé vált formatani könyvét „Elemző formatan” címmel – tulajdonképpen a Főiskolán általa bevezetett hasonló nevű tárgy tankönyveként. Talán ez az az írása, mely a legnagyobb ismertséget érte el, generációk tanultak belőle, mai napig a legkedveltebb és legtöbbször használt formatani alaptankönyvnek számít. Ugyanakkor az írói szándékot vizsgálva némi megalkuvás látszik: míg az 1949-es könyv történeti áttekintésre törekszik, a zenei jelenségek egy nyitottabb és összefüggőbb szemléletű vizsgálatára, addig az Elemző formatan nagyrészt a bécsi klasszikus korszak formatanával foglalkozik, s megelégszik azzal, hogy egyes esetekben utal a korábbi illetve későbbi korszak gyakorlatára. Valószínűleg húsz év nem volt elég ahhoz, hogy a fenti idézetben jelzett két iskola közti felfogásbeli szakadékokat át lehessen hidalni, a Zeneművészeti Főiskolán általánosan uralkodó szemlélet pedig inkább az egyes zenei korszakok külön tárgyalását preferálta.

Tankönyvírói munkásságának némileg marginális, de mindenképpen említésre méltó része, amikor az 1950-es években feleségével, Bujdosó Ilonával több kötetes zenei tankönyvet írtak a tanítóképzők számára. A könyvek társszerzői voltak még Vajda Cecília (szintén a Zeneakadémia tanára) és Pődör Béla.

²⁸ Gárdonyi, Z. (1949). *A zenei formák világa*. Budapest: Magyar Kórus. 7.

²⁹ Gárdonyi, Z. (1949). *A zenei formák világa*. Budapest: Magyar Kórus. 8.

³⁰ uo.

Az 1960-as években volt növendéke, Kroó György zene­történész rábeszélésének engedve Gárdonyi egy számára teljesen új kommunikációs módot próbált ki, amikor vállalta, hogy a Magyar Rádióban előadásokat tart különböző zenei témákról. A mintegy 25 felvett előadás zöme Liszttel kapcsolatos kutatási eredményeihez kapcsolódik.

Kottakiadás, kottaszerkesztés

Nemzetközileg elismert Liszt-kutatóként vezető szerepet kapott az új magyar Liszt-összkiadással (Neue Liszt-Ausgabe) kapcsolatos kutatási és szerkesztési munkákban, és annak I. sorozatát (Werke für Klavier zu zwei Händen) Szelényi Istvánnal közösen szerkesztették. Emellett számos Liszt zongoraművet adtak közre közösen.

Az egyházzene területén két korszakos jelentőségű munka kiadása fűződik a nevéhez: az ő szerkesztésében jelent meg az első országos használatra szánt Református korálkönyv (1959), később pedig feleségével, Bujdosó Ilonával közösen ő állította össze a református kántorképző tanfolyam oktatási programjául szánt Egyházzenei Vezérfonalat (1969)³¹.

Akadályok a pedagógus életpályán

A 2. világháború utáni politikai változások közepette Gárdonyi Zoltán, mint a protestáns egyházzene tanszaknak megszüntetése előtti utolsó vezetője és elkötelezett egyházzene­ész – Bárdos Lajoshoz hasonlóan – átmenetileg nehéz helyzetbe került. Tanári működését egy ideig korlátozták, nem dolgozhatott a tanárképzésben, hangszeres hallgatóknak tanított melléktárgyként szolfézszt és zeneelméletet. A korlátozás természetesen zeneszerzői érvényesülését is érintette, műveit nehezen vagy egyáltalán nem tudta előadatni, számos támadás érte a sajtóban is.

Hasonló helyzetbe került az életpálya végén, amikor 1972-ben család­egyesítési szándékkal, hivatalos engedély birtokában visszatelepült Németországba. Dacára annak, hogy nem disszidált, művei mégis tiltólistára kerültek, zene­tudományi előadásainak rádiófelvételeit is zárolták. Ugyanakkor az általa írt tankönyvek (különösen az „Elemző formátan”) továbbra is használatban maradtak a zenei szakképzésben. A mellőzöttség a rendszerváltozásig tartott, az 1990-es évektől kezdve elkezdődött egyfajta „újra-felfedezés”, de a folyamatos emlékezet szempontjából kimaradt két évtized még mindig érezteti hatását, mind zeneszerzői, mind pedagógiai munkásságának megítélésében.

Nyugdíjas évek, az életpálya lezárása

Németországba költözése után magas kora dacára 1973-74-ben Bad Sodenben még kántori szolgálatot vállalt, több költözés után életének utolsó éveit Bad Salzuflen-ben töltötte. Zene­tudományi életművének lezárásaként született publikációk:

- Neue Ordnungsprinzipien der Tonhöhen in Liszts Frühwerken (1978)
- Zoltán Kodály über Liszts Hungarismen (1983)

³¹ Szabó , B. (Szerk.). (2016). *Nemzedékről nemzedékre. Tanulmányok, visszaemlékezések Gárdonyi Zoltán születésének 110. évfordulójára és Gárdonyi Zsolt 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest: Kálvin Kiadó. 126.

- The Organ Music of Liszt (1985)
- Zu einigen Kanons von J. S. Bach (1986)

Ahogy a tanulmányokban Liszt, Kodály és Bach iránti kötődése fejeződik ki, úgy a zeneszerző utolsó kompozíciói között is találhatunk hasonlóan magyar kötődésűeket. Két művel is tisztelgett volt mestere, Kodály Zoltán előtt: egy orgonaművel „Meditatio in memoriam Z. Kodály” (1972/1982) és egy vegyes karra írt kórusművel „Epigrama Kodály Zoltán emlékére” (1982) címmel. 1980-ban írta „Bethlen Gábor éneke” című, vegyes karra, trombitára és három harsonára írt nagylélegzetű kórusművét, melyet a debreceni Kántusnak ajánlott. Utolsó zenekari műve az 1983-as kelezésű, a „Variationen über ein Thema von Bartók” címet viseli.

Pedagógiai örökség

Írott örökségnek tekinthetők tankönyvei és tanulmányai, a zeneelmélettanár-képzésben különösen formatani írásai kiemelt fontosságúak.

Tanítványok hosszú sora, elmélettanárok és zenetudósok egyaránt különleges tisztelettel és szeretettel emlékeznek vissza óráira, az elsajátított tudásanyag mellett Gárdonyi az etikus pedagógusi és kutatói hozzáállás mintájaként is nagy hatással volt későbbi pályájukra.

Örökségét legközvetlenebb módon fia, a Németországban élő Gárdonyi Zsolt viszi tovább, mind zeneelmélettanárként, mind pedig orgonaművészként és egyházzeneészként. Ezt a tényt a 2016-ban Gárdonyi Zoltánnak és Gárdonyi Zsoltnak közösen odaítélt Magyar Örökség Díj is kifejezi.

Összegzés

Kodály Zoltán meghatározó hatással volt Gárdonyi Zoltán szakmai életének alakulására, ennek szép szimbóluma, hogy utóbbi zeneszerzői életműve utolsó szakaszában két művet is szentelt volt mestere emlékének. Gárdonyi pedagógiai hitvallásában, alkalmazott módszereiben is világosan nyomon követhető mestere hatása.

A német–magyar kultúra dualizmusa a Gárdonyi-életmű valamennyi területén kimutatható. Pedagógiájában rendkívül hatékonyan kapcsolódik össze a két iskola szemlélete és metodikája. Egyházzenejében ötvöződik a magyar református és a német evangélikus hagyomány. Zenetudományi kutatásai két zeneszerző, Johann Sebastian Bach és Liszt Ferenc életműve köré rendeződnek, német és magyar nyelven írt publikációi mindkét nyelvterület számára alapvető fontosságúak.

A kutatás eredményei indokolják a Gárdonyi Zoltán életmű revíziójának szükségességét. Gárdonyi Zoltán zenepedagógusi életpályája olyan terület, mely – bár zeneelmélettanárok és zenetudósok generációinak pályájára volt döntő hatással – ezideig nagyrészt feltáratlan maradt. Ennek oka talán leginkább az, hogy 1972-ben elhagyta az országot, és e lépés következményeként mind zeneszerzői, mind pedagógiai életműve nagyrészt háttérbe szorult. A kutatás eredményeinek publikálása lehetőséget adhat arra, hogy Gárdonyi Zoltán visszakapja azt a méltó helyet, mely a zenetanárképzés történetében őt megilleti.

Felhasznált irodalom:

- Berlász, M. (2006). Gárdonyi Zoltán szellemi örökségéről. *Muzsika*, 49(12), 14-15.
- Breuer, J. (1986). A 80 éves Gárdonyi Zoltán köszöntése. *Magyar Zene*, 27(1), 108.
- Dr. Gárdonyi, Z. (1965). Bartók és magyar elődei. *Muzsika*, 8(9), 10-14.
- dr. Gárdonyi, Z. (1969). Szabolcsi Bence köszöntéséhez. *Muzsika*, 12(8), 4-5.
- Dr. Szabó, B. (2016). *Gárdonyi Zoltán élete és életműve*. Letöltés dátuma: 2019. 11 29, forrás: www.parlando.hu: <https://www.parlando.hu/2016/2016-4/SzaboBalazs-Gardonyi.pdf>
- Gárdonyi, Z. (1949). *A zenei formák világa*. Budapest: Magyar Kórus.
- Gárdonyi, Z. (1964). Négy szemeszter Hindemith iskolájában. *Magyar Zene*, 5(2), 151-157.
- Gárdonyi, Z. (2006). Kodály, a zenepedagógus. *Muzsika*, 49(12), 589-593.
- Hamburger, K. (2006). Emlékképek Gárdonyi Zoltánról. *Magyar Zene*, 44(3), 245-247.
- Horusitzky, Z. (1944). Az Énekszó új száma. *A Zene*, XXV(11), 175-176.
- Horusitzky, Z. (1944). Gárdonyi Zoltán. *A Zene*, XXV(8), 123-124.
- Juhász, E. (1966). Gárdonyi Zoltán 60. születésnapjára. *Magyar Zene*, 7(2), 177-178.
- Karasszon, D. (1999). *Gárdonyi Zoltán*. Budapest: Mágus Kiadó.
- Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem évkönyvei 1929-1969
- Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem – irattári dokumentumok
- Somfai, L. (2006). Gárdonyi tanár úr. *Magyar Zene*, 44(3), 254-260.
- Szabó, B. (Szerk.). (2016). *Nemzedékről nemzedékre. Tanulmányok, visszaemlékezések Gárdonyi Zoltán születésének 110. évfordulójára és Gárdonyi Zoltán 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest: Kálvin Kiadó.
- Vikárius, L. (2004). A muzsikusz beszélgetőtársa. Interjú Somfai Lászlóval, 70. születésnapja alkalmából (2). *Muzsika*, 47(9), 12-16.

Jelen tanulmány a hátrányos helyzetű kistelepülések helyi közösségeit állítja a középpontba. Korábbi vizsgálataim fókuszra a kistelepülések helyi társadalmának állapotára, azok szervezetségi szintjére, valamint az öngondoskodási képesség meglétére, illetve annak hiányára irányult. Fő téziseim: „A létfenntartással, mindennapi megélhetéssel kapcsolatos problémák jelenléte együtt jár a töredezett helyi társadalmak problémájával, még azokon a településeken is, amelyek mikroközponti szerepkört töltenek be közvetlen környezetükben.”, valamint „Külső beavatkozással és motivált helyi kulcsszereplőkkel van lehetőség fejleszteni az erodált helyi közösségeket.”, melyeket igazoltak eddigi kutatásaim. A magyarországi falvak alapvetően nagyon heterogének, így fontosnak tartom kiemelni, hogy a saját kutatási tapasztalataim főként a hátrányos gazdasági, infrastrukturális és közlekedési helyzetű településekről származnak.

Problémafelvetés

A mai magyar társadalomban a hátrányos helyzetű csoportok jelentős része a falvakba szorul, emiatt kiemelten fontos kérdést jelent a nehéz helyzetben élő emberek helyzetének javítása, lehetőségeinek szélesítése. Segíteni azonban kizárólag úgy lehet, ha a helyi lakosság részéről is megjelenik a tenni akarás, az aktivitás, a motiváció és az összefogás. Ellenkező esetben a jószándékú beavatkozások sem érnek célt. Az előrelépés csak akkor valósulhat meg, ha a segítségnyújtás szándéka nyitott, befogadó attitűddel párosul.

A kistelepüléseket érintő nehézségek jellemzően komplex, egymás hatását erősítő problémaként vannak jelen a falusi társadalmakban. A problémakör a mindennapok során is érzékelhető. Ezen gondok azonban nem csak a rendszerváltás utáni időkből jelentek meg, hanem már a második világháborút követő időszakig visszanyúlnak a probléma gyökerei. A vidék hátrányos helyzetének kialakulása, és az idő előrehaladtával annak súlyosbodása az 1950-1990 évek közötti időszakra datálható. Felerősödtek az elnéptelenedéssel, a fiatalok elvándorlásával, valamint az infrastruktúra- és lakásállomány leépülésével kapcsolatos problémák. (G. Fekete 2007:26-28) Ezen időszaktól jellemző a hagyományos paraszti kultúra megszűnése, amely a vidéki népesség életmódjának alapjaiban történő megváltozásával vette kezdetét. A földek állami tulajdonba kerülésének és a vallás szerepének meggyengülésének egyik jelentős következménye, hogy egy gyökeresen megváltozott értékrend jött létre a falusi társadalmakban. Az új életfeltételekhez a vidéki emberek alkalmazkodni kényszerültek. (Kovács T. 2010:178) A mezőgazdaság (Kovács T. 2010:183) és a gyárripar eltűnésével a rurális településeken a megváltozott gazdasági feltételek azt eredményezték, hogy a települések helyzetét ma már a földrajzi elhelyezkedésük határozza meg elsődlegesen. (Beluszky 2007:6-10; Bóhm 2005:77)

A kistelepüléseket összefoglalóan a szegénység, hátrányos helyzet, tartós passzivitás, és etnikai homogenizálódás problémáival jellemezhetjük leginkább. Mindezt alátámasztja Bognár László és Csizmadya Adrienne tanulmánya (2005) is, alaposan megvizsgálva a kistelepülések

helyzetét, ezzel egyetemben a helyi közösségek erodálódásához vezető tényezőket is. Felsorolásszerűen összefoglalva a legfőbb problémákat a következő tényezők jelentik:

- gazdasági helyzet romlása;
- folyamatos elvándorlás;
- általános egészségügyi helyzet romlása;
- kedvezőtlen kormegoszlás;
- csökkenő termékenység,
- amellyel együtt jár a cigány népesség számának emelkedése, vagyis a természetes etnikai homogenizálódás (Vuics 1993:331);
- egyetlen biztos jövedelemforrásként jelenlévő szociális juttatások;
- város-falu kizsákmányoló kapcsolata;
- közösségi élet erodálódása, megszűnése.

Az inaktív helyi gazdasági élet és a méltóságon aluli életkörülményeket előidéző anyagi helyzet meggyötört, mentálisan labilis embereket szül. Ez pedig a közösség atomizálódását, individualizálódását, ellenségességet és zárkózottságot, valamint külső segítségre alapozó, és ettől függő általánosan passzív attitűdöt idéz elő egy megfelelően működő, öngondoskodásra képes lokális közösség helyett.

A közösségek problémája

A társadalmunk egyik legmeghatározóbb problémájává váló vidéki szegénység szinte döntő többségben a roma lakosságot érinti. A szegénység és a nincstelenség azonban nem tesz különbséget az etnikumok között. A kilátástalan élethelyzetek sokszor tragikus következményeket idéznek elő. Gyakran véres, akár gyilkosságig elfajuló konfliktusok, és a bűnözés elterjedése jellemző. Az évtizedek óta fennálló helyzetet az érdektelen politikai hozzáállás és felelőtlen beavatkozások nem lendítik előre. (Kovács 2012:97)

Napjaink egyik megkerülhetetlen problémájává vált tehát a közösségek "válsága és hiánya" (Hankiss 1983). Sok más tényező mellett az individualizáció, bizalmatlanság és érdektelenség jellemzi a társadalmat. A hagyományos „társadalmi konstrukció” felfogás (Csurgó – Megyesi 2016) értelmében a városokat az elidegenedés, ellenségesség és érdektelenség, míg a falvakat a pozitív vidéki idill, a kohézió, aktív közösségi élet és erős személyközi kapcsolatok jellemzik. A tudományos kutatások azonban utóbbinak éppen ellenkezőjét bizonyítják. A falusi közösségek esetén szinte egyáltalán nem, vagy csak kismértékben tapasztalható az a fajta összetartozás-tudat, amelyen a tradicionális vidék-város dichotómia egyik fontos eleme alapul.

Kutatási tapasztalataim szintén azt igazolják, hogy a hátrányos helyzetű kistelepülésekben töredezték, széthullottak a lokális közösségek. Ez a közösség hiányos állapot – több más nehézség mellett – negatívan hat az emberekre: rontja az életminőséget, elszigetel, és elmagányosít. A mentálhigiénés problémák szintén gyakoriak a kilátástalan helyzetből, és egyéb okokból fakadóan. A probléma komplex jellege következtében a megoldás módja is meglehetősen összetett. Számos tényező együttes fennállása szükséges ahhoz, hogy tartós és valódi előrelépés történjen a közösségek életében, ezáltal pedig az emberek életminőségében is érdemi változás valósuljon meg.

A problémakör egyik kulcskérdését a fentiek alapján a helyi társadalom állapota képezi. Az aktív, cselekvő attitűd hiányában a leszakadó falvak életében jelentős, hosszú távú változások kizárólag külső segítséggel nem érhetők el. A rendszerváltással felerősödő, sajátosan a vidéket jellemző nehézségek szinte általánosnak mondhatók Baranya megyében (pl. szegénység, marginalizálódás, passzivitás, kilátástalanság, stb.). Az aprófalvakat fokozottabban érintik a nehézségek. Azon kis falvak, amelyek nem tartoznak a városi agglomerációhoz, és nem rendelkeznek speciális szerepkörrel sem, egyaránt nehéz helyzetben vannak. A napjainkra fokozottan mélyülő szegénység következtében egyre több embernek kell szembe néznie egyebek mellett a növekvő jövedelmi különbségekkel és a társadalmi polarizációval (G. Fekete 2007:26; Váradi 2015:70-71). A kistelepülések zömének helyi társadalmát tehát az erodáltság jellemzi.

A korábbiakból kiindulva megállapítható, hogy a hátrányos helyzetű falvakban a helyi közösségek meglehetősen sérülékenyek. Az aprófalvakat jellemző számos probléma jelenléte elvonja a figyelmet a közösségi kapcsolatok fontosságáról, így a közösségeket összekötő és formáló erőket is meggyengülés jellemzi. Az alsóbb szintekről önállóan induló kezdeményezések szinte egyáltalán nem jellemzőek ezeken a településeken.

„A leszakadó falvakban nagy a közösségi ügyek szempontjából passzív, a saját sorsának javítására képtelen, motiválatlan népesség aránya. Ezért nagy szerep hárul a helyi kulcsszereplőkre. A sikeres, helyi problémákra megoldást nyújtó néhány lokális kezdeményezés mögött erőskezü polgármestereket találunk, akik – hatalmi pozíciójuknál fogva – képesek motiválni a bevonható lakosságot.” (Ragadics 2015:173).

A szakirodalom (Beluszky (2007), Bognár – Csizmady (2005), Bódi (2000), Bóhm (2000, 2005), Kovách (2012), Kovács K. (2013), Kovács T. (2010), Ladányi – Szelényi (2004), Váradi (2007, 2015), Virág (2006, 2008, 2009, 2017), stb.) egyértelműen alátámasztja, hogy a probléma országos szintű kiterjedtsége jellemző, nem csak néhány elszigetelt esettel találkozhatunk. Amellett, hogy az egyes emberek alapvető megélhetési nehézségekkel küzdenek, azért fontos megoldást keresni a közösségek erodálódásával kapcsolatos problémákra is, mert a települések fejlődésének – közvetetten gazdasági értelemben is – kulcsfontosságú eleme az egészségesen, és jól funkcionáló helyi társadalom.

Indokolható ez többek között azzal is, amelyet a Bódi – Bóhm (2000:8) szerzőpáros is megtett tanulmányában. Vagyis, a sikeresnek minősíthető települések esetén több külső és belső feltételnek is együttesen fenn kell állnia. Ezek között pedig az egyik legfontosabb az *emberi tényező*. Ugyanis annak ellenére, hogy a kistelepülések lehetőségeit elsődlegesen napjainkban már a földrajzi fekvés határozza meg, még is léteznek olyan példaadó falvak – az Ormánságban is –, amelyek nem rendelkeznek semmiféle különleges adottsággal, sem kedvező fekvéssel, mégis kiléptek a körülményeik miatt eleve elrendeltnek gondolt pozíciójukból. Itt vezeti be a szerzőpáros a plusz erőnek nevezett emberi tényezőt, amely szerint *„vállalkozó, innovatív és integratív erők azok, amelyek képesek hatni a helyi társadalomra, a helyi igazgatásra, a településgazdálkodásra, képesek figyelemmel lenni a népességre, s együttműködni, együtt élni azzal.”* (Bódi – Bóhm 2000:8) Egy stabil helyi közösség tehát képes növelni a települések népességmegtartó erejét, másrésről kiindulópontja lehet egy potenciális gazdaságfejlődési iránynak.

A közösségfejlesztés módszertanának alkalmazása enyhíthet a jelenlévő nehézségeken, mint például a passzivitás, az érdektelenség, az önérdékkövetés, stb. Az okok elsősorban a borús életkilátásokban, és a mindennapi megélhetés küzdelmében keresendők. A létfenntartási nehézségek szinte teljesen elvonják az emberek energiáját a külső kapcsolatoktól. Az idő előrehaladtával, és a problémák súlyosbodásával egyre inkább befelé fordulóvá, zárkózottá, gondterheltté válnak az emberek.

Kutatási tapasztalatok, vizsgálatok

Az elmúlt néhány éves időszak alatt részt vettem több, főként településszociológiai kutatásban. Néhány fontosabb példát kiragadva, csoportos kutatás résztvevőjeként a Bő-köz fesztivál, vagy a Cselekvő Községek Baranya megyében nyertes egyik mintaprojektje¹ (amely közösségfejlesztési modellként szolgál) vizsgálatában vettem részt. Az első egyéni kutatásom egy ormánsági település, Bogádmindszent helyi társadalmának állapotát, szervezetségi szintjét helyezte fókuszba. A vizsgálódás fő irányvonala arra koncentrált, hogy milyen tényezők, és mely kulcsszereplők játszanak szerepet a közösségek életében, illetve azok szervezetségében. Az eredmények alapján elmondható, hogy a helyi közösségben az összetartozás, a „*mi-tudat*” nincs jelen, alulról szerveződő kezdeményezések nem jellemzők. Ez esetben erodált helyi közösségről beszélhetünk, ahol a külső szakértői segítség bevonását, és a helyi igényfelmérésre alapozott fejlesztést fontosnak tartják a megkérdozett települési vezetők. A kutatást a későbbiekben tovább folytattam.

A 2017. május 8.-11. között Drávafokon megrendezett falukutató tábor alkalmával szintén vizsgálódtam a helyi társadalom jellemzőit érintő kutatói témakörben, az egyéb kvantitatív technikák alkalmazását igénylő feladatok mellett. Az itt gyűjtött empirikus adatokat és személyes megfigyeléseimet is felhasználtam a későbbiekben. Továbbá, a Kémes településen korábban lezajlott falukutató adataival is szélesítettem vizsgálódásom fókuszát a teljesebb körvonalazódása érdekében. A következő vizsgálat a fentebb említett, kistelepülési közösségekre irányuló kutatás folytatásának, kiegészítésének tekinthető. A tanulmányban az említett településeken az öngondoskodási képesség meglétét, illetve annak hiányát vizsgáltam. Eredményként megfogalmazható, hogy a vizsgált közösségek önerőből nem képesek a fejlődésre.

A kiszélesített kutatási téma jelentősége a mindennapokban is érzékelhető, emiatt fontosnak tartom e témakör további vizsgálatát. Ezt alátámasztják kutatási eredményeim is, miszerint olyan létfenntartással kapcsolatos problémákkal küzdenek a rurális térségek települései (pl. szegénység, rossz lakhatási körülmények, kilátástalanság, elidegenedett viszonyok, eltűnő hagyományok, stb.), amelyeket önerőből nem képesek megoldani. A külső segítség elengedhetetlen.

Úgy gondolom, hogy a közösségfejlesztés képes lehet közvetlen és közvetett módon is segíteni a rurális településeken – akár gazdasági szempontból is. Nyilvánvalóan a hátrányos helyzetből adódó nehézségekre konkrét gazdasági intézkedések szükségesek a jelentős és viszonylag gyors előrelépéshez. Azonban ezek a beavatkozások jellemzően nagy költséggel járnak, jelentős energia- és forrásfelhasználást igényelnek. A közösségfejlesztés azért nélkülözhetetlen

¹ Régi Mesterségeket Felelevenítő Egyesület: Nagypall Kézműves Ház Csuhe múzeum és Szakmai Könyvtár

eleme a komplex fejlesztéseknek, mert az anyagi segítség még önmagában nem szünteti meg a problémákat, sem azok gyökerét. Nem utolsó sorban megemlítendő az is, hogy kisebb költségek árán valósítható meg, mint a nagyobb volumenű gazdasági beruházások. Emellett a társadalmi összetartozást és a közösségi aktivitást, társadalmi felelősségvállalást elősegítő folyamatok olyan fejlődést hozhatnak magukkal, amelyre az infrastrukturális, materiális, és egyéb célú fejlesztések önmagukban nem képesek.

Csak néhány példát kiemelve, a szemléletformálás, az egyéni passzivitás csökkentése, vagy az egymás és a közösségi problémák iránti érzékenyítés mind részét képezi a tartós, hosszútávú, (nem látszat) fejlődésnek. Utóbbi esetén gondolhatunk például arra, hogy az Európai Unió pályázati támogatások jelentős része csak az adott projekt időtartama alatt ér el változást, vagy a célkitűzés egyáltalán nem találkozik a helyi valós igényekkel. Így sok esetben olyan projektek valósulnak meg az egyes településeken, amelyek nem reagálnak a felmerülő szükségletekre – a támogatási feltételeknek azonban megfelelnek a pályázó települések, így megpróbálják a legjobb eredményeket elérni a támogatási lehetőségek révén. Jól példázza ezt a médiában is nagy visszhangot kapott, Baranya megyei Nyugotszenterzsébet esete is. A településnek buszmegállóra lett volna szüksége, (a közlekedési problémák a térség falvait fokozottan érintik, úgy mint például a kimaradó, ritkán vagy hiányosan közlekedő buszjáratok; várótermek, buszmegállók sok esetben teljes hiánya, stb.) azonban állami támogatás igénylésére nem volt lehetőség. A probléma megoldásaként egy kilátónak „álcázott” buszmegálló felépítésére pályázott a település, amelyet el is nyertek. A polgármester szerint a „*vágy és a szegénység kreativitásra serkent*”.²

Éppen emiatt tartom fontosnak megvizsgálni azt, hogy a kutatni kívánt területen milyen közösségfejlesztést (is) célzó, vagy akár többcélú, komplex fejlesztési programok valósultak meg, illetve ezek milyen eredményt értek el. A közösségfejlesztés értelemszerűen nem képes a mindennapi megélhetési problémákra gyakorlati, és azonnali megoldást nyújtani. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy önmagában az sem jelent megoldást, ha az anyagi problémákat megszüntetjük. Átmenetileg kétségtelenül viszonylagos jólétet, megkönnyebbülést és magasabb életszínvonalat hoz. A felelős pénzgazdálkodáshoz, a hosszútávú megélhetéshez, valamint az egyéni és társadalmi felelősségvállaláshoz azonban személyes fejlődés, attitűd és szemléletmódformálás is szükséges. Az összehangolt, több területen történő fejlődés a kulcsa a valódi változásnak, amely egyébként legkönnyebben és leghatékonyabban már a kisgyermekkorai szemléletformálással, neveléssel érhető el. A felnőtt lakosság esetében viszont véleményem szerint két módon érhető el változás: a személyre szabott pszichoterápia, vagy pedig a közösségek fejlesztése révén. Úgy vélem, ezek a tényezők azok, amelyek segíthetnek abban, hogy az emberek felismerjék saját felelősségüket, feltárják problémáikat, illetve, hogy idővel megjelenjen a változásra és változtatásra való igény. Itt kihangsúlyoznám, hogy nem olyan változásról, változtatásról van szó, amely a kívülről érkező, segítséget váró, passzív hozzáállást jelenti. Hanem a saját érdekeken és helyi összefogáson alapuló, közös érdekérvényesítő és problémamegoldó képesség kialakulása, fejlesztése jelent célt. A generációkon át öröklődő szegénység, és az ehhez kapcsolódó tehetetlenségtudat, érdektelenség, passzivitás nem múlik el a gazdasági fejlesztések hatására azonnal. Az erodált társadalmakban felnövő generációk körforgásszerűen – akaratukon kívül is – tovább örököltik a zárkózottságot,

² Internet: <https://www.bama.hu/kozelet/helyi-kozelet/ugy-megepult-hogy-nem-volt-ra-penz-1226675/> Letöltve: 2019.11.24.

passzivitást és érdektelenséget a tanult (vagy nem tanult) minták alapján. A közösségfejlesztés pedig éppen ezért fontos, mert amennyiben egy településen a helyi közösség erodált, széthullott, úgy a további fejlesztések sem érik el céljukat.

Célkitűzés

Az előzőekben bemutatott vizsgálatok egyik releváns folytatási irányát a különböző pályázati lehetőségek, valamint közösségfejlesztési folyamatok, projektek, illetve ezek hatásainak kutatása jelenti. Jelenleg kutatásom a legelején, a (képlékeny, formálódó) tervezési szakaszban tart. A doktori programban megvalósítani kívánt vizsgálat során a kistelepülési fókuszot rögzítve, elsősorban a Baranya megyei községek bizonyos részére (pl. Nagydobsza, Kásád, Királyegyháza, stb.) koncentrálok. A közösségfejlesztés folyamatának, lehetőségeinek pályázati szempontú vizsgálata kerül középpontba az elemzőmunkában. A kutatás során három olyan esettanulmány bemutatását tervezem, ahol közösségfejlesztést célzó projektek valósultak meg. A települések kiválasztására meghatározott szempontok alapján a későbbiekben kerül sor.

A kutatás során elsőként a nemzetközi és hazai szakirodalom feltárása jelent fontos lépést, a „*community development*” témakörére helyezve a hangsúlyt. Fontos megvizsgálni, hogy milyen szakmai, módszertani és elméleti háttér áll ezen projektek mögött, illetve milyen eredményeket, sikereket értek el, amelyek akár jó gyakorlatként is alkalmazhatók. Az elméleti megalapozást, és a témában való további elmélyedés jelenti az alapját az empirikus kutatás megkezdésének.

A kutatásom kiindulópontját tehát azon Baranya megyei kistelepülések jelentik, ahol közösségfejlesztést célzó projektek zajlanak/valósultak meg. Terveim szerint az eredményeket elsősorban kvalitatív módszertan alkalmazásával fogom mérni. A település (és a projekt) kulcsembereivel (polgármester, alpolgármester, nemzetiségi önkormányzat vezető, intézményigazgatók, bevont szakemberek, stb.), illetve a helyi lakosokkal készítek félig strukturált interjúkat. A beszélgetések során arra koncentrálok majd, hogy a településen élők véleménye szerint, mi jellemezte a projekt előtt a helyi közösségi életet, illetve hasonló szempontokra irányuló kérdéseket teszek fel a projekt megvalósulását követő időszakra vonatkozóan is (pl. összejáró csoportok száma, tevékenysége; szabadidős (kulturális, sport, stb.) programok száma, ezek színvonala, gyakorisága; közösségi találkozási pontok, helyszínek száma; szomszédsági kapcsolatok minősége, száma; társaskapcsolatháló mérete, minősége; stb.). Természetesen a saját interjúk kutatások mellett a projekt hozzáférhető dokumentációit (indikátorok, egyéb dokumentumok, stb.) is alapul veszem. Úgy gondolom, hogy egy olyan fejlesztés kapcsán, ahol az eredmények jelentős része nem mérhető számokkal, és nem „kézzelfogható” fejlesztések születtek, ott legjobban a kvalitatív technikák alkalmazása segíthet a változás irányának feltárásában. Az elért eredményekről egyfelől a helyiek szubjektív véleménye, illetve a fejlesztési oldalról az objektív adatok adnak reményeim szerint pontos, valósághoz hű képet. A szubjektivitás ez esetben fenntartásokkal kezelendő. Nem gondolom, hogy a szubjektív véleményekre alapozó feltárás problémát okozna az eredmények értékelésénél. Ugyanis a közösségfejlesztés (jó esetben) a helyiekről és a helyieknek szól, így az jelent mérvadó szempontot, hogy ők hogyan élték meg a folyamatot, milyen hatással volt rájuk. Azt tartom fontosnak feltárni, hogy a megkérdezettek milyen tapasztalatokkal gazdagodtak, hogyan ítélik meg a fejlesztést, annak hatásait, és összességében milyen benyomást tett rájuk a közösségfejlesztés folyamata. A lakosság és a kulcsemberek véleménye feltételezésem szerint

eltérően alakul majd. Az eltérő személyes élmények és vélemények mögött húzódó, közös kapcsolódási pontot igyekszem felszínre hozni.

Gyakorlati hasznosíthatóság

A közösségfejlesztés segítheti az alulról induló kezdeményezések támogatását. Ugyanakkor leszögezendő, hogy a kistelepülések problémáit a közösségfejlesztés önmagában nem képes megoldani, és nem is feladata kezelni. Azonban az ez irányú fejlesztési törekvések hozzájárulhatnak ahhoz, hogy kialakuljon helyi szinten egy olyan humánerőforrás-összetétel, amely alkalmas arra, hogy hosszútávon alapozni lehessen rá, akár gazdasági szempontból is. Tisztázandó, hogy a közösségfejlesztési projektek nem csak a szabadidő tartalmas, aktív eltöltését célozzák, hanem például a társadalmi és közösségi felelősségvállalást is erősíteni kívánják. Emellett fontos megemlíteni azt is, hogy számos (nem kifejezetten közösségfejlesztésre irányuló) Európai Unió pályázat célkitűzésének is kiemelt része a társadalmi integráció növelése.

A következőkben négy ilyen jellegű támogatási konstrukció rövid bemutatásával támasztom alá, hogy mit céloz, és miért is fontos a közösségfejlesztés a hátrányos helyzetű kistelepülések esetén is. Valamint azt is bemutatom, hogy a közösségfejlesztés a kistelepülések helyi társadalmán kívül más területeken is képes hozzájárulni a fejlődéshez.

Elsőként megemlítve, ilyen például, az EFOP 1.5.3. – *„Humán szolgáltatások fejlesztése térségi szemléletben – kedvezményezett térségek”* című támogatási konstrukció. A Felhívásból idézve, a pályázati konstrukció *„Kiemelt célja a kulturális- és társadalmi tőke, továbbá az egyéni és közösségi cselekvőképesség fejlesztése, amelynek eredményeként az egyes térségekben, településeken, településrészekben élők fel- és megismerik településük emberi, szellemi, tárgyi, környezeti értékeit, tudatosulnak bennük saját személyes és szűkebb közösségük emberi, tudás- és képességébéli értékei és alkalmassá válnak a környezetükben és önmagunkban rejlő erőforrások fejlesztési, fejlődési célú tudatos alkalmazására.”*

A konstrukció megvalósítandó céljainak részeként például, munkahelyi elhelyezkedést, szocializációt, vagy munkaerőbázist támogató programok valósulnak meg, mentorok, közösségfejlesztő szakemberek bevonásával segítik a helyiek egyéni és közösségi fejlődését is. Emellett a közösségi szabadidős (pl.: kulturális, sport, stb.) események célzottan a helyi közösségi aktivitás növelését, a közösséghez tartozás érzését, vagyis a helyi identitástudatot igyekeznek erősíteni. Utóbbi szintén az egyik kiemelten kezelendő kistelepülési probléma, vagyis az elvándorlás miatt lényeges. Ugyan az elvándorlás nagyban függ a helyben elérhető munkalehetőségektől és életkilátásoktól, azonban erőteljes visszatartóerő lehet, ha a helyiek kötődnek a szülőföldjükhöz, az otthonukhoz, családjukhoz és társas kapcsolataikhoz.

Leszögezendő az is, hogy a településeken már nem csak a munkanélküliség, hanem a *munkaerőhiány* jelensége is problémaként jelenik meg. A fiatalok és képzett rétegek elvándorlása következtében a falvakban csak az marad, aki megfelelő képzettség és kompetenciák hiányában nem képes megállni a helyét a munkaerőpiacon. A probléma a helyi vállalkozókat is nagyban érinti, akik emiatt nem tudnak alapozni a helyi humánerőforrásra. Ennek egyik következménye a tudatos gépesítés, vagyis az emberi munkaerő kiváltásra való törekvés. Ez szintén egy olyan „ördögi kört” indít be, amely tovább csökkenti a helyben elérhető munkalehetőségek számát. Ezt a problémát a következő gondolat remekül foglalja össze:

„Ellentmondásosnak tűnik a humán erőforrás hiányáról beszélni egy olyan térségben, ahol kiemelten magas a munkanélküliségi ráta, s ahol a nehézségek megoldását a térségbe érkező munkahelyteremtő beruházásoktól várják. A képzett szakemberek elvándorlása a megrendelések, lehetőségek hiányából, valamint a negatív migrációs trendekből következik. A helyben maradók a tartós munkanélküliség következtében elveszítik – a fiatalok meg sem szerzik – a feladatok ellátásához szükséges gyakorlatot.” (Ragadics 2015:125)

A rurális területeken az oktatási lehetőségek korlátozott száma, és a helyi népesség alacsony iskolázottsága szintén probléma. Az említett támogatási konstrukció azonban a szakemberhiány leküzdését szolgáló programokkal igyekszik egyrészt a fiatalokat segíteni a pályaválasztás, a továbbtanulás fontos kérdésében. A projekt emellett az érintetteket szakértői előadások és tanácsadások formájában segíti a szakemberré válásban is: tájékoztatja őket a hiányszakmákról, az ezekhez szükséges tudás, és a jó szakemberré váláshoz elvárt kompetenciák elsajátításáról, továbbá azok előnyeiről és hátrányairól.

A hátrányos helyzetű, szegény települések esetén nem csak az anyagi nehézségeket, a rossz életminőséget és a borús jövőképet tarthatjuk számon problémaként. Ezen mindennapi életet befolyásoló helyzetek folyamatosan nyomás alatt tartják a vizsgált társadalmi csoportokat. Ennek elsődleges következményei között tarthatók számon a különböző függőségek (alkohol, cigaretta, drog, stb.), illetve a mentális problémák. A projekt komplex fejlesztésként igyekszik ezen problémákra is enyhítést nyújtani: különböző interaktív alapú, prevenciós programokkal igyekeznek a helyieket tájékoztatni a függőségek az élet számos területén jelentkező veszélyeiről, illetve a leszokás lehetőségeiről, és annak előnyeiről. A helyi tudástőke szélesítését támogatva, a fiatal családokat segítik a családalapítás és a jövőbeni felelős döntések meghozatalában, valamint a racionális pénzügyi gazdálkodás alapjainak elsajátításában.

A következő támogatási konstrukció a TOP 5.3.1. – *„A helyi identitás és kohézió erősítése”* elnevezéssel, *„(...) a helyi közösségek fejlesztése elsősorban települések, településrészek, térségek közösségi kezdeményező- és cselekvőképességének fejlesztését, a közösségi szerepvállalás erősödését”* tűzi célul. A társadalmi felzárkóztatási politika egyik fontos eszközeként hozzájárul ahhoz, hogy a közösségben együtt élő emberek együttműködve keressék a megoldást az őket közösen érintő problémákra.

A közösségfejlesztést célzó beavatkozások hatására fejlődhet a közösség tagjainak egymás iránti felelősségtudata, megerősödhet a helyi civil társadalom. A konstrukció nem csak a helyi közösségeket gyengítő konfliktusok megoldását segítheti, hanem fejlesztheti az emberek önálló cselekvési képességének erősítését is. Ez nem csak a közösség, hanem az egyén számára is kamatoztatható kompetencia lehet, például a munkaerő-piacon is. A fejlesztés eredményeként várható a meglévő erőforrások és humánerőforrások felszínre kerülése, amely a gazdasági fejlődéshez szintén hozzájárulhat. Lényeges, hogy az egyes településeken milyen a helyi munkaerő- és humánerőforrás összetétel, amelyre a vállalkozások alapozhatnak. Az emberek közötti kooperáció tehát minőségi változást eredményezhet mind a település, mind a helyi közösségek életében: a civil aktivitás kialakulhat, erősödhet; több területen is kamatoztatható, új kompetenciákat sajátíthatnak el a lakosok; kialakulhat és erősödhet az önkéntesség, a helyi identitás, valamint a településhez való kötődés.

Az önkéntesség, vagyis az önkéntes helyi aktivitás növelése a közösségfejlesztés egyik fontos eleme. Ez szintén hozzájárulhat egy-egy település kisléptékű, költséghatékony fejlesztéséhez. Az EFOP 1.3.5. – „*Társadalmi szerepvállalás erősítése a közösségek fejlesztésével*” címmel ez a támogatási konstrukció az önkéntes aktivitás növelését célozza. A közösségi gondoskodást, és a társadalmi szolidaritást az emberiség fejlődésének alapértékei közé sorolja. A konstrukció alapvető célkitűzései a következők:

- *„A helyi igényekre, lehetőségekre reflektálva új formalizált vagy nem formalizált kisközösségek létrehozása vagy a már létező kisközösségek kapacitásainak és aktivitásának, szervező erejének fejlesztése, a kisközösségek szervezett programjai tárházának bővítése a társadalmi integráció és együttműködés területein.*
- *Az önkéntességre való hajlandóság növelése, az önkéntes tevékenység általános társadalmi megbecsültségének emelése és ezzel együtt az önkéntesség helyi/térségi szintű népszerűsítése konkrét önkéntes programok megvalósítása.*
- *A társadalmi felelősségvállalás erősítése, a generációk közötti együttműködés és kapcsolat javítása, a családok és a társadalmi összetartás erősítése, civil társadalom megerősítése, társadalmi integráció és társadalmi szolidaritás megerősítése.”*

A közösen végzett önkéntes munka egyfelől új kapcsolatokat alakít ki, összehozza a helyi lakosságot, és nem utolsósorban hozzájárul ahhoz, hogy az adott település a közösségi együttműködés révén fejlődjön. Például, az ilyen típusú konstrukciók lehetőséget és anyagi támogatást nyújtanak bizonyos közösen megfogalmazott célok elérésére, mint például különböző eszközök és alapanyagok (pl.: festék, festőeszközök, stb.) vásárlására, amelyek segítségével a helyi önkéntes lakosok felújítják a játszóteret, vagy az iskola tantermeit.

Az utolsóként megemlített támogatási konstrukció „*A társadalmi kohézió erősítése az egyházak és civil szervezetek közösségfejlesztő tevékenységének bővítésével*” (EFOP-1.3.7.) elnevezést viseli, amely a hátrányos helyzetű csoportok támogatását, hátránykompenzációt, illetve az esélyegyenlőséget biztosítását igyekszik támogatni. Az egyházak és civil szervezetek az állami szféra, vagyis a közintézmények és szolgáltatások hiányosságait igyekeznek ellensúlyozni, a fennmaradó szükségleteket kielégíteni.

Az egyházak, egyházi és civil szervezetek tevékenysége jelentős a hátrányos helyzetű csoportok esetén: az élet lehető legtöbb területén támogatják a leszakadó rétegeket, igyekeznek a mélyszegénységben és a többségi társadalomban élők közötti szociokulturális hátrányokat mérsékelni. A hátránykompenzáció mellett ezen szervezetek fontos célja a mélyszegénységben élők felzárkóztatása: teljes családok (főként romák), a gyermekek és fiatalok esélyeinek növelése. A szegénység, a bűnözés, a testi egészség-és mentálhigiénés romlás esélyének visszaszorítása mindennapi feladatukat képezi. A társadalmi integráció erősítéséhez hozzátartozik, hogy a romákat a többségi társadalom is elfogadja, a társadalom hasznos tagjaként tekintsen rájuk. Ennek elősegítésére, e nemzetiségi csoportokat képzésekkel segítik a szervezetek. A foglalkozások során készség- és képességfejlesztő programokon, tréningeken vehetnek részt. A szemléletformáló programok a társadalomba való sikeres beilleszkedést támogatják.

Az egyházi szerepvállalás a helyi közösségek megtartó erejének növeléséhez nagyban hozzájárul. Fontos szerepet vállalnak a szegény, főként roma rétegek foglalkoztatásának

elősegítésében is. A hátránykompenzációs és közösségi fejlesztést célzó konstrukció összefoglalt célja, hogy minél több rászoruló és dolgozni akaró ember munkaerő-piaci (re)integrációja megvalósuljon.

Összegzés

Az eddigi kutatásaimra alapozva elmondható, hogy a vizsgált kistelepülések, aprófalvak hasonló problémákkal küzdenek, mégis aprólékosan kielemezve a helyi közösségeket, jelentős eltéréseket tapasztalhatunk összetételüket, attitűdjeiket, és motivációjukat tekintve. Egy közös pont bizonyosan megfogalmazható: a külső, általában valamilyen intézményhez köthető kezdeményezés képes életre kelteni a közösségeket, legalább az aktuális program erejéig.

Saját eredményeimből egy, a téma megalapozottságát szintén alátámasztó példát kiemelve, Bogádmindszenten a helyi vezetőség rendkívül pozitívan fogadta érdeklődésem a helyi közösségi élet kapcsán. A feltárt problémák megoldási javaslatoként több helyi kulcsembert, vezető részéről hangzott el a külső felmérés szükségessége, mint megoldási javaslat. A szakértői segítség bevonását lakossági igényfelmérésre alapozták a helyi vezetők. Vagyis egy olyan közösségfejlesztési folyamatot képzelnek el a településen, amely a lakosok igényeihez illeszkedik, és már a folyamat elejétől bevonja őket a fejlesztésbe. Ez szintén alátámasztja a külső beavatkozás, a közösségfejlesztés valós helyi igényét és szükségességét.

A tanulmányban bemutatott támogatási konstrukciók is megalapozzák a közösségfejlesztés létjogosultságát. Ehhez igazodnak saját tapasztalataim is, miszerint, a helyi közösség akkor válik aktívvá, ha egy külső kezdeményezés motiválttá teszi őket. Ez általánosan jellemző probléma a vidéki települések esetén. Látható, hogy ugyan a közösségfejlesztés nem jelent megoldást a kistelepülések valamennyi problémájára, ugyanakkor nélkülözhetetlen szerepe van a települési fejlődés elindításában. Úgy vélem, hogy a helyi igényekhez igazodó megoldási javaslatok kidolgozása jelentheti a kulcsát a hosszútávon is fenntartható közösségi fejlődésnek. Ez azért fontos, mert ahogyan korábban is említésre került, a pályázati kiírások, beavatkozások sok esetben nem találkoznak – a szándékok ellenére sem – a speciális igényekkel. Jellemző továbbá az is, hogy a külső beavatkozások nem feltétlenül érnek el tartós hatást, hosszútávon is fenntartható fejlődést. Ennek vizsgálatához egy nagyobb volumenű, hosszabb időszakot felölelő panelkutatás adhat választ. Úgy gondolom azonban, hogy a közösségfejlesztés módszertana képes lehet a megfelelő feltételek mellett hozzájárulni egy olyan előremutató változás elindításához, amelynek helyi társadalmat integráló hatásai lehetnek. Ehhez azonban helyi igényekre alapozott fejlesztési folyamat szükséges: a közös problémák, igények, szükségletek és közös érdekek feltárása. Utóbbiak azok, amik igazán motiválhatják a helyieket az összefogásra, együttműködésre, az érdekérvényesítésre, és a pozitív irányú változásra való törekvésre.

Felhasznált irodalom:

Beluszky Pál (2007): *Új irányok a magyarországi falufejlődésben*. In Csapó Tamás – Kocsis Zsolt (szerk.): *A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon*. Szombathely: Savaria University Press, 5-14.

Bognár László – Csizmady Adrienn (2005): *A falvak helyzete – közhangulat falun*. In Bognár László – Csizmady Adrienne – Tamás Pál – Tibori Tímea (szerk.): *Nemzetfelfogások. Falupolitikák*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó 36-41.

Bódi Ferenc – Bóhm Antal (2000): *Sikeres helyi társadalmak Magyarországon*. Budapest: Agroinform Kiadóház

Bóhm Antal (2005): Gondolatok a magyar faluról, helyi társadalmáról és jövőjéről. In Bognár László – Csizmady Adrienne – Tamás Pál – Tibori Tímea (szerk.): *Nemzetfelfogások. Falupolitikák*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 76-83.

Csurgó Bernadett – Megyesi Boldizsár (2016): *Képzelt különbségek a városi és vidéki közösségek, társas kapcsolatok kvantitatív vizsgálata* In. socio.hu (Internet: https://socio.hu/uploads/files/2016_3/csurgo_megyesi.pdf, Letöltve: 2019.11.21.)

EFOP-1.3.5-16 – *Felhívás: Társadalmi szerepvállalás erősítése a közösségek fejlesztésével*

EFOP-1.3.7-17 – *Felhívás: A társadalmi kohézió erősítése az egyházak és civil szervezetek közösségfejlesztő tevékenységének bővítésével*

EFOP-1.5.3-16 – *Felhívás: Humán szolgáltatások fejlesztése térségi szemléletben – kedvezményezett térségek*

TOP-5.3.1-16 – *Felhívás: A helyi identitás és kohézió erősítése*

G. Fekete Éva (2007): Aprófalvak átalakulóban. In Új irányok a magyarországi falufejlődésben. In Csapó Tamás – Kocsis Zsolt (szerk.): *A kistelepülések helyzete és településföldrajza Magyarországon*. Szombathely: Savaria University Press, 24-37.

Hankiss Elemér (1983): *Közösségek válsága és hiánya*. In *Társadalmi csapdák, Diagnózisok*. Budapest: Magvető Kiadó, 205-240. 59

Kovács Imre (szerk.) (2012): *A vidék az ezredfordulón – A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai*. Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Argumentum Kiadó

Kovács Katalin (2013): *Területi, társadalmi hátrányok és beavatkozási politikák*. In Kovács Katalin – Váradi Monika Mária (2013): *Hátrányban, vidéken*. Budapest: Argumentum Kiadó 25-45.

Kovács Teréz (2005): *A sellyei (siklói-) KSH-térség rövid leírása*. In Baranyi Béla (szerk.): *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 29-52.

Kovács Teréz (2010): *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Ladányi János – Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Ragadics Tamás (2015): *Helyi társadalom, lokális közösségek az ormánsági kistelepüléseken*. Doktori (PhD) értekezés, Pécs

Szabó Lilla (2019): *Leszakadó kistelepülések közösségei – Helyi társadalom az Ormánság mikroközpontjaiban*. (Kézirat)

Váradai Monika Mária (2007): Szegénység, kirekesztettség. In. Kovács Éva (szerk.): *Közösségtanulmány. Módszertani jegyzet*. Néprajzi Múzeum, PTE-BTK Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 69–87.

Váradai Monika Mária (2015): Szegénység, Projektek, Közpolitikák – Poverty, projects, public policies. In. *Tér és társadalom* 29. (1) 70-71.

Váradai Monika Mária – Virág Tünde (2015): A térbeli kirekesztés változó mintái vidéki terekben. In. *Szociológiai Szemle* 25 (1): 89–113.

Virág Tünde (2006): A gettósódó térség. In. *Szociológiai Szemle* 2006 (1), 60–76.

Virág Tünde (2008) "Ez itt a reménytelenség vidéke" - falvak a Dráva mentén. In. Váradai Monika Mária (szerk.): *Kistelepülések lépéskényszerben*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 70-101.

Virág Tünde (2009): Szegények a kistelepülések fogságában – a szociálpolitika mindennapi gyakorlata egy hátrányos helyzetű térség településein. In. *Esély* 2009 (4), 38-54.

Virág Tünde (2017): A cigányfalu mint jelenség és értelmezési keret. In. *Replika* (4) 104. 45–62.

Vuics Tibor (1993): Az „elcigányosodás” folyamata Baranyában. In. Kovács Teréz (szerk.): *Kiút a válságból – II. Falukonferencia*. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja, 331-335.

Internet:

Úgy is megépült, hogy nem volt rá pénz (2018), Internet: <https://www.bama.hu/kozelet/helyi-kozelet/ugy-megepult-hogy-nem-volt-ra-penz-1226675/> Letöltve: 2019.11.24.

Bevezetés

A politikai képviselet megváltozott természetével, válságával számos jelenkori kutatás foglalkozik, elsősorban a populizmusról (Mudde, 2004; Mudde-Rovira Kaltwasser, 2017; Stockemer, 2019; Taggart, 2000), illetve az igazság utáni politikáról (post-truth politics; McIntyre, 2018; Kalpokas, 2019; Prado, 2018) szóló szakirodalomban. A politika rendszerszintű, immanens problémájává vált, hogy a működés módjának alapjául szolgáló megfontolások nélkülözik a tényigazságok, a tudományos bizonyítékok, illetve az episztemikus (igazságértéken alapuló) információk szerepét, és helyüket önkényes, kizárólagosan hatalomközpontú megfontolások veszik át. Bár a politika természeti törvényeket figyelmen kívül hagyó jellege a politikusok, illetve a politikatudományi kutatók számára elfogadhatónak tűnhet, ugyanakkor ez jelentős veszélyeket hordoz magában kialakult társadalmi rendszereink hosszú távú fenntarthatóságára, illetve a politikusok demokratikus elszámoltathatóságára nézve, hiszen a politikai vezetők instrumentális rezponzivitása (színlelt közvélemény-érzékenysége) azt vonja maga után, hogy a politikusok saját céljaik elérése érdekében szimulálnak a közösségi érdeket figyelembe vevő magatartást, ahelyett, hogy szubsztantív rezponzivitásukkal valós politikai problémák megoldására kínálnának válaszokat (Jacobs-Shapiro, 2000: 48). A politika öncélúvá válása a természeti világ és a politikai közösség intrinzikus értékeit, moralitását sodorja veszélybe és immáron az emberi létforma fennmaradását is veszélyezteti.

A felvázolt képviseleti válság jelentkezése rendkívül aggasztó jelen korunkban, hiszen az emberiség az antropogén (emberi tevékenység okozta) klímaváltozással néz szembe, amelynek következményei a klímakutatók szerint végzetesek lehetnek. 2019 novemberében több mint 11 000 klímatudós „morális kötelezettségének” (Ripple et al., 2019: 1) eleget téve figyelemfelhívó tanulmányt adott közre, amelyben a globális szintű katasztrófák elkerülése végett a klímavészhelyzet kezelésének azonnali szükségességére hívják fel az emberiség figyelmét, kiemelve, hogy könnyen elképzelhető, hogy a klimatikus rendszer emberi tevékenység okozta radikális átalakításának gyakran használt mérőszáma (földfelszíni hőmérséklet) nem tükrözi valóságosan az éghajlatváltozás jelentette fenyegetést, vagyis a helyzet objektív súlyossága meghaladhatja a probléma komolyságának társadalmi percepcióját (Ripple et al., 2019: 1).

A klímaváltozás döntően antropogén (emberi tevékenység okozta) természetét a klímakutatók 97 %-a megerősíti (NASA, 2019), tehát – a hétköznapi vélekedéssel szemben – széleskörű tudományos konszenzus van arról, hogy az emberi tevékenységek (különösen a szén-dioxid világszerte történő gigantikus mértékű kibocsátásának, de akár a gazdasági érdekből végrehajtott tömeges erdőirtások) beavatkozást jelentenek a Föld érzékeny klimatikus rendszerébe, amelyben ezek az intervenciók mesterséges, és sok esetben irreverzibilis változásokat idéznek elő.

A globális átlaghőmérséklet változását szemléltető grafikonokból jól látszik, hogy az ipari forradalom óta (a széndioxid-kibocsátással és a metánkibocsátás növekedésével szinte teljesen megegyező arányban) folyamatosan nő a globális átlaghőmérséklet (NASA, 2019). 1880 és 2005 között megháromszorozódott a magas hőmérsékletű napok száma (Della-Marta–Beniston, 2008), illetve jelentősen megnőtt a szélsőséges időjárási jelenségek előfordulása (Coumou-Rahmstorf, 2012). A globális tengerszint jelentősen nőtt az elmúlt évszázadban elsősorban a grönlandi és antarktisi jégsapkák olvadásának következtében (Dutton et al., 2015). Ráadásul a permafroszt olvadásával további metánkoncentráció szabadul a légkörbe, amely tovább katalizálja a klímaváltozás folyamatát. (Herndon, 2018) A hóhullámok gyakori előfordulása, a csapadékmennyiség megnövekedése mind kimutathatóan összefügg a klímára gyakorolt antropogén hatással (Coumou-Rahmstorf, 2012: 153). A fajok kihalása (a folyamat most is zajlik, hónapról hónapra értesülünk újabb és újabb fajok kihalásáról), tengerszint-emelkedés, a megváltozott csapadékmennyiség miatt gyakoribbá váló áradások, ivóvíz- és élelmiszerhiány, eddig nem ismert betegségek megjelenése (köztük trópusi betegségek, mint amilyen a nyugat-nílusi láz is) reális veszélyként leselkedik az emberiségre (a Kárpát-medencében is) (Rahmstorf, 2010); de a hírekből azt is tudjuk, hogy évről évre többen halnak meg Európa-szerte az elviselhetetlen nyári hóhullámok következtében.

A tanulmány a klímaváltozással (és minden előzetes nézetet megkérdőjelező tudományos igazsággal) szembeni fellépés legfőbb akadályaként a kognitív pszichológiából ismert jelenséget, az ún. motivált érvelést (motivált megismerés) azonosítja (Lodge-Taber, 2000), amelynek lényege a tényinformációval szembeni ellenállás (Lodge-Taber, 2000), vagyis hogy az egyének a saját ízlésükkel megegyező (attitudinálisan kongruens) információt részesítik előnyben a tudományos bizonyítékkal szemben (Kraft-Lodge, 2015). Ez a mechanizmus a személyes érzelmek és az – objektív, pontosságra törekvő megismerés helyett – az érzelemtelített kogníció előnyben részesítését jelenti, amelynek következményeként a tudományos információ jelentősége csökken, az egyén politikai – a közösség érdekeit érintő – megismerése, információfeldolgozása tévéssé válik. A tanulmány kiegészítő tézise, hogy a politikai vezetők tényinformációkat nélkülöző állításai a klímaváltozással kapcsolatban (pl. Donald Trump, vagy a brazil elnök, Jair Bolsonaro állításai) negatív hatással vannak az állampolgárok információfeldolgozására, hiszen a tudomány álláspontját figyelmen kívül hagyó politikájukkal növelik az állampolgárok kognitív elfogultságát, ezáltal csökkentve a tudományos igazságokra való fogékonyságukat.

A tanulmány által bemutatott szemlélet különösen gyümölcsöző az állampolgári inkompetenciáról szóló tudományos diskurzus vonatkozásában. Jason Brennan, amerikai filozófus szerint a szavazók legtöbbször informálatlanok, s ezzel szennyezik a szavazófülkéket (Brennan, 2009), ezért – a platóni filozófuskirálysághoz hasonlítható – episztokrácia (hozzáértők kormányzása) létrehozására lenne szükség (Brennan, 2016:14), hiszen a demokrácia szükségszerűen maga után vonja a szegényesen informált választói döntések káros demokratikus következményeit. Bryan Caplan (2001) szavazási kompetenciateszt lehetőségét veti fel, mint a választási részvétel előfeltételét annak érdekében, hogy csupán a tájékozott állampolgárok rendelkezzenek szavazati joggal. Jelentős demokráciaelméleti irodalmi szegmens foglalkozik az állampolgárok politikai részvételi kompetenciáik korlátosságával. A tanulmány újítása, hogy az állampolgári inkompetenciát nem eleve létező adottságként, hanem a téves információfeldolgozás eredőjeként definiálja, amelynek alapja a politika jelenkori természete, illetve az állampolgárok

hibás információfeldolgozása, és nem a priori tényezők, pl. az állampolgárság tényéből adódó inkompetencia.

Az igazság utáni politikában kibontakozó képviselő definícióm szerint a tudományos információk és a bizonyítékokon alapuló standardok alulértékelését jelenti az állampolgárok megbízható információszerzésének kárára. A csernobili atomreaktor-baleset sokoldalúan reflektál a mesterségesen fenntartott látszatok illúziójára (a tudományos igazságtól mentes konstrukció létrehozásának folyamatára és az atomreaktor helyes működésének látszatának fenntartására), a kognitív elfogultságok természetére, azok végzetes hatására, illetve az állampolgárok tudatlanságban tartására (amelyek együttesen a természetes rendbe történő beavatkozásként értelmezhetők), ezért kiváló analógiáját adja a klímaváltozás problémájának. A csernobili atomreaktor-baleset esetében is tudományos információk álltak rendelkezésre a reaktor hibás tervezéséről, vagyis az nem tudáshiány, hanem a megbízó-ügynök láncolatban az ügynökök (mérnökök, operátorok) felelőtlensége miatt történhetett meg. A klímaváltozás esetében is rendelkezésre állnak tudományos bizonyítékok az évről évre rosszabb számokat produkáló klímahelyzetről. A klimatológusok ajánlásokat is megfogalmaznak a súlyos környezeti válság kezelésére, amelyek egyöntetűen gazdasági és társadalmi rendszereink megújításának szükségességére mutatnak rá. A változtatások megvalósításához azonban szükség van a motivált érvelés, az újszerű, de igaz információval szembeni egyéni szintű ellenállás felszámolására, illetve társadalmi és egyéni szokásrendszereink meghaladására, megújítására.

1. A megbízó-ügynök kapcsolat és információfeldolgozás az igazság utáni politikában

Az ún. igazság utáni politika („post-truth politics”) jelensége nagymértékben felnagyítja az erkölcsi kockázat problémáját és a politikai folyamatot hasonlatossá teszi a csernobili baleset körüli társadalmi, politikai kimenetekhez, amikor az erkölcsi kockázat áthatotta a megbízó-ügynök láncolat (mérnökök, operátorok, állampolgárok) valamennyi szintjét. Az „igazság utániség” („post-truth”) mint kifejezés a „tények elhomályosítását, az érvelésben a bizonyítékokon alapuló standardok megtagadását és a nyílt hazudozást jelenti” (McIntyre, 2018: 1). Az affektív (érzelemtelített) reakciók és a motivált érvelés (elfogultság, ízlésnek megfelelő észlelés) integráns részét képezi a hamis állítások megalapozásának (Prado, 2018: 92), a hazugság konstrukciójának. Az igazság utáni politika Ignas Kalpokas szerint a „megsemmisítő igazságok” és a „mindent átfogó” hazugságok összemosása (Kalpokas, 2019: 2), amelynek következtében áttekinthetlenné válik, hogy mit tekinthetünk igaznak és mit nem. Az igazság utáni politika problémája, hogy hatására az állampolgárok viselkedése irracionális irányban változik (Kalpokas, 2019:2), illetve a hatalomgyakorlás módjának feltétel nélküli elfogadására és állampolgári identitásuk a hazugságnak megfelelően történő átalakítására ösztönzi őket (Lee, 2015: 3). Az emögött rejlő pszichológiai mechanizmus a bevezetőben ismertetett motivált érvelés (a szakirodalom nevezi még motivált megismerésnek, vagy motivált szkepticizmusnak is), hiszen a politikusok féligazságainak és hazugságainak elfogadásának oka, hogy az állampolgárok azt szeretnék, ha bizonyos állítások igazak lennének, hiszen ez saját téves nézeteik elfogadásának helyénvalóságáról biztosítja őket (Kalpokas, 2019: 5), másrésről azokon a területeken, ahol az állampolgárok nem rendelkeznek tudással, a politikai vezetők befolyásolhatják is őket véleményük kialakításában. Amikor az állampolgárok saját nézetükkel (vagy kedvelt politikai vezetőjük nézetével) ellentétes tudományos

bizonyítékkal találkoznak, preferált álláspontjuk megvédésében elfogultan kezdenek érvelni (Brennan, 2016: 61).

A tanulmány szemléletéhez hasonlóan James Ball is a motivált érvelés és az igazság utáni politika összefüggésére világít rá: meglátása szerint az előzetes nézetek megkérdőjelezésének mechanizmusa az igazság utáni politika jelenségének essenciája (Ball, 2017: 179). Tágabb értelemben az igazság utáni politika azt jelenti, hogy az igazolatlan, alá nem támasztott, önös érdekeket szolgáló politikusi állítások válnak elsődlegessé a politikai diskurzusból, ahelyett, hogy a jól megalapozott, közösségi érdeket szolgáló „issue”-k kerülnének a politikai közösség megoldandó problémáinak középpontjába. Az igazság utáni politika a ténytől a személyes meggyőződés irányába történő elmozdulást jelenti (Prado, 2018: 2). Praktikusan az igazság utáni politika a „személyes kényelem”, a kényelmes tudás (Rayner, 2012) politikája: Lewandowsky (2019: 23) szerint lehetővé teszi egy olyan valóság létezési alóli mentesülést, amely nem felel meg az egyéni ízlésnek. Ezzel gyakorlatilag alternatív, szubjektív valóságok jönnek létre, amelyek nincsenek tekintettel a tudományos kutatások eredményeire, az episztémikus igazolhatóság követelményeire. Az igazság utáni politika legfőbb problémája, hogy az episztémikus szempontból megalapozatlan állításokra három módon lehet reagálni: egyrészt egyetértéssel, másrészt közömbösséggel, harmadrészt egyet nem értéssel, de az állítások igazságtartalma semmilyen körülmények között nem kérdőjelezhető meg (Prado, 2018: 2).

A közgazdaságtanból ismert megbízó-ügynök kapcsolat egy olyan viszonyt ír le, amelyben az egyik fél felhatalmazza a másikat egy feladat ellátására (Macho-Stadler – Pérez-Castrillo, 2001). A megbízó-ügynök modell politikatudományi elméletében a politikai vezető és a szavazók között egy felhatalmazáson nyugvó szerződés jön létre, amelynek változóit az állampolgárok a politikai vezető ígéretein keresztül ismerhetik meg. Ennek a szerződésnek a változóit az igazság utáni politikában nehezen ellenőrizhetők, hiszen a politika egyre inkább elszakad a ténytől és a tudományos igazolhatóság követelményeitől (McIntyre, 2018: 34), amelynek veszélyeit a következőkben ismertetem.

A vezető-állampolgár kapcsolat kockázatainak jelentősebbé válása az igaz képviselő hiányára, és a kognitív folyamatok szegénységére vezethető vissza. Elképzelhető például, hogy a politikus privát információt kap a kapcsolat létrejötte után, amely befolyásolja viselkedését és növeli öncélú politikai magatartását (Macho-Stadler – Pérez-Castrillo, 2001: 9). Ehhez hasonlóan az is előfordulhat – mivel az igazság utáni politikában előtérbe kerül a személyes politikai haszon a közösség érdekével szemben – hogy a politikus tevékenységének jelentékeny része a nyilvánosságtól elzárt módon bontakozik ki, amely azt jelenti, hogy egyre inkább rejtett cselekvésként értelmezhető a politikus tevékenysége. Az igazság utáni politika az elszámoltathatóság hanyatlásának elsődleges okozója, hiszen az ügynök a szerződés feltételeitől való fokozott eltérést választhatja, így a megbízó nehezen tudja eldönteni, hogy az ügynök a közösség legjobb érdekét szolgálja-e, vagyis a megbízó képessége korlátozottá válik az ügynök megfigyelésére, normatartó magatartásának kikényszerítésére (Macho-Stadler – Pérez-Castrillo, 2001: 7). Feltételezésem szerint a sikeres elszámoltathatóság feltétele, hogy a politikusok cselekvése ne öncélú legyen és ne rejtse el cselekvésüket olyan módon az állampolgárok elől, hogy ellehetetlenüljön a politikai információk helyes feldolgozása, vagyis nem helyes, ha az állampolgári döntések perspektivikus politikai valóságkonstrukciókon alapszanak.

A politikusok feladatellátása saját akaratukon múlik, ezért az igazság utáni politikában a képviselők ösztönzést érezhetnek arra, hogy minimalizálják költségeiket, illetve erőfeszítéseiket, vagy kisebb kockázatot vállaljanak, mint amit a szavazók elvárnának tőlük (Borowiak, 2011: 7). Az sem kizárható, hogy politikai haszonszerzés céljából szándékosan félretájékoztathatják az állampolgárokat. Ennek eredményeként két – a demokratikus elszámoltathatóság szempontjából – releváns probléma merülhet fel. Egyrészt a politikusok hozzájárulhatnak a kontraszelekció (Macho-Stadler – Pérez-Castrillo, 2001) problémájának (a politikai vezető téves információkon alapuló kiválasztásához), másrészt a jelzés (Macho-Stadler – Pérez-Castrillo, 2001) problémájának kialakulásához (a politikai vezető heurisztikus jelet adva magáról egy érzelmi diskurzust, pl. a migrációt jelöli meg programjaként, amely eltereli a figyelmet a „politikai univerzum” (Luskin, 1987) beható megismerésétől). Ez azt jelenti, hogy a politikusok tevékenysége egyre fokozottabban a rejtett információ és rejtett cselekvés dimenziójában mozog; ráadásul döntéseiket zárt ajtók mögött hozzák (Borowiak, 2011: 14), amely jelentős mértékben megnehezíti a szerződéses változók megismerését, a demokratikus elszámoltatást. Ennek következményeként az igazság utáni politikában a politikusok és az állampolgárok közötti kapcsolatot nagymértékben áthatja a morális kockázat.

Mivel az ügynök a lehető legkisebb erőfeszítést teszi arra nézve, hogy a szerződés kötelezettségvállaláshoz kapcsolódó változói ellenőrizhetők legyenek, a szerződéskötés megbízhatósága csökken, ezért bizalmatlansági válság jön létre, amely hozzájárul az objektív politikai valóság percepciójának torzulásához. Ráadásul mivel a megbízók nem a valós tevékenységükről adnak számot és sokkal inkább hajlamosak a kapcsolatban rejlő előnyök kiaknázására, a szavazók kedvezőtlenebb helyzetbe kerülnek, mint amilyen helyzetben eredetileg voltak, amikor a szimmetrikus információ feltételei fennálltak, aminek következtében az ügynökök még inkább ösztönözve lehetnek arra, hogy elrejtsek az információkat a megbízók elől (Macho-Stadler – Pérez-Castrillo, 2001: 186). A megbízóknak – ebben az esetben a választóknak – nagyobb hasznosságot kell kínálniuk a politikusok számára, mint a rezervációs szintjük (a közösségi érdek megfelelő kielégítése), ezért az újonnan létrejövő szerződéseknek is torzítottan kell lenniük, hogy elérhető legyen, hogy a lehető legtöbb látszódjon az ügynök tevékenységéből (Macho-Stadler – Pérez-Castrillo, 2001: 186). Ez az igazság utáni politika tartóssá válásához, a képviseleti válság reprodukciójához vezet.

Az erkölcsi kockázat lényege a politikai hatékonyság minőségének romlása azon egyensúlyi állapothoz képest, amelyben szimmetrikus információ áll rendelkezésre (Macho-Stadler – Pérez-Castrillo, 2001: 38). Fontos annak kiemelése, hogy a kiegyensúlyozatlan megbízó-ügynök kapcsolatokban a felelősségi teher megfordul: míg a politikai vezetőknek kéne vállalniuk a felelősséget politikai döntéseikért, a szavazók azok, akik szembesülnek a politikai vezetők felelőtlensége miatti kártékony demokratikus kimenetekkel. Ennek az a következménye, hogy a választói felhatalmazásnak nagy áldozattal járó elszámoltatási mechanizmuson kell nyugodnia (a szavazóközönség magas szintű áldozathozatalán (Macho-Stadler – Pérez-Castrillo, 2001: 38)), hogy elérjék a politikusok közvélemény-érzékenységét. Ez azonban szinte lehetetlen az igazság utáni politika körülményei között, ahol a politikusok eltitkolják azokat a standardokat, szerződéses változókat, amelyek alapján megalapozott demokratikus döntések hozhatók, hiszen a bizonyítékokon alapuló tudás helyett az egyéni politikai haszonszerzés mérföldkövei jelölik ki a politikai tevékenység határait. A megbízó-ügynök láncreakció – amelynek iskolapéldája a csernobili

atomreaktor-baleset – illusztrálja a helyes információ fokozatos érvényvesztését és a morális kockázat felhalmozódását, a baleset bekövetkeztének valódi okait. Érvelésem szerint napjaink demokratikus kudarcában is a gyökér, az első ok vizsgálendő, amelynek árnyéka egyre nagyobbá válik a tudás, a helyes információ konzekvens tagadásával, vagyis a helytelen információ szerinti cselekvés folytatásával. Erre példaként szolgálhatnak olyan politikai folyamatok, amelyekben a politikusok saját hatalmuk megerősítésére törekedtek, pl. dezinformációs kampányok révén, de azoknak évekig tartó katasztrofális társadalmi és gazdasági hatásai lettek (pl. a Brexit népszavazás kapcsán a politika de-demokratizálódása, a közbeszéd apatikussá válása, illetve a brit gazdaságra gyakorolt negatív hatások), és a probléma eredetét nem vezették vissza a dezinformációra, miközben a demokratikus döntés a nép szándékos félretájékoztatásán (Goodin-Spiekermann, 2018: 332), a tényigazságok meghamisításán alapult.

2. Az igazság utáni politika analógiája – téves információfeldolgozás a csernobili atomreaktor-balesetben

1986. április 26-án az ukrajnai csernobili atomerőmű negyedik blokkjában baleset történt. A reaktorblokk nukleáris magja felrobbant egy nem megfelelően (és hatósági engedély nélkül) végrehajtott biztonsági teszt következtében (Marples, 2010: 14). 135 000 embert evakuáltak a baleset után napokkal, később még további 250 000 embert telepítettek ki, amikor a hatóságok a nukleáris szennyeződés kiterjedéséről szóló térképet nyilvánosságra hozták (Marples, 2010: 14). Az atomerőmű robbanásának hatásai mai napig felbecsülhetetlenek. A balesettel kapcsolatos részleteket a szovjet hatóságok láthatatlanná kívánták tenni, miközben a nemzeti értelmiség és a helyi tudósok arra törekedtek, hogy mind a baleset körülményeit, mind annak széleskörű egészségügyi és társadalmi következményeit dokumentálják (Kuchinskaya, 2014: 6). A radioaktív anyag az európai kontinensen tizenkét napon át terjedt 100 000 négyzetkilométeren (Marples, 2010: 14). A baleset – a radioaktív felhő terjedésének következtében – 125 000 ember halálát okozta (Liberatore, 1999: 64). A balesetet követően a halálos kimenetelű betegségek, mint amilyen a pajzsmirigyrák, a leukémia, illetve a légző-, a kardiovaszkuláris, az emésztő-, és az endokrin rendszer megbetegedései, gyakoribbá váltak (Kuchinskaya, 2014: 126) (és máig felfedezetlenek a csernobili baleset hatásai különböző egészségügyi problémák, mint pl. a pajzsmirigybetegségek számának megnövekedése, de akár – hipotetikusan – a táplálékallergiák előfordulásának rohamszerű megnövekedése kapcsán is). Néhány a volt Szovjetunió térségén kívüli országban (pl. az Egyesült Királyságban) a mai napig közel 400 olyan farm van, amely erősen szennyezett (Weeks, 2010: 115). A baleset egészségügyi, társadalmi hatásai felbecsülhetetlenek és annak tudományos jelentősége – máig tartó hatásai és bekövetkeztének okai, az emberi felelősség, és a politikai megismerésre vonatkozó tanulságai miatt – megkérdőjelezhetetlen. A balesetet csupán azután hozta nyilvánosságra a szovjet vezetés, hogy a skandináv országok jelezték, hogy magas radioaktív szennyezettséget tapasztaltak a légkörben, s ennek következtében a svéd diplomaták kérdőre vonták a szovjet hivatalnokokat (Bohlen, 2010: 37). Az 1986-os International Atomic Energy Agency (Nemzetközi Atomenergiái Ügynökség) találkozója világossá tette, hogy bár a balesetről és annak hatásairól számos tény a nyilvánosság elé tártak, még mindig számos olyan részletkérdés volt, amelyeket titokban tartottak és ezért független külföldi szakértők bevonása vált szükségessé, hogy a felfokozott hangulatú politikai vitában megbízható diagnózist állítsanak fel a balesetről

(Shlyakter-Wilson, 1992: 254). A politikai logika, a motivált szkepticizmus áthatotta a baleset értelmezésének, a tanulságok levonásának folyamatát.

A csernobili atomerőmű-baleset során a téves információfeldolgozás folyamatát a korábbiakban ismertetett megbízó-ügynök kapcsolaton (ez esetben többszereplős láncolaton) keresztül kívánom bemutatni, hogy az analógia feltárásával világossá tegyem az igazság utáni politikai képviselő veszélyeit. A megbízó-ügynök láncolat első szereplői azok a mérnökök voltak, akik tervezték a reaktort. A szovjet propaganda szerint a nukleáris energia az ökológiai tisztaság, megbízhatóság és biztonság biztosítója volt (Medvedev, 1991: 44). Ráadásul a nukleáris létesítményeket a szovjet politikusok retorikájukban a hőerőművekhez hasonlították, amely egyrészt biztosította a lakosságot a reaktor biztonságosságáról, másrészt igazolhatóvá tette a dolgozók alacsony bérjuttatásait (Medvedev, 1991: 46). A propagandában annak ellenére jelent meg az atomenergia használatának kockázatmentessége, hogy jelentős tervezési hibák voltak jelen a csernobili atomreaktorban (Atwood, 1998: 1038). Az RMBK 1000-es reaktor inherens kockázati tényezője az volt, hogy a szakszerűség követelményeinek teljesen ellentmondva annak tervezésében moderátoranyagként mind vizet, mind grafitot telepítettek, amelyeknek interakciója révén energiatöbblet keletkezik – ez az összefüggés a nukleáris fizika megalapozott tényigazsága volt (Atwood, 1998: 1038). Ennek az energiatöbbletnek a kialakulásának a valószínűsége az erőmű alacsony teljesítményszinten történő működtetése során volt a legnagyobb, vagyis ekkor vált az erőmű a legsérülékenyebbé (Atwood, 1998: 1038). A problémás mechanizmus, a víz és grafit összjátéka, amely a RMBK 1000-es reaktor adottsága volt, a következőképp írható le: a víznek megnövekedett képessége van arra, hogy elnyelje a neutronokat, ami csökkenti a reaktor teljesítményszintjét, de ahogyan a víz gőzzé alakul, a víz neutronnyelő képessége csökken, és ennek következtében a grafit moderálja a neutronokat, amely viszont felfokozott reakciókhoz vezet (Atwood, 1998: 1038). Ez a megnövekedett reakció segíti a víz gőzzé alakulását (Atwood, 1998: 1038). Ez a gőzzé alakulás a víz moderátoranyagként való kiesésével és a grafit egyedüli moderátorként történő működésével jár (Atwood, 1998: 1038). A grafit azonban nemhogy moderálja, hanem növeli a reaktivitást (Atwood, 1998: 1038). A grafit egyedüli moderátoranyagként való működése és a vízgőz felszaporodása a reaktormag felrobbanásához vezetett, hiszen a grafit folyamat-katalizátorként működött (Atwood, 1998: 1038). Ez a veszélyességi faktor a reaktor tervezésének időpontjában tudományosan bizonyított tény volt, amelyről a mérnököknek is egyértelmű tudomása volt (Atwood, 1998: 1038), mégis a víz és a grafit moderátorként történő használata mellett döntöttek. A problémáról egyrészt a tervezők nem vettek tudomást, másrészt abban bízhettek, hogy nem derül ki mulasztásuk – mindazonáltal a tudományos információt is titokban tartották, amely a helyes működési módról és a potenciális üzemzavarokról adott volna tájékoztatást. Bár a tudományos igazság mást sugallt nekik, a mérnökök mégis figyelmen kívül hagyták az elővigyázatossági szempontokat és megnyugtatták magukat előzetes nézetük helyességéről és egy baleset lehetőségét kizártnak nyilvánították. Viselkedésük motivált szkepticizmussal és megerősítési torzítással jellemezhető (Brennan, 2016: 61; Lodge-Taber, 2000), hiszen megerősítették kényelmes hiteiket a kényelmetlen igazsággal szemben. A hibás tervezésről szóló információt nem továbbították a megbízó-ügynök láncolat alattuk elhelyezkedő szereplőinek, az operátoroknak, akik következképp nem tudtak arról, hogy alacsony teljesítményszinten bizonytalanná válik a reaktor működése.

A megbízó-ügynök kapcsolat következő szintjén az operátorok helyezkedtek el, akiknek a felelőtlensége jelentette a legnagyobb problémát, hiszen nem csak hogy nem rendelkeztek helyes információval a reaktor hibás megtervezésével kapcsolatosan, a biztonsági teszt végrehajtása alatt figyelmetlenek és gondatlanok voltak, amely hozzájárult a reaktor kockázatos működtetéséhez (Shlyakter-Wilson, 1992: 252-253). Az operátorok nem rendelkeztek hivatalos engedéllyel a teszt végrehajtásához és nem tájékozódtak a reaktor potenciális gyengeségeiről (Shlyakter-Wilson, 1992: 252-253). Az operátorokat egy elérni kívánt cél (a biztonsági teszt minden körülmények között való végrehajtása), és nem a pontossági célok (a helyes konklúzióhoz való eljutás) motiválta („direkcionális” és nem „akkurátus” célok hajtották őket (Kunda, 1990:481)), így a megbízó-ügynök kapcsolat morális kockázatának súlyosbodásához (és végül a robbanáshoz) az operátorok attitudinálisan kongruens, téves hozzáállásuk ugyanolyan mértékben hozzájárult, mint a felelőtlen mérnökök nyilvánvaló mulasztása. Először is az erőmű kontrollrendszere rendkívül lassú volt (Atwood, 1998: 1038), de az operátorok deaktiválták is a biztonsági mechanizmusokat a teszt elvégzése előtt annak érdekében, hogy elkerüljék a reaktor biztonsági teszt alatti leállását (Marples, 2010: 14). Másodsorban, nem követték azokat az utasításokat, amelyek a teszt biztonságos végrehajtásához szükségesek voltak (Shlyakter-Wilson, 1992: 252-253). Harmadsorban, a biztonsági teszt végrehajtásához szükséges utasítások nehezen áttekinthetők és kétértelműek voltak, ezért nem volt világos, hogy mi biztonsági teszt végrehajtásának helyes eljárás módja (nem tudtak különbséget tenni a helyes és a helytelen információ között) (Shlyakter-Wilson, 1992: 252-253). A szovjet bürokrácia parancsuralmi rendszere jól megvilágítja, hogy mivel a magasabb tisztségviselő utasítását nem lehetett megkérdőjelezni, s a reaktor működését is a pontossági célok helyett a sikerességi célok motiválták, ezért a politikai logika győzött az igazság logikáján, amelynek következményei beláthatatlanok lettek. A szovjet bürokrácia felelőtlenségéről tanúskodik, hogy a reaktort lehetséges volt előképzetség nélkül is működtetni (Liberatore, 1999: 66).

A megbízó-ügynök láncreakció, a morális kockázat halmozódása a következőképpen foglalható össze. A mérnökök figyelmen kívül hagyták a tudományos bizonyítékot, amely szerint nem volt biztonságos grafit telepítése moderátorként. Az operátorok, akik az információt az ügynökeiktől (mérnökök) szerezték, nem tudtak a reaktor hibás tervezéséről, mivel a mérnökök elhallgatták (és nem alkalmazták) a rendelkezésükre álló tudományos információt, így eleve egy téves konstrukciót működtettek. Az operátorok nem csupán nem tájékozódtak a reaktor felépítéséről (amellyel megállíthaták volna a megbízó-ügynök láncreakciót), de számos kulcsfontosságú lépést is figyelmen kívül hagytak a biztonsági teszt folyamán. Viselkedésük előzetes attitűd effektussal jellemezhető, amellyel hozzájárultak az erkölcsi kockázat végletes felhalmozódásához. A baleset annak ellenére történhetett meg, hogy a fizikusok kétségbevonhatatlan és egyértelmű tudományos bizonyítékkal rendelkeztek arra vonatkozóan, hogy a víz és a grafit együttesen fokozott reaktivitáshoz vezet, és nem használhatók biztonságos moderátorként.

Amikor a megbízó-ügynök kapcsolat egyik eleme (mérnökök) tévesen dolgozza fel az információt és nem megfelelően továbbítja azt, esetleg az ebből adódó veszélyt meg sem osztja a soron következő cselekvőkkel, akkor a következő szint is – amennyiben nem kérdőjelezi meg az ügynöktől érkező információ helyességét vagy nem informálódik róla megbízható forrásból – tévesen dolgozza fel azokat (operátorok), és az alsó szint (állampolgárok) is tévesen értelmezik őket, hiszen információfeldolgozásuk nélkülözi a tudományos igazságra való reflexiót. Így történik a

morális kockázat folyamatos súlyosbodása a megbízó-ügynök láncolatban. Az állampolgárok szintje azért releváns, hiszen az atomreaktor robbanásának bekövetkeztével a Szovjetunió olyan eszközöket keresett, amelyekkel elfedheti azt, hogy a tudományos igazság hiánya okozta a balesetet (a Szovjetunió titkosítási kísérletei és önlegitimáló kísérletei) (Kuchinskaya, 2014: 118). A Szovjetunió téves (a víz és grafit interakciójára, az operátorok képzésének hiányára és felelőtlenségére nem reflektáló, azokat tagadó) magyarázatai azt eredményezik, hogy a tudományos igazság hiánya miatti kudarc okaként a szereplők nem a valós okot, vagyis a tudományos igazság hiányát, hanem egyéb külső okokat jelölnek meg a baleset okaként, amely törvényszerűen implikálja, hogy a hibás információfeldolgozási folyamatok megismétlődnek, így a tudományos igazság csak az információtorzítási mechanizmusok, a motivált érvelés teljes kiiktatásával érhető el. A felszámolandó káros folyamat az ún. rendszerigazolás, amely az állampolgárok rendszertámogatási elfogultságát váltja ki (Lost-van der Toorn, 2012: 334-337), vagyis hasonlóan egy demokratikus helyzethez, az állampolgárok nem a tudományos igazsághoz vagy epiztemikus információhoz, hanem szubjektív perspektívákhoz igazítják politikai megismerésüket. Ennek megfelelően levonható a tanulság (napjaink demokráciának működésére és a klímaváltozásra vonatkozóan is), hogy az információgazdag környezet nem szavatolja a helyes döntések meghozatalát, amennyiben az információk nem megbízható forrásból származnak és azok helytelenek. A motivált érvelés feladása és a rendszerigazolási törekvések felszámolása elengedhetetlen, hiszen a tudományos bizonyíték jelenti egyedül a kiutat az igazság utáni politika útvesztőjéből. Hasonlóan a grafit és víz kémiai interakciójához, az üvegház-hatás klímaváltozásban betöltött szerepét is alátámasztja a természettudomány, interdiszciplináris és számtani értelemben is széleskörű konszenzus van arról, hogy az emberi tevékenység az emberi létforma pusztulásához vezet, ezért a válság megoldására csak az igazság megismerését akadályozó egyéni szintű tényezők (személyes ízléseken alapuló prediszpozíciók, motivált érvelés) felszámolásával válhatunk képessé – összehangolt cselekvés révén – ökoszisztémáink megmentésére, hiszen a klimatológiai adatok egyre súlyosabb látteleket tárnak elénk.

Diszkusszió

Az „igazság utániség” a politika napjainkban ismert működésmódjának elve, amelynek gyökere a hibás információfeldolgozás, a tudományos bizonyítékok tagadása, és a fennálló (téves információkon alapuló) rendszer helyességének igazolása. Politikai pszichológiai kutatások igazolják, hogy a politikai szofisztikáltság (tájékozottság, iskolázottság, illetve politikai érdeklődés) növekedésével az állampolgárok elfogultabbá válnak (pl. Druckman-Lupia, 2000; Taber-Lodge, 2006). Ezért jogos kérdésként vetődik fel, hogyan lehetséges ez, tekintve, hogy az tájékozottságtól és az iskolázottságtól nem az elfogultságnövelő hatást várjuk, hanem a széles perspektívák által szabdaltságot politikai horizonton gondolkodó „demokratikus állampolgár” kialakulását. Mások mellett Druckman és Lupia (2000) is választ kínál a kérdésre: azok, akik műveltebbek, sokkal inkább képesek arra, hogy saját véleményükkel ellentétes nézetek ellen érveket sorakoztassanak fel (vagyis hatékonyabb kognitív mobilizációjuk révén több ellenérvet állítanak elő), mint azok, akik nem szofisztikáltak. Ugyanakkor a kutatási eredményekből az is következik, hogy a tudást mások nézeteinek cáfolatára és nem az igazság megismerésére fordítjuk.

Ezek az eredmények is némi fogódzót adhatnak arra vonatkozóan, hogy miért nem állampolgári inkompetenciáról, és miért inkább téves információfeldolgozásról beszélhetünk:

politikai megismerésünk szűkös, azokat téves információk, a meggyőződésünkhöz tapadó prediszpozíciók uralják és nem az episztemikus információra való fogékonyság. Megismerésünket áthatják kognitív elfogultságok, nézeteinknek megfelelő részrehajlások. A tudományos igazságoktól való elmozdulás, a kognitív elfogultságok tarthatatlanságát a csernobili atomreaktor-baleset is bizonyítja, hiszen bemutatja, hogy a tudományos igazsággal szemben a személyes ízlés érvényesítésének milyen fatális következményei vannak. Legyen szó bármely politikai közösséget érintő kérdésről, amennyiben a politikusok véka alá rejtik, hogy a tudományos információ hiánya okozta a balesetet vagy a demokratikus kudarcot, úgy rendszerigazolási elfogultságot (Lost-van der Toorn, 2012: 334-337) váltanak ki az állampolgároknak, amely reprodukálja a téves információfeldolgozási láncolatot és tartósítja az igazság utáni politikára jellemző hamis képviselést. Ezért fontos felhívni a figyelmet a klímaváltozás korában a tudományos igazság fontosságára.

A csernobili atomreaktor-baleset arra figyelmeztette az emberiséget, hogy a helytelen információ milyen katasztrófához vezethet, illetve a megerősítési, cáfolási torzítás, valamint az előzetes attitűd effektus letális hatását is bemutatta, vagyis megkérdőjelezhetetlenül szemléltette a helytelen információ és a személyes ízlés előnyben részesítésének hatását a cáfolhatatlan tudományos igazsággal szemben. A baleset azon túl, hogy bemutatta a helyes tudás, az ismeretelméleti nyitottsággal – és nem gondolati zártsággal – jellemezhető szofisztikáltság és a helyes információval rendelkezés kétségbevonhatatlan fontosságát, arra is rámutatott, hogy az igazság meg nem látása milyen következményekhez vezet, illetve milyen mértékű szenvedés okozója az öncélú politikai logika érvényesítése. Ugyanakkor arra is rávilágított, hogy a klímaváltozás esetében bár számos probléma továbbra is fennáll (pl. az Egyesült Államokban, ahol a klímaváltozással kapcsolatos nézetek erős pártos meghatározottságúak (Tesler, 2017), miközben tisztán tudományos természetű kérdésről van szó, ezért a pártos motivált érvelés azonnali felszámolására van szükség), de a változtatás megvalósítását elsősorban a változtatásokhoz (pl. konzumerizmus feladása vagy a környezetnek való nem ártás) fűződő motivált érvelés és a saját cselekvés helyességének igazolása, vagyis az önigazolás akadályozza. Amennyiben hamis állításokat teszünk magunkévá olyan szereplőktől, akik az ügynökeink (politikusaink), akik feladataikat nem felelősen látják el, akkor a dezinformáció eluralkodik és „átveszi a hatalmat” a józan ész felett. Amennyiben nem szánjuk el magunkat a tudományos eredményeken alapuló globális szintű cselekvésre, pusztító tevékenységeink hatásai visszafordíthatatlanok lehetnek.

A csernobili baleset megmutatta az igazság utáni politika abszurd és kontraproduktív természetét, ahol a tekintélynek való feltétlen engedelmeskedés (a kizárólagos politikai és gazdasági logika) és a józan ész elleni cselekvés hatásai megmutatkoztak. A baleset következményei ma is érezhetők, és annak – hipotetikus és lehet, hogy megalapozatlan, de további tudományos kutatásra érdemes – egészségügyi hatásai (pl. pajzsmirigybetegségek gyakoribbá válása, vagy a táplálékallergiák számának megnövekedése) szintén a tudomány és a holisztikus tudás felé fordítják az emberiség tekintetét az önigazoló magatartás, a kényelmes tudás (Rayner, 2012) ellenében, vagyis az esetek közti analógia vetületei számosak. Bár a csernobili atomreaktor-baleset diktatúra körülményei között végbement baleset, ahol az információk a nyilvánosságtól elzárt módon voltak csak hozzáférhetők, mégis demokratikus kontextusokban is elemezhető eset, hiszen az igazság utáni politika (amely a klímaváltozás jelenlegi problémája is) meglátásom szerint összefügg a rezsimek hibridizációjával, a demokratikus rezsimek diktatőrükessé válásának valódi

háttérmechanizmusával, amely mögött a téves információfeldolgozás, illetve a titkosság előmozdítása (a rendszerigazolás) áll, vagyis a csernobili eset új fényt vet a rezsimek hibridizációjának dinamikájára, értelmezési lehetőségeire.

A klímaváltozás csak úgy oldható meg, ha a tudományos kutatásokat vesszük alapul és a klimatológusok, illetve a felelős döntéshozók ajánlásaival összhangban cselekszünk és nem érvelünk a javaslataik ellen. A helytelen információ demokratikus kudarcaink eredete, hiszen a szavazók hiába törekszenek csökkenteni a politikusokkal fennálló kapcsolatukban információs hátrányukat, az igazság utáni érvek és a motivált megismerés, az előzetes nézeteknek megfelelő gondolkodás alássa a tudományos erőfeszítéseket, így mediatizált korunk egyik legnagyobb kihívása a helyes és a helytelen információ közötti kognitív szelekció. A politika átfogóbb kognitív horizonton történő megközelítésére, az analógiák felismerésére, a klímaváltozással kapcsolatos tudományos igazság internalizálására van szükség a 11 000 tudós által „klímavészhelyzetnek” (Ripple et al., 2019: 1) aposztrofált helyzet megoldására.

Felhasznált irodalom

Atwood, Charles H. (1988): Chernobyl – What Happened? *Journal of Chemical Education*, Vol. 65, No. 12, pp. 1037–1041.

Ball, James (2017): *Post-Truth: How Bullshit Conquered the World*. Biteback Publishing, London.

Bohlen, Celestine (2010): Soviet Secrecy and the Face of Calamity. In: Nelson, David Erik (ed.): *Perspectives on Modern World History – Chernobyl*. Greenhaven Press, Detroit.

Borowiak, Craig T. (2011): Disciplining Democracy: The Principal-Agent Model of Accountability. In: *Accountability & Democracy: The Pitfalls and Promise of Popular Control*. Oxford University Press, Oxford.

Brennan, Jason (2009): Polluting The Polls: When Citizens Should Not Vote. *Australasian Journal of Political Philosophy*. Vol 87, No. 4, pp. 535–549.

Brennan, Jason (2016): *Against Democracy*. Princeton, Princeton University Press.

Caplan, Byran (2001): Majorities against Utility. *Social Philosophy and Policy*, Vol. 26, No. 1, pp. 198–211.

Coumou, Dim – Rahmstorf, Stefan (2012): A decade of weather extremes. *Nature Climate Change*, Vol. 2, pp. 491–496.

Della-Marta, Paul – Beniston, M. (2007): Summer Heat Waves in Western Europe, Their Past Change and Future Projections. In: Brönimann, S. – Luterbacher, J. – Ewen, T. – Diaz, H.F.– Stolarski, R.S. – Neu, U. (eds.): *Climate Variability and Extremes during the Past 100 Years*. Springer Netherlands. pp. 235–250.

Druckman, J. N. – Lupia, A. (2000): Preference formation. *Annual Review of Political Science*, Vol. 3, No. 1, pp. 1–24.

- Dutton, A. – Carlson, A. E. – Long, A. J. – Milne, G. A. – Clark, P. U. – DeConto, R. – Horton, B. P. – Rahmstorf, S. – Raymo, M. E. (2015): Sea-level rise due to polar ice-sheet mass loss during past warm periods. *Science*, Vol. 349, No. 6244
- Goodin, Robert E.–Spiekermann, Kai (2018): *An epistemic theory of democracy*. Oxford University Press, Oxford.
- Herndon, Elizabeth M. (2018): Permafrost slowly exhales methane. *Nature Climate Change*. Vol. 8, pp. 273–274.
- Jacobs, Lawrence R. – Shapiro, Robert Y. (2000): *Politicians Don't Pander – Political Manipulation and the Loss of Democratic Responsiveness*. University of Chicago Press, Chicago.
- Kalpokas, Ignas (2019): *The Political Theory of Post-truth*. Cham, Palgrave Pivot.
- Kraft, W. Patrick – Lodge, Milton – Taber, Charles S. (2015): Why People "Don't Trust the Evidence". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 658, No. 1, pp. 121-133
- Kuchinskaya, Olga (2014): *The Politics of Invisibility*. The MIT Press, Cambridge.
- Kunda, Ziva (1990): The Case for Motivated Reasoning. *Psychological Bulletin*, Vol. 108, No. 3, pp. 480–498.
- Lewandowsky, S. – Ecker, U. K. H.-Cook, J. (2017): Beyond Misinformation: Understanding and Coping with the 'Post-truth' Era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, Vol. 6, No. 4, pp. 353–369.
- Lee, Peter (2015): *Truth Wars – The Politics of Climate Change, Military Intervention and Financial Crisis*. Palgrave MacMillan, New York.
- Liberatore, Angela (1999): *The Management of Uncertainty – Learning from Chernobyl*. Routledge, New York.
- Lodge, Milton – Taber, Charles (2000): Three Steps Toward a Theory of Motivated Political Reasoning. In: Lupia, Arthur-McCubbins, D. Matthew-Popkin, Samuel L. (eds.): *Elements of Reason – Cognition, Choice, and the Bounds of Rationality*. Cambridge University Press, pp. 183–214.
- Lost, John T. – van der Toorn, Jojanneke (2012): System justification theory. In: P. A. M. Van Lange-Kruglanski, A.W-Higgins, E.T. (eds.): *Handbook of theories of social psychology*. Sage, Thousand Oakes.
- Luskin, Robert C. (1987): Measuring Political Sophistication. *American Journal of Political Science*, Vol. 31., No. 4., pp. 856–899.
- Macho-Stadler, Inés – Pérez-Castrillo, J. David (2001): *An introduction to the economics of information – Incentives and contracts*. Oxford University Press, Oxford.
- Marples, David R. (2010): Historical Background on the Chernobyl Disaster. In: Nelson, David Erek (ed.): *Perspectives on Modern World History – Chernobyl*. Greenhaven Press, Detroit.
- Medvedev, Grigori (2010): The Soviet Myth of Safety. In: Nelson, David Erek (ed.): *Perspectives on Modern World History – Chernobyl*. Greenhaven Press, Detroit.

McIntyre, Lee (2018): *Post-Truth*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

Mudde, Cas (2004): The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, Vol. 39, No. 4., pp. 541–563.

Mudde, Cas – Rovira Kaltwasser, Cristóbal (2017): *Populism – A Very Short Introduction*. Oxford University Press, Oxford.

NASA (2019): *Global Climate Change – Vital Signs of the Planet; Facts*.
<https://climate.nasa.gov/vital-signs/global-temperature/>; <https://climate.nasa.gov/scientific-consensus/>; <https://climate.nasa.gov/vital-signs/carbon-dioxide/>

Prado, C. G. (2018): The New Subjectivism. In: C. G. Prado (ed.): *America's Post-Truth phenomenon. When Feelings and Opinions Trump Facts and Evidence*. Praeger, Santa Barbara.

Rayner, Steve (2012): Uncomfortable knowledge: the social construction of ignorance in science and environmental policy discourses. *Economy and Society*, Vol. 41, No. 1, pp. 107–125.

Ripple, William J. – Wolf, Christopher – Newsome, Thomas M. – Barnard, Phoebe – Moomaw, William R. (2019): World Scientists' Warning of a Climate Emergency. *BioScience*, Vol. 20, No. 10, pp. 1–5.

Shlyakter, Alexander – Wilson, Richard (1992): Chernobyl: the inevitable results of secrecy. *Public Understand Sci*, Vol. 1, pp. 251–259.

Stockemer, Daniel (2019): *Populism Around the World – A Comparative Perspective*. Springer, Cham.

Taber, Charles S. – Lodge, Milton (2006): Motivated skepticism in the evaluation of political beliefs. *American Journal of Political Science*, Vol. 50, No. 3, pp. 755–769.

Taggart, Paul (2000): *Populism*. Open University Press, Buckingham.

Tesler, Michael (2017): Elite Domination of Public Doubts About Climate Change. *Political Communication*, pp. 1–21.

Weeks, Stephen (2010): The Chernobyl Disaster Was the Fatal Blow to the USSR. In: Nelson, David Ereik (ed.): *Perspectives on Modern World History – Chernobyl*. Greenhaven Press, Detroit.

Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3-I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült

INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI
MINISZTERIUM

Új Nemzeti
Kiválóság Program

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

Takács István¹- Fenyvesi Adrien²: Az agrárium foglalkoztatási helyzete Szabolcs-Szatmár- Bereg megyében - A munkaerő értékelése, empirikus kutatási eredményekre alapozva. - DE, Kerpely Kálmán Doktori Iskola

¹PhD hallgató, Debreceni Egyetem, Kerpely Kálmán Növénytermesztési és Kertészeti Tudományok Doktori Iskola, Debrecen,

² Pedagogic assistant, Lilleby Skole, Trondheim, Norway

Lektorálta: Dr. Tariszka Éva és Bátyai László

Összefoglalás

Kutatásunk során Szabolcs-Szatmár-Bereg megye mezőgazdaságát vizsgáltuk. A rendelkezésre álló munkaerő potenciálról alkotott gazdálkodói véleményt mértük fel, számszerűsítettük és értékeltük. A mezőgazdaság vizsgálata fontos feladat. A környezetvédelem, a vidéki élettér megőrzése, a foglalkoztatás és a regionális fejlesztések összefüggő vizsgálatában alapvető a szerepe. A mezőgazdaság komplexen értelmezve termék előállító, értékteremtő és értékmegőrző feladatokat lát el. A foglalkoztatás kérdése a vidéki Magyarországon döntően, a mezőgazdasági foglalkoztatásra épül. A felmérés keretét adó megyében a szakképzett és szakképzetlen munkaerő minőségi és mennyiségi ismérveit kutattuk.

A mezőgazdasági stratégia alkotásnak és megvalósításnak változnia kell. Fontos szempontnak látjuk, hogy a foglalkoztatási helyzetet a munkaadói oldalról vizsgálhattuk meg. A gazdálkodók meglátásai szerint tudunk képet mutatni a megyére jellemző értékek empirikus kutatásával. Ennek figyelembevételével alakíthatók ki a téma irányelvei, hogy minél jobban szolgálhassa az agrárgazdaság érdekeit és eredményeit.

Kuksszavak: felmérés, mezőgazdaság, foglalkoztatás, értékelés, munkaerő, **Q13**

Summary

In our research we examined the agriculture of Szabolcs-Szatmár-Bereg county. We have assessed, quantified and evaluated the farmer's opinion of the available workforce potential. The study of agriculture is an important task. It plays a key role in the coherent examination of the environment, the preservation of rural habitats, employment and regional development. In a complex way, agriculture performs product-producing, value-creating and value-preserving tasks. The employment issue in rural Hungary is mainly based on agricultural employment. We surveyed the qualitative and quantitative criteria for skilled and unskilled labor in the surveyed county.

The design and implementation of agricultural strategy must change. An important consideration is that we have examined the employment situation from the employer side. According to the farmers' view we can give an image by empirical research of the values characteristic of the county. With this in mind, guidelines for the subject can be developed to best serve the interests and outcomes of the agricultural sector.

Keywords: survey, agriculture, employment, evaluation, labor, **Q13**

1. Bevezetés és irodalmi áttekintés

A megye agrárgazdaságának jellemző értékei közül e dolgozatban a munkaerő rendelkezésre álló potenciálját vizsgáljuk és számszerűsítjük, a munkaadók szemszögéből. A megyére jellemző értékeit mutatjuk be és vizsgáljuk az összefüggéseket a válaszadók jellemzői és adott válaszaik között. E tanulmány célja kideríteni, hogy a foglalkoztatók megítélése szerint a szakképzett és szakképzetlen csoportra bontott mezőgazdasági munkaerőt mennyire tartják potenciálként a megye gazdálkodói. Másokkal együtt vallom, hogy Magyarországon „a vidéki térség nem csupán a mezőgazdasági termelés színtere, hanem egyben biológiai és társadalmi életter is” (Ángyán, 2001), a mezőgazdaságnak elődleges termelési feladata mellett, komplexen kell kezelnie a társadalmi, környezeti és foglalkoztatási feladatokat (Ángyán, 2005). A mezőgazdaság multifunkcionálissá vált, feladata már nem csak az egészséges élelmiszer előállítás, hanem kiszélesedett területfejlesztési, tájgazdálkodási, környezetvédelmi és turizmus funkciókkal (Nagy, 2006; Horváth, 2012). Más állítás szerint a mezőgazdaság nem tudja megoldani a foglalkoztatási és munkahely teremtési problémákat (Mészáros, 2003), ugyanakkor gazdasági alapot képez a kultúrkörnyezet minőségi megalapozásához (Buday-Sántha, 2012a). Az élelmiszertermelés, energiaátalakítás, felhasználás, a munkahely teremtés együttesen alkotják a vidékfejlesztési egységes szerkezetét. Rendszerben értelmezhetők a tulajdonságaik és jellemzőik, melyek projektekben öltönek testet (Sinóros-Szabó, 2018). Szabolcs-Szatmár-Bereg agrármegyeként ki van szolgáltatva a termékek iránti kereslet változásainak (Barta, 1990). Halmozottan hátrányos helyzetű térség (Enyedi, 1994.). A megye nagy része elmaradott peremterület (Enyedi, 1996, 2005), periférikus, gazdasági és társadalmi centrumvesztett terület (Nemes- Nagy, 1996; Szűcs, 1983; Takács, 2010). Jellemző az alulképzettség, alul foglalkoztatottság, infrastrukturális hiányok, alacsony szintű közszolgáltatások jövőkép nélküli kiszolgáltatott helyzet (Buday-Sántha, 2012b; Nemes- Nagy, 1990), elvándorlás, elnéptelenedés, szegénység, roma népesség koncentrációja és szegregációja (Baranyi, 2006; 2012a, 2012b). A pályakezdekők aránya magas, ami ösztönzi az elvándorlást a főváros és hangsúlyosan nyugat Európa felé (Béresné, 2009). A magyar mezőgazdaság legfontosabb térfejlesztési területe az újraparosítás stratégiája. Országos és megyei, valamint települési szinten vizsgálva is a gazdasági fejlődés, valamint az ésszerű növekedés a kis- és középvállalkozások potenciális tartalékainak felszínre hozásában rejlik (Bridge et al., 1998). Ezek a vállalkozások foglalkoztatják a munkavállalók kétharmadát, valamint állítják elő a hazai GDP felét (Kállai et al., 2008). A rendszerváltozás évében a mezőgazdaság még a GDP 13,7 %-át adta és az exportbevétel 22,8 %-át termelte, 17,4 %-át foglalkoztatta a munkaképes lakosságnak. Ezek az arányok 2008-ban már 4,4 %-ra, 7,9 %-ra és 4,5 %-ra csökkentek (KSH, 2008). A mezőgazdasági ágazat hozzájárulása a bruttó hozzáadott értékhez 2010-ben már csak 3,8 % volt. (KSH, 2010) A mezőgazdaság GDP és foglalkoztatási adatai önmagukban nem tükrözik annak fontosságát. Rendszerszemléletben vizsgálva megállapítható, hogy további 20-25 % bruttó hazai termék és foglalkoztatás épül rá a gazdaság teljes vertikumában. Ezek a számok kifejezik a mezőgazdaság valódi súlyát, amelyek kritikus tömegként befolyásolják az agrártámogatások szükségességét, vidékfejlesztés volumenét, területi egyenlőtlenségek csökkentését, foglalkoztatás kiegyensúlyozását. Megállapítható továbbá, hogy a fejlett gazdasággal bíró országok, fejlett mezőgazdasággal is bírnak és az ágazat jelentősége vitathatatlan (Kovács, 2006; Széles, 2006; Mile, 2014). A bruttó hozzáadott érték és a foglalkoztatás alapján megállapíthatjuk, hogy a megyében fontos szerepet tölt be a mezőgazdaság, mely két évtizednyi foglalkoztatási szerepcsökkenése után kezd magára találni (Nagyné – Balcsók, 2006). Jellemzi a

mezőgazdaságot továbbá a munkahelyteremtés, népességmegtartó erő (Szabó, 2012), tőkevonzó képesség, környezetvédelem, lakosság önazonosságtudat fejlődése és az alacsony pénzmultiplikációs hatás (ifj. Sinóros-Szabó, 2018). A mezőgazdaság és a regionális fejlesztés egymást kölcsönösen feltételező meghatározottsága rendszerszemléletben vizsgálható, s ennek eredményei határozzák meg alapvetően a technológiai és gazdasági fejlesztést, a társadalmi kohéziót elősegítő társadalmi fejlesztést, illetve a természeti környezettel harmóniában lévő fejlesztési megoldásokat és tevékenységeket (Nagy - Sinóros-Szabó, 2014). Szükséges a minél alaposabb, részletesebb megismerés, mert modernkori mezőgazdaságunkkal szembeni egyre jelentősebb kihívás, hogy az egyre növekvő népesség élelmiszer szükségletét egyre kisebb területen kell előállítani (Takács és Sinóros-Szabó, 2019). E gondolkodásmód még inkább érvényesül és megerősödik, ha határszomszédos térkörnyezeteket vizsgálunk, mint amilyen Szabolcs-Szatmár-Bereg megye (Sinóros-Szabó, 2012). A fejlesztési folyamatok összekapcsoló szerepe és jellege a különböző társadalmi, gazdasági és természeti környezetekre jól kivetíthető és érvényesülése adaptív megoldásokban gyökerezik (Sinóros-Szabó, 2018). Ennek megoldására fel kell tárni a jellemző erősségeket, gyengeségeket, valamint a gazdaságilag megalapozott fejlesztési területeket (Nagy et al., 2014).

2. Anyag és módszer

A dolgozatunkban Szabolcs-Szatmár-Bereg megye mezőgazdaságát vizsgáltuk a gazdálkodók véleményein, tapasztalatain keresztül. Kutatást végeztünk a kukorica és az őszi búza, mint két legfontosabb szántóföldi gabonaféle termesztésével foglalkozó szervezetek között. A vizsgálat alapsokasága a megye mezőgazdasági vállalkozói világa, amelyhez hozzáférést a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében található, hatvan, Nemzeti Agrár Kamarai falugazdászokon keresztül nyertünk. Őket kerestük meg elektronikus úton a NAK megyei igazgatóságának segítségével, zárt típusú kérdőívvel a Google űrlapok program használatával (CAPI - Computer-Aided-Personal-Interview). A kérdőívet elektronikus formában juttattuk el a falugazdászokhoz és elektronikus formában küldték vissza a válaszokat. A kapcsolatok kimutatására korrelációs együttható elemzést végeztünk. A gazdáknak feleletválasztós, számérték megadása és 5 fokozatú Likert skálán (két szélsőséges érték közötti mérési skála) volt lehetőségük választ adni a kérdésekre, 1-kevésbé, 5-nagyon szöveges magyarázattal. Jó megoldás volt az oly jól ismert és mögöttes értéktartományát tekintve is kiválóan kezelhető, öt fokozatot választani, mert mindenki az iskolai osztályzatok értékéhez tudta kötni az egyes számok értékét. A kérdőívben ezen kívül még a SWOT analízis módszerét használtuk kérdésekre adható válaszok értékeinek. A kérdések fókuszában a szántóföldi növénytermesztést végző gazdaságok megismerése szerepelt.

A falugazdászok töltötték ki a kérdőívet az ügyfélkörükre (400-450 gazdálkodó/falugazdász) leginkább jellemző szubjektív és objektív ismereteik alapján valamint egy-egy véletlenszerűen kiválasztott, ügyfélkörükben lévő, szántóföldi növénytermesztést végző gazdálkodóval közösen, hogy megismerjük a növénytermeléshez kapcsolódó adatokat. Meggyőző, nagy létszámú adatbázison alapul a falugazdászok ismerete. (kb. 8000 ügyfél/év) A véletlenszerűség megvalósulása okán a kutatást reprezentatívnak tekintjük. A kutatás kezdetének eszmei időpontja 2018. december 12. Zárása 2019. szeptember 15. Mintavevő 60 fő. Mintavétel eszmei létszáma 8000 fő.

Mintavétel: A kérdőívet minden falugazdásznak kiküldtük, a visszaérkezési arány: 98.3 %, 59/60. A részletesebb válaszadás növelése érdekében az alábbi módszereket alkalmaztuk: motiváló, felkérő levél az igazgatóságon keresztül, telefonos és személyes kérdés és válaszadás. Az eredmények azért általánosíthatók a teljes megyére, mert ez a mintavételi csoport látja el a kapcsolattartást, információ átadást, gazdálkodói tevékenységükhöz kapcsolódó mindennemű segítségnyújtást. A kitöltést befolyásolhatták a következő tényezők: internet hozzáférés (falugazdász biztosította az internet elérést), érdeklődés és elkötelezettség a téma iránt. Eredményeink interpretálásakor ezen ismérveket figyelembe vesszük.

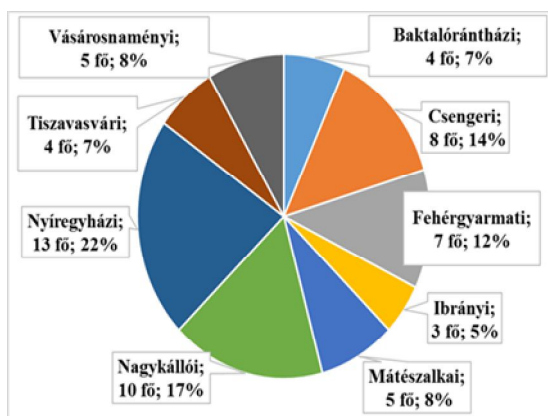
3. Eredmények és értékelésük

A tanulmányban szereplő grafikonok megmutatják a vizsgálatban részt vevők adatait és értékelési pontjait valamint egy adott kérdésről alkotott véleményüket (1-5. ábra). Az táblázatok adatai a SWOT analízis eredményét mutatja meg a publikációban (1-2. táblázat). Vizsgáljuk a munkaerő képzésének fontosságát is (3-4.táblázat). A foglalkoztatás és a humánerő szaktudása megyére jellemző értékeként vizsgálom az eredményeket. A táblázat és az ábrák százalékos értékeket jelenítenek meg.

A kitöltők között közel négyszer annyi férfi (47 fő, 80 %) volt, mint nő (12 fő, 20 %). A megye mezőgazdaságának egészében jellemzően döntően nagyobb arányban férfiak dolgoznak.

Az életkor megoszlása alapján: 40 év alatt 11 fő (19 %). 40 év felett 48 fő (81 %). A gazdálkodók átlagéletkora 49,06 év. A gazdák életkorának átlagtól való átlagos eltérése – 24 és +16év.

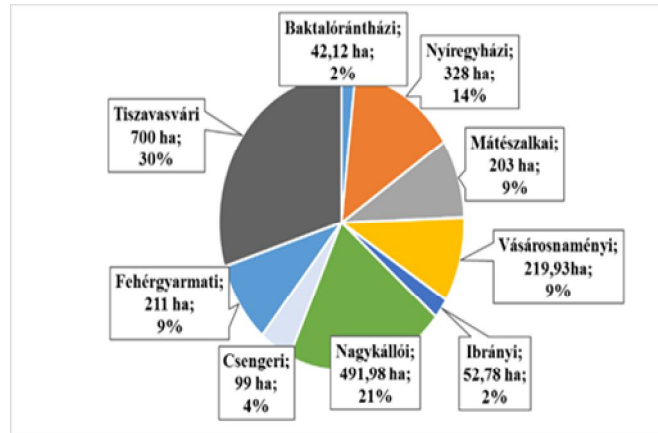
A felmérésben résztvevők iskolai végzettség szerint négy csoportba soroltam. Felsőfokú 10 fő (17 %), középfokú 39 fő (66 %), alacsonyfokú 7 fő (12%) és nincs iskolai végzettsége 3 fő (5 %). Mezőgazdasági végzettség tekintetében, rendelkezik vele 53 fő (90 %) és nincs mezőgazdasági végzettsége 6 fő (10 %).

1. ábra: A gazdálkodók földrajzi elhelyezkedése, járásonként

Forrás: saját kutatás (2019)

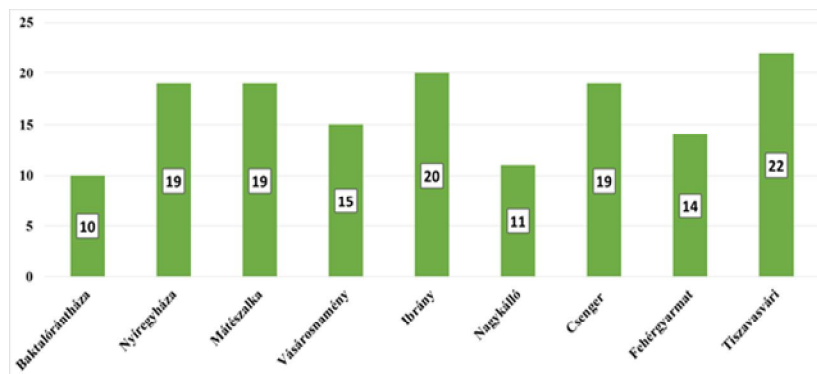
Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a felmérésben résztvevők, az ábrán látható százalékban vettek részt a különböző járásokból (1. ábra). A 13 megyei járásból a grafikonon láthatóakból kaptam adatot.

2. ábra: A gazdálkodók szántóterületének nagysága és járási elhelyezkedése

Forrás: saját kutatás (2019)

A kitöltők által megadott szántóterület nagysága hektárban (2. ábra). A gazdálkodók területnagysága 1-470 ha között mozog, átlagosan 40,16 ha területen gazdálkodnak, a területnagyság szórása 72,7 ha. A saját tulajdonú szántóterületek nagyság 0-380 ha között van, ebből átlagosan 31,48 ha saját tulajdonú, ennek szórása 57,6 ha. Az egyéb művelési ágba tartozó területnagyság 0-200 ha között van, átlagosan 9,07 ha, ennek szórása 28,3 ha.. A legnagyobb területnagyságot a Tiszavasvári (700 ha), a legkisebbet pedig a Baktalórántházi járás (42,12 ha) képviseli.

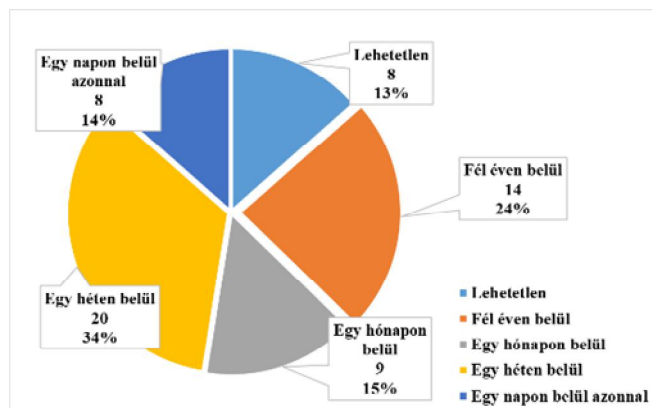
3. ábra: A gazdálkodók szántóterületeinek átlagos aranykorona értéke, járásonként

Forrás: Saját kutatás (2019)

A felmérésben résztvevők által megadott szántóterület jellemző aranykorona (AK) az adott járásokban. A résztvevő gazdák birtokainak átlagos aranykorona értéke 16,24 AK. A legjobb értékkel a Tiszavasvári terület rendelkezik (3. ábra). A járások között ezen értékben jelentős eltérés látható a megművelt szántóterületek között.

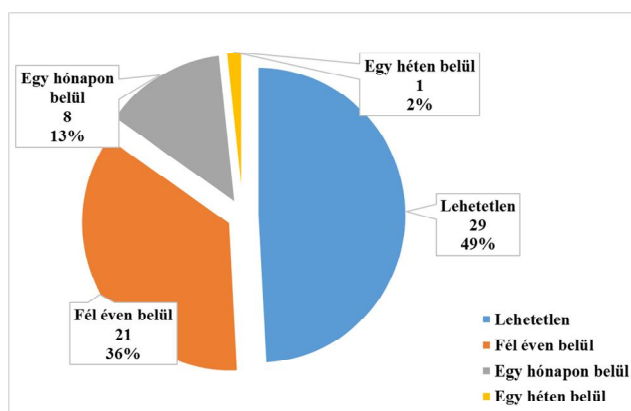
A grafikonon szemléltetett eredményből kiderül, hogy a gazdák nagyfokú munkaerőhiányt tapasztalnak környezetükben (4. ábra).

4. ábra: A szakképzetlen munkaerő alkalmazása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Forrás: saját kutatás (2019)

A kérdőív kérdésére adott válaszból azt az eredményt tudom megállapítani, hogy a gazdák problémaként szembesülnek a szakképzett munkaerő alkalmazásának problematikájával. Felmérésem adatait ábrán szemléltetem (5. ábra). Vizsgálatom eredményére jellemző, hogy a szakképzett munkaerőhiány az ágazat működését veszélyezteti a megyében.

5. ábra: A szakképzett munkaerő alkalmazása Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében

Forrás: saját kutatás (2019)

1. Következtetések és javaslatok

A szakképzetlen munkaerő alkalmazásának problematikája rávilágít, munkaerőhiány van a megyében. A humán erőforrás fejlesztése is utolsó helyen szerepelt a fejlesztési prioritások között (3-4 táblázat). Szakképzetlen munkaerőhöz a válaszadók 23,7 %-a fél év alatt, 15,3 %-a egy hónap alatt, 13,6 %-a pedig egyáltalán nem jut (összesen 52,6 %), viszont a fennmaradó 47,4 % egy héten belül. Szakképzett munkaerőt 49,2% nem talál, 35,6 % fél év, 13,6 % egy hónap, 1,7 % egy héten belül talál. 37,3 % gyengeségként, 5,1 % veszélyként (összesen 42,4 %) tekint a szakképzett munkaerő ellátottságra. A szakképzett munkaerő nagyfokú hiánya ágazati probléma a megyében.

Képzési és foglalkoztatási jelentősége nagy, hiányszakmaként kiemelkedő szerepe kell, legyen a szakképzési döntések előkészítésénél, bevezetésénél. Társadalmi elfogadottságának változása érzékelhető a kereslet megnövekedése miatt. Illetve az anyagi és erkölcsi elismerés jelentős növekedésével. A vállalkozásoknak nagyobb figyelmet kell fordítani a jövőben a humán erő fejlesztésére. A támogatások kérdésében is a képzési, fejlesztési programoknak kell nagyobb hangsúlyt képezniük.

1. Irodalomjegyzék

Ángyán J. (2001): Az európai agrármodell, a magyar útkeresés és a környezetgazdálkodás. Agroinform Kiadóház, Budapest. 308.

Ángyán J. (2005): Agrár-környezetgazdálkodás és vidékfejlesztés az Európai Unióban és Magyarországon. A falu. **XX**: 25-60.

Baranyi B. (2006): A perifériaképződés területi aspektusai Magyarországon. In Baranyi B – Nagy J. (szerk.) Területfejlesztés, Agrárium és Regionalitás Magyarországon. MTA RKK; DE Agrártudományi Centrum, Debrecen. 33-48.

Baranyi B. (2012a): Hanyatló térségek külső (határ menti) perifériákon. In: Jávör A. (főszerk.) Agrártudományi közlemények (Acta Agraria Debreceniensis). Debrecen. **49**: 105-108.

Baranyi B. (2012b): Környezetiparra, újraiparosításra és regionalitásra alapozott társadalmi harmónia. In: Sinóros-Szabó B. (szerk.) Tiszatér-környezet stratégiai fejlesztése. Keleti Háromhatár - Szeglet Kutató- Fejlesztő Központ, Mátészalka. 73-90.

Barta Gy. (1990): Centrum-periféria folyamatok a magyar gazdaság területi fejlődésében? In: tóth J. (szerk.) Tér- idő-társadalom, MTA RKK, Pécs. 170-188.

Béresné Mártha, B. (2009): Az Észak-Alföldi régió helyzete az országos adatok tükrében. In: Gazdálkodás. **53** (1): 16-26.

Bridge, S.-O'Neil, K.-Cromie, S. (1998): Understanding Enterprise, Entrepreneurship and Small Business. Mac Millan Press Ltd, Basingstoke. 20.

Buday-Sántha A. (2012a): Agrártermelés és területfejlesztés. Agrártudományi közlemények (Acta Agraria Debreceniensis), Debrecen. **249**: 129-133.

Buday-Sántha A. (2012b): A magyar agrár- és vidékfejlesztés ellentmondásai, különös tekintettel a környezeti aspektusokra. In: Baranyi B. – Fodor I. (szerk.) Környezetipar, újraiparosítás és regionalitás Magyarországon. MTA KRTK RKI, Pécs-Debrecen. 79-90.

Enyedi Gy. (1994): Az Alföld fejlődésének perspektívái. In: Tímár J. (szerk.) Az „alföldi út” kérdőjelei. Alföld- Kongresszus, MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, Békéscsaba. 13-16.

Enyedi Gy. (1996): Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában. Hilschler Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest. 18-38.

Enyedi Gy. (2005): Európa peremén? In: Nagy E. – Nagy G. (szerk.) Az Európai Unió bővítésének kihívásai- régiók a keleti periférián. III. Alföld Kongresszus (2003. november 28-29.) Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba. 7-11.

Kállay L. – Kissné Kovács E. – Köhegyi K. – Maszlag L. (2008): A kis- és középvállalkozások helyzete, Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium, Budapest. 10.

Kovács J. (2006): Mezőgazdaság és vidéki eltartóképesség. In Baranyi B – Nagy J. (szerk.) Területfejlesztés, Agrárium és Regionalitás Magyarországon. MTA RKK; DE Agrártudományi Centrum, Debrecen. 207-220.

Mészáros, T. (2009): Mire építsük stratégiánkat? Miskolci Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, VII. Nemzetközi Konferencia, Miskolc-Lillafüred. I. 40.

Mile Cs. (2014): A kkv-k szerepe és lehetőségei a fenntartható agrártermelésben. In: Rajnai Z. - Fregan B. - Ozsváth J. (szerk.). 5. Báthory-Brassai Tanulmánykötet II. Óbudai Egyetem, Biztonságtudományi Doktori Iskola, Budapest. 385-394.

Nagy J. (2006): Multifunkcionális mezőgazdaság. In Baranyi B – Nagy J. (szerk.) Területfejlesztés, Agrárium és Regionalitás Magyarországon. MTA RKK; DE ATC, Debrecen. 191-206.

Nagy J. – Sinóros-Szabó B. (2014): Evaluation of technologies and resources from the spartial and social aspects. In: Jávor A. (főszerk.) Agrártudományi közlemények (Acta Agraria Debreceniensis), Debrecen. **59**: 73-75.

Nagy J. – Harsányi G. – Jánosy O. – Harsányi E. – Nagy O. (2014): A regionális fejlődés társadalmi alapjai az Észak-alföldi régióban. In: Jávor A. (főszerk.) Agrártudományi közlemények (Acta Agraria Debreceniensis), Debrecen. **61**: 57 -65.

Nagyné D.D – Balcsók I. (2006): Az egyéni családi gazdaságok szerepe Hajdú-Bihar Megye foglalkoztatásában a rendszerváltozástól napjainkig. In Baranyi B. – Nagy J. (szerk.) Területfejlesztés, Agrárium és Regionalitás Magyarországon. MTA RKK; DE Agrártudományi Centrum, Debrecen. 123-134.

Nemes-Nagy J. (1990): Területi egyenlőtlenségek dimenziói. Adalékok egy „kvázi-elmélethez”, Tér és Társadalom. **2**: 15-30.

Nemes-Nagy J. (1996): Centrumok és perifériák a piac gazdasági átmenetében. Földrajzi Közlemények. **2-3**: 31-48.

Horváth P. (2012): A multifunkcionális mezőgazdaság szerepének értelmezése regionális dimenziókban. Agrártudományi közlemények (Acta Agraria Debreceniensis), Debrecen. **49**: 177-181.

ifj. Sinóros-Szabó B. (2018): Moduláris rendszerű tanüzemek a vidékfejlesztés szolgálatában. In: Nagy J. (szerk.). Hangsúlyok a térfejlesztésben. Debrecen. 371-382.

Sinóros-Szabó B. (2012): A Tisza térkörnyezetére alapozott vidékfejlesztés. In: Tóthmérész B. (szerk.). Acta Biologica Debrecina, Debrecen. **27**: 169-176.

Sinóros-Szabó B. (2018): A fejlesztés új dimenziói – valóság a mérhető világon túl. In: Nagy J. (szerk.). Hangsúlyok a térfejlesztésben, Debrecen. 13-24.

Szabó F. (2012): A foglalkoztatás alakulása az Észak-alföldi régióban. In: Jávor A. (főszerk.) Agrártudományi közlemények (Acta Agraria Debreceniensis), Debrecen. **52**: 109 -111.

Széles A. (2006): A mezőgazdaság vidéki foglalkoztatásban betöltött szerepét módosító tényezők. In: Baranyi B - Nagy J. (szerk.) Területfejlesztés, Agrárium és Regionalitás Magyarországon. MTA RKK; DE Agrártudományi Centrum, Debrecen. 111-122.

Szűcs J. (1983): Vázlat Európa három történelmi régiójáról. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 136.

Takács I. (2010): A történelmi Szatmár Megye gazdasági újraegyesülésének esélyei a határok elválasztó szerepének megszűnését követően. In: Szabó B. - Szabó M. - Szele T. (szerk.) VI. Kárpát-Medencei Környezettudományi Konferencia, Előadások és posztterek összefoglalói, Nyíregyházi Főiskola. 97.

Takács I. - Sinóros-Szabó B. (2019): Növényvédelmi költségek csökkentése, kutatási eredményekre alapozva. Rurális térségek a 21. században tudományos konferencia, Szent István Egyetem, Gödöllő. 222-230.

KSH (2008): <http://www.ksh.hu>, Elérve: 2019. november 25. 17:53

KSH (2010): <http://www.ksh.hu>, Elérve: 2019. november 25. 17:32

¹PhD student, Sályi István Doctoral School,

²professor, Department of Materials Science and Engineering

Abstract

Keywords: high strength steels, light alloys, advanced materials, sheet metal forming

Abstract. In this paper, some recent developments in materials applied in sheet metal forming processes in automotive industry will be overviewed, furthermore its contradictory demands on developments will be summarized. Better performance with lower consumption and lower harmful emission, more safety and comfort are hardly available simultaneously with conventional materials and conventional manufacturing processes. These requirements are the main factors which support the continuous material and technological developments in sheet metal forming.

Introduction

The automotive industry is always a key industry for sheet metal forming. Accordingly, the requirements imposed on the automotive industry are also decisive for sheet metal forming. The automotive industry has recently faced very contradictory requirements: lower performance, lower fuel consumption, lower emissions, higher comfort and increased safety are basic requirements that are not, or only partially, met by conventional materials. Meeting these, sometimes, contradictory requirements is the biggest challenge and driving force for the automotive industry and, at the same time, for sheet metal forming, too. One of the most important ways to meet these versatile requirements is to use the principles and methods of weight reduction, while at the same time meeting the requirements of safety.

The most important driving forces for the automotive industry, and with that for sheet metal forming, are derived from three main factors, such as, customer, that requires higher safety, more economical (low fuel consumption), more comfortable and efficient vehicles. The second factor is the legal requirements, which aim reduction of consumption and less harmful emissions. Finally, the global market competition, which leads to find a solution to meet all the mentioned requirements. Reduced consumption and less harmful emissions are contradictory requirements. In order to ensure weight reduction and smaller sheet thickness, increase safety, the solution would be decreasing size, using high strength materials, what has unfavorable consequence would be reducing formability to improve material protection [5].

In Figure 1, it can be seen the energy requirements for combined city/highway driving. In the figure, they are accounted for as part of the engine and parasitic losses. While in the Figure 2, it is shown an overview of energy conversion efficiencies in a vehicle.

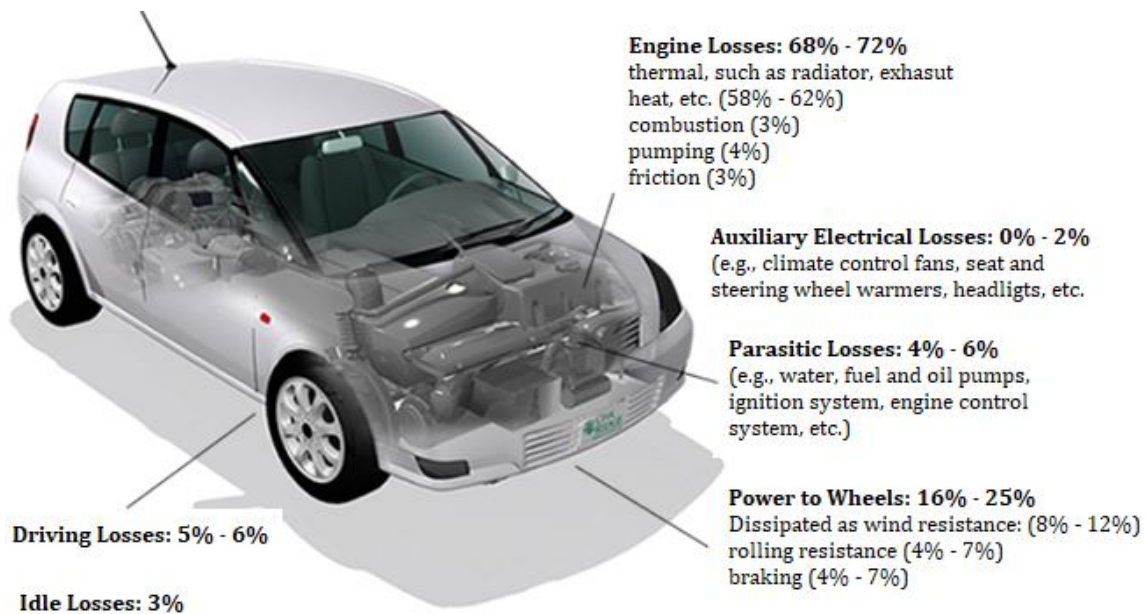

Figure 1 The energy requirements for combined city/highway driving [2]

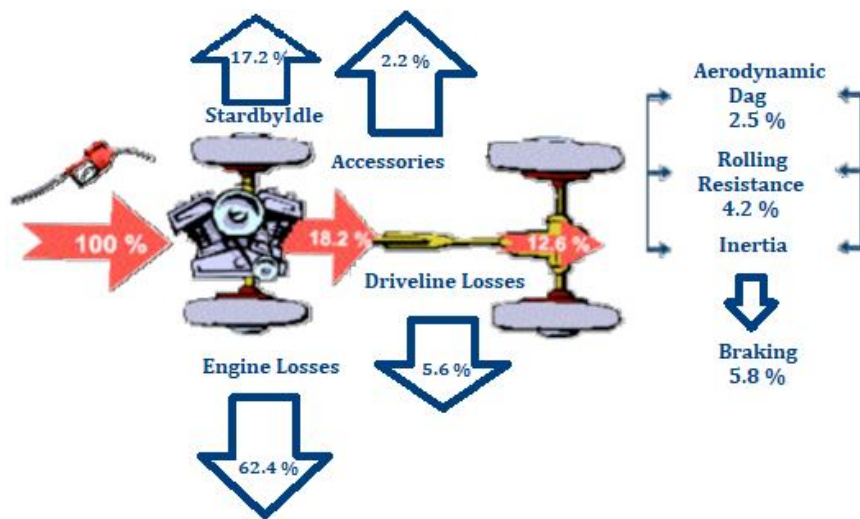
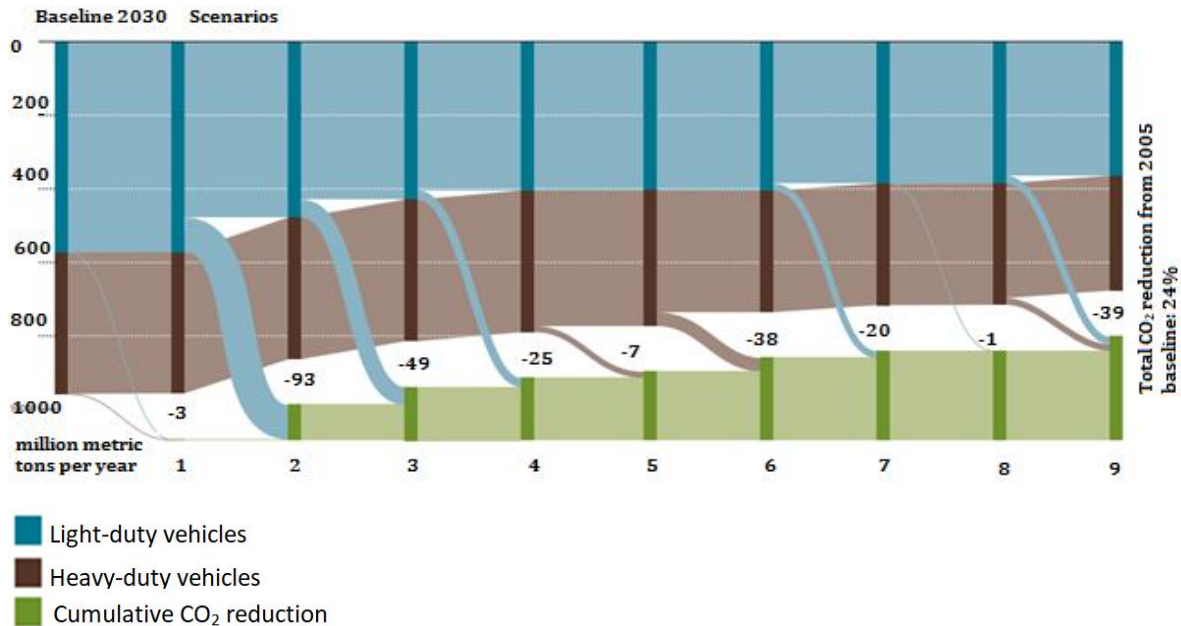

Figure 2 Overview of Energy Conversion Efficiencies in a Vehicle [5]

Direct CO₂ emissions from light- and heavy-duty vehicles in the EU

In the Table 1, it is demonstrated important values and estimative related to CO₂ emissions in the EU [3].

CO₂ targets according to New European Driving Cycle (NEDC), with equivalent reductions for light commercial vehicles.

1. Incorporating road transport into the EU Emissions Trading Scheme (ETS)
2. Introducing a passenger car CO₂ target of 78 g/km for 2025 and 60 g/km 2030.
3. Introducing a passenger car CO₂ target of 68 g/km for 2025 and 42 g/km 2030.
4. Introducing a 15% non-to-exceed limit for real-world CO₂ emissions
5. Introducing a heavy duty CO₂ target by 2025
6. Introducing a heavy duty CO₂ target by 2020
7. Increasing the market share of new electric vehicles to 23% by 2030
8. Increasing the share of biofuels
9. Increasing fuel taxes by 20 cents per litre.

In July 2012, the European Commission came forward with a regulatory proposal to set a 2020 target of 95 g/km for newly registered vehicles. The regulation was formally adopted in March 2014. It sets individual targets for manufacturers, depending on the average vehicle weight of a manufacturer's fleet, and requires all manufacturers to reduce CO₂ emissions by 27% compared to their individual 2015 targets and the regulation will be phased in later, so that only in 2021 all vehicles will be taken into account [3].

Safety and comfort

In the Figure 3, it is shown the human factors solutions, which represent a significant part of the design process when developing or upgrading a vehicle.

It is important, when developing platform improvements, to balance occupant safety and effectiveness with the vehicle's automotive and performance requirements.

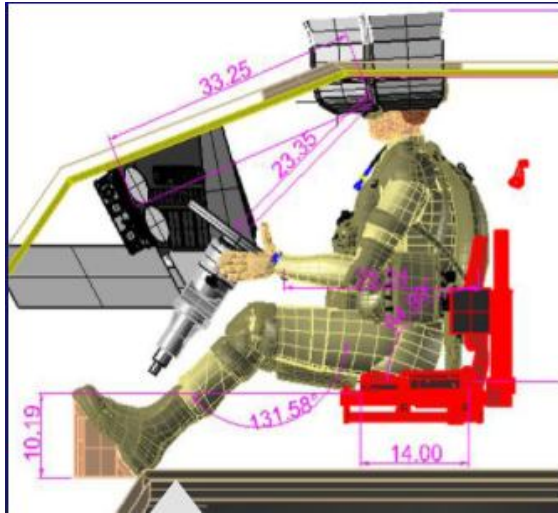

Figure 3 The human factors solutions [4]

Many human factors elements should be addressed, such as, ingress and egress, seating position, instrumentation, controls, as well as operator and crew visibility through windshield, windows, mirrors, or cameras. Space claim, material trade-offs, and subsystem compatibility issues are often overcome as they are identified during development projects. The space claim issues or ergonomic challenges should be identified early in the design process and corrected before the subsequent integration steps [5].

Vehicle Mass Distribution [5]

Several studies have examined the distribution of mass within typical vehicles. In figure 4 it is shown a mass distribution in a passenger car (according to component groups) with the body, about 43% of the total vehicle mass, is the single heaviest group; followed by the powertrain and chassis, in almost equal proportions, at 27% and 26%, respectively. More recently, it was also found that within the body group, the unit-body, or body-in-white (BIW), is the single largest component, with about 28% of the total vehicle mass, while glass is 3%, the interior 10% and 4% others [1].

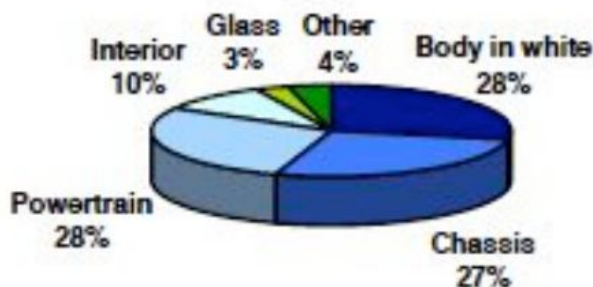

Figure 4 Vehicle mass distribution by subsystem (Bandivadekar, 2008) [5]

Nowadays, among all important requirements mentioned before, the Formability for New Materials should be strongly considered in BIW (body in white) concept.

It is of great importance to find a good compromise between strength and formability properties, as using higher strength materials the formability decreases. The ultimate tensile strength and the total elongation has a hyperbolic relationship, i.e. lower strength with better formability and higher strength with lower formability. One of the main tendencies in the automotive industry is the application of light-weight design principles, what from the side of materials science, can be met by applying materials with high specific strength (UTS/ρ) and high specific stiffness (E/ρ). Considering these properties, the application of high strength steels, light metals and alloys (particularly aluminum and magnesium), as well as an increasing amount of various non-metallic materials.

Since in car manufacturing, the ratio of ferrous metals and alloys is still the dominant one, therefore, first we overlook the recent developments in steel materials. Enhanced stiffness together with weight reduction resulted in the development and wide-spread application of various grades of high strength steels as shown in Figure 5. In this Figure, the most significant developments achieved during the last 35-40 years in steel research are shown. From this figure, it can be seen that from the elaboration and first industrial application of various micro-alloyed steels in the mid-seventieth of the last century, there is a continuous pressure on steel development leading to the appearance of new advanced steel materials practically in each five years [1].

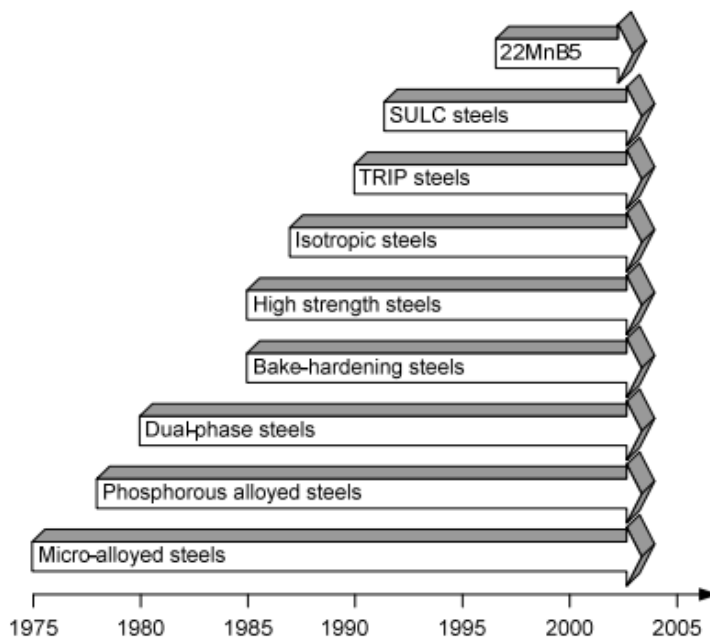

Figure 5 – Steel developments for the automotive industry during the last 30 years [7]

Recently, completely new generations of high strength steels were developed. These are called as Extra Advanced High Strength Steels (X-AHSS) and Ultra Advanced High Strength Steels (UAHSS). The product of the tensile strength and the total elongation for X-AHSS steels can be increased up to $C = 40,000$ whilst for U-AHSS steels this hyperbolic constant can achieve even up to $C = 60,000 - 65,000$. It means for example that at a given total elongation the tensile strength may be 3-4 times higher while the ductility may be the same or even higher than the value for

conventional high strength steels shown in Figure 5. In Figure 6, these X-AHSS and U-AHSS steels are shown [7].

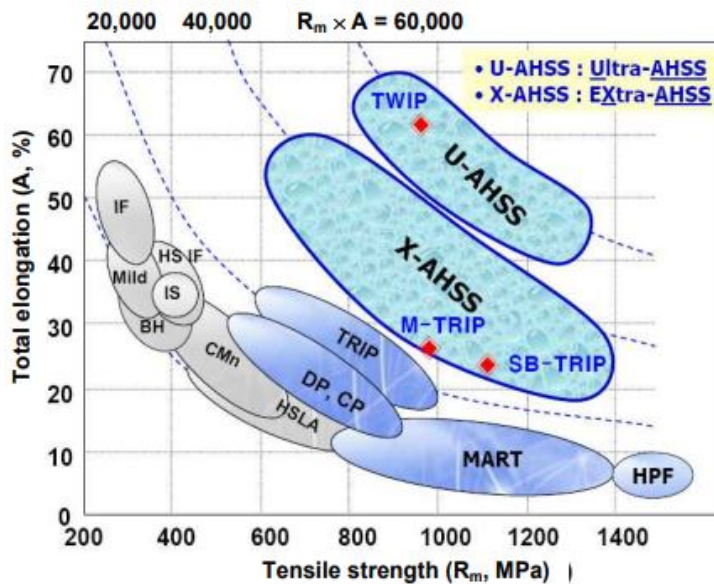

Figure 6 – Tensile strength vs. total elongation for X-AHSS and U-AHSS [7]

The X-AHSS steels may be regarded as the further developed version of TRIP steels. These extra-advanced and ultra-advanced high strength steels were first developed and applied in the automotive industry of the Far East automotive super powers, i.e. Japan and Korea. In the group of X-AHSS steels there are three main subgroups, namely: the FB-TRIP, SB-TRIP and the M-TRIP steels [7].

The FB-TRIP steels have ferrite-bainitic microstructure and they are excellent in those applications where good stretching-flanging and hole expansion properties are expected. The SB-TRIP steels have nano-sized lamellar type, carbide-free bainite matrix with low amount of rest-austenite. On the basis of this microstructure they are called as Super-Bainitic TRIP steels. They have extra high strength ($R_m = 1600$ MPa) together with good formability (the total elongation is $A_{80} = 27-30$ %). The third subgroup, i.e. the M-TRIP steels can be found in the upper third range of X-AHSS steels. They got their name also reflecting their microstructure: there are some rest-austenite phases among the small nano-sized, lamellar martensite matrix [7].

The U-AHSS steels can be found at the top edge of recent high strength steel developments. TWIP steels are one of the most excellent representatives of this group. The name Twinning Induced Plasticity reflects the main characteristics of deformation mechanism of this steel, i.e. a large number of twinning occur during plastic deformation. Due to the deformation twinning, this steel has extra high hardening capability with a great value of hardening exponent since during twinning the microstructure becomes finer and finer. The grain boundaries arising from the twinning deformation result in extreme high strength increase. TWIP steels thus can be characterized besides the extreme high strength with very large uniform elongation due to the high value of strain hardening exponent: it may achieve $n = 0,4$ which leads to 50 % uniform elongation

and more than 65 % total elongation. Thus, the $R_m \times A_{80}$ product can reach the constant value $C = 65,000$ [7].

The application of non-ferrous (light metals) and non-metallic materials is one of the most evident solutions concerning the light weight design principles in the automotive industry. Among light metals, the application of aluminum and magnesium alloys are in the forefront in car manufacturing. Due to their low density both light metals are very important concerning the reduction of consumption and CO₂ emission. This is the main reason that nearly all prime car manufacturers at least in the premium segment of their production have already made or at least announced a model made of basically completely from light alloys [8].

Due to the increasing demand for environment-friendly vehicles requiring reduced fuel consumption and weight, besides steel as structural material, aluminum alloys in automobiles are recently also widely used in car manufacturing for body-in-white production, and their ratio will even further increase according to the application trends shown in Figure 7 [8].

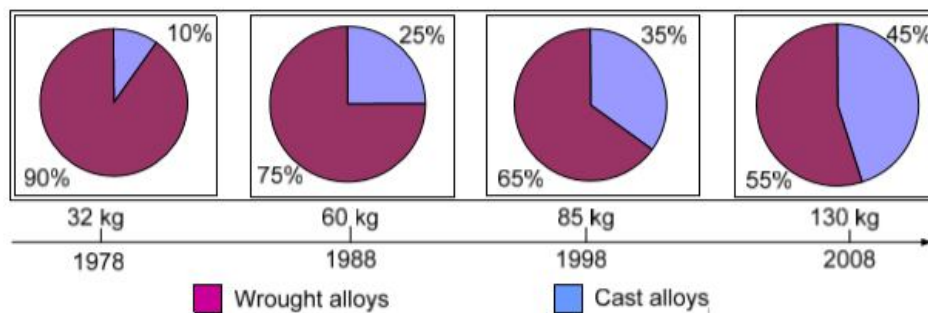

Figure 7 Application trends for body-in-white production

Costs

When alternative materials are used to perform lightweighting, studies have found that on average, weight reduction would cost \$2 to \$3.50 per kg of weight saved (Bandivadekar, 2008).

To get a sense of the potential applications of lightweight materials in vehicles and their corresponding manufacturing costs, results from different case studies, most examining lightweighting the BIW, available in the literature have been summarized by Bandivadekar (2008) and are presented in Table 4. The point at which mass reduction minimizes vehicle cost and complexity should be determined before the design is finalized with particular structural materials and component choices (Malen, 2007). Ultimately, these new materials technologies are expected to increase costs, meaning that price increases will be passed on to consumers. However, the impact of such vehicle sales price increases should be somewhat mitigated by the potential savings in fuel costs over the vehicle's operating lifespan.

Table 4. Incremental manufacturing cost compared to conventional steel alternative (Bandivadekar, 2008)

Lightweight vehicle /component	Incremental OEM cost	Weight reduction	US\$ per kg reduction	Volume per year	Source
General lightweight vehicle	-	-	2.20 to 3.70	-	NRC 2002
High strength steel (HSS)-intensive					
Front end	-\$13	11 kg	-1.20	-	Roth 2006
SUV frame	-	(-23 %)	0.68	220,000	Altair 2003
Body-in-white	-\$32-52	52-67 kg	-1.00 to -0.47	225,000	Shaw 2002
Aluminium-intensive					
Vehicle	\$661	346 kg	1.91	200,000	Stodolsky 1995
Unibody	\$537	138 kg	3.88	500,000	Han 1994
Polymer composites-intensive					
Body (glass fiber reinforced)	\$400	127 kg	3.16	100,000	Kang 1998
Body (glass fiber-thermoset)	\$930	68 kg	13.68	250,000	Dieffenbach 1996
Body (carbon fiber reinforced)	-	-	2.20 to 8.82	-	Das 2001
Body (carbon fiber reinforced)	\$900	196 kg	4.59	100,000	Kang 1998
Body (carbon fiber-thermoset)	\$728	114 kg	6.39	100,000	Mascarin 1995
Vehicle (carbon fiber)	\$2,926	444 kg	6.59	200,000	Stodolsky 1995
Body (carbon fiber-thermoplastic)	\$1,140	145 kg	7.86	250,000	Dieffenbach 1996

Summary

Advanced engineering materials can play an important role in improving the efficiency of transportation engines and vehicles. Weight reduction targets are frequently set as a means to increase the fuel economy of vehicles, thereby reducing exhaust emissions. By reducing mass of the vehicle's main body and chassis structure, secondary weight and cost savings can be realized by downsizing subsystems through the mass decomposing effect. In addition, weight reduction has many significant secondary benefits, improving performance and handling dynamics. Lightweighting materials, including AHSS, aluminum, magnesium and titanium alloys, along with composites have significant potential to reduce BIW mass. With the exception of Ti alloys, Table 5 summarizes the highlights and challenges associated with each material.

Table 5. Summary of alternative lightweight automotive materials (Bandivadekar, 2008) [1]

Material	Current use	Merits	Challenges
Aluminum	130 kg/vehicle, 80% are cast parts e.g. engine block, wheels	- Can be recycled - Manufacturers familiar with metal forming	-High cost of Al -Stamped sheet is harder to form than steel -Softer and more vulnerable to scratches -Harder to spot weld, uses more labor-intensive adhesive bonding
High-strength steel	180 kg/vehicle, in structural components e.g. pillars, rails, rail reinforcements	Makes use of existing vehicle manufacturing infrastructure; there is OEM support for near-term use	-more expensive at higher volume scale -Lower strength-to-weight ratio compared to other lightweight materials
Magnesium	3.5 kg/vehicle, mostly thin-walled cast parts e.g. instrument panels and cross car beams, knee bolsters, seat frames, intake manifolds, valve covers	Low density, offering good strength-to-weight ratio.	-Higher cost of magnesium components -Production of magnesium in sheet and extruded forms
Glass-fiber reinforced polymer composite	Some drive shafts, bumpers, roof, beams and internal structures	Highest strength-to-weight ratio, offering significant weight-saving benefit	-Long production cycle time, more expensive at higher volume scale -Cannot be recycled
Carbon-fiber reinforced polymer composite	Some drive shafts, bumpers, roof, beams and internal structures	Highest strength-to-weight ratio, offering significant weight-saving benefit	-As with glass fiber composites -High cost of fibers (\$17-22/kg)

Acknowledgements

This research work started in the framework of TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 project and is continued in the project entitled Material Developments for the Automotive Industry within the project TÁMOP-4.2.2.A-11/1/KONV-2012-0029. Both projects are supported by the New Hungarian Development Plan and jointly financed by the European Union and European Social Fund.

References

[1] Bandivadekar, K. Bodek, L. Cheah, C. Evans, T. Groode, J. Heywood, E. Kasseris, M. Kromer, M. Weiss, On the Road in 2035: Reducing Transportation's Petroleum Consumption and GHG Emissions Laboratory for Energy and the Environment, Report No. LFEE 2008-05 RP, Massachusetts Institute of Technology, July, 2008

[2] The official U.S. government source for fuel economy information. "Where the Energy Goes: Gasoline Vehicles."

Web. 14 Oct. 2019

<<https://www.fueleconomy.gov/feg/atv.shtml>>.

[3] European vehicle market statistics: Pocketbook 2016/2017. "A statistical portrait of passenger car, light commercial and heavy-duty vehicle fleets in the European Union (EU) from 2001 to 2015".

Web. 14 Oct. 2019

<https://theicct.org/sites/default/files/publications/ICCT_Pocketbook_2016.pdf>.

[4] NATC Engineering. Safety and comfort.

Web. 15 Oct. 2019

<<https://natc-ht.com/engineering/engineering-2/>>.

[5] Advanced, Lightweight Materials Development and Technology for Increasing Vehicle Efficiency

Web. 15 Oct. 2019

<http://www.kvastainless.com/pdf/KVA_lightweighting_X1.pdf>.

[6] Costs

Web. 16 Oct. 2019

<http://www.kvastainless.com/pdf/KVA_lightweighting_X1.pdf>.

[7] Tisza, M., 'Recent development trends in sheet metal forming and Advanced Materials in Sheet Metal Forming' Key Engineering Materials Vol. 581 (2014) pp 137-142

[8] Tisza, M., Czinege, I. (2018) 'Aluminium alloys in automobiles, Comparative study of the application of steels and aluminium in lightweight production of automotive parts', International Journal of Lightweight Materials and Manufacture, p.4.

1. Bevezetés

A játékosítás (angolul gamification) évek óta töretlen népszerűségnek örvend. Az élet szinte minden területén találunk olyan folyamatokat, melyeket élvezetesebbé, hatékonyabbá tehetünk a játékokból kölcsönzött elemek felhasználásával [1]. Cikkünkben két olyan, a Debreceni Egyetem Informatikai Karán végzett kutatást mutatunk be, melyek a játékosítás alkalmazási lehetőségeit vizsgálják a képességfejlesztés területén.

A ProgCont a kar által 2011-ben elindított online kiértékelő rendszer, mely felületén programozási feladatokat érhetünk el, továbbá egy automatikus tesztelési mechanizmus segítségével meg is győződhetünk a megoldásaink helyességéről. Az oldal 2014 óta nem csak a kari szervezésű programozó csapatversenyek lebonyolítását segíti, hanem több programozással kapcsolatos kurzus számonkéréseit is a felületén támogatjuk [2]. A rendszer adatbázisában többszáz korábbi zárthelyi feladat érhető el, így az otthoni használatával felkészülhetnek a hallgatók a soron következő számonkérésükre. 2016-ban kezdtük el egy olyan alkalmazás fejlesztését, mely kezdetben a kiértékelő rendszer webszolgáltatásához kapcsolódott, így elsősorban az adatbázisban szereplő feladatok, felhasználók és beküldéseik adataira támaszkodva játékosította az otthoni gyakorlás folyamatát [3]. Az évek során több programozással foglalkozó kurzust támogattunk az alkalmazással, jelenleg a tavaly őszi PEME konferencián is bemutatott architektúrába ültetjük át.

Az EFOP 3.6.3 projekt keretében egy új kutatást kezdtünk 2019. októberében, mely immár a vizualizáció terén vizsgálja a játékosítás felhasználási lehetőségeit. Több évtizede alkalmaznak különféle tesztek vizuális (térlátási) képességek mérésére. A klasszikus *Mental Cutting Test* és a *Mental Rotation Test* [4, 5] egyaránt papíralapon készült, azonban ma már rendelkezésre állnak a megfelelő technológiák arra, hogy alkalmazások segítségével támogathassuk a felkészülés folyamatát. A kutatást egy olyan Android-alapú alkalmazás fejlesztésével kezdtük meg, mely a kiterjesztett valóság (AR) és a játékosítás lehetőségeit igyekszik kombinálni a képességek minél hatékonyabb fejlesztése céljából.

2. A JÁTÉKOSÍTÁS

2.1. A játékosítás fogalma

A játékosításnak több, egymáshoz hasonló, de mégis részleteiben eltérő megfogalmazása létezik. Valamennyiben közös a játékból kölcsönzött elemek megjelenése, azonban az alkalmazás kidolgozottsága, és bonyolultsága alapján már eltérő véleményekkel találkozhatunk. A kutatásunk során Karl M. Kapp definíciója alapján indultunk ki: *Gamification is using game based mechanics, aesthetics and game thinking to engage people, motivate action, promote learning, and solve problems*

– *A játékosítás játékalapú mechanizmusokkal, esztétikával és játékos gondolkodással motiválja az embereket, cselekvésre készíti őket, segíti a tanulást és a problémamegoldást.*

A játékosítás tehát nem arról szól, hogy egy játékot készítünk az adott probléma köré, hanem a játékokból kölcsönzött elemeket olyan módon illesztjük a kiválasztott folyamatra, hogy segítségükkel elérhessük a fentebb megfogalmazott célokat. A játékosítás tehát folyamatközpontú, hiszen absztrakt elemeket illesztünk egy folyamatra a jól ismert tulajdonságaik, a céljaink és a célközönség ismertetőjegyei alapján.

2.2. A játékosítás leggyakoribb elemei

Küldetések – Alakítsuk az unalmas gyakorlást élvezhetőbb feladatokká. Kínáljunk a résztvevők számára eltérő nehézségű küldetéseket az egyes témakörökhöz kapcsolódóan. A felhasználók fejlődése irányíthatóvá is tehető, ha a küldetések között összefüggéseket alakítunk ki és megfelelően vezetjük végig az egyre nehezedő feladatokon. Az állandó küldetések mellett lehetőség szerint különleges, átmenetileg elérhető feladatokat is kínálunk a felhasználók számára, amelyek használatával azonnali aktivitás váltható ki például egy közelgő számonkérés előtt.

Tapasztalati pontok és szintek – A felhasználók tudása nő a különböző küldetések, kihívások, illetve a hozzájuk kapcsolódó feladatok megoldásával. Az aktivitásuk és az általuk megszerzett tapasztalat mennyisége könnyen mérhetővé tehető tapasztalati pontok (XP) használatával. A felhasználókat rangsorolhatjuk és különböző csoportokba is oszthatjuk az általuk megszerzett tapasztalati pontok mennyisége alapján.

Jutalmak és díjak – Nem igazi játék a játék jutalom nélkül. A felhasználók jelvényeket és különböző jutalmakat kapnak, miután teljesítettek egy feladatot. A felhasználók által elért díjak és eredmények a többiek számára is láthatóvá tétele segítheti a versenyszellem kialakulását. A felhasználóknak adhatunk olyan előnyöket vagy bónuszokat is, amelyeket a következő feladatok teljesítése során használhatunk fel.

Közösség – A folyamat interaktívvá tehető, ha növeljük a közösség szerepét. A felhasználókhöz profilokat társíthatunk, amelyek segítségével láthatóvá válnak egymás számára az elért eredményeik. Az elkészülő profilok könnyen listázhatók az alkalmazás bármely részén elhelyezett ranglistákon, de a felhasználók között létrejövő kooperáció vagy éppen versengés alapjául is szolgálhatnak.

Versengés és kooperáció – Ezek az elemek mind részei egy igazi játéknak. Ahhoz, hogy egy játékos megnyerjen egy versenyt, le kell győznie az ellenfelét. Ahhoz, hogy ezt elérje, többet kell teljesítenie a társánál. A résztvevők ösztönzik egymást a jobb teljesítményre akkor, ha szándékosan olyan helyzeteket teremtünk, amikor egymással kell versenyezniük. A felhasználókat azonban kooperáció céljából is összehozhatjuk. Az életben fontos a csapatmunka, nincs ez másként a játékokban sem. Olyan célokat is megfogalmazhatunk, amelyeket a felhasználók csak együttműködéssel érhetnek el, így ösztönözve egymást a hatékonyabb munkára.

Visszajelzés – A felhasználók eredményei több szempontból is rendezhetővé válnak, amely alapján érdemes különböző rangsorokat készíteni. A kutatások szerint komoly motiváló tényező lehet, ha a felhasználók valós visszajelzéseket kapnak a többi felhasználóhoz viszonyított helyzetükről, az eddigi teljesítményükről, továbbá a kitűzött célok távolságáról. Ide tartoznak az eredménytáblák, a

folyamatjelzők, illetve minden olyan felületelem, amely alkalmas egy felhasználó tevékenységének a visszaigazolására akár a kitűzött céljaihoz képest, akár a többi felhasználóhoz viszonyítva.

Idő – A játékosított alkalmazásokban rendszerint jelen van az idő, mint elem: bizonyos tartalmak csak korlátozott ideig érhetőek el, de külön jutalmazandó a rendszeres felhasználói aktivitás is. Az idő egy olyan elem, amely más elemekkel társítva kerül felhasználásra.

Dizájn és technológia – A fenti elemek hatásosabbak, ha egy modern és érdekes megjelenés társul az üzleti logika mellé. A modern technológiák megfelelően támogatják olyan reszponzív felületű alkalmazások elkészítését, amelyek akár más rendszerek webszolgáltatásait is felhasználva tesznek elérhetővé újabb tartalmakat.

3. A PROGRAMOZÁS TANULÁS JÁTÉKOSÍTÁSA

3.1. Követelmények

2017-ben, a fejlesztések megkezdésekor rendelkezésünkre állt a ProgCont rendszer adatbázisa, benne többszáz feladattal és ezernél is több felhasználó közel százezer beküldésével. Az alapelveknek megfelelően a kiértékelő rendszer játékosítását oly módon terveztük meg, hogy az annak alapvető használatát – így a feladatmegoldás folyamatát – ne befolyásolja. A választás egy önálló alkalmazás fejlesztésére esett, melyet ProgContR névre kereszteltünk. Utóbbi a ProgCont rendszer API-jára kapcsolódott, mely biztosította az autentikációt, szolgáltatva az adatbázisban szereplő feladatok adatait, valamint a bejelentkezett felhasználó által feltöltött megoldások eredményeit. Az elkészülő alkalmazással kapcsolatban a következő követelményeket támasztottuk:

- A játékosítás elemei olyan módon kerüljenek felhasználásra, hogy azok alkalmasak legyenek a programozást tanuló hallgatók motivációjának növelésére.
- Az elkészült elemek ne csak megteremtsék, hanem tartsák is fenn a résztvevő hallgatók érdeklődését az alkalmazások használata és a kitűzött feladatok elvégzése iránt.
- Az elkészült elemek nyújtsanak támogatást a felhasználók számára az újabb ismeretek megszerzése során. A küldetések kitűzésével legyen irányítható a hallgatók gyakorlása.
- Az oktatók, tanárok támogatása is valósuljon meg: a hallgatók és diákok aktivitásának, teljesítményének és elért eredményeinek nyomonkövetése legyen megoldható az alkalmazás felületéről, csak úgy, mint a szükséges adminisztráció elvégzése.
- Az előző pontok együttes teljesítésével a rendszer legyen alkalmas a programozással kapcsolatos tantárgyak otthoni felkészülésének támogatására. A hallgatók aktivitását teremtsük meg a szorgalmi időszak teljes időtartama alatt, illetve az irányítottágnak köszönhetően olyan feladatmegoldási technikák és nyelvi eszközök gyakorlását végeztessük el, amelyekre szükségük lehet a következő számonkérések során.

3.2. A megvalósított elemek

A játékosítás kidolgozása során a legnépszerűbb elemeket öt kategóriába osztottuk attól függően, hogy milyen céllal kerülnek megvalósításra. (lásd 1. ábra).

TELJESÍTMÉNYRE ÖSZTÖNZŐ ELEMÉK Küldetések, Kihívások, Párbajok, Bajnokságok, Promóciók	TANULÁST SEGÍTŐ ELEMÉK Megoldási útmutatók, Feladat címkék, Wiki, Sztorik	JUTALMAK Joker, Elsősegély, Csalások, ProgCoin, Napi ajándék	VISSZAJELZÉST NYÚJTÓ ELEMÉK Jelvények, Eredménytáblák, Tapasztalati pontok, Tapasztalati szintek, Érmek, Trófeák, Folyamatjelzők
EGYÉB ELEMÉK Bolt, Idő, Közösség, Dizájn, Hangvétel			

1. ábra. A ProgContR alkalmazás keretében megvalósított elemek a rendeltetésük szerint csoportosítva.

Teljesítményre ösztönző elemek – A játékosított alkalmazás alapját azok az elemek jelentik, amelyek közvetlenül a ProgCont rendszer vagy a ProgContR alkalmazás használatára irányulnak. Ezek segítségével a hallgató számára feladatok teljesítése írható elő, amelyek jól kidolgozott koncepció mentén alkalmasak a hallgató irányítására. Arra, hogy olyan feladatokat is megoldjon, amelyekkel egyébként nem foglalkozna, valamint olyan időszakokban is gyakoroljon, amikor egyébként nem tenné. A siker kulcsa ezen elemek megfelelő alkalmazásában rejlik, hiszen a hallgatók irányítása és a rendszeres gyakorlás megteremtése a siker kulcsát jelentik.

Tanulást segítő elemek – Az alkalmazás egyik alapvető célja az, hogy a hallgatóktól ne csak teljesítményt várjunk el, hanem azok elérése során támogassuk is őket. Ebben a csoportban azok az elemek találhatóak, amelyek egy e-Learning rendszerhez hasonlóan alkalmassá teszik arra az alkalmazást, hogy a felületén ismeretterjesztő anyagok jelenjenek meg. Az e-Learning és a gamification elemei ortogonálisak egymásra, egy didaktikai alkalmazás fejlesztése során megfelelően kombinálhatók a cél eléréséhez.

Jutalmak – Természetesen az eddigi elemek mit sem érnek, ha azokat a hallgatók nem használják. A célok és az oktatást segítő tartalom adottak, már csak azokat az elemeket kell megkeresni, amelyek valódi motivációt alakíthatnak ki a hallgatókban azzal, hogy elismerik az eddigi teljesítményüket. Jutalom alatt azokat az elemeket értem, amelyek a teljesítménnyel arányosan oszthatók és a későbbi teljesítések során előnyhöz juttathatják a hallgatót.

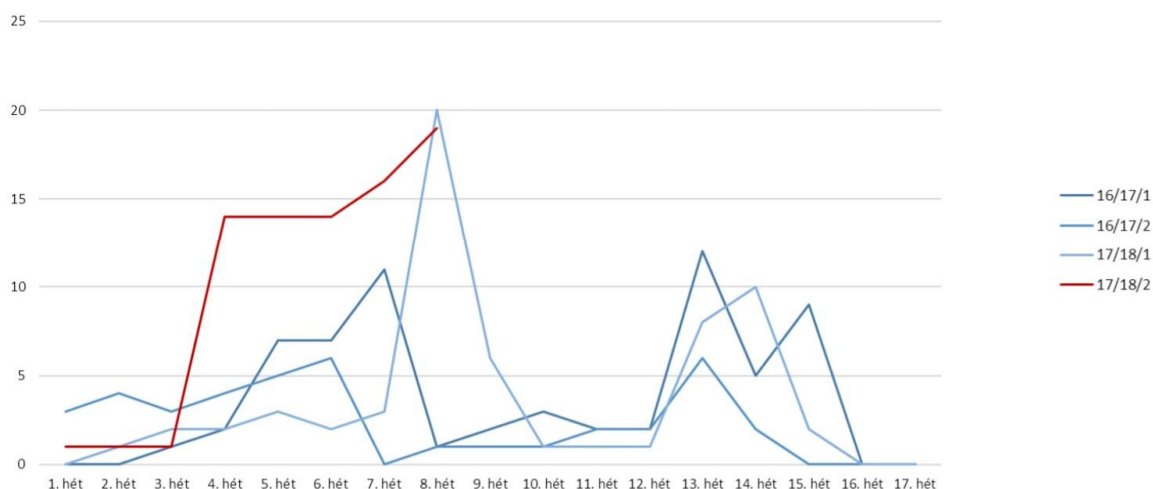
Visszajelzést nyújtó emberek – Ebbe a csoportba azok az elemek tartoznak, amelyek valamilyen módon visszajelzést nyújtanak a hallgató, az oktató, illetve az egész közösség számára az eddig nyújtott teljesítményéről.

Egyéb elemek – Végül, de nem utolsó sorban áttekintem azokat az elemeket is, amelyeket nem sorolok egyik, ezt megelőző kategóriába sem, mégis fontos részét alkotják a játékosított folyamatnak. Ezen elemek vagy az alkalmazás egészében jelen vannak, vagy pedig egy másik elemmel együtt jelennek meg.

3.3. Az eredmények

Az alkalmazást 2017-ben állítottuk üzembe, a kari programozó kurzusok támogatására. Sajnos ezeken a tantárgyakon jelentős a lemorzsolódás annak ellenére, hogy a ProgCont rendszernek köszönhetően többszáz korábbi zárthelyi feladat gyakorolható otthonról, valós kiértékeléssel. Az

autentikációnak köszönhetően pontosan követhető volt az, hogy az egyes hallgatók milyen rendszerességgel gyakorolnak (lásd 2. ábra). A játékosítással sikerült arra rávinnünk a hallgatóinkat, hogy a vizsgált időszakban rendszeresen és többet használják a kiértékelő rendszer felületét. Sajnos azonban a GDPR 2017-es bevezetése kapcsán leállításra került a ProgCont rendszer API-ja, továbbá az összes felhasználói adat eltávolításra került az adatbázisából. Ezek hiányában nem tudtuk elvégezni a vizsgált félév végén az adatok teljes elemzését. Jelenleg egy olyan változat elkészítésén dolgozunk, mely a ProgCont rendszer adatbázisától függetlenül, annak csupán a kiértékelő szolgáltatását használva képes újra játékosítani a gyakorlás folyamatát.

2. ábra. A Magas szintű programozási nyelvek 2 tantárgyat az elmúlt félévek során hallgató felhasználók és a kurzus jelenlegi hallgatói által átlagosan feltöltött kódok mennyisége heti és kurzusonkénti összesítésben. A vízszintes tengely a hetek sorszámát, a függőleges tengely pedig a feltöltött megoldások számát tartalmazza. A vizsgált játékosított alkalmazást a piros vonallal jelzett, 17/18/2-es félév 3. hetében indítottuk el.

4. A TÉRLÁTÁS FEJLESZTÉSÉNEK JÁTÉKOSÍTÁSA

A térlátási képességeket évtizedek óta mérik különböző típusfeladatokkal. Kutatásunk ezek közül kettőt érint: az eredetileg az amerikai egyetemek felvételi eljárásában használt Mental Cutting Test (MCT), valamint a Vanderberg és Kuse által bevezetett Mental Rotation Test (MRT) feladatait. Mindkét típusal azt mérjük, hogy a kitöltő milyen sikerességgel tud 3D-ben konstruált szcenáriók 2D-s vetületei alapján kérdéseket megválaszolni.

A MCT feladataiban egy 3D-s testet metszünk egy 2D-s síkkal, a kitöltőnek pedig azt kell kitalálnia, hogy a test és a sík metszete milyen alakú síkidomot vagy síkidomokat jelöl ki. Az eredeti MCT 25 darab feladatot tartalmaz, melyek mindegyikéhez 5 darab válaszlehetőség szerepel. A feladatok nehézsége változatos: az legegyszerűbb testektől egészen a bonyolultabb kompozíciókig teszi próbára a kitöltő képességeit. Belátható, hogy a teszt ebben a formában gyakorlásra nem igazán alkalmas. Kiválóan méri ugyan annak a személynek a térlátását, aki először találkozik a feladatsorral, ugyanakkor a 25 darab feladat válaszai pillanatok alatt megtanulhatók. A MRT a térbeli forgatás műveletével méri a vizuális képességeinket. A feladatok mindegyike egyetlen, egységnyi méretű kockákból felépített testet tartalmaz, a kitöltőnek pedig többnyire négy

elforgatott társa közül kell kiválasztania azt, amelyik a feladványban szereplő testtel megegyező. A teszt tehát arra kíváncsi, hogy a felhasználó tudja-e azonosítani az azonos, de különböző kameraállásokból (perspektívákból) ábrázolt testek vetületeit.

Kutatásunkkal arra keressük a választ, hogy miként lehetne egy olyan digitális platformot megalkotni, amely egyaránt alkalmas a MCT és a MRT feladatainak gyakorlására. Idén ősszel az EFOP 3.6.3 projekt támogatásával egy olyan mobilalkalmazás fejlesztését kezdtük el, mely a játékosítás, a kiterjesztett valóság és a virtuális valóság eszközeit ötvözi. A játékosítás célja egyértelmű: azt szeretnénk, hogy az alkalmazást kellő motivációval használják. Ebben – a ProgContR alkalmazáshoz hasonlóan – a játékosítás elemei segítenek: a felhasználók a feladatok megoldásával tapasztalati pontokra tehetnek szert, valamint jutalmakban részesülhetnek. A teljesítéseik alapján eredménytáblákat készíthetünk, valamint egyéni visszajelzést is adhatunk a fejlődésről. A tesztek kitöltéséhez segítséget is adhatunk, melyeket a megszerzett jutalmakkal vásárolhatnak meg az alkalmazás boltjában. Az AR segítségével kiterjeszthetjük a mobiltelefonok kétdimenziós képernyőjét. A technológia azt teszi lehetővé, hogy – a mobilkészülékek kameráját felhasználva – a valóságot generált, 3D-s modellekkel vegyítsük. A célunk ezzel az, hogy a felhasználók – a jogosultságaiknak megfelelően – megtekinthessék, hogy a valóságban miként néz ki a számukra eddig csak 2D-ben ábrázolt test. A 3D-s modelleket a felhasználók elhelyezhetik, forgathatják, valamint nagyíthatják is (lásd 3. ábra). Az AR kitűnő alternatívája a VR alkalmazásának, hiszen a felhasználó mindkét technológia esetén interakcióba léphet a 3D-s tartalommal, ugyanakkor a mobilkészüléken túl itt nem merül fel további eszköz- és forrásigény.

3. ábra. Az MCT egy olyan feladata a kiterjesztett valóságban, ahol egy kockát metszünk a fekete keret által kijelölt síkkal.

Az alkalmazás első verzióját három felhasználói csoport számára fejlesztjük. Az „egyszerű” felhasználók csak a 2D-s vetületek révén gyakorolhatják az adatbázisunkban szereplő feladatokat, míg az AR-os társaik használhatják a kiterjesztett valóságot. A harmadik csoport felületét játékosítjuk: ők küldetéseket teljesíthetnek, jutalmakat szerezhetnek, valamint egymással is összemérhetik a megszerzett tudásukat (lásd 4. ábra).

4. ábra. A kétdimenziós teszt (bal oldalt) kitöltésén túl a felhasználók – a jogosultságaiktól függően – elérhetik a kiterjesztett valóság és a játékosítás lehetőségeit.

5. ÖSSZEFOGLALÁS

Cikkünkben két olyan fejlesztésről számoltunk be, melyet a Debreceni Egyetem Informatikai Karán végzünk. Előbb a ProgCont online kiértékelő rendszerhez kapcsolódó, a programozás gyakorlás játékosítását segítő alkalmazást mutattuk be, majd pedig a térlátási képességek fejlesztését célzó alkalmazás terveit ismertettük. A programozó kurzusok támogatására szánt alkalmazásnak jelenleg egy olyan verzióján dolgozunk, mely immár önálló adatbázissal rendelkezik és független a ProgCont webalkalmazástól. A vizuális képességeket fejlesztő alkalmazással kapcsolatban pedig több munkafolyamat zajlik párhuzamosan. Hamarosan elkészül az alkalmazás első, a kontroll csoportok számára elérhető változata. Az alkalmazás jelentős mennyiségű feladatot igényel, így egy feladatgyűjteményt készítünk az általunk tervezett 3D-s modellekből. A játékosított, kiterjesztett valóságot használó alkalmazás után pedig a virtuális valósággal folytatjuk: a célunk egy olyan változat elkészítése, mely a Samsung Galaxy VR készülékekkel használható.

HIVATKOZÁSOK

- [1] Karl M. Kapp. *The Gamification of Learning and Instruction: Game-based Methods and Strategies for Training and Education*. 1st. Pfeiffer & Company, 2012.
- [2] Kádek Tamás, Kósa Márk, Pánovics János: *Programozási ismeretek mérése a ProgCont rendszerrel*, XXIV. Nemzetközi Számítástechnika és Oktatás Konferencia, 2014, Székelyudvarhely, Románia, pp. 188-191.
- [3] Tóth Róbert, Kósa Márk, Kádek Tamás, Pánovics János. *A programozástanulás játékosítása*. SzámOkt 2017 XXVII. Nemzetközi Számítástechnika és Oktatás Konferencia. Kolozsvár, Románia, 2017. október 12-15. pp. 230-235.
- [4] Claudia Quaiser-Pohl. *The Mental Cutting Test "Schnitte" and the Picture Rotation Test-Two New Measures to Assess Spatial Ability*, International Journal of Testing, 3:3, pp. 219-231.

[5] Németh Brigitta. Measurement of the Development of Spatial Ability by Mental Cutting Test. Annales Mathematicae et Informaticae, 34, pp. 123-128.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A kutatást a „Integrált kutatói utánpótlás-képzési program az informatika és számítástudomány diszciplináris területein” (EFOP-3.6.3-VEKOP-16-2017-00002) című projekt támogatta.

1. Bevezetés

A *hallgatás* visszatérő motívum Dosztojevszkij *A félkegyelmű* című regényében több szereplő ábrázolásában is, e rövid írásomban azonban elsősorban Miskin herceg alakját helyezem előtérbe. Miskin kommunikációjában a verbális és a szereplők vagy az olvasó számára vizuálisként fogható megnyilvánulások mellett fontos szerepet kapnak azok a szituációk, amikor hallgat. Egy korábbi munkámban, melyet az OTDK-ra készítettem (A művészi előadás poétikai megjelenítése *A félkegyelműben* címmel¹), olyan hétköznapi beszédhelyzeteket, dialógusokat vizsgáltam mint kommunikációs struktúrát, amelyekben a beszélgetőpartnerekből egyfelől „néző”, másfelől „előadó” válik, aki színre visz egy gondolatot vagy akár élete egy szakaszának történetét. Erre a többi szereplő valamilyen módon reagál. E reakciók közé tartozik a *hallgatás* is. Már Rogozsin esetében felfigyeltem arra, hogy a *hallgatás*, annak ellenére, hogy a hős nem szól semmit, a kommunikációban való aktivitását mutatja. Ilyen például a keresztcsere-jelenetben a dialógusmegszakítás, valamint a Rosanna Casari által részletesen értelmezett vonatjelenet. M. M. Bahtyin világít rá arra, hogy „[...] egyáltalán nem törvényszerű, hogy a megnyilatkozást közvetlenül kövesse valamilyen hangos válasz: a hallott megnyilatkozásra (például egy parancsra) aktívan válaszoló megértés közvetlenül kifejeződhet valamilyen cselekvés végrehajtásában [...]”, reprezentálhatja ezt szintén „a választ egy ideig magában őrző hallgatag megértés [...]” (Bahtyin 1986: 371).

A regény cselekményéből kitűnik, hogy a *hallgatás* nemcsak Rogozsint jellemzi, hanem Miskin herceget is. A *hallgatás* különös jelentőséggel bír olyan esetekben is, amikor Miskin magában töpreng, azaz belső dialógust folytat, amely azonban a hősök számára nem hozzáférhető. A *hallgatás* a megnyilatkozásra adott egyfajta reakcióként is szolgál (ld. Nasztaszja Filippovna holttestének leírásánál). Ezen kívül Aglaja szegény *lovagról* szóló szavai szövegesen is őrzik a *hallgatás* motívumát: „Élt a földön egyszer egy hű, / Egyszerű, szegény lovag, / Bátor szívű, tiszta lelkű, / Sápadt, bús és hallgatag. [...], S vélük szólni sem kívánt. [...], Élt búsán, nem is beszélve, [...]”² (255–256).³

Az, hogy a *hallgatás* nem passzív részvételt jelöl a kommunikációban, már magában a szó jelentésében is tükröződik. Az orosz nyelv megkülönbözteti a „hallgat” („молчать”) és a „csend” („тишина”) szavakat (illetve e szavak eltérő tövét), viszont más nyelvek esetében e két gondolatot egy szóba lehet belefoglalni (ld. pl. az angol „silence” és az olasz „silenzio” szavakat). Az Usakov-szótár szerint a „молчать” ige azt jelenti, hogy a beszélő nem beszél, *hanggal* semmilyen hangot

¹ Pályamunkámmal a 2019-es OTDK-n az Alapítvány az Orosz Nyelvért és Kultúráért különdíját nyertem el.

² „Жил на свете рыцарь бедный, / молчаливый и простой [...], молвить слова не хотел [...], Все безмолвный [...]” (253–254) (Kiemelés: T.S.).

³ A *félkegyelmű* magyar fordítását a dolgozat egészében Dosztojevszkij 1976 alapján idézem. Az orosz szöveget a 2003-as kiadás alapján szerepeltetem. A magyar és orosz idézetek után zárójelben a lapszámok állnak, saját kiemelésekkel.

nem ad ki. A „тишина” főnév pedig a zaj hiányát jelöli. Látszólag a két szó hasonló jelentéssel bír, de valójában nem. M. M. Bahtyin a két kifejezésben rejlő különbségre pontosabban világít rá: „A csendben semmi nem hallatszik (vagy nincs, ami hallatszik) – a hallgatás esetében senki nem beszél (vagy nincs, aki beszéljen). A hallgatás az emberi világban (és csak az ember számára) lehetséges”⁴ (Бахтин 1979: 337).

Wittgenstein *Logikai-filozófiai értekezésében* megállapítja: „Amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell” (Wittgenstein 1989: 90). M. N. Epstein úgy fogalmaz, hogy a beszéd a hallgatásban folytatódik, amelynek megvan a maga témája (Эпштейн 2006: 179). Következésképpen elmondhatjuk, hogy a *hallgatás* és a *szó* nem zárják ki egymást, azaz hallgatni az hallgat, aki tud beszélni is. N. D. Arutjunova szerint a hallgatás a kommunikációs aktus kitöltésének lehetőségét foglalja magában (Арутюнова 2000: 418).

A regényben lévő beszédhelyzetekben a hallgatás motívuma új nézőpontot jelent Miskin herceg kommunikációjának megértéséhez. Kommunikációs szituációról lévén szó, itt sem feledkezhetünk meg M. M. Bahtyin dialóguselméletéről és R. O. Jakobson kommunikációs modelljéről. Mindkét elmélet kapcsolható a hallgatás funkciójának értelmezéséhez is. A bahtyini koncepció köthető a belső dialógusnak a külvilág számára nem hallható – mert elhallgatható – természetéhez. A lotmani továbbgondolás az én-én típusú kommunikáció formájában teheti láthatóvá a hallgatást. A hallgatás kérdéskörét a „szent félkegyelműség” fogalma felől is érdemes megközelíteni.

2. Belső monológ

A dialógus mint kommunikációs struktúra nem kizárólag két személy, azaz az *üzenet küldője* és *címzettje* között megy végbe, ahogyan az R. O. Jakobson kommunikációs modelljéből kiviláglik, hanem mindez egy személyen belül is megvalósulhat (vö. J. M. Lotman modelljét), ami akkor történik meg, amikor az magában beszél, azaz dialogizált monológot mond. Erre számos példát találunk a regény cselekményében, de most csak egyet emelek ki a második rész ötödik fejezetéből, amelynek során Miskin belső beszédéről kapunk képet az epilepsziás rohama előtt. A herceg Pavlovszkba szeretne utazni, de mégsem teszi, kimegy a pályaudvarról, és bolyongani kezd a városban. A narrátori szólamban megjelennek a hős saját gondolatai, amikor például betegségéről gondolkodik vagy a Rogozsin által elmondottakat idézi fel magában. Ez lehet direkt idézet a gondolataiból vagy a narrátor által adott összefoglalás, helyenként pedig Miskin kifejezéseinek a narrátori közlésbe való szó szerinti beékelése. J. M. Lotman ilyen szituációkat úgy értelmez, hogy az *üzenet küldője* és *címzettje* ugyanaz a személy, de az üzenet a kommunikációs folyamat során transzformálódik, új értelmet nyer (Лотман 2000: 167), ami összefügg azzal hogy „beiktatódik egy kiegészítő – második – kód, és az eredeti (kiindulási) közlemény struktúrájának alapelemeiben átkódolódik, így új *közlemény* sajátosságait veszi fel” (Lotman 1994: 19). Ezenközben az értelmező személyiség is átalakul. Az énkommunikáció a magába forduló személy belső lelkiállapotát mutatja be, amely J. M. Lotman szerint leginkább naplófeljegyzések formájában nyilvánul meg (Лотман 2000: 165). Ám Miskin herceg esetében másról van szó, ő nem írja le gondolatait, hanem minden történésre reflektál magában, tehát átgondolja azokat és a saját személyiségére irányuló hatásukat.

⁴ Saját fordítás.

Mondhatjuk, hogy a főhős a körülötte zajló folyamatokat figyelve próbálja megérteni önmagát – mások által nem hallható beszédben interiorizálva a tapasztalatot. A fent említett reflexiós és önreflexiós folyamatot egyedül csak ő érti. Wittgenstein így fogalmaz a világ és a nyelv kapcsolatáról: „Az, hogy a világ az *én* világom, abban mutatkozik meg, hogy a nyelv határai (a nyelv, amelyet egyedül én értek) az *én* világom határait jelentik” (Wittgenstein 1989: 71).

Példaként szolgálhat az a jelenet, amelynek során a Japancsin-házban Miskin is érzi, hogy máshogyan beszél: „És néha talán nagyon furcsán beszélek...” (64). Ennek alapján értelmezhetjük úgy is, hogy Miskin belső nyelve eltér attól, amit környezete beszél, amit az a tény is alátámaszt, hogy a többi szereplő sokszor nem érti őt, és ez beszédének módjával is összefügg. A herceg ebből a belső világából tör ki, amikor a kínai váza mellett szónokol. Aglájának az alábbiakat mondja:

– [...] én most már okvetlenül „beszélni kezdek”, sőt... talán... eltöröm a vázát is. Az imént még nem féltem semmitől se, most már mindentől félek. Okvetlenül el fogok hasalni.

– Akkor hallgasson. Csak üljön és hallgasson.

– Ez lehetetlen lesz; meg vagyok győződve arról, hogy félelmemben beszélni kezdek, és félelmemben eltöröm a vázát (535).

Így szól a publikumhoz: „Tudom, hogy jobb, ha csak ülök és hallgatok. Ha makacsul hallgatok, még igen értelmesnek is látszom, ezenfelül tudok gondolkozni. De most jobb, ha beszélek” (562). Majd így folytatja: „De időnként azt gondolom, nem is helyes, hogy így gondolkodom: hisz az őszinteség felér egy ügyes taglejtéssel, így van? Így van?” (562). Az említett részlet alátámasztja azt a gondolatot, hogy Miskin átlépi saját világának határait, de azzal, hogy a taglejtés helyettesítheti az őszinteséget, amelyet vonatkoztathatunk a kommunikációra, a beszédre, a hallgatag mivoltát, azaz az ő világát, az ő nyelvét helyezi előtérbe.

A kínai váza körül zajló eseményekből kiindulva érdemes említést tenni Miskin gesztikulációjáról. A herceget nyugodt emberként ismeri meg az olvasó, ám hirtelen nagy hévvel beszélni kezd és heves mozdulattal lelöki a vázát. Olyan ellentétes gesztusnak bizonyul ez, mint amelyet Kovács Árpád *Роман Достоевского* című könyvében határoz meg (Ковач 1985: 213–230). Miskin is kommentálja saját viselkedését: „Nekem nincsenek illendő gesztusaim, nincs arányérzésem; a beszédem sem felel meg a gondolatoknak, úgyhogy nem egyéb, mint a gondolatok lealacsonyítása” (347). A hallgatás, a gesztikuláció és a mimika életre keltik a szereplőket, hús-vér emberekhez válnak hasonlónak (Myxametov 2012: 81).

3. Miskin beszédtanulása

Miskin hallgatását tekintve lényeges információkat kapunk Ippolit „gyónását” követően:

[...] csak ő nem tud semmit, ő nem ért semmit, sem az embereket, sem a hangokat, csak őneki idegen minden, csak ő az elvetélt. Ő persze akkor nem tudott ilyen szavakkal beszélni, és nem tudta megfogalmazni a maga kérdését; *süketen* és *némán* gyötrődött; de most úgy tetszett neki, hogy mindezt ő mondta akkor, ugyanezekkel a szavakkal [...] (431). (Kiemelés: T.S.)

Az orosz szöveg a „глухой” („süket”) és „немой” („néma”) szavakat használja. A „глухой” szó a hallás, a „немой” szó pedig a beszéd képességétől megfosztott embert jelenti, akinek esetében egy folyamat perspektívájába kerül az a lehetőség, hogy megtanul beszélni. Miskin a vonatjelent során ilyen vonásokat mutat. Csak hallgatja a vonaton, hogy miről beszélget Rogozsin Lebegyevvel, csak időnként szólal meg. Ám maga a szereplői megjelenítés jelenvalóvá teszi a főhőst, ugyanúgy, ahogyan a későbbiekben a gesztikulációja is. Miközben alig szólal meg, e jelek révén válik megismerhetővé.

A Japancsin-házban rögtön felfigyelnek arra, hogy „egészen jól beszél” (54), arra is látunk példát, hogy Lizaveta Prokofjevna ráparancsol a hercegre, hogy beszéljen: „Legalább hagyja beszélni, maman” (57), vagy „Megint csak nem értem, hogyan lehet így vezényszóra beszélni” (59). E jelenet értelmezésében Wittgenstein azon gondolata segíthet eligazodni, amelyben megfogalmazza, hogy „aki idegen országba érkezik, néha olyan rámutató definíciók segítségével tanulja meg az ország nyelvét, amelyeket az ott élők adnak neki; és ezeknek a magyarázatoknak az értelmezését gyakorta találgatnia kell majd, és olykor helyesen, olykor tévesen fogja eltalálni” (Wittgenstein 1992: 36). A herceg próbálja értelmezni azt, amire a tábornokné és a lányai megkérlik. Wittgenstein Szent Ágoston gondolatával folytatja, aki azt fejt ki, hogy az idegen országba érkező rendelkezik már egy nyelvvel, csak nem az adott országéval. Miskin úgy érkezik Pétervárra, hogy már tud nyelveket (a Japancsin-házban költőinek és filozófiaiak nevezett beszédmódokat), amelyekkel mások nem rendelkeznek. Amikor viszont hallgat, jelenlétének kisugárzása van, és ez beszédével egyenértékű. A jelenléte már önmagában beszédes, ezért is igényli minden szereplő a közelségét. Az új nyelv tekintetében viszont az a helyzet, hogy Miskin ahhoz a gyermekhez hasonlít, aki gondolkodni már tud, csak beszélni még nem (Wittgenstein 1992: 36). Ezt a gondolatot is tükrözi Miskinnak az a megfogalmazása, hogy ha hallgat, értelmesnek látszik és gondolkodni is tud.

Wittgenstein szerint fontos szem előtt tartani, hogy bizonyos viselkedésbeli kritériumai vannak annak, ha valaki nem ért egy szót: ezek közül az első szempont, hogy nem mond semmit a személynek a szó, nem tud vele mit kezdeni (Wittgenstein 1992: 142). Abban a jelenetben, amikor Miskin az „elhasalok” szót használja, Aglaja azt mondja rá, hogy „pocsék, útszéli szó” (534). A lány a herceg tudtára adja, hogy az ő nyelvükben ilyen szó nem létezik. Aztán mégis arra biztatja, hogy használja este azokat: „Keressen még több ilyen szót otthon a szótárában: biztosan nagy hatást ér el velük” (535)!

4. A hallgatás és a csend kettőssége

A hallgatás értelmezhetősége szempontjából említésre méltó az a jelenet, amikor Miskin és Rogozsin Nasztaszja Filippovna holtteste mellett állnak. Az alábbi leírást olvassuk: „A herceg csak nézte, és úgy érezte, hogy minél tovább nézi, annál nyomasztóbb lesz a szobában a *síri csend*” (617) (Kiemelés: T.S.). A tanulmány elején megkülönböztetésre került a „hallgatás” és a „csend” fogalma. A *csend* a halállal kapcsolódik össze. Az orosz szövegben a „мёртвая тишина” kifejezést olvassuk. A csend I. Nyekraszova megítélése szerint az élet és a halál szférájának határát jelenti.

E jelenetben a csenden kívül a hallgatásnak is fontos szerepe van. Miután Rogozsin és a herceg kimennek a szobából, beszélgetésbe kezdenek. Miskin megkérdezi kereszttestvérét: „Te voltál?” (618), Rogozsin azt feleli: „Én... voltam...” (618), aztán „öt percig hallgatnak” (618). Az, hogy

ott ülnek egymással szemben, szintén értelmezhető a dialóguselmélet nyomán. M. M. Bahtyin szerint „Lenni annyi, mint dialogikusan érintkezni. Amikor a dialógus véget ér, minden véget ér. Ezért a dialógus, lényegét tekintve, nem érhet véget, és nem kell véget érnie” (Bahtyin 2001: 315). Tehát a hallgatásban nem merül ki a kommunikáció, amely egyszerűen csak átlépi a külső világba artikulálódó nyelv határait.

Ez a jelenet felidézheti bennünk a gogoli némajelenetet, ahol is a szereplők az utolsó felvonás végén dermedten állnak. A dosztojevskiji szövegrészlet is hasonló elemekkel rendelkezik: „[...] ijesztően mozdulatlan volt, és úgy tetszett, mintha márványból faragták volna ki. [...] A herceg összerezett (617).” A gogoli némajelenet Jurij Mann értelmezésében egy folyamat csúcspontját jelenti (Манн 1988: 369). Ez esetben is kulminációs pontra jut a történet. Miskin végig próbál segíteni Nasztaszja Filippovnáknak, de ez az a helyzet, ahol már nem tudja őt megmenteni. A herceg és Rogozsin csak némán ülnek. Miskin gesztusokkal kommunikál. A jelenet értelmezhető némaképként, ahogyan Jurij Mann a gogoli megoldást interpretálja.

5. A „szent bolond” és a hallgatás kapcsolata

Már a regény első fejezetében találunk utalást arra, hogy Miskint „szent bolondként” emlegetik. Rogozsin így beszél a hercegről: „[...] akkor te jámbor bolond vagy, hercegem, no, de hát épp az ilyeneket szereti az Isten, mint amilyen te vagy!” (15). Havasi Ágnes *Dosztojevskij szentjei* című könyvében így határozza meg a „félkegyelműség” fogalmát: „Az önként vállalt szegénységgel, nélkülözéssel, minden erőszak és megaláztatás elviselésével Krisztus alázatát hirdették, s magatartásukban, lelkületükben vele kívántak azonosulni. [...] A »Krisztusért szent balgatagokat« Isten embereinek nevezték, hiszen a Lélektől vezérelt bölcsességükkel azt jelezték, hogy Isten országa nem e világból és nem annak bölcsessége szerint való” (Havasi 2008: 25). Amennyiben egyes jeleneteket művészi előadásként értelmezünk, Miskin ilyen helyzetekben tanúsított viselkedésének értelmezésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni a „félkegyelműség” kérdéskörét. A. M. Pancseko a „szent bolond” kérdéskörét a középkori nevetéskultúrával, illetve az egyházzal kapcsolja össze (1984: 72). A hagiográfiákból is értesülünk a félkegyelműek vonásairól. A. M. Pancsenko Chrétien de Troyes a komédiások jellemvonásáról szóló gondolatmenetét tovább értelmezve arra a megállapításra jut, hogy a félkegyelmű előadásával kiprovokálja a közönségből a nevetést (Панченко 1984: 81). A színész által bemutatott előadás külső jegyei alapján nevetségesnek tűnik, csak a bűnösök nevetnek rajta, akik nem értik a félkegyelműség lényegét (uo.). Dosztojevskij regényében Miskin herceg esetében is hasonlókat tapasztalunk. A herceg előadásai a hétköznapi, „semleges” nyelvhasználatban nyernek teret, amelyet a szereplők többsége értetlenkedve hallgat (pl. Adelaida nem érti a képtémát), vagy éppenséggel kinevetik őt (pl. a vonatjelenetben az öltözéke miatt).

J. M. Lotman nyomán A. M. Pancsenko kiemeli, hogy a hallgatás „egyfajta sajátos »autokommunikáció«, belső imádság, amely önmaga és Isten felé irányul” (Pancsenko 1997: 51). Mindez kapcsolatban áll a félkegyelműség „passzív oldalával, vagyis az önmegismeréssel és az önfejlesztéssel” (uo.). Ezt alátámasztja Miskin kertbeli lelkiállapota, amikor arról töpreng magányában, itthagyon-e mindent és visszatérjen-e oda, ahonnan jött. Világosan végigkövethető, hogy a hercegben milyen belső folyamatok játszódnak le, amelyek során megérti feladatát, és úgy

dönt, hogy nem utazik el. Belső imádságként is tekinthetünk a Miskinben lezajlott eseményekre, ugyanis Havasi Ágnes e jelenetben Jézus Getszemáni kertbeli lelkiállapotát véli felfedezni (Havasi 2008: 18), szerinte Miskin vívódása Krisztus alábbi imádságára utal: „Atyám, ha lehetséges, kerüljön el ez a kehely, de ne úgy legyen, ahogyan én akarom, hanem ahogyan te” (Mt 26,39).

Fontos kihangsúlyozni Miskin gyermekies beszédstílusát, amely hozzásegít a főszereplő hallgatásának megértéséhez. A kínai váza előtti jelenetben Aglaja megjegyzi, hogy Miskin „iskolás” szavakat használ. A herceg teljes mértékben tudatában van gyermeki viselkedésének, amelyet saját maga is megjegyyez: „[...] az én társaim pedig mindig a gyermekek voltak, de nem azért, mintha magam is gyermek volnék, hanem csakis azért, mert mindig vonzódtam a gyermekekhez” (102). A mű nem egyszer hozza kapcsolatba a herceg beszédmódjával a „mormogás” és „dörmögés” szavakat. A. M. Pancsenko „a hallgatás elvének továbbfejlődését” a glosszáliában, az értelmetlen mormogás megjelenésében látja, amelyet csak a félkegyelmű ért (Панченко 1984: 52). Szerinte mindez a gyermek nyelvvel mutat rokonságot (uo.), ugyanis a középkorban úgy tartották, hogy a „gyermeki némaság” az Istennel való kapcsolat eszköze. Minderre az óhitűek kultúrájából is találunk példát (uo.) A herceg a szereplőkben igyekszik meglátni a gyermeki mivoltukat, például Gányának nem sokkal a pofonjelenetet követően ezt mondja: „Önnek, igazán mondom, még egészen gyermekies a nevetése. [...] pontosan így szoktak kibékülni a gyermekek” (127). Nasztaszja Filippovna Miskint Krisztusként ábrázolja, aki egyedül van, és mellette egy kisgyermek játszik, akinek a fejére ráteszi a kezét.

Egy „szent örültekről” szóló egyházi ének tartalmazza, hogy aki erre az útra lépett, őrizze meg a szája némaságát (Pancsenko 1997: 50). A saját üdvösségük végett nem volt szabad társalogniuk, idegenekkel érintkezniük, de Miskin mégis megteszi. A félkegyelműség szempontjából is említésre méltó a herceg gesztusnyelve: „Éppen a gesztus segítségével, amely igen fontos szerepet töltött be a középkori kultúrában, sikerült áthidalni a küldetésből vállalt némaság és a figyelemfelkeltés – vagyis a visszajelzést igénylő, a nézőkkel kapcsolatba kerülő viselkedés – között feszülő ellentmondást” (Pancsenko 1997: 57). A. M. Pancsenko hozzáteszi, hogy a félkegyelműség esetében „nem is annyira a közlés a lényeges [...], hanem annak átfordítása egy sajátos jelrendszerbe” (uo. 58). A herceg gesztusaira több példát találunk a regényben, ezek közül néhányat már fentebb említettem.

6. Összegzés

Összegezve elmondható, hogy a hallgatás *A félkegyelműben* soha nem a kommunikációban való passzivitást jelenti. B. A. Uszpenzkij *belső* és *külső* nézőpontokról szóló elméletére (Uszpenzkij 1984) támaszkodva lényeges kiemelni, hogy a hallgatás *belső* nézőpontból mutatja be a főhőst. A *belső* monológokon keresztül árnyaltabbá válik Miskin jelleme, még jobban belelátunk az ő világába, megismerjük az ő *belső* nyelvét. Ezenkívül nyomon követhetővé válik az a *belső* folyamat, amelynek révén Miskin megtanulja megérteni a környezetét.

Miskin gesztusai pedig a regénynek azon pontjain válnak kiemelkedővé, ahol a szereplők hallgatnak vagy éppenséggel a herceg nem képes magát szavakkal kifejezni. A gesztikuláció mellett lényeges kiemelni a Miskin félkegyelműsége révén felszínre kerülő akusztikai elemeket is, amelyek által újabb nézőpontból tudunk tekinteni a herceg kommunikációjára.

BIBLIOGRÁFIA

BAHTYIN, Mihail: A beszéd műfajai. In: Mihail Bahtyin: *A beszéd és a valóság*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1986. 357–418. Fordította: Orosz István.

BAHTYIN, Mihail: A dialógus Dosztojevszkijnél. In: Mihail Bahtyin: *Dosztojevszkij poétikájának problémái*. Budapest, Gond-Cura / Osiris, 2001. 314–334. Fordította: Horváth Géza.

BIBLIA. Ószövetségi és újszövetségi Szentírás. Budapest, Szent István Társulat, 2006. A javított fordítást gondozta: Gál Ferenc, Rózsa Huba és Vanyó László.

CASARI, ROSANNA: *I silenzi di Rogozin*. *Europa Orientalis* XII. 1. 1993. 79–85.

DOSZTOJEVSZKIJ: *A félkegyelmű*. Budapest, Európa Kiadó, 1976. Fordította: Makai Imre.

HAVASI, ÁGNES: „Testben élő angyal”. In: Havasi Ágnes: *Dosztojevszkij szentjei*. Budapest, L'Harmattan, 2008. 12–36.

LOTMAN, J. M.: A kommunikáció kétféle modellje a kultúra rendszerében. In: Kovács Árpád, V. Gilbert Edit: *Kultúra, szöveg, narráció. Orosz elméletírók tanulmányai*. Pécs, Janus Pannonius Egyetemi Kiadó, Pécs, 1994, 16–43.

PANCSENKO, A. M.: A nevetés mint színjáték. Szent félkegyelműség (jurodsztvo) a középkori Oroszországban. *Pannonhalmi Szemle*, 5 (1)., 26 – 44., és 5 (2)., 1984/1997. 47 – 65. Fordította: Kozma András.

USZPENSZKIJ, Borisz: Belső és külső nézőpont. In: Borisz Uszpenszkij: *A kompozíció poétikája*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984 (=1984a). 215–224. Fordította: Molnár István.

WITTGENSTEIN, Ludwig: *Logikai-filozófiai értekezés*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989.

WITTGENSTEIN, Ludwig: *Filozófiai vizsgálódások*. Budapest, Atlantisz, 1992.

АРУТЮНОВА Н. Д.: Феномен молчания. In: Арутюнова Н. Д. (ред.): *Язык о языке*. Москва, 2000. 418.

БАХТИН, Михаил: Из записей 1970 – 1971 годов. In: Бахтин, Михаил: *Эстетика словесного творчества*. Москва, 1979, 338.

ДОСТОЕВСКИЙ Ф. М.: *Идиот*. Москва, Издательство Ермак, 2003.

КОВАЧ, Арпад: Сюжетная функция повествовательных деталей («Противоположный жест персонажа Достоевского»). In: Ковач, Арпад: *Роман Достоевского. Опыт поэтики жанра*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1985, 213–230.

ЛОТМАН Ю. М.: Автокоммуникация: “Я” и “Другой” как адресаты (О двух моделях коммуникации в системе культуры). In: *Лотман Ю. М.: Семиосфера*. — С.-Петербург: Искусство—СПБ, 2000. 159-165.

МАНН, Ю.: О немой сцене. In: Манн, Ю.: *Поэтика Гоголя*. Москва, Худ. Лит. 1988, 227–236.

МУХАМЕТОВ Д. Б.: Молчаник как компонент русской культуры. / Вестник Нижегородского университета им.Н. И. Лобачевского, 5 (3), 77–82.

НЕКРАСОВА, Инна: «Целая вселенная...» К проблеме исследования поэтики тишины. ГЭЗета №3. <http://soundmuseums.spb.ru/gezeta/42-articles/1202-inna-nekrasova> (Letöltés dátuma: 2019.09.30.)

ПАНЧЕНКО, А. М.: Смех как зрелище. In: Лихачев, Д. С. – Панченко, А. М. – Поньрко, Н. В.: *Смех в древней Руси*. Ленинград, «Наука», 72–153.

УШАКОВ, Д. Н.: *Толковый словарь современного русского языка*. Москва, «Аделант», 2014.

ЭПШТЕЙН М. Н. Тишина и молчание. In: Эпштейн М. Н.: *Слово и молчание. Метефизика русской литературы*. Москва, «Высшая школа», 2006. 179–181.

Lektorálta: Dr. Nagy László és Dr. Tariszka Éva

Magyarország 1914-ben deklarálta világháborús részvételét, amely csatlakozás mind politikailag mind gazdaságilag és társadalmilag megváltoztatta és függővé tette az országot. 1918 előtt nem beszélhetünk önálló magyar diplomáciáról, mert ez az Osztrák-Magyar Monarchián belül közös ügy volt. A világháború végén kialakult helyzetet ez még inkább nehezítette – hiszen az 1918 utáni Magyarországnak külpolitikai téren teljesen újjá kellett épülnie, egy teljesen új diplomatákból létrejövő diplomáciai kart kellett létrehozni a vezetőségnek, hiszen a régi rendszer diplomatái jobbra disszidáltak és nem kívánták szolgálni az új köztársasági rendszert. Ilyen körülmények között kezdte el diplomata pályáját Újpétery Elemér is, aki az új külügyér generáció tagjaként, kiváló példa arra, hogy előre menetelén keresztül betekintést nyerjünk az új képzés lépcsőfokairól és az egész megváltozott önálló külügyi rendszer mechanizmusába. Bár nem tartozott az első vonalat képviselő diplomaták és politikusok közé, mégis személye és tevékenysége kimagasló a két világháború közötti Magyarország történetében. Kivételes életútja sok adalékkal szolgálhat történelmünk megértéséhez.

„Nagy idők tanúja volt, s olyan események közvetlen szemlélője és részese, melyek alapvetően meghatározták a nemzet életét.”¹

Forrás: Albert Sándorné Újpétery Edit néni (Újpétery Elemér húga): családi hagyaték

Újpétery Elemér 1911. január 11-én született Eszéken és 2001. szeptember 18-án halt meg Brüsszelben. Eredeti neve Ulakity Elemér, édesapja után, akit Ulakity Györgynek hívtak. Középpolgári család gyermeke volt, édesapja egy hajózási vállalat tisztviselője volt. Elemér a középiskolai tanulmányait Baján végezte majd a Budapesti Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karának Külügyi és Közigazgatási szakára járt. Itt szerezte meg doktori végzettségét 1934-ben.

Az 1936-os évben külügyi szaktanfolyamot végzett és megkezdte tevékenységét a külügyminisztériumban.

¹ Dr. Kubassek János: Újpétery Elemér emlékezete. In: Atlasz árnyékában, Érdi Újság Kiadása, 2002. 147. o.

Kezdetben a fogalmazási kar munkatársa volt, segédfogalmazói beosztásban. Amint letelt a próbaideje segédfogalmazóként véglegesítették. A komoly változást Újpétery életében az 1938-as év jelentett, amikor Imrédy Béla személyesen kérte fel, hogy töltsen be a külügyminiszter személyi titkárának pozícióját. Majd Csáky István külügyminiszter személyi titkáráként is dolgozott. Újpétery összekötő személy volt a külügyminisztérium és a miniszterelnökség között és ebben a pozícióban Teleki Pál bizalmi emberének számított. 1940-ben magánéletében is fordulópont következett be. November 28-án feleségül vette Imrédy Magdolnát – Imrédy Béla unokahúgát. Az Imrédy családhoz való rokoni kapcsolata a politikában – főképp az angol orientációt képviselő politikusok szemében németbarátságról árulkodott. Ezt viszont tevékenységével és az 1940-es évektől tanúsított angol közeledésével sikerült megcáfolnia.

Újpétery Elemér és felesége Imrédy Magda és Kovács Mária.
(A menyasszony ruháját készíttette kértől Nagy Károlyné divat szalonja.)
Angeles (IV., Yekizelen 24) fényképe

1940. november 30.

A Liszt-Ferenc-Kör hírei:

Dr. Újpétery Elemér követségi titkár, a külügyminiszter személyi titkára, Újpétery György bajai hajóállomástónok fia, november 28-án délelőtt vezette oltárhoz a Mátyás templomban Imrédy Magdát, dr. Imrédy Kálmán Máv. elnökhelyettes leányát. Tanúk voltak: gróf Csáky István dr. külügyminiszter és dr. Imrédy Béla ny. miniszterelnök. Az esküvőn nagyszámú előkelő közönség jelent meg. Szívvel gratulálunk a fiatal párnak és szüleinek.

— Híresség. Dr. Újpétery Elemér követségi titkár, a külügyminiszter személyi titkára esküvőjén délelőtt a budapesti Mátyás templomban oltárhoz vezette Imrédy Magdát. Tanúk voltak: a voltgeny részéről Csáky István gróf külügyminiszter, a menyasszony részéről pedig Imrédy Béla ny. miniszterelnök. Az esküvőt szertartást Schmidt Gyula dr. végezte. Az esküvőn nagyszámú előkelő közönség jelent meg.

Forrás: Albert Sándorné Újpétery Edit néni (Újpétery Elemér húga): családi hagyaték

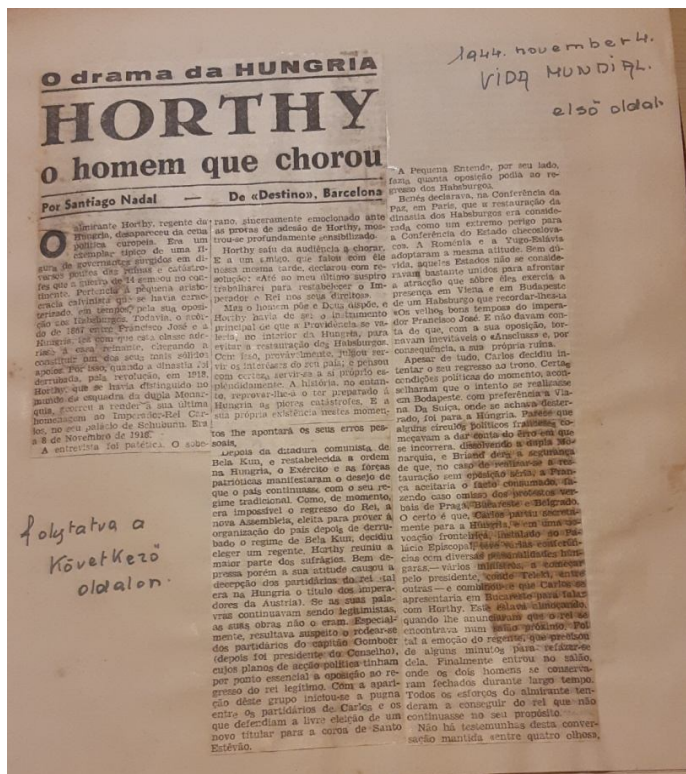
1942 szintén neuralgikus pont az életében, hiszen ekkortól kezdve a lisszaboni magyar követségen folytatta diplomata munkásságát:

„A KÜM (Kállay) hozzájárult kihelyezésemhez... Egy leszel azok közül, akiket már hosszabb idő óta semleges országokban elhelyeztem. Más országokban, mint sajtóelőadók, MTI-tudósítók, Revíziós Ligamegbízottak dolgoznak... De Lisszabonban ezek a helyek már be vannak töltve. Nem az én embereimmel. Ezért esett a választásom rád. A magyar külpolitika veszélyes talajra lép. Az irányt, amit én kezdtem kiépíteni, a KÜM-on belül és kívül mások is osztják. De óvatosak. Én vállalom a rizikót. De csak olyan emberekkel akarok dolgozni, akikben teljesen

megbízom. Ismerlek. Teleki tanítványa és Csáky titkára voltál. Lehet, hogy idő életedben mikor németbarát voltál. De biztos vagyok, hogy sosem voltál náci. Munkád nehéz lesz, talán nagyon nehéz. De ha nem sikerül az angolszász irányt győzelemre vinni, elvész nemzeti függetlenségünk.”²

² Újpétery Elemér: Végállomás Lisszabon. Bp. 1987. 197.

Újpeéry Elemér a politizálási alternatívák és a hatalmi hovatartozás heves szóváltásai és képlékeny, folyamatosan változó tendenciái között képviselte a magyar álláspontot Lisszabonban. Wodianer Andor főnöksége alá került és olyan feladatokkal bízták meg, hogy ismerje meg a követség belső munkálatait, amelynek sokrétűsége abban mutatkozott meg, hogy országok követségeivel tartották a kapcsolatokat, ismernie kellett a kapcsolati hálókat, a különböző adminisztratív feladatokat. A portugál sajtó ismerete és folyamatos jegyzetelése prioritást élvezett elvégzendő feladati között, ezeket a sajtótermékeket kötetekbe szedte és minden olyan cikket, sajtóorgánomot összegyűjtött, amely magyar vonatkozású:

Forrás: Magyar Földrajzi Múzeum, Érd
 Újpeéry Elemér politikai hagyaték – 20-21. kötet

Lisszabon a második világháború ideje alatt Európa egyik legnagyobb kémközpontja volt. Elemér a jelentésiben szót ejt arról, hogy a rádióadások szigorú ellenőrzések alatt állnak és hangsúlyozza annak dominanciáját, hogy a Magyar Távirati Iroda még többször értesítse Portugáliát az aktuális helyzetről.

1944 elejétől jelentéseiben – főképpen a háború előrehaladtával – a bizakodó hangulat kezdett háttérbe szorulni és mindinkább az elkeseredettség és a háborúból való kiugrás esélyeinek latolgatásai váltották fel. Ezen túlmenően már olyan kérdésekben értekezik, mint a tengelypropaganda, a segítségkérés formája, ezzel aktív résztvevőjévé vált a kiugrási kísérletek tömkelegének. A próbálkozások mégis kudarcba fulladtak, ezt a tényt erősíti Magyarország német

megszállása 1944. március 19-én, amelynek következményeképp nem csak Magyarország sorsa pecsételődött meg – hanem több diplomata, közülük Újpétery Elemér élete is.

1946. március 31. az alábbi módon ír visszaemlékezésében:

„Végzet vagy felszabadulás”³

Mindkét perspektíva alapján értelmezhető az 1945 utáni időszak Újpétery életében. Az új Magyarország nem tartott igényt további szolgálataira – és ő sem kívánta szolgálni a náci vezetőséget – így Lisszabonban maradt, de már magánemberként. Az üzleti életben helyezkedett el. nemzetközi cégek képviselőjeként. Ami számára maradt a diplomata életből az az utazás volt.

1945 után élete teljesen megváltozott, értekezek fentebb arról, hogy milyen neuralgikus pontokat jegyzünk az életében – 1945 és 1946 fordulója is ily módon jellemezhető, viszont negatív részből. Újpétery Elemér teljesen meghasonult, és amit élete hivatásának tekintett annak vége szakadt. Feltehető a kérdés, hogy miért? Lett volna más választás?

Igen lett volna, viszont Újpétery Elemér nem kívánta szolgálni a náci németek által megszállt Magyarországot. Politikájában mindig a haza előrehaladását és segítségét tűzte ki zászlajára. Olyan vezető politikusok mellé állt – még emigrációja során is, akik az angolszász politika és orientáció elkötelezett hívei és a háborúból való kiugrás esélyeit ugyanúgy realizálta ő is, mint sokan mások.

A háború vége és a német hatalomátvétel a magyar külügyi apparátust súlyosan érintette, nem csak Újpétery Elemér volt az, aki disszidált és nem tért haza.

Pszicho biográfia eszközeivel kiválóan leírható az egykori diplomata hasonulása. Bár ezeket a módszereket többszörös kritika is érte, Újpétery Elemér visszaemlékezésének a folytatása, amely az „És aztán...” címet viseli, kiváló alapot biztosít számunkra, hogy valóban átesett egy traumán, amit valójában élete végéig nem tudott feldolgozni. Az előszóban így nyilatkozik:

„Nagyon sokan elhulltak a nehéz, keserves időben, amelyre nem voltak felkészülve. Keveseknek sikerült új „karriert” csinálni. Én magamat a két véglet közötti középútra helyezném. Azt a sok keserűséget, megnemértést, lealázást, hálátlanságot, tegyük még hozzá, néha személyi rosszindulatot egyik emigráns sem tudja elfeledni. Álljanak itt soraim tanúbizonyságul, hogy szívben nem tudtunk elszakadni szülőhazánkról, akkor sem, ha akartunk.”⁴

Soraiban a pesszimizmus jeleit vélhetjük felfedezni, illetve számára a karrier a diplomáciai pálya volt, más karrierben aligha gondolkodott. Ennek ellenére bizonyítani szeretett volna családjának és saját magának – illetve a bizonyításon túl megélhetési problémákba is ütközött, hiszen minden vagyonát visszaadta az államnak. Húga, - Újpétery Edit néni – elmondása szerint, azt is, amit nem követeltek tőle. Pusztaszeri László – baráti köszöntőjében foglaltakat tolmácsolva:

„Ő azonban hajthatatlan maradt, és néhány évi hánykódás. nélkülözés után, az üzleti életben sikerült megkapaszkodnia, sőt tisztességes karriert csinálni.”⁵

³ Újpétery Elemér: És aztán... Budapest, 1991.

⁴ Újpétery Elemér: És aztán... Budapest, 1991. „Előszó”

⁵ Pusztaszeri László: „Baráti köszöntő” In: Újpétery Elemér: És aztán... Budapest, 1991.

Az 1940-es évek a kiútkereséssel teltek el: kereste a helyét a világban, hajszolta a lehetőségeket, amelyek nehezen jöttek. Ezek a nehéz idők magánéletére is befolyást gyakoroltak. Feleségével egyre romlott a kapcsolata, aki közben meg is betegedett. Az Imrédy család finansziális háttere most már merőben különbözött attól, amelyet Elemér meg tudott volna teremteni a családjának. Ez a tény is hatalmas nyomásként nehezedett rá. De a kitartása meghozta az eredményt, egy francia-portugál cég utazójaként bejárta egész Dél-Afrikát – illetve több útja vezetett Franciaországba, Németországba és az angol területre is. Tehetsége itt is megmutatkozott és a fekete kontinens neves szakértőjévé vált

Folyamatosan feljegyzéseket készített, amelyekből jöhetett létre visszaemlékezésének második része. Ezeken túlmenően tárgyi emlékeket is elrakott, ilyenek voltak az utazási jegyek, képeslapok, pár levél. Igaz a karriere beindulni látszott, családjától egyre inkább eltávolodott. Feleségével szinte teljesen elhidegültek egymástól és a sok utazás miatt fiaival is alig találkozott. Visszaemlékezésében szót ejt arról, hogy utazásokkal, kirándulásokkal próbálta „kárpótolni” családját, amit fiai igen csak élveztek, nyitottan álltak hozzá, érdeklődők voltak, felesége már kevésbé.

1954-ben portugál állampolgár lett. Ekkor már egyre több sikeres üzletet tudott lebonyolítani különböző területeken: több afrikai infrastrukturális beruházás lebonyolítója volt. Az 1950-es évek második felétől aggasztó körülmények mutatkoztak. Ennek nemzetközi háttere volt: a hidegháború előrehaladtával a Nyugat-Európa újjáépítésére szolgáló Marshall-terv nehezítette a kereskedelmi cégek üzleti terveit. Ennek következményeképp több cég is likvidálás áldozata lett. Elemér bácsinak is új lehetőségek után kellett néznie, hiszen a megélhetési gondok, bár csökkentek továbbra sem sikerült azt a színvonalat elérnie, amelyet diplomata korában. Lisszabonban egy vetőmagcég könyvelését végezte, pénzügyi feladatok ellátására kapott jogosultságot. A következő siker, amelyről számot az 1957-re datálható, amikor a tavorai völgyzáró gát építésében kapott szerepet, és amelyet 1960 végén átadtak a megrendelő társaságnak.

„Hamar megtanultam, hogy kit, mikor és hol lehet egy barátságos társaságban megtalálni.” – nyilatkozta, itt már sokkal pozitívabban, mint akár egy évtizeddel korábban. Tevékenységét nem hagyta abba, még az 1970-es években is több kereskedelmi cégnek tett szolgálatot, majd 1979. december 31-ei dátummal nyugdíjazását kérte. A legnagyobb sikere, amit elkönnyvelhetett magának ebben az új karrierben, hogy az úgynevezett MAGNUM csoport kizárólagos portugáliai képviselője (Eduardo E. Ujpetery).

Valamelyest túllépett azon, hogy diplomata pályáját kényszerű módon kellett abbahagynia, teljesen más irányba lépett, ahol szintén kiválóan megállta a helyét. Ez a váltás is mindinkább kivételessé teszi az ő személyét és életútját. Visszaemlékezésének utolsó gondolatai teljesen megértetik velünk azt a meghasonulást, amelyen keresztül ment, és amit sosem tudott teljesen elengedni, ahogyan Magyarországot sem:

„Aztán összefoglaltam a következtetéseket: Sokat dolgoztam, sokat hibáztam, sok minden sikerült. Tizenkilenc nap múlva 70 éves leszek. Tudom, hogy sokan elmaradtak a hosszú úton. Másoknak jobban sikerült külföldön érvényesülni. Én, tanulmányaim, harcaim, sikereim és balsikereim közepette mindig tulajdonképpen egyedül voltam. Amit elértem, magamnak köszönhetem. Az ország, amelyben születtem, és amelyben egyetlen húgom él még a családjával, az ország, amelynek szolgálatába állítottam fiatalkoromban minden erőmet és tehetségemet, 2500 km

távolságban fekszik, más lett és kiesett az emlékezetemből. Úgy éreztem, hogy a magyar voltomnak, honvágyamnak gyertyája csonkig égett. Még pislálkol a láng, néha-néha fellobban, aztán véglegesen kialszik. [...]"⁶

Paradox módon itt a felejtést hangsúlyozza, a honvágy egyre távolodó érzetét, holott az ország sorsa a mindent jelentette neki, a diplomata hivatást pedig élete hivatásának tekintette.

1942-1998 között Lisszabonban tartózkodott, majd 1998 és 2001 között Brüsszelben élt. Egyike volt azon disszidált diplomatáknak, aki hazatért Magyarországra az 1980-as években. Rapcsányi László a Magyar Rádió munkatársa még előtte kiutazott hozzá és hosszas beszélgetés során készített vele interjút. A kapcsolatuknak a fennmaradt levelek hagynak nyomot, amelyet Újpétery írt Rapcsányinak.

Felmerülhet a kérdés, hogy az 1980-as évek Magyarország, hogy adott lehetőséget számára a hazatérésre? Ő miért jöhetett haza – hacsak kis időre is-, míg mások örök emigrációban maradtak. A válasz többrétű: Újpétery Elemér 1945 után nem vett részt semmilyen emigrációs politikai kísérletben. Ebben az időszakban teljeséggel elzárkózott a politikától, ahogyan azt le is írja. Megértette, hogy számára véget ért, és realizálta, hogy változáshoz semmilyen mozgalmi kísérlet nem fog vezetni.

A másik szegmense, hogy hazajött, nevezetesen, hogy Péter János volt egykori külügyminiszter majd a külügyminiszter elnökhelyettese, régebben diáktársak voltak, így személyesen ismerte, kapcsolatuknak köszönhetően semmilyen politikai akadályba nem ütközött.

Hazatérésekor meglátogatta hűgát, aki elmondta, hogy évtizedeken át nem láthatta, levelezésük is igen korlátozott volt.

Újpétery Elemér, aki középpolgári család gyermekeként született és az ország egyik legkiválóbb diplomatájává nőtte ki magát, aki egy olyan korszak aktív diplomatája volt, amely kényszerpályák sorain nyugodott, mégis hű maradt az országhoz és elveihez. Karrierdiplomata volt? – Nem. Egyszerű a válasz, hiszen bár élete hitvallásának tekintette a diplomata pályát mégis mikor válaszút elé került, nem folytatta azt.

Megbecsülésének nyomot hagyott az 1992-es felkérése, amely arra irányult, hogy diplomatáknak tartson előadást, ennek szívesen eleget is tett. Gulyás András nagykövet adta át számára a Magyar Köztársaság elismerését kifejező kitüntetést.

Összességében elmondható, hogy a magyar nemzet 20. századi története rengeteg adalékkal gazdagszik Újpétery Elemér életének vizsgálatával. Tevékenysége, kitartása a hazaszeretetéről árulkodtak és, bár leírásában „csonkig leégett” a honvágya – mindig hű maradt Magyarországhoz.

⁶ Újpétery Elemér: És aztán... Budapest, 1191. 178. o.

Krisztina Varga, István Csízi: Specification of the parameters of the tussocks formed on solonetz soil - University of Debrecen, Institutes for Agricultural Research and Educational Farm, Research Institute of Karcag, Hungary

Lektorálta: Dr. Barkóczy Zoltán

Corresponding author: * Krisztina Varga, University of Debrecen, Institutes for Agricultural Research and Educational Farm, Research Institute of Karcag, Hungary, 5300, Karcag, Kisújszállási Street 166.

Abstract

The soluble grasslands of Solonetz soil have microrelief conditions and poor water permeability clay to favor the formation of special lawn surface formations. In a significant part of the year, landscape-like congestion may occur in water-based areas, which is fundamentally different from that in mire areas. As the numerical data on the tussocks formed on solonetz soil is minimal, our goal is to provide the missing data in connection with the numerical and spatial sampling of the colonies. The site of our research was the untreated, water-based lawn area of the University of Debrecen, IAREF, Karcag Research Institute since 1987. We examined 2 * 2 m quadrates in ten repetitions, the botanical composition, the number of tussocks per hectare, the height of the tussock, and the size of the belt. Soil tests were performed on soil samples taken from the bottom and top of the tussocks.

Key words: Solonetz soil, tussock, parameters

Introduction

Extensification of the Hungarian grassland causes those old-new problems, which grass research must deal with. Farming on the grass with salt soil has basic problems, the surface water coverage (water aryan) and the ground-water level (land aryan) (Molnár-Csízi, 2015). The shallow tith of the characteristic solonets salt soil on the trans-Tisza region, salt accumulation of the B-level, high clay content and bad water permeability of the soil are favourable for evolving special grass surface formations. A region-specific tussocking process might start on the lower areas that are often covered with water most of the year. Until now, their assessment is two-fold. Farmers have usually negative opinions because the traditional usability (mowing and/or grazing) of the area is almost impossible. On the other hand, according to environmentalists, tussocky areas are excellent living and hiding place for several animal species increasing biodiversity. Two sides, two irreconcilable contrasts and meanwhile there are little numerical data about them, although they are mentioned in a lot of places.

Consequently, of it, our first research aim is supplying in data deficiency about numeric and extensional parameters of tussocky on solonetz soil.

Literature review

The grassland is 8 % (783.2 thousand hectares) of Hungary's territory (KSH, 2016). According to MÉTA database approximately 190 000 hectares of the above is salt. But the salt areas can be very variable within small distances because of the different salt accumulation. Besides the colourful soil and geographical features, extensive use dominates among the frames of Natura2000 and AKG (Csízi-Monori, 2012). Low cost which has been ordered for a long time results more and more natural and lower yielded lawn associations. So the floral scale is very wide from the blind salt halophyte plants to the lush sprat of the marshy (Tuba et al., 2007). Henceforth, we deal with the specific microrelief floristic formations of our narrower area, the trans-Tisza region, the tussocky process. The reason is that nowadays they appear again in the lower parts of our grasslands, when the human intervention takes a back seat. In the 19th century, before the large draining marsh several studies were written in this topic. The tussock types of the large areas were dealt in detail by Kerner (1858) and Pokorny (1862), they said tussock is the own formation of the Great Hungarian Plain. Borbás (1881, 1885), who defined tussock as a protuberant clod on the flatlands. Wild flooded areas of the Great Hungarian Plain were full of it, which was written by Arany János in Toldi: „*Reed is its bed, tussock is its pillow*”. These tussocks basically differ from ones on the peat because of the high clay content of the soil, positive activity of the tussock worms and the monodomináns *Alopecuretumpratensis* (foxtail salt field) association (Fáy, 1936; Hortobágyi-Simon, 2007 and Molnár-Csízi, 2015). These tussocks are considered valuable by the environmentalists and destructible by the farmers, Pánti wrote (2017) during his investigation of tussock appeared on solonets soil on the trans-Tisza region. There is no doubt, that without machine-break mowing and stem-crushing cannot be done on tussocky regions (Keveiné and Kun, 1998), also the livestock do not like grazing because the stem of the foxtail sticks their eyes according to the shepherds. In case of severe drought, the cesspit must be chewed bare. According to Baskay (1962) the precondition of this (until there was burning prohibition) is that in February the tussock and the reeds were burnt with fast fire. Nowadays most of the tussocks are protected (actually all grass areas under the law of Natura 2000 and AKG), also they can extend from steadily water covered areas to temporary lanes (Pánti, 2017). Bölöni et al. (2008) wrote that the potential danger source (water education) must be prevented to protect tussocks and the water buffer should be maintained. Fekete et al.(1997), then their work was corrected by Bölöni et al. (2011) in the Á-NÉR, in F2 category, these areas were listed into the group of salt fields. Pánti (2017) considers the expansion of tussocks database important by orthoimagery on more regions.

Materials and methods

The investigated area is outside Karcag, on the „Papere” field, its parcel number is 01712/1 (Figure 1). Yearly average precipitation is 550 mm, the mean temperature is 9.9Celsius, it's altitude is 85 m. The soil type is crusty meadow solonetz with ancient mosaic features. The floristic classification of the area is Pannoniaflora province, it belongs to the Tiszaflora area of the Great Hungarian Plain ezen belül. It is listed into the foxtail salt field (*Agrostiostoloniferae - Alopecuretumpratensis*) association (Soó, 1964 corr. Borhidi, 2003).

The survey was carried on 19th February 2019 on the grass field mentioned above, which belongs to the University of Debrecen IAREF Research Institute Karcag. The examined tussocky field is the deepest part of the area, which is covered by water, has not been used since 1987 (for 30 years).

The steps of the examination: we indicated randomly ten 2×2 m squares on a well representable area. Then we fixed the number of tussocks on the quadrates, the height and belt size of each tussock. We also calculated the tussock number of each quadrate per hectare. From the upper and the lower parts of tussocks we took soil samples, from which we made average samples per quadrate (1 upper tussock (A) + 1 lower tussock (B) sample/ examined square). The examination of soil samples were done in accredited laboratory of DE AKIT KKI (K_A, humus, (nitrate+nitrite)-N, phosphorus pentoxide, potassium oxide). Data were evaluated with Excel descriptive statistic.

Figure 1
Recording quadrates (VARGA, Karcag, 2019)

Results

Numerical and spatial data of tussocks in the ten examined quadrates are shown in Table 1. The number of tussocks in each quadrate is between 9 and 19. The belt size of tussocks is between 52 cm and 160 cm, and their height is between 12 cm and 40 cm.

Table

1

Numerical and Dimensional Parameters of tussocks (Karcag, 2019)

Area	Number of pieces/4m ²	Number of pieces/hectare	Average height (cm)	Average belt size (cm)
Tussock 1	14	35000	16.18	132.67
Tussock 2	11	27500	23.18	144.00
Tussock 3	14	35000	25.18	76.33
Tussock 4	9	22500	26.44	137.33
Tussock 5	13	32500	29.60	150.33
Tussock 6	16	40000	30.18	145.00
Tussock 7	16	40000	29.00	133.00
Tussock 8	17	42500	27.50	141.33
Tussock 9	17	42500	27.60	113.33
Tussock 10	19	47500	33.50	133.00
Expected value	14.6	36500	26.84	130.63
Median	15	37500	27.55	135.17
Modus	14	35000	-	133
Scatter	3.02581486	7564.53715	4.69934085	21.5919202
Variance	9.15555556	57222222.2	22.0838044	466.211018
Kurtosis	-0.154935	-0.154935	2.48896292	4.72292161
Skewness	-0.5438638	-0.5438638	-1.2019894	-2.0798343
Minimum	9	22500	16.18	76.33
Maximum	19	47500	33.5	150.33
Summary	146	365000	268.36	1306.32
Number of pieces	10	10	10	10

The results of soil samples of tussocky quadrates are shown in tables 2 and 3. We found that upper limit of plasticity of Arany (K_A) was different in the upper and the lower soil layers. Soil plasticity of arany (K_A) layer was between 72 and 92, so it is heavy clay soil, while upper limit of the lower soil layer was between 43 and 50, so it is clay loam. In the upper soil layer the content of nitrogen, phosphorus and potassium was higher.

Table 2

Soil test results for tops of tussocks (Karcag, 2019)

Area	K_A	Humus (%)	NO_2+NO_3 -N (mg/kg)	AL- P_2O_5 (mg/kg)	AL- K_2O (mg/kg)
Tussock 1	72	6.4	12.4	161	554
Tussock 2	82	7.1	3.1	218	603
Tussock 3	72	6.2	3.0	237	708
Tussock 4	76	6.0	2.8	223	553
Tussock 5	88	7.9	2.0	152	505
Tussock 6	90	7.6	13.6	171	658
Tussock 7	80	6.4	6.0	221	748
Tussock 8	78	7.1	5.4	207	542

Tussock 9	86	6.9	2.3	157	621
Tussock 10	76	6.1	4.6	248	619
Expected value	80	6.77	5.52	199.52	611.1
Median	79	6.67	3.88	212.4	611
Modus	72	6.436872	-	-	-
Scatter	6.39444203	0.6393038	4.16586939	35.7363973	76.9017411
Variance	40.8888889	0.40870935	17.3544678	1277.09009	5913.87778
Kurtosis	-1.1895591	-0.8610558	0.67772017	-1.7776831	-0.4962942
Skewness	0.30597224	0.5056247	1.39647711	-0.206115	0.51093812
Minimum	72	5,98	2	152,25	505
Maximum	90	7,88	13,63	247,53	748
Summary	800	67.72	55.23	1995.16	6111
Number of pieces	10	10	10	10	10

Table 3

Soil test results for bottom tussocks (Karcag, 2019)

Area	K _A	Hummus (%)	NO ₂ +NO ₃ -N (mg/kg)	AL-P ₂ O ₅ (mg/kg)	AL-K ₂ O (mg/kg)
Tussock 1	50	3.3	2.9	113	394
Tussock 2	46	2.4	2.0	113	480
Tussock 3	48	2.4	2.0	113	535
Tussock 4	44	2.5	2.1	102	519
Tussock 5	43	2.5	2.0	133	580
Tussock 6	48	2.4	2.7	187	687
Tussock 7	46	2.5	2.0	144	538
Tussock 8	45	2.4	2.0	187	565
Tussock 9	50	3.3	2.2	215	617
Tussock 10	49	2.8	2.5	185	551
Expected value	46.90	2.63	2.25	149.09	546.60
Median	47.00	2.47	2.06	138.67	544.50
Modus	50	2.3805	2	-	-
Scatter	2.469817807	0.366544096	0.352514775	40.75524344	78.05582048
Variance	6.1	0.134354574	0.124266667	1660.989868	6092.711111
Kurtosis	-1.268732164	0.575224375	0.025320898	-1.564137595	1.405249141
Skewness	-0.189169061	1.445526312	1.213498888	0.383144939	-0.207970242
Minimum	43.00	2.36	2.00	101.52	394.00
Maximum	50.00	3.33	2.94	215.20	687.00
Summary	469.00	26.34	22.50	1490.93	5466.00
Number of pieces	10	10	10	10	10

Discussion

From an environmental point of view, EU agricultural policy increasingly supports farmers who manage grassland with reduced input (Louault et al. 2005). It can be forecasted that using of the Hungarian grass areas will become more and more extensive in a long term way (Nagy, 2000). According to Máté et al. (2014) the environmental protection side must overcome the farming attitude, whereas meadows with tussocky patches enhance fine-scale soil and hydrographic diversity. Farmers on the extensive grass areas must learn to live with tussocky. Although tussocky meadows are not suitable for mowing, they are important in summer pastures, especially in droughty years due to climate change (Molnár-Csízi, 2015). In case of large tussocky areas, keeping livestock, which can use these fields, must be thought through (for example mangalica, geese with frilly feathers), and in case of Natura 2000 area it should be buffalo (Vinczeffy, 1993).

The most important task is to prevent extending of tussocks with mowing around (Pánti, 2017).

Acknowledgments

Our report was supported by EFoP-3.6.2-16-2017-0001, the project called Complex rural economy and maintenance development research, working out service network in the Carpathian basin.

References

1. Ábrahám, L. – Ginál I. (1967): Szolonyec talajok néhány jellemző tulajdonságának változása szántóföldi művelés hatására. *Agrokémia és Talajtan*. 16, 57–66.
2. Allison, S.D. – Weintraub, M.N. – Gartner, T.B. – Waldrop, M.P. (2011): Evolutionary economic principles as regulators of soil enzyme production and ecosystem function. In: *Soil Enzymology*, Shukla, G. & Varma, A. (eds). Springer: Berlin, Germany; pp. 229–243.
3. Arunkumar, K. – Singh, R.D. – Patra, A.K. – Sahu, S.K., (2013): Probing of microbial community structure, dehydrogenase and soil carbon in-relation to different land uses in soils of Ranichauri (garhwal Himalayas). *International Journal of Current Microbiology and Applied Sciences*. 2, 325-338.
4. Baskay-Tóth B. (1962): *Legelő- és rétművelés*. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest, pp. 354.
5. Bölöni J. – Horváth F. – Illyés E. – Kun A. – Molnár Zs. – Szabó R. – Viszló I. 2008. *Természetvédelmi célú gyephasznosítás*. Duna-Ipoly Nemzeti Park kiadványa, pp. 48.
6. Bölöni J. – Molnár Zs. – Kun A. (2011): Magyarország élőhelyei, vegetáció típusok leírása és határozója. MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézete. Vácrátót, pp. 441.
7. Borbás V. (1881): Az alföldi zombék. *Földm. érdekeink*. 47. sz. pp. 300–301.
8. Borbás V. (1885): Az alföldi zombék. *Természetudományi Közöny*. XVII: (191), pp. 273.

9. Borhidi A. (2003): Magyarország növénytársulásai. Akadémiai Kiadó. Budapest, pp. 569.
10. Csizi I. – Monori I. (2012): A juheltartó képesség alakulása az AKG keretei között. *Állattenyésztés és Takarmányozás*. 61: (3), 285–293.
11. Fáy A. (1936) A magyar szikések növényzete. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest, pp.444–446.
12. Fekete G. – Molnár Zs. – Horváth F. 1997. A magyarországi élőhelyek leírása, határozója és a nemzeti-Élőhely-Osztályozási-Rendszer. *Nemzeti Biodiverzitás Monitoring Rendszer II*. pp. 374.
13. Hortobágyi T., Simon T. (1991): *Növényföldrajz, társulástan és ökológia*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, pp. 546.
14. Kerner A. (1858): Ueber die Zombok moore Ungarns, *Zool.-Botan. Gesellschaft*. pp. 315–316.
15. Keveiné B. I. (1998): *Növényföldrajz*. Nemzeti Tankönyvkiadó, pp. 148.
16. KSH (2016): *Központi Statisztikai Évkönyv*
17. Kun A. (1998): *Száraz gyepek Magyarországon*. Göncöl Alapítvány kiadványa. Vác, pp. 31.
18. Louault, F. – Pillar, V. D. – Aufrere, J. – Gamier, E. – Sousanna, J. F. (2005): Plant traits functional types in response to reduces disturbance is a semi-naturgrassland. *Journal of Vegetation Science*. 16. pp. 151-160.
19. Máté A. – Molnár Zs. Bartha S. – Bodnár M. (2014): A gyepes élőhelyek természetvédelmi szempontú kezelése. *Natura2000 fajok és élőhelyek Magyarországon*. Pro Vértes Közalapítvány. Csákvár pp. 750-755.
20. Molnár Zs. – Csizi I. (2015): Természetkímélő gazdálkodás szikeseinken. *MTA Ökológiai és Botanikai Kutatóintézet*. Vácrátót, pp. 92.
21. Nagy G. (2000): Gyepterületeink hasznosítási kérdései s húsmarhatartásban. *Állattenyésztés és takarmányozás* 49, 444.
22. Pánti S. 2017. Szolonyec talajon kialakult zombékók tulajdonságainak vizsgálata. *DE MÉK BSc Szakdolgozat*. Debrecen, pp. 34.
23. Pokorny A. (1862): Magyarország tőzegképletei. *Az MTA math. és term. tud. Közl.* II. kötet, pp. 79.
24. Soó R. (1964): *A magyar flóra és vegetáció rendszertani–növényföldrajzi kézikönyve*. Akadémiai Kiadó, pp. 589.
25. Tuba Z. – Szerdahelyi T. – Englomer A. – Nagy J. (2007): *Botanika III*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest, pp. 760.